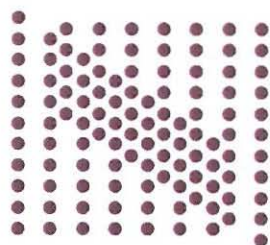
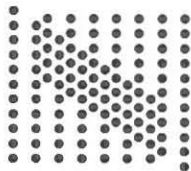

53-54

RAZPRAVE *in*
GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2007

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2007

RAZPRAVE IN GRADIVO / TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja / Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

ISSN 1854-5181 (e-izdaja)

UREDNIŠKI ODBOR – EDITORIAL BOARD

Dr. Katalin Munda Hirnök, dr. Charles Ingraio, dr. Boris Jesih, dr. Matjaž Klemenčič,
dr. Vera Klopčič, dr. Miran Komac, dr. Albina Nečak Lük, dr. Auguštín Malle,
dr. Mojca Medvešek (pomočnica odgovornega urednika), Milan Pahor,
dr. Albert F. Reiterer, Janez Stergar, dr. Irena Šumi, dr. Jernej Zupančič, dr. Mitja Žagar

ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHARGE

Dr. Boris Jesih / boris.jesih@guest.arnes.si

R d p

LEKTURA / LECTURE

Ireba Destovnik

PREVODI/TRANSLATION

Marjeta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše

OBLIKOVANJE / DESIGN

Marko Hercog

Z 27 -02- 2008 / 64 sp.

ZALOŽIL IN IZDAL / PUBLISHED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies

SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: +386 (0)1 20 01 87 0, fax +386 (0)1 25 10 964

e-mail: inv@inv.si

PREDSTAVNIK / REPRESENTATIVE

Dr. Cirila Toplak

Revija Razprave in gradivo je vključena v dve mednarodni bibliografski bazi podatkov:

CSA Sociological Abstracts in CSA Worldwide Political Science Abstracts.

The journal Treatises and Documents is listed in two international bibliographic data bases:

CSA Sociological Abstracts and CSA Worldwide Political Science Abstracts.

Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev. / The published articles express authors' viewpoints.

REVIJO SOFINANCIRA – CO-FINANCED BY

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Slovenian Research Agency

RAZPRAVE IN GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

53-54

KAZALO

MIRAN KOMAC	
KONSTRUKCIJA ROMSKEGA POLITIČNEGA PREDSTAVNIŠTVA	6
MOJCA MEDVEŠEK	
KDO SO POTOMCI PRISELJENCEV Z OBMOČJA NEKDANJE JUGOSLAVIJE?	28
ATTILA KOVÁCS	
AGRARNA REFORMA IN KOLONIZACIJA NA OBMOČJU DOLNJE LENDAVE MED OBEMA VOJNAMA	68
DAMIR JOSIPOVIČ	
SPREMEMBE ETNIČNE STRUKTURE PREBIVALSTVA V SLOVENIJI PO LETU 1991	98
ROMANA BEŠTER	
MODEL INTEGRACIJSKE POLITIKE V ODNOSU DO DRUGIH MODELOV IMIGRANTSKIH POLITIK	116
JERNEJ ZUPANČIČ	
SODOBNI SOCIALNI IN ETNIČNI PROCESI MED KOROŠKIMI SLOVENCMI	140
ŠTEFKA VAVTI	
ASIMILACIJA IN IDENTITETE V KANALSKI DOLINI IN NA JUŽNEM KOROŠKEM – PRIMERJALNI PREGLED	166
MATJAZ KLEMENČIČ	
VEČ KOT POL STOLETJA PO PODPISU AVSTRIJSKE DRŽAVNE POGODBE OSTAJA PROBLEM DVOJEZIČNIH »OZNAČB IN NAPISOV TOPOGRAFSKEGA ZNAČAJA« NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM NEREŠEN	178
MARIJA JURIČ PAHOR	
MEMORIJA IN/ALI SPOMIN? RAZISKOVALNI TRENDI IN POJMOVNE ZAGATE	204
SARA BREZIGAR	
POLITIKE ZA PREPREČEVANJE IN ODPRAVLJANJE ETNIČNE DISKRIMINACIJE IN NJIHOV VPLIV V DELOVNEM OKOLJU	230
ŠPELA KALČIČ	
»KAR SE ZASLIŠI OD VZHODA IN SEVERA ZNANI GROZOVITI KRIK: 'ALAH, ALAH!'«: TRANSMISIJA VEDNOSTI O ISLAMU SKOZI PRESOJO NACIONALNIH »MITOZGODOVIN« O OBDOBJU »TURŠKIH VPADOV«	250
SAMO KRISTEN	
PRIZADEVANJE SLOVENCEV V ITALIJI ZA MEDNARODNO PRIZNANJE SLOVENIJE	278
KATALIN MUNDA HIRNÖK	
PRISPEVEK PORABSKIH SLOVENCEV K OSAMOSVAJANJU SLOVENIJE	288
SAMO KRISTEN	
DELOVANJE SLOVENSkih IZSEljENCEV V ARGENTINI ZA NEODVISNO SLOVENIJO	298
LÁSZLÓ KUPA	
»PODONAVJE« – OPTIMISTIČNE PERSPEKTIVE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI	308
ÁRPÁD HORNÁK	
MADŽARSKA MANJŠINA V JUGOSLAVIJI IN MADŽARSKA ZUNANJA POLITIKA MED OBEMA VOJNAMA (1919-1938)	322
MIHA KODERMAN	
OSNOVANJE, RAZVOJ IN DELOVANJE SLOVENSKEGA VERSKEGA SREDIŠČA SVETIH BRATOV CIRILA IN METODA V MELBOURNU V AVSTRALIJI	340
ANDREJA BOŽIČ-HORVAT	
DELOVANJE IVANA MOLKA PO ODHODU IZ UREDNIŠTVA »PROSVETE« IN NASTANEK ODBORA DEMOKRATIČNE AKCIJE TER »SVOBODNE BESEDE«	368
DANIJEJ GRAFENAUER	
ZNANSTVENI POSVET ŠESTE TEMATSKE DELOVNE SKUPINE »EUROPE AND THE WORLD« V OKVIRU PROJEKTA CLIOHRES	400
DUŠAN NEČAK	
LAUDATIO AKADEMIKU, PROF. DR. KARLU STUHLPFARRERJU	405
BIBLIOGRAFIJA	408
AVTORJI	460

TABLE OF CONTENTS

MIRAN KOMAC	
CONSTRUCTION OF ROMA POLITICAL REPRESENTATION	6
MOJCA MEDVEŠEK	
WHO ARE DESCENDANTS OF IMMIGRANTS FROM THE TERRITORIES OF THE FORMER YUGOSLAVIA?	28
ATTILA KOVÁCS	
AGRICULTURAL REFORM AND COLONIZATION IN THE AREA OF DOLNJA LENDAVA BETWEEN THE TWO WARS	68
DAMIR JOSIPOVIČ	
THE CHANGES OF ETHNIC STRUCTURE OF POPULATION IN SLOVENIA AFTER 1991	98
ROMANA BEŠTER	
A MODEL OF INTEGRATION POLICY IN RELATION TO OTHER MODELS OF IMMIGRANT POLICIES	116
JERNEJ ZUPANČIČ	
CONTEMPORARY SOCIAL AND ETHNIC PROCESSES AMONGST CARINTHIAN SLOVENES	140
ŠTEFKA VAVTI	
ASSIMILATION UND IDENTITÄTEN IM KANALTAL UND IN SÜDKÄRNTEN - EIN VERGLEICHENDER ÜBERBLICK	166
MATJAŽ KLEMENČIČ	
MORE THAN HALF A CENTURY AFTER AUSTRIAN STATE TREATY WAS SIGNED, THE PROBLEM OF BILINGUAL »TOPOGRAPHICAL TERMINOLOGY AND INSCRIPTIONS« IN AUSTRIAN CARINTHIA REMAINS UNSOLVED	178
MARIJA JURIČ PAHOR	
MEMORY AND/OR RECOLLECTION? RESEARCH TRENDS AND CONCEPTUAL DILEMMAS	204
SARA BREZIGAR	
POLICIES TO PREVENT AND ELIMINATE ETHNIC DISCRIMINATION AND THEIR EFFECT AT WORKPLACES	230
ŠPELA KALČIČ	
"SUDDENLY A HORRIFYING CRY ECHOES FROM THE EAST AND NORTH: ALLAH, ALLAH!": TRANSMISSION OF KNOWLEDGE ON ISLAM THROUGH THE PERSPECTIVE OF NATIONAL "MYTHICAL HISTORIES" CONCERNING THE PERIOD OF "TURKISH RAIDS"	250
SAMO KRISTEN	
ENDEAVOURS OF SLOVENES LIVING IN ITALY FOR THE INTERNATIONAL RECOGNITION OF SLOVENIA	278
KATALIN MUNDA HIRNÖK	
THE CONTRIBUTION OF THE SLOVENES OF PORABJE TO THE INDEPENDENCE OF SLOVENIA	288
SAMO KRISTEN	
ACTIVITIES OF SLOVENE EMIGRATION IN ARGENTINA FOR INDEPENDENT SLOVENIA	298
LASZLO KUPA	
»THE DANUBE AREA«. - OPTIMISTIC PERSPECTIVE AFTER THE SECOND WORLD WAR	308
ÁRPÁD HORNYAK	
DIE IN JUGOSLAWIEN LEBENDE UNGARISCHE MINDERHEIT IN DER UNGARISCHEN AUSSENPOLITIK ZWISCHEN DEN BEIDEN WELTKRIEGEN (1919-1938)	322
MIHA KODERMAN	
THE ESTABLISHMENT, HISTORY AND ACTIVITIES OF THE SLOVENE RELIGIOUS CENTER OF THE HOLY BROTHERS CIRIL AND METOD IN MELBOURNE, AUSTRALIA	340
ANDREJA BOŽIČ-HORVAT	
THE WORK OF IVAN MOLEK AFTER HIS RESIGN FROM THE EDITORIAL POST AT »PROSVETA« AND THE FOUNDING OF THE COMMITTEE FOR DEMOCRATIC ACTION	368
DANIJEJ GRAFENAUER	
SCIENTIFIC CONFERENCE OF THE SIXTH THEMATIC WORKING GROUP »EUROPE AND THE WORLD« WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CLIOHRES PROJECT	400
DUŠAN NEČAK	
LAUDATIO TO THE ACADEMY MEMBER PROF. KARL STUHLPFARRER, PH. D.	405
BIBLIOGRAPHY	408
AUTHORS	460

KONSTRUKCIJA ROMSKEGA POLITIČNEGA PREDSTAVNIŠTVA

CONSTRUCTION OF ROMA POLITICAL REPRESENTATION

The article deals with the ways of (re)constructing of Roma ethnic community, from the amorphous mass of individuals on the margins of the Slovene society to a national minority. Roma councillors are placed to the forefront of this transfiguration. Political activists may be an important factor in the awareness of the Roma community in Slovenia about their adherence to a common nation, regardless of their territory of settlement; the awareness of their being a national minority in Slovenia, and consequently being entitled to the same extent of rights and duties as the Italian and Hungarian national minorities. The basic purpose of the training of Roma councillors for effective political work, in which members of the majority nation can actively participate, is the building-up of the awareness that in order to eliminate their marginal social status, the dealing with Roma in Slovenia needs to be altered - from treating the Roma community as a marginalized social group to treating them as a national minority.

Keywords: Roma, Slovenia, political participation

Članek govori o poteh konstrukcije romske etnične skupnosti, od amorfnе mase posameznikov na robu slovenske družbe do narodne manjšine. V prvi plan te preobrazbe so postavljeni romski svetniki. Politični aktivisti znajo biti pomemben agens zavedanja romske skupnosti v Sloveniji o pripadnosti skupnemu narodu, ne glede na območje njihove naselitve, zavedanja, da so v Sloveniji narodna manjšina; zato jim pripada prav isti obseg pravic in dolžnosti, kot jih imata italijanska in madžarska narodna manjšina. Temeljni namen usposabljanja romskih svetnikov za učinkovito politično delo je izgrajevanje zavesti, da je treba v luči odpravljanja njihove družbene obrobnosti spremeniti obravnavo Romov v Sloveniji – od obravnave romske skupnosti kot socialne skupine, postavljene na družbeni rob, do obravnave romske skupnosti kot narodne manjšine.

Ključne besede: Romi, Slovenija, politična participacija

Pravica, slepa beračica,
vedno potegne s tistim, ki jo dobro nahrani.
Tisti, ki še sami nimajo kaj jesti,
ne morejo imeti mnogo upanja,
da se bo pravica postavila na njihovo stran.

Menyhert Lakatos: Zadimljene podobe

Uvod

Ideja o izenačitvi statusa romske narodne skupnosti s položajem italijanske in madžarske narodne skupnosti, ni od danes. V obtoku je že skoraj dvajset let; vse od časov, ko se je snovala nova slovenska ustava. Dr. Dušan Plut je meseca maja leta 1991 zapisal:

V novi slovenski ustavi je potrebno opredeliti Rome kot avtohtono etnično skupnost ter v zakonodaji postaviti temelje za uresničitev njihovih posebnih kolektivnih pravic do lastnega jezika, kulture in drugih etničnih posebnosti. Reševanje romskega vprašanja torej ne bo več možno prepustiti zgolj finančnim možnostim in pripravljenosti posameznih občin ali krajevnih skupnosti v katerih živijo Romi. Seveda pa bo potrebno tudi aktivnejše sodelovanje samih Romov, zlasti na področju vzgoje in izobraževanja, zaposlitve in urejanje bivalnih pogojev. Samoorganiziranost je osnova za izboljšanje lastnih razmer ter ohranitev lastne kulturne identitete. Romom je potrebno do novih volitev zagotoviti pravico do neposredne zastopnosti v predstavniških telesih oblasti.¹

Predlog Rajka Šajnovića je bil še bolj določen:

V imenu slovenskih Romov predlagam, da se v IV. poglavju »Svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana« s posebnim amandmajem uredi status Romov v Republiki Sloveniji.

Predlagam, da se za 43. amandmajem doda nov 44. amandma, s katerim se v 250. členu ustave doda v prvem odstavku za besedami: italijanski, oziroma madžarski, beseda (IN ROMSKI) narodnosti je zajamčena pravica, da svobodno uporablja svoj jezik (ROMANI ČHIP), izraža in razvija svojo nacionalno kulturo ter v ta namen ustanavlja organizacije, uporablja svoje narodnostne simbole ter uresničuje druge, z ustavo določene pravice.

¹ Dr. Dušan Plut: Uvod. V: KLOPČIČ, Vera (ur.), NOVAK-LUKANOVIČ, Sonja (ur.). *Romi na Slovenskem*, (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, 25). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1991, str. 7.

Ustrezno bi bilo potrebno spremeniti tudi ostale odstavke 250. člena ustave, 1. in 2. člen ustave.

Varianta

V 212. členu ustave se doda nov 5. odstavek z naslednjim besedilom: Prave in obveznosti Romov se uredijo z zakonom».²

Vlado Rozman pa je v svojem prispevku zapisal naslednjo misel:

Kot Romi živimo v Sloveniji že tisočletja. Tukaj smo preživel veliko ponižanj, kajti vedno smo bili kot etnična skupina manjvreden narod potisnjeni na rob družbe. Danes, ko se končno Slovenija osamosvaja in postaja suverena država naroda, ki ji pripada, v njej živi, se rojeva in umira. Moram pa poudariti, da tukaj v Sloveniji že tisočletja živimo, se rojevamo in umiramo tudi mi Romi!

Končno želimo, da se uvrsti na dnevni red tudi naša romska problematika. Želimo vedeti kam spadamo. Želimo postati suvereni in priznani del slovenske države, tako kot so priznane nacionalne manjšine. Tudi mi smo ljudje, imamo svojo zgodovino, svojo preteklost, svojo kulturo, svojo osebnost in svoj ponos. Tudi mi predstavljamo družbo, ki se bori s svojimi problemi na širšem območju Slovenije in v vsaki občini posebej. (...) Če je Slovenija dežela, v kateri živimo že tisočletja, smo lahko le enakopravni Slovenci ali kvečjemu nacionalna manjšina kot so Italijani in Madžari, ki živijo tukaj.³

Ustrezno mero spomina terja tudi mnenje dr. Vaneka Šiftarja, ki je leta 1990 zapisal:

«Med sedanjimi predlogi za opredelitev statusa Romov sem zasledil naj bi jih izenačili z madžarsko in italijansko narodnostjo. Med tekstom sem že opozoril na bistvene sestavine, ki karakterizirajo Rome kot narodnostno skupnost in tudi kar jim pri tem »manjka« (matična država, jezik, strnjena naseljenost...). Vsekakor pa moramo upoštevati razlike kot možnost za uresničevanje temeljnih narodnostno etničnih pravic. Z uveljavljanjem romskega statusa začinjamo prav na začetku, skoraj bi rekel blizu absolutne ničle.

2 Rajko Šajnovič: Ureditev statusa Romov kot narodnosti – osnutek amandmaja k ustavi Republike Slovenije. V KLOPČIČ, Vera (ur.), NOVAK-LUKANOVIČ, Sonja (ur.). *Romi na Slovenskem*, (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, 25). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1991, str. 131.

3 Vlado Rozman: Romi – tisočletja živimo na slovenski zemlji in tu bomo tudi ostali. V: KLOPČIČ, Vera (ur.), NOVAK-LUKANOVIČ, Sonja (ur.). *Romi na Slovenskem*, (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, 25). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1991, str. 135.

Njihov status mora opredeliti ustava. Na žalost v zadnjih letih hitimo s spreminjanjem ustav in kaj malo je ljudi, ki bi poznali vse spremembe in bi jih mogli tudi upoštevati ter spoštovati v konkretnem vsakdanjiku. Verjetno tudi sedaj pripravljena ustava suverene Slovenije ne bo brez potrebnih sprememb v bližnji bodočnosti. Pomembnejše kot mrtva ustavnopravna črka pri uresničevanju romske narodnostne skupnosti, mora biti zavest večinskega naroda in manjšine, da je vzpon manjšine pogoj svobodnega, vsestranskega razvoja vsakogar in vseh skupaj.

Prepričan sem, da po dosedanjih izkušnjah ne želimo ustave kot utopične deklaracije in zato moramo izhajati iz uresničljivosti v naši sedanjosti in kot prehodno predlagam ustavno besedilo:

STATUS IN PRAVICE ROMSKE SKUPNOSTI SE UREDI Z USTAVNIM ZAKONOM⁴

OBLIKOVANJE POLITIČNEGA PREDSTAVNIŠTVA PRIPADNIKOV ROMSKEGA NARODA

Romi so bili na ustavni ravni prvič omenjeni leta 1989. V ustavnem amandmaju LXVII k Ustavi Socialistične Republike Slovenije, toč. 1, je zapisano:

»Poleg razmerij, glede katerih je v tej ustavi posebej določeno, da se uredijo z zakonom, ureja Skupščina republike Slovenije v okviru pravic in dolžnosti republike z zakonom tudi druga razmerja, ki so skupnega pomena za delovne ljudi in občane na naslednjih področjih:

(...)

(4) način uresničevanja posebnih pravic Romov;

(...)⁵.

Podobna določba je zapisana tudi v Ustavi Republike Slovenije; 65. člen pravi, da »položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon«⁶.

Različne interpretacije tega ustavnega določila so prispevale ustrezen delež k šestnajstletnem iskanju konsenza o vsebini zakona o romski skupnosti. Določbe o urejanju položaja romske skupnosti so bile vnesene v mnoge področne zakone; za našo razpravo o politični participaciji je pomemben Zakon o lokalni samoupravi, sprejet 21. decembra 1993, ki v 5. točki, člena 39 pravi: »Na območjih, kjer živi

4 Vanek Šiftar: Romi-narodnostna ali etnična skupnost? V: KOMAC, Miran (ur.). *Narodnost - manjšina ali skupnost : urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji*, (Razprave in gradivo, 24). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1990, 1990, št. 24, str. 84

5 *Uradni list SRS*, št. 32/1989 (2. 10. 1989)

6 Ustava Republike Slovenije, *Uradni list RS*, št. 33/9 (28. 12. 1991)

avtohtono naseljena romska skupnost, imajo Romi v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika⁷. Na podlagi te določbe so dobili Romi v občini Murska Sobota svojega zastopnika leta 1994; kasneje so na podlagi tega zakona sprejeli ustrezne spremembe statuta in drugih aktov, potrebnih za izvolitev posebnega romskega svetnika tudi v občini Rogašovci in malo kasneje še v občini Tišina.

Velik korak na poti tvorbe romskega političnega predstavništva je bil storjen leta 2001, ko je Ustavno sodišče RS sprejelo odločbo št. U-I-416/98-38⁸ (22. marec 2001). Ustavno sodišče je odločalo na podlagi pobude Rajka Šajnoviča, Roma iz Novega mesta. Ta je v pobudi navedel, »da na lokalnih volitvah v letu 1998 ni mogel kandidirati za predstavnika romske skupnosti v Občinskem svetu mestne občine Novo mesto. Poudarja, da je dolgoletni borec za pravice Romov in član Medobčinskega društva ROM, Novo mesto. Meni, da je statut Mestne občine Novo mesto, ki ne določa, da imajo tudi predstavniki Romov pravico izvoliti svojega predstavnika v občinski svet, v nasprotju z ustavo in z 39. členom zakona o lokalni samoupravi.«⁹

V odločbi je Ustavno sodišče ugotovilo, da sta zakon o lokalni samoupravi in statut mestne občine Novo mesto v neskladju z ustavo. Državnemu zboru je naložilo, da mora protiustavnost odpraviti v roku enega leta. Ustavno sodišče je ugotovilo,

da pri opredeljevanju posebnih pravic ni zakonodajalčeva dolžnost zgolj določiti posebno pravico romske skupnosti, temveč tudi, da uredi njeno izvrševanje na način, ki bo zagotavljal romski skupnosti, ki živi v Republiki Sloveniji, dejansko izvrševanje te posebne pravice. Ustavno sodišče je tudi ugotovilo, da je določba petega odstavka 39. člena ZLS – ki predpisuje obveznost, da občine, na območju katerih živi avtohtono poseljena romska skupnost, tej skupnosti zagotovijo najmanj enega predstavnika v občinskem svetu – nepopolna (pravna praznina) in v neskladju z ustavo. Zakonodajalcu je bila naložena natančnejša določitev kriterijev, na podlagi katerih bodo občine lahko ugotovile, ali na njihovem območju živi avtohtono naseljena romska skupnost, in ocenitev, če bi bilo potrebno za uresničevanje posebne pravice romske skupnosti glede predstavnika v občinskem svetu predpisati še druge kriterije (npr. organiziranost, število pripadnikov), ter obveznost določitve roka, v katerem bodo občine dolžne izpolniti svojo obveznost. Ta nedoločitev roka, v katerem naj bi občine izpolnile svojo zakonsko

7 Zakon o lokalni samoupravi. *Uradni list RS*, št. 73/1993

8 Odločba Ustavnega sodišča: U-I-416/98-38, z dne 22. 3. 2001. *Uradni list RS*, št. 28/2001

9 Odločba Ustavnega sodišča : U-I-416/98-38, z dne 22. 3. 2001. *Uradni list RS*, št. 28/2001

obveznost, je nedvomno eden od vzrokov, da tiste občine, v katerih živi romska skupnost, tej niso omogočile, da bi že na lokalnih volitvah v letu 1998 Romi lahko uresničili svojo zakonsko pravico.¹⁰

V luči uresničitve te odločbe Ustavnega sodišča je Državni zbor leta 2002 sprejel Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi, ki je v členu 101a določil:

Občine Beltinci, Cankova, Črenšovci, Dobrovnik, Grosuplje, Kočevje, Krško, Kuzma, Lendava, Metlika, Murska Sobota, Novo Mesto, Puconci, Rogašovci, Semič, Šentjernej, Tišina, Trebnje in Turnišče so dolžne zagotoviti pravico v občini naseljene romske skupnosti do enega predstavnika v občinskem svetu do rednih lokalnih volitev v letu 2002.¹¹

Kriteriji za izbor občin niso bili nikjer posebej natančno predstavljeni. Zna biti, da so ključno vlogo pri določanju »občin z romskim prebivalstvom« imeli kriteriji dolgotrajne in stalne naselitve. Te vsebine se v Sloveniji zrcalijo v dikciji *avtohtone narodne skupnosti*.¹² Gotovo pa ne gre pozabiti na »osebne preference« lokalnih veljakov. Bodi temu tako ali drugače, prvič v zgodovini bivanja na slovenskih tleh so Romi dobili možnost, da sodelujejo v politiki kot avtonomni subjekti na področjih, ki zadevajo njihov razvoj.

Ugovori zoper to »arbitrarno« odločitev vlade so prihajali iz mnogih občin. Uresničitvi določb o izvolitvi svetnika romske narodnosti so nasprotovali v mnogih občinah. Zahtevo za oceno ustavnosti so na Ustavno sodišče posredovali Sveti Občin Grosuplje, Kuzma in Turnišče. Očitek predlagatelj je bil,

da zakonodajalec ni upošteval odločbe Ustavnega sodišča št. U-I-416/98 z dne 22. 3. 2001 (*Uradni list RS*, št. 28/01 in OdlUS X, 55) in z Zakonom

10 Janez Obreza: Romi v slovenskem pravnem redu in njihova politična participacija na lokalni ravni v luči predvidenih zakonskih sprememb. V Vere Klopčič, Miroslav Polzer, Evropa, Slovenija in Romi.- Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003, str. 56

11 Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi. *Uradni List RS*, 51/2002, 14. člen. Urad za narodnosti je v enem izmed svojih predlogov predlagal celo 22 občin. Poleg občin, ki so sedaj omenjene v zakonu, sta bili predlagani še občina Grosuplje in Krško.

12 O problematiki avtohtonosti romske skupnosti v Sloveniji glej, na primer, Alenka Janko Spreizer: »Avtohtoni« in »neavtohtoni« Romi v Sloveniji: socialno konstrukcija teritorialnega razmejevanja identitet. Razprave in gradivo, Ljubljana, 2004, št. 45

Naj na rob zgodbe o avtohtonosti zapišemo, da se je v proces razreševanja dileme o romski avtohtonosti vključila tudi slovenska vlada. V Zakonu o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi (*Uradni list RS*, št. 60/2007) je v 15. členu zapisano:

15. člen

V 39. členu se doda nov šesti odstavek, ki se glasi:

»Vlada z uredbo določi kriterije in merila, na podlagi katerih se opredeli avtohtonost naseljene romske skupnosti, ki je pogoj za določitev predstavnika Romov v občinskem svetu v skladu s prejšnjim odstavkom.«

ni predpisal meril za ugotavljanje obstoja avtohtone romske skupnosti na območjih občin in morebitnih drugih kriterijev kot pogojev za uresničitev pravice romske skupnosti do posebnega predstavnika v občinskih svetih (39. člen Zakona o lokalni samoupravi, *Uradni list RS*, št. 72/93 in nasl. - v nadaljevanju ZLS). Namesto tega naj bi zakonodajalec v izpodbijani določbi ZLS-L sam in arbitrarno določil občine, ki so dolžne zagotoviti v svojih občinskih svetih predstavnika romske skupnosti. S takšnim ravnanjem naj bi kršil načelo delitve oblasti iz drugega odstavka 3. člena Ustave in načela pravne države iz 2. člena Ustave. Istočasno naj bi posegel tudi v pravice in pristojnosti lokalne skupnosti, kar naj bi bilo v neskladju s 138. členom Ustave. Dalje menijo, da gre v konkretnem primeru za parcialno reševanje položaja romske skupnosti, kar naj bi bilo v neskladju s 65. členom Ustave.

Menijo, da bi moral zakonodajalec urediti položaj romske skupnosti celostno in predvsem in najprej na državni ravni.

Izpodbijana ureditev naj bi bila tudi v neskladju z načelom enakosti pred zakonom (drugi odstavek 14. člena Ustave), saj postavlja Rome v neenakopraven položaj glede na to, ali prebivajo v občinah, ki jih našteva izpodbijana zakonska določba, ali v ostalih občinah. V neskladju z 89. členom Ustave naj bi bil postopek, po katerem je zakonodajalec sprejel sporni zakon. Meni, da bi moral biti Zakon sprejet po rednem in ne po skrajšanem postopku. Predlagajo prednostno obravnavo in zadržanje izvrševanja izpodbijane določbe Zakona.¹³

Ustavno sodišče je odločilo, da »člen 14 Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi (*Uradni list RS*, št. 51/02) ni v neskladju z Ustavo«.

Na Ustavno sodišče se je obrnila tudi vlada Republike Slovenije z zahtevo za oceno skladnosti statuten občin Beltinci, Grosuplje, Krško, Semič, Šentjernej in Trebnje. Statuti teh občin naj bi bili v neskladju s »65. členom Ustave Republike Slovenije in 14. ter petim odstavkom 39. člena zakona o lokalni samoupravi, saj v občini naseljeni romski skupnosti ne zagotavljajo pravice do enega predstavnika v občinskem svetu.«¹⁴

Vlada je v omenjeni zahtevi za oceno skladnosti zapisala, da je

13 Ustavno sodišče Republike Slovenije, št. U-I-315/02 (3. 10. 2002), *Uradni list RS*, št. 87/2002

14 Zahteva Vlade Republike Slovenije za začetek postopka za oceno skladnosti statuten občin Beltinci, Grosuplje, Krško, Semič, Šentjernej in Trebnje z ustavo in Zakonom o lokalni samoupravi (*Uradni list RS*, št. 72/93, 6/94-odl. US, 45/94-odl. US, 57/94, 14/95, 20/95-odl. US, 63/95-obvezna razlaga, 9/96-odl. US, 44/96-odl. US, 26/97, 70/97, 10/98, 74/98, 59/99-odl. US, 70/00 in 51/02). Dostopno na: <http://www.svlr.gov.si/fileadmin/svlr/srp.gov.si/pageuploads/lok-sam05/sklepivrs/romskl.htm> (7. 11. 2007)

Pravica Romov do predstavništva v občinskih svetih občin, na območju katerih so tradicionalno naseljeni, z zakonom nesporno določena. Dokončna zagotovitev pravice pa je v pristojnosti občine. Zakon o lokalni samoupravi v 64. členu določa, da je oblikovanje občinskih organov vsebina statuta občine. Za občinski svet to pomeni, da se s statutom občine določi število članov občinskega sveta in način izvolitve. Pravna podlaga za zagotovitev pravice romske skupnosti do predstavnika v občinskem svetu, ki je v skladu z zakonom član občinskega sveta, je torej statut občine. Zaradi izvedbe volilnih opravil za redne volitve občinskih svetov, ki bodo v skladu z razpisom predsednika Državnega zbora Republike Slovenije (*Uradni list RS*, št. 66/02) dne 10. 11. 2002, bi morali biti statuti usklajeni z zakonom v 60 dneh po njegovi uveljavitvi (16. člen ZLS-L), torej do 12. 8. 2002.

Vlada Republike Slovenije je ugotovila, da so poleg Mestne občine Murska Sobota, ki je že pred leti uredila pravico Romov do predstavnika v občinskem svetu, do zakonskega roka, 12. 8. 2002, svoje statute uskladile z zakonom še občine Cankova, Črenšovci, Črnomelj, Dobrovniki, Kočevje, Kuzma, Lendava, Metlika, Novo mesto, Puconci, Rogašovci in Turnišče. Ministrstvo za notranje zadeve je sedem občin, ki še niso izpolnile svojih obveznosti, s posebnim dopisom 13. avgusta 2002 opozorilo na neskladnost statuta občine z zakonom in jim predlagalo, da svoje akte uskladijo najkasneje do začetka volilnih opravil, določenih z razpisom rednih volitev v občinske svete in rednih volitev županov (*Uradni list RS*, št. 66/02). V eni občini so to storili (Občina Tišina), preostalih šest občin (Beltinci, Grosuplje, Krško, Semič, Šentjernej in Trebnje) pa do roka statuten ni uskladilo s 14. členom zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi (*Uradni list RS*, št. 51/02).¹⁵

Na podlagi predstavljenih argumentov je Vlada Republike Slovenije predlagala Ustavnemu sodišču Republike Slovenije,

da opravi oceno skladnosti 14. in 15. člena Statuta Občine Beltinci (*Uradni list RS*, št. 46/00, 118/00 in 67/01), 16. člena Statuta Občine Grosuplje (*Uradni list RS*, št. 42/99 in 36/02), 23. člena Statuta Občine Krško (*Uradni list RS*, št. 98/00), 18. in 19. člena Statuta Občine Semič (*Uradni list RS*, št.

15 Zahteva Vlade Republike Slovenije za začetek postopka za oceno skladnosti statuten občin Beltinci, Grosuplje, Krško, Semič, Šentjernej in Trebnje z ustavo in Zakonom o lokalni samoupravi (*Uradni list RS*, št. 72/93, 6/94-odl. US, 45/94-odl. US, 57/94, 14/95, 20/95-odl. US, 63/95-obvezna razlaga, 9/96-odl. US, 44/96-odl. US, 26/97, 70/97, 10/98, 74/98, 59/99-odl. US, 70/00 in 51/02). Dostopno na: <http://www.svlr.gov.si/fileadmin/svlr/srp.gov.si/pageuploads/lok-sam05/sklepivrs/romskl.htm> (7. 11. 2007)

37/99, 67/01 in 23/02), 20. člena Statuta Občine Šentjernej (*Uradni list RS*, št. 4/01) in 21. člena Statuta Občine Trebnje (*Uradni list RS*, št. 50/95 in 80/98) s 65. členom ustave, petim odstavkom 39. člena zakona o lokalni samoupravi in s 14. členom Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi (*Uradni list RS*, št. 51/02) in:

1. ugotovi, da so Statut Občine Beltinci (*Uradni list RS*, št. 46/00, 118/00 in 67/01), Statut Občine Grosuplje (*Uradni list RS*, št. 42/99 in 36/02), Statut Občine Krško (*Uradni list RS*, št. 98/00), Statut Občine Semič (*Uradni list RS*, št. 37/99, 67/01 in 23/02), Statut Občine Šentjernej (*Uradni list RS*, št. 4/01) in Statut Občine Trebnje (*Uradni list RS*, št. 50/95 in 80/98) v neskladju z zakonom o lokalni samoupravi, ker ne določajo, da ima romska skupnost, ki je avtohtono naseljena na območju občine, svojega predstavnika v občinskem svetu in ne omogočajo romski skupnosti volitev predstavnika v občinski svet že na rednih lokalnih volitvah 10. 11. 2002.

Obenem predlaga vlada Ustavnemu sodišču Republike Slovenije naj občinam Beltinci, Grosuplje, Krško, Semič, Šentjernej in Trebnje:

2. naloži, da morajo ugotovljene nezakonnosti statotov odpraviti z ustreznimi spremembami in dopolnitvami statotov, ki jih morajo sprejeti najkasneje v roku 30 dni po objavi odločbe ustavnega sodišča ter hkrati imenovati posebno komisijo za sestavo volilnega imenika državljanov Republike Slovenije, pripadnikov romske skupnosti, ki živijo v občini v skladu z zakonom o evidenci volilne pravice ter posebno občinsko volilno komisijo za izvolitev člana občinskega sveta, predstavnika romske skupnosti in

3. naloži, da morajo najkasneje 20 dni po uveljavitvi usklajenih statotov razpisati volitve člana občinskega sveta, predstavnika romske skupnosti, ki se ob smiselni uporabi določb Zakona o lokalnih volitvah (*Uradni list RS*, št. 72/93, 7/94, 33/94, 61/95, 70/95, 20/98, 51/02) izvedejo kot predčasne volitve v občinski svet.¹⁶

Ustavno sodišče je o predlogu vlade za oceno ustavnosti in zakonitosti odločilo novembra leta 2002. V odločbi št. U-I-345/02 z dne 14. 11. 2002, je Ustavno sodišče odločilo:

¹⁶ Zahteva Vlade Republike Slovenije za začetek postopka za oceno skladnosti statotov občin Beltinci, Grosuplje, Krško, Semič, Šentjernej in Trebnje z ustavo in Zakonom o lokalni samoupravi (*Uradni list RS*, št. 72/93, 6/94-odl. US, 45/94-odl. US, 57/94, 14/95, 20/95-odl. US, 63/95-obvezna razlaga, 9/96-odl. US, 44/96-odl. US, 26/97, 70/97, 10/98, 74/98, 59/99-odl. US, 70/00 in 51/02). Dostopno na: <http://www.svlr.gov.si/fileadmin/svlr/srp.gov.si/pageuploads/lok-sam05/sklepivrs/romskl.htm> (7. 11. 2007)

1. Statuti Občine Beltinci (*Uradni list RS*, št. 46/2000, 118/2000 in 67/01), Občine Grosuplje (*Uradni list RS*, št. 42/99 in 36/02), Občine Krško (*Uradni list RS*, št. 98/2000), Občine Semič (*Uradni list RS*, št. 37/99, 67/01 in 23/02), Občine Šentjernej (*Uradni list RS*, št. 4/01) in Občine Trebnje (*Uradni list RS*, št. 50/95 in 80/98) so v neskladju z Zakonom o lokalni samoupravi (*Uradni list RS*, št. 72/93, 57/94, 14/95, 63/95, 26/97, 70/97, 10/98, 74/98, 70/2000 in 51/02), ker ne določajo, da so člani občinskih svetov tudi predstavniki romske skupnosti.

2. Občine so dolžne nezakonnost, ugotovljeno v prejšnji točki izreka, odpraviti v roku 45 dni od prve seje novoizvoljenih občinskih svetov.

3. Občinski sveti občin iz 1. točke izreka morajo razpisati volitve članov občinskih svetov, predstavnikov romske skupnosti, če na rednih volitvah v letu 2002 niso zagotovile izvolitev predstavnikov, določenih s statuti, po določbah Zakona o lokalnih volitvah (*Uradni list RS*, št. 72/93, 7/94, 33/94, 61/95, 70/95 in 51/02), ki veljajo za predčasne volitve, v roku 30 dni po objavi Statutov v Uradnem listu Republike Slovenije.¹⁷

Ustavno sodišče je ugotovilo, da so izpodbijani statuti v neskladju z zakonom zato, ker ne urejajo vprašanj, ki bi jih morali urejati (prvi odstavek 48. člena ZUstS). Zato je Ustavno sodišče lahko le ugotovilo neustavnost in naložilo občinskemu svetu, naj ugotovljeno neustavnost v določenem roku odpravijo. Ker je ZLS nalagal občinam, naštetim v 101. a členu, da na njihovih območjih živčim Romom zagotovijo izvolitev predstavnika v občinske svete že na lokalnih volitvah leta 2002, je Ustavno sodišče na podlagi drugega odstavka 40. člena ZUstS naložilo občinskemu svetu, da v določenem roku razpišejo volitve za izvolitev predstavnika romske skupnosti. Občinski sveti so dolžni v statutih občin določiti število članov občinskih svetov predstavnikov romskih skupnosti. Volitve se izvedejo po pravilih, ki veljajo za predčasne volitve. Na ta način bo Romom omogočeno, da svojo pravico iz 39. člena ZLS uresničijo v mandatnem obdobju 2002–2006 tudi v tistih Občinah, ki doslej niso upoštevale jasne določbe ZLS. Če je katera od občin, navedenih v 1. točki izreka te odločbe, na rednih volitvah leta 2002 zagotovila tudi izvolitev predstavnika romske skupnosti neposredno na podlagi 101. a člena ZLS, čeprav še ni uskladila svojega statuta, ni dolžna ponovno razpisati volitev, razen če je v statutu določila večje število predstavnikov romske skupnosti, kot jih je izvolila. Ob tem Ustavno sodišče dodaja, da izhaja obveznost spoštovanja ZLS (konkretno dolžnost uskladitve statotov in izvedba volitev predstavnika romske skupnosti) iz določbe tretjega odstavka 153. člena Ustave in da za nast-

¹⁷ Ustavno sodišče, odločba št. U-I-345/02 z dne 14. 11. 2002, *Uradni list RS*, št. 105/2002

nek takšne obveznosti ni potrebna intervencija Ustavnega sodišča. Zato ta odločba Ustavnega sodišča pomeni predvsem ugotovitev, da v 1. točki izreka navedene občine niso spoštovale Ustave in ZLS, zaradi česar jim je bilo treba določiti rok, v katerem morajo odpraviti ugotovljene nezakonnosti, in rok, v katerem morajo razpisati volitve predstavnikov romske skupnosti.¹⁸

ZNAČILNOSTI MODELA POLITIČNEGA PREDSTAVNIŠTVA ROMSKE NARODNE SKUPNOSTI

Temeljni princip varstva narodnih manjšin v Republiki Sloveniji je »teritorialna zamejenost« - princip velja tako za italijansko, madžarsko kot romsko skupnost.

Pripadniki »klasičnih« narodnih manjšin (Italijani, Madžari, Romi) imajo **dvojno volilno pravico**. Z določenimi razlikami med pripadniki italijanske in madžarske narodne manjšine na eni ter pripadniki romskega naroda na drugi strani. Pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti imajo pravico, da na volitvah poslancev Državnega zbora ali na volitvah v organe lokalne samouprave (občine) **oddajo po dva glasova**. Prvi glas »uporabijo« za izbiro kandidata v skladu s svojo ideološko politično afiniteto, drugi glas pa za izvolitev posebnega poslanca narodne skupnosti. Pripadniki Romske skupnosti uresničujejo svojo »**dvojno politično subjektiviteto**« **le na lokalnih volitvah**. Temeljno vodilo pri urejanju politične participacije romske skupnosti je, da naj se politično zastopstvo romske narodne manjšine uredi na podoben način, kot je politično predstavništvo urejeno za pripadnike italijanske in madžarske narodnosti.

Sedaj je urejanje tega področja ostalo na pol poti. Kot da bi se politični upravitelji »ustrušili« romske narodne manjšine.

Občinski svetniki, pripadniki romskega naroda so bili izvoljeni v 19. občinah. Izvoljeni so po večinskem načelu.¹⁹ Kandidate za člane občinskega sveta – predstavnike romske skupnosti določijo volivci - pripadniki romske skupnosti v občini, s podpisi najmanj 15 volivcev ali organ društvene organizacije Romov v občini.²⁰ Zakon o evidenci volilne pravice določa, da se »volilna pravica državljanek in državljanov RS, pripadnic in pripadnikov italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti (v nadaljnjem besedilu: državljani RS, pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti) ter državljanek in državljanov RS, pripadnic in pripadnikov romske skupnosti (v nadaljnjem besedilu: državljani RS, pripadniki

18 Ustavno sodišče, odločba št. U-I-345/02 z dne 14. 11. 2002. *Uradni list RS*, št. 105/2002

19 Zakon o lokalnih volitvah (uradno prečiščeno besedilo), *Uradni list RS*, št. 1/07, 10. člen 2. odstavek,

20 Zakon o lokalnih volitvah (uradno prečiščeno besedilo), *Uradni list RS*, št. 1/07, 49. člen, 2. odstavek

romske skupnosti) ... evidentira z volilnim imenikom.«²¹ Tvorba volilnega imenika pripadnikov romskega naroda je urejena v členih 40 do 44 Zakona o evidenci volilne pravice.

Ključne določbe so zapisane v 41. členu Zakona o evidenci volilne pravice:

Volilni imenik državljanov RS, pripadnikov romske skupnosti, na območju, kjer ta skupnost živi, sestavi posebna komisija, ki jo na predlog društev oziroma zvez društev pripadnikov romske skupnosti imenuje občinski svet.

Za vsako volišče se sestavi poseben volilni imenik.

V volilni imenik državljanov RS, pripadnikov romske skupnosti, vpiše komisija državljana RS, ki je pripadnik romske skupnosti.

Pripadnost romski skupnosti se ugotavlja na podlagi izjave državljan RS oziroma na podlagi vpisa v volilni imenik državljanov RS pripadnikov romske skupnosti na preteklih volitvah. V primeru dvoma se ravna v skladu z zakonom, ki ureja splošni upravni postopek. Če niso izpolnjeni pogoji za vpis, komisija o tem izda odločbo.

Komisija lahko določi podrobnejša merila za izpolnjevanje pogoja iz tretjega in četrtega odstavka tega člena.²²

Ni znano, da bi katerakoli »posebna komisija« določila podrobnejša merila za vpis na volilni imenik. Vpis temelji na zaupanju in drugih »objektivnih kriterijih«. Kako bi izbrani pristop prestal sodno preverjanje ne vemo, saj sodna praksa iz tega naslova (še) ne obstaja.

STRANSKI PRODUKT ROMSKEGA POLITIČNEGA PREDSTAVNIŠTVA

Osrednji pojem v slovenskem modelu varstva tradicionalnih narodnih manjšin je pojem narodno mešanega ozemlja. Ta pojem je v veljavi tako v primeru italijanske kot madžarske narodne manjšine. V primeru romske narodne manjšine pa je razprava o »romskem« narodno mešanem ozemlju povsem na začetku. Razprava o konstrukciji romskega narodno mešanega ozemlja, se bo morala nujno dotakniti še enega problema: **poimenovanja romskih naselij**. Ta so sedaj, po večini, priveski naselij, v katerih je večinsko prebivalstvo ne-romskega narodnega izvora. Zato se zanje ne uporabljajo njim lastna poimenovanja; naselja z večinsko romskim prebivalstvom imajo zato ime »slovenske« vasi, le hišna numeracija je »neobičajna«. Mnogi bi to opredelili kot »uspešna integracija«. Je pa mogoče razmišljati tudi iz drugega

21 Zakon o evidenci volilne pravice (uradno prečiščeno besedilo), *Uradni list RS*, 1/07, 2. člen, 2. odstavek.

22 Zakon o evidenci volilne pravice (uradno prečiščeno besedilo), *Uradni list RS*, 1/2007), člen 41

zornega kota – ker »romskih naselij« ni na zemljevidu, se problematika teh naselij ureja v sklopu urejanja problematike/tegob naselij večinskega naroda – ta naselja imajo težave z vodo, kanalizacijo, itd. ter z Romi!!²³ Če bi bila »romska naselja« samostojna, organizirana kot krajevne²⁴ ali vaške skupnosti²⁵ bi bilo (morda) lažje urejati tudi infrastrukturne težave »romskih naselij«. Predvsem pa bi morali Romi sami prevzeti največji del odgovornosti za razvoj naselij, v katerih prebivajo.

Umeščanje »romskih naselij« na zemljevid Slovenije ter njihovo poimenovanje je vredno obravnavati še iz enega zornega kota. Če bi pripadniki romskega naroda prebivali v »lastnih« naseljih, bi ta lahko preoblikovali v narodno mešana ozemlja, kar bi predstavljalo pomemben prispevek k oblikovanju **romske narodne manjšine (skupnosti) v Sloveniji**. Raba poimenovanja »pripadniki romskega naroda«, oziroma »pripadniki romske narodne manjšine« mnogim ni pogodu! Ljubša jim je raba pojma etnična skupina. Razlog je bolj ali manj na dlani – z nerazvitim je lažje upravljati in manipulirati kot z »visoko razvitim« narodom. Ideja o samostojnih romskih naseljih je še vedno sprejeta (tako pri pripadnikih večinskega naroda, kot pri Romih) z določeno mero rezerve – strokovnjaki iz vrst večinskega naroda me obtožujejo, da ustvarjam etnično čista naselja, morda celo geto sošeske; s strani Romov pa sem slišal očitek, »sedaj pa bodo vsi vedeli, kje smo!!« Moj odgovor je, da me te interpretacije spominjajo na šalo o nepismenem fantu/vojaku, ki je prišel k prijatelju s prošnjo, da mu prebere pismo, ki mu ga je poslalo dekle. Ampak, je rekel nepismeni, medtem, ko boš bral, ti bom zamašil ušesa, da ne boš slišal, kaj v pismu piše!!

Pomisleki in celo zavračanje poimenovanja pripadnikov romske skupnosti kot pripadnikov naroda skrivajo v sebi strah pred konstrukcijo nove »že tretje« narodne manjšine. In če bodo celo Romi (Cigani) dobili status narodne manjšine, le kam bo to še pripeljalo ...

ROMSKI SVETNIKI

Romski svetniki so izvoljeni na podoben način, kot so izvoljeni občinski svetniki italijanske, oz. madžarske manjšine. Postopek izvolitve občinskih svetnikov

²³ Menim, da je takšen pristop mogoče razbrati tudi iz določb Javnega razpisa za sofinanciranje izdelave občinskih podrobnih načrtov za urejanje romskih naselij, objavljan v Uradnem listu RS, št. 93/2007 (12. 10. 2007).

²⁴ Kot je to, na primer, urejeno v Mestni občini Murska Sobota z ustanovitvijo krajevne skupnosti Pušča (dostopno na: <http://www.murska-sobota.si/sl/1.7.1.9.asp>), 2. 11. 2007.

²⁵ Kot je to, na primer, urejeno v Občini Tišina. Statut Občine Tišina določa, da na območju občine deluje tudi Romska vaška skupnost Vanča vas – Borejci (dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200738&dhid=89187>), 2. 11. 2007.

iz vrst manjšin je določen v Zakonu o lokalnih volitvah.²⁶ Do tega nivoja ni razlik med posameznimi »avtohtonimi narodnimi manjšinami« - pripadniki vseh narodnih manjšin imajo dvojno volilno pravico. Obstajajo pa **razlike na drugih področjih**: na primer, kakšen mandat imajo romski občinski svetniki? Reprezentativni ali imperativni mandat? Komu so romski svetniki odgovorni? Pri italijanski in madžarski narodni manjšini so to občinske samoupravne narodne skupnosti; katera institucija je to pri Romih? Naj bi to bila posebna delovna telesa, ki jih določa zakon o romski skupnosti? Toda te komisije dosegajo le raven konzultativnih organov. O oblikovanju Samoupravne skupnosti romskega naroda na nivoju občin (to bi bilo podobno kot je to urejeno pri italijanski in madžarski narodni manjšini), sestavljavci sedanjega zakona o romski narodni manjšini niso hoteli niti slišati.

Pri analizi vloge in pomena romskega svetnika je izjemno pomembno še naslednje vprašanje: kakšno **vlogo izvoljenim romskim svetnikom namenjajo župani in občinske uprave?** Iz pogovorov z mnogimi romskimi svetniki je mogoče razbrati, da jih župani obravnavajo kot nekakšne vaške »stražmojstre«. Njihova naloga je, da skrbijo v romskih naseljih za red in mir (da Romi ne bi s svojim deviantnim delovanjem motili večinskega prebivalstva) ter da skrbijo za čistočo. Da bi romski svetniki morali postati **so-kreatorji razvojnih politik** romske skupnosti v posamezni lokalni skupnosti, se ne sliši prav pogosto. Bi pa to morali biti, saj so romski svetniki edini neposredno izvoljeni predstavniki romskega naroda v posamezni občini. Možnost voliti svetnika imajo vsi Romi s stalnim bivališčem v določeni občini.

Velja opozoriti še na en vidik instituta romskega svetnika. Politični svetniki/aktivisti znajo biti pomemben agens zavedanja romske skupnosti v Sloveniji o pripadništvu skupnemu narodu, ne glede na območje njihove naselitve, zavedanju, **da so v Sloveniji narodna manjšina**; zato jim pripada prav isti obseg pravic in dolžnosti, kot jih imata italijanska in madžarska narodna manjšina. Temeljni namen usposabljanja romskih svetnikov za učinkovito politično delo je v prav izgrajevanje zavesti, da je potrebno v luči odpravljanja njihove družbene obrobnosti, spremeniti obravnavo njihovega statusa – od obravnave romske skupnosti kot amorfnе etnične skupine, katere zaščitni znak je revščina in družbena obrobnost, do **obrnave romske skupnosti kot izgrajene narodne manjšine**.

ZAKON O ROMSKI SKUPNOSTI V REPUBLIKI SLOVENIJI IN POLITIČNO PREDSTAVNIŠTVO

Leta 2007 je bil po petnajstih letih »priprav« sprejet Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (*Uradni list RS*, št. 33/07). Večina tistih, ki se ukvarjamo z

²⁶ Zakon o lokalnih volitvah (uradno prečiščeno besedilo). *Uradni list RS*, št. 94/2007

narodno manjšinsko problematiko v Sloveniji, je nad vsebino zakona razočarana. Zakon z zvenečim imenom Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji je prešibek okvir za odpravljanje razvojnih zaostankov romske skupnosti. Nobeno področje, ki je za urejanje romske problematike ključnega pomena, ni posebej elaborirano; nikjer ni nakazal nobenih rešitev. Pa bi bilo še kako potrebo govoriti o I. Pravici do primerne prebivališča²⁷, II. Pravici do izobraževanja²⁸, III. Pravici do zdravja²⁹, IV. Gospodarskem razvoj, V. Informiranju, VI. Kulturi, VII. Športu in seveda IX. Financiranju. Sestavljalci zakona so z romskimi težavami opravili tako, da so urejanje problematike prepustili področni zakonodaji. Zato »romski zakon« ne prinaša nobenega napredka. Napredek bi bil, če bi na posameznih področjih določil vsebino/elemente *pozitivne diskriminacije*. Ker v zakonu ni mogoče zaznati ničesar od navedenega, bi zakon težko opredelili kot okvir, ki bo bistveno prispeval k napredku romske narodne manjšine v Sloveniji.

Kaj ponuja Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji Romom na področju politične participacije? Nič kaj dosti!

Zakon ustanavlja v občinah, v katerih se izvolijo posebni romski svetniki posebna **delovna telesa**.³⁰ Delovno telo je občinska konzulta za romska vprašanja, brez omembe vrednih pristojnosti³¹. Področje politične participacije romske naro-

27 Glej poročilo posebnega poročevalca OZN Miliona Kotharija.

28 Glej poročilo posebnega poročevalca OZN Vernorja Muñoza.

29 Glej poročilo posebnega poročevalca OZN Paula Hunta.

30 Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji. *Uradni list RS*, št. 33/07, člen 7

(1) V občinah, v katerih se v skladu z zakonom, ki ureja lokalno samoupravo, voli predstavnik romske skupnosti v mestni oziroma občinski svet (v nadaljnjem besedilu: občinski svet), se v občinskem svetu ustanovi posebno delovno telo za spremljanje položaja romske skupnosti.

(2) Delovno telo iz prejšnjega odstavka je sestavljeno iz najmanj šestih članov oziroma članic (v nadaljnjem besedilu: član), od katerih je največ polovica prebivalc oziroma prebivalcev občine, ki niso člani občinskega sveta, od slednjih pa večina pripadnikov romske skupnosti.

(3) Predstavniki romske skupnosti v občinskem svetu je po svoji funkciji član delovnega telesa iz prvega odstavka tega člena.

(4) Delovno telo iz prvega odstavka tega člena se ustanovi v skladu z zakonom, ki ureja lokalno samoupravo.

(5) Ne glede na določbo prvega odstavka tega člena lahko tudi druge samoupravne lokalne skupnosti ustanovijo posebno delovno telo za spremljanje položaja romske skupnosti ob smiselni uporabi določb tega člena.

31 Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji. *Uradni list RS*, št. 33/07, člen 8

Delovno telo iz prejšnjega člena zlasti:

- spremlja in obravnava položaj pripadnikov romske skupnosti v samoupravni lokalni skupnosti;
- obravnava in daje predloge ter pobude o vprašanih, ki se nanašajo na položaj pripadnikov romske skupnosti in njihove pravice;
- dejavno sodeluje pri uresničevanju razvojnega programa samoupravne lokalne skupnosti, zlasti pa pri programih in razreševanju vprašanih, ki se nanašajo na položaj in razvoj romske skupnosti v samoupravni lokalni skupnosti;
- obravnava vprašanja, povezana z ohranjanjem romskega jezika in kulture;
- sodeluje z romskimi društvi in drugimi njihovimi organizacijami v samoupravni lokalni skupnosti

dne manjšine na občinskem nivoju je daleč od rešitev, ki jih poznamo v primeru italijanske in madžarske narodne manjšine. Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih³² določa, da »za uresničevanje posebnih pravic, ki jih zagotavlja ustava Republike Slovenije, za uveljavljanje svojih potreb in interesov in za organizirano sodelovanje pri javnih zadevah, ustanavljajo pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti na območjih, kjer avtohtono živijo, samoupravne narodne skupnosti.«³³ V 2. členu pa je določeno, da so »Samoupravne narodne skupnosti osebe javnega prava.«³⁴ Zakaj se podobne rešitve niso našle za romsko narodno manjšino, ni jasno. Izgovori, da je določbo o samoupravnih narodnih skupnostih za italijansko in madžarsko narodno manjšino mogoče najti v ustavi, za Rome pa temu ni tako, so jalovi. V ustavi namreč nikjer ne piše, da se varstvo romske narodne manjšine ne sme »približati« modelu varstva italijanske oz. madžarske narodne manjšine.

Na nacionalnem nivoju zakon o romski skupnosti ustanavlja **Svet romske skupnosti Republike Slovenije**. Ta zastopa interese romske skupnosti v odnosu do državnih oblasti³⁵. Njegove pristojnosti so konzultativne narave.³⁶ Obveza državnih oblasti, da morajo pred odločanjem o zadevah, ki zadevajo romsko skupnost pridobiti mnenje Sveta romske skupnosti, je sicer zapisana. Toda ta obveza je bolj ali manj moralnega pomena – nikjer namreč ne piše, da morajo mnenje Sveta organi spoštovati, še manj upoštevati pri uresničevanju načrtovanih politik. Novo nastali Svet romske skupnosti **nima nobenih omembe vrednih pristojnosti**. Njegovo delovanje je omejeno na razprave, pripravljanje sugestij, predlogov in mnenj; mnenja niso obvezujoča, zato je Svet nekakšen romski debatni klub. V Poslovniku sveta romske skupnosti³⁷, so naloge sveta določene v 10. členu. Poleg nalog, ki jih opredeljuje Zakon o romski skupnosti, so svetu dodeljene še naslednje posvetovalne funkcije:

32 Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih. *Uradni list RS*, št. 65/1994

33 Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih. *Uradni list RS*, št. 65/1994, 1. člen

34 Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih. *Uradni list RS*, št. 65/1994, 2. člen

35 Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji. *Uradni list RS*, št. 33/07, člen 9

(1) Ustanovi se Svet romske skupnosti Republike Slovenije (v nadaljnjem besedilu: svet).

(2) Svet predstavlja interese romske skupnosti v Sloveniji v razmerju do državnih organov.

(3) Svet je oseba javnega prava. Pravno osebnost pridobi z dnem ustanovitve.

36 Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji. *Uradni list RS*, 33/07, člen 12

(1) Svet lahko daje Državnemu zboru Republike Slovenije, Državnemu svetu Republike Slovenije, vladi, drugim državnim organom, nosilcem javnih pooblastil in organom samoupravne lokalne skupnosti predloge, pobude in mnenja v zadevah iz svoje pristojnosti.

(2) Državni organi, nosilci javnih pooblastil in organi samoupravne lokalne skupnosti morajo pridobiti predhodno mnenje sveta, kadar sprejemajo ali izdajajo predpise in druge splošne pravne akte, ki se nanašajo na položaj romske skupnosti.

37 Poslovník Sveta romske skupnosti Republike Slovenije. *Uradni list RS*, št. 94/2007 (16.10.2007)

- spremlja in obravnava položaj pripadnikov romske skupnosti;
- obravnava in daje predloge ter pobude o vprašanih, ki se nanašajo na položaj pripadnikov romske skupnosti in njihove pravice;
- dejavno sodeluje pri uresničevanju razvojnega programa, zlasti pri programih in razreševanju vprašanj, ki se nanašajo na položaj in razvoj romske skupnosti;
- obravnava vprašanja, povezana z ohranjanjem romskega jezika in kulture;
- sodeluje z romskimi društvi in drugimi njihovimi organizacijami, Zvezo Romov Slovenije in romskimi svetniki;
- prizadeva si za izboljšanje položaja romske skupnosti v Sloveniji;
- skrbi za ohranitev identitete in posebnosti romske skupnosti, še posebej pri vzgoji in izobraževanju romskih otrok ter ohranjanju in razvijanju romske kulturne dejavnosti ter informiranju;
- spodbuja soodločanje pripadnikov romske skupnosti pri zadevah, ki zadevajo njihove posebne pravice;
- predlaga člane v delovna telesa državnih organov, nosilcev javnih pooblastil in organov samoupravnih lokalnih skupnosti, kadar ti obravnavajo zadeve, ki se nanašajo na romsko skupnost;
- razvija in ohranja stike z romskimi organizacijami v drugih državah.³⁸

Najkrajši konec je v tej konstrukciji izvlekla **Zveza Romov Slovenije**. Res je, da ima možnost vpliva na sestavo Sveta romske skupnosti, vendar nikjer ni določeno, da imajo člani sveta, izvoljeni s strani Zveze Romov imperativni mandat? Na vprašanje, zakaj se sestavljavci zakona niso zgledovali po že obstoječih rešitvah na področju političnega predstavništva italijanske in madžarske narodne manjšine, je verjetno možnih več odgovorov.

Rešitve na področju politične participacije kažejo, da snovalci zakona obravnavajo **romski narod kot skupnost v fazi večne (politične) adolescence**, kot skupnost, ki potrebuje, zaradi obilnih razvojnih zaostankov in statusa »deviantnosti«, ustrezen nabor tutorjev in paznikov. Če želimo povečati njihovo odgovornost za lasten razvoj, če jih želimo pretvoriti v subjekt lastnega razvoja, ki ne bo večno prisesan na državne socialne jasli, potem jim je potrebo zagotoviti ustrezen nivo samouprave, ki ji »načelujejo« odgovorni, legitimno izvoljeni romski predstavniki. Skratka, oblikovati bi bilo potrebno takšen sistem političnega predstavništva, ki bi

³⁸ Poslovnik Sveta romske skupnosti Republike Slovenije. *Uradni list RS*, št. 94/2007 (16.10.2007), 10.člen

iz zveze romskih vaških skupnosti/društev ustvaril romsko skupnost v Republiki Sloveniji.

ROMSKI SVETNIKI »NA DELU«

Romski svetniki stopajo v drugo polovico njihovega drugega mandata. Vemo, kako je institut romskega svetnika nastal, kako formalno pravno deluje, kakšne so njegove (ne)povezave z organi lokalni oblasti, Zvezo Romov Slovenije, itd. Za celovito oceno instituta romskega svetnika si velja zastaviti vprašanje: ali so romski svetniki pri svojem delu učinkoviti? Ali je njihovo delo pripomoglo k odpravljanju razvojnih zaostankov romske skupnosti v Sloveniji? Verjetno so mnogi izmed romskih svetnikov pričakovali več.

Postavlja se vprašanje, kateri so ključni problemi/ovire, ki romskim svetnikom onemogočajo učinkovito (so)delovanje v občinskem političnem življenju? Nekaj »zadržkov« poznamo. Vemo, da je nivo dosežene izobrazbe pri večini romskih svetnikov nizek, zato težko pridobivajo **verodostojne informacije**, povečini **nimajo zadostnega obsega znanja** za uspešno delovanje v političnem življenju, da posedujejo skromen **obseg političnih veščin**. Če k temu dodamo še odnos županov do romskih svetnikov, dobimo zajeten spisek razlogov za nizko učinkovitost romskih svetnikov.

Da bi romski svetniki dosegli zadovoljiv nivo znanja za uspešno delo v politiki, je potrebno poskrbeti za ustrezen obseg in nivo stalnega izobraževanja.³⁹

³⁹ Za izobraževanje romskih svetnikov je bila izbrana pot, ki jo mnogi uvrščajo med **znanstveno fantastiko** - **raba osebnega računalnika in interneta**. Kako uporabiti osebni računalnik, ko se del romske skupnosti, vključno z nekaterimi romskimi občinskimi svetniki, ukvarja primarno z **elementarnimi življenjskimi potrebami**: napeljava pitne vode, elektrike in kanalizacije v romska naselja. Je to res znanstvena fantastika ali zgolj **stereotipna predstava pripadnikov večinske populacije**? Kljub mnogim pomislekom, zadržkom, posmehovanju in zasmehovanju, je bila izbrana pot znanstvene fantastike: v partnerstvu med romskimi svetniki, Regionalno razvojno agencijo Mura iz Murske Sobotice ter Študentskim raziskovalnim inkubatorjem FDV je nastala **Spletna stran za romske svetnike (www.romsvet.si)**.

Namen spletne strani je ustvariti mesto, ki bo omogočalo:

1. **stalen stik med romskimi svetniki**; predvidevamo, da bi konstanten stik med romskimi svetniki predstavljal ustrežno metodo presejanja teritorialnih pripadnosti znotraj iste narodne skupnosti; to je običajno prva faza v »tvorbi naroda«; skratka, spletno mesto je lahko metoda izgrajevanja zavedanja o pripadnosti romski narodni manjšini v Sloveniji.
2. Predvidevamo, da bi informacije, ki jih ponuja spletno mesto, pripomoglo k **dvigu kvalitete delovanja občinskega svetnika**, kar bo (upati je) pripomoglo k prevladi prepričanja, da je napredek romske skupnosti v veliki meri odvisen od njihove lastne agilnosti. **Romski občinski svetnik postaja ključna osebnost** v procesu urejanja romske problematike v Sloveniji. Vloga Zveze Romov je z novim zakonom o romski skupnosti obrobna, novonastale občinske komisije in Romski svet Republike Slovenije, pa imata tako ali tako le **vlogo konzulte**. Da je moj razmislek pravilen, je mogoče razbrati iz določb omenjenega javnega razpisa o sofinanciranju izdelave občinskih podrobnih načrtov za urejanje romskih naselij. Tam je zapisano, da mora vloga občine vsebovati tudi »izjavo romskega svetnika o sodelovanju romske skupnosti pri urejanju prijavljenega

Izobraževanje je torej namenjeno **izbolšanju možnosti romskih svetnikov za aktivno sodelovanje v politiki**, ki naj vodi k odpravljanju »razvojnih zaostankov« romskega naroda! Izobraževanje romskih svetnikov ima še eno izjemno pomembno funkcijo: prispevati mora k **ustvarjanju romske politične elite**. Ta je sedaj številčno skromna; prav skromen nabor usposobljenih političnih aktivistov pa je razlog za počasno razklepanje »začaranega kroga revščine«.

ZAKLJUČEK

Iskanje odgovora na vprašanje, zakaj je bilo potrebno pri urejanju političnega predstavništva Romov v Sloveniji odkrivati toplo vodo, je v tem trenutku povsem obrobno vprašanje. Sam sem prepričan, da bi bilo mnogo bolje, če bi tudi položaj političnega predstavništva Romov uredili podobno, kot je to urejeno v primeru italijanske in madžarske narodne manjšine. V tej luči bi osrednji reprezentativni organ imenoval **Samoupravna skupnost Romov**. Njene pristojnosti bi uredili na podoben način, kot je to urejeno pri italijanski in madžarski narodno manjšini. Nastavki za takšno ureditev že obstajajo – posebni volilni imeniki. Te bi delovale tako na občinskem nivoju, na nacionalnem nivoju pa bi ustanovili **Samoupravno skupnost Romov Slovenije**. Področja dela in pristojnosti Samoupravne skupnosti Romov, tako tistih na občinskem nivoju, kot Samoupravne skupnosti Romov Slovenije, bi lahko preprosto povzeli po Zakonu o narodnih skupnostih. Vse druge dejavnosti (izobraževanje, kultura, raziskovanje), ki jih je do sedaj »upravljala« Zveza Romov, pa bi bilo potrebno združiti pod okriljem, na primer, Zavoda za kulturno in izobraževalno dejavnost Romov. Menim, da bi na takšen način naredili pomemben korak v smeri konstrukcije romske narodne skupnosti kot političnega subjekta.

naselja«. Ne omenjajo se niti romska društva, ne Zveza Romov, ne občinske komisije!.

3. Usposobljenost romskih svetnikov za delo z računalniškimi orodji je v tem trenutku zamejena. V luči odpravljanja tega zaostanka načrtujemo v proces računalniškega opismenjevanja vključiti študente višjih letnikov, različnih fakultet, različnih univerz. Študenti bi bili romskim svetnikom lahko sočasno tudi **politični svetovalci**. Ima pa vključitev študentov v ta proces še en namen. Širiti pomen znanja kot vrednote !! Delovanje študentov med romskimi svetniki ima še »kolateralno željo«. **Mlade Rome opozarjati na nujno izobraževanje; in to ne samo za poklicno izobraževanje, ampak primarno za univerzitetno izobraževanje.** Brez univerzitetno izobražene elite bo napredek romske skupnosti potekal le počasi.

LITERATURA:

- Flander, Benjamin (2004) *Pozitivna diskriminacija*. Ljubljana: FDV.
- Komac, Miran (1999) *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Obreza, Janez (2003) Romi v slovenskem pravnem redu in njihova politična participacija na lokalni ravni v luči predvidenih zakonskih sprememb. V Klopčič, Vera in Miroslav Polzer *Evropa, Slovenija in Romi*, 56. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Plut, Dušan (1991) Uvod. V Klopčič, Vera (ur.) in Sonja Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*, 7. (Razprave in gradivo / Treatises and Documents, 25). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Rozman, Vlado (1991) Romi – tisočletja živimo na slovenski zemlji in tu bomo tudi ostali. V Klopčič, Vera (ur.) in Sonja Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*, (Razprave in gradivo / Treatises and Documents, 25). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Šajnovič, Rajko (1991) Ureditev statusa Romov kot narodnosti – osnutek amandmaja k Ustavi Republike Slovenije. V Klopčič, Vera (ur.) in Sonja Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*, 131. (Razprave in gradivo / Treatises and Documents, 25). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Šiftar, Vanek (1990) Romi – narodnostna ali etnična skupnost? V Miran Komac (ur.) *Narodnost – manjšina ali skupnost: urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji*, 84. (Razprave in gradivo, 24). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

VIRI:

- Javni razpis za sofinanciranje izdelave občinskih podrobnih načrtov za urejanje romskih naselij, *Uradni list RS*, št. 93/2007.
- Law on Self-Governing Ethnic Communities. Official Gazette RS, No. 65/94.
- Odločba o ugotovitvi skladnosti z ustavo zakona o volitvah v Državni zbor, zakona o lokalnih volitvah, 22. člena Zakona o evidenci volilne pravice, četrtega odstavka 53. člena, 134. člena in drugega odstavka 140. člena statuta Mestne občine Koper, o ugotovitvi protiustavne pravne praznine v Zakonu o evidenci volilne pravice ter o delnem zavrženju pobude. Št. U-I-283/94. *Uradni list RS*, št. 20/1998.

Odločba Ustavnega sodišča: U-I-416/98-38, z dne 22. 3. 2001. *Uradni list RS*, št. 28/2001.

Poslovník Sveta romske skupnosti Republike Slovenije. *Uradni list RS*, št. 94/07.

Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti. *Uradni list RS*, št. XX/XX.

Ustava Republike Slovenije, *Uradni list RS*, 33/9 (28. 12. 1991).

Ustavno sodišče Republike Slovenije, št. U-I-315/02 (3. 10. 2002), *Uradni list RS*, št. 87/2002.

Ustavno sodišče, odločba št. U-I-345/02 (14. 11. 2002), *Uradni list RS*, št. 105/2002.

Zahteva Vlade Republike Slovenije za začetek postopka za oceno skladnosti statutov občin Beltinci, Grosuplje, Krško, Semič, Šentjernej in Trebnje z ustavo in Zakonom o lokalni samoupravi (*Uradni list RS*, št. 72/93, 6/94-odl. US, 45/94-odl. US, 57/94, 14/95, 20/95-odl. US, 63/95-obvezna razlaga, 9/96-odl. US, 44/96-odl. US, 26/97, 70/97, 10/98, 74/98, 59/99-odl. US, 70/00 in 51/02). Dostopno na: <http://www.svlr.gov.si/fileadmin/svlsrcp.gov.si/pageuploads/loksam05/sklepivrs/romskl.htm> (7. 11. 2007).

Zakon o lokalni samoupravi. *Uradni list RS*, št. 73/1993.

Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih. *Uradni list RS*, št. 65/1994.

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi. *Uradni list RS*, št. 51/2002.

Zakon o evidenci volilne pravice (uradno prečiščeno besedilo), *Uradni list RS*, št. 1/07.

Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji. *Uradni list RS*, št. 33/07.

Zakon o lokalnih volitvah (uradno prečiščeno besedilo), *Uradni list RS*, št. 94/07.

Zakon o lokalnih volitvah (uradno prečiščeno besedilo), *Uradni list RS*, št. 94/2007.

KDO SO POTOMCI PRISELJENCEV Z OBMOČJA NEKDANJE JUGOSLAVIJE?

WHO ARE DESCENDANTS OF IMMIGRANTS FROM THE TERRITORIES OF THE FORMER YUGOSLAVIA?

The aim of the article is to »identify« the population of descendants of immigrants from the territories of the former Yugoslavia according to some demographic and other relevant indicators, such as: citizenship, ethnic (national) structure, language (mother tongue and language of communication), religious belief, sex structure, age structure, education structure and activity status, acquired through the 2002 population census. On the basis of the dealt-with »objective« indicators, the following may be stated: 1. differences exist among individual ethnic communities within the population of immigrants' descendants, and 2. the status of immigrants' descendants within the social structure is better than the status of immigrants themselves, and is according to many indicators approaching the structure of the majority nation.

Keywords: Slovenia, immigrants from the former Yugoslavia, immigrants' descendants, social status

Namen prispevka je poskus 'identifikacije' populacije potomcev priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije glede na nekatere demografske in druge relevantne kazalce kot so: državljanstvo, etnična (narodna) struktura, jezik (materni in pogovorni), veroizpoved, spolna struktura, starostna struktura, izobrazbena struktura in status aktivnosti, pridobljene s popisom leta 2002. Glede na obravnavane 'objektivne' kazalnike ugotovimo dvoje: 1. obstajajo razlike med posameznimi etničnimi skupnostmi znotraj populacije potomcev priseljencev in 2. položaj potomcev priseljencev v družbeni strukturi je boljši v primerjavi s položajem priseljencev in se glede mnogih kazalnikov približuje strukturi večinskega naroda.

Ključne besede: Slovenija, priseljenci iz nekdanje Jugoslavije, potomci priseljencev, družbeni položaj

1. UVOD

Če malo bolj pozorno pogledamo, ima vsak od nas v krogu svoje družine, med prijatelji, znanci ali sodelavci koga, bolj verjetno pa celo več posameznikov, za katere bi lahko rekli, da so potomci priseljencev. Se kdaj vprašamo, kako so potomci priseljencev vključeni v družbo? Imajo v življenju enake izhodiščne možnosti in priložnosti kot pripadniki večinskega naroda? Večina potomcev priseljencev je rojenih v Sloveniji. Se počutijo tu doma ali se počutijo kot »drugorazredni državljani«? Imajo potrebo ali željo po ohranjanju svojega ali materne jezika staršev oziroma kulture, ali so prevzeli slovensko kulturo in jezik? Od kod so prišli njihovi starši? Kakšen je odnos večinskega naroda do njih? Na katerih področjih družbenega življenja občutijo neenako obravnavo? Na ta in podobna vprašanja je težko enoznačno odgovoriti, saj je življenjskih zgodb in s tem izkušenj toliko, kot je posameznikov.¹

Raziskovalna pozornost je bila do sedaj bolj kot v potomce priseljencev usmerjena v proučevanje priseljencev, saj so ti bolj vidni in je njihovo družbeno vključenost nekoliko lažje ugotavljati. Kako sploh opredeliti kategorijo potomcev priseljencev? In še prej, kako jih poimenovati? Potomci priseljencev? Druga generacija – čeprav je tukaj tudi že tretja, četrta generacija? Koga lahko opredelimo kot potomca priseljencev? Tistega, ki se sam opredeljuje kot pripadnik manjšinske etnične skupnosti, ali tudi tistega, ki se opredeljuje kot Slovenec, ima pa enega ali oba starša priseljenca? So to samo tisti posamezniki, ki so se v Sloveniji rodili, ali lahko med potomce priseljencev štejemo tudi tiste, ki so se v Slovenijo priselili skupaj s starši v svoji zgodnji mladosti? Če kot potomce priseljencev obravnavamo tudi tiste, ki so se skupaj s starši priselili v zgodnji mladosti, kje postavimo starostno mejo? Ali lahko nekoga, ki se je priselil v Slovenijo star eno leto, opredelimo kot potomca priseljenca, drugega, ki se je priselil v Slovenijo star pet let, pa kot priseljenca?

Populacija potomcev priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije je heterogena skupina, znotraj katere obstajajo razlike med posameznimi etničnimi skupnostmi glede na kazalnike, kot so na primer verska pripadnost, materni jezik, izobrazbena struktura, status aktivnosti in celo odnosa večinskega naroda do posamezne etnične skupnosti. Razlike pa obstajajo tudi znotraj posameznih etničnih skupnosti, na primer potomci priseljencev se med seboj razlikujejo glede dejavnikov, kot so osebne karakteristike posameznika, socio-ekonomske značilnosti njegove družine, socialnega kapitala, s katerim razpolaga. Kljub tem razlikam bi pričakovali, da imajo potomci priseljencev, ki so rojeni v Sloveniji in so večinoma slovenski

¹ Odgovora na zastavljena vprašanja smo iskali pri projektu Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji (2005–2007), vodja projekta dr. Miran Komac, sodelavka dr. Mojca Medvešek, financer ARRS.

državljeni, za katere predvidevamo, da govorijo slovenski jezik, so vključeni v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem, enake možnosti pri vključevanju v družbo kot pripadniki večinskega naroda. Pa je res tako? Mnogokrat se je že pokazalo, da je etnična pripadnost zelo hvaležna kategorija, s katero se ustvarja distanca med skupnostmi ali celo povzroča diskriminacija posameznikov. Ob tem se lahko vprašamo, ali ima v našem okolju pri potomcih priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije etnična pripadnost pomemben vpliv na njihovo družbeno vključenost oziroma izključenost?

V prispevku ne bomo iskali odgovorov na vsa zgoraj zastavljena vprašanja, temveč se bomo omejili na poskus »identifikacije« populacije potomcev priseljencev glede na nekatere demografske in druge relevantne kazalnike, kot so: državljanstvo, etnična (narodna) struktura, jezik (materni in pogovorni jezik), veroizpoved, spolna, starostna in izobrazbena struktura ter status aktivnosti. Pri čemer je treba poudariti, da popisni podatki omogočajo le posnetek pregleda demografske strukture in socialno-ekonomskega položaja potomcev priseljencev v družbi glede na izbrane kazalnike, ne povedo pa nam nič o tem, s čim vse, s kakšnimi konkretnimi težavami se potomci priseljencev, zaradi svoje etnične pripadnosti morebiti soočajo v vsakdanjem življenju.

2. OPREDELITEV POJMA PRISELJENCI IN POTOMCI PRISELJENCEV

Priseljenci so raznolika skupina, ki odraža vso kompleksnost globalnih preselevalnih tokov. S pojmom priseljenci lahko označujemo oblikovane priseljenke skupnosti, dolgotrajne in začasne priseljence, trgovce ter tudi prebivalce obmejnih krajev. Med njimi so visoko izobraženi strokovnjaki, specialisti in delavci brez izobrazbe. Poseben tip priseljencev so tudi begunci in azilanti. Med priseljence pa ravno tako lahko štejemo povratnike. kateri kriterij torej upoštevati pri opredeljevanju priseljencev? Naj bo to državljanstvo, država rojstva, prvo prebivališče posameznika, trajanje bivanja v državi sprejemnici? Upoštevanje enega samega kriterija pri opredeljevanju pojma priseljenec ni zadostno, saj vključuje le del priseljenke populacije. Pri opredeljevanju pojma priseljenec je priporočljivo upoštevati vsaj dva zgoraj našeta kriterija.

Primerna se zdi širša opredelitev pojma priseljenec, ki jo najdemo na primer v slovarju mednarodnega migracijskega prava (*Glosar migracij* 2006: 46), kjer je zapisano:

Na mednarodni ravni ni splošne sprejete definicije. Izraz najpogosteje označuje vse primere, ko oseba samostojno, brez vpliva drugih zunanjih dejavnikov, sprejme odločitev, da bo migrirala zaradi 'osebnih ugodnosti'. Ta pojem torej vključuje osebe in njihove družinske člane, ki potujejo v

druge države ali območja, da si izboljšajo materialne ali socialne razmere ter nadaljnje možnosti zase in za življenje svojih družin.

Različne druge kategorije pojma priseljenca (migranta), kot so obmejni delavec, sezonski delavec, potujoči delavec, projektni delavec, samozaposlen delavec itd. so opredeljene v 2. členu Mednarodne konvencije o varstvu pravic vseh delavcev migrantov in njihovih družin.² V slovenski zakonodaji se za opredelitev pojma priseljenec uporabljata dva kriterija: časovno obdobje bivanja v državi sprejemnici ter definicija prebivališča. O opredelitvi pojma priseljenec je v Resoluciji o imigracijski politiki Republike Slovenije (*Ur. l. RS*, št. 40/99) zapisano:

Pojem priseljenca (imigranta) je za oblikovanje imigracijske in še posebno integracijske politike ključnega pomena. Različne države uporabljajo različna merila za opredelitev priseljenca, ki so običajno vezana na definicijo prebivališč(a) oziroma prisotnosti v državi in zunaj nje ter časovno obdobje. Resolucija za časovno obdobje šteje eno leto od datuma prijave prebivališča v Republiki Sloveniji, za tujce na podlagi odobrenega dovoljenja za prebivanje v trajanju najmanj enega leta. Po eni strani se takšna definicija priseljenca ustrezno približuje priporočeni novi slovenski statistični definiciji v sklopu predloga nove definicije prebivalstva Slovenije. Po drugi strani definicija resolucije omogoča ločevanje med kratkotrajnimi tujimi priseljenci in rezidenti.

V metodoloških pojasnilih Statističnega urada Republike Slovenije ob popisu 2002³ je mogoče zaslediti naslednjo opredelitev priseljenca

Priseljenec je prebivalec, ki je imel prvo prebivališče⁴ zunaj Slovenije in v Sloveniji prebiva najmanj eno leto.

Definicija priseljenega prebivalca iz tujine se v Popisu 2002 razlikuje od definicije iz popisov 1961–1991. V popisih 1961–1991 je bil podatek o pri-

² Mednarodna konvencija o varstvu pravic vseh delavcev migrantov in njihovih družin (International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families). Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990 (entry into force 1 July 2003) [A/RES/45/158], <http://www.ohchr.org/english/law/cmw.htm> (11. 5. 2007).

³ Metodološka pojasnila, Definicije in pojasnila – Prebivalstvo, Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, 2002, http://www.stat.si/popis2002/si/definicije_in_pojasnila_1.html (15. 5. 2007).

⁴ Prvo prebivališče osebe je po mednarodnih priporočilih za popise prebivalstva opredeljeno kot dejansko prebivališče matere ob rojstvu osebe. Na ta način se izključi vpliv rojevanja v porodnišnicah ter vpliv naključnih dejavnikov, ki so lahko prispevali k rojstvu zunaj območja, kjer je oseba sicer preživela prvo obdobje svojega življenja (Dolenc 2003: 32). Podatki popisa 2002 so pokazali, da se je v drugih republikah nekdanje Jugoslavije rodilo 21.000 oseb, ki jih po metodologiji prvega prebivališča ne štejemo med priseljence. Kljub rojstvu v tujini so imeli prvo prebivališče v Sloveniji. Tretjina teh oseb je bila rojena do leta 1949. Skupaj je bilo v drugih republikah nekdanje Jugoslavije rojenih 171.000 prebivalcev Slovenije (8,7 odstotka), prvo prebivališče je tam imelo 151.432 oseb (Dolenc 2003: 86).

selitvi iz tujine izpeljan iz podatka o zadnji selitvi (država, v kateri je imela oseba prebivališče pred priselitvijo v Slovenijo). Kot priseljeni iz tujine so bili prikazani tudi prebivalci, ki so imeli prvo prebivališče v Sloveniji, vendar so se odselili v drugo državo, po odselitvi pa so se v Slovenijo ponovno priselili (re-emigranti). Kot priseljeni iz tujine pa niso bili prikazani tisti prebivalci, ki so imeli prvo prebivališče zunaj Slovenije, po priselitvi v Slovenijo pa so se do trenutka popisovanja preselili v drugo naselje (notranji selivci). Prav tako v popisih 1961–1991 ni bilo upoštevano časovno obdobje prebivanja najmanj eno leto.

Še nekoliko bolj kompleksna je opredelitev pojma potomcev priseljencev; posamezni avtorji ga obravnavajo različno. Nekateri avtorji med potomce priseljencev vključujejo samo tiste, katerih oba starša sta priseljenca, drugi menijo, da so tudi otroci, ki izhajajo iz zakona, v katerem ima samo en starš prvo prebivališče zunaj države sprejemnice, opredeljeni kot potomci priseljencev. Razlike v opredelitvah se kažejo tudi glede tega, ali so potomci priseljencev samo tisti, ki so se v državi sprejemnici rodili, ali pa so tudi tisti, ki so se v državo sprejemnico priselili, kar pomeni, da so prišli v državo sprejemnico v zgodnji mladosti skupaj s starši oziroma so prišli za starši (združitev družin). Med potomce priseljencev, ki so se v državo sprejemnico priselili, avtorji večinoma prištevajo tiste, ki so se priselili do začetka adolescence, pri tem pa opredeljujejo različne starostne meje.⁵ Kompleksna družbena stvarnost oziroma življenje samo prinaša veliko različnih možnih kombinacij in običajno so tovrstne družbene kategorije ali opredelitve vnaprej obsojene na določene pomanjkljivosti in izjeme. Na žalost se takšnim kategorijam skorajda ne moremo izogniti. V tem prispevku smo se omejili na obravnavo populacije potomcev priseljencev, ki so se priselili z območja nekdanje Jugoslavije oziroma so se z območja nekdanje Jugoslavije priselili njihovi starši. Pri tem je populacija potomcev priseljencev sestavljena iz dveh podkategorij: 1. potomcev priseljencev, rojenih v Sloveniji, katerih oba ali en starš je priseljenec in 2. potomcev priseljencev, ki so se priselili do 14. leta starosti, so v Sloveniji (vsaj delno) obiskovali osnovno šolo in katerih vsaj en starš je priseljenec.

5 V raziskavah so potomci priseljencev različno opredeljeni: – Crul (2000: 2–3) v raziskavi o vključenosti druge generacije priseljencev v izobraževalni proces na Nizozemskem kot potomce priseljencev opredeljuje tiste, ki so se rodili na Nizozemskem ali pa so se v državo sprejemnico priselili do svojega četrtega leta starosti in so tako celotno izobraževalno kariero opravili na Nizozemskem. – Portes in Rumbaut (1993) sta v raziskavo vključila otroke, rojene v državi sprejemnici, z enim ali obema staršema priseljenca in otroke priseljence v državo sprejemnico pred 12 letom starosti. – Reinsch (2001: 69–71) za priseljence (prve generacije) opredeljuje tiste prebivalce, ki so rojeni v tujini oziroma so bili, ko so se priselili v državo sprejemnico, starejši od 13 let. Potomci priseljencev (druga generacija) so rojeni v državi sprejemnici in imajo vsaj enega starša, rojenega v tujini. Opredeli pa še eno kategorijo, in sicer: med-generacijo (between generation), to so tisti, ki so se v državo sprejemnico priselili do svojega 13 leta.

3. POPISNI PODATKI O POTOMCIH PRISELJENCEV

Za analizo popisnih podatkov⁶ smo morali najprej opredeliti populacijo, ki jo želimo proučiti. S terminom priseljenci pojmujeemo posameznike, ki so se priselili z območja nekdanje Jugoslavije in so bili ob priselitvi stari 15 let ali več (tabela 1).

Tabela 1: Opredelitev priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

	Število	%
Priseljence (»prve generacije«) z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot starši (zakonci, zunajzakonski partnerji) in katerih starost ob priselitvi je bila 15 let ali več.	108.758	80,7
Priseljence (»prve generacije«) z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v nedružinski skupnosti ali sami, in katerih starost ob priselitvi je bila 15 let ali več.	25.908	19,2
Skupaj	134.666	100

Precej bolj kompleksna je opredelitev populacije potomcev priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, saj so življenjske situacije posameznikov zelo različne (tabela 2).

6 Pri analizi popisnih podatkov je treba vedeti, kdo je bil vključen v popis leta 2002. Definicija prebivalca za popis 2002 je bila sledeča: »Prebivalec je oseba, ki ima v naselju popisovanja običajno prebivališče in ima tam svoje gospodinjstvo in do kritičnega trenutka popisovanja iz gospodinjstva ni bila odsotna več kot eno leto.« – In še: »V Popisu 2002 smo upoštevali mednarodna priporočila za popise, po katerih se v prebivalstvo države štejejo samo tiste osebe, ki dejansko prebivajo na njenem ozemlju. Državljanstvo osebe pri tem ni pomembno, tako da so prebivalci Slovenije poleg državljanov RS tudi tujci. – Najpomembnejša razlika med definicijo prebivalstva v Popisu 1991 in Popisu 2002 je, da v Popisu 2002 kot prebivalci Slovenije niso več upoštevane osebe, ki imajo v Sloveniji stalno aličasno prebivališče, vendar že več kot eno leto prebivajo v tujini. Poleg tega smo v Popisu 2002 prvič upoštevali tudi trajanje prebivanja v Sloveniji, tako da smo kot prebivalce upoštevali tiste priseljence osebe, ki v Sloveniji prebivajo vsaj eno leto, ne glede na to, ali imajo v Sloveniji prijavljeno prebivališče.« (Statistični urad Republike Slovenije, Popis 2002, Metodološka pojasnila, Definicije in pojasnila – prebivalstvo), http://www.stat.si/popis2002/si/definicije_in_pojasnila_1.html (23. 3. 2007).

Tabela 2: Opredelitev potomcev priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

	Število	%
Potomci priseljencev iz nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot otroci, oba starša sta priseljenca z območja nekdanje Jugoslavije; njihovo prvo prebivališče je Slovenija;	37.610	29,3
Potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot otroci, eden od staršev je priseljenec iz nekdanje Jugoslavije; njihovo prvo prebivališče je Slovenija;	50.280	39,1
Potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot otroci, ob priselitvi so bili stari med 0 in 14 let;	11.704	9,1
Potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot otroci, njihova narodnost in/ali materni jezik in/ali pogovorni jezik je neslovenski (določeni kriteriji), njihovo prvo prebivališče je Slovenija;	2.907	2,3
Potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot otroci, narodnost in/ali materni jezik in/ali pogovorni jezik enega od staršev je neslovenski (določeni kriteriji), njihovo prvo prebivališče je Slovenija;	6.973	5,4
Potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v nedružinski skupnosti ali sami; njihova starost ob priselitvi je bila med 0 in 14 let;	3.595	2,8
Potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot starši (zakonec, zunajzakonski partner), v nedružinski skupnosti ali sami, narodnost in/ali materni jezik in/ali pogovorni jezik je neslovenski (določeni kriteriji), njihovo prvo prebivališče je Slovenija.	15.439	12,0
Skupaj	128.508	100

Glede na popisne podatke za leto 2002 je bilo v Sloveniji med prebivalstvom 146.035 priseljenih oseb. Med priseljenimi je bilo 134.666 priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije (to predstavlja 6,9 odstotka prebivalcev Slovenije), 11.369 prebivalcev pa se je priselilo iz drugih držav (kar je 0,6 odstotka prebivalcev Slovenije). Kot potomce priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije lahko, po izbranih kriterijih, opredelimo 128.508 oziroma 6,5 odstotka prebivalcev Slovenije. Glede na obravnavane popisne podatke živi v Sloveniji vsaj 263.174 prebivalcev, ki so se priselili z območja nekdanje Jugoslavije, in njihovih potomcev, to pa je 13,4 odstotka prebivalcev Slovenije.

Opredelili smo pojma priseljenec in potomec priseljencev, zdaj pa pogledimo, kakšne so značilnosti obeh populacij glede na izbrane kazalnike. Najprej pogledimo, katero državljanstvo prevladuje med obravnavanima populacijama.

3.1 DRŽAVLJANSTVO

Koncept državljanstva je zadnjih dvajset let predvsem zaradi globalizacije in spreminjanja političnih meja v Evropi pomembna tema, s katero se ubadajo posamezne države, EU in tudi preostala mednarodna skupnost. V sodobnih razmerah nacionalna država ni več edini vir podeljevanja pravic posameznikom. Nekatere pravice posameznikov izhajajo iz nadnacionalnih institutov in institucij.⁷ Kljub temu še vedno, predvsem državljanstvo, vsaj formalno omogoča priseljenecem in njihovim potomcem v celoti enake politične, družbene in socialne pravice v primerjavi z večinskim/dominantnim narodom.

Slovenija se razlikuje od večine drugih evropskih držav glede tega, da ima velik del priseljencev in njihovih potomcev, predvsem z območja nekdanje Jugoslavije, slovensko državljanstvo.⁸ Ob tem velja opomniti, da je zmotno prepričanje o pridobitvi slovenskega državljanstva kot zaključni fazi integracijskega procesa. Integracija pomeni vključevanje (pogosto vseživljenjsko) ter emancipacijo priseljencev in njihovih potomcev v slovensko družbo pod enakimi pogoji in z enakimi (socialnimi, političnimi in kulturnimi) pravicami, kot jih ima večinsko prebivalstvo. Vključevanje priseljencev in njihovih potomcev v družbo ne pomeni

7 Tako imamo na primer državljanstvo Evropske unije, ki ga ima vsaka oseba, ki ima državljanstvo ene od držav članic in je bilo utemeljeno z Maastrichtsko pogodbo leta 1992 (92/C191/01). Državljanstvo EU dopolnjuje državljanstvo v državah članicah in ga ne nadomešča. Državljeni EU uživajo pravice, ki so jim dodeljene s pogodbo, in imajo dolžnosti, ki jih ta tudi določa. Temeljne pravice, ki jih državljanstvo v drugem delu Pogodbe ES določa, so: svoboda gibanja in pravica do prebivanja na ozemlju držav članic; pravica voliti in biti izvoljen za poslanca na volitvah za evropski parlament in na občinskih volitvah v državi članici, kjer ima državljan stalno prebivališče; pravica do diplomatske in konzularne zaščite; pravica nasloviti peticijo na Evropski parlament in pravica obrniti se na varuha človekovih pravic. – Potem pa so tu še univerzalne človekove pravice, torej pravice posameznikov (kot na primer: pravica do osebne svobode, svobode vesti, svoboda izražanja, pravica do izobraževanja idr.), ki so zagotovljene z mednarodnimi konvencijami in zakoni, ne glede na državljanstvo. S tem je posameznik postavljen nad državljana. V tem smislu nekateri avtorji (Jacobson 1996; Soysal 1994), relativizirajo pomen državljanstva.

8 Glede na popisne podatke leta 2002 v Sloveniji 2 odstotka oziroma 39.350 prebivalcev ni imelo slovenskega državljanstva. Število tujcev v Sloveniji se spreminja iz leta v leto, čeprav je v primerjavi z mnogimi drugimi državami še vedno dokaj majhno. Na dan 31. decembra 2005 je imelo v Republiki Sloveniji 57.725 tujcev veljavno dovoljenje za prebivanje, od tega 26.165 tujcev dovoljenje za stalno prebivanje in 31.560 tujcev dovoljenje za začasno prebivanje. Nekoliko manj jih je bilo leta 2006 (30. september), in sicer je bilo tujcev z veljavnim dovoljenjem za prebivanje 55.034, kar predstavlja 2,7 odstotka celotnega prebivalstva Slovenije. Od tega je bilo 30.500 tujcev s stalnim prebivališčem in 24.534 tujcev z začasnim prebivališčem (SURS, Ministrstvo za notranje zadeve – Centralni register prebivalstva, Ministrstvo za notranje zadeve – Direktorat za upravne notranje zadeve).

tudi »zlitja« s slovensko kulturo, dana jim mora biti možnost ohranjanja in razvoja elementov njihove izvirne ali podedovane etnične identitete.

Glede na popisne podatke ima 79,6 odstotka priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije slovensko državljanstvo, 20,3 odstotka priseljencev ima državljanstvo ene od držav naslednic Jugoslavije (največ 11,4 odstotka priseljencev ima državljanstvo Bosne in Hercegovine, 3,7 odstotka ima državljanstvo Hrvaške, 3,5 odstotka priseljencev ima državljanstvo Srbije in Črne gore in 1,7 odstotka priseljencev ima državljanstvo Makedonije). Samo 0,1 odstotka priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije ima državljanstvo kake druge države.

Tabela 3: Prebivalstvo po tipu priseljencev in državljanstvu (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Država državljanstva	Skupaj		Priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije		Potomci priseljencev		Ostali	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
Bosna in Hercegovina	19.240	1,0	15.423	11,4	3.318	2,6	499	0,0
Hrvaška	5.909	0,3	4.929	3,7	762	0,6	218	0,0
Slovenija	1.924.677	98,0	107.148	79,6	122.214	95,1	1.695.315	99,7
Makedonija	2.768	0,1	2.292	1,7	371	0,3	105	0,0
Srbija in Črna gora	5.913	0,3	4.731	3,5	965	0,7	217	0,0
Druge države	5.529	0,3	143	0,1	878	0,7	4.508	0,3
Skupaj	1.964.036	100	134.666	100	128.508	100	1.700.862	100

V primerjavi s priseljenci ima precej večji del (95,1 odstotka) potomcev priseljencev slovensko državljanstvo, 4,2 odstotka potomcev priseljencev ima državljanstvo ene od držav naslednic Jugoslavije – med njimi ima največ, 2,6 odstotka potomcev priseljencev državljanstvo Bosne in Hercegovine, 0,7 odstotka ima državljanstvo Srbije in Črne gore, 0,6 odstotka ima hrvaško in 0,3 odstotka makedonsko državljanstvo. Delež prebivalcev, ki ima državljanstvo drugih držav, pa je med potomci priseljencev nekoliko večji (0,7 odstotka) v primerjavi z deležem med priseljenci, ki je 0,1 odstotka.

3.2 NARODNA PRIPADNOST

O etnični strukturi prebivalstva Slovenije je že kar nekaj napisanega, tudi o etnični strukturi priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije (Dolenc 2003; Klopčič, Komac in Kržišnik-Bukić 2003; Komac in Medvešek 2005)⁹.

Tabela 4: Prebivalstvo po tipu priseljencev in narodni pripadnosti (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

	Skupaj		Priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije		Potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije		Ostali	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
Skupaj	1.964.036	100 %	134.666	6,9 %	128.508	6,5 %	1.700.862	86,6 %
Slovenci	1.631.363	83,1	24.017	17,8	55.668	43,3	1.551.678	91,2
Italijani	2.258	0,1	382	0,3	196	0,2	1.680	0,1
Madžari	6.243	0,3	526	0,4	145	0,1	5.572	0,3
Romi	3.246	0,2	419	0,3	576	0,4	2.251	0,1
Albanci	6.186	0,3	3.595	2,7	2.346	1,8	245	0,0
Bošnjaki	21.542	1,1	12.725	9,4	8.565	6,7	252	0,0
Črnogorci	2.667	0,1	1.643	1,2	1.007	0,8	17	0,0
Hrvati	35.642	1,8	25.155	18,7	10.160	7,9	327	0,0
Makedonci	3.972	0,2	2.806	2,1	1.097	0,9	69	0,0

9 Pri uporabi podatkov o narodni pripadnosti je treba upoštevati: »svobodno izražanje narodne pripadnosti vsakega posameznika, subjektivnost izražanja narodne pripadnosti in možnosti spremembe opredeljevanja, spreminjanje kategorij – pojavljanje novih in spreminjanje starih (npr. Jugoslovan, Bošnjak), vpliv aktualnih političnih oziroma družbenih razmer na narodnostno opredeljevanje (opredeljevanje prebivalcev Bosne in Hercegovine kot Muslimanov, Bošnjakov, Bosancev), sprememba družbenega konteksta – na primer osamosvojitve Slovenije, pridobitev slovenskega državljanstva in vpliv na spremembo narodnostne opredelitve in metodologijo zbiranja podatkov v posameznih popisih in nabor ponujenih možnosti za odgovor« (Dolenc 2003: 33). V vseh povojnih popisih se je najbolj spreminjala narodnostna opredelitev oziroma poimenovanje muslimanskega prebivalstva. V popisu 2002 se je muslimansko prebivalstvo narodnostno opredeljevalo na dva načina: kot Muslimani (z veliko začetnico) v smislu etnične pripadnosti ali kot Bošnjaki v skladu z ustavo Federacije BiH (Dolenc 2003: 33) – Kakovost popisov o narodnosti, če jo merimo glede na število neznanih odgovorov, je bila iz popisa v popis slabša. Naraščanje odgovorov neznanostjo si lahko razlagamo s povečanjem mobilnosti prebivalstva, z varovanjem osebnih podatkov in s samozavedanjem zasebnosti, pojemajočo zavestjo za sodelovanje, v letu 1991 tudi s posebnimi političnimi razmerami (Šircelj 2003: 46). V popisu 2002 je na porast manjkajočih odgovorov vplivala zakonska ureditev zbiranja teh podatkov, negativna medijska obravnava te problematike ter tudi širši družbeni razlogi. Prvič doslej niso smeli podatkov o narodnosti (in tudi veroizpovedi) za osebe starejše od 14 let, ki v času obiska popisovalca niso bile navzoče v gospodinjstvu, posredovati drugi člani gospodinjstva (Dolenc 2003: 34).

	Skupaj		Priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije		Potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije		Ostali	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
Muslimani	10.467	0,5	6.165	4,6	4.201	3,3	101	0,0
Srbi	38.964	2,0	24.044	17,9	14.668	11,4	252	0,0
Drugi	4.432	0,2	873	0,6	382	0,3	3.177	0,2
Jugoslovani	527	0,0	319	0,2	192	0,1	16	0,0
Bosanci	8.062	0,4	5.048	3,7	2.909	2,3	105	0,0
Regionalno opredeljeni	1.467	0,1	647	0,5	656	0,5	164	0,0
Narodno neopredeljeni	12.085	0,6	4.331	3,2	5.080	4,0	2.674	0,2
Niso želeli odgovoriti	48.588	2,5	10.705	7,9	10.674	8,3	27.209	1,6
Neznano	126.325	6,4	11.266	8,4	9.986	7,8	105.073	6,2

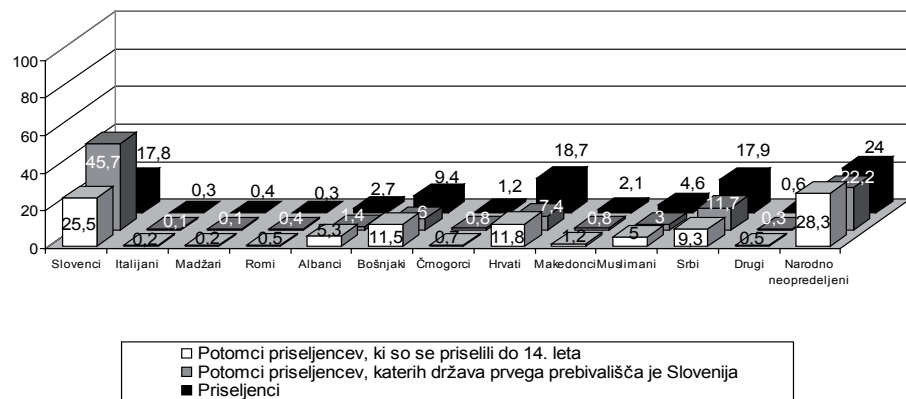
Med priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije se jih je ob popisu leta 2002 17,8 odstotka opredelilo za Slovence. V to skupino so delno vključeni Slovenci povratniki, ki so se z območja nekdanje Jugoslavije v Slovenijo vrnili pred in po drugi svetovni vojni. Kot ugotavlja Dolenc (2005: 38) je bila Slovenija »/.../ vir strokovnjakov, ki so bili premeščeni v druge republike. Zato je leta 1948 v primerjavi s kasnejšimi popisi največ Slovencev prebivalo v drugih republikah, tako v absolutnem (65.288) kot relativnem smislu (4,4 odstotka vseh Slovencev).« V Slovenijo so se vračali zaradi različnih razlogov, na primer nekateri so se vrnili po upokojitvi, drugi zaradi razpada Jugoslavije in vojne, ali pa so se v Slovenijo preselili njihovi potomci. Na drugi strani, se del skupine priseljencev zaradi večletnega življenja v Sloveniji čuti in opredeljuje za Slovence. Verjetno pa se je del te populacije tudi zaradi »strahu« pred morebitnim etiketiranjem oziroma »načrtnim« preštevanjem ob popisu raje (za vsak primer) opredelil za Slovence. Med priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije se je 60,5 odstotka opredelilo za eno od narodnosti nekdanje Jugoslavije. Od tega: 18,7 odstotka za Hrvate, 17,9 odstotka za Srbe, 17,8 odstotka za Bošnjake ali Muslimane ali Bosance (9,4 odstotka za Bošnjake, 4,6 odstotka za Muslimane in 3,7 odstotka za Bosance), 2,7 odstotka za Albance, 2,1 odstotka za Makedonce, 1,2 odstotka za Črnogorce in 0,2 odstotka za Jugoslovane. Za 19,5 odstotka priseljencev ne vemo, kakšna je njihova etnična opredelitev, saj se ob popisu niso narodno opredelili (3,2 odstotka), niso želeli odgovoriti na vprašanje (7,9 odstotka) ali pa je njihova etnična pripadnost neznana (8,4 odstotka). Manjši delež se jih je opredelil za italijansko (0,3 odstotka), madžarsko (0,4 odstotka) in romsko (0,3 odstotka) narodnost.

Iz tabele 4 je mogoče razbrati, da se je v primerjavi s priseljenci med potomci priseljencev ob popisu leta 2002 precej večji delež (43,3 odstotka) opredelil za Slovence, manjši delež (35,1 odstotka) pa se je opredelil za posamezno narodnost z območja nekdanje Jugoslavije. Za Bošnjake ali Muslimane ali Bosance se je opredelilo 12,3 odstotka potomcev priseljencev, 11,4 odstotka se jih je opredelilo za Srbe, 7,9 odstotka se jih je opredelilo za Hrvate, 1,8 odstotka potomcev priseljencev se je opredelilo za Albance, 0,9 odstotka za Makedonce in 0,8 odstotka za Črnogorce.

Delež posameznikov med potomci priseljencev, za katere ne vemo, kakšna je njihova etnična pripadnost, je praktično enak deležu med priseljenci. Za 20,1 odstotka potomcev priseljencev ne vemo, kakšna je njihova etnična opredelitev, saj se ob popisu niso narodno opredelili (4 odstotki), niso želeli odgovoriti na vprašanje (8,3 odstotka) ali pa je njihova etnična pripadnost neznana (7,8 odstotka). Podobni so deleži tudi med priseljenci. Za 19,5 odstotka priseljencev ne vemo, kakšna je njihova narodna pripadnost. Vidne so le razlike med deleži narodno neopredeljenih med priseljenci in njihovimi potomci ter preostalimi prebivalci. Med preostalimi prebivalci je manjši delež regionalno opredeljenih (0,009 odstotka), manjši delež narodno opredeljenih (0,2 odstotka), manjši delež tistih, ki niso želeli odgovoriti na vprašanje o narodni pripadnosti (1,6 odstotka) in nekoliko manjši delež prebivalcev, katerih narodna pripadnost je neznana (6,2 odstotka).

Razlike, ki so opazne v narodnostnem opredeljevanju med priseljenci in potomci priseljencev so pogojene tudi z okoljem zgodnje socializacije posameznika. Postavilo se nam je vprašanje, ali dejstvo, da se je posameznik rodil v Sloveniji (oziroma katerega prvo prebivališče je Slovenija) ali pa se je v Slovenijo priselil do svojega 14. leta, vpliva do te mere, da tudi med njimi obstajajo razlike pri narodnem opredeljevanju.

Graf 1: Narodnostno opredeljevanje prebivalcev glede na to, ali so priseljenci, potomci priseljencev, ki so se v Slovenijo priselili do 14. leta starosti, ali pa gre za potomce priseljencev, rojene v Sloveniji (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002; v odstotkih)

Pokaže se, da je med potomci priseljencev katerih država prvega prebivališča je Slovenija, največji delež takih, ki so se opredelili za Slovence (45,7 odstotka), hkrati pa je med njimi najmanjši delež narodno neopredeljenih (22,2 odstotka). Potomci priseljencev, ki so se priselili do svojega 14. leta, imajo na drugi strani največji delež narodno neopredeljenih (28,3 odstotka), njihov delež posameznikov, opredeljenih kot Slovenci (25,5 odstotka), pa je večji kot pri priseljencih (17,8 odstotka) in manjši kot pri potomcih priseljencev, katerih država prvega prebivališča je Slovenija (45,7 odstotka). Obstajajo torej opazne razlike v narodnem opredeljevanju med potomci priseljencev, ki so se priselili do svojega 14 leta in potomci priseljencev, katerih prvo prebivališče je Slovenija.

3.3 JEZIK

3.3.1 Materni jezik

V razpravah o etnični heterogenosti je podatek o maternem jeziku v popisnih statistikah lahko celo pomembnejši od odgovora na vprašanje o narodni pripadnosti. Predvsem zato, ker se materni jezik praviloma ne spreminja. Podatek o maternem jeziku ima ustrezno veljavo tudi zato, ker je bil ob popisu prebivalstva (2002) odgovor na vprašanje o maternem jeziku obvezen, medtem ko je bil odgovor na vprašanje o narodni pripadnosti izbirne narave. Kljub temu Dolenc (2003: 119–20) ugotavlja, da je tudi podatek o maternem jeziku lahko nezanesljiv in ima svoje pomanjkljivosti, to pa predvsem zato, ker pri opredeljevanju po maternem

jeziku niso bila povsem dosledno upoštevana metodološka navodila; razumevanje pojma materni jezik je med prebivalstvom še vedno zelo raznoliko; pogosto si ga interpretirajo kot opredeljevanje po etnični pripadnosti matere ali celo za navajanje jezika matere. To utemeljuje z ugotovitvijo, da je bilo število sprememb opredeljenega maternega jezika med popisoma 1991 in 2002 veliko večje kot število sprememb veroizpovedi in le malo manjše kot število sprememb narodnosti (Komac, Medvešek in Roter 2007: 55).

Pri metodoloških pojasnilih in definicijah Statističnega urada Republike Slovenije za popis 2002 je materni jezik opredeljen kot »/.../ jezik, ki se ga je oseba naučila v zgodnjem otroštvu v krogu družine oziroma drugem primarnem okolju, kadar je otrok živel pri sorodnikih, v domovih ipd. Če se je oseba v zgodnjem otroštvu naučila več jezikov, je to jezik, za katerega oseba meni, da je njen materni jezik.«¹⁰

Iz tabele 5 je razvidno, da je največjemu deležu (29,7 odstotka) priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije materni jezik hrvaščina, sledi srbohrvaški (18,2 odstotka), srbski (15,2 odstotka), bosanski (14,6 odstotka) in slovenski jezik z 9,6 odstotka. Ob analizi empiričnih podatkov se običajno kažejo večji deleži prebivalstva, ki za svoj materni jezik opredeljujejo posamezen manjšinski jezik, in manjši deleži prebivalstva, ki se opredeljujejo za isto posamezno manjšinsko etnično pripadnost. Znotraj kategorije priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije se tako kaže večji delež prebivalcev, ki so za svoj materni jezik opredelili madžarski, italijanski, albanski, bosanski, hrvaški in makedonski jezik, manjši delež pa se jih je opredelil za madžarsko, italijansko, albansko, bošnjaško, hrvaško oziroma makedonsko narodnost. Nasprotno pa je med priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije delež prebivalstva, ki se je opredelil za Slovence (17,8 odstotka), večji kot delež priseljencev, ki je za svoj materni jezik navedel slovenščino – 9,6 odstotka. Dejstvo je (kar smo ugotovili že v poglavju 3.2), da delu priseljencev, ki so se v določenem obdobju svojega življenja začeli opredeljevati kot Slovenci, slovenščina ni materni jezik.¹¹

10 Poleg tega, kot je navedeno med pojasnili in definicijami Statističnega urada Republike Slovenije za popis 2002, je na prostoru nekdanje Jugoslavije prišlo tudi do družbenih sprememb, ki so vplivale na samo poimenovanje posameznih jezikov. »Z nastankom samostojnih držav na ozemlju nekdanje Jugoslavije so se spremenila tudi imena jezikov. Tako je v Hrvaški v rabi hrvaški jezik, v Zvezni republiki Jugoslaviji srbski jezik, v Bosni in Hercegovini bosanski, hrvaški in srbski jezik. V Črni gori je uradni jezik srbsčina ijekavskega tipa, čeprav se v praksi uporablja tudi ime črnogorski jezik. Vsaka popisana oseba se je lahko svobodno odločila o maternem jeziku. Zato smo klasifikacijo, veljavno v preteklih popisih, dopolnili z novimi odgovori, med katerimi so tudi črnogorski, bosanski in bošnjaški jezik. Podatke zadnjih dveh prikazujemo združeno kot bosanski jezik. V klasifikaciji za prikazovanje podatkov smo obdržali tudi srbsko-hrvaški jezik, ker je bil med navedenimi odgovori še vedno zelo številčen.« (Metodološka pojasnila in definicije, prebivalstvo, http://www.stat.si/popis2002/si/definicije_in_pojasnila_1.html, 20. 3. 2007).

11 Poleg tega imajo lahko posamezniki na primer dva materna jezika in so lahko nosilci dvojne ali celo trojne

Tabela 5: Prebivalstvo po tipu priseljencev in maternem jeziku (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

	Skupaj		Priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije		Potomci priseljencev		Ostali	
	1.964.036		134.666		128.508		1.700.862	
Materni jezik	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
slovenski	1.723.434	87,7	12.988	9,6	73.259	57,0	1.637.187	96,3
italijanski	3.762	0,2	759	0,6	382	0,3	2.621	0,2
madžarski	7.713	0,4	618	0,5	216	0,2	6.879	0,4
romski	3.834	0,2	359	0,3	516	0,4	2.959	0,2
albanski	7.177	0,4	4.192	3,1	2.712	2,1	273	0,0
bosanski	31.499	1,6	19.629	14,6	11.456	8,9	414	0,0
hrvaški	54.079	2,8	40.051	29,7	13.399	10,4	629	0,0
makedonski	4.760	0,2	3.537	2,6	1.111	0,9	112	0,0
srbski	31.329	1,6	20.482	15,2	10.560	8,2	287	0,0
srbskohrvaški*	36.853	1,9	24.529	18,2	12.017	9,4	307	0,0
drugi	7.280	0,4	1.615	1,2	506	0,4	5.159	0,3
neznano	52.316	2,7	5.907	4,4	2.374	1,8	44.035	2,6

* vključene vse preostale variante nekdanjega skupnega jezika (skupaj s črnogorskim)

Med potomci priseljencev prevladuje slovenski materni jezik (57 odstotkov), 10,4 odstotka potomcev priseljencev je za svoj materni jezik navedlo hrvaščino, 9,4 odstotka srbohrvaški jezik, 8,9 odstotka bosanski jezik, 8,2 odstotka srbski jezik, 2,1 odstotka albanski jezik, za 1,8 odstotka potomcev priseljencev materni jezik ni znan, 0,9 odstotka za makedonski jezik, deleži potomcev priseljencev, ki so za svoj materni jezik opredelili italijanski, madžarski, romski ali kateri drug jezik, pa so zelo majhni, manjši od 0,5 odstotka.

Če pogledamo celotno populacijo priseljencev, so ti za svoj materni jezik v največjem deležu navedli hrvaški, sledijo srbohrvaški, srbski, bosanski in slovenski jezik. Preostali jeziki: italijanski, madžarski, romski, albanski, makedonski, drugi so zastopani v zelo majhnih deležih. Za 4,4 odstotka priseljencev pa je materni jezik neznan. Med celotno populacijo potomcev priseljencev pa v večini prevladuje slovenski materni jezik, ki mu v veliko manjšem deležu sledi hrvaščina, srbohrvaščina, bosanski in srbski jezik.

etnične pripadnosti, česar pa iz popisa ni mogoče ugotoviti, saj so se prebivalci morali odločiti za eno opcijo.

3.3.2 Pogovorni jezik

Opredelitev pojma pogovorni jezik za namene popisa 2002 je naslednja: »Pogovorni jezik je jezik, v katerem se oseba sporazumeva s člani gospodinjstva oziroma družine (ustno ali pisno). Oseba se lahko s člani gospodinjstva ali družine sporazumeva v enem jeziku, dveh ali več. Če se oseba sporazumeva v več jezikih, je sama določila dva, v katerih se najpogosteje sporazumeva.«¹²

Iz tabele 6 je mogoče razbrati, v kolikšni meri priseljenci, potomci priseljencev in drugi prebivalci Slovenije govorijo en oziroma dva pogovorna jezika. Prebivalci Slovenije, ki so združeni v kategoriji ostali, skorajda v celoti govorijo en pogovorni jezik. Med prebivalci združeni v kategoriji ostali, ki so kot pogovorni navedli en jezik, jih je 99,4 odstotka navedlo slovenščino. Majhno število (0,9 odstotka) je za pogovorni jezik opredelilo dva jezika. Med tistimi, ki so za pogovorni jezik navedli dva jezika, jih je 99,3 odstotka navedlo slovenski in še nek drug jezik, le 0,7 odstotka jih je za pogovorni jezik navedlo dva druga jezika. Za 2,6 odstotka preostalih prebivalcev Slovenije pa je pogovorni jezik neznan.

Tabela 6: Prebivalstvo po tipu priseljencev in pogovornem jeziku (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

SKUPAJ	Skupaj		Priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije		Potomci priseljencev		Ostali	
	1.964.036		134.666		128.508		1.700.862	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
<i>Skupaj EN jezik</i>	1.822.497	92,8	86.496	64,2	95.461	74,3	1.640.540	96,5
slovenski	1.789.460	91,1	69.706	51,8	88.768	69,1	1.630.986	95,9
italijanski	1.488	0,1	302	0,2	166	0,1	1.020	0,1
madžarski	3.771	0,2	75	0,1	70	0,1	3.626	0,2
romski	1.630	0,1	112	0,1	127	0,1	1.391	0,1
albanski	2.296	0,1	1.456	1,1	733	0,6	107	0,0
bosanski	7.091	0,4	5.249	3,9	1.689	1,3	153	0,0
hrvaški	3.697	0,2	2.521	1,9	1.077	0,8	99	0,0
makedonski	780	0,0	627	0,5	123	0,1	30	0,0
srbski	4.286	0,2	3.048	2,3	1.181	0,9	57	0,0
srbsko-hrvaški	4.403	0,2	3.060	2,3	1.284	1,0	59	0,0
drugi	3.595	0,2	340	0,3	243	0,2	3.012	0,2

12 Metodološka pojasnila in definicije, prebivalstvo, http://www.stat.si/popis2002/si/definicije_in_pojasnila_1.html (22. 3. 2007).

SKUPAJ	Skupaj		Priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije		Potomci priseljencev		Ostali	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
	1.964.036		134.666		128.508		1.700.862	
<i>Skupaj DVA jezika</i>	88.230	4,5	42.190	31,3	30.512	23,7	15.528	0,9
slovenski in italijanski	4.484	0,2	620	0,5	617	0,5	3.247	0,2
slovenski in madžarski	3.910	0,2	155	0,1	167	0,1	3.588	0,2
slovenski in bosanski	17.341	0,9	9.676	7,2	7.477	5,8	188	0,0
slovenski in hrvaški	15.817	0,8	9.421	7,0	6.146	4,8	250	0,0
slovenski in srbski	15.704	0,8	9.115	6,8	6.454	5,0	135	0,0
slovenski in srbskohrvaški	16.600	0,8	9.597	7,1	6.853	5,3	150	0,0
slovenski in drugi	14.131	0,7	3.514	2,6	2.750	2,1	7.867	0,5
druga jezika	243	0,0	92	0,1	48	0,05	103	0,0
Neznano	53.309	2,7	5.980	4,4	2.535	2,0	44.794	2,6

Potomci priseljencev v 74,3 odstotka kot pogovorni uporabljajo en jezik, in sicer med njimi 93 odstotkov potomcev priseljencev kot pogovorni jezik uporablja slovenski jezik. Dva jezika je za pogovorni jezik opredelilo 23,7 odstotka potomcev priseljencev, med njimi le 48 potomcev priseljencev (0,2 odstotka) kot enega od pogovornih jezikov ni navedlo slovenščine. Za dva odstotka potomcev priseljencev pa je pogovorni jezik neznan. Med potomci priseljencev jih 5,2 odstotka ni opredelilo slovenščine za svoj pogovorni jezik.

Še nekoliko manjši delež prebivalcev (64,2 odstotka), ki uporablja en pogovorni jezik, je opaziti med priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije. Med priseljenci z enim pogovornim jezikom jih 80,6 odstotka kot pogovorni jezik navaja slovenščino. Dva pogovorna jezika je navedlo 31,3 odstotka priseljencev. Tudi med temi z 99,8 odstotka prevladuje kombinacija slovenskega in še enega jezika. Za 4,4 odstotka vseh priseljencev pa je pogovorni jezik neznan. Med priseljenci jih 12,5 odstotka ni navedlo slovenščine kot pogovorni jezik. Hkrati pa je med priseljenci večji delež prebivalcev, katerih pogovorni jezik je v primerjavi s potomci priseljencev neznan.

3.4 Veroizpoved

Če pogledamo strukturo prebivalstva v Sloveniji glede na veroizpoved, ugotovimo, da se največ prebivalstva opredeljuje za katolike (57,8 odstotka). Drugim veroizpovedim pripadajo manjši deleži prebivalstva: 2,4 odstotka prebivalcev se je opredelilo za pripadnike islamske veroizpovedi, 2,3 odstotka prebivalcev se je opredelilo za pravoslavce, 0,8 odstotka za evangeličane, še manj jih pripada drugim veroizpovedim ali pa so se opredelili kot agnostiki (0,3 odstotka). Na vprašanje ni želelo odgovoriti 15,7 odstotka prebivalstva, 10,1 odstotka se jih je opredelilo za ateiste, za 7,1 odstotka prebivalstva je veroizpoved neznan, 3,5 odstotka prebivalstva meni, da so verniki, vendar ne pripadajo nobeni veroizpovedi.¹³ Struktura prebivalstva Slovenije glede na veroizpoved, če ne upoštevamo priseljencev in njihovih potomcev z območja nekdanje Jugoslavije, je nekoliko drugačna (tabela 7). Imajo nekoliko večji delež katolikov (62,2 odstotka), manjši pa so deleži pripadnikov evangeličanske (0,8 odstotka), pravoslavne (0,1 odstotka) in islamske veroizpovedi (0,1 odstotka).

Med priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije se jih je 29,1 odstotka opredelilo za katolike, 20,1 odstotka za pravoslavce, 20,1 odstotka za pripadnike islamske veroizpovedi ter 0,1 odstotka za evangeličane. Enak delež (0,3 odstotka) kot pri drugih prebivalcih Slovenije pripada tistim, ki so se opredelili za kakšno drugo narodnost in kot agnostiki. Delež tistih, ki so povedali, da so verniki, vendar ne pripadajo nobeni veroizpovedi (2,5 odstotka), in tistih, ki so se opredelili kot ateisti (7,2 odstotka) so pri priseljencih manjši kot pri preostalem prebivalstvu Slovenije. Manjši je tudi delež priseljencev (11,8 odstotka), ki ni želel odgovoriti na vprašanje o veroizpovedi. Le delež priseljencev (8,9 odstotka), katerih veroizpoved je neznan, je nekoliko večji kot pri drugih prebivalcih Slovenije.

Tabela 7: Prebivalstvo po tipu priseljencev in veroizpovedi (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

	Skupaj		Priseljenci		Potomci priseljencev		Ostali	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
Skupaj	1.964.036	100	134.666	100	128.508	100	1.700.862	100
Katoliška	1.135.626	57,8	39.150	29,1	39.318	30,6	1.057.158	62,2
Evangeličanska	14.736	0,8	182	0,1	227	0,2	14.327	0,8
Pravoslavna	45.908	2,3	27.058	20,1	17.433	13,6	1.417	0,1
Islamska	47.488	2,4	27.015	20,1	19.269	15,0	1.204	0,1
Druge veroizpovedi in agnostiki	5.230	0,3	464	0,3	498	0,4	4.268	0,3

13 Iz popisnih podatkov je mogoče razbrati, da se je v obdobju 1991-2002 število tistih, ki so se opredelili za neko veroizpoved, zmanjšalo za 15 odstotkov. Najbolj se je zmanjšalo število pripadnikov katoliške veroizpovedi, in to za 17 odstotkov, število pravoslavnih je ostalo skoraj nespremenjeno, medtem ko se je število pripadnikov islamske verske skupnosti povečalo za 62 odstotkov (Šircelj 2003: 75).

	Skupaj		Priseljenci		Potomci priseljencev		Ostali	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
Je vernik, vendar ne pripada nobeni veroizpovedi	68.714	3,5	3.304	2,5	5.632	4,4	59.778	3,5
Ni vernik, ateist	199.264	10,1	9.643	7,2	14.384	11,2	175.237	10,3
Ni želel odgovoriti	307.973	15,7	15.867	11,8	20.799	16,2	271.307	16,0
Neznano	139.097	7,1	11.983	8,9	10.948	8,5	116.166	6,8

V primerjavi s priseljenci se nekoliko razlikuje tudi struktura veroizpovedi potomcev priseljencev. Delež potomcev priseljencev (30,6 odstotka), ki so se opredelili kot katoliki, je približno enak kot pri priseljencih. Nekaj več potomcev priseljencev (kot priseljencev) se je opredelilo za evangeličansko veroizpoved (0,2 odstotka). V primerjavi s priseljenci pa se je manj potomcev priseljencev opredelilo za pravoslavno (13,6 odstotka), prav tako pa se jih je manj opredelilo za islamsko veroizpoved (15 odstotkov). Razlike se pokažejo tudi v večjem deležu potomcev priseljencev (4,4 odstotka) v primerjavi s priseljenci (2,5 odstotka), ki so se opredelili kot verniki, vendar ne pripadajo nobeni veroizpovedi; ravno tako se je več potomcev priseljencev (11,2 odstotka) opredelilo za ateiste, v primerjavi s priseljenci (7,2 odstotka); poleg tega je med potomci priseljencev nekoliko večji delež (16,2 odstotka) takih, ki niso želeli odgovoriti na vprašanje o veroizpovedi, kot med priseljenci, kjer se 11,8 odstotka ni želelo opredeliti glede na veroizpoved.

3.5 SPOLNA STRUKTURA

Popisni podatki za leto 2002 kažejo, da v Sloveniji prebiva 51,2 odstotka žensk in 48,5 odstotka moških.¹⁴ Spolna struktura priseljenjskih skupnosti je v primerjavi z »avtohtonim« prebivalstvom običajno drugačna, v njih številčno prevladujejo moški. To je razvidno tudi iz spolne strukture priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije, med katerimi je 54,2 odstotka moških in 45,8 odstotka žensk. Pregled spolne strukture posameznih etničnih skupnosti pa ne pokaže številčne prevlade moške populacije pri vseh. Popisni podatki izkazujejo večji delež žensk, v primerjavi z moškimi, v slovenski, italijanski in madžarski skupnosti, ter med prebivalci, ki so narodno neopredeljeni in tistimi, ki niso želeli odgovoriti na vprašanje. V ostalih narodnih skupnostih prevladujejo moški. Še posebej visok, je delež moških pri Albancih (72,7 odstotka), Makedoncih (65,3 odstotka), prebivalcih, ki so združeni v popisni kategoriji drugi (62,5 odstotka) in med tistimi, kateri narodnost je neznana (71 odstotkov).

¹⁴ Med prebivalstvom se rodi več dečkov kot deklic, vendar moški v povprečju umirajo mlajši, zato je v določeni populaciji običajno več žensk kot moških.

Tabela 8: Spolna struktura priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije glede na narodno pripadnost (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Priseljenci s prostora nekdanje Jugoslavije						
Narodna pripadnost	Skupaj		Moški		Ženske	
Slovenski	24.017	100 %	10.466	43,6 %	13.551	56,4 %
	17,8 %		14,3 %		22,0 %	
Italijani	382	100 %	160	41,9 %	222	58,1 %
	0,3 %		0,2 %		0,4 %	
Madžari	526	100 %	253	48,1 %	273	51,9 %
	0,4 %		0,3 %		0,4 %	
Romi	419	100 %	211	50,4 %	208	49,6 %
	0,3 %		0,3 %		0,3 %	
Albanci	3.595	100 %	2.613	72,7 %	982	27,3 %
	2,7 %		3,6 %		1,6 %	
Bošnjaki	12.725	100 %	7.611	59,8 %	5.114	40,2 %
	9,4 %		10,4 %		8,3 %	
Črnogorci	1.643	100 %	966	58,8 %	677	41,2 %
	1,2 %		1,3 %		1,1 %	
Hrvati	25.155	100 %	12.863	51,1 %	12.292	48,9 %
	18,7 %		17,6 %		19,9 %	
Makedonci	2.806	100 %	1.832	65,3 %	974	34,7 %
	2,1 %		2,5 %		1,6 %	
Muslimani	6.165	100 %	3.572	57,9 %	2.593	42,1 %
	4,6 %		4,9 %		4,2 %	
Srbi	24.044	100 %	13.482	56,1 %	10.562	43,9 %
	17,9 %		18,5 %		17,1 %	
Drugi	873	100 %	546	62,5 %	327	37,4 %
	0,6 %		0,7 %		0,5 %	
Narodno neopredeljeni	10.345	100 %	5.145	49,7 %	5.200	50,3 %
	7,7 %		7,0 %		8,4 %	
Niso želeli odgovoriti	10.705	100 %	5.331	49,8 %	5.374	50,2 %
	7,9 %		7,3 %		8,7 %	
Neznani	11.266	100 %	7.996	71,0 %	3.270	29,0 %
	8,4 %		10,9 %		5,3 %	
Skupaj	134.666	100 %	73.047	54,2 %	61.619	45,8 %
	100 %		100 %		100 %	

Večji delež žensk v primerjavi z moškimi je v slovenski, italijanski in madžarski skupnosti ter med prebivalci, ki so narodno neopredeljeni, in tistimi, ki niso želeli odgovoriti na vprašanje. V drugih narodnih skupnostih prevladujejo moški. Še posebno visok je delež moških pri Albancih (72,7 odstotka), Makedoncih (65,3 odstotka), prebivalcih, ki so združeni v popisni kategoriji drugi (62,5 odstotka) in med tistimi, kateri narodnost je neznana (71 odstotkov).

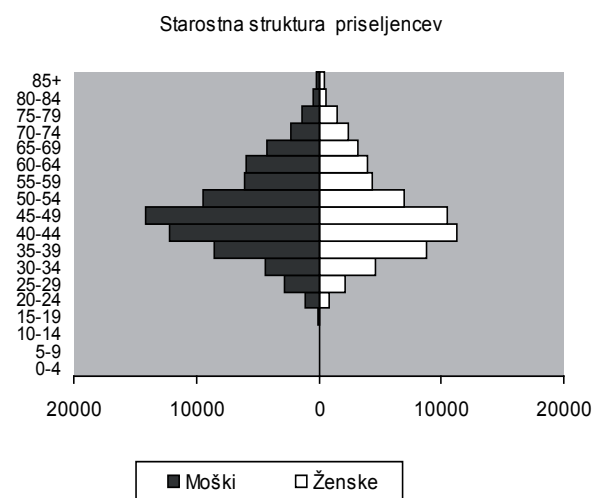
Pri spolni strukturi potomcev priseljencev bi pričakovali podobno razmerje med moškimi in ženskami kot ga ima večinski narod, torej nekoliko večji delež žensk. Pokaže se, da je v populaciji potomcev priseljencev razkorak v korist moških sicer res nekoliko manjši, vendar se je ohranil večji delež moških (53,4 odstotka) kot žensk (46,3 odstotka). Spolna struktura potomcev priseljencev se razlikuje od spolne strukture priseljencev tudi v tem, da pri potomcih priseljencev moški prevladujejo v vseh narodnih skupnostih.

Tabela 9: Spolna struktura potomcev priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije glede na narodno pripadnost (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

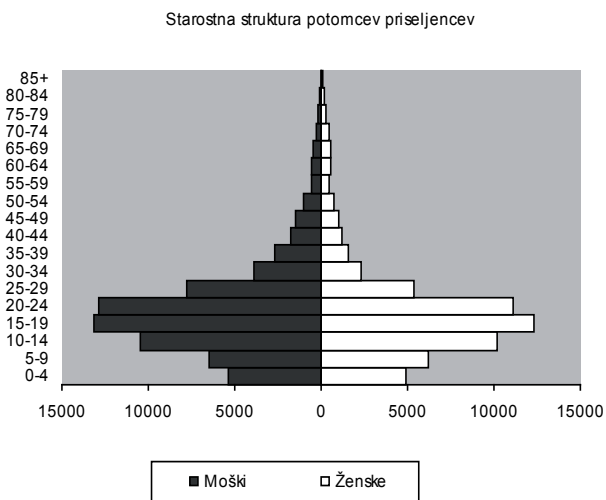
Potomci priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije						
Narodna pripadnost	Skupaj		Moški		Ženske	
Slovenci	55.668	100 %	29.499	53,0	26.169	47,0
	43,3 %		42,7 %		44,0 %	
Italijani	196	100 %	109	55,6	87	44,4
	0,2 %		0,2 %		0,1 %	
Madžari	145	100 %	86	59,3	59	40,7
	0,1 %		0,1 %		0,1 %	
Romi	576	100 %	297	51,6	279	48,4
	0,4 %		0,4 %		0,5 %	
Albanci	2.346	100 %	1.339	57,1	1.007	42,9
	1,8 %		1,9 %		1,7 %	
Bošnjaki	8.565	100 %	4.593	53,6	3.972	46,4
	6,7 %		6,7 %		6,7 %	
Črnogorci	1.007	100 %	550	54,6	457	45,4
	0,8 %		0,8 %		0,8 %	
Hrvati	10.160	100 %	5.516	54,3	4.644	45,7
	7,9 %		8,0 %		7,8 %	
Makedonci	1.097	100 %	582	53,1	515	46,9
	0,9 %		0,8 %		0,9 %	
Muslimani	4.201	100 %	2.162	51,5	2.039	48,5
	3,3 %		3,1 %		3,4 %	
Srbi	14.668	100 %	7.967	54,3	6.701	45,7
	11,4 %		11,5 %		11,3 %	
Drugi	382	100 %	234	61,3	148	38,7
	0,3 %		0,3 %		0,2 %	
Narodno neopredeljeni	8.837	100 %	4.572	51,7	4.265	48,3
	6,9 %		6,6 %		7,2 %	
Niso želeli odgovoriti	10.674	100 %	5.623	52,7	5.051	47,3
	8,3 %		8,1 %		8,5 %	
Neznani	9.986	100 %	5.879	58,9	4.107	41,1
	7,8 %		8,5 %		6,9 %	
Skupaj	128.508	100 %	69.008	53,7	59.500	46,3
	100 %		100 %		100 %	

Pregled starostne strukture prebivalcev Slovenije pokaže, da v vseh petletnih starostnih razredih do starosti 55 let številčno prevladujejo moški. V vseh petletnih starostnih razredih nad 55 let pa je število žensk precej večje od moških. V populaciji priseljencev ni tako čistega reza. V posameznih petletnih starostnih razredih do 40 let enkrat prevladujejo moški, drugič ženske. Moški prevladujejo v starostnih razredih od 20–24 let in od 25–29 let, ženske pa prevladujejo v starostnih razredih od 15–19 let, od 30–34 let in od 35–39 let. V petletnih starostnih razredih od 40 pa do 69 leta prevladujejo moški. Šele v starostnih razredih nad 70 let je opaziti večje število žensk.

Graf 2: Starostna piramida priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Graf 3: Starostna piramida potomcev priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

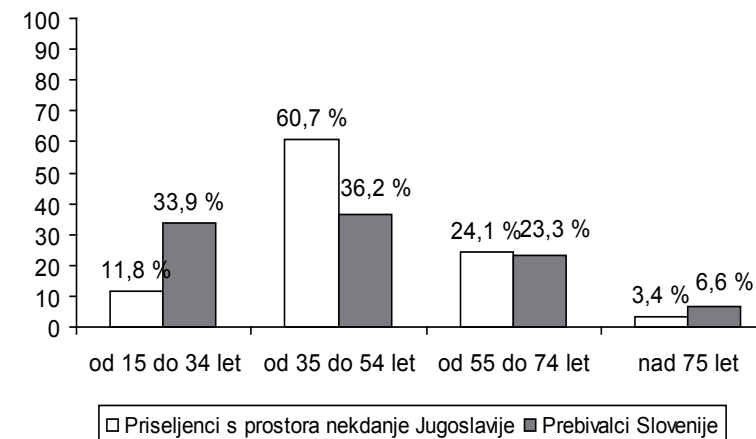

Starostna piramida potomcev priseljencev kaže številčno prevlado moških do starostnega razreda 60–64 let, od 65 let številčno prevladujejo ženske. Ker pa je starostna struktura populacije potomcev priseljencev zelo mlada, kar pomeni, da so starostni razredi nad 55 let številčno dokaj šibki, v končnem številu tudi tu prevladujejo moški.

3.6 STAROSTNA STRUKTURA

Priseljenske skupnosti imajo običajno mlado starostno strukturo, precej mlajšo od starostne strukture prebivalstva države sprejemnice. Tako je tudi v Sloveniji, ki ima sicer zelo staro prebivalstvo.

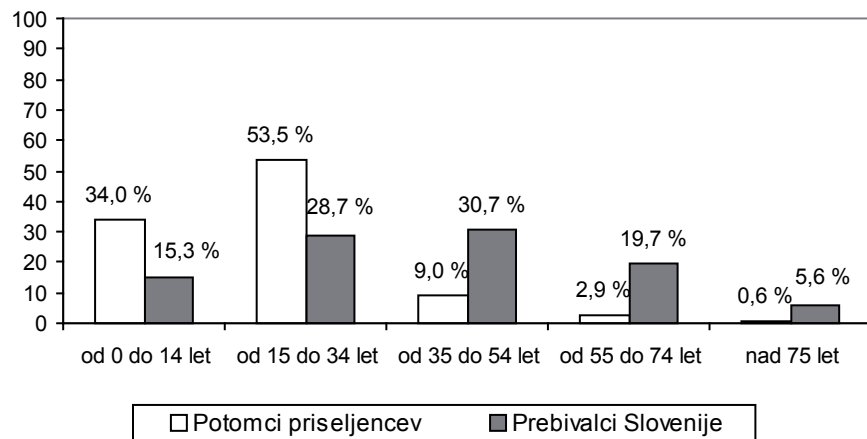
Graf 4: Primerjava starostne strukture prebivalcev Slovenije in starostne strukture priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije, starejših od 15 let (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

V populaciji priseljencev precej izstopa starostna kategorija med 35 in 54 let, ki predstavlja delovno aktivno prebivalstvo. Manjša, kar je pričakovano in razumljivo, pa sta deleža starejših od 75 let in mladih od 15 do 34 let. Priseljenci, opredeljeni kot Italijani, imajo najstarejšo starostno strukturo, nekoliko mlajšo v primerjavi z Italijani, pa vendar še vedno staro starostno strukturo imajo Slovenci in Madžari. Podobno starostno strukturo kot slednji dve skupnosti imajo še Črnogorci in Hrvati. Na drugi strani imajo najmlajšo starostno strukturo Romi in Albanci, oboji imajo daleč najvišji delež mladih od 15 do 34 let. »Mlado« starostno strukturo imajo še Bošnjaki in Muslimani, Makedonci, priseljenci, katerih narodnost je neznana, ter Srbi.

Starostna struktura potomcev priseljencev je precej mlajša kot je starostna struktura vseh prebivalcev Slovenije (glej graf 5). Pri potomcih priseljencev prevladujeta predvsem dve starostni skupini: mlada generacija (od 15 do 34 let) in otroci, stari med 0 in 14 let. Bistveno manj pa je starejših od 75 let in starejše generacije od 55 do 74 let.

Graf 5: Primerjava starostne strukture prebivalcev Slovenije in starostne strukture potomcev priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Kot je razvidno iz grafa 5 in spodnje tabele 10 je za celotno populacijo potomcev priseljencev značilno, da je to izredno mlada populacija. Daleč najmlajšo starostno strukturo imajo Romi in Albanci, sledijo jim Bošnjaki in Muslimani. Najstarejšo starostno strukturo pa imajo potomci priseljencev, ki so se opredelili kot Madžari in Hrvati.

Tabela 10: Potomci priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije po starosti ter narodni pripadnosti (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

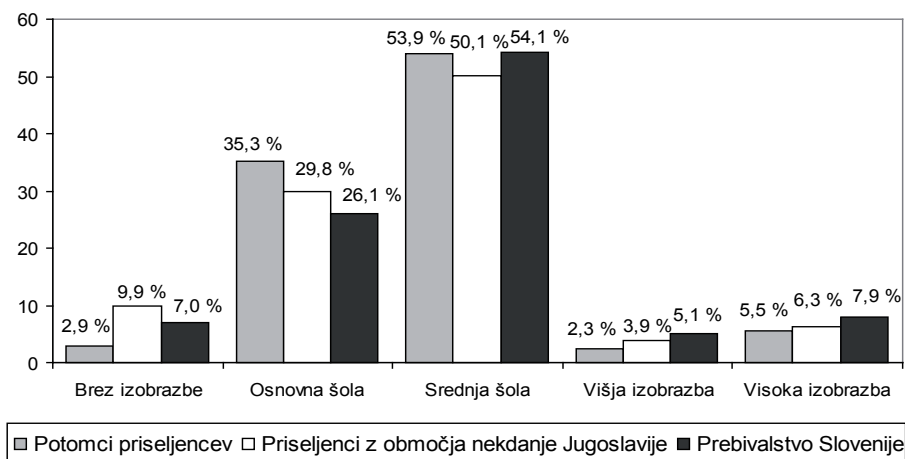
Narodna pripadnost	Skupaj	Od 0-14 let	Od 15-34 let	Od 35-54 let	Od 55-74 let	Nad 75 let						
Slovinci	55.668	100 %	18.772	33,7 %	30.228	54,3 %	4.383	7,8 %	1.807	3,2 %	478	0,9 %
	43,3 %		42,9		44,0		38,0		48,9		60,1	
Italijani	196	100 %	46	23,5 %	110	56,1 %	29	14,8 %	z	z	z	z
	0,2 %		0,1		0,2		0,3		z		z	
Madžari	145	100 %	42	29,0 %	70	48,3 %	17	11,7 %	z	z	z	z
	0,1 %		0,1		0,1		0,1		z		z	
Romi	576	100 %	406	70,5 %	160	27,8 %	10	1,7 %	0	0,0 %	0	0,0 %
	0,4 %		0,9		0,2		0,1		0,0		0,0	
Albanci	2.346	100 %	1.413	60,2 %	783	33,4 %	129	5,5 %	z	z	z	z
	1,8 %		3,2		1,1		1,1		z		z	
Bošnjaki	8.565	100 %	3.667	42,8 %	4.316	50,4 %	533	6,2 %	z	z	z	z
	6,7 %		8,4		6,3		4,6		z		z	
Črnogorci	1.007	100 %	302	30,0 %	518	51,4 %	151	15,0 %	31	3,1 %	5	0,5 %
	0,8 %		0,7		0,8		1,3		0,8		0,6	
Hrvati	10.160	100 %	2.646	26,0 %	4.946	48,7 %	1.718	16,9 %	726	7,1 %	124	1,2 %
	7,9 %		6,1		7,2		14,9		19,6		15,6	
Makedonci	1.097	100 %	332	30,3 %	627	57,2 %	103	9,4 %	z	z	z	z
	0,9 %		0,8		0,9		0,9		z		z	
Muslimani	4.201	100 %	1.819	43,3 %	2.075	49,4 %	285	6,8 %	22	0,5 %	0	0,0 %
	3,3 %		4,2		3,0		2,5		0,6		0,0	
Srbi	14.668	100 %	4.441	30,3 %	8.454	57,6 %	1.419	9,7 %	315	2,1 %	39	0,3 %
	11,4 %		10,2		12,3		12,3		8,5		4,9	
Drugi	382	100 %	112	29,3 %	211	55,2 %	43	11,3 %	z	z	z	z
	0,3 %		0,3		0,3		0,4		z		z	
Narodno neopredeljeni	8.837	100 %	3.182	36,0 %	4.344	49,2 %	931	10,5 %	302	3,4 %	78	0,9 %
	6,9 %		7,3		6,3		8,1		8,2		9,8	
Niso želeli odgovoriti	10.674	100 %	3.941	36,9 %	5.531	51,8 %	937	8,8 %	230	2,2 %	35	0,3 %
	8,3 %		9,0		8,0		8,1		6,2		4,4	
Neznani	9.986	100 %	2.590	25,9 %	6.397	64,1 %	848	8,5 %	127	1,3 %	24	0,2 %
	7,8 %		5,9		9,3		7,4		3,4		3,0	
Skupaj	128.508	100 %	43.711	34,0 %	68.770	53,5 %	11.536	9,0 %	3.696	2,9 %	795	0,6 %
	100 %		100 %		100 %		100 %		100 %		100 %	

z - da bi se izognili prikazovanju podatkov v obliki, ki bi omogočala prepoznavanje posameznikov, smo v skladu z navodili Statističnega urada Republike Slovenije nizke vrednosti zakrili. Namesto takih vrednosti je v tabelah oznaka »z«.

3.7 IZOBRAZBENA STRUKTURA

Primerjava izobrazbene strukture¹⁵ priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije in celotnega prebivalstva Slovenije nekoliko zamaje splošno razširjen stereotip o slabo izobraženih priseljencih. Izobrazbena struktura priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije je le malo nižja od izobrazbene strukture celotnega prebivalstva.

Graf 6: Primerjava izobrazbene strukture potomcev priseljencev, priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije in celotnega prebivalstva Slovenije, starega več kot 15 let (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Pri primerjavi izobrazbene strukture smo upoštevali populacijo, starejšo od 15 let. Med potomci priseljencev, ki jih je glede na popisne podatke 2002 128.508, je mlajših od 15 let 43.599, kar pomeni, da je v analizo izobrazbene strukture (graf 6) vključenih 84.909 prebivalcev potomcev priseljencev. Priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije je 134.666, prebivalcev Slovenije, starejših od 15 let, je 1.663.869. Primerjava izobrazbene strukture med potomci priseljencev, priseljenci in celo-

• • •

15 Ob popisu prebivalstva leta 2002 je bila izobrazba opredeljena kot »Izobrazba je najvišja dosežena javno veljavna izobrazba, ki si jo je oseba pridobila, ko je končala izobraževanje:

- po veljavnih programih v redni šoli;
- v šoli, ki nadomešča redno šolo (izobraževanje ob delu, na daljavo ipd.), s tečaji, izpiti oziroma na drug način, skladen s predpisi, ki urejajo pridobitev javno veljavne izobrazbe.

Najvišja dosežena javno veljavna izobrazba je izkazljiva z javno listino (spričevalom, diplomo ipd.)« (Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, Metodološka pojasnila, Definicije in pojasnila – Izobrazba).

tnim prebivalstvom Slovenije pokaže, da imajo potomci priseljencev najnižji delež prebivalcev brez izobrazbe in najvišji delež prebivalcev s končano osnovno šolo. Delež prebivalcev, ki imajo dokončano srednjo šolo, je med potomci priseljencev in celotnim prebivalstvom Slovenije praktično enak, oboji pa imajo višji delež kot priseljenci. Hkrati je opaziti, da imajo potomci priseljencev v primerjavi z drugimi najnižji delež med visoko in višje izobraženimi. Če upoštevamo starostno strukturo potomcev priseljencev, pri katerih prevladuje delež mladih od 15 do 34 let, lahko upravičeno predvidevamo, da se proces izobraževanja še nadaljuje in da se bo delež potomcev priseljencev, ki bodo dokončali višjo oziroma visoko izobrazbo, še povečal.

Med potomci priseljencev, starejših od 15 let, imajo najvišje delež visoko izobraženih tisti, ki so se opredelili kot Italijani (11,9 odstotka), anketiranci, združeni v kategoriji drugi (11,9 odstotka), in Črnogorci (8,6 odstotka). Nekoliko nižji delež visoko izobraženih imajo potomci priseljencev, opredeljeni kot Slovenci (6,8 odstotka), potomci priseljencev, katerih narodnost je neznana (6 odstotkov), Hrvati (5,8 odstotka), potomci priseljencev, ki se ob popisu niso želeli narodno opredeliti (5,6 odstotka), Makedonci (5,3 odstotka), narodno neopredeljeni (4,5 odstotka) in Srbi (4,2 odstotka). Majhne deleže visoko izobraženih pa je zaslediti med potomci priseljencev, ki so se opredelili kot Bošnjaki (1,3 odstotka), Albanci (1,1 odstotka) in Muslimani (0,6 odstotka). Še manjši deleži visoko izobraženih so med potomci priseljencev, ki so se opredelili kot Romi in Madžari.

Če pogledamo, na drugi strani, deleže neizobraženih med potomci priseljencev, starejših od 15 let, torej tistih, ki so brez izobrazbe ali imajo nepopolno osnovno šolo, je razvidno, da imajo daleč najvišji delež neizobraženih potomci priseljencev, ki so se opredelili kot Romi (30 odstotkov). S precej nižjimi deleži neizobraženih sledijo potomci priseljencev, opredeljeni kot Albanci (5,6 odstotka), narodno neopredeljeni (5 odstotkov) in Madžari (4,9 odstotka). Sledijo Hrvati (4,1 odstotka), Italijani (4,0 odstotka), Muslimani in potomci priseljencev, združeni v kategoriji drugi (3,7 odstotka).

Deleži v izobrazbeni strukturi priseljencev in potomcev priseljencev se nekoliko razlikujejo, vendar gre te razlike delno pripisati tudi precej drugačni starostni strukturi, saj je 33,9 odstotka (ali 43.599) potomcev priseljencev mlajših od 15 let, delno pa dejstvu, da je dobršen del populacije potomcev priseljencev še vključen v izobraževalni proces, saj se kar 53,4 odstotka potomcev priseljencev še izobražuje, medtem ko se, glede na popisne podatke leta 2002, izobražuje samo še dva odstotka priseljencev.

Tabela 11: Potomci priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije, stari 15 let in več, po izobrazbi in narodni pripadnosti (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

	Skupaj		Brez in nepopolna osnovna šola		Osnovna šola		Nižja in srednja poklicna šola		Srednja splošna in strokovna šola		Visja šola		Visoka šola			
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%		
Skupaj	84.909	100 %	2.450	2,9 %	29.984	35,3 %	19.855	23,4 %	25.937	30,5 %	1.982	2,3 %	4.701	5,5 %	4.254	4,47 %
Slovenci	36.932	100 %	913	2,5 %	11.850	32,1 %	7.855	21,3 %	12.827	34,7 %	972	2,6 %	2.515	6,8 %	2.288	2,27 %
Italijani	151	100 %	6	4,0 %	33	21,9 %	20	13,2 %	67	44,4 %	7	4,6 %	18	11,9 %	16	10,6 %
Madžari	103	100 %	5	4,9 %	31	30,1 %	18	17,5 %	3	0,3 %	0,4 %	0,4 %	0,4 %	0,4 %	0,4 %	0,4 %
Romi	170	100 %	51	30,0 %	88	51,8 %	25	14,7 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
Albanci	936	100 %	52	5,6 %	499	53,3 %	210	22,4 %	155	16,6 %	10	1,1 %	10	1,1 %	9	0,9 %
Bošnjaki	4.913	100 %	141	2,9 %	2.229	45,4 %	1.457	29,7 %	981	20,0 %	43	0,9 %	62	1,3 %	57	1,2 %
Črnogorci	707	100 %	13	1,8 %	220	31,1 %	168	23,8 %	209	29,6 %	36	5,1 %	61	8,6 %	56	7,9 %
Hrvati	7.522	100 %	312	4,1 %	2.586	34,4 %	1.866	24,8 %	2.066	27,5 %	257	3,4 %	435	5,8 %	380	5,1 %
Makedonci	767	100 %	10	1,3 %	293	38,2 %	193	25,2 %	208	27,1 %	22	2,9 %	41	5,3 %	37	4,8 %
Muslimani	2.388	100 %	89	3,7 %	1.196	50,1 %	698	29,2 %	375	15,7 %	16	0,7 %	14	0,6 %	14	0,6 %
Srbi	10.236	100 %	193	1,9 %	3.963	38,7 %	2.583	25,2 %	2.869	28,0 %	203	2,0 %	425	4,2 %	390	3,8 %
drugi	270	100 %	10	3,7 %	71	26,3 %	42	15,6 %	107	39,6 %	8	3,0 %	32	11,9 %	26	9,6 %
Narodno neopredeljeni	5.663	100 %	282	5,0 %	2.041	36,0 %	1.286	22,7 %	1.678	29,6 %	119	2,1 %	257	4,5 %	228	4,0 %
Niso želeli odgovoriti	6.746	100 %	168	2,5 %	2.334	34,6 %	1.593	23,6 %	2.124	31,5 %	150	2,2 %	377	5,6 %	348	5,1 %
Neznano	7.405	100 %	205	2,8 %	2.550	34,3 %	1.841	24,9 %	2.228	30,1 %	134	1,8 %	447	6,0 %	399	5,4 %
	8,7 %		8,4 %		8,5 %		9,3 %		8,6 %		7,0 %		9,5 %		10,7 %	

z - da bi se izognili prikazovanju podatkov v obliki, ki bi omogočala prepoznavanje posameznikov, smo v skladu z navodili Statističnega urada Republike Slovenije nizke vrednosti zakrili. Namesto takih vrednosti je v tabelah oznaka »z«.

3.8 STATUS AKTIVNOST

Vključenost populacije na trg delovne sile je pomemben integracijski dejavnik. Že na prvi pogled obstajajo velike razlike med strukturo statusa aktivnosti priseljencev in celotnim prebivalstvom Slovenije, ki so večinoma posledica razlik v demografski strukturi (starostni oziroma spolni strukturi) obravnavanih populacij. Tako imajo priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije v primerjavi s celotnim prebivalstvom Slovenije večji delež aktivnega (70,7 odstotka) in manjši delež neaktivnega prebivalstva (29,3 odstotka). Če primerjamo strukturo aktivnega prebivalstva med priseljenci s strukturo aktivnega prebivalstva med celotno populacijo Slovenije, imajo prvi nekoliko večji delež zaposlenih oseb (57,1 odstotka), manjši delež samozaposlenih (3,6 odstotka) in nekoliko večji delež brezposelnih (10,1 odstotka). Primerjava strukture neaktivnega prebivalstva pokaže izredno majhen delež otrok, učencev, dijakov in študentov med priseljenci (0,3 odstotka), v primerjavi s 25,4 odstotka velikim deležem med prebivalci Slovenije, praktično enako velika deleža upokojevcev med priseljenci (24,7 odstotka) in celotnim prebivalstvom Slovenije (23,6 odstotka) in večjim deležem drugega neaktivnega prebivalstva med priseljenci (4,3 odstotka) kot med celotnim prebivalstvom Slovenije (2,6 odstotka).

Tabela 12: Priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije, potomci priseljencev in ostali prebivalci Slovenije glede na status aktivnosti (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

	Priseljenci		Potomci priseljencev		Prebivalci Slovenije	
	Število	Strukturni deleži %	Število	Strukturni deleži %	Število	Strukturni deleži %
Aktivno prebivalstvo - skupaj	95.218	70,7	44.294	34,5	949.078	48,3
Zaposlene osebe	76.874	57,1	31.805	24,7	738.055	37,6
Samozaposlene osebe	4.786	3,6	1.661	1,3	80.249	4,1
Brezposelne osebe	13.558	10,1	10.828	8,4	130.774	6,7
Neaktivno prebivalstvo - skupaj	39.448	29,3	84.214	65,5	1.014.958	51,7
Otroci, učenci, dijaki, študentje	406	0,3	78.236	60,9	499.035	25,4
Upokojevci	33.233	24,7	4.522	3,5	464.399	23,6
Drugo neaktivno prebivalstvo*	5.809	4,3	1.456	1,1	51.524	2,6
Skupaj	134.666	100	128.508	100	1.964.036	100

* Med drugo neaktivno prebivalstvo sodijo: gospodinje(-ci), nezmožni za delo zaradi starosti, bolezni, invalidnosti, tisti, ki prestajajo kazni in drugo

Tudi pri populaciji potomcev priseljencev struktura statusa aktivnosti odraža predvsem starostno strukturo populacije, za katero je – v nasprotju s populacijo priseljencev – značilen zelo velik delež mladih in majhen delež upokojencev. Populacija potomcev priseljencev ima v primerjavi (glej tabela 12) tako s celotno populacijo Slovenije kot tudi s priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije manjši delež aktivnega (34,5 odstotka) in večji delež neaktivnega prebivalstva (65,5 odstotka). Primerjava strukture aktivnega prebivalstva pokaže, da imajo potomci priseljencev manjši delež zaposlenih (24,7 odstotka) in manjši delež samozaposlenih oseb (1,3 odstotka) v primerjavi s priseljenci in vsemi prebivalci Slovenije. Delež brezposelnih (8,4 odstotka) med potomci priseljencev je večji delež v primerjavi s deležem celotne populacije Slovenije (6,7 odstotka) ter manjši v primerjavi s deležem brezposelnih priseljencev (10,1 odstotka). Med neaktivnim prebivalstvom pa med potomci priseljencev seveda izrazito prevladujejo otroci, učenci, dijaki in študentje s kar 60,9 odstotka.

Iz spodnje tabele (tabela 13), ki kaže status aktivnosti potomcev priseljencev glede na narodno pripadnost, so razvidne razlike med posameznimi narodnimi skupnostmi.¹⁶ Med vsemi skupnostmi imajo potomci priseljencev, ki so se opredelili kot Italijani, najvišji delež delovno aktivnega prebivalstva (36,2 odstotka), kar 35,2 odstotka je zaposlenih, hkrati pa imajo najmanjši delež (3,6 odstotka) brezposelnih. Potomci priseljencev, ki so se opredelili kot Madžari, imajo nekaj manjši delež delovno aktivnega prebivalstva (20 odstotkov), imajo pa zato dokaj visok delež brezposelnih (10,3 odstotka) in najvišji delež upokojencev (11 odstot-

¹⁶ Tudi med priseljenci obstajajo razlike glede statusa aktivnosti in narodne pripadnosti. Za priseljence, ki so se opredelili kot Slovenci, Italijani in Madžari je, v primerjavi z večino preostalih priseljencev značilen dokaj nizek odstotek zaposlenega prebivalstva (od 34,8 odstotka pri Italijanih do 43 odstotkov pri Madžarih), hkrati pa imajo Slovenci (4 odstotke) in Madžari (4 odstotke) precej visoke deleže samozaposlenih. Za njih je značilen tudi manjši delež brezposelnih, zlasti pri Italijanih (3,1 odstotka), medtem ko imajo Slovenci (7,7 odstotka) in Madžari (8,6 odstotka) višja deleža. Priseljenci, opredeljeni kot Slovenci, Italijani in Madžari imajo poleg nižjih deležev delovno aktivnega prebivalstva tudi najvišje deleže neaktivnega prebivalstva, zlasti upokojencev, ki jih je med Madžari 40,3 odstotka, med Slovenci 42,9 odstotka in med Italijani 50,5 odstotka. Glede statusa aktivnosti najbolj izstopajo Romi in Albanci. Romi imajo izredno visok delež brezposelnih (60 odstotkov) in majhen delež zaposlenih (17,9 odstotka). Med neaktivnim prebivalstvom pri Romih prevladuje drugo neaktivno prebivalstvo (12,6 odstotka). Albanci imajo sicer dokaj visok delež aktivnega prebivalstva z najvišjim deležem samozaposlenih (10,9 odstotka), hkrati pa imajo takoj za Romi najvišji delež brezposelnih (14,4 odstotka). Podobno kot Romi imajo tudi Albanci visok delež drugega neaktivnega prebivalstva (13,2 odstotka), ob najnižjem deležu upokojencev (5,6 odstotka). Med priseljenci imajo Bošnjaki in Muslimani najvišja deleža zaposlenih – 70 in 70,1 odstotka, najnižja deleža samozaposlenih, 2,1 in 2 odstotka, ter dokaj visoka deleža brezposelnih, 11,3 odstotka in 12,5 odstotka. V skladu s tem sta tudi njuna deleža neaktivnega prebivalstva najnižja. Podobno strukturo statusa aktivnosti imajo še Hrvati in Črnogorci. S tem, da imajo Črnogorci nekaj večji delež brezposelnih (10,8 odstotka) v primerjavi s Hrvati (8,5 odstotka). Potem pa so tu še Makedonci in Srbi. Za oboje je značilen dokaj visok delež zaposlenih, ta je pri Makedoncih 67,7 odstotka in pri Srbih 62,8 odstotka, s tem da imajo Srbi nekaj manj samozaposlenih in nekaj več brezposelnih kot Makedonci. Srbi imajo tudi nekaj večji delež neaktivnega prebivalstva, predvsem upokojencev (22 odstotkov), v primerjavi z Makedonci, ki imajo 15,9 odstotka upokojencev (SURs, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002).

kov). Tudi pri potomcih priseljencev glede statusa aktivnosti izstopajo Romi z najmanjšim deležem (2,4 odstotka) delovno aktivnega prebivalstva, z največjim deležem brezposelnih (16,8 odstotka) ter kar 80,7 odstotka neaktivnega prebivalstva. Nizek delež delovno aktivnega prebivalstva imajo še Albanci, med katerimi je 11,3 odstotka zaposlenih, 2,6 odstotka je samozaposlenih, kar je najvišji delež med vsemi skupnostmi potomcev priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, 7,7 odstotka pa je brezposelnih. Imajo pa relativno visok delež neaktivnega prebivalstva (78,4 odstotka). Glede na popisne podatke o statusu aktivnosti velja omeniti še Hrvate, ki imajo 30 odstotkov zaposlenih, 1,5 odstotka samozaposlenih in 8,4 odstotka brezposelnih. Hkrati je med prebivalci opredeljenimi za Hrvate, precej visok delež upokojencev (8,1 odstotka).

Tabela 13: Potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije po aktivnosti ter narodni pripadnosti (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Narodna pripadnost	Aktivno prebivalstvo			Neaktivno prebivalstvo			Drugo neaktivno prebivalstvo**											
	Skupaj	Skupaj	Skupaj	Skupaj	Otroci, učenci, dijaki, študenti	Upokojenci												
	Skupaj	Zaposlene osebe	Samozaposlene osebe	Brezposelne osebe														
	Delovno aktivno prebivalstvo																	
Skupaj	128.508	44.294	33.466	26,0%	31.805	24,7%	1.661	1,3%	10.828	8,4%	84.214	65,5%	4.522	3,5%	1.456	1,1%		
Slovinci	55.068	18.493	14.215	25,5%	13.456	24,2%	759	1,4%	4.278	7,7%	37.175	66,8%	34.290	61,6%	2.409	4,1%	576	1,0%
Italijani	196	78	39,8%	36,2%	42,3%	z	z	z	z	3,6%	118	60,2%	104	53,1%	z	z	39,6%	z
Madžari	145	44	30,3%	20,0%	z	z	z	z	0,06%	z	0,1%	z	z	z	z	z	z	z
Romi	576	111	19,3%	14	2,4%	z	z	z	0,1%	z	0,1%	z	z	z	z	z	z	z
Albanci	2.346	506	21,6%	13,9%	264	11,3%	62	2,6%	180	7,7%	1.840	78,4%	1.797	76,6%	z	z	z	z
Bošnjaki	8.565	2.571	30,0%	21,6%	1.798	21,0%	56	0,7%	717	8,4%	5.994	70,0%	5.834	68,1%	60	0,7%	100	1,2%
Črnogorci	1.007	399	39,6%	29,6%	282	28,0%	16	1,6%	101	10,0%	608	60,4%	558	55,4%	36	3,6%	14	1,4%
Hrvati	10.160	4.082	40,2%	31,8%	3.072	30,2%	157	1,5%	853	8,4%	6.078	59,8%	5.121	50,4%	819	8,1%	138	1,4%
Makedonci	1.097	449	40,9%	31,1%	328	29,9%	13	1,2%	108	9,8%	648	59,1%	602	54,9%	31	2,8%	15	1,4%
Muslimani	4.201	1.269	30,2%	20,4%	834	19,9%	25	0,6%	410	9,8%	2.932	69,8%	2.857	68,0%	34	0,8%	41	1,0%
Srbi	14.668	5.539	37,8%	28,5%	4.011	27,3%	165	1,1%	1.363	9,3%	9.219	62,9%	8.642	58,9%	379	2,6%	108	0,7%
Drugi	382	140	36,6%	29,1%	z	z	z	z	29	7,6%	242	63,3%	220	57,6%	15	3,9%	7	1,8%
Narodno neopredeljeni*	8837	2847	32,2%	24,1%	2.019	22,8%	113	1,3%	715	8,1%	5.990	67,8%	5.469	61,9%	381	4,3%	140	1,6%
Niso želeli odgovoriti	6,9%	6,4%	6,4%	6,4%	6,3%	6,3%	6,8%	6,6%	6,6%	6,6%	7,1%	7,1%	7,0%	8,4%	8,4%	9,6%	9,6%	
Neznani	10.674	3.648	34,2%	27,4%	2.615	24,5%	125	1,2%	908	8,5%	7.026	65,8%	6.660	62,4%	269	2,5%	97	0,9%
	9.986	4.118	41,2%	30,8%	2.909	29,1%	162	1,6%	1.047	10,5%	5.868	58,8%	5.542	55,5%	148	1,5%	178	1,8%
	7,8%	9,3%	9,2%	9,2%	9,1%	9,1%	9,8%	9,7%	9,7%	9,7%	7,0%	7,0%	7,1%	3,3%	3,3%	12,2%	12,2%	

* Bosanci in drugi narodno neopredeljeni

** Med drugo neaktivno prebivalstvo sodijo: gospodinj(ce)i, nezmožni za delo zaradi starosti, boleznj, invalidnosti, tisti, ki prestatjajo kazni in drugo.

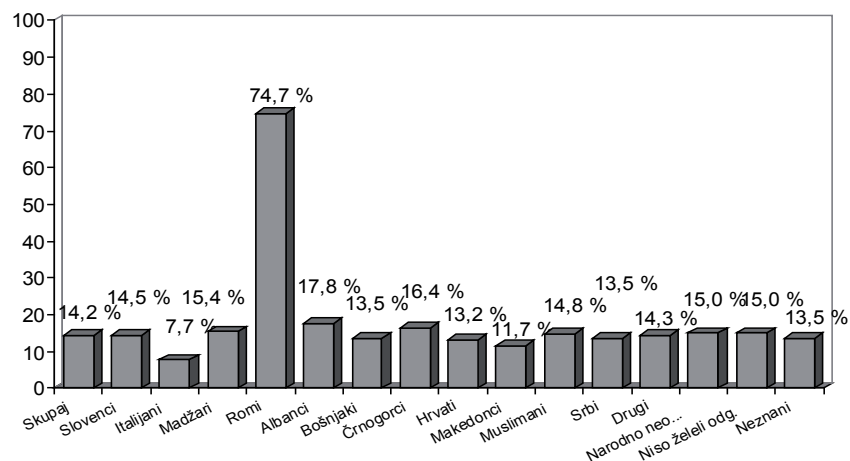
z - da bi se izognili prikazovanju podatkov v obliki, ki bi omogočala prepoznavanje posameznikov, smo v skladu z navodili Statističnega urada Republike Slovenije nizke vrednosti zakrili. Namesto takih vrednosti je v tabelah oznaka »z«

Med pripadniki etničnih skupnosti z območja nekdanje Jugoslavije - med priseljenci in potomci - je opaziti nekoliko višjo stopnjo brezposelnosti v primerjavi z večinskim narodom. Opazne so tudi razlike v stopnji brezposelnosti med posameznimi etničnimi skupnostmi. Vendar pa te razlike niso nujno samo posledica etnične pripadnosti. Na stopnjo brezposelnosti posamezne etnične skupnosti lahko vplivajo tudi drugih družbeni, socialni in ekonomski dejavniki, na primer prevladujoča teritorialna poselitev posamezne etnične skupnosti v ekonomsko bolj ali manj razviti regiji.¹⁷ Glede na popisne podatke za leto 2002 je najmanjši delež brezposelnosti med tistimi prebivalci Slovenije, ki so se opredelili kot Italijani in Slovenci. Med preostalimi etničnimi skupnostmi je delež brezposelnih večji; giblje se celo do 85 odstotkov pri Romih, 20,3 odstotka pri Albancih, zelo visok pa je tudi pri Madžarih, Črnogorcih, Muslimanih in drugih. Precej visoko stopnjo brezposelnosti med Madžari gre pripisati predvsem dejstvu, da jih večina živi v Prekmurju, ki sodi glede na ekonomske kazalce med manj razvita območja Slovenije. Obstajajo tudi razlike med uradnimi statistikami in dejanskim stanjem. Pokaže se, da imajo etnične skupnosti s prostora nekdanje Jugoslavije v Sloveniji višje deleže brezposelnih, kot jih imata večinski narod in italijanska skupnost. Ali obstajajo razlike tudi med deleži brezposelnih med priseljenci, oziroma med potomci priseljencev?

Deleži brezposelnih (med aktivnim prebivalstvom) med priseljenjskimi skupnostmi so večji od deleža brezposelnih med prebivalci Slovenije, ki so se ob popisu opredelili kot Slovenci (12,9 odstotka). Izjeme so priseljenci, ki so se opredelili kot Italijani (7,7 odstotka) in Makedonci (11,7 odstotka). Delež brezposelnih med aktivnim prebivalstvom priseljencev, ki so se opredelili kot Bošnjaki (13,5 odstotka), Srbi (13,5 odstotka), Hrvati (13,2 odstotka), Makedonci (11,7 odstotka), drugi (14,3 odstotka) in priseljenci, katerih narodna pripadnost je neznana (13,5 odstotka), pa je tudi manjši od deleža brezposelnih med aktivnim prebivalstvom priseljencev, ki so se opredelili kot Slovenci (14,5 odstotka).

17 Brezposelnost - posebej dolgotrajna brezposelnost - je med najbolj očitnimi razlogi za družbeno izključenost. V državah Evropske unije je opaziti visoke deleže brezposelnih med priseljenci. V Sloveniji stopnja brezposelnosti vartira med posameznimi regijami in med posameznimi skupinami (glede na starost, spol, izobrazbo, priseljenci itd.). Predvsem velik in naraščajoč problem je »skrita« brezposelnost, ki je tradicionalno večja v ruralnih območjih kot posledica ekonomske strukture (zaradi možnosti samovzdrževalnih dejavnosti) in bolj razvitega socialnega omrežja, ki blaži tveganje družbene izključenosti. Brezposelnost, pa tudi opravljanje občasnih del, slabo plačana delovna mesta, ne prinaša samo finančnih težav, temveč tudi drugačne oblike prikrajšanosti, glede na to, da je delovno mesto prostor za spletnje socialnih odnosov in krepitev socialnega kapitala. To je še posebno pomembno za priseljence, saj jim delovno mesto omogoča učenje jezika, spoznavanje kulturnih vzorcev in običajev v državi sprejemnici (Madanipour, Cars in Allen 1998). Dolgotrajna brezposelnost lahko vodi v oblikovanje subkultur, v katerih je brezposelnost obravnavana kot običajna, kot stil življenja. Takšne subkulture se najpogosteje razvijajo v urbanih središčih in metropolah. Zanje je značilna močna notranja socialna kohezija, niso pa vključene v širšo družbeno skupnost.

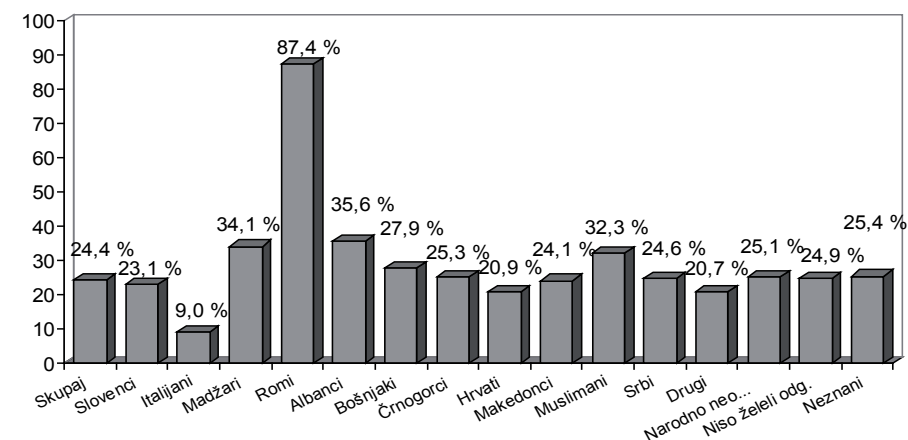
Graf 7: Deleži brezposelnih med aktivnim prebivalstvom posameznih narodnih skupnosti priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Med priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije imajo najvišje deleže brezposelnih (med aktivnim prebivalstvom) Romi (74,7 odstotka), Albanci (17,8 odstotka) in Črnogorci (16,4 odstotka), šele nato sledijo Muslimani (14,8 odstotka), Bošnjaki in Srbi s 13,5 odstotka. Dejstvo je, da so potrebe po nizko izobraženi delovni sili na trgu dela omejene. Visok delež nezaposlene populacije med Romi, Albanci, Bošnjaki in Muslimani je delno posledica nižje izobrazbene strukture teh populacij, delno pa ga je mogoče prikazati tudi kot etnični problem – problem diskriminiranja točno določene populacije (Bešter 2005).

Precej višji pa so deleži brezposelnih med aktivnim prebivalstvom posameznih narodnih skupnosti potomcev priseljencev. Skupni delež brezposelnih potomcev priseljencev (24,4 odstotka) je višji od skupnega deleža brezposelnih priseljencev (14,2 odstotka) in višji tudi od deleža brezposelnih vsega aktivnega prebivalstva Slovenije, ki je 13,8 odstotka. To velja tudi za potomce priseljencev, ki se opredeljujejo kot Slovenci, tudi ti imajo višji delež brezposelnih (23,1 odstotka) kot priseljenci, ki se opredeljujejo kot Slovenci (14,5 odstotka) oziroma kot vsi prebivalci Slovenije, ki se opredeljujejo kot Slovenci (12,9 odstotka). Med potomci priseljencev imajo poleg Romov najvišje deleže brezposelnih med aktivnim prebivalstvom Albanci (35,8 odstotka), Muslimani (32,3 odstotka) in Bošnjaki (27,9 odstotka). Najnižje deleže brezposelnih med potomci priseljencev, nižje od potomcev, ki se opredeljujejo kot Slovenci, pa imajo Italijani (9 odstotkov), Hrvati (20,9 odstotka) in drugi (20,7 odstotka).

Graf 8: Deleži brezposelnih med aktivnim prebivalstvom posameznih narodnih skupnosti potomcev priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Tudi med potomci priseljencev imajo največji delež brezposelnih (med aktivnim prebivalstvom) Romi (87,4 odstotka) in Albanci (35,6 odstotka). Potem pa se vrstni red – če ga primerjamo s priseljenci – nekoliko spremeni. Tretji po velikosti deleža so Madžari s 34,1 odstotka brezposelnih. Precej visoke deleže brezposelnih imajo med potomci priseljencev še Muslimani (32,3 odstotka) in Bošnjaki (27,9 odstotka). Ne Muslimani ne Bošnjaki med priseljenci glede na delež brezposelnih ne sodijo med skupnosti z najvišjimi deleži.

Več dejavnikov lahko prispeva k manj uspešnem vključevanju posameznih populacij na trg delovne sile, od nizke izobrazbene strukture, neustrezne poklicne strukture, poselitvene koncentracije v ekonomsko manj razvitih regijah do jezikovnih ovir ali celo obstoja diskriminacije na etnični oziroma religiozni podlagi. Kaj so razlogi za večjo brezposelnost potomcev priseljencev v primerjavi z drugimi? Potomci priseljencev imajo, kot je razvidno iz popisnih podatkov, primerljivo izobrazbeno strukturo z večinskim prebivalstvom in s tem višjo izobrazbeno strukturo kot priseljenci. Popisni podatki tudi kažejo, da živijo priseljenci in njihovi potomci večinoma v urbanih središčih, njihova poselitev pa ni koncentrirana v manj razvitih regijah, torej tudi teritorialna poselitev ne more biti razlog za večji delež brezposelnosti. Verjetno je poglavitni razlog za visok delež brezposelnih med potomci priseljencev splošna velika brezposelnost med mladimi, ki jo je zabeležiti v Sloveniji in tudi drugje po Evropi. Poglavitna razloga za brezposelnost med mladimi v Sloveniji sta predvsem iskanje prve zaposlitve (torej pomanjkanje delovnih izkušenj) in prenehanje zaposlitve za določen čas. Čeprav

višje izobraženi lažje najdejo zaposlitev, je zaskrbljujoč podatek, ki ga je mogoče razbrati iz podatkov o registriranih brezposelnih Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje,¹⁸ da med brezposelnimi vidno narašča število visoko izobraženih. Če splošnemu trendu večjega števila brezposelnih med mladini dodamo še neslovensko etnično pripadnost potomcev priseljencev, verjetno dobimo odgovor na vprašanje, povezano z visokimi deleži brezposelnih med potomci priseljencev.

4. ZAKLJUČEK

Namen prispevka je s pomočjo popisnih podatkov »identificirati« oziroma s pomočjo izbranih kazalnikov opredeliti populacijo, ki jo imenujemo potomci priseljencev. Glede na popisne podatke za leto 2002 je v Sloveniji 128.508 prebivalcev, ki jih lahko po izbranih kriterijih opredelimo kot potomce priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, kar predstavlja 6,5 odstotka prebivalcev Slovenije.

Kaj lahko torej – na splošno – rečemo o populaciji potomcev priseljencev glede na analizo izbranih objektivnih dejavnikov – demografskih in statističnih kazalnikov? Večji del potomcev priseljencev ima slovensko državljanstvo. Prevladujoča etnična opredelitev med potomci priseljencev je slovenska. Večina potomcev priseljencev kot svoj materni jezik opredeljuje slovenščino in večina je tudi za svoj pogovorni jezik opredelila slovenščino. Potomci priseljencev so se ob popisu v manjšem deležu kot priseljenci opredeljevali za pravoslavno in islamsko veroizpoved. Na drugi strani pa so se potomci priseljencev v večjem deležu kot priseljenci opredelili kot verniki, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi; ravno tako se jih je več opredelilo za ateiste, večji delež pa jih ni želel odgovoriti na vprašanje o veroizpovedi. Med potomci priseljencev se kaže številčna prevlada moških v vseh etničnih skupnosti s prostora nekdanje Jugoslavije. Populacija potomcev priseljencev ima mlado starostno strukturo. Popisni podatki kažejo, da postaja izobrazbena struktura potomcev priseljencev vedno bolj podobna izobrazbeni strukturi prebivalcev Slovenije, ki niso priseljeni, predvsem pa je višja od izobrazbene strukture priseljencev. Slabši položaj potomcev priseljencev je zaznan le pri primerjavi statusa aktivnosti, kjer imajo potomci priseljencev med aktivnim prebivalstvom v primerjavi s priseljenci in prebivalci Slovenije, manjši delež zaposlenih ter večji delež brezposelnih.

Pregled izbranih demografskih in drugih popisnih kazalnikov, s katerimi smo opredelili predvsem strukturno razsežnost integracije,¹⁹ kaže dvoje: Prvič, med

18 Strukturne značilnosti registrirane brezposelnosti, Povprečna registrirana brezposelnost od leta 2000 do leta 2007 po stopnjah izobrazbe,

<http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/StatisticniPodatki/Kazalci/StrukturneZnacilnostiRegBP.htm> (5. 8. 2007).

19 Posamezniki oziroma skupnosti, se med seboj razlikujejo glede na položaj, ki ga imajo v družbeni struk-

posameznimi etničnimi skupnostmi znotraj populacije potomcev priseljencev obstajajo razlike glede na obravnavane »objektivne« kazalnike. Drugič, položaj potomcev priseljencev v družbeni strukturi je boljši v primerjavi s položajem priseljencev in se glede mnogih kazalnikov približuje strukturi večinskega naroda. Seveda bi bilo za celovito sliko treba upoštevati še druge razsežnosti integracijskega procesa kot so kulturna, interakcijska razsežnost, odnos večinskega naroda do potomcev priseljencev in do priseljencev oziroma odnos večinskega naroda do posameznih etničnih skupnosti ter seveda stališča in percepcije potomcev priseljencev o njihovem položaju v družbi.

turi, glede na posedovanje redkih dobrin ter možnost participacije v družbeni strukturi. V okviru strukturne razsežnosti integracijskega procesa nas zanima uresničevanje pravic in možnosti potomcev priseljencev, da pridobijo članstvo, položaj in status na ključnih družbenih področjih, kot so izobraževalni sistem, trg delovne sile in politična participacija.

LITERATURA

- Bešter, Romana (2005) »Ekonomska integracija priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji«. V Miran Komac in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike*, 339–90. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Crul, Maurice (2000) 'The Educational Position of the Second Generation in the Netherlands: Results, Career Routes and Explanations'. V *EFFNATIS Working paper 35*: Institute for Migration and Ethnic Studies, University of Amsterdam (IMES)).
- Dolenc, Danilo (2003) *Migracije iz območja nekdanje Jugoslavije v Slovenijo in njih socio-geografski učinki*. Ljubljana: FF.
- Dolenc, Danilo (2005) »Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni«. V Miran Komac in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike*, 37–87. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Glosar migracij (2006) V *Mednarodno migracijsko pravo*. Geneva International Organization for Migration.
- Jacobson, David (1996) *Rights across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Klopčič, Vera, Miran Komac in Vera Kržišnik-Bukić (2003) »Položaj in status narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja«. V Miran Komac in Mojca Medvešek (ur.) (2005) *Percepcije slovenske integracijske politike*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, Miran, Mojca Medvešek in Petra Roter (2007) *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!? Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Madanipour, A., G. Cars in J. Allen (ur.) (1998) *Social Exclusion in European Cities*. London: Regional Studies Association, Jessica Kingsley.
- Portes, Alejandro in Rubén Rumbaut (1993) »The Educational Progress of Children of Immigrants; Release No. 2 of the project, 'Children of Immigrants, the Adaptation Process of the Second Generation'«. Baltimore MD: Department of Sociology.
- Reinsch, Peter (2001) *Measuring Immigrant Integration. Diversity in a European city*. Aldershot, Brookfield, Singapore in Sydney: Ashgate.

- Soysal, Yasemin Nuhoglu (1994) *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chichago: University of Chichago Press.
- Šircelj, Milivoja (2003) *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije. Popisi 1921–2002*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

AGRARNA REFORMA IN KOLONIZACIJA NA OBMOČJU DOLNJE LENDAVE MED OBEMA VOJNAMA

AGRICULTURAL REFORM AND COLONIZATION IN THE AREA OF DOLNJA LENDAVA BETWEEN THE TWO WARS

The article describes the agricultural reform and simultaneous colonization in 18 settlements of Lendava region between the two wars. Special attention is dedicated to changes of land ownership structure and national structure of the area, as the distribution of agrarian land and settling brought about greatest changes in these two fields. Although during the agrarian reform nearly all agrarian land of the Esterhazy family was distributed, the greatest problem of the Lendava region remained unsolved, i.e. the fate of a large number of small landowners, who suffered poverty. By giving the agrarian land mostly to Slovene colonists from coastal region and Istria, as well as to Slovenes from Prekmurje and Croats from Medjimurje, problems and disputes were only intensified. On the one hand, the agrarian reform completely excluded the local Hungarians from the distribution of agrarian lands, which endangered the survival of a large number of small Hungarian landowners, on the other hand economic growth in the newly developed colonies was slow, and the majority of colonists were incapable of surviving without the state aid. Apart from the changes of land ownership structure and national structure, the author used archival sources to illustrate the realization of agrarian reform and colonization in the area of Dolnja Lendava, which despite numerous similarities in some aspects differ from the general practice in the state.

Keywords: ethnic discrimination, workplace, policy, fight against ethnic discrimination, fairness

Članek prikazuje izvedbo agrarne reforme in hkrati z njo potekajočo kolonizacijo v 18 naseljih lendavskega območja v obdobju med obema svetovnima vojnoma. Avtor je posebno pozornost namenil spremembam posestne in nacionalne strukture omenjenega območja, saj sta delitev agrarne zemlje in naseljevanje prav na teh dveh področjih povzročila največ sprememb. Kljub temu, da so med agrarno reformo razdelili skoraj vsa obdelovalna zemljo veleposestva Esterházy, ta ni rešila največjega problema lendavskega območja, to je usode velikega števila malih posestnikov, ki so bili izpostavljeni revščini in pomanjkanju. S tem da so obdelovalne površine veleposestva v glavnem razdelili med slovenske koloniste iz Primorske in Istre ter Slovence iz Prekmurja in Hrvate iz Međimurja, so se težave in nasprotja še bolj poglobila. Po eni strani je agrarna reforma tukajšnje Madžare povsem izključila iz delitve agrarnih površin, zaradi česar je postalo ogroženo preživetje velikega števila malih madžarskih posestnikov. Po drugi strani pa je bila gospodarska rast v novonastalih kolonijah počasna, večina kolonistov ni bila sposobna preživeti brez pomoči države. Poleg sprememb posestne strukture in narodnostne sestave prebivalstva lendavskega območja je avtor predvsem s pomočjo arhivskih virov prikazal tudi samo izvedbo agrarne reforme in kolonizacije v okolici Dolnje Lendave, ki se kljub marsikateri podobnosti z nekaterih vidikov razlikuje od splošne prakse v državi.

Ključne besede: agrarna reforma, kolonizacija, Prekmurje, madžarska manjšina, delitev zemlje, lendavsko območje, primorski Slovenci

1. UVOD

Agrarna reforma, izvedena med obema svetovnima vojnoma, hkrati z njo pa kolonizacija, ki je potekala na lendavskem območju (območje, ki se razprostira v okolici Dolnje Lendave, danes Lendave/Lendva),¹ je imela, podobno kot v drugih delih Jugoslavije, tri temeljne cilje: vzpostavitev družbeno pravičnejše posestne strukture, ki bi zagotavljala tudi večjo produktivnost, uveljavitev nacionalnih pravic nasproti dotlej dominantnim narodom in njihovim veleposestnikom ter kolonizacijo območij, kjer so živele narodne manjšine. Največje spremembe so agrarna reforma in naselitve povzročile v posestni strukturi in nacionalni sestavi prebivalstva. Z ozirom na to smo dali glavni poudarek pri obravnavi agrarne reforme in kolonizacije, izvedene na lendavskem območju, na spremembo posestne strukture in nacionalne sestave prebivalstva ter na oblikovanje madžarsko-slovenske jezikovne meje. Hkrati smo si na temelju arhivskih virov prizadevali čim natančneje predstaviti procese agrarne reforme in kolonizacije na lendavskem območju, ti se namreč kljub marsikateri podobnosti z nekaterih vidikov razlikujejo od splošne prakse v državi.²

Če analiziramo najbistvenejše odstopanje, lahko ugotovimo, da je novonastala jugoslovanska država združila štiri različne agrarne cone. K eni teh con, k tako imenovanim severnim pokrajinam, so spadala območja, ki so bila nekoč del Avstro-Ogrske, to so Vojvodina, Hrvaška, Slavonija, Baranja (del županije, ki je bil priključen Jugoslaviji) in Slovenija.³ K Sloveniji je spadalo Prekmurje, ki je pred

¹ V obdobju, ki ga obravnava članek, se je Lendava uradno imenovala Dolnja Lendava, zato v razpravi uporabljamo ime Dolnja Lendava.

² Z ugotavljanjem in določanjem poteka mej lendavskega območja (madžarsko Lendva-vidék) se je ukvarjalo več znanstvenikov. Najpodrobnejše in najtemeljitejše raziskave je opravil Imre Szentmihályi. Njegove ugotovitve še danes držijo. Szentmihályi je območje 25 naselij, ki se razprostirajo med reko Muro in Kobiljskim potokom v okolici Dolnje Lendave in ki poleg geografske celote tvorijo še etnično, etnološko in družbeno celoto, poimenoval »Lendva-vidék - lendavsko območje«. Trianonska mirovna pogodba je to območje prerezala na dvoje, in sicer tako, da je večina naselij (Dobrovnik, Žitkovci, Kamovci, Genterovci, Radmožanci, Mostje, Banuta, Dolga vas, Dolnja Lendava, Dolnji Lakoš, Gornji Lakoš, Gaberje, Kapca, Kot, Petišovci, Pince, Dolina in Čentiba) pripadla h Kraljevini SHS. Naselja Jósecz, Bödeháza, Szombatfa, Szijártóháza, Gáborjánháza in Újfalu, ki so pred tem pripadala k lendavskemu območju, so ostala zunaj Kraljevine SHS, v Kraljevini Madžarski. Razprava se s temi naselji ne ukvarja. Podrobneje o tem glej: Imre Szentmihályi, Hetés és Lendvavidék néprajzi sajátosságai. V: Zalai Gyűjtemény 7. sz. 1977.

³ Glede na agrarne odnose je Kraljevina SHS združevala zelo heterogena ozemlja. Poleg že omenjenih severnih pokrajin sta posebno cono predstavljala Srbija in del Črne Gore. Za posestno strukturo tega območja je bilo značilno, da so prevladoval predvsem majhne ter v manjši meri srednje velike posesti. Veleposestev je bilo zelo malo, pa še ta so bila pretežno v lasti pravoslavne cerkve. K tretji agrarni coni smo prišteli Dalmacijo, obalne kraje ter otoke, kjer se je ohranil predvsem kolonatski sistem iz beneških časov. Četrto agrarno cono so predstavljala območja Bosne in Hercegovine, Makedonije, Kosova in Sandžaka ter nekateri predeli Črne Gore. V teh krajih je določen del prebivalstva - t. i. kmeti - pred agrarno reformo živel v fevdalnih ozroma polfevdalnih odnosih. Več o tem glej Milivoj Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941 god. Sarajevo, 1958; Dolmányos István, A kelet-európai földreformok néhány problémája (1917-1939). VI. Jugoszlávia. V: Agrártörténeti Szemle, 1964, 3-4. sz.

tem pripadalo Železni in Zalski županiji, znotraj njega pa tudi lendavsko območje. Za agrarne razmere v severnih pokrajinah je bil značilen večji delež veleposestev, s tem pa seveda tudi večje število najemnih delavcev brez lastnine. Večji del teh veleposestev je bil v lasti madžarskih oziroma nemških zasebnikov, ki so imeli zaradi tega pomembno gospodarsko premoč, pravnih družb ter političnih občin in naselij. To velja še zlasti za Prekmurje, kjer je bilo po podatkih iz leta 1921 od popisanih 11 veleposestnikov devet Madžarov, po eden pa nemške in nizozemske narodnosti.⁴

2. POSESTNA STRUKTURA TER NACIONALNA SESTAVA LENDAVSKEGA OBMOČJA PRED AGRARNO REFORMO

Na začetku 20. stoletja je bila okolica Dolnje Lendave pretežno kmetijsko področje, saj jo je madžarski industrijski razvoj iz druge polovice 19. stoletja obšel. Posestno strukturo lendavskega območja pred agrarno reformo je na eni strani zaznamovalo ogromno veleposestvo Esterházyjev iz Dolnje Lendave, na drugi pa veliko število malih posestnikov.

Uredba o prepovedi odsvojitve in obremenitve veleposestev iz leta 1919 je za Slovenijo in tako tudi za Prekmurje določala, da se šteje za veleposestvo gospodarstvo, ki presega 131 katastrskih oralov (75 hektarjev) obdelovalne oziroma 350 katastrskih oralov (200 hektarjev) skupne površine.⁵ Izhajajoč iz te določbe je na lendavskem območju agrarna reforma zajela eno veleposestvo, in sicer vlastelinstvo Esterházy v Dolnji Lendavi. Po sklepu, ki ga je 25. junija 1932 izdal minister za kmetijstvo Juraj Demetrovič, je Esterházyjevo veleposestvo v okolici Dolnje Lendave merilo 15.959 katastrskih oralov in 626 kvadratnih sežnjev, od tega 6.717 katastrskih oralov in 59 kvadratnih sežnjev gozda. Razprostiralo se je v katastrskih mejah 24 krajev in zajemalo naslednja naselja, in sicer od severozahoda proti jugovzhodu: Bogojina, Filovce, Strehovce, Bukovnico, Kobilje, Dobrovnik, Žitkovce, Kamovce, Genterovce, Radmožance, Mostje, Banuto, Dolgo vas, Dolnjo Lendavo, Dolnji Lakoš, Gornji Lakoš, Gaberje, Kapco, Kot, Hotizo, Petišovce, Pince, Dolina in Čentibo.⁶ Glede na to, da šest naselij, tj. Bogojina, Filovci, Strehovci, Bukovnica, Kobilje in Hotiza ni spadalo k lendavskemu območju, smo se agrarne reforme na njihovem območju le delno dotaknili.

Izračun, ki temelji na sklepu ministra za kmetijstvo z dne 25. junija 1932, kaže, da je Esterházyjevo veleposestvo na lendavskem območju merilo 11.499

● ● ●

⁴ Pokrajinska in študijska knjižnica (dalje PIŠK) Murska Sobota, Arhiv sreskega načelstva, fasc. 17; Agrarne zadeve.

⁵ Velikost površin veleposestev, ki jih je zajela agrarna reforma, se je razlikovala od regije do regije. Tako so npr. v Vojvodini v okvir agrarne reforme zajeli posestva, večja od 500 hektarjev (877 katastrskih oralov).

⁶ Arhiv Slovenije (dalje AS) 71, fasc. 74, Esterházy; Supermaksimum, utrditev objektov in prepisi k zemljiški knjigi.

katastrskih oralov in 626 kvadratnih sežnjev, od tega 9.284 katastrskih oralov in 848 kvadratnih sežnjev v katastrskih občinah Dobrovnik, Žitkovci, Kamovci, Genterovci, Radmožanci, Mostje, Banuta, Dolga vas, Dolnja Lendava, Dolnji Lakoš, Gornji Lakoš, Gaberje, Kapca, Kot, Petišovci, Pince, Dolina in Čentiba. Preostali del veleposestva na lendavskem območju, tj. 2.215 katastrskih oralov in 97 kvadratnih sežnjev, ki je pripadel Jugoslaviji, je spadal pred priključitvijo h katastrskim občinam madžarskih naselij Rédcics, Szemenye, Kerkaszentkirály, Lendvaújfalu, Kis Csernec in Szijártóháza ter k površinam ob reki Muri. 4.459 katastrskih oralov in 681 kvadratnih sežnjev Esterházyjevega veleposestva, ki je ležalo zunaj lendavskega območja, pa se je nahajalo v naseljih Bogojina, Filovci, Strehovci, Bukovnica, Kobilje in Hotiza oziroma znotraj katastrskih mej naštetih naselij.⁷

Razen obsežnega veleposestva je bila druga značilnost agrarne strukture lendavskega območja pred agrarno reformo relativno visoko število malih posestnikov. Podatki popisa prebivalstva iz leta 1910 kažejo, da je 93,6 odstotka lastnikov in najemnikov na lendavskem območju razpolagalo s posestvom, manjšim od 10 katastrskih oralov; od 1.533 samostojnih lastnikov in najemnikov kmetijskih obratov jih je torej v to kategorijo spadalo 1.435. Mali kmetje z nekaj orali zemlje so se sicer ukvarjali tudi z živinorejo, vendar so bili zato, da bi preživel, prisiljeni opravljati tudi najemna oziroma sezonska dela. Skratka, ugotovimo lahko, da je bila za zemljiškoposestniško strukturo na lendavskem območju pred agrarno reformo značilna dvojnost; na eni strani obsežno Esterházyjevo veleposestvo, na drugi strani pa veliko število malih posestnikov, ki so razpolagali s posestmi, manjšimi od 10 katastrskih oralov.

Kolonizacija, ki je potekala paralelno z agrarno reformo, pa je poleg posestne strukture v veliki meri vplivala tudi na narodnostno sestavo prebivalstva in na madžarsko-slovensko jezikovno mejo. Za narodnostno sestavo oziroma materni jezik prebivalcev lendavskega območja pred agrarno reformo lahko z gotovostjo trdimo, da se je večina tukajšnjega prebivalstva izrekla za Madžare, oziroma so za materni navedli madžarski jezik. Podatki popisa prebivalstva iz leta 1910 v Kraljevini Madžarski kažejo, da je 90,4 odstotka prebivalstva (11.607 oseb) za svoj materni navedlo madžarski jezik, 8,6 odstotka slovenskega (1.102 oseb), preostali odstotek (135 oseb) pa se je izrekel za Nemce oziroma Hrvate.⁸ Podatki naslednjega popisa prebivalstva, ki je bil izveden leta 1921, torej že za časa

● ● ●

⁷ O velikosti veleposestva Esterházy, ki je bil priključen h Kraljevini SHS, je med obema vojnoma krožilo več podatkov: od površine 15.794 katastrskih oralov in 800 kvadratnih sežnjev do 16.080 katastrskih oralov in 1.430 kvadratnih sežnjev. Kljub temu pa menimo, da so podatki o velikosti površine veleposestva Esterházy, navedeni v sklepu ministra za kmetijstvo Juraj Demetroviča z dne 25. junija 1932, najbližje resnici. Ti podatki so namreč prikazani za vsako naselje posebej in so obenem pomenili izhodišče za dokončno razdelitev agrarne zemlje na veleposestvu Esterházy.

⁸ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községenként. Budapest, 1912.

jugoslovanske oblasti, vendar še pred kolonizacijo, kažejo, da je bil 82 odstotkom prebivalcem (10.587 oseb) na lendavskem območju materni jezik madžarski, 16 odstotkom (2.056 oseb) slovenski, preostala dva odstotka prebivalcev (277 oseb) pa je spadalo v kategorijo ostali (Hrvati, Nemci...).⁹ Razliko v podatkih glede na narodno pripadnost gre pripisati spremembi oblasti, saj so madžarske uradnike in državne uslužbence zamenjali slovenski, po drugi strani pa so se dvojezični prebivalci oziroma osebe z dvojno identiteto običajno izrekli o maternem jeziku v skladu s pričakovanji vsakokratne oblasti, v tem primeru s pričakovanji Kraljevine SHS.

Od vsega skupaj 2.333 prebivalcev, tj. Slovencev, Nemcev in drugih (večinoma Hrvatov), popisanih leta 1921 na lendavskem območju, je živelo v Dolnji Lendavi, Dolgi vasi in Čentibi, predvsem pa v goricah navedenih naselij 1.729 oseb. Hkrati pa je bil delež Madžarov v dolinskem delu lendavskega območja še višji kot na celotnem obravnavanem območju. Iz etničnega zemljevida, ki je bil sestavljen na podlagi podatkov iz popisa, je razvidno, da je bila razmejitev med madžarskim in slovenskim jezikovnim območjem pred kolonizacijo zelo ostra.

3. KRATEK PREGLED PRAVNIH PREDPISOV O AGRARNI REFORMI IN KOLONIZACIJI

Jugoslovanska agrarna reforma se je začela na temelju proklamacije, ki jo je regent Aleksander izdal 6. januarja 1919. Obdobje pred letom 1920 je tudi sicer čas, ko so jugoslovanske politične stranke predstavljale svoje zamisli in poglede na reševanje agrarnega vprašanja ter razglašale proklamacije. Iz razprav o jugoslovanski agrarni reformi so kot zmagovalci izšli tisti, ki so podpirali sistem malih posesti oziroma politične sile, ki so sistem gospodarjenja na malih posestih, ki je bil značilen za Srbijo, želele razširiti po vsej državi. Prav zaradi tega so vse uredbe in zakoni o agrarni reformi in kolonizaciji podpirali vzpostavitev sistema malih posesti. Do zemlje z agrarno reformo so bili upravičeni le tisti, ki je sploh niso imeli, oziroma kmetje, ki so imeli manj kot 10 katastrskih oralov površin; izjema so bile le družine z več kot desetimi člani, kjer so na vsakega družinskega člana računali en katastrski oral zemlje. Če je bilo interesentov za zemljo preveč, so jo najprej dodelili najsiriromašnejšim, odškodnino za razdeljeno zemljo pa so morali plačati upravičenci agrarne reforme. Pravni predpisi o kolonizaciji so razlikovali med petimi vrstami naseljencev, in sicer prostovoljci (znotraj te kategorije so razlikovali borce prostovoljce in osebe, ki niso bile borci)¹⁰ in kolonisti s splošnimi pravicami, avtokolonisti, optanti in begunci. V najboljšem položaju so

⁹ Prekmurje. Seznam občin. Murska Sobota 1921. Pokrajinska in študijska knjižnica (dalje PIŠK) Murska Sobota.

¹⁰ Prostovoljci (po srbsko-hrvaško dobrovoljci) so bile osebe, ki so se borile za osvoboditev in zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev.

bili prostovoljci, saj so dobili največ zemlje (pet ha na glavo družine, če je šlo za borca oziroma tri ha, če ta ni bil borec), odškodnino zanje pa je poravnala država. Poleg tega so bili več let oproščeni plačevanja davka in upravičeni do državne podpore za nabavo kmetijske opreme oziroma gradnjo hiše. Druge skupine kolonistov so praviloma dobile manj zemlje kot prostovoljci, pa še odškodnino za dodeljeno zemljo so morali sami plačati. Vendar so tudi oni dobili državno podporo v obliki davčnih olajšav in gospodarske pomoči. Organi, ki so izvajali agrarno reformo, so veleposestniško zemljo najprej dali v najem, nato pa so na temelju zakona o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih, ki je bil sprejet leta 1931, zemljišča veleposestev, ki so bila zajeta v agrarno reformo, dali v last najemnikom. Težave, ki so nastopile med agrarno reformo, so poskušali ublažiti z zakonom, ki je omogočal fakultativen odkup zemljišč, razdeljenih z agrarno reformo. Vendar pa zakon, sprejet leta 1925, ni imel za posledico množičnega odkupa, saj velika večina tistih, ki bi bili upravičeni do odkupa agrarne zemlje, ni imela denarja za to.

Kljub temu, da uredbe in zakoni o agrarni reformi niso vsebovali diskriminacijskih elementov, ki bi se nanašali na manjšine, so v obdobju agrarne reforme, med letoma 1918 in 1941, narodne manjšine v Jugoslaviji popolnoma izključili iz delitve agrarnih zemljišč. Nekateri arhivski viri se namreč sklicujejo na uredbo ministra za agrarno reformo, na podlagi katere so nedržavotvornim narodnim manjšinam odrekli pravico do zemlje, pridobljene z agrarno reformo. Gre za uredbo številka 25.155 iz leta 1921, ki so jo ponovno izdali leta 1924 s številko 50.127/24. Prav na to ministrsko uredbo, ki iz agrarne reforme izključuje narodnosti, so se sklicevali tudi izvršni organi Ministrstva za agrarno reformo na območju Slovenije. Na beograjsko ministrsko uredbo, ki pa zaenkrat še ni dostopna, so se sklicevali tako v primeru zavračanja zahtev madžarskih najemnikov kot interesentov za pridobitev zemljišč z agrarno reformo v lendavskem okolišu.

Med obema vojnama je agrarno vprašanje in kolonizacijo v jugoslovanski državi urejala tristopenjska izvršna mreža. Najvišja izvršna raven je bilo Ministrstvo za agrarno reformo, po uvedbi diktature pa Ministrstvo za kmetijstvo. Izvršilni organi Ministrstva za agrarno reformo so bile agrarne direkcije, ustanovljene v sedmih mestih v državi. Za agrarno reformo in kolonizacijo v Sloveniji je bila pristojna Agrarna direkcija v Ljubljani. Najnižjo izvršilno raven so predstavljali okrožni agrarni uradi, ki so bili podrejeni agrarnim direkcijam. Agrarna direkcija v Ljubljani je imela tri okrožne agrarne urade, in sicer v Ljubljani, Mariboru in Murski Soboti. Okrožni agrarni urad s sedežem v Murski Soboti – v njegovo pristojnost je spadala tudi izvedba agrarne reforme v okolici Dolnje Lendave – je bil 16. maja 1923 ukinjen, njegove pristojnosti pa je prevzel Okrožni agrarni urad v Mariboru. Po uvedbi diktature so naloge, povezane z agrarno reformo in kolonizacijo, prešle

v pristojnost novoustanovljenih banskih uradov, za reševanje morebitnih spornih vprašanj pa so na ministrstvu za kmetijstvo ustanovili posebno komisijo.¹¹

4. IZVEDBA AGRARNE REFORME IN KOLONIZACIJE NA LENDAJSKEM OBMOČJU

V preteklosti je strokovna literatura jugoslovansko agrarno reformo običajno delila na tri obdobja. Po pregledu in analizi stanja je smiselna nova delitev na štiri faze:

- I. faza od 1919 do 1920,
- II. faza od 1920 do 1924,
- III. faza od 1924 do 1931,
- IV. faza od 1931 do 1941.

Prvo fazo, ki je po strokovni literaturi trajala od ustanovitve nove države do 30. septembra 1924, je smiselno razdeliti na dve; prva je trajala do ustanovitve Ministrstva za agrarno reformo februarja 1920, druga pa od formiranja ministrstva, ko je nastalo pristojno ministrstvo z mrežo izvršilnih služb, do 30. septembra 1924, torej do konca roka, ki ga je določil zakon o dajanju veleposestniškega zemljišča v štiriletni zakup. V tem drugem obdobju je bila sprejeta večina uredb in zakonov s področja agrarne reforme in kolonizacije, sprejete pa so bile tudi temeljne smernice za izvedbo jugoslovanske agrarne reforme in kolonizacije.

Tretja faza agrarne reforme in kolonizacije je trajala od leta 1924 do sprejetja zakona o likvidaciji agrarne reforme leta 1931. To je pravzaprav obdobje provizorija, saj jugoslovanski parlament tudi po preteku roka, določenega v zakonu o dajanju zemljišč veleposestev v štiriletni zakup, ni sprejel zakona o zaključitvi agrarne reforme. S pravnega vidika se agrarna reforma ni zaključila, lastninski odnosi niso bili urejeni, upravičenci so zemljo imeli le v najemu oziroma zakupu.

Četrta faza agrarne reforme in kolonizacije v prvi Jugoslaviji je trajala od leta 1931 do 6. aprila 1941. Kot datum zaključka agrarne reforme se običajno šteje dan napada na Jugoslavijo, vendar pa velja omeniti, da proces do 6. aprila 1941 ni bil v celoti zaključen.

4. 1 IZVAJANJE AGRARNE REFORME IN KOLONIZACIJE NA LENDAJSKEM OBMOČJU MED LETOMA 1919 IN 1924

V Prekmurju oziroma okolici Dolnje Lendave se je agrarna reforma pravzaprav začela 2. oktobra 1919. Takrat se je drugič sešel prekmurski narodni sosvet, t. i.

11 O pravnem urejanju agrarne reforme in kolonizacije ter izvršilne oblasti – glej še članek Olge Janše, *Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama*. *Zgodovinski časopis* XVIII, 1965, 173–189) in ustrežna poglavja iz knjige Milivoja Erića, *Agrarna reforma i kolonizacija v Jugoslaviji*. Sarajevo, 1958; ter Nikole Gačše, *Agrarna reforma i kolonizacija v Bački 1918–1941*. Novi Sad, 1968.

prekmurski parlament in kot zadnjo od devetih točk dnevnega reda obravnaval vprašanje agrarne reforme.¹² Vendar je že sredi poletja naslednjega leta, po 16. juliju, z ustanavljanjem Okrožnega agrarnega urada v Murski Soboti agrarna reforma na območju Prekmurja prešla v pristojnost Ministrstva za agrarno reformo.¹³

Ker je Esterházyjevo posestvo v Dolnji Lendavi veljalo za fidejkomis (neprodajno dedno rodbinsko posestvo), je na temelju Predhodnih odredb za pripravo agrarne reforme prešlo v okvir agrarne reforme. Obdelovalne površine, tj. njive, travnike in pašnike, ki so kot del Esterházyjevega veleposestva prešle v pristojnost agrarne reforme, so najprej dali v najem za leto dni, nato pa so na temelju uredbe, ki je urejala, kako zemljišča veleposestev dajati v štiriletni zakup, zakup podaljšali do 30. septembra 1924. Zakup agrarnih površin na lendavskem območju je povzročil veliko težav naseljem, ki so bila zainteresirana za zemljo z Esterházyjevega veleposestva. Največjo težavo je povzročalo dejstvo, da so urbarialne skupnosti v naseljih na lendavskem območju – ker niso imele dovolj lastne zemlje – leta 1912, nato pa še leta 1918 sklenile šestletno najemno pogodbo z upravo Esterházyjevega vlastelinstva. Urbarialne skupnosti so najele določeno površino njiv, o najemu pašnih in travniških površin pa so se odločale glede na letne potrebe. Jugoslovanska agrarna reforma je zrušila ta sistem, kar je povzročilo veliko nezadovoljstvo. Velikokrat so zemljo dobili ljudje brez potrebnega znanja za njeno obdelovanje, hkrati pa so dotedanjim najemnikom to zemljo odvzeli oziroma jim v najem dodelili druge površine. Zaradi teh zapletov so urbarialne skupnosti na lendavskem območju poslale delegacijo k Agrarni direkciji v Ljubljano. Delegacija, ki jo je vodil Jožef Klekl, poslanec prekmurskega rodu, je dosegla, da je uprava na Esterházyjevo veleposestvo poslala posebno komisijo, ki je med 20. in 24. marcem 1921 pregledala in uredila najemne pogodbe.¹⁴

Namestnik direktorja ljubljanske agrarne direkcije in član komisije Mirko Vratović je za Agrarno direkcijo v Ljubljani ob obisku na posestvu v Dolnji Lendavi pripravil zaupno poročilo o politični situaciji v »dolnjelendavskem« kotu. Ob koncu zaupnega poročila je Vratović sestavil politični akcijski plan v šestih točkah:

1. Pognati je treba zavedne madžarske veleposestnike in njihove uslužbence, če so madžarski podaniki; druge je treba onesposobiti.
2. Z območja je treba premestiti vse duhovnike, ki ne podpirajo jugoslovanske nacionalne ideje in jih nadomestiti z narodno zavednimi, izkušenimi duhovniki. Župnije je treba ločiti od škofije v Sombotelu.

12 Miroslav Kokolj, *Prekmurski Slovenci 1918–1941*. Murska Sobota, 1984, 27–30.

13 Uradni list, Letnik II, 3. avgust 1920, št. 90, 403–404.

14 AS 71, fasc. 44, Esterházy; Zakupodaja in kolonizacija.

3. Na to območje je treba naseliti zavedne jugoslovanske elemente, ki lahko tvorijo dele naselij oziroma samostojna naselja.
4. Potrebni so dobra šola in dobri učitelji, ki bodo postopoma uveljavili slovenski jezik in tako ukinili vpliv madžarskega plemstva.
5. Strogo je treba kontrolirati prekmurske madžarske trgovce, pregnati je treba Madžare, ki izvirajo iz drugih krajev.
6. Ščititi je treba zavedne jugoslovanske elemente.¹⁵

Tako Vratovičeve ideje v zvezi z agrarno reformo in kolonizacijo kot politične ideje so se na Esterházyjevem veleposestvu začele uresničevati še istega leta, torej leta 1921.

Dolnelendavsko Esterházyjevo veleposestvo je na začetku leta 1920 prešlo pod državni nadzor, 28. marca 1921 pa so na podlagi odločbe pravosodnega ministrstva prenesli pod državno upravo (sekvester) vse premoženje veleposesti. Na veleposestvu so zamenjali vse uradnike, ki so bili pretežno madžarskega oziroma nemškega rodu, namesto njih so zaposlili ljudi iz drugih krajev Slovenije. Prekmurski poslanec v beograjskem parlamentu, Jožef Klekl, je večkrat protestiral proti temu, ker so v Okrožnem agrarnem uradu v Murski Soboti zaposlovali le uslužbence iz notranjosti Slovenije oziroma drugih koncev države in ker so zamenjali prejšnjo upravo veleposestva.¹⁶

Omeniti velja, da so v nasprotju z Madžari in drugimi nedržavotvornimi narodi na drugih območjih Kraljevine SHS, ki so jih, sklicujoč se na optantsko pravico, izključili že iz prve faze agrarne reforme, imeli Madžari iz okolice Dolnje Lendave v skladu z odredbo o štiriletnem zakupu veleposestev do konca septembra leta 1924 pravico do zakupa agrarne zemlje. Kljub temu pa se je že v prvi fazi agrarne reforme dogajalo, da so Madžare oziroma druge neslovanske osebe izključili iz agrarne reforme. Te osebe lahko razvrstimo v tri kategorije. V prvo so sodile osebe, ki so na agrarnem uradu za zemljo z Esterházyjevega veleposestva zaprosile po obisku komisije, ki je na veleposestvu delovala od 20. do 24. marca 1921. V drugo skupino so spadale osebe oziroma družine, iz katerih je kdo pred služenjem vojaškega roka pobegnil na Madžarsko. V tretjo skupino pa so spadali neslovanski trgovci in gostilničarji, v Prekmurju v glavnem Judje. Zahteve po agrarni zemlji iz teh treh skupin sta Okrožni agrarni urad v Murski Soboti in Agrarna direkcija v Ljubljani zavrnila, sklicujoč se na uredbo ministra za agrarno reformo, številka 25.155 z dne 5. septembra 1921. Ta je namreč določila

¹⁵ AS 71, Fasc. 44, Esterházy; Zakupodaja in kolonizacija.

¹⁶ PIŠK Murska Sobota, Arhiv sreskega načelstva, fasc. 17; Agrarne zadeve.

– o tem smo že pisali – da osebe, ki niso pripadniki srbske, hrvaške oziroma slovenske narodnosti, nimajo pravice do agrarne zemlje.

Madžare iz okolice Dolnje Lendave so iz agrarne reforme izključili 1. oktobra 1924 oziroma po preteku roka, določenega v odloku o štiriletnem zakupu veleposestniške zemlje. Sklep o tem je Okrožni agrarni urad v Mariboru sprejel že 4. oktobra 1923, ko je agrarno zemljo, ki so jo najele osebe slovanskega rodu, pustil v njihovi lasti. Agrarno zemljo, ki so jo imeli v zakupu Madžari ali druge osebe neslovanskega rodu, so odvzeli in jo dodelili upravičencem slovenske narodnosti oziroma jo namenili za potrebe kolonizacije. Za Madžare z lendavskega območja je bil odvzem pravice do zakupa agrarne zemlje velik udarec, saj so jim vzeli edini vir preživetja. Proti sklepu so protestirale agrarne skupnosti 17 naselij z madžarskim prebivalstvom. V svoji argumentaciji so se sklicevale na ustavo, ki je vsem državljanom zagotavljala enake pravice in dolžnosti. V pritožbi so se sklicevali tudi na gospodarska, socialna in politična dejstva. Kljub temu sta tako Agrarna direkcija v Ljubljani kot Ministrstvo za agrarno reformo zavrnila pritožbo madžarskih naselij iz okolice Dolnje Lendave.¹⁷

Pripadnost madžarskemu in drugim neslovanskim narodom je območni agrarni urad ugotavljal na podlagi podatkov o maternem jeziku iz popisa prebivalstva leta 1921. Po polletnem dopisovanju je Ministrstvo za socialno politiko, ki je izvedlo popis prebivalstva, 7. aprila 1924 predalo Agrarni direkciji v Ljubljani podatke o popisu iz leta 1921 v Prekmurju.¹⁸ Agrarna direkcija s sedežem v Ljubljani je v poldrugem mesecu opravila analizo podatkov popisa prebivalstva in izločila osebe madžarske narodnosti. Na podlagi teh podatkov je Okrožni agrarni urad v Mariboru med 5. in 11. avgustom 1924 opravil revizijo zakupnikov agrarne zemlje v okolici Dolnje Lendave in osebam madžarske narodnosti odvzel zemljo, ki so jo imele v zakupu od veleposestva.¹⁹

Hkrati z agrarno reformo je potekala tudi kolonizacija. Prve novice o kolonizaciji v okolici Dolnje Lendave je takratni tisk objavil v drugi polovici leta 1919, ko je poročal o naselitvi slovenskih beguncev s Primorske.²⁰ Maja naslednjega leta pa je tudi vodja Okrožnega agrarnega urada v Murski Soboti, Anton Štrekelj, podprl naselitev primorskih beguncev na zemljišču Esterházyjevega veleposestva v Petišovcih, ki je bilo v najemu velezakupnika Ferenca Hertelendyja. Zamisli

¹⁷ AS 71, fasc. 44, Esterházy; Zakupodaja in kolonizacija.

¹⁸ Do dopisovanja oziroma do korespondence je prišlo zaradi tega, ker ljubljanski oddelek Ministrstva za socialno politiko – sklicujoč se na neurejenost in na uradno tajnost dokumentov – ni hotelo predati popisnih podatkov Agrarni direkciji v Ljubljani. Zadeva se je končno uredila na ministrski ravni tako, da so organi, zadolženi za izvedbo agrarne reforme na področju Slovenije, dokumentacijo o popisu prebivalstva v letu 1921 tudi dobili.

¹⁹ Attila Kovács, Izključitev prekmurskih Madžarov iz agrarne reforme na podlagi podatkov popisa o materinem jeziku iz leta 1921. Razprave in gradivo 41, 2002, 188–206.

²⁰ Jugoslavija. Dnevne vesti, Prekmurje in primorski begunci. 17. VIII. 1919.

vodje urada o kolonizaciji v Petišovcih, kjer je bila večina prebivalcev madžarske narodnosti, je iz državnih in nacionalnih razlogov podprla tudi Agrarna direkcija v Ljubljani. V tem času, sredi leta 1920, je soboški agrarni urad ocenil, kateri deli veleposestva so primerni za kolonizacijo, ter izbral štiri območja; pristave v Petišovcih, Pincah in Mostju ter območje vzhodno od Murske šume, tj. med reko Muro in takratno demarkacijsko črto, poznejšo državno mejo.²¹

Zakupno pogodbo o petišovski pristavi, veljavno do leta 1932, ki sta jo sklenila velezakupnik Ferenc Hertelendy in uprava Esterházyjevega veleposestva, je Okrožni agrarni urad v Murski Soboti razdril 9. novembra 1920. Po večkratnih velezakupnikovih pritožbah je Agrarna direkcija v Ljubljani Hertelendyju podaljšala zakup do jeseni 1921, nato pa je moral zemljo prepustiti v upravljanje okrožnemu agrarnemu uradu.²²

Proti kolonizaciji primorskih beguncev so bili tudi prekmurski Slovenci z upokojenim župnikom, članom jugoslovanske skupščine, Jožefom Kleklom na čelu. V svojem listu *Novine* je Klekl večkrat protestiral proti naselitvi Primorcev, saj je – kot je zapisal – Prekmurje gosto naseljeno območje, kjer še za domačega prekmurskega človeka ni dovolj zemlje. Proti kolonizaciji je nastopil tudi v parlamentu in februarja 1921 dosegel, da je takratni minister za agrarno reformo za krajši čas ustavil kolonizacijo. Dva meseca pozneje – po posredovanju Agrarne direkcije v Ljubljani – je minister odredil naselitev 25 primorskih družin v Petišovcih. Kljub temu da je Okrožni agrarni urad v Murski Soboti ocenil, da bi bila naselitev primorskih beguncev smiselna konec gospodarskega leta, torej po septembru 1921, so prvi kolonisti v Doljno Lendavo prispeli že 1. junija 1921. Kljub začetnim težavam, tj. stanovanjskim problemom, boleznim in pomanjkanju, se je do 5. decembra 1921 na petišovskem marofu oziroma v petišovski koloniji naselilo 14 primorskih družin s 63 družinskim člani.²³

Ker nove naselitve v petišovski koloniji niso bile mogoče, se je Okrožni agrarni urad v Murski Soboti odločil, da bo drugo skupino primorskih beguncev, ki so bili v begunskem taborišču v Strnišču, naselil v Benici. Vendar je bil za zemljo v okolici Benice zainteresiran tudi Okrožni agrarni urad v Varaždinu, ki je želel zadovoljiti potrebe po obdelovalni zemlji prebivalcev međimurskih naselij na drugi strani Mure. Predstavniki obeh agrarnih uradov so se večkrat srečali in si dopisovali zaradi zemljišč v Benici. 22. marca 1922 si je območje ogledala strokovna komisija. Na podlagi terenskih ugotovitev je predstavnik Ministrstva za agrarno reformo sprejel sklep, da naj se primorske begunske družine, ki se nahajajo v strniškem begunskem taborišču, naselijo v Benici, preostale površine pa dajo na razpolago prebivalcem međimurskega naselja Križovec. Primorski begunci, skupaj 31 družin,

● ● ●

²¹ AS 71, fasc. 44, Esterházy; Zakupodaja in kolonizacija.

²² AS 71, fasc. 44, Esterházy; Zakupodaja in kolonizacija.

²³ AS 71, fasc. 44, Esterházy; Zakupodaja in kolonizacija.

so se v Benici naselili v drugi polovici leta 1922. Poročilo o kolonistih v Petišovcih in Benici, ki ga je Okrožni agrarni urad v Mariboru pripravil julija 1923, ugotavlja, da so kolonisti že premagali začetne težave. Iz njega je razvidno, da so imeli največ težav zaradi slabega gmotnega stanja ter zanje nenavadnih podnebnih razmer in življenjskih okoliščin.²⁴

Leta 1924 se je vnel nov spor med mariborskim²⁵ in varaždinskim okrožnim agrarnim uradom zaradi še nerazdeljenih agrarnih zemljišč na Muriši, tj. območju vzhodno od Murske šume, in v Petišovcih. Končno je minister za agrarno reformo glede na poročilo posebnega odposlanca Ministrstva za agrarno reformo izdal sklep z dne 24. aprila 1924, po katerem je zemljišča Esterházyjevega veleposestva na Muriši in v Petišovcih dodelil na razpolago agrarnim interesentom iz Međimurja. Kolonistom iz Prekmurja, ki so jih sicer želeli naseliti na Muriši, pa so dodelili zemljo z Esterházyjevega veleposestva v Mostju. Poleg primorskih beguncev in prekmurskih kolonistov so leta 1924 v okolici Dolnje Lendave nameravali naseliti tudi prostovoljce (dobrovoljce) iz Bosne, vendar se ti niso želeli dokončno naseliti v pokrajini, pač pa so zemljo, ki so jo oblasti vzele Madžarom in jo dodelile njim, želeli dati v najem tamkajšnjim Madžarom. Ker pa Madžari niso hoteli vzeti v najem te zemlje – to je sicer prepovedoval tudi zakon – so dobrovoljci zapustili okolico Dolnje Lendave.²⁶ Na lendavskem območju so primorski begunci do leta 1924 ustanovili dve koloniji. Poleti 1921 je 14 primorskih begunskih družin ustanovilo petišovsko kolonijo, sredi leta 1922 pa 31 družin še kolonijo v Benici.

4. 2 NADALJNI RAZPLET AGRARNE REFORME IN KOLONIZACIJE DO LETA 1941

V naslednji fazi, v fazi provizorija, ki je trajala sedem let (od 1924 do 1931), so interesenti v skladu z zakonom, ki je urejal pogoje štiriletnega zakupa veleposestniške zemlje, dobili agrarno zemljo v letni najem, vendar pa so negotovi lastninski odnosi slabo vplivali na obdelovanje zemlje, kar je povzročilo, da se je izoblikovala neka vrsta roparskega gospodarjenja. Najemniki se namreč niso ukvarjali z izboljšanjem kakovosti obdelovalne zemlje, v najete njive niso vlagali ničesar.

Takoj na začetku tretje faze agrarne reforme in kolonizacije, 31. januarja 1925, je knez Pál Esterházy, lastnik dolnjelendavskega veleposestva, nameraval prodati posestvo delniški družbi Braća Janeković, trgovina drvom i parna pilana, v Zagrebu. Kljub temu da sta, sklicujoč se na nacionalni interes, kupoprodajno pogodbo podpirala tako Okrožni agrarni urad v Mariboru kot Agrarna direkcija v Ljubljani,

● ● ●

²⁴ AS 71, fasc. 44, Esterházy; Zakupodaja in kolonizacija.

²⁵ Kot smo že omenili, je bil Okrožni agrarni urad v Murski Soboti leta 1923 ukinjen, njegove pristojnosti pa so bile prenesene na agrarni urad v Maribor.

²⁶ PIŠK Murska Sobota, Arhiv sreskega načelstva, fasc. 17; Agrarne zadeve.

Ministrstvo za agrarno reformo ni odobrilo prodaje, saj je menilo, da kupčev cilj ni racionalno gospodarjenje, temveč razparceliranje in prodaja veleposestva. Ker Ministrstvo za agrarno reformo ni dalo dovoljenja za kupoprodajo, je knez Pál Esterházy 20. aprila 1925 izročil dolnjelendavsko veleposest v polnopravno posest delniški družbi Braća Janeković, trgovina drvom i parna pilana, ki pa je poleti naslednjega leta polnopravno posest nad veleposestvom prenesla na Hrvaško-slavonsko parcelacijsko in kolonizacijsko banko. Odslej so z gozdovi na Esterházyjevem posestvu upravljali uslužbenci banke, ti so izvedli tudi fakultativno prodajo agrarne zemlje. V začetku leta 1929 je banka prodala vse gozdove na Esterházyjevem posestvu – gozdarski oddelek je bil samostojen s sedežem v Dolnji Lendavi – Križevačkoj imovnoj opštini iz Bjelovarja, pristojno ministrstvo pa je prodajo odobrilo šele konec leta 1931. Po podpisu kupoprodajne pogodbe je Križevačka imovna opština les na panju, tj. drevesa, ki še niso posekana, prodala lesnopredelovalnemu podjetju Našička, ki je v Dolnji Lendavi postavilo žago in nadaljevalo s predelavo lesa vse do leta 1941.²⁷

Za celotno tretjo fazo in prvi dve leti četrte faze agrarne reforme in kolonizacije v okolici Dolnje Lendavi so bile značilne pogoste revizije oziroma kontrole površin, ki so bile zajete v agrarni reformi (objekti agrarne reforme), in interesentov (subjekti agrarne reforme). Ob kontroli veleposestva so izvršilni organi Ministrstva za agrarno reformo določili ožjo, širšo in najširšo mejo (supermaksimum) dovoljene zemljiške lastnine in določili površine, ki so se razdelile agrarnim interesentom. Prvi tak sklep o Esterházyjevem veleposestvu je pristojni okrožni agrarni urad izdal 4. oktobra 1923. Na podlagi tega sklepa je veleposestvu izročil v obdelavo oziroma upravljanje 966 katastrskih oralov in 255 kvadratnih sežnjev zemlje, od tega 134 katastrskih oralov in 418 kvadratnih sežnjev kot ožji maksimum, preostalih 831 katastrskih oralov in 1.437 kvadratnih sežnjev pa kot supermaksimum. Zaradi obsega odobrenega supermaksimuma se je pritožila agrarna skupnost iz Kapce, s čimer so se začele devetletne razprave o obsegu posesti, ki se naj pusti v upravljanju Esterházyjevemu veleposestvu.²⁸ Končni sklep o Esterházyjevem veleposestvu, ki ga je zajela agrarna reforma, je Juraj Demetrović, minister za kmetijstvo, sprejel 25. junija 1932. Po njem je ostalo v lasti veleposestva 347 katastrskih oralov in 445 kvadratnih sežnjev obdelovalnih površin. Za ukinitvev cerkvenih patronatov so namenili 182 katastrskih oralov in 417 kvadratnih sežnjev površin. Gozdove veleposestva, skupno 6.717 katastrskih oralov in 59 kvadratnih sežnjev, je kupila Križevačka imovna opština. Po pravilniku o fakultativnem odkupu agrarne zemlje je lastnika zamenjalo 761 katastrskih oralov in 337 kvadratnih sežnjev površine. Največjo postavko so predstavljale

²⁷ AS 71, fasc. 59, Esterházy; 1.) Splošno 2.) Načrti 3.) Spisek določnikov agrarnih interesentov pri Savezu agrarnih skupnosti v Zagrebu.

²⁸ AS 71, fasc. 44, Esterházy; Zakupodaja in kolonizacija.

površine, določene za agrarno reformo oziroma agrarne upravičence. Na temelju sklepa je skoraj polovica (49,8 odstotka), tj. 7.951 katastrskih oralov in 968 kvadratnih sežnjev Esterházyjevega veleposestva v Dolnji Lendavi, zamenjalo lastnika v skladu z agrarno zakonodajo (glej tabelo 1).²⁹

Vzrok za zaplete pri določanju obsega zemlje, ki bi naj ostala v upravljanju Esterházyjevega veleposestva, kaže iskati v tem, da katastri in zemljiške knjige, s katerimi so razpolagali organi za izvedbo agrarne reforme, niso ustrezali dejanskemu stanju. Tako agrarne skupnosti kot veleposestvo so se, sklicujoč se na to pomanjkljivost, večkrat pritožili zaradi območij, ki so jih zajeli v agrarno reformo. Na podobne razloge so se sklicevali tudi organi, ki so izvrševali agrarno reformo, ko so spodbijali odločitve drug drugega. Do nesoglasij je prihajalo med Okrožnim agrarnim uradom v Mariboru in Ministrstvom za agrarno reformo oziroma med ministri, ki so se pogosto menjavali in zastopali različna stališča v zvezi z izvedbo agrarne reforme.

Tabela 1: Končni sklep ministra za kmetijstvo Juraja Demetrovića o veleposestvu Esterházy 25. junija 1932

Ostavljeno lastelinstvu (ožji maksimum)	130 katastrskih oralov in 735 kvadratnih sežnjev
Ostavljeno lastelinstvu (širši maksimum)	216 katastrskih oralov in 1.310 kvadratnih sežnjev
Za ukinitvev cerkvenih patronatov	182 katastrskih oralov in 417 kvadratnih sežnjev
Prodano Križevačkoj imovnoj opštini (predvsem gozdovi)	6.717 katastrskih oralov in 59 kvadratnih sežnjev
Prodano po pravilniku o fakultativnem odkupu agrarne zemlje	761 katastrskih oralov in 337 kvadratnih sežnjev
Površine, določene za razdelitev med upravičence agrarne reforme	7.951 katastrskih oralov in 968 kvadratnih sežnjev
Skupaj	15.959 katastrskih oralov in 626 kvadratnih sežnjev

Vir: AS 71, fasc. 74, Esterházy; Supermaksimum, utrditev objektov in prepisi k zemljiški knjigi.

Določitev agrarnih upravičencev (agrarnih subjektov) se je na Esterházyjevem veleposestvu večkrat izvedla. Prva revizija agrarnih interesentov in celotnega veleposestva je bila opravljena takoj na začetku agrarne reforme, in sicer marca 1921. Naslednja obsežna revizija zakupnikov in interesentov je bila opravljena

²⁹ AS 71, fasc. 74, Esterházy; Supermaksimum, utrditev objektov in prepisi k zemljiški knjigi.

med 5. in 11. avgustom 1924, ko so razdrli zakupne pogodbe, sklenjene z osebami madžarske in neslovanske narodnosti, in tako odvzeto zemljo razdelili Slovencem, kolonistom in prostovoljcem.³⁰

Končni spisec agrarnih upravičencev so določili na temelju zakona o likvidaciji agrarne reforme. Komisija, ki je opravljala nadzor nad likvidacijo agrarne reforme in določila agrarne upravičence ter površine, zajete v agrarni reformi na Esterházyjevem veleposestvu, je delovala med letoma 1936 in 1938. Po sklepu komisije so osebe, ki so pridobile agrarno zemljo, postale tudi dejanski lastniki zemlje, saj je sklep vseboval tudi prenos lastninske pravice v zemljiško knjigo.

Osebe, ki so z agrarno reformo in kolonizacijo prišle do agrarne zemlje v okolici Dolnje Lendave, lahko razvrstimo, podobno kot po vsej Jugoslaviji, v šest skupin, in sicer:

- lokalni agrarni interesenti,
- kolonisti s splošnimi pravicami,
- kolonisti optanti,
- prostovoljci (dobrovoljci),
- avtokolonisti,
- begunci.

Najmanj zemlje so dobili lokalni agrarni interesenti, ki so jim med agrarno reformo dodelili zemljo v bližini stalnega bivališča. Kmečke družine oziroma družine, ki so se ukvarjale s kmetijstvom, so dobile en katastrski oral zemlje na družinskega člana, obrtniške družine pa po 0,5 katastrskega oral na člana, pri čemer so upoštevali tudi posest, ki je že bila v njihovi lasti. Lokalni agrarni interesenti v okolici Dolnje Lendave so izhajali predvsem iz vrst tukajšnjih Slovencev in prebivalcev sosednjih slovenskih in međimurskih naselij. Lokalni agrarni interesenti, ki so bili brez zemlje oziroma so razpolagali le z malo zemlje, so na račun agrarne reforme sicer pridobili nekaj zemlje, vendar pa premalo, da bi lahko preživljali družino in morda pridelovali celo za trg.

Nekaj več zemlje so dobili kolonisti s splošnimi pravicami, kolonisti optanti, avtokolonisti in begunci. Vsaka družina je praviloma dobila osem katastrskih oralov zemlje. Kolonisti optanti iz okolice Dolnje Lendave so bili večinoma Slovenci, bilo pa je tudi nekaj Hrvatov, ki so iz Italije optirali v Jugoslavijo in so se po pridobitvi državljanstva prijavi kot agrarni interesenti pri organih Ministrstva za agrarno reformo. V skupino beguncev so spadali tisti primorski Slovenci, ki jih je z domačega ognjišča pregnala prva svetovna vojna (soška fronta). Kolonisti

● ● ●

³⁰ AS 71, fasc. 59, Esterházy; 1.) Splošno 2.) Načrti 3.) Spisek določnikov agrarnih interesentov pri Savezu agrarnih skupnosti v Zagrebu.

prekmurskega porekla, ki so spadali med koloniste s splošnimi pravicami, so imeli podobne pravice kot kolonisti optanti. V najboljšem položaju so bili prostovoljci, ki so dobili praviloma 10 katastrskih oralov zemlje, za katero je odškodnino plačala država, medtem ko so pripadniki drugih skupin odškodnino za agrarno zemljo plačevali sami.

Večina lokalnih agrarnih interesentov in kolonistov je agrarno zemljo obdelovala sama. Dogajalo pa se je tudi, da so nekateri priseljenci dobljeno agrarno zemljo dali v najem prebivalcem okoliških naselij, ki so bili v glavnem Madžari. Ta praksa se je uveljavila še zlasti v Vojvodini, kjer so državotvorni elementi – predvsem srbski prostovoljci – množično dajali v najem zemljo, dobljeno z agrarno reformo.

Po zakonu o fakultativnem odkupu agrarne zemlje je lahko minister za agrarno reformo dovolil fakultativno prodajo veleposestniške zemlje nad zemljiškim maksimumom, vendar z omejitvijo, da je bilo na ta način kupljeno zemljo deset let prepovedano odtujiti, prodajalec pa je moral vplačati 10 odstotkov kupnine v kolonizacijski sklad. Agrarna zadruga za Dravsko in Savsko banovino v Črenšovcih, ki jo je leta 1926 ustanovil Jožef Klekl, se je po uveljavitvi uredbe začela pogajati z upravo Esterházyjevega veleposestva o nakupu obdelovalnih površin posestva. Ker pa se niso uspeli dogovoriti, se je uprava veleposestva odločila zemljo prodati v skladu z določili pravilnika o fakultativnem odkupu agrarne zemlje. Zadruga in Klekl sta storila vse, da bi preprečila prodajo agrarne zemlje veleposestva, oziroma sta od uprave zahtevala znižanje cene zemlje. Kljub prizadevanjem je uprava veleposestva uspela na temelju pravilnika o fakultativnem odkupu agrarne zemlje prodati 761 katastrskih oralov in 337 kvadratnih sežnjev površin.³¹

V obliki odpravnine so v sklopu agrarne reforme dobili zemljo tudi hlapci in služinčad na veleposestvu. Služinčad in hlapci dolnjelendavskega Esterházyjevega veleposestva so marca 1931 dobili zemljo kot odpravnino, medtem ko je služinčad na pristavi v Žitkovcih dobila agrarno zemljo šele na temelju sklepa z dne 20. marca 1933.³²

Najobsežnejša kolonizacija v okolici Lendave je potekala v tretji fazi agrarne reforme. Potem ko so 1. oktobra 1924 odvzeli agrarno zemljo najemnikom madžarske narodnosti, so jo razdelili lokalnim slovenskim interesentom, priseljenim kolonistom in prostovoljcem. Do prve naselitve v tretji fazi agrarne reforme je prišlo spomladi 1925, ko so na pristavo v Mostju naselili 34 družin. Nekaj mesecev pozneje, avgusta 1925, je potekal drugi val priselitve, ko se je na

● ● ●

³¹ AS 71, fasc. 55, Esterházy; Spisi agrarne direkcije in Banske uprave. Odloki o utrditvi subjektov, različne pritožbe glede zemljišča in zgradb; Vas Megyei Levéltár XIV. 10 Klekl József iratai, Vas és Zala megyei szlovénvidék fontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-ig, 107-112.

³² AS 71, fasc. 68, Esterházy; Dobrovnik in Žitkovci., AS 71, fasc. 69, Esterházy; Spisi agrarne direkcije in Banske uprave, Zemljiško knjižni sklepi, Odloki o utrditvi subjektov, Dodelitev zemljišč, zakupodaja in splošno.

pristavi v Gaberju naselilo 31 družin z ravenskega in osrednjedolinskega območja Prekmurja. Leta 1925 so poleg prekmurskih Slovencev na pristavi v Pincah naselili še primorske in istrske družine, ki so bežale pred nasiljem italijanskih fašistov.³³

Agrarna zadruga za Dravsko in Savsko banovino v Črenšovcih je pod vodstvom Jožefa Klekla leta 1930 Ministrstvu za kmetijstvo in kralju Aleksandru posredovala prošnjo za ustanovitev nove kolonije. Kolonijo naj bi ustanovili na območju posekanih gozdov med naseljema Dobrovnik in Žitkovci, vendar je ministrstvo njeno pobudo zavrnilo.³⁴

Kmalu po sprejemu zakona o likvidaciji agrarne reforme je na podlagi pooblastila uprave Dravske banovine Okrajni urad Dolnja Lendava popisal prebivalce kolonij na lendavskem območju. Na seznamu so bili kolonisti, ki so se v Pincah, Benici, Petišovcih, Gaberju in Mostju naselili do 27. marca 1931. Iz popisa se da razbrati, da so do tega dne na območju Dolnje Lendave naselili 221 družin, ki so štejele 1.149 družinskih članov.³⁵ Kolonizacija pa se je nadaljevala tudi po sprejetju zakona o likvidaciji agrarne reforme. Spomladi leta 1931 so v Kamovcih naselili 15 slovenskih družin s Primorske, pet hrvaških in eno srbsko družino. Zadnja kolonija na območju Dolnje Lendave je nastala med letoma 1932 in 1934 kot del naselja Dolga vas. Kolonijo je ustanovilo sedem primorskih in pet prekmurskih slovenskih družin.³⁶

Kolonije na območju Dolnje Lendave, razen kolonij v Mostju in Gaberju, je med 9. in 18. aprilom 1935 obiskala komisija Ministrstva za kmetijstvo, ki je o svojih ugotovitvah napisala poročilo. Iz njega je razvidno, da se primorski priseljenci oziroma njihove kolonije soočajo z velikimi težavami. Člani komisije so ugotovili težave pri obdelovanju zemlje in oskrbljenosti z delovnimi sredstvi in vprežno živino, zaradi česar je veliko kolonistov dalo zemljo v najem prebivalcem sosednjih naselij. Sklicujoč se na težak gospodarski položaj, so vsi priseljenci nehali plačevati davke in prispevke.³⁷

Podobno kot za kolonizacijo po vsej državi velja tudi za kolonizacijo na območju Dolnje Lendave, da je bila nenačrtna in nepremišljena. Med kolonizacijo ni bilo pravega sodelovanja med organi, ki so jo izvajali, kolonisti in veleposestvom, kar je imelo za posledico veliko trenj in spopadov. Pri kolonizaciji obravnavanega območja so se upoštevali predvsem nacionalni razlogi. Država si je s kolonizacijo

³³ AS 71, fasc. 44, Esterházy; Zakupodaja in kolonizacija.

³⁴ AS 71, fasc. 55, Esterházy; Spisi agrarne direkcije in Banske uprave. Odloki o utrditvi subjektov, različne pritožbe glede zemljišča in zgradb

³⁵ AS 71, fasc. 69, Esterházy; Spisi agrarne direkcije in Banske uprave, Zemljiško knjižni sklepi, Odloki o utrditvi subjektov, Dodelitev zemljišč, zakupodaja in splošno.

³⁶ AS 71, fasc. 68, Esterházy; Dobrovnik in Žitkovci., AS 71, fasc. 56, Esterházy; Zemljiško knjižni spisi, kolonizacija, popis razlaščenih in vrnjenih zemljišč.

³⁷ AS 71, fasc. 56, Esterházy; Zemljiško knjižni spisi, kolonizacija, popis razlaščenih in vrnjenih zemljišč.

prizadevala izoblikovati zanesljiv slovanski sloj prebivalstva ob madžarsko-jugoslovanski meji na lendavskem območju, hkrati pa razrahljati tukajšnje strnjeno omrežje madžarskih naselij. Pri kolonizaciji niso upoštevali gospodarskih vidikov, kar je privedlo do tega, da je bila večina gospodarstev v kolonijah življenjsko nezmožnih. Že omenjeno komisijsko poročilo iz leta 1935 pravi, da 80 odstotkov kolonistov zaradi slabega gospodarskega in premoženjskega stanja ne bi moglo preživeti brez izdatne državne pomoči.

Ob naseljevanju niso upoštevali niti socialnih vidikov, oziroma so jih upoštevali le z vidika državotvornih narodov, saj so madžarsko prebivalstvo, ki je tvorilo večino avtohtonega prebivalstva na območju Dolnje Lendave, leta 1924 izključili iz agrarne reforme. Šele po sprejetju zakona o likvidaciji agrarne reforme je uspelo nekaj osebam madžarskega rodu dobiti agrarno zemljo. Kot odpravnino so agrarno zemljo dobili hlapci in služinčad na Esterházyjevem veleposestvu ter tisti Madžari brez lastne zemlje oziroma z izredno malo zemlje, ki so se izkazali za lojalne državljane, svoje otroke so namreč vpisovali v slovenske šole, se pridružili vladajoči stranki in se ob popisu prebivalstva leta 1931 izrekli za Slovence. Vendar je bilo število Madžarov, ki so na ta način prišli do agrarne zemlje, zanemarljivo, majhna je bila tudi površina zemlje, ki jim je bila dodeljena.

5. VPLIV AGRARNE REFORME IN KOLONIZACIJE NA POSESTNO STRUKTURO IN NACIONALNO SESTAVO PREBIVALSTVA LENDAVSKEGA OBMOČJA

Agrarna reforma in kolonizacija med obema vojnoma sta pustili posledice predvsem na narodnostni sestavi in posestni strukturi lendavskega območja. Spremembe posestne strukture in narodnostne sestave prebivalstva kaže primerjava med podatki ljudskih štetij, ki so jih jugoslovanske oblasti izvedle v letih 1921 in 1931, ter uradnimi podatki, ki so jih zbrali madžarski popisovalci leta 1941.

Leta 1921 so v 18 naseljih na lendavskem območju popisali 12.920 oseb. V desetletju do naslednjega popisa je bilo na tem območju ustanovljenih pet kolonij s 1.149 osebami. Vendar pa podatki kažejo, da se je skupno število prebivalstva v istem desetletju povečalo le za 127 oseb; leta 1921 so jih popisali 12.920, leta 1931 pa 13.047. Vzrok za minimalno rast števila prebivalcev kaže iskati predvsem v izseljevanju. Lendavsko območje je bilo sicer prenaseljeno že pred kolonizacijo, ki je odseljevanje le še pospešila. Medtem ko so se prebivalci v dvajsetih letih 20. stoletja večinoma izseljevali v Južno Ameriko, se je že konec tega desetletja, oziroma na začetku tridesetih let, začela nova oblika izseljevanja v zahodnoevropske države, kjer so izseljenci opravljali predvsem sezonska kmečka dela. Večina

izseljencev z lendavskega območja je izhajala iz vrst tukajšnjih Madžarov.³⁸ Na nizko rast prebivalstva je poleg izseljevanja vplivalo tudi zmanjševanje naravnega prirastka. Nadaljnje vzroke za nizek prirastek prebivalstva je treba iskati tudi v dejstvu, da se v okolico Dolnje Lendave – podobno kot drugam na severnih območjih – niso naselili vsi, ki so dobili agrarno zemljo, pač pa so jo dali v najem prebivalcem okoliških naselij oziroma kolonij. V poročilu o kolonijah iz leta 1931 je bilo zapisano, da sedem družin s 43 družinskimi člani od evidentiranih priseljencev še ni prispelo v prebivališče, ki so jim ga določili.³⁹

Še bolj presenetljive podatke dobimo, če primerjamo podatke o maternem jeziku prebivalstva iz obeh popisov. Iz teh podatkov je namreč razvidno, da sta se število in delež Madžarov na lendavskem območju prepolovila. Leta 1921 je 82 odstotkov prebivalstva na lendavskem območju navedlo kot materni jezik madžarski (10.587 oseb), 16 odstotkov slovenski (2.056 oseb), 2 odstotka (277 oseb) popisanih pa je svoj materni jezik uvrstilo v kategorijo ostali.⁴⁰ Deset let pozneje je madžarski jezik kot materinščino navedlo le 39,6 odstotka (5.171 oseb) prebivalcev, 55,6 odstotka (7.257 oseb) popisanih se je odločilo za slovenski materni jezik, 4,8 odstotka (619 oseb) pa so popisovalci razvrstili v preostale kategorije.⁴¹ Pomembno je poudariti, da je na izbiri maternega jezika v veliki meri vplivalo dejstvo, da se je agrarno vprašanje povezovalo s pripadnostjo jeziku oziroma državotvornim narodom. Temu dejstvu gre pripisati, da se je ob popisu prebivalstva leta 1931 izreklo za Slovence 3.000 do 4.000 oseb, ki so pred desetletjem za svojo materinščino navedle madžarski jezik. Med tistimi, ki so na papirju spremenili svoj materni jezik, so bili tudi Slovenci in ljudje iz nacionalno mešanih zakonov, ki so se leta 1921 še izrekli za Madžare. Večina Slovencev, ki se je ob popisu prebivalstva leta 1931 nenadoma pojavila na lendavskem območju, pa je dejansko bila madžarskega rodu, praviloma pa tudi slovenskega jezika ni obvladala. Tako iz arhivskih podatkov kot pripovedovanja ljudi in naknadnih analiz je mogoče sklepati, da so se Madžari, ki so živeli na območju Dolnje Lendave in niso imeli zemlje oziroma le malo, ob popisu leta 1931 izrekli za Slovence z namenom, da bi dobili agrarno zemljo.

Analiza podatkov o maternem jeziku, zbranih na ravni naselij, pri obeh popisih prebivalstva v novi državi kaže na podobne razmere, kot smo jih ugotavljali na širšem lendavskem območju, in sicer, da so se ob popisu leta 1931 tudi Madžari izrekli za Slovence, samo da bi dobili agrarno zemljo. Delež

• • •

³⁸ Edit Kerecsényi, *Távol a hazától ... Lendvavidéki magyar kivándorlók és vendégmunkások*. Lendva, 1994, 25–34.

³⁹ AS 71, fasc. 69, Esterházy; Spisi agrarne direkcije in Banske uprave, Zemljiško knjižni sklepi, Odloki o utrditvi subjektov, Dodelitev zemljišč, zakupodaja in splošno.

⁴⁰ Prekmurje. Seznam občin. Murska Sobota 1921. (PIŠK Murska Sobota).

⁴¹ Popis stanovništva, 1931, Dravska Banovina, Beograd, 1945. Inštitut za narodnostna vprašanja, C 918.

Slovencev in pripadnikov drugih narodov na lendavskem območju je v 13 naseljih od 18 presegal 50 odstotkov. V primerjavi s predhodnimi podatki se je število Madžarov znižalo predvsem v tistih naseljih, v katerih je še leta 1931 obstajala možnost, da bi pridobili zemljo z agrarno reformo.

Po popisu prebivalstva leta 1931 se je nadaljevala kolonizacija, v sklopu katere se je v Dolgi vasi naselilo 12 družin s 55 člani, v Kamovcih pa 21 družin s 101 družinskim članom. Na podlagi arhivskih virov se je torej v času med obema vojnama na lendavskem območju naselilo 254 družin kolonistov s 1.305 družinskimi člani, med katere so razdelili 1.912 katastrskih oralov in 1.527 kvadratnih sežnjev agrarne zemlje (glej tabelo 2).

Tabela 2: Število družin in družinskih članov, ki so jih med obema vojnama naselili na območju Dolnje Lendave, in površina agrarne zemlje, ki so jim jo dodelili

Naselje	Število družin	Število družinskih članov	Agrarna zemlja, razdeljena kolonistom
Petišovci	35	176	288 katastrskih oralov in 519 kvadratnih sežnjev
Benica	32	164	267 katastrskih oralov in 685 kvadratnih sežnjev
Mostje	73	399	484 katastrskih oralov in 1.476 kvadratnih sežnjev
Gaberje	38	186	280 katastrskih oralov in 533 kvadratnih sežnjev
Pince	43	224	323 katastrskih oralov in 1.227 kvadratnih sežnjev
Kamovci	21	101	178 katastrskih oralov in 287 kvadratnih sežnjev
Dolga vas	12	55	90 katastrskih oralov
Skupaj	254	1.305	1.912 katastrskih oralov in 1.527 kvadratnih sežnjev

Vir: AS 71, Esterházy, Fasc. 69, AS 71, Esterházy, Fasc. 68, AS 71, Esterházy, Fasc. 56.

Pri podatkih, zajetih v tabeli 2, je treba upoštevati, da so zbrani iz treh različnih virov in časovnih obdobj. Prav zaradi tega niso povsem zanesljivi, saj je eden med viri upošteval le število kolonistov, naseljenih do leta 1931, in agrarno zemljo, razdeljeno mednje, medtem ko druga dva vira vsebujeta tudi podatke o dveh zadnjih kolonijah, in sicer v Dolgi vasi in Kamovcih. Poleg tega je zakon omogočal tudi poznejšo preselitev kolonistov, vendar pa podatkov zaradi pomanjkanja virov

o prvih petih kolonijah, ustanovljenih do leta 1931, tj. o Petišovcih, Benici, Mostju, Gaberju in Pincah, ni mogoče točno navesti.

Arhivski viri pa omogočajo točno ugotovitev kraja izvora kolonistov. Iz podatkov je razvidno, da se je na lendavsko območje priselilo 111 družin s Primorske (z Istro vred). Te primorske družine oziroma družine, ki so prišle z območij pod italijansko oblastjo, so ustanovile pet kolonij, tj. Petišovce, Benico, Pince, Dolgo vas in Kamovce ter predstavljale večino v teh naseljih v primerjavi s prekmurskimi priseljenci ter priseljenci z drugih območij Slovenije. Največ priseljenjskih družin, skupaj 120, se je na lendavsko območje priselilo iz prekmurskih slovenskih vasi, iz naselij na ravnskem in osrednjedolinskem območju. Večina kolonistov iz prekmurskih naselij se je naselila v kolonijah dveh naselij, v Gaberju in Mostju; v Gaberju 37, v Mostju pa 69 družin. Z drugih območij Slovenije oziroma države je prišlo 23 družin in te so dobile agrarno posest v različnih kolonijah (glej tabelo 3).

Tabela 3: Izvirni kraj kolonistov, naseljenih v okolici Dolnje Lendave med obema vojnama

Naselje	Primorska (z Istro)	Prekmurje	Drugi predeli države (predvsem iz Slovenije)	Skupaj
Petišovci	25	8	2	35
Benica	31	-	1	32
Mostje	1	69	3	73
Gaberje	-	37	1	38
Pince	32	1	10	43
Kamovci	15	-	6	21
Dolga vas	7	5	-	12
Skupaj	111	120	23	254

Vir: AS 71, fasc. 69, Esterházy; AS 71, fasc. 68, Esterházy; AS 71, fasc. 56, Esterházy;

Nov popis prebivalstva na območju Dolnje Lendave je bil izveden poleti leta 1941, tj. v času, ko je bilo Prekmurje znova priključeno Madžarski. Po zbranih podatkih je v 18 naseljih na lendavskem območju živel 833 oseb manj kot deset let prej, kar gre pripisati predvsem dejstvu, da so slovenski uradniki, učitelji, davkarji in nekateri kolonisti zapustili območje oziroma bili pregnani od tod, hkrati pa so bili odsotni tudi mobilizirani vojaki in sezonski delavci. Po podatkih

popisa je na lendavskem območju živel 12.211 prebivalcev, od teh se jih je 16,2 odstotka oziroma 1.985 oseb opredelilo za Slovence. Večina prebivalstva, 81,2 odstotka vseh popisanih (9.909 oseb), je za materni jezik navedla madžarski, preostalih 2,6 odstotka (317 oseb) pa se je uvrstilo med ostale.⁴² Primerjava podatkov o maternem jeziku kaže na očitno odstopanje od podatkov popisa iz leta 1931. K ponovnemu porastu deleža prebivalstva z madžarskim maternim jezikom je ob spremembi oblasti zagotovo prispevalo tudi razočaranje, ki so ga doživele madžarske družine na lendavskem območju ob delitvi agrarne zemlje in ki ga lahko ugotovimo tudi pri družinah z dvojno identiteto.

Če primerjamo podatke popisov, izvedenih pod madžarsko oblastjo v letih 1910 in 1941, lahko ugotovimo, da se je delež Slovencev, Madžarov in drugih narodnosti na lendavskem območju v tem času spremenil za približno 10 odstotkov (glej tabelo 4). Na 10-odstotno povečanje deleža prebivalcev s slovenskim in drugim (predvsem hrvaškim) maternim jezikom je odločujoče vplivala naselitev kolonistov, ki sploh niso govorili madžarskega jezika in so tako tvorili zanesljivo skupino tistih, ki so se izrekli za Slovence, v manjši meri pa za Hrvate.

Tabela 4: Delež prebivalcev madžarske, slovenske in drugih narodnosti na lendavskem območju med letoma 1910-1941

	1910	1921	1931	1941
Madžari	90,3 %	81,9 %	39,3 %	81,2 %
Slovenci	8,6 %	15,9 %	56,4 %	16,2 %
Drugi	1,1 %	2,2 %	4,3 %	2,6 %
Skupaj	100 %	100 %	100 %	100 %

Kolonizacija med obema vojnama je vplivala tudi na madžarsko-slovensko jezikovno mejo, saj je v tem času kar na dveh območjih prišlo do premika madžarsko-slovenske jezikovne ločnice. Prvo območje je lendavsko, ki se nahaja na južnem koncu jezikovne meje in kjer je zbledela prej jasno izražena madžarsko-slovenska jezikovna meja med naselji. Na ravninskem delu območja, kjer je bila madžarska skupnost prej v absolutni večini, so se pojavile zavedne slovenske skupnosti, ki so za svoj materni jezik v vseh okoliščinah navajale slovenščino. Povezana in strnjena veriga naselij z madžarskim prebivalstvo na lendavskem območju se je po dvajsetih letih kolonizacije prekinila. Druga sprememba v omenjenem obdobju je nastala v osrednjem delu madžarsko-slovenske jezikovne

⁴² 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként (országghatáron kívüli terület). Kézirat Bp. 1990.

meje, kjer so bili podatki o maternem jeziku v nekaterih naseljih običajno odvisni od aktualne oblasti. To pomeni, da je za časa madžarske oblasti večina za materni jezik navajala madžarščino, za časa jugoslovanskih oblasti pa slovenščino.⁴³

V nasprotju z narodnostno sestavo prebivalstva pa o spremembah posestne strukture na lendavskem območju nimamo točnih statističnih podatkov, saj so v jugoslovanski državi podatke o kmetijstvu popisovali le na ravni okrajev. O spremembi posestne strukture na območju Dolnje Lendave lahko sklepamo le na podlagi podatkov za ves okraj. Ker se je meja jugoslovanskega Dolnjelendavskega sreza, ki je zajemal tudi Dolnjo Lendavo in okoliška naselja, popolnoma ujemala z območjem Dolnjelendavskega okraja, ki je bil odcepljen od Kraljevine Madžarske, lahko primerjamo okrajne podatke o lastniški strukturi posesti med letoma 1910 in 1931.

Za posestno strukturo v Dolnjelendavskem srezu (okraju) je tako v letu 1910 kot v letu 1931 značilna dvojnost: na eni strani posesti, večje od 50 hektarjev (87,7 katastrskega orala), na drugi strani pa mali posestniki, ki so imeli v svoji lasti manj kot 5 hektarjev (8,77 katastrskega orala) površin. Po podatkih popisa iz leta 1931 so mali posestniki, ki so imeli manj kot pet hektarjev (8,77 katastrskega orala) površin, razpolagali z 14.418 ha (25.294,7 katastrskega orala), kar je pomenilo 56,3 odstotka od skupnih 25.587 ha (44.889,5 katastrskega orala) kmetijskih površin Dolnjelendavskega sreza. Do največjih sprememb je prišlo prav v tej kategoriji, saj je večina lokalnih agrarnih upravičencev, kolonistov in dobrovoljcev dobila parcele podobnih dimenzij. Od popisanih 6.934 kmetijskih obratov v Dolnjelendavskem srezu jih je leta 1931 pripadalo malim posestnikom, ki so razpolagali z manj kot pet hektarji zemlje, 87,9 odstotka (6.093 posesti).⁴⁴

Drugo skupino so leta 1931 tvorile posesti, večje od 50 hektarjev (87,7 katastrskega orala), ki so razpolagale z 20,1 odstotka vseh površin Dolnjelendavskega sreza. V srezu je bilo šest veleposestev, katerih površina je presegala 50 hektarjev (87,7 katastrskega orala), skupaj so torej razpolagala s 5.139 hektarji (9.015,8 katastrskega orala) površin. Edino veleposestvo, ki je merilo nad 500 hektarjev, je pripadalo že večkrat omenjeni družini Esterházy, ki pa je bila po letu 1921 postopoma izrinjena s posesti. Zapisano je že bilo, da je ogromno veleposestvo najprej prešlo v zakup, nato pa v zasebno last. Med popisom leta 1931 je Esterházyjevo veleposestvo obsegalo 4.198 hektarjev (7.365 katastrskih oralov) površin, od tega blizu 6.720 katastrskih oralov (3.830,4 hektarja) gozda, preostali del površin pa so predstavljali različni zemljiški maksimumi v skladu z zakonodajo.⁴⁵

⁴³ Attila Kovács, A magyar-szlovén nyelvhatár 1880-tól a XX. század közepéig. In: Határok és régiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 1999. november 29–30, 373–383.

⁴⁴ Statistički godišnjak 1937, knjiga VIII. Opšta državna statistika, Beograd, 1938.

⁴⁵ Statistički godišnjak 1937, knjiga VIII. Opšta državna statistika, Beograd 1938.

Leta 1931 so v Dolnjelendavskem srezu popisali 6.934 kmetijski obratov, medtem ko je bilo leta 1910 na istem območju 5.027 kmetijskih posesti. Ugotovimo lahko porast števila kmetijskih obratov oziroma posestnikov, kar zagotovo kaže na vpliv agrarne reforme in kolonizacije. Med agrarno reformo so zemljo dobili tisti, ki so bili popolnoma brez zemlje oziroma so imeli le malo zemlje, ter kolonisti. Posledica delitve zemlje je bila, da je število kmetijskih posesti na območju Dolnjelendavskega sreza v dveh desetletjih naraslo za 27,5 odstotkov. Vendar pa kljub porastu števila kmetijskih posestnikov in zakupnikov za več kot četrtno ni zaznati večjih sprememb v razmerju med skupinami posesti. 4.542 malih posestnikov, popisanih leta 1910, je takrat tvorilo 90,35 odstotka vseh kmetijskih posestnikov in zakupnikov. To razmerje v veliki meri ustreza podatkom popisa, opravljenega 20 let pozneje, ko je delež sreških posestnikov, ki so imeli manj kot 5 hektarjev (8,77 katastrskega orala) zemlje, znašal 87,9 odstotka vseh kmetijskih obratov. V Dolnjelendavskem srezu, ki je bil priključen jugoslovanski državi, so bili leta 1910 le trije posestniki oziroma zakupniki, ki so razpolagali z več kot 100 katastrskimi orali zemlje, medtem ko so leta 1931 popisali šest veleposesti, katerih površina je presegala 50 hektarjev (87,7 katastrskega orala). Žal nimamo podatkov o tem, koliko kmetijskih površin so zajemala tri veleposestva, večja od 100 katastrskih oralov, ki so jih popisali leta 1910, vendar je gotovo, da je to območje obsegalo veliko večjo površino kot v isti kategoriji popisanih 5.139 hektarjev (9.015 katastrskih oralov) leta 1931. Drastično povečanje števila posestnikov, ki so razpolagali z manj kot petimi hektarji kmetijskih površin, je posledica delitve obdelovalnih površin veleposestev osebam brez zemlje oziroma malim posestnikom. Zaradi agrarne reforme se razmerje znotraj posestnih kategorij torej ni spremenilo, kar je razvidno iz gornjih podatkov, pač pa se je obseg kmetijskih površin v lasti raznih posestnih skupin spremenil v prid malih posestnikov.

S podatki o spremembah v posestni strukturi za lendavsko območje med obema vojnoma ne razpolagamo, vendar pa izračuni na temelju arhivskih virov vendarle omogočajo predstavitev agrarne reforme na območju Dolnje Lendave, in sicer na Esterházyjevem posestvu. Odločba, ki jo je izdal minister za kmetijstvo Juraj Demetrović 25. junija 1932, kaže, da je površina Esterházyjevega veleposestva, ki je pripadlo Jugoslaviji, merila 15.959 katastrskih oralov in 626 kvadratnih sežnjev. Od te zemlje je bilo 7.951 katastrskih oralov in 968 kvadratnih sežnjev obdelovalnih površin razdeljenih kolonistom in lokalnim agrarnim interesentom. V okviru fakultativnega odkupa agrarne zemlje je gospodarja zamenjalo 761 katastrskih oralov in 337 kvadratnih sežnjev površin. Če seštejemo ta dva podatka, lahko ugotovimo, da je bilo med agrarne subjekte razdeljenih 8.712 katastrskih oralov in 1.305 kvadratnih sežnjev zemlje z Esterházyjevega veleposestva. Nimamo pa podatkov o tem, koliko agrarnih upravičencev si je razdelilo teh 8.712 katastrskih oralov in 1.305 kvadratnih sežnjev zemlje. Za odpravo cerkvenih patronatov je veleposestvo bogojinskemu, dobrovniškemu in dolnjelendavskemu

župnišču podelilo 182 katastrskih oralov in 417 kvadratnih sežnjev zemlje, od tega 148 katastrskih oralov in 417 kvadratnih sežnjev obdelovalnih površin in 34 katastrskih oralov gozda. Obdelovalne površine, ki so jih razdelili agrarnim interesentom oziroma jih zasegli, da bi odpravili cerkveni patronat, so se dejansko ujemale z obdelovalno površino dolnjelendavskega Esterházyjevega veleposestva, ki so jo razdelili med agrarno reformo in je znašala 8.861 katastrskih oralov in 162 kvadratnih sežnjev. Od teh 8.861 katastrskih oralov in 162 kvadratnih sežnjev je bilo lokalnim agrarnim interesentom in kolonistom v 18 naseljih lendavskega območja razdeljenih 7.343 katastrskih oralov in 1.059 kvadratnih sežnjev. Preostanek veleposestva Esterházy – 1.517 katastrskih oralov in 703 kvadratni sežnji – ki se je nahajal zunaj lendavskega območja v katastrskih občinah Bogojina, Filovci, Strehovci, Bukovnica, Kobilje in Hotiza, je bil razdeljen med tamkajšnje lokalne agrarne interesente.⁴⁶

Tabela 5: Kmetijsko obdelovalne površine, razdeljene med agrarno reformo in kolonizacijo v Dravski banovini, na Esterházyjevem veleposestvu in v sklopu tega na lendavskem območju (v katastrskih oralih)

Območje	Razdeljeno lokalnim agrarnim interesentom	Prodano ob fakultativnem nakupu zemlje	Razdeljeno kolonistom	Cerkveni patronat	Skupaj razdeljena zemlja
Ljubljanska oblast	2.272 kat. oralov	Ni podatkov	-	Ni podatkov	2.272 kat. oralov
Mariborska oblast brez Prekmurja	9.763,2 kat. oralov	Ni podatkov	-	Ni podatkov	9.763,2 kat. oralov
Prekmurje	14.554,4 kat. oralov	Ni podatkov	2.986 kat. oralov	Ni podatkov	17.540,4 kat. oralov
Dravska banovina skupaj	26.589,6 kat. oralov	Ni podatkov	2.986 kat. oralov	Ni podatkov	29.575,6 kat. oralov
Lendavsko območje veleposestva Esterházy	4.772 kat. oralov 310 kv. sežnjev	510 kat. oralov 405 kv. sežnjev	1.912 kat. oralov 1.527 kv. sežnjev	148 kat. oralov 417 kv. sežnjev	7.343 kat. oralov 1.059 kv. sežnjev
Območja veleposestva Esterházy zunaj lendavskega območja	1.266 kat. oralov 771 kv. sežnjev	250 kat. oralov 1.532 kv. sežnjev	-	-	1.517 kat. oralov 703 kv. sežnjev
Veleposestvo Esterházy skupaj	6.038 kat. oralov 1.081 kv. sežnjev	761 kat. oralov 337 kv. sežnjev	1.912 kat. oralov 1.527 kv. sežnjev	148 kat. oralov 417 kv. sežnjev	8.861 kat. oralov 122 kv. sežnjev

Vir: AS 71, Esterházy, Fasc. 74; Ivan Bratko: Nekmetška in tuja zemljiška posest v Sloveniji. Tehnika in gospodarstvo, 1939, št. 7-8.

Na lendavskem območju je bilo od skupnih 7.343 katastrskih oralov in 1.059 kvadratnih sežnjev kmetijsko obdelovalnih površin lokalnim agrarnim interesentom razdeljenih 4.772 katastrskih oralov in 310 kvadratnih sežnjev. Med

koloniste različnega statusa in prostovoljce je bilo po arhivskih virih razdeljenih 1.912 katastrskih oralov in 1.527 kvadratnih sežnjev zemlje. Dobrovniška in dolnjelendavska župnija sta zaradi odprave cerkvenih patronatov dobili 148 katastrskih oralov in 417 kvadratnih sežnjev zemlje, medtem ko je v okviru fakultativnega odkupa agrarne zemlje na lendavskem območju lastnika zamenjalo 510 katastrskih oralov in 405 kvadratnih sežnjev površin. Sicer pa je bilo v Dravski banovini med agrarno reformo razdeljenih 29.575,6 katastrskega oralov površin, primernih za kmetijsko obdelavo, od katerih je približno četrtnina oziroma 24,8 odstotka (7.343 katastrskih oralov in 1.059 kvadratnih sežnjev) zamenjala gospodarja prav na lendavskem območju. Poleg tega se je na lendavskem območju razprostiralo 3.906 katastrskih oralov in 49 kvadratnih sežnjev od 6.717 katastrskih oralov in 59 kvadratnih sežnjev gozda, ki ga je od veleposestva kupila Križevačka imovna opština iz Bjelovarja, ter 250 katastrskih oralov in 437 kvadratnih sežnjev zemlje od 347 katastrskih oralov in 445 kvadratnih sežnjev, ki je ostalo Esterházyjevemu vlastelinstvu.

Od 15.959 katastrskih oralov in 626 kvadratnih sežnjev površin Esterházyjevega veleposestva, ki je pripadlo jugoslovanski državi, je v okviru agrarne reforme in kolonizacije zamenjalo lastnika 15.612 katastrskih oralov in 181 kvadratnih sežnjev zemlje. Od tega je 6.717 katastrskih oralov in 59 kvadratnih sežnjev gozda kupila Križevačka imova opština iz Bjelovarja, medtem ko je 8.895 katastrskih oralov in 122 kvadratnih sežnjev prešlo v roke novih lastnikov na podlagi zakona o likvidaciji agrarne reforme ter zakona o fakultativnem odkupu agrarne zemlje. Veleposestvu je tako ostalo le 347 katastrskih oralov in 445 kvadratnih sežnjev lastne zemlje.

6. SKLEP

Če povzamemo izsledke o agrarni reformi in kolonizaciji, ki sta bili izvedeni med obema vojnama na Esterházyjevem veleposestvu, lahko ugotovimo, da nista dosegli svojega namena, saj niso nastala močna kmetijska gospodarstva, zmožna samostojnega gospodarjenja. Dolnjelendavsko Esterházyjevo veleposestvo, ki je obstajalo že več stoletij in zagotavljalo preživetje več sto zaposlenim, hkrati pa tudi gospodarsko stabilnost in preskrbo lendavskega območja, je zaradi agrarne reforme in kolonizacije pravzaprav prenehalo obstajati. Razdrobitev veleposestva je negativno vplivala tudi na gospodarski položaj tega območja, saj je privedla do nazadovanja kmetijstva in kmetijske proizvodnje. Kljub temu, da so med agrarno reformo pravzaprav razdelili vso obdelovalno zemljo, ta ni rešila največjega problema na lendavskem območju, in sicer usode velikega števila malih posestnikov, ki so bili izpostavljeni revščini in pomanjkanju. Prav nasprotno. S tem, da je bilo 7.342 katastrskih oralov in 1.059 kvadratnih sežnjev obdelovalne površine veleposestva – razen redkih izjem – razdeljeno med koloniste ter agrarne interesente Slovence iz Prekmurja in Hrvate iz Međimurja,

so se težave in nasprotja še poglobila. Po eni strani je agrarna reforma tukajšnje Madžare povsem izključila iz delitve agrarnih površin, zaradi česar je postalo vprašljivo preživetje velikega števila malih madžarskih posestnikov. Po drugi strani pa je bila gospodarska rast v novonastalih kolonijah počasna, večina kolonistov ni bila zmožna preživeti brez državne pomoči. Težave so ostale kljub političnim idejam, zakonskim ureditvam in različnim oblikam državne podpore, večina lastnikov ni bila zmožna preživeti družine na svoji zemlji. Agrarna reforma in hkrati z njo potekajoča kolonizacija sta vplivali tudi na narodnostno sestavo na lendavskem območju. Naselitev 1.305 oseb južnoslovanskih – v veliki večini Slovencev – kolonistov je pomenilo 10-odstotno spremembo v narodnosti sestavi omenjenega območja. K spremembi narodnostne sestave območja je prispevalo tudi odseljevanje velikega števila Madžarov, ki so jih izločili iz agrarne reforme oziroma jih vanjo sploh niso vključili.

LITERATURA

- Bratko, Ivan (1939) Nekmetska in tuja zemljiška posest v Sloveniji. Tehnika in gospodarstvo št., 7–8. str. 164-180.
- Dolmányos, István (1964) A kelet-európai földreformok néhány problémája (1917–1939). VI. Jugoszlávia. In Agrártörténeti Szemle, št., 3–4. str. 347-370.
- Erić, Milivoj (1958) Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941 god. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Gaćeša, Nikola (1968) Agrarna reforma i kolonizacija v Bački 1918–1941. Novi Sad: Budućnost.
- Janša, Olga (1965) Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis XVIII, str. 173-189.
- Kerecsényi Edit (1994) Távol a hazától ... Lendvavidéki magyar kivándorlók és vendégmunkások. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Kokolj, Miroslav (1984) Prekmurski Slovenci 1918–1941. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Kovács, Attila (1999) A magyar-szlovén nyelvhatár 1880-tól a XX. század közepéig. In: Határok és régiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 1999. november 29–30. str. 373-383.
- Kovács, Attila (2002) Izključitev prekmurskih Madžarov iz agrarne reforme na osnovi podatkov popisa o materinem jeziku iz leta 1921. Razprave in gradivo 41, 188-206
- Szentmihályi, Imre (1977) Hetés és Lendvavidék néprajzi sajátosságai. Zalai Gyűjtemény št. 7.

VIRI

- AS 71, fasc. 44, Esterházy; Zakupodaja in kolonizacija.
- AS 71, fasc. 55, Esterházy; Spisi agrarne direkcije in Banske uprave. Odloki o utrditvi subjektov, različne pritožbe lede zemljišča in zgradb.
- AS 71, fasc. 56, Esterházy; Zemljiško knjižni spisi, kolonizacija, popis razlaščenih in vrnenih zemljišč.
- AS 71, fasc. 59, Esterházy; 1.) Splošno 2.) Načrti 3.) Spisek določnikov agrarnih interesentov pri Savezu agrarnih skupnosti v Zagrebu.
- AS 71, fasc. 68, Esterházy; Dobrovnik in Žitkovci.

- AS 71, fasc. 69, Esterházy; Spisi agrarne direkcije in Banske uprave, Zemljiško knjižni sklepi, Odloki o utrditvi subjektov, Dodelitev zemljišč, zakupodaja in splošno.
- Arhiv Slovenije (AS) 71, fasc. 74, Esterházy; Supermaksimum, utrditev objektov in prepisi k zemljiški knjigi.
- Pokrajinska in študijska knjižnica (PIŠK) Murska Sobota, Arhiv sreskega načelstva, fasc. 17; Agrarne zadeve.
- Vas Megyei Levéltár XIV. 10 Klekl József iratai, Vas és Zala megyei szlovénvidék fontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-ig.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községenként. Budapest, 1912.
- Prekmurje. Seznam občin. Murska Sobota 1921. Pokrajinska in študijska knjižnica (PIŠK) Murska Sobota.
- Popis stanovništva: 1931, Dravska Banovina, Beograd, 1945. Institut za narodnostna vprašanja, C 918.
- Statistički godišnjak 1937, knjiga VIII. Opšta državna statistika, Beograd 1938.
1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként (országhatáron kívüli terület). Kézirat Bp. 1990.
- Uradni list, Letnik II, 03. avgust 1920, št. 90; 403–404.
- Jugoslavija. Dnevne vesti: Prekmurje in primorski begunci. 17. VIII. 1919.

SPREMEMBE ETNIČNE STRUKTURE PREBIVALSTVA V
SLOVENIJI PO LETU 1991

THE CHANGES OF ETHNIC STRUCTURE OF POPULATION IN SLOVENIA AFTER 1991

The article deals with the problems of determining the changes of ethnic structure in Slovenia in the last between-census period. The main starting point is the comparison of the last 2002 census data with that of 1991. Rough comparison shows that the share of Slovenes has diminished, though closer analysis shows the opposite. One of the emphases of the article is on the comprehension and scrutinizing of "non-answers" phenomenon appearing in census. The contribution introduces the methods, with which we can realistically determine the ethnic structure in Slovenia. Using these methods, the more realistic share of Slovenes and other bigger ethnic groups in the population has been set.

Keywords: demo-geography, ethnic structure, ethnic minorities, census, Slovenia

Članek predstavlja problematiko opredeljevanja sprememb etnične strukture v Sloveniji v zadnjem medpopisnem obdobju. Glavni poudarek je na primerjavi rezultatov zadnjega popisa 2002 s prejšnjim iz leta 1991. Groba primerjava sicer kaže, da se je delež Slovencev občutno znižal, a podrobnejša analiza kaže nasprotno. Med poudarki prispevka je razumevanje in razčlenjevanje pojava t. i. popisnih »neodgovorov«. Predstavljene so metode, s katerimi lahko realneje opredeljujemo etnično strukturo v Sloveniji. Na podlagi izsledkov omenjenih metod je opredeljen tudi realnejši delež Slovencev in drugih večjih etničnih/narodnih skupin v skupnem prebivalstvu.

Ključne besede: demogeografija, etnična struktura, etnične manjšine, popis prebivalstva, Slovenija

1. UVOD

Članek predstavlja problematiko opredeljevanja sprememb etnične strukture v Sloveniji v zadnjem medpopisnem obdobju. Glavni poudarek je na primerjavi rezultatov zadnjega popisa 2002 s prejšnjim iz leta 1991. Prispevek sloni na obsežni analizi statističnih podatkov. Uporabljene metode temeljijo na aplikaciji demogeografskih kazalnikov, ki so bili razviti posebej za ta namen (po Josipovič 2005) in ki omogočajo bolj podroben vpogled v strukturo podatkov, zbranih na različne načine, v tem primeru s popisom. V nadaljevanju so metode tudi sproti predstavljene. Glavna prednost uporabe demogeografskih metod je v združevanju demografskih in geografskih metod, s čimer lahko učinkoviteje razlagamo kompleksne prostorske pojave, kot je denimo spreminjanje etnične strukture prebivalstva.

Sicer je spreminjanje etnične strukture pod vplivi priseljevanja pogosto vprašanje, ki buri duhove laične in strokovne javnosti (npr. Knežević Hočevar 2003). Za izhodišče tega prispevka vzemimo komentar k popisnim rezultatom v Statističnih informacijah SURS-a (92/2003: 41-2), ki pravi, da se je sestava prebivalstva po narodni pripadnosti med letoma 1991 in 2002 zelo spremenila. Bralec dobi vtis, da je resnično prišlo do velikih sprememb v narodni strukturi prebivalstva, in sicer predvsem v smeri zmanjševanja deleža Slovencev. Avtorji ugotavljajo, da gredo te spremembe predvsem na račun političnih sprememb in vse pogostejšega uveljavljanja pravice do neodgovarjanja in neopredeljevanja, kar se kaže tudi v spremenjenih popisnih kategorijah (ibid.). To seveda ne pomeni, da se je v zadnjem medpopisnem obdobju narodna struktura prebivalstva tudi dejansko spremenila. Zavedanje tega dejstva kažejo tudi avtorji komentarja popisa, ko v komentarju k popisnemu vprašanju o maternem jeziku (ibid.) pravijo, da je prišlo le do malenkostnih sprememb v deležu navedb (opredelitev) za slovenski jezik. Ponovimo, da se je delež govorcev slovenskega jezika v zadnjem medpopisnem obdobju znižal za 0,6 odstotka, medtem ko se je delež neodgovorov na omenjeno popisno vprašanje zvišal za 0,5 odstotka (ibid.), kar se praktično izniči. Taka mnenja porajajo številna vprašanja o dejanskem obsegu sprememb etnične strukture prebivalstva Slovenije med obema zadnjima popisoma.

2. UPAD DELEŽA SLOVENCEV V OBDOBJU MED ZADNJIMA POPISOMA (1991-2002) – DEJSTVO ALI UTVARA?

Narodno oziroma etnično strukturo prebivalstva lahko ugotavljamo na različne načine. Med metodami zbiranja podatkov o etnični/narodni strukturi je tudi popis prebivalstva. Postavlja pa se vprašanje, ali nam zadnji popis prebivalstva ponuja točne podatke o etnični/narodni strukturi prebivalstva. Kljub temu da pomeni popis prebivalstva najboljše zbiranje podatkov o prebivalstvu in predstavlja nepogrešljiv vir podatkov, tudi ta ni, tako kot noben drug način zbiranja podat-

kov, metodološko in vsebinsko popoln. Nikoli namreč popis ne more zajeti vsega prebivalstva, kakor tudi ne more vsebinsko »pokriti« vseh opredelitev. Zato lahko zaradi različnih vzrokov daje popačeno sliko tudi o etnični/narodni strukturi. Ker je največjo spremembo navzdol v medpopisnem obdobju doživel prav delež Slovencev – zmanjšanje z 88 na 83 odstotkov (vir: Popis 2002, SURS), se velja vprašati, čemu pripisati tak drastičen upad. S tega vidika je treba izbrati metode, kako ta delež čim natančneje oceniti. Ob za javni diskurz značilnem bitju plati zvona, da Slovenci izginjajo, se velja vprašati, kam in zakaj izginjajo. Popis prebivalstva kot instrument ugotavljanja nekaterih značilnosti prebivalstva gotovo spada med najboljše, predvsem pa velja za edino celovito zajemanje podatkov na terenu. Kot smo že poudarili, je s tega vidika popis neprecenljiv. Vendar pa lahko z brezpogojnim zaupanjem v tak zbir podatkov dobimo kopico nereálnih zaključkov (npr. Šircelj 2003: 43–44). Zato je treba podatke popisa vedno previdno presojsati, kar v različnih kontekstih poudarja tudi vrsta geografov in drugih avtorjev, ki se ukvarja z različnimi vidiki omenjenih vprašanj (npr. V. Klemenčič 1986; Bufon 1990; M. Klemenčič in V. Klemenčič 1995; 1996; Repolusk 1999; Zupančič 2004a).

Primerjava med popisoma 1991 in 2002 kaže več kot 5-odstotno zmanjšanje deleža Slovencev glede na celotno prebivalstvo. Govoriti o tako velikem zmanjšanju deleža Slovencev bi bilo preuranjeno brez natančnega poznavanja obsega določenih pojavov:

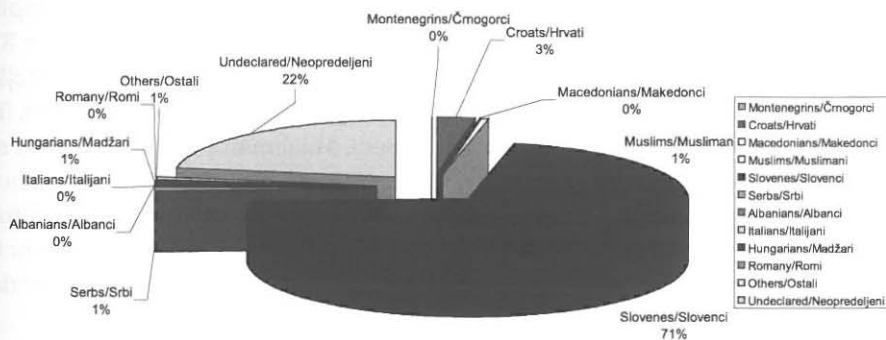
1. podatki popisa 2002 vsebujejo možnost izbire »neodgovora«, kar znižuje število vsem opredelitvam, čeprav ne v enaki meri;
2. delež neznanih in neopredeljenih odgovorov je močno narasel, kar vpliva na velikost preostalih deležev;
3. metodologija zadnjih dveh popisov se medsebojno precej razlikuje, pri čemer je najpomembnejša razlika v uporabi spremenjene definicije prebivalstva v zadnjem popisu, ki je načeloma odpravila popisovanje zdomcev, kar je vplivalo na delež slovensko opredeljenih;
4. kljub metodološki korekciji podatkov popisa 1991 ni bila dosežena popolna primerljivost s podatki popisa 2002;
5. del prebivalstva je spremenil svojo etnično pripadnost.

Ustavimo se ob spremenjeni definiciji prebivalstva (Šircelj in Tršinar 1996), ki z letom 1995 prebivalstvo Slovenije ne obravnava več z vidika državljanstva, temveč z vidika bivanja. Če neka oseba več kot eno leto ni prisotna na določenem območju, se ne šteje v lokalno prebivalstvo. To omogoča tekočo evidenco prebivalstva držav članic Evropske zveze in drugih držav, ki imajo enako metodologijo opredeljevanja prebivalstva neke države. Slovenija je imela leta 1991 skoraj 53.000 »zdomcev«,

ki so bili ves čas vodeni in šteti ob popisu, *de facto* pa niso bili prisotni. Zdomci so v preteklosti predstavljali še večje absolutne in relativne številke. Po popisu iz leta 1971 jih je bilo dobrih 48.000, skupaj z njihovimi družinskimi člani pa preko 60.000. Če je bilo po popisu 1981 oziroma 1991 ob zdomcih – delavcih še za 27,9 odstotka oziroma 30,5 odstotka zdomcev – družinskih članov, lahko ocenimo število družinskih članov leta 1971 ob 25–30-odstotnem deležu na 12.000–15.000. Leta 1971 so zdomci predstavljali kar 3,7 odstotka vsega prebivalstva. Do leta 1981 se je delež znižal na 2,8 odstotka in do leta 1991 ostal z 2,7 odstotka praktično nespremenjen (Popisi prebivalstva 1971, 1981, 1991).

Spremenjena definicija prebivalstva ima tako z vidika obsega in načina zajema prebivalstva velik vpliv denimo na etnično/narodno strukturo. Za zdomce vemo, da so bili po narodni pripadnosti v veliki večini (nad 90 odstotki) Slovenci. O tem pričajo tudi primerjave po območjih, od koder so izhajali (Josipovič 2005, 231–2). Kljub temu je popis leta 1991 za več kot 21 odstotkov zdomcev ugotovil »neznano« narodnost ali materni jezik, kar je pomenilo, da podatek preprosto ni bil zbran oziroma pridobljen. Tako visok delež pomeni preko 11.000 ljudi, to pa močno vpliva na delež etnično opredeljenih v kvoti »zdomcev«, po kateri Slovenci dosegajo le 71 odstotkov. Iz tega sledi, da so zdomci kljub dejansko nasprotnemu učinku delež Slovencev v Sloveniji statistično nižali. Po popisu 1991 je ta dosegel 87,8 odstotka, neupoštevajoč zdomce pa 88,3 odstotka.

Slika 1: Etnična struktura prebivalstva Slovenije na začasnem delu v tujini – »zdomcev« (vir: Popis 1991, SURS)

Problem primerljivosti podatkov popisov 1991 in 2002 z izključitvijo zdomcev še zdaleč ni izčrpan. Če primerjamo podatke o številu prebivalcev Slovenije po centralnem registru prebivalstva v letih 1990, 1991, 1992 ter 2001, 2002 in 2003,

vidimo, da gre vsaj okvirno za zelo podobne številke okrog ali blizu dveh milijonov (CRP). Te vrednosti močno presega popisne, hkrati pa so si med seboj precej podobne. Sklenemo lahko, da se realen obseg prisotnega prebivalstva Slovenije v zadnjem desetletju ni veliko spreminjal. Izhodišče primerjave popisov 1991 in 2002 bi bilo zato potrebno postaviti na najvišji skupni imenovalec. To pa so državljani, ki jih je bilo po popisu 1991 okrog 1.910.000, po popisu 2002 pa približno 1.924.000. Po teh podatkih medpopisna razlika znaša le okrog 14.000 oseb. S tem se bistveno bolj približamo posredni metodi ocenjevanja medpopisne rasti števila prebivalcev. Ta temelji na razliki med naravnim in mehanskim gibanjem prebivalstva in v istem obdobju znaša približno +17.000 prebivalcev.

Centralni register prebivalstva zaradi realnih metodoloških razlogov vodenja podatkov v celoti ne more odsevati popolnoma ažurnega stanja. Je pa odličen in trenutno najboljši vir spremljanja tekočega števila prebivalcev Slovenije. Njegova največja prednost v primerjavi s popisom je ta, da nam omogoča večtočkovno presečno primerjanje stanja števila prebivalcev pod praktično nespremenjenimi metodološkimi pogoji. Po drugi strani pa popis rabi kot neke vrste korektor registrskih podatkov.

Popis 2002 (preglednica 1) je prvič v celoti upošteval spremenjeno definicijo prebivalstva in tako prinesel zgolj 83,1-odstotni delež Slovencev. Tako je upad pravzaprav še večji – namesto 4,7 odstotka kar 5,2 odstotka. Ob tem povejmo, da se je delež neopredeljenih pravzaprav zelo malo spremenil – v letih od 1981 do 2002 z 1,8 odstotka in 1,4 odstotka (1991) na 1,1 odstotka. Pač pa se je rapidno dvigoval delež neznanega – v enakem obdobju z 0,3 odstotka in 2,2 odstotka na kar 6,4 odstotka. Slednjemu deležu se je leta 2002 pridružilo še 2,5 odstotka popisanih oseb, ki niso želele odgovoriti na vprašanje o etnični pripadnosti (Popisi prebivalstva 1981, 1991, 2002). Delež neodgovorov in neznanega skupaj je z 8,9 odstotka bistveno presegal delež, ki so ga leta 1991 predstavljale najštevilnejše etnične skupine nekdanje SFRJ, vključujoč Albance (7,3 odstotka ~ 139.000). Te skupine (Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Muslimani, Srbi in Albanci) so po popisu 2002 dosegale le 6,1 odstotka (119.000) prebivalstva. Torej se je njihov relativni delež znižal za 17 odstotkov (7,3 odstotka – 6,1 odstotka), absolutno število pa za 14 odstotkov (139.000 – 119.000). Relativno znižanje pri Slovencih je predstavljalo šest odstotkov, absolutni obseg pa se je zmanjšal za 3,5 odstotka (-58.000).

Vendar je absolutna razlika med obema skupinama zelo velika. Skupina neodgovorov in neznanega obsega okrog 175.000 prebivalcev. Če bi šlo v celoti za prebivalstvo, ki se ne opredeljuje kot Slovenci, bi morale neto migracije v medpopisnem obdobju z območja nekdanje SFRJ obsegati skoraj 200.000 prebivalcev, obenem pa bi moral naravni upad samo pri opredeljenih kot Slovenci znašati skoraj 60.000. Dejansko je selitveni prirastek v zadnjih desetih letih znašal 1.000–2.000

oseb letno, kar v medpopisnem obdobju pomeni približno 15.000 oseb (Selitvena statistika, Rezultati raziskovanj). Naravni upad je v istem obdobju skupno obsegal približno 2.000 ljudi (Vitalna statistika, Rezultati raziskovanj). Skupni prirast je v medpopisnem obdobju tako znašal okrog 17.000 prebivalcev, to pa je obseg, ki ni mogel bistveno vplivati na strukturiranost prebivalstva Slovenije.

Ker je večini etničnih/narodnih skupin, vključno s Slovenci, delež upadel, lahko sklepamo, da se je to prebivalstvo preselilo v kategorijo neodgovorov in neznanega. Izjema so le Bošnjaki (glede na objavljene podatke (Šircelj 2003: 163), smo jih šteli vključno z Muslimani in Bosanci) in Albanci, ki so zabeležili velik pozitiven skok. Indeks rasti (z osnovo $100 \sim I_{100}$) znaša pri prvih 151, pri slednjih pa 175. Največji upad so doživeli Hrvati ($-17.234 \sim I_{100} = 67$) in Srbi ($-8437 \sim I_{100} = 82$). Za Hrvate je značilna izrazita asimilacija, ki je pri Srbih nekoliko šibkejša, na število Srbov pa je dodatno vplival poraz JLA v Sloveniji in razpad SFRJ, zaradi česar se je iz Slovenije precej družin in posameznikov izselilo (vir: rezultati ankete 2004 v: Josipovič 2005; Raduški 2003).

Poseben problem predstavljajo Črnogorci ($-1672 \sim I_{100} = 61$), ki so številčno relativno najbolj nazadovali. Pri njih sta poleg asimilacije potekala še dva procesa. Eden je vplival, da so Bošnjaki Sandžaka (regionalno opredeljeni kot *Sandžaklije*) doživeli mednarodno emancipacijo in se manj istovetijo z izvornim območjem oziroma z državnim imenom. Drugi pa je podobno, vendar v manjši meri vplival na emancipacijo Albancev iz Črne Gore. Nenazadnje je pomembno vlogo odigralo tudi agitiranje s strani prosrbskih sil za pridobivanje Črnogorcev za srbstvo ob aktualni razdvojenosti in nedavni razpetosti med samostojnostjo Črne Gore in njeno povezanostjo s Srbijo.

Preglednica 1: Etnična struktura 1991 in 2002 (vir: Popis 2002, SURS)

Etnična/narodna pripadnost	1991 ¹⁾		2002		Ethnic Affiliation
	skupaj	delež	skupaj	delež	
	total	share	total	share	
		%		%	
SKUPAJ	1.913.355	100	1.964.036	100	TOTAL
Narodno opredeljeni	1.845.022	96,43	1.766.982	89,97	Declared
Slovenci	1.689.657	88,31	1.631.363	83,06	Slovenes
Italijani	2.959	0,15	2.258	0,11	Italians
Mažžari	8.000	0,42	6.243	0,32	Hungarians
Romi	2.259	0,12	3.246	0,17	Roma
Albanci	3.534	0,18	6.186	0,31	Albanians
Avstrijci	126	0,01	181	0,01	Austrians
Bolgari	168	0,01	138	0,01	Bulgarians
Bošnjaki	...	...	21.542	1,1	Bosniacs
Češi	315	0,02	273	0,01	Czechs
Črnogorci	4.339	0,23	2.667	0,14	Montenegrins
Grki	21	0	54	0	Greeks
Hrvati	52.876	2,76	35.642	1,81	Croats
Judje	37	0	28	0	Jews
Makedonci	4.371	0,23	3.972	0,2	Macedonians
Muslimani	26.577	1,39	10.467	0,53	Muslims
Nemci	298	0,02	499	0,03	Germans
Poljaki	196	0,01	140	0,01	Poles
Romuni	115	0,01	122	0,01	Romanians
Rusi	167	0,01	451	0,02	Russians
Rusini	57	0	40	0	Rusinians ³⁾
Slovaki	139	0,01	216	0,01	Slovaks
Srbi	47.401	2,48	38.964	1,98	Serbs
Turki	142	0,01	259	0,01	Turks
Ukrajinci	210	0,01	470	0,02	Ukrainians ³⁾
Vlahi	37	0	13	0	Vlachs
Drugi	1.021	0,05	1.548	0,08	Other
Narodno neopredeljeni	25.978	1,36	22.141	1,13	Undeclared
Opredelili so se kot Jugoslovani	12.075	0,63	527	0,03	Declared as Yugoslavs
Opredelili so se kot Bosanci	...	...	8.062	0,41	Declared as Bosnians
Regionalno opredeljeni	5.187	0,27	1.467	0,07	Regionally declared
Drugi	8.716	0,46	12.085	0,62	Others
Niso želeli odgovoriti	...	...	48.588	2,47	Did not want to reply
Neznano	42.355	2,21	126.325	6,43	Unknown

1) Metodologija Popisa 2002 / Methodology of 2002 Census

Razmere na etničnem področju lahko razložimo tudi s pomočjo drugih popisnih vprašanj. Ob veroizpovedi, ki je bila kot popisno vprašanje daleč najbolj politizirana (prim. Damjanić 2003), si lahko pomagamo tudi s popisnim vprašanjem o maternem jeziku. Medtem ko je veroizpoved v pomoč takrat, kadar gre za etnične pripadnosti, pogojene z veroizpovedjo, jezik kot načeloma temeljni element specifične etnične pripadnosti najbolj pomaga pri etničnih ločnicah, temelječih na jeziku. Po podatkih Popisa 2002 se je število prebivalcev s slovenskim maternim

jezikom povečalo za več kot 33.000 ali dva odstotka (preglednica 2). Kot glavni opredelilni znak za južnoslovanske jezike (brez bolgarskega, makedonskega in slovenskega) smo oblikovali srbsko-hrvaški »kompleks«, ki vključuje vse jezike, ki so danes uradni državni jeziki na teritorijih Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Črne Gore in Srbije: hrvaškega, bosanskega, črnogorskega in srbskega. Ta kompleks maternih jezikov je leta 1991 obsegal 152.355 prebivalcev Slovenije, leta 2002 pa 153.760. Povečanje znaša 1.405 oseb ali 0,9 odstotka. Če to povečanje primerjamo s povečanjem števila prebivalcev s slovenskim maternim jezikom (povečanje z 1.690.388 na 1.723.434 ali 1,95 odstotka; vir: Popis 2002, SURS), gre relativno za več kot dvakratno, absolutno pa za več kot petnajstkratno povečanje. Skozi opredelitve prebivalstva po maternem jeziku vidimo, da so rezultati v popolnem nasprotju s tezo o zmanjšanju deleža Slovencev.

Odnos med etničnostjo in maternim jezikom je specifičen. Leta 1991 je 99,96 odstotka prebivalcev s slovenskim maternim jezikom navajalo slovensko narodno pripadnost. Ta odstotek je do leta 2002 upadel na 94,66 odstotka. Pri srbsko-hrvaškem jezikovnem kompleksu je bilo za pripadajoče etničnosti leta 1991 opredeljenih 82,27 odstotka, leta 2002 pa le še 76,66 odstotka.

Popisno vprašanje o maternem jeziku ima še eno lastnost, ki je ugodnejša kot pri vprašanju o narodni pripadnosti: delež neznanega je relativno nizek. V zadnjem medpopisnem obdobju se je z 2,2 sicer povzpел na 2,7 odstotka, a je to dokaj stabilno in skoraj zanemarljivo v primerjavi z 8,9 odstotka skupno neznanega pri narodni pripadnosti. Na relativno nizek delež »neodgovorov« pri vprašanju o maternem jeziku je ugodno vplivalo tudi dejstvo, da odgovora na to vprašanje (v primerjavi z vprašanjem o narodni pripadnosti) ni bilo mogoče zavriniti.

Preglednica 2: Jezikovna struktura 1991 in 2002 (vir: Popis 2002, SURS)

Materni jezik	1991 ¹⁾	2002	1991 ¹⁾	2002	Mother tongue
	Število/Number		Strukturi deleži (%)/Proportions (%)		
SKUPAJ	1.913.355	1.964.036	100	100	TOTAL
Slovenski	1.690.388	1.723.434	88,35	87,75	Slovene
Italijanski	3.882	3.762	0,20	0,19	Italian
Madžarski	8.720	7.713	0,46	0,39	Hungarian
Romski	2.752	3.834	0,14	0,20	Romany
Albanski	3.903	7.177	0,20	0,37	Albanian
Angleški	75	345	0,00	0,02	English
Arabski	...	130	...	0,01	Arabian
Bolgarski	131	159	0,01	0,01	Bulgarian
Bosanski	...	31.499	...	1,60	Bosnian
Češki	445	421	0,02	0,02	Czech
Črnogorski	...	462	...	0,02	Montenegrin
Danski	4	20	0,00	0,00	Danish
Francoski	73	206	0,00	0,01	French
Grški	29	40	0,00	0,00	Greek
Hrvaški	50.699	54.079	2,65	2,75	Croatian
Hrvaško-srbski	3.208	126	0,17	0,01	Croatian-Serbian
Kitajski	...	216	...	0,01	Chinese
Makedonski	4.525	4.760	0,24	0,24	Macedonian
Nemški	1.093	1.628	0,06	0,08	German
Nizozemski	27	74	0,00	0,00	Dutch
Poljski	309	267	0,02	0,01	Polish
Romunski	295	251	0,02	0,01	Romanian
Rusinski	49	42	0,00	0,00	Ruthenian
Ruski	229	766	0,01	0,04	Russian
Slovaški	163	294	0,01	0,01	Slovakian
Srbski	18.123	31.329	0,95	1,60	Serbian
Srbsko-hrvaški	80.325	36.265	4,20	1,85	Serbo-Croatian
Španski	...	129	...	0,01	Spanish
Švedski	51	34	0,00	0,00	Swedish
Turški	172	226	0,01	0,01	Turkish
Ukrajinski	171	399	0,01	0,02	Ukrainian
Vlaški	55	45	0,00	0,00	Vlach
Drugi	2.260	1.588	0,12	0,08	Other
Neznano	41.199	52.316	2,15	2,66	Unknown

1) Metodologija Popisa 2002 / Methodology of 2002 Census

Če želimo realneje opredeliti delež slovenskega prebivalstva, moramo uporabiti različne pristope, poleg etničnega še posebno jezikovni kriterij. Izhajati moramo tudi iz realnega okvira priselitev, ki pomenijo izhodišče nastanka večine »jugoslovanskih« etničnih skupin Slovenije. Podatki popisa 2002 razkrivajo, da je število priseljenih prebivalcev dejansko za 2.000–3.000 manjše od tistega iz leta 1991. Skupno naj bi se z območja nekdanje SFRJ v Slovenijo priselilo 150.763 (Popis 2002, preglednica 16) oziroma 151.432 (Popis 2002, preglednica 53) prebivalcev. Glede na to, da je drugi podatek mlajši, je najverjetneje ažurnejši, zato ga bomo vzeli za podlago opredelitve etnične strukture prebivalstva Slovenije. Če

od priseljenih odštejemo prebivalstvo, ki je etnično slovensko (28.273), ostane 123.159 prebivalcev. Med njimi je 85.011 prebivalcev opredeljenih v smislu nekdanjih jugoslovanskih narodov. Pripadnikov drugih etničnih skupin je 6.972, od katerih je največ Albancev (4.524). Poleg teh je še 31.176 prebivalcev, ki se niso etnično opredelili, vendar je bilo njihovo prvo prebivališče po rojstvu na območju nekdanje SFRJ zunaj Slovenije.

Če etnično opredeljenemu priseljenemu prebivalstvu prištejemo še enako opredeljeno prebivalstvo s prvim prebivališčem v Sloveniji (35.756), dobimo skupno 120.767 ali 6,15 odstotka vseh prebivalcev Slovenije, ki se eksplicitno opredeljujejo v smislu jugoslovanskih narodov.

Če etnično neopredeljeno prebivalstvo Slovenije (188.992), med katerimi je tudi 31.176 priseljenih z območja nekdanje SFRJ, opredelimo na podlagi pripadnosti maternemu jeziku, je med njimi 28.005 prebivalcev iz srbsko-hrvaškega kompleksa, skupaj z makedonskim jezikom pa gre za 28.648 prebivalcev. Če to prebivalstvo prištejemo k eksplicitno opredeljenim v smislu jugoslovanskih narodov, dobimo 149.451 ali 7,61 odstotka prebivalcev Slovenije.

Če upoštevamo še vse druge, ki se etnično opredeljujejo, dobimo še 22.365 prebivalcev, med katerimi je 11.747 ali 53 odstotkov pripadnikov ustavno priznanih etničnih manjšin. Med preostalimi 10.618 je največ Albancev (6.186), ki v veliki večini izhajajo iz nekdanje SFRJ (Popis 2002).

Prej dobljenemu številu »jugoslovanskih« narodov moramo prišteti še pripadnike ustavno priznanih manjšin v Sloveniji in druge etnično opredeljene, kar pomeni skupno 171.816 ali 8,75 odstotka vseh prebivalcev Slovenije. Ostane le še problem etnično neznanih, ki so neznani tudi po pripadnosti maternemu jeziku.

Materni jezik je ostal neznan le za 0,86 odstotka prebivalcev, ki niso želeli odgovoriti na vprašanje o narodni pripadnosti. To je na ravni preostalih etničnih opredelitev, saj omenjeni delež nikjer ne dosega enega odstotka. V primeru skupine neznan v etničnem smislu je nekoliko drugače, saj je med njimi neznanega materne jezika za 36,82 odstotka. Kljub vsemu v preostanku močno prevladuje slovenski materni jezik (55,68 odstotka od vseh neznanih in 88,13 odstotka med jezikovno opredeljenimi neznanimi), na ostale pa odpade le 7,5 odstotka (11,87 odstotka jezikovno opredeljenih neznanih). Glede na to, da na etnično neznane med priseljenimi iz nekdanje SFRJ odpade 10,45 odstotka vseh etnično »neznanih«, kar se ne razlikuje močno od državnega povprečja (6,43 odstotka), nimamo podlage za trditev, da etnično neznani prebivalci ne bi bili v enaki meri tudi etnični Slovenci.

Če torej 46.513 prebivalcev štejemo bodisi med opredeljene kot Slovenci bodisi obratno, dobimo interval 171.816–218.329 prebivalcev, ki se etnično ne opredeljujejo kot Slovenci. Gre za delež med 8,75 in 11,11 odstotka. To pomeni, da je

delež Slovencev realno nekje med 88,89 in 91,25 odstotka. Upoštevajoč še zgoraj navedene ugotovitve o razporeditvi neznanih lahko dokaj zanesljivo vsaj približno 40.000 neznanih v jezikovnem smislu (2,04 odstotka od vsega prebivalstva Slovenije) prištejemo k Slovincem. Po tej oceni znaša delež Slovencev približno 90,93 odstotka vseh prebivalcev Slovenije.

Spodnjo mejo intervala deleža Slovencev bi lahko nastavili tudi tako, da bi upoštevali vse etnično eksplicitno opredeljene kot Slovence, tem pa bi med etnično neopredeljenimi prišteli še etnično neopredeljene s slovenskim maternim jezikom. Na ta način bi dobili 1,740.758 ali 88,63 odstotka vseh prebivalcev, s tem da tukaj ni upoštevan delež »neznanih« po maternem jeziku.

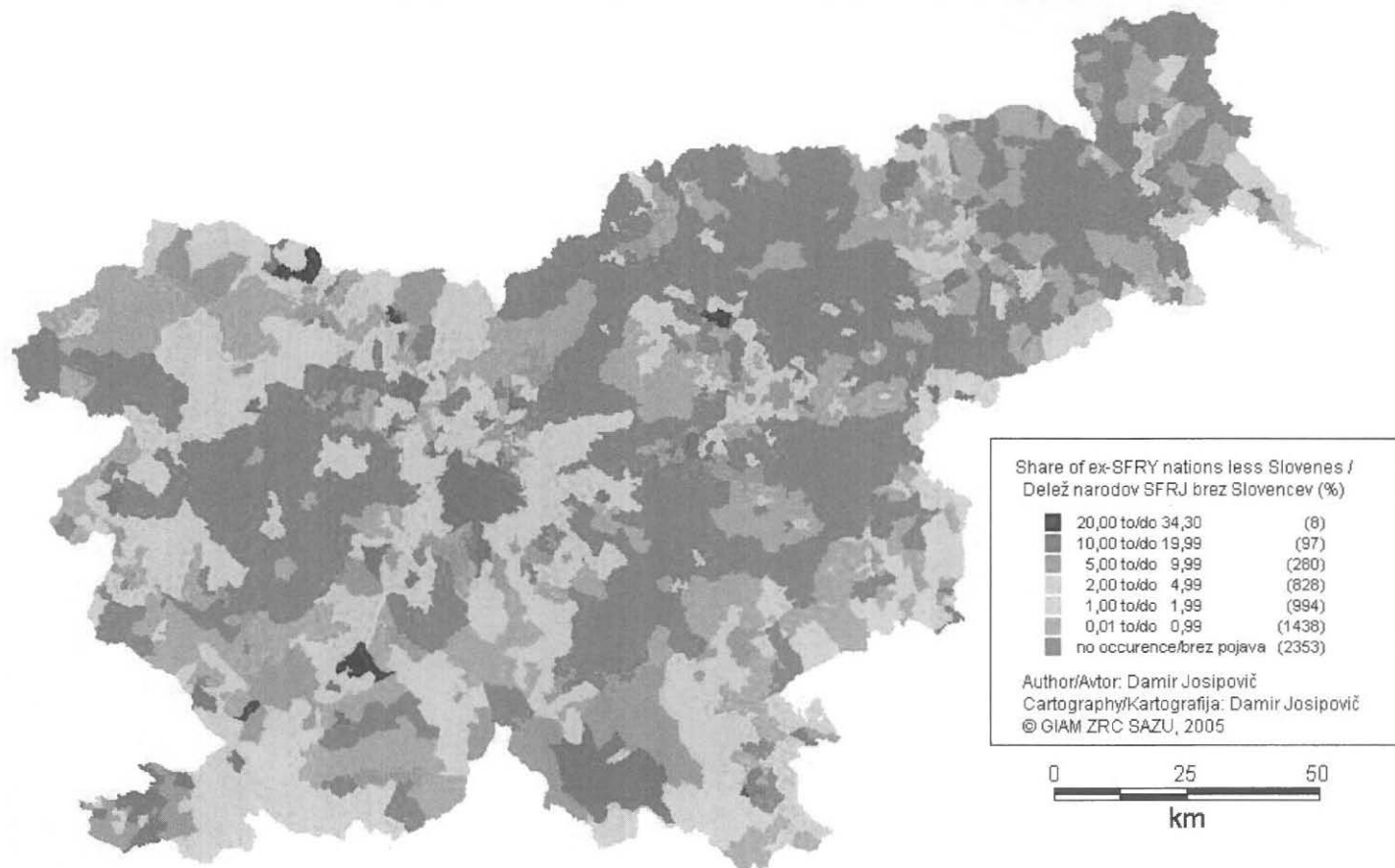
Ne glede na to, katero oceno vzamemo, ne more biti govora o realnem zmanjšanju deleža Slovencev, temveč o povečanju. Rezultati popisa 2002 zato bolj kažejo, da je prišlo popisno narodno/etnično opredeljevanje spričo prej omejene politizacije teh in drugih vprašanj v Sloveniji do neke mere v krizo in se prebivalstvo o teh vprašanjih težje opredeljuje ali pa to šteje za osebno zadevo, ki je ne želi deliti z državnimi organi.

3. GEOGRAFSKA RAZMESTITEV IZBRANIH ETNIČNIH SKUPIN V SLOVENIJI

S primerjavo poselitveno-geografskega vzorca priseljenega prebivalstva lahko ugotovimo prostorsko-geografske spremembe v obdobju samostojnosti Slovenije glede na izbrane elemente, ki opredeljujejo različne skupine priseljenega prebivalstva.

Analiza po naseljih je možna zgolj za podatke popisa 1991. Razpoložljivi podatki popisa 2002 zaradi določil varovanja oziroma zakrivanja podatkov take analize ne dopuščajo več. To je za raziskovalce velik problem, saj so na ta način mnoge relevantne raziskave onemogočene. Zato je bilo izvedeno združevanje manjših naselij v skupine, ki so dosegale dovolj veliko število prebivalcev, da jih uradno statistično »zakrivanje« ni pretirano prizadelo. Metoda združevanja je temeljila na homogenosti novih območij oziroma con, saj so slednje morale imeti vsaj okrog 500 prebivalcev, po možnosti pa so se morale bolj ali manj ujemati z mejami nekdanjih krajevnih skupnosti (povzeto po Josipovič in Repolusk 2004; Josipovič 2005: 95–6). Po zadnjem popisu je imelo osem demogeografskih homogenih območij nad 20-odstotni delež prebivalstva opredeljenega za pripadnike narodov nekdanje SFRJ brez Slovencev. Med njimi prevladujejo Bošnjaki, Hrvati in Srbi, ki so si številčno precej podobni, saj se njihovo število giblje okrog vrednosti 40.000 (Zupančič 2004b). Gre pa za samostojna naselja (Jesenice, Koroška Bela, Slovenski Javornik, Tržič, Postojna, Divača, Kanižarica, Velenje), od katerih so tri v občini Jesenice (slika 2). Najvišji delež beležijo Jesenice s 34,29 odstotka, preostala območja pa 20-odstotne meje ne presegajo močno. Zanimivo je, da med

Slika 2: Skupni delež narodov nekdanje SFRJ brez Slovencev po demogeografskih homogenih conah Slovenije (vir: Popis 2002, SURS)

omenjenimi območji ni niti enega iz Slovenske Istre, kjer je etnična struktura najpestrejša. Vzrok za to je prisotnost italijanske narodne manjšine ter množice drugih etničnih skupin in regionalnih opredelitev.

Delež priseljenih z območja nekdanje SFRJ, predstavljen po demogeografskih homogenih conah Slovenije (Josipovič in Repolusk 2004) je skoraj vedno nižji od deleža prebivalcev, ki so se opredelili drugače kot Slovenci ali pa se niso opredelili. Obstaja nekaj pomembnih izjem, kjer je delež priseljenih tudi do dvakrat večji od deleža prebivalstva, ki se nato niso opredelili kot Slovenci. Za vse teritorialne izjeme je značilno, da so to obmejne občine na meji s Hrvaško. Ta pojav je najbolj prisoten v Gornjem Obkolpju (Kostel, Osilnica, Loški Potok, Loška dolina), v Obsotelju (Brežice, Rogatec) in kraško-brkinskem delu Istre (Ilirska Bistrica) ter Podravju in Medjimurju (Ormož). Na celotnem obmejnem območju s Hrvaško močno prevladujejo priseljeni s Hrvaške. Ker to območje praktično v celoti meji na kajkavski del Hrvaške, se tudi priseljeno prebivalstvo s teh območij v največji meri smatra za Slovence (vir: rezultati ankete 2004; v. Josipovič 2005: 230).

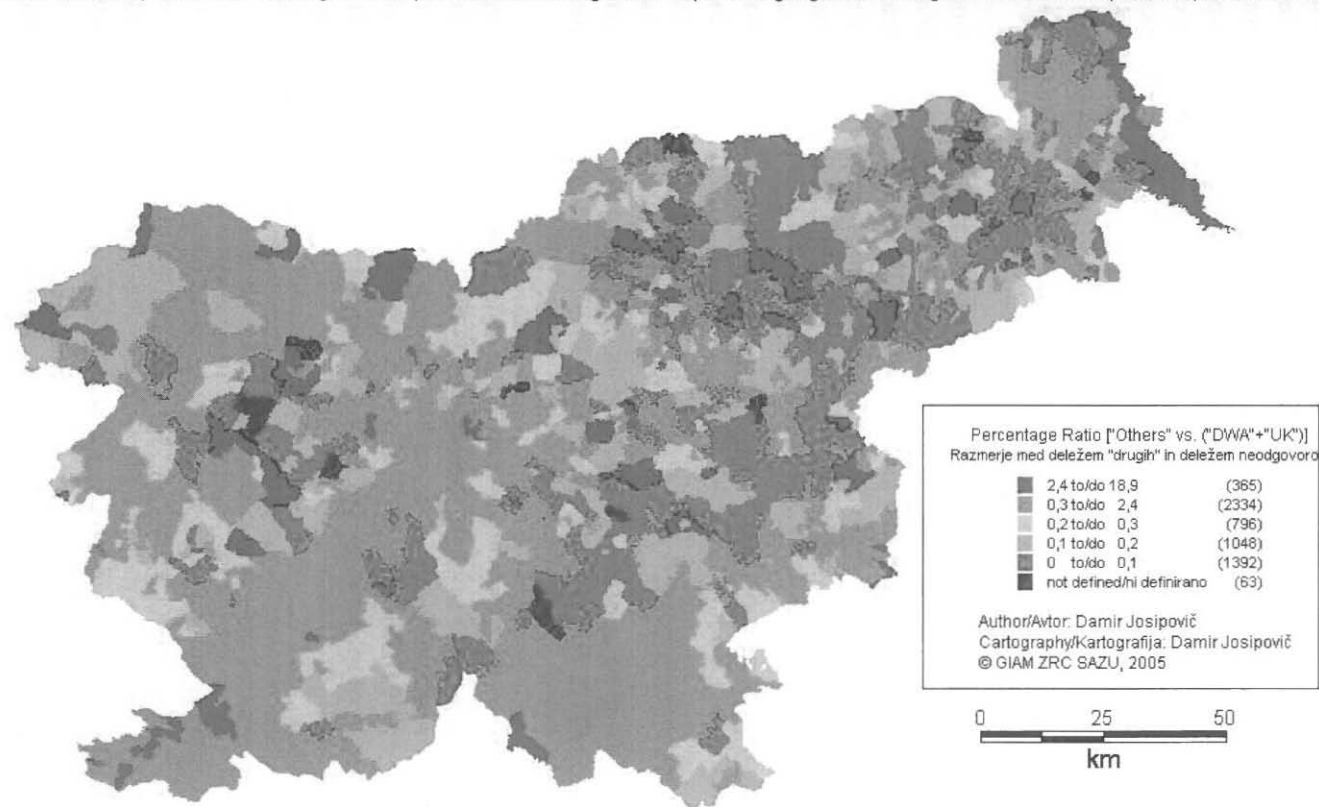
Po drugi strani najdemo 14 con v 13 občinah (Ajdovščina, Cerklje, Dobrova - Polhov Gradec, Gornji Grad, Idrija, Ivančna Gorica, Moravske Toplice, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Sveti Jurij, Šentjur, Turnišče, Železniki), v katerih obstajajo znatni deleži prebivalstva, ki se ne opredeljujejo večinsko, čeprav ne beležijo priseljevanja. Z deležem 10,12 odstotka prednjači ena med conami na območju občine Slovenska Bistrica (slika 3). Za vse omenjene občine je značilno, da so imigracijsko manj aktivne in da v njih ne najdemo pripadnikov manjšin, katerim slovenska ustava zagotavlja status avtohtonosti. Med ne/opredelitvami izstopajo predvsem tisti, ki so izjavili, da na vprašanje nočejo odgovoriti, ali pa je bila njihova etnična pripadnost popisovalcu neznana.

Iz prikazanega izhaja, da samo priseljevanje hkrati ne pomeni tudi avtomatično drugačne etnične strukture nekega območja. Kakor tudi območja brez priseljenec (ob upoštevanju ustavnih manjšin) niso nujno etnično povsem homogena. Priseljevanje, sodeč po podatkih popisa 2002, pojasnjuje le okrog 62 odstotkov variance v nevečinskih opredelitvah. Delež priseljenih je tako najmočnejši pokazatelj različne etnične sestave danega območja, še zdaleč pa ni edini.

4. SKLEP

Prikazana analiza in primerjava popisnih podatkov o narodnem/etničnem opredeljevanju prebivalstva Slovenije kaže, da vprašanj o etničnem opredeljevanju oziroma neopredeljevanju ne gre posploševati. Zelo velik delež etnično/narodno neopredeljenega prebivalstva ne moremo obravnavati enoznačno. Še posebno zato ne, ker v medpopisnem obdobju ni prišlo do tolikšnih demografskih sprememb, da bi bilo mogoče to neopredeljevanje v celoti pripisati drugim

Slika 3: Razmerje med deležem drugih* in skupnim deležem neodgovorov** po demogeografsko homogenih conah Slovenije (vir: Popis 2002, SURS)

(opomba: * – prebivalci, ki so se etnično/narodno opredelili, vendar drugače kot Slovenci; ** – združena kategorija prebivalcev, ki na popisno vprašanje o etnični/narodni pripadnosti niso želeli odgovoriti ali pa je njihov odgovor ostal neznan)

etničnim/narodnim skupinam. Podrobna analiza popisnih in drugih statističnih podatkov je pokazala, da je delež etnično slovenskega prebivalstva bistveno višji kot lahko sklepamo zgolj na podlagi zadnjih popisnih rezultatov o etničnem/narodnem opredeljevanju. Na podlagi primerjave različnih virov podatkov smo prišli do dveh ocen deleža Slovencev v prebivalstvu Slovenije, ki sta obe višji od uradne. Nedvomno popisni podatki ostajajo še vedno med ključnimi viri za presojanje sprememb etnične/narodne strukture v Sloveniji, vendar je bila za zadnji popis iz leta 2002 značilna politizacija nekaterih popisnih vprašanj, ki je pripeljala do zelo visoke stopnje neodgovorov. Razlogi za to so številni in jih gre verjetno iskati v spremenjenih političnih razmerah v primerjavi s prejšnjimi popisi, v družbenem ozračju neposredno ob popisu, morebitnih raznovrstnih pritiskih ob ali v obdobju popisovanja, zaradi česar se prebivalstvo o teh popisnih vprašanjih manj lagodno opredeljuje.

Pokazali smo, da ključni problem realnejšega opredeljevanja etnične strukture v Sloveniji leži v velikem deležu prebivalstva, ki se zaradi različnih vzrokov etnično ni opredelil. To vprašanje smo tudi regionalno-geografsko podrobneje analizirali. Območja, kjer se je velik del prebivalstva preprosto odločil zavrniti odgovor na to vprašanje, kot so denimo obsežni deli Štajerske, zato prej kažejo na neke vrste nezaupanja do izvajanja različnih institucionalnih postopkov. Podoben prostorski vzorec lahko opazimo npr. tudi pri udeležbi na lokalnih ali državnoborskih volitvah ter splošnih referendumih, ki jih na svoji spletni strani objavlja Republiška volilna komisija. Severovzhodna Slovenija tekom zadnjega desetletja vodi po nizki udeležbi (vir: Republiška volilna komisija). Na podlagi zaključkov analize lahko sklepamo, da bolj ko so izpostavljeni različni vidiki problematizacije in politizacije »občutljivih« popisnih vprašanj v javnosti, bolj je fenomen neodgovorov splošen, predvsem pa pretežno etnično neselektiven.

Poudariti je treba, da se je tekom 90. let 20. stoletja na področju rodnostnega obnašanja ali priseljevanja premalo spremenilo, da bi se lahko bistveno spremenila ali celo porušila razmerja med posameznimi etničnimi/narodnimi skupinami (Josipovič 2004). Značilen je drug proces. Prišlo je do močne asimilacije prebivalcev, ki se opredeljujejo drugače kot Slovenci. Zato ne moremo govoriti o zmanjševanju deleža Slovencev v absolutnih okvirih, pač pa le v okviru popisnih klasifikacij, s tem da je ta proces izrazitejši pri drugih (z nekaj izjemami) etničnih skupinah.

Torej presojanje sprememb etnične strukture (v popisu: narodne strukture) ne sme iti mimo temeljnega dualizma: opredeljenost nasproti neopredeljenosti (Repolusk 1999). Seveda je tudi neka oblika neopredeljenosti za posameznika opredeljenost, vendar to ne more biti nujno znak spremembe etnične opredelitve, pač pa le nestrinjanje z zunanjimi pritiski v danem zgodovinskem trenutku ali diktat popisnih pravil (Damjanič 2002: 33, 48, 71). Zato je o spremembah deležev

posameznih etničnih skupin primerneje govoriti v kontekstu etnično/narodno opredeljenega nasproti neopredeljenemu prebivalstvu. V takšnem kontekstu dosega delež Slovencev 92 odstotkov (vir: Popis 2002, SURS), ta delež pa gre v primerjavi s popisom 1991 (91 odstotkov) na račun drugih etničnih pripadnosti, predvsem Hrvatov.

VIRI IN LITERATURA:

- Banka statističnih podatkov. Statistični urad Republike Slovenije – Statistical Office of Republic of Slovenia, Ljubljana. Medmrežje: <http://www.gov.si/bsp>.
- Bufon, M. (1990) Temeljni problemi geografskega preučevanja etničnih manjšin na primeru Slovencev v Italiji. *Geografski vestnik* 62, 99–111.
- Centralni register prebivalstva. Ministrstvo za notranje zadeve.
- Damjanič, D. (2002) Politizacija vprašanja o veroizpovedi pri popisu prebivalstva. (Diplomsko delo) Ljubljana: FDV.
- Gosar, A. (1993) Narodnosti Slovenije – spreminjanje etnične podobe v Srednji Evropi. *Geographica Slovenica* 24, 33–50.
- Josipovič, D. (2004) *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Josipovič, D. (2005) Demogeografski učinki imigracije v Sloveniji po II. svetovni vojni. (Disertacija) Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Josipovič, D. in P. Repolusk (2004) Demogeografske homogene cone. (Tipkopis, neobjavljeno gradivo – unpublished material) Ljubljana: GIAM ZRC SAZU.
- Klemenčič, M. in V. Klemenčič (1995) National structure, ethnic communities and minorities in the Alps-Adriatic Region. *Slovenski izseljenski koledar*, 200–207.
- Klemenčič, M. in V. Klemenčič (1996) Hrvati v Sloveniji glede na podatke popisov prebivalstva po drugi svetovni vojni. *Matica* 2, 9, str 2.
- Klemenčič, V. (1986) Problem narodnosti in narodnih manjšin v procesu urbanizacije z vidika geografije in etnologije. *Dela* 3, 45–53.
- Knežević Hočevar, D. (2003) Medijska govornica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji. *Teorija in praksa* 40/2, 335–356.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1971. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1981. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1991. Statistični urad Republike Slovenije.

- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Medmrežje: <http://www.stat.si/popis2002/>
- Raduški, N. (2003) Etnička slika Srbije - popis 2002. godine. *Migracijske i etničke teme* 19, 2-3, 253-267.
- Repolusk, P. (1999) Ethnically undefined population in Slovenia: population census in 1991. V Koter, M. in K. Heffner *Multicultural regions and cities: Regions and regionalism 4*. Lodž-Opole, 99-107.
- Republiška volilna komisija - Republic commission on elections. Medmrežje: <http://www.rvk.si/>
- Rezultati raziskovanj - Results of Surveys. Prebivalstvo Slovenije - Population of Slovenia, različne številke - various volumes. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije - Statistical Office of Republic of Slovenia.
- Statistične informacije - Rapid Reports, razne številke - various volumes. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije - Statistical Office of Republic of Slovenia.
- Statistični letopis - Statistical Yearbook, razni letniki - various volumes. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije - Statistical Office of Republic of Slovenia.
- Šircelj, M. (2003) Verska, jezikovna in narodnostna sestava prebivalstva Slovenije, popisi 1921-2002. Ljubljana: Statistical Office of Republic of Slovenia.
- Šircelj, M. in I. Tršinar (ur.) (1996) Prebivalstvo Slovenije - predlog nove definicije prebivalstva Slovenije. Razvojna vprašanja statistike 8. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije - Statistical Office of Republic of Slovenia.
- Zupančič, J. (2004a) Etnična sestava prebivalstva in medetnični odnosi v Velenju. *Razprave in gradivo* 46, 154-165.
- Zupančič, J. (2004b) Ethnic structure in Slovenia and Slovenes in neighbouring countries. V M. Orožen Adamič (ur.) *Slovenia - geographical overview*, 87-92. Ljubljana: ZGDS, Založba ZRC.

MODEL INTEGRACIJSKE POLITIKE V ODNOSU DO DRUGIH MODELOV IMIGRANTSКИH POLITIK¹

A MODEL OF INTEGRATION POLICY IN RELATION TO OTHER MODELS OF IMMIGRANT POLICIES

Immigrant policies play an important role in the processes of inclusion of immigrants in the receiving societies. These policies set legal, institutional and other frameworks for the processes of inclusion as well as guidelines for the adaptation of immigrants and the receiving society. The aims of immigrant policies may stretch from assimilation to different forms of multiculturalism. Integration policy is a term often used as a general term referring to different immigrant policies. The author argues that integration policy represents only one model of different immigrant policies. The aim of an integration policy is integration of immigrants. Integration is here defined as a multi-way process which demands adaptation from the immigrants as well as from the receiving society. In the process of integration immigrants become active and equal participants in social, economic, legal, political and cultural relations and processes in the receiving state, while maintaining the possibility of expressing and preserving their culture, religion and ethnic affiliation. Distinct characteristics of the model of integration policy in relation to other models of immigrant policies will be presented through the prism of different typologies of immigrant policies.

Keywords: integration, integration policy, immigrant policy, immigrants, models of immigrant policies

V procesih vključevanja imigrantov v okolje sprejemne družbe igrajo pomembno vlogo imigrantske politike. Te postavljajo pravne, institucionalne in druge okvire procesom vključevanja ter usmerjajo prilagajanje tako imigrantov kot večinske družbe in njenih institucij. Cilji imigrantskih politik lahko segajo od asimilacije do raznih oblik spodbujanja kulturnega pluralizma. Pogosto se kot splošen izraz za poimenovanje različnih imigrantskih politik uporablja izraz integracijska politika. Avtorica v članku zagovarja stališče, da je integracijska politika le eden med modeli imigrantskih politik. Izhaja iz predpostavke, da je cilj integracijske politike integracija imigrantov, pri čemer je integracija opredeljena kot večsmeren proces, ki zahteva medsebojno prilagajanje tako imigrantov kot večinske družbe. V procesu integracije priseljenci postanejo aktivni in enakopravni udeleženci socialnih, ekonomskih, pravnih, političnih in kulturnih odnosov v državi sprejemnici, pri čemer je vsakomur zagotovljena možnost izražanja in ohranjanja njegove lastne kulture, vere in etnične pripadnosti. Značilnosti in specifičnosti modela integracijske politike v odnosu do drugih modelov bodo v članku predstavljene skozi prizmo različnih tipologij imigrantskih politik.

Ključne besede: integracija, integracijska politika, imigrantska politika, imigranti, modeli imigrantskih politik

UVOD

V kontekstu imigracije se izraz integracijska politika pogosto uporablja kot splošen izraz za poimenovanje različnih politik vključevanja imigrantov v sprejemno okolje, ne glede na cilje takšnih politik, ki lahko segajo »od asimilacije, integracije in adaptacije do soobstoja več kultur, narodov in etničnih skupnosti« (Komac, Medvešek in Roter 2007: 105). Takšna uporaba ne sledi teoretičnim opredelitvam konceptov integracije, asimilacije, adaptacije idr. V prispevku zagovarjam stališče, da je integracijska politika poseben model politik(e) vključevanja imigrantov v sprejemno okolje. Ključne značilnosti in specifičnosti modela integracijske politike v odnosu do drugih modelov bodo predstavljene skozi pregled in analizo različnih tipologij imigrantskih politik.

OPREDELITEV IMIGRANTSKE POLITIKE

Imigrantska politika je politika, s katero država ureja odnose med večinsko družbo in imigranti, ki so naseljeni na njenem ozemlju, postavlja okvire za vključevanje imigrantov ter usmerja prilagajanje večinske družbe.² V več(deset)letnem soočanju z imigracijo so države razvile različne politike do imigrantov na svojem ozemlju. V Zahodni Evropi, ki se je z večjim priseljevanjem soočala po drugi svetovni vojni, so bile omenjene politike prvotno usmerjene predvsem na vključevanje imigrantov na trg dela in v sistem države blaginje. V omenjenem času so bile migracije v glavnem ekonomske narave. Države sprejemnice so z odprtimi rokami sprejemale imigrante, saj so potrebovale dodatno delovno silo. Imigrantski delavci so v Zahodno Evropo najpogosteje prihajali iz nekdanjih kolonij ter iz držav Južne in Vzhodne Evrope, s katerimi so zahodnoevropske države sklepale posebne sporazume (sistem gostujočih delavcev) (Favell 1998[2001]: 23). Izhodišče omenjenih politik je bilo, da so imigranti zgolj začasna delovna sila in da se bodo po preteku delovnih obveznosti vrnil v svoja izvorna okolja. Šele pozneje – predvsem ko je postalo jasno, da imigracija ni zgolj začasen pojav in da bodo imigranti ostali v državah priselitve – so posamezne države začele vključevanje imigrantov obravnavati bolj celostno in so v svoje imigrantske politike vključevale tudi ukrepe na kulturnem, političnem, izobraževalnem in drugih področjih. Vseeno pa so med njihovimi imigrantskimi politikami obstajale (in še obstajajo) razlike. Nekatere

¹ Prispevak je nastal na podlagi avtoričine doktorske disertacije z naslovom »Integracijska politika – politika integracije migrantov: teoretični model in študija primera Republike Slovenije.« Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006.

² Na tem mestu je treba opozoriti na razliko med imigrantsko in imigracijsko politiko – imigracijska politika je politika, s katero država nadzira priseljevanje na njeno ozemlje, določa, kdo se lahko priseli, pod kakšnimi pogoji, s kakšnim namenom in za kako dolgo obdobje. Med prvimi, ki so predlagali razlikovanje med obema vrstama politik, je bil leta 1985 Thomas Hammar (Doomernik 1998: 7).

države so na primer spodbujale popolno (tudi) kulturno asimilacijo priseljencev, druge so si zadale za cilj ohranjati in spodbujati kulturni pluralizem v družbi in so zato izvajale bolj pluralistične imigrantske politike (na primer politike multi-kulturalizma).

Ne glede na to, kakšen pristop do vključevanja imigrantov v širšo družbo se izkazuje skozi politike posameznih držav, omenjene politike, ki urejajo ali uokvirjajo vključevanje, imenujemo s skupnim izrazom imigrantske politike. Imigrantske politike so torej krovni pojem, ki vključuje tako asimilacijske politike kot politike segregacije in različne politike kulturnega pluralizma. Glede na razlike med imigrantskimi politikami pa lahko govorimo o različnih tipih, oblikah ali modelih imigrantskih politik (npr. model asimilacije, segregacije, multikulturalizma, integracije, model etničnih manjšin).

MODELI IMIGRANTSKIH POLITIK

Integracijski model imigrantske politike izhaja iz opredelitve integracije kot dvo- oziroma večsmerne procesa,³ ki zahteva prilagajanje tako priseljencev kot tudi večinske/sprejemne družbe. V procesu integracije priseljenci postanejo aktivni in enakopravni udeleženci socialnih, ekonomskih, pravnih, političnih in kulturnih odnosov in procesov v državi sprejemnici, pri čemer je vsakomur zagotovljena možnost izražanja in ohranjanja njegove lastne kulture, vere in etnične pripadnosti. Integracijski model temelji na medkulturnem (interkulturnem) pristopu, ki dopušča ohranjanje različnih kulturnih in etničnih identitet, vendar posameznikov ne obravnava primarno kot člane etničnih ali kulturnih skupin. Poudarek je na kulturni raznolikosti družbe kot celote in večplastnosti kulturnih identitet posameznikov, ki sestavljajo družbo, in posamezne etnične skupine. Medkulturni pristop spodbuja dialog in interakcije med različnimi kulturnimi skupinami, medsebojno spoznavanje in sodelovanje. Skozi te procese naj bi se oblikovale tudi določene nove (skupne) vrednote in prakse, ki bi bile trdnejša podlaga za izgradnjo občutka pripadnosti in povezanosti med vsemi posamezniki in tudi različnimi etničnimi/kulturnimi skupinami. Da bi bolje razumeli specifične značilnosti modela integracijske politike v odnosu do drugih modelov imigrantskih politik, bo v nadaljevanju članka integracijski model prikazan skozi prizmo različnih tipologij imigrantskih politik.

Tipologije imigrantskih politik⁴ izhajajo iz različnih kriterijev. Nekatere med njimi se osredotočajo zgolj na določen segment vključevanja imigrantov v novo

3 Glej npr.: Süßmuth in Weidenfeld 2004: 12; Doomernik 1998: 5; Hansen 2003: 105; Castles in dr. 2002: 12; IOM 2004: 5.

4 Modeli imigrantskih politik, ki jih zasledimo v literaturi, se praviloma nanašajo na nacionalne modele.

okolje, druge skušajo zajeti bolj kompleksno sliko. Iz kriterija trajnosti naselitve, na primer, izhaja tipologija oziroma delitev modelov vključevanja imigrantov na dva pola – model gostujočih delavcev na eni in model trajnih imigrantov na drugi strani (Entzinger 2000). Model gostujočih delavcev imigracijo razume kot začasen pojav, ki naj bi pomagal zapolniti trenutne potrebe po delovni sili. Ko bi te potrebe izginile, naj bi se imigranti (gostujoči delavci) vrnili v svoje izvirne države. Zato ta model posveča nekaj pozornosti zgolj (omejeni) integraciji imigrantov na trg dela in zagotavljanju (omejenih) socialnih pravic imigrantskim delavcem, vprašanja širše integracije, večkulturnosti in enakih možnosti pa niso deležna velike (če sploh kakšne) pozornosti. Model trajnih imigrantov, nasprotno, priznava ali celo spodbuja trajnost naselitve imigrantov in predvideva tak ali drugačen način njihovega vključevanja v širšo družbo.

Po kriteriju pogojev za pridobitev državljanstva prav tako ločimo dva modela: prvi je *ius soli*, drugi pa *ius sanguinis*. Po *ius soli* sistemu, v katerem se izvorno državljanstvo pridobi z rojstvom na ozemlju države, ne glede na izvor oziroma državljanstvo staršev, je naturalizacija imigrantom po določenem obdobju bivanja v državi relativno lahko dosegljiva. Imigranti imajo tako možnost, da se po določenem obdobju v pravicah (in dolžnostih) izenačijo z državljani. V *ius sanguinis* sistemu pa se državljanstvo (in s tem povezane pravice) prenaša iz generacije v generacijo po krvni liniji in se ga pridobi z rojstvom glede na državljanstvo staršev in ne glede na kraj oziroma državo rojstva. V tem sistemu imigranti, pa tudi njihovi potomci, ne morejo pridobiti oziroma težko pridobijo državljanstvo države, v kateri živijo, zato se pravice državljanov in imigrantov tudi na dolgi rok lahko precej razlikujejo (Entzinger 2000). Med najbolj znanimi deli, ki pojasnjujejo razlike med državami glede na različne modele podeljevanja državljanstva, je Brubakerjeva (1992) primerjalna študija Francije in Nemčije.

Pridobitev državljanstva je za imigrante pomembna predvsem v smislu polne pravne integracije, ki je podlaga tudi za integracijo na vseh drugih področjih (ekonomskem, socialnem, političnem). Pravna integracija pomeni izenačitev pravic imigrantov z drugimi polnopravnimi člani skupnosti. Zgoraj omenjena modela se osredotočata zgolj na državljanstvo oziroma možnost njegove pridobitve. Model integracije v tem kontekstu sicer priznava pomen državljanstva in naturalizacije, vendar predvideva tudi druge mehanizme za integracijo imigrantov mimo formalnega državljanskega statusa. Ti mehanizmi so boljše zajeti v enem od modelov

Nekateri avtorji (Favell 2001, 2003) kritizirajo takšen državocentričen pristop, ker naj bi pripisoval preveliko vlogo državi in državnim institucijam pri usmerjanju procesov integracije in hkrati prispeval k napačnemu razumevanju družbe kot zaokrožene, funkcionalne celote, ki naj bi jo bila sposobna zagotavljati (le) država s svojimi politikami in institucijami. Favell (2001: 2) opozarja, da je treba v raziskovanju integracije gledati na državo in/ali nacionalno družbo zgolj kot na eno med potencialnimi spremenljivkami, ki pojasnjujejo dejanja imigrantov v interakcijah s sprejemnimi družbami.

Bauböckove tipologije, ki izhaja iz kriterija pravne integracije. Bauböck (1994) loči tri modele:

- a) Socialna vključenost/državljska izključenost: omenjeni model so sprejele predvsem države s tradicionalno kulturno ali etnično definicijo naroda (nacionalnosti), ki niso bile deležne imigracij iz nekdanjih kolonij in ki so po drugi svetovni vojni vodile politiko rekrutacije začasnih gostujočih delavcev. V to skupino sodijo Nemčija, Švica in Avstrija. Naštete države so priseljencem postopoma podeljevale vse več socialnih in državljskih pravic, oteževale pa so dostop do naturalizacije. Iz kroga upravičencev za pridobitev državljanstva so bili zaradi upoštevanja *ius sanguinis* načela pri izvornem pridobivanju državljanstva pogosto izključeni tudi potomci imigrantov. Na priseljevanje se v tem modelu gleda kot na začasen pojav, ki naj bi se običajno končal z vrnitvijo priseljencev v njihovo izvorno državo.
- b) Pravna integracija preko naturalizacije: pričujoči model, v nasprotju s prvim, spodbuja naturalizacijo imigrantov. Imigrantom lahko dovoljuje, da ostanejo v državi kot tujci (nedržavljeni) neomejeno, vendar pa velik delež stalno naseljenega prebivalstva brez državljanstva smatra za demokratično anomalijo. Z dokaj kratkimi roki zahtevanega prebivanja v državi in z relativno nizkimi stroški spodbuja priseljence, da se odločijo za naturalizacijo. Otroci priseljencev, ki so rojeni v državi imigracije, dobijo državljanstvo te države ob rojstvu ali ob polnoletnosti. V tem modelu je naturalizacija glavni mehanizem za pravno integracijo. Približevanje pravnega položaja nenaturaliziranih stalnih prebivalcev položaju državljanov (na primer s podeljevanjem volilne pravice tujcem za volitve na lokalni ravni) se v tem modelu običajno zavrača kot kontraproduktivna strategija, ker znižuje željo priseljencev po naturalizaciji. V model integracije preko naturalizacije bi lahko uvrstili Francijo, ZDA, Kanado in Avstralijo, delno tudi Veliko Britanijo.
- c) V tretjem pristopu k državljski integraciji se pravna integracija meri v smislu državljskih pravic in ne v smislu formalnega državljskega statusa. Naturalizacija je za priseljence pomemben način pridobivanja pravic, ni pa edini. Povečevanje pravic stalnih prebivalcev države, ki niso njeni državljeni, je naturalizaciji komplementarna politika. Čeprav lahko zmanjšuje stopnjo naturalizacije, pa po drugi strani povečuje pravno integracijo.⁵ Model ne obravnava politične skupnosti kot skupnosti, ki je popolnoma skladna s skupnostjo državljanov, pač pa se ta skupnost razširja

5 Celovita ali polna pravna integracija predstavlja izenačitev pravic in dolžnosti vseh prebivalcev. S povečevanjem števila pravic, ki so povezane s statusom stalnega prebivališča, se zmanjšuje razkorak med pravicami državljanov in nenaturaliziranih imigrantov, zato lahko v tem primeru govorimo o povečanju pravne integracije.

tako preko meja formalnega članstva kot tudi preko meja državnega teritorija. Naselitev v eni državi ter ohranjanje socialnih in drugih vezi z drugo državo se v tem modelu medsebojno ne izključujeta. V njem naj bi bilo lažje dostopno tudi dvojno državljanstvo.

Za integracijski model imigrantske politike je značilen pristop, nakazan v tretjem modelu Bauböckove tipologije. Ker pa se omenjena tipologija nanaša le na pravno integracijo, ne predstavlja celotne slike oziroma vseh značilnosti integracijskega modela, po katerih bi ga lahko ločili od drugih modelov (nacionalnih) imigrantskih politik. Za boljše razumevanje in celovitejšo primerjavo z drugimi modeli imigrantskih politik moramo v tipologijo vključiti še druge kriterije, ki bodo poleg pravne zajeli tudi druge dimenzije integracije. Poglejmo si najprej nekaj tipologij, ki se osredotočajo na kulturno dimenzijo integracije.

Najenostavnejša tovrstna tipologija ločuje dva glavna modela – asimilacijski model in model etničnih manjšin.⁶ Asimilacijski model od imigrantov pričakuje, da opustijo svojo lastno kulturo in prevzamejo večinsko.⁷ Priznavanje kulturne ali verske raznolikosti v javni sferi ni dopustno. Model etničnih manjšin pa v nasprotju s prvim priznava etnično in kulturno raznolikost ter spodbuja etnične skupine, da ohranjajo in razvijajo svoje etnične/kulturne posebnosti (Entzinger 2000). Omenjena modela izrazito poenostavljeno opisujeta različne oblike vključevanja imigrantov v večinsko družbo z vidika kulturne dimenzije integracije. Bolj natančno bi lahko omenjene možnosti predstavili na lestvici, na kateri je ena med skrajnimi točkami popolna asimilacija, druga pa popolna kulturna ločenost različnih etničnih skupin, ki ohranjajo vsaka svojo kulturo. Model integracije bi na tej lestvici predstavljal neko vmesno točko, ki predvideva obstoj določenih skupnih norm in vrednot oziroma vsaj njihovemu prilagajanju (vsaj v javni sferi), v okviru tega pa omogoča ohranjanje, razvijanje in izražanje različnih kulturnih in etničnih identitet in običajev.

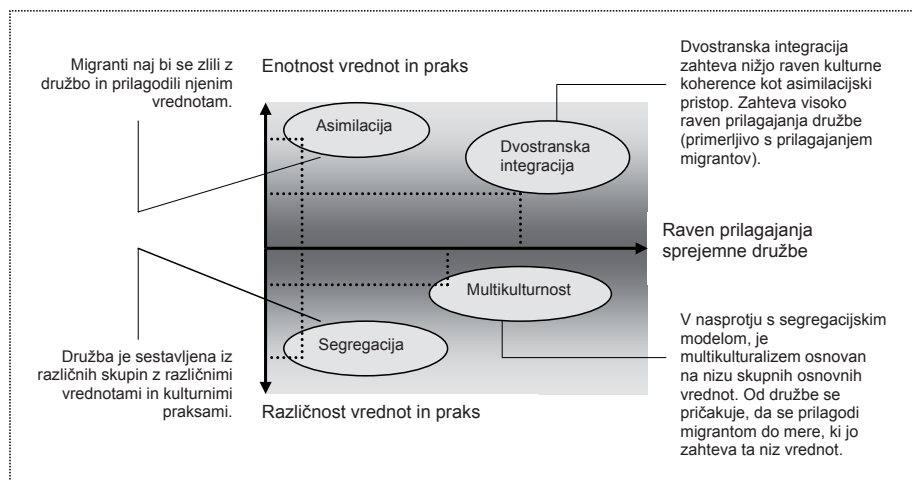
Nekoliko jasnejše razlikovanje modelov vključevanja imigrantov v novo okolje z vidika kulturne dimenzije integracije omogoča tipologija, ki jo zasledimo v publikaciji *Mednarodne organizacije za migracije* (IOM) Ljubljana (IOM 2004) (glej sliko 1). Ta tipologija poleg kriterija enotnosti/različnosti kulturnih vrednot in praks vpeljuje še en kriterij, to je raven prilagajanja večinske oziroma sprejemne družbe.

6 Nekateri avtorji uporabljajo drugačne termine za poimenovanje omenjenih modelov – Heckmann (1998: 7), na primer, govori o politiki akulturacije in politiki oblikovanja manjšin – vendar se dejansko nanašajo na enake vsebine.

7 Asimilacijski model je danes napadan praktično z vseh strani in nekateri avtorji trdijo, da ima v glavnem le še zgodovinsko aplikativnost in je verjetno skupinska asimilacija (za asimilacijo posameznikov to ne velja) le še zgodovinski pojav (glej Schmitter Heisler 1992: 631).

Slika 1: Pristop k integraciji

Vir: IOM 2004.⁸

Prikazana tipologija poudarja nekatere ključne točke razlikovanja med različnimi modeli imigrantskih politik z vidika kulturne dimenzije integracije. Gre za razlike v stopnji prilagajanja večinske družbe in razlike v nizu skupnih vrednot, ki si jih delijo imigrantske skupine in večinska družba.

Model segregacije predstavlja politiko, ki od imigrantov ne pričakuje prilagoditve kulturi sprejemne družbe, prav tako pa ne predvideva velikega prilagajanja sprejemne družbe. Takšen pristop se običajno uporablja pri začasnih imigrantih. Imigrantom so, izhajajoč iz pričakovanja, da se bodo po določenem času vrnili nazaj v izvirne države, zagotovljene zgolj omejene socialne pravice, izključeni pa so iz večine drugih področij družbenega življenja sprejemne družbe (IOM 2004: 5).

Model asimilacije temelji na ideji, da naj bi imigranti postopno postali enakopravni državljani in se zllili z večinsko družbo. Najprej naj bi se naučili njenega jezika ter prevzeli norme in vrednote, ki prevladujejo v državi gostiteljici, postopoma pa naj bi se popolnoma asimilirali. Šlo naj bi v glavnem za enosmerni proces prilagajanja imigrantov sprejemni družbi (IOM 2004: 5).

● ● ●

⁸ V publikaciji IOM je pri vodoravni osi, ki označuje raven prilagajanja sprejemne družbe, uporabljen izraz gostujoča družba, ki pa verjetno predstavlja zgolj napačen prevod angleškega izraza host-society in je dejansko mišljena družba gostiteljica (sprejemna družba), to je družba, v katero se imigranti priselijo. Zato je v sliki 1 uporabljen izraz sprejemna družba.

Model multikulturalnosti zagotavlja imigrantom enake pravice in možnosti, kot jih imajo člani sprejemne družbe, ne da bi ob tem od njih zahteval, da se odpovejo svojim kulturnim značilnostim in povezavam. Model predvideva obstoj določenega niza skupnih temeljnih vrednot, ki naj bi si jih delili imigranti in sprejemna družba. Od sprejemne družbe se pričakuje, da se prilagodi imigrantom do mere, ki jo zahteva omenjeni niz vrednot (IOM 2004: 5). Končni rezultat takšne politike bi bil položaj, v katerem imajo različne etnične skupine enake pravice in enakopraven položaj, vendar pa ostajajo v precejšnji meri ločene druga od druge.

Model integracije temelji na ideji, da je integracija dvosmeren proces obojestranskega prilagajanja med imigranti in sprejemno družbo, v katerem omenjeni dve skupini ne le sprejemata skupno kulturo, temveč obe k njej tudi prispevata. Ob medkulturnem učenju in prilagajanju pa naj bi vsak posameznik ali kulturna skupina ohranil(a) tudi »smisel za kulturno dediščino in raznolikost« (IOM 2004: 5). V primerjavi z modelom multikulturalnosti model integracije predvideva širši niz skupnih vrednot in tudi višjo stopnjo medsebojnega prilagajanja različnih kulturnih skupin.

Opredelitev različnih modelov v tipologiji IOM je na nekaterih mestih nenačnna in ne nudi zadovoljivega razumevanja vseh elementov posameznega modela. Iz opredelitve multikulturalnega modela, na primer, ni jasno, ali skupni niz vrednot v tem modelu predstavljajo vrednote večinske družbe, ki jih morajo imigranti prevzeti oziroma se jim prilagoditi, ali pa gre za skupno ustvarjene vrednote, ki nastanejo v procesu medsebojnega prilagajanja imigrantskih skupin in večinske družbe. Tudi ni razumljivo, zakaj naj bi se model multikulturalnosti razlikoval od modela integracije (in asimilacije) v tem, da so v multikulturalnem modelu »imigrantom zagotovljene enake pravice in možnosti, ne da bi od njih zahtevali, da se odpovejo svojim kulturnim povezavam« (IOM 2004: 5). Glede na to, da model integracije predvideva, da lahko »vsak posameznik ali kulturna skupina ohrani smisel za kulturno dediščino in raznolikost«, to verjetno ne pomeni zahteve po odpovedi svojim kulturnim povezavam. Iz tega bi, glede na zgoraj citirano trditev, lahko sklepali, da obstaja razlika med modelom integracije in modelom multikulturalnosti v obsegu pravic in možnosti, ki so na voljo imigrantom. Ker je pravna dimenzija integracije v tipologijo vključena zgolj posredno in zlasti v modelu integracije ni nikjer omenjena, bi težko trdili, da tipologija res predvideva takšno ločevanje med omenjenima modeloma.

Predstavljena tipologija IOM se zdi uporabna predvsem z vidika pojasnjevanja razlik med posameznimi modeli glede na kulturno dimenzijo integracije. V tem pogledu pa so glavne razlike med modeloma multikulturalnosti in integracije v tem, da prvi predvideva ožji niz skupnih vrednot in praks in nižjo stopnjo medsebojnega prilagajanja različnih kulturnih skupin. Razlika je tudi v načinu oblikovanja niza skupnih vrednot in praks. Pri modelu integracije se te vrednote oblikujejo

v medsebojnih interakcijah med imigranti in sprejemno družbo, obe strani pa prispevata svoj delež k njihovi vsebini. Pri modelu multikulturalnosti pa bi lahko sklepali (čeprav to iz IOM-ovega opisa modela ni eksplicitno razvidno), da gre v večji meri za enosmerno prevzemanje kulturnih vrednot in praks sprejemne družbe s strani imigrantov.⁹

Morda bi bilo primerneje, če bi namesto o skupnih vrednotah in praksah govorili o obojestranskem spoštovanju določenih skupnih pravil obnašanja v družbi. Čeprav je privrženost skupnim temeljnim vrednotam dobrodošla za povezanost družbe in je koristno, če si integracijska politika s spodbujanjem medkulturnih interakcij prizadeva vzpostavljati možnosti za razvoj skupnih vrednot, pa to ni nujen pogoj za integracijo. Ni namreč nujno, da različne skupine ponotranjajo iste vrednote in jih sprejemajo za svoje. Pomembno je, da družba in njeni posamezni deli znajo živeti s kulturnimi razlikami in da v medsebojnih interakcijah upoštevajo določena skupna pravila obnašanja, ki temeljijo na spoštovanju dostojanstva in individualne svobode vsakega posameznika. Model integracije naj bi omogočal in spodbujal sodelovanje različnih družbenih skupin v demokratičnem procesu oblikovanja in sprejemanja takšnih pravil. S tega vidika bi lahko dopolnili opredelitev razlik med modeloma multikulturalnosti in integracije v tipologiji IOM. Lahko bi rekli, da model integracije predvideva širši niz vrednot in načel, ki uokvirja razpravo oziroma iskanje skupnih/kompromisnih pravil obnašanja. Poleg tega predvideva tudi širši spekter področij, na katerih bi za vse skupine veljala enaka pravila. Hkrati pa s spodbujanjem interakcij in sodelovanja med različnimi kulturnimi skupinami ustvarja možnosti in povečuje verjetnost za poenotenje ali približevanje določenih vrednot in praks, za oblikovanje novih/skupnih vrednot in ustvarjanje skupnih/kompromisnih pravil obnašanja. Model multikulturalnosti pa predvideva ožji niz vrednot in načel, ki jih je treba upoštevati pri pogajanjih o skupnih pravilih obnašanja, ter dopušča več avtonomnosti posameznim skupinam pri urejanju nekaterih področij njihovega življenja. Z osredotočanjem na enakopravnost različnih etničnih/kulturnih skupin in na njihovo pravico do ohranjanja svoje kulture in načina življenja model multikulturalnosti ne posveča toliko pozornosti stikom in sodelovanju med posameznimi skupinami. Končen rezultat je zato skladen s položajem, ki ga prikazuje multikulturalni model na sliki 1 – niz skupnih vrednot in praks med imigranti in sprejemno družbo je manjši kot v modelu integracije, pa tudi raven njihovega medsebojnega prilagajanja je nižja.

Iz doslej predstavljenih tipologij smo izluščili nekaj pomembnih razlik med modelom integracije in drugimi modeli imigrantskih politik, vendar je slika v

9 Obstajajo sicer tudi drugačne definicije multikulturalizma, ki poudarjajo interaktivno vlogo različnih kulturnih skupin pri oblikovanju nove, skupne (javne) kulture, v kateri vsaka skupina lahko razpoznavna odsev svoje lastne identitete (glej npr.: Parekh in Bhabha v Vertovec 1997).

vseh primerih zgolj parcialna, ker tipologije kot kriterij za klasifikacijo upoštevajo v glavnem le eno med dimenzijami integracije (pravno, kulturno). V nadaljevanju si bomo ogledali nekaj tipologij, ki skušajo bolj celovito zajeti kompleksen proces integracije in pri klasifikaciji upoštevajo več dimenzij integracijskega procesa hkrati (pravno-politično, kulturno, socialno-ekonomsko).

Takšna je, na primer, tipologija, ki jo je razvil Stephen Castles (1995). Vsebuje tri modele:

- a) Model diferenciranega izključevanja: za ta model je značilno, da so priseljenci vključeni v določene sfere družbenega življenja (predvsem na trg dela), nimajo pa dostopa do nekaterih drugih sfer (socialni sistem, državljanstvo, politična participacija). Izključenost je lahko posledica pravnih mehanizmov (omejevanje naturalizacije ali pa ostro ločevanje med pravicami državljanov in nedržavljanov) ali pa neformalnih praks (rasizem in diskriminacija). Za imigrantske manjšine je pogosto značilen slabši socialno-ekonomski položaj. Izključevalen pristop do imigrantov običajno izvira iz prepričanja, da je naselitev imigrantov zgolj začasna. Na njihovo trajno naselitev se gleda kot na pojav, ki bi ogrozil sprejemno družbo z ekonomskega, s socialnega, kulturnega in političnega vidika. Ta model naj bi najbolj ustrezal zahodnoevropskim državam, ki so v preteklosti najemale »gostujoče delavce«, kot na primer Nemčija, Švica, Avstrija in Belgija. Castles v ta model uvršča tudi Zalivske države, Japonsko in nekatere novejši imigracijske države Jugovzhodne Evrope.
- b) Asimilacijski model: ta model predvideva vključitev priseljencev v večinsko družbo tako, da se priseljenci odpovedo svojim jezikovnim, kulturnim in družbenim značilnostim in se zlijejo z večinsko družbo. Vloga države v asimilacijskem procesu je v tem, da zagotavlja ugodne pogoje za čim hitrejšo individualno prilagoditev in prevzem večinske kulture in vrednot. Ta model je bil prevladujoč v ZDA v začetku 20. stoletja, uporabljale pa so ga tudi druge imigracijske države, kot so Velika Britanija, Kanada in Avstralija. Kot pravi Castles, so države postopno opustile odkrite asimilacijske politike in jih nadomestile z integracijskimi politikami. Ta sprememba naj bi nastopila kot posledica spoznanja, da se imigranti v praksi ne asimilirajo kot posamezniki, temveč oblikujejo različna družbena, kulturna in politična združenja ter ohranjajo svoje matere jezike. Poleg tega je postala očitna koncentracija imigrantov v določenih poklicih in določenih stanovanjskih območjih ter posledična povezanost med etničnim (imigrantskim) izvorom in socialno-ekonomskim statusom. Integracijske politike naj bi bile le šibkejše oblike asimilacije, ki temelji na ideji, da je adaptacija postopen proces, v katerem imigrantske skupine (ne le posamezniki) igrajo pomembno

vlogo. Kljub vsemu pa je končni cilj politike popolna absorbcija imigrantov v dominantno kulturo. Danes se modelu asimilacije najbolj približuje Francija.

- c) Pluralistični model: v tem modelu so imigrantske populacije sprejete kot etnične manjšine, ki se razlikujejo od dominantnega prebivalstva in skozi več generacij ohranjajo svoj jezik, kulturo, načine družbenega obnašanja in organiziranja. Imigrantom naj bi bile v pluralističnem modelu zagotovljene enake pravice kot državljanom na vseh področjih družbenega življenja, ne da bi se od njih zahtevalo, da se odpovedo svoji drugačnosti – izjema je običajno le zahteva po sprejetju določenih ključnih vrednot sprejemne družbe. Pluralistični model vsebuje dva podtipa: prvi je t. i. *laissez-faire* pristop, v katerem je različnost tolerirana, vendar pa država ne podpira ohranjanja etničnih kultur s posebnimi ukrepi. Primer takšnega pristopa so ZDA. Druga varianta pluralističnega modela pa so eksplicitne multikulturene politike, v katerih sprejemna družba zavestno prilagaja družbeno vedenje in institucionalne strukture z namenom ohranjanja kulturne raznolikosti. Splošne politike multikulturalizma obstajajo v Kanadi, Avstraliji in na Švedskem, na specifičnih področjih (na primer v izobraževanju) pa najdemo multikulturene politike tudi v nekaterih drugih državah.

Castlesova tipologija temelji na empiričnih podatkih, do katerih je prišel s proučevanjem imigrantskih politik različnih držav. Problem njegove tipologije je v tem, da (nekatero) države lahko razvrstimo v več modelov. Kot pravi Castles sam, v večini današnjih imigracijskih držav najdemo neko mešanico različnih tipov imigrantskih politik. Asimilacijske politike na določenih področjih (na primer v izobraževanju) lahko soobstajajo s politikami diferenciranega izključevanja ali pa s politikami pluralizma na drugih področjih (na primer na kulturnem področju ali pa področju državljanstva). Nekateri avtorji (Entzinger 2000) Castlesu očitajo nepoznavanje (predvsem) evropskih razmer, ker je v isti (asimilacijski) model uvrstil Francijo in Veliko Britanijo, katerih imigrantski politiki se v mnogih elementih bistveno razlikujeta. Tudi drugi avtorji (Freeman 2003: 6) opozarjajo na vprašljivost klasifikacije posameznih držav v Castlesovi tipologiji, opozarjajo pa tudi na problem odsotnosti teoretičnih podlag pri določanju kriterijev za klasifikacijo držav.

Na tem mestu je treba opozoriti tudi na uporabo koncepta integracijske politike v Castlesovi tipologiji. Castles razume integracijsko politiko zgolj kot milejšo obliko asimilacijske politike, ki pa ima isti končni cilj – popolno asimilacijo imigrantskega prebivalstva v večinsko kulturo. Integracijska politika, kot je definirana v tem prispevku, bi po njegovi tipologiji sodila bolj v pluralistični model, ki predvideva enakopravno vključevanje imigrantov in imigrantskih skupin v vse sfere

družbenega življenja ob hkratnem zagotavljanju pravice in možnosti za ohranjanje njihove etnične/kulturne drugačnosti. Castles razlikuje dve varianti pluralističnega modela: *laissez-faire* pristop in multikultureni pristop. Model integracije bi po tej klasifikaciji sodil med multikulturene politike, v katerih država oziroma sprejemna družba igrata aktivno vlogo pri ohranjanju različnih etničnih/kulturnih identitet. Temu je treba dodati, da tudi v okviru multikulturenih politik obstajajo različne variante politik, kar v Castlesovem modelu ni eksplicitno prikazano. Multikulturene politike lahko segajo od spodbujanja kulturnih aktivnosti posameznih imigrantskih/etničnih skupin (na primer aktivnosti v okviru kulturnih društev) do vpeljevanja multikulturenih vsebin v šolske programe, vzpostavljanja posebnih institucij za zadovoljevanje interesov in potreb različnih etničnih skupin, priznavanja statusa etničnih manjšin imigrantskim skupinam in morda tudi do obstoja vzporednih pravnih sistemov. Posledica multikulturenih politik je lahko pretirana (četudi prostovoljna) zaprtost oziroma ločenost posameznih etničnih skupin, ki z vidika integracije predstavlja dezintegrativen element. Zato ne moremo enostavno enačiti modela integracije s Castlesovim modelom multikulturenega vključevanja. Model integracije bi bilo bolj primerno povezovati s konceptom interkulturalizma kot s konceptom multikulturalizma. Multikulturalizem poudarja vrednost različnih kultur ter zagovarja in spodbuja ohranjanje njihovih posebnosti. Od različnih kulturnih skupin pričakuje spoštovanje določenih skupnih temeljnih norm, ki urejajo življenje družbe, ter strpnost v odnosu do drugačnih. Interkulturalizem bolj spodbuja medkulturni dialog in interakcije, medsebojno spoznavanje in sodelovanje. Skozi te procese bi se lahko oblikovale tudi določene nove (skupne) vrednote in prakse, ki bi bile trdnjša podlaga za izgradnjo občutka pripadnosti in povezanosti med posameznimi etničnimi/kulturnimi skupinami. Model integracije, temelječ na ideji interkulturalizma, od različnih kulturnih skupin (tako imigrantskih kot »avtohtonih«) pričakuje ne le strpnost do kulturne različnosti, temveč aktivno sodelovanje, odprtost za spremembe (ki naj bi bile obojestranske), medsebojno spoznavanje, spoštovanje in prilagajanje.

Razliko med multikulturenim modelom in modelom integracije, ki temelji na ideji interkulturalizma, lahko ponazorimo tudi z Bauböckovo (2001: 10–11) primerjavo med »katalizatorskim modelom« in »skledo solate«. Bauböck je vpeljal izraz »katalizator« oziroma »katalizatorski model« za poimenovanje integracijskega modela v primerjavi z izrazom »skleda solate« (*salad bowl*), ki se pogosto uporablja za označevanje multikulturenega modela. V skledi solate vsak list ohranja svoj poseben okus, solata pa je tem bolj zanimiva, čim več sestavin ji dodamo. V nasprotju s tem katalizator sproži kemijsko reakcijo, ki spremeni snov, kateri ga dodamo. V tem smislu imigracija deluje kot katalizator, ki sproža proces samotransformacije kolektivnih identitet v smeri bolj pluralističnega izgleda (Bauböck 2001: 11).

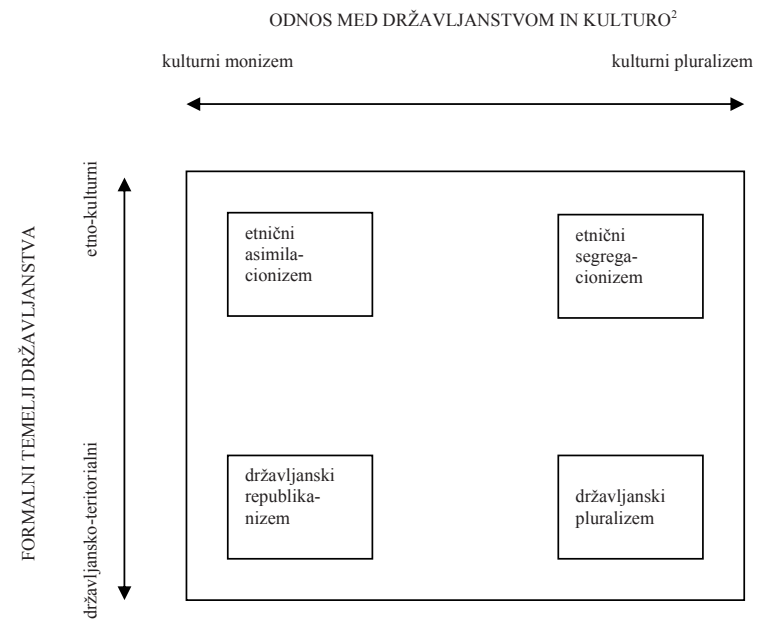
Če se vrnemo nazaj h Castlesovi tipologiji, lahko dodamo, da temeljne elemente modelov njegove tipologije pri opredeljevanju različnih modelov ali režimov

integracije pogosto uporabljajo tudi drugi avtorji. Hollifield (v Entzinger 2000), na primer, razlikuje med tremi modeli evropskih imigrantskih politik: modelom gostujočih delavcev (tipičen primer je Nemčija), modelom asimilacije (tipičen primer je Francija) in modelom etničnih manjšin (tipičen primer je Velika Britanija). Felicita Medved (2001) opisuje tri modele: model (diferenciranega) izključevanja, model asimilacije ali diferenciranega vključevanja in multikulturni model ali model pluralističnega vključevanja. Omenjeni modeli se razlikujejo predvsem glede kulturne in pravne dimenzije integracije. V vseh primerih, ki jih navajajo omenjeni avtorji, se eden med modeli nanaša na izključujoče politike v odnosu do začasnih delavcev, ki zavračajo pravno integracijo imigrantov in od njih ne zahtevajo kulturnega prilagajanja/asimilacije, ker pričakujejo, da se bodo imigranti vrnili v izvirne države. Drugi model se nanaša na politike asimilacije, ki omogočajo hitro/lahko pravno integracijo (preko naturalizacije) in zahtevajo kulturno prilagoditev imigrantov večinski kulturi. Tretji model pa obsega politike, ki spodbujajo pravno integracijo imigrantov in hkrati (na tak ali drugačen način) zagotavljajo možnost ohranjanja različnih imigrantskih kultur.

Koopmans in Statham (2000: 30–31) kritizirata omenjeni pristop k proučevanju različnih imigrantskih politik iz dveh razlogov. Prvič, če upoštevamo dve dimenziji državljanstva, formalno in kulturno (prvo predstavljajo formalni kriteriji za dostop do državljanstva, drugo pa kulturne pravice in dolžnosti), pridemo do štirih in ne treh modelov. Drugič pa kritizirata oblikovanje tipologij na sploh, ker naj bi zakrivale dinamično naravo integracijskih procesov in razlike, ki obstajajo znotraj držav – tako razlike med stališči različnih političnih akterjev kot tudi razlike med posameznimi integracijskimi pristopi, usmerjenimi na različne kategorije imigrantov. Predlagata drugačen pristop, ki obravnava državljanstvo kot konceptualen (in političen) prostor (glej sliko 2 spodaj), v katerem so lahko različni akterji in različne politike poljubno razporejeni in ki dopušča zaznavanje razvoja oziroma sprememb skozi čas. Stabilnost državljskih režimov in uniformnost stališč posameznih političnih akterjev, politik in imigrantskih skupin, ki jih imigrantske politike pokrivajo, na ta način postanejo stvar empiričnega preverjanja, ne pa implicitnih predpostavk, povezanih z rigidnostjo konceptualne tipologije.

Pomanjkljivost Koopmansovega in Stathamovega pristopa z vidika analiziranja integracijske politike je v tem, da se osredotoča zgolj na državljanstvo. Konceptije državljanstva so sicer zelo pomembne za razpravo o imigrantskih politikah, predvsem z vidika politične integracije, kot opozarja Freeman (2003: 7), vendar pa ne predstavljajo celotne slike oziroma vseh elementov integracijske politike. Kljub temu Koopmans in Statham opozarjata na nekatere elemente, ki jih je treba upoštevati pri oblikovanju in/ali analiziranju integracijskih politik in ki iz prej prikazanih tipologij niso razvidni: vloga različnih političnih akterjev, različne kategorije imigrantov, različni pristopi k integraciji različnih kategorij imigrantov in spreminjanje imigrantskih politik skozi čas.

Slika 2: Dvodimenzionalni prostor, v katerega lahko razvrstimo različne koncepcije državljanstva

(Koopmans in Statham 2000: 31)¹⁰

Tudi tipologija, ki jo je razvil Rinus Penninx (2004), temelji na analitičnem okviru, ki se osredotoča na koncept državljanstva. Prednost Penninxovega analitičnega okvira v primerjavi s Koopmansovim in Stathamovim je v tem, da Penninx upošteva tri dimenzije državljanstva, in ne le dveh: pravno/politično, socialno-ekonomsko in kulturno-religiozno. Lahko bi rekli celo, da upošteva šest dimenzij (pravno, politično, socialno, ekonomsko, kulturno in religiozno), ki so (bolj ali manj) smiselno združene v tri. Politike vključevanja imigrantov v širšo družbo deli v različne modele glede na to, ali imigrantom na omenjenih treh dimenzijah državljanstva zagotavljajo aktivno pomoč in podporo (politike vključevanja) ali ne (politike izključevanja). Tako loči šest različnih modelov/tipov imigrantskih politik.

¹⁰ Avtorja to dimenzijo označujeta kot »Cultural obligations tied to citizenship«.

Slika 3: Različni modeli imigrantskih politik po Penninxu (2004)

Tip	VKLJUČEVANJE			IZKLJUČEVANJE		
	1	2	3	4	5	6
pravna/politična dimenzija	+	+	+	-	-	-
socialno-ekonomska dimenzija	+	+	-	+	-	-
kulturno-religiozna dimenzija	+	-	-	+	+	-

Vir: Penninx, 2004: 7

Prvi tip (tip 1) predstavlja multikulturne politike. Ta model ne predpostavlja le politične vključitve imigrantov in njihove enakosti na socialno-ekonomskem področju, pač pa si prizadeva tudi za kulturno in religiozno enakopravnost in vključenost. Temeljna predpostavka multikulturalizma, definiranega kot niz normativnih predstav o oblikovanju večkulturne družbe v političnem smislu je, da imigranti ne morejo postati enakopravni državljani, če država in družba ne priznava pravice do kulturne različnosti tako posameznikom kot tudi skupinam. Multikulturni model izhaja iz ideje, da so družbene institucije in pravila zgodovinski in kulturni produkti, ki niso nevtralni do imigrantov in se jim morajo ti prilagoditi, hkrati pa je treba tudi institucije prilagajati novemu položaju. V omenjeni model Penninx (2004: 9) uvršča britansko, nizozemsko in švedsko politiko v 80. in zgodnjih 90. letih 20. stoletja.

Tip 2 označuje tiste politike vključevanja imigrantov v širšo družbo, ki temeljijo bolj na asimilacionističnih predpostavkah. Izhajajo iz ideje, da sta država in družba priselitve nekaj danega, nekaj, kar naj bi tudi po priseljevanju ostalo takšno, kot je bilo dotlej, tudi v kulturnem in normativnem smislu. Od imigrantov se pričakuje, da se prilagodijo vsaj javnim institucijam te družbe. Iz takšnih politik se kaj hitro lahko razvijejo močni asimilacionistični pritiski. Tradicionalno se s tem modelom povezuje francosko politiko, čeprav se v zadnjih letih tudi v Franciji pojavljajo zahteve po pravici do različnosti (Penninx 2004: 9).

Tip 3 danes v Zahodni Evropi formalno ne obstaja. Liberalne demokracije načeloma ne dovoljujejo, da tisti, ki so polnopravni člani politične skupnosti, ne bi imeli enakih pravic ali da bi bili neenakopravno obravnavani na kateremkoli področju. V praksi pa takšen model vseeno obstaja, in sicer o njem govorimo takrat, ko rasizem in diskriminacija rušita visoka načela enakosti ter posameznike in skupine kljub formalni enakopravnosti izrivata v neenakopraven položaj (Penninx 2004: 9).

Tip 4, 5 in 6 Penninx imenuje izključevalne politike. Mednje uvršča t. i. politike gostujočih delavcev po drugi svetovni vojni. V tip 4 bi sodila nizozemska politika do leta 1980, v tipa 5 in 6 pa avstrijska in švicarska politika gostujočih delavcev (Penninx 2004: 7).

Penninxova tipologija je v temelju podobna prej predstavljenim trimodelnim tipologijam. Tipi 1, 2 in skupaj 4, 5 in 6 vsi v grobem odgovarjajo enemu med tremi modeli (izključevanje, asimilacija, multikulturalizem), tip 3 pa je nov model. Prednost Penninxove tipologije je v tem, da eksplicitno opredeljuje kriterije, na podlagi katerih klasificira države oziroma njihove politike v posamezne modele. Predvsem je pomembno, da v analitični shemi, ki je podlaga za klasifikacijo, opozarja na različne dimenzije imigrantskih politik (Penninx sicer govori o različnih dimenzijah državljanstva) in predvideva, da se pristopi znotraj posamezne imigrantske politike po posameznih dimenzijah lahko razlikujejo.

Penninxova tipologija ne ponuja možnosti razlikovanja med modelom integracije in drugimi pluralističnimi (oziroma multikulturnimi) modeli imigrantskih politik. V tem pogledu si lahko pomagamo, če njegovo analitično shemo dopolnimo z Entzingerjevim razlikovanjem med individualnim in skupinskim pristopom. Entzinger (2000: 9) tako kot Penninx izhaja iz delitve integracijskega procesa na tri glavne dimenzije oziroma področja: a) pravno in politično, b) socialno in ekonomsko ter c) kulturno. Omenjene tri dimenzije kombinira z dvema različnima pristopoma večinske družbe do integracije imigrantov – individualnim in skupinskim. Prvi obravnava imigrante kot posameznike, drugi pa predvsem kot člane specifične skupnosti, katerih značilnosti se razlikujejo od značilnosti večinske družbe. S kombiniranjem omenjenih dimenzij in pristopov pride do šestih opcij, ki predstavljajo različne možne rezultate integracijskega procesa in različne cilje imigrantskih politik (glej sliko 4).

Slika 4: Šest možnosti za integracijo

	Pravno in politično področje	Kulturno področje	Socialno in ekonomsko področje
Individualni pristop	enake pravice	liberalni pluralizem ali asimilacija	enake možnosti
Skupinski pristop	kolektivne pravice	multikulturalizem	pravičnost/afirmativna akcija

Vir: Entzinger 2000: 9.

Modeli, ki temeljijo na individualnem pristopu, zagotavljajo imigrantom enake pravice in enake možnosti kot drugim prebivalcem države, vendar se, kot poudarja Entzinger, imigranti kljub formalni enakosti v praksi zaradi svoje rasne, etnične, kulturne ali verske različnosti velikokrat srečujejo z diskriminacijo. Težava je v tem, da so temeljna pravila, ki veljajo v neki družbi, zakoreninjena v dominantni kulturi te družbe, kar pogosto omejuje možnosti tistih oseb, katerih kultura je drugačna in ki niso bili rojeni in vzgajani v tej družbi. Kulturna pristranskost, ki je, kot pravi Entzinger, inherentna v procesih odločanja in glavnih institucijah družbe, lahko hitro vodi do izključevanja imigrantov in imigrantskih skupin. Entzinger meni, da je mogoče takšne mehanizme izključevanja preseči z oblikovanjem ločenih (posebnih) pravil in institucij za imigrantske skupine, kar je pomemben element politik, ki temeljijo na skupinskem pristopu. Vendar pa Entzinger opozarja, da je v njih prisotno tveganje, da se njihov cilj – integrirana družba, v kateri enako-pravno sobivajo različne etnične skupine – sprevrže v položaj, v katerem različne pravice in pravila, ki veljajo za različne skupine, spodkopavajo nacionalno enotnost in otežujejo integracijo. Poleg tega pri politikah, ki temeljijo na skupinskem pristopu, obstaja še en problem – vsak skupinski pristop namreč zahteva dokaj natančno definicijo ciljnih skupin in članstva v njih. Če se zdi to v primeru klasičnih narodnih manjšin še nekako izvedljivo, pa je v primeru imigrantskih skupin to veliko težje (Entzinger 2000: 11–12).

Izbira individualnega ali kolektivnega pristopa ima različne posledice tako za same imigrante kot celotno družbo. Če je poudarek na individualnem pristopu, se običajno spodbuja naturalizacija imigrantov, pogoji za pridobitev državljanstva pa niso preveč strogi. S pridobitvijo državljanskih pravic naj bi imigranti kot posamezniki dobili enake pravice in s tem enake formalne možnosti, kot jih imajo drugi državljani. Glavna naloga države leži prav v zagotavljanju enakih možnosti za vse prebivalce ne glede na njihov imigrantski status ali etnični izvor. V tem kontekstu igrajo pomembno vlogo protidiskriminacijski predpisi in politike, dopolnjeni

z različnimi programi, predvsem pa z jezikovnimi in drugimi tečaji/programi, ki pomagajo imigrantom izboljšati njihov izhodiščni položaj v tekmovanju za delovna mesta ipd. V procesu političnega odločanja se ob individualnem pristopu glasovi, interesi in potrebe imigrantov kot pripadnikov manjšinskih skupin običajno izgubijo oziroma so preglasovani s strani večine. Na kulturnem področju takšen pristop pogosto vodi k asimilaciji imigrantov in njihovih potomcev v večinsko kulturo (lahko jo celo zahteva) (Entzinger 2000).

Če je poudarek na skupinskem pristopu, potem bo pozornost posvečena ne le zagotavljanju enakih individualnih pravic, pač pa tudi diferenciranih oziroma »skupinsko-specifičnih pravic« (group-differentiated rights (Kymlicka 1995)), ki zagotavljajo možnosti za ohranjanje različnih kultur. Med takšne pravice sodijo, na primer: pravica do učenja maternega jezika v šoli (vključno z zagotavljanjem pogojev za njeno uresničevanje), pravica do ustanavljanja društev, pravica do delovanja kulturnih združenj in kulturnih dejavnosti imigrantskih skupin, ki naj se financirajo (tudi) iz javnih sredstev, pravica do izvajanja verskih obredov ipd. (Entzinger 2000, Vertovec 1997). Kot skrajni primer skupinskih pravic Entzinger (2000) omenja paralelni obstoj različnih pravnih sistemov. Takšno priznavanje skupinskih pravic v primeru imigrantskih skupin sicer v praksi ni običajno, čeprav so se že pojavljale zahteve s strani določenih skupnosti po priznanju, na primer, islamskega družinskega ali kazenskega prava. Milejša oblika priznavanja skupinskih pravic so primeri, ko se zakonodaja prilagaja tako, da upošteva določene (običajno verske) prakse imigrantskih skupin, na primer način pokopavanja mrtvih ali klanja živali (Entzinger 2000). Za ilustracijo lahko navedemo še nekaj primerov takšnega prilagajanja specifičnim tradicijam, praksam in vrednotam posameznih manjšin v Veliki Britaniji (glej Vertovec 1997). Siki, na primer, ki nosijo turbane, so v Veliki Britaniji oproščeni nošenja čelade pri vožnji z motorjem, kar je sicer za vse druge obvezno. Prav tako so oproščeni nošenja zaščitne čelade na gradbiščih. Tudi v policiji ali vojski jim je dovoljeno nositi turban namesto policijske ali vojaške kape. Muslimani so v Veliki Britaniji v določenih primerih upravičeni do odsotnosti z dela zaradi verskih razlogov, na primer sodelovanja v petkovi molitvi v mošeji. V tovarnah, kjer je zaposlenih veliko muslimanov, so pogosto urejene molilnice. Številne prilagoditve se nanašajo na zadeve, povezane s pokopom mrtvih. Različne verske skupnosti imajo na primer ločen prostor na javnih pokopališčih, dovoljeno jim je pokopavati mrtve na njihov način (na primer v mrtvaških prti namesto v krstah ali žarah) ipd. Tudi pri svečanih zaprisegah je pripadnikom različnih religij dovoljeno prisegati na njihovi sveti knjigi.

V procesu političnega odločanja skupinski pristop zahteva vzpostavitev posebnih instrumentov (na primer posvetovalnih teles za imigrantske skupine), ki zagotavljajo, da glasovi oziroma želje in interesi imigrantov pridejo do oblasti (Entzinger 2000).

Skupinski pristop priznava kulturne razlike med večinsko populacijo in imigrantskimi (manjšinskimi) skupinami in dopušča oziroma spodbuja manifestacijo različnih kultur tako v zasebnem kot tudi javnem življenju. Takšen pristop terja od države aktivno vlogo pri zagotavljanju možnosti za ohranjanje in razvoj manjšinskih kultur. Država lahko v ta namen spodbuja in podpira ustanavljanje imigrantskih organizacij, predstavljanje in sodelovanje imigrantskih skupin v medijih, prenos kulture (kulturnih vzorcev) in kulturne dediščine na mlajše generacije, učenje maternega jezika ipd. (Entzinger 2000).

Če poskušamo Entzingerjevo razlikovanje med individualnim in skupinskim pristopom (slika 4) aplicirati na Penninxovo shemo imigrantskih politik (slika 3), bi lahko rekli, da individualni pristop predstavlja drugi tip v Penninxovi shemi (asimilacijske politike), skupinski pristop pa je značilen za prvi tip politik (multikulturne politike). Model integracije je nekakšna vmesna pot in kombinira elemente obeh omenjenih pristopov: temelji na enakih individualnih človekovih pravicah in aktivnem preprečevanju in odpravljanju diskriminacije (individualni pristop), hkrati pa priznava tudi obstoj, pomen in pravice različnih etničnih/kulturnih skupin in na določenih področjih in v konkretnih položajih predvideva tudi posebne, na določene skupine usmerjene politike in ukrepe (skupinski pristop).

SKLEP

Ostro in celovito ločnico med integracijskim modelom in drugimi modeli imigrantskih politik je težko potegniti. Obstoječe tipologije ne vsebujejo vedno dovolj natančnih kriterijev klasifikacije, niti vseh relevantnih komponent imigrantskih politik. Na podlagi upoštevanja kriterijev različnih obravnavanih klasifikacij pa vseeno lahko poudarimo glavne značilnosti modela integracijske politike. Prva in verjetno ključna značilnost integracijskega modela je, da izhaja iz opredelitve integracije kot dvo- oziroma večsmernega procesa. To pomeni, da morajo programi in ukrepi integracijske politike naslavljeni tako imigrante kot večinsko družbo ter spodbujati njihovo medsebojno prilagajanje. Druga ključna značilnost integracijskega modela je utemeljenost na principih interkulturalizma. Iz tega izhaja, da so ob zagotovljenih možnostih za ohranjanje, razvijanje in izražanje različnih kulturnih in etničnih identitet in običajev ukrepi integracijske politike usmerjeni predvsem v spodbujanje medkulturnega dialoga in interakcij, medsebojnega spoznavanja, prilagajanja in sodelovanja med različnimi etničnimi/kulturnimi skupinami. Naslednja značilnost integracijskega modela je v kombiniranju individualnega in skupinskega pristopa – integracijska politika temelji na zagotavljanju enakih individualnih človekovih pravic ter aktivnem preprečevanju in odpravljanju diskriminacije, hkrati pa zagotavlja tudi določene skupinskospesificne pravice na področjih, ki so pomembna za zagotavljanje dejanske enakopravnosti manjšinskih skupin v družbi in ohranjanje njihovih kulturnih značilnosti.

Integracijski model teži k integraciji imigrantov na vseh področjih oziroma sferah družbenega življenja. Da bi to lahko dosegli, pa mora integracijska politika vključevati ukrepe, ki se dotikajo različnih dimenzij integracije.¹¹ Nekaj značilnosti integracijskega modela, povezanih s posameznimi dimenzijami integracije, je prikazanih v sliki 5.

Slika 5: Nekatere značilnosti modela integracijske politike

Dimenzije integracije	Značilnosti modela integracijske politike
pravna	varnost statusa (stalnega) prebivališča; približevanje pravic stalnih prebivalcev pravicam državljanov; pravica do združitve družine; ne preostri pogoji za naturalizacijo; možnost dvojnega državljanstva; proti-diskriminacijska zakonodaja
politična	omogočanje in spodbujanje sodelovanja imigrantov v procesih političnega odločanja na različnih ravneh; volilna pravica za trajne imigrante (vsaj na lokalni ravni)
ekonomska	enakopravnost imigrantov na trgu dela – preprečevanje diskriminacije na etnični osnovi na področju zaposlovanja, napredovanja na delovnem mestu, delovnih pogojev, dohodkov
družbena	spodbujanje interakcij med različnimi etničnimi skupinami; odpravljanje predsodkov in stereotipov o različnih etničnih skupinah
kulturna	pozitivno vrednotenje kulturnega pluralizma; spodbujanje medkulturnega dialoga in interakcij, medsebojnega spoznavanja, prilagajanja in sodelovanja; zagotavljanje možnosti za ohranjanje, razvijanje in izražanje različnih kulturnih in etničnih identitet in običajev ter možnosti uporabe in učenja manjšinskih jezikov

Da bi integracijski model imigrantske politike zaživel tudi v praksi, je potreben celosten pristop k oblikovanju in izvajanju integracijske politike – celosten v smislu upoštevanja širokega spektra relevantnih komponent (procesa) integracijske politike (od opredelitve ciljev in načel do pravnega in institucionalnega okvira ter različnih ciljnih skupin in področij integracije).¹² Pomembno pa je tudi, da tako imigranti kot pripadniki večinske družbe niso zgolj ciljne skupine »od zgoraj« delegiranih ukrepov integracijske politike, temveč so aktivno vključeni že v proces njenega oblikovanja.

¹¹ Več o različnih dimenzijah integracije glej v Bešter 2006: 17–21.

¹² Podrobneje o različnih komponentah integracijske politike glej v Bešter 2006: 68–119.

REFERENCE:

- Bauböck, Rainer (1994) »The Integration of Immigrants.« Report of the Joint Group of Specialist on migration, demography and employment. Strasbourg: Council of Europe, [http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Migration/Documentation/Publications_and_reports/Reports_and_proceedings/1994_Cdmg\(94\)25E.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Migration/Documentation/Publications_and_reports/Reports_and_proceedings/1994_Cdmg(94)25E.asp#TopOfPage) (31. 3. 2005).
- Bauböck, Rainer (2001) »Farewell to Multiculturalism? Sharing Values and Identities in Societies of Immigration.« IWE Working Paper No. 23, Austrian Academy of Sciences, 2000. <http://www.iwe.oeaw.ac.at/> (11. 6. 2003).
- Bešter, Romana (2006) Integracijska politika – politika integracije imigrantov: teoretični model in študija primera Republike Slovenije (Doktorska disertacija). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brubaker, Rogers (1992) *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, Massachusetts in London: Harvard University Press.
- Castles, Stephen (1995) »How Nation – States Respond to Immigration and Ethnic Diversity?« *New community* 3, 293–308.
- Castles, Stephen, Maja Korac, Ellie Vasta in Steve Vertovec (2002) *Integration: Mapping the Field*. Report of a Project carried out by the University of Oxford Centre for Migration and policy Research and Refugee Studies Centre contracted by the Home Office Immigration Research and Statistics Service (IRSS), http://www.blink.org.uk/docs/mapping_the_field.pdf (13. 10. 2004).
- Doomernik, Jeroen (1998) »The Effectiveness of Integration Policies Towards Immigrants and Their Descendants in France, Germany and the Netherlands.« *International Migration Papera* št. 27. Geneva, ILO, <http://www-ilo-mirror.cornell.edu/public/english/protection/migrant/download/imp/imp27.pdf> (20. 10. 2005).
- Entzinger, Han (2000) »Different and Equal; Models for the Analysis of Integration Policies.« V *Strategies for Implementing Integration Policies*. Proceedings (Prague, 4–6 May 2000). Strasbourg: Council of Europe, <http://www.social.coe.int/en/cohesion/action/publi/migrants/entzinge.htm> (25. 3. 2003).
- Favell, Adrian (1998[2001]) *Philosophies of integration. Immigration and the idea of citizenship in France and Britain*. Second edition. New York: Palgrave in association with Centre for Research in Ethnic Relations, University of Warwick.

- Favell, Adrian (2001) »Integration Policy and Integration Research in Europe: A Review and Critique.« V Aleinikoff, T. Alexander in Doug Klusmeyer (ur.) *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, 349–399. Washington, DC: Brookings Institute/Carnegie Endowment for International Peace, <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/favell/CARN-PUB.htm> (22. 7. 2005).
- Favell, Adrian (2003) »Integration Nations: The Nation-State and Research on Immigrants in Western Europe.« *The Multicultural Challenge. Comparative Social Research* let. 22, 13–42, <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/favell/grete.pdf> (29. 8. 2005).
- Freeman, Gary P. (2003) »Incorporating Immigrants in Liberal Democracies.« CMD Working Paper #03-09d. Prepared for presentation at Conceptual and Methodological Developments in the Study of International Migration, Princeton University, 23–25 May 2003, <http://cmd.princeton.edu/papers/wp0309d.pdf> (8. 1. 2005). Revidirana verzija pričujočega besedila je bila objavljena v *The International Migration Review* let. 38, št. 3, 945–969.
- Hansen, Randall (2003) »Citizenship and Integration in Europe.« V Joppke, Christian in Ewa Morawska (ur.) *Toward Assimilation and Citizenship*, 87–109. *Immigrants in Liberal Nation-States*. Palgrave Macmillan.
- Heckmann, Friedrich (1998) »Analysis of National Modes of Immigrant Integration: Germany.« *Efms paper* Nr. 27, http://www.uni-bamberg.de/~ba6ef3/pdf/efms_p27.pdf (10. 8. 2005).
- IOM (2004) *Integracijski pristopi*. Ljubljana: Mednarodna organizacija za migracije (IOM).
- Komac, Miran, Mojca Medvešek in Petra Roter (2007) *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!? Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Koopmans, Ruud in Paul Statham (2000) »Migration and Ethnic relations as Field of Political Contention: An Opportunity Structure Approach.« V Koopmans, Ruud in Paul Statham (ur.) *Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics*. Oxford: Oxford University Press, <http://ics.leeds.ac.uk/eurpolcom/exhibits/ps2000bk.pdf> (17. 8. 2005).
- Kymlicka, Will (1995) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon.
- Medved, Felicita (2001) »Nationality, Citizenship and Integration, a European Perspective.« *Razprave in gradivo* 38/39, 44–67.

- Penninx, Rinus (2004) »Integration of Migrants: Economic, Cultural and Political Dimensions.« Background Paper for the European Population Forum 2004: Population Challenges and Policy Responses, held in Geneva, January 12–14, <http://www.unece.org/ead/pau/epf/penninx.pdf> (23. 10. 2004).
- Schmitter Heisler, Barbara (1992) »The Future of Immigrant Incorporation: Which Models? Which Concepts?« *International Migration Review* 26(2), 623–645.
- Süssmuth, Rita in Werner Weidenfeld (2004) »Challenge Integration: Living Together in a Europe of Diversity.« V Süssmuth, Rita in Werner Weidenfeld (ur.) *Managing Integration. The European Union's Responsibilities toward Immigrants*, <http://www.iss.uw.edu.pl/osrodki/cmr/en/Managing%20Integration.pdf> (7. 10. 2004).
- Vertovec, Steven (1997) »Social Cohesion and Tolerance.« A Thematic Paper Produced in Conjunction with the Second International Metropolis Conference in Copenhagen, Denmark (September 25–28, 1997), http://www.international.metropolis.net/research-policy/social/index_e.html (6. 6. 2003).

SODOBNI SOCIALNI IN ETNIČNI PROCESI MED
KOROŠKIMI SLOVENCMI

CONTEMPORARY SOCIAL AND ETHNIC PROCESSES AMONGST CARINTHIAN SLOVENES

The article discusses Slovene minority in Austria in the light of contemporary social, economic and spatial processes. Minority is subject to obvious regression of minority functions despite the open border and high hopes for improved attitude of Austrian state and provincial policy towards minority issues. The article points out that reasons of these processes should above all be sought inside the minority ethnic body: in its receptive abilities and characteristics of organization..

Keywords: Carinthian Slovenes, minorities, ethnic studies, Austria, crossborder cooperation, political geography

Prispevek obravnava tematiko slovenske manjšine v Avstriji v luči sodobnih družbenih, gospodarskih in prostorskih procesov. Manjšina se kljub velikim pričakovanjem po izboljšanju odnosov avstrijske državne in deželne politike in prav tako tudi odnosa Slovenije do specifičnih manjšinskih problemov sooča z očitno regresijo funkcij manjšine ob odprti meji. Prispevek opozarja, da bo treba razloge teh procesov iskati predvsem znotraj manjšinskega etničnega telesa: v njihovih receptivnih zmožnostih ter značilnostih organizacije.

Ključne besede: koroški Slovenci, manjšine, narodno vprašanje, Avstrija, čezmejno sodelovanje, politična geografija

UVOD: KOROŠKI SLOVENCMI PRED VSTOPOM SLOVENIJE V SCHENGENSKO
OBMOČJE

Ko je maja 2004 Slovenija postala članica Evropske unije, so med pripadniki manjšin narasla pričakovanja po bistvenih spremembah v odnosu do njih. Medtem ko so nekateri razglašali skoraj združitev med t. i. »matico« in manjšino (pač v duhu doseganja ciljev »Zedinjene Slovenije«),¹ so drugi previdno svarili pred pozabljanjem manjšin ob povsem odprtih evropskih mejah. V kratkih treh letih sicer ni mogoče pričakovati velikih obratov, saj procesi potrebujejo določen reakcijski čas, da se pokažejo rezultati določenih politik. Vendar je naglo spreminjanje statusa državne meje, ki vrh vsega poteka po fiziognomsko jasni ločnici – Karavankah (visoka razvodnica z redko naseljenim območjem in prevlado fizičnih ovir), in predvsem velike možnosti na področju projektne sodelovanja, postavilo pred manjšino vrsto povsem praktičnih izzivov. Intenzivni procesi evropske integracije so vnašali nove in nove inovacije v prej pasivni obmejni prostor, ki je bil in je obenem najpomembnejše poselitveno območje slovenske skupnosti v Avstriji. Manjšina se je soočila z naraščajočim pomenom slovenskega jezika, ki je ob povečevanju različnih čezmejnih aktivnosti pač postajal jasna ekonomska kategorija. Manjšina je tako v neki fazi postala skoraj nepogrešljiv ustvarjalec in vzpodbujevalec čezmejnih stikov. Popularno so jih imenovali »most« med državami in narodi, poudarjajoč pri tem dve temeljni prvini: lojalnost državi in čezmejna mobilnost, ki je pač vezana na jezikovno-kulturno oziroma tudi širše etnično-narodno zaledje. Vendar smo že pred leti opozorili na pešanje teh specifičnih funkcij pripadnikov manjšin ter potrebo po raziskovanju »tržnih niš« za prihodnje pozicioniranje manjšin v obmejnem prostoru.

Za hip se je zdelo, da bodo pripadniki manjšin v jeku vstopa Slovenije med članice Evropske unije z zmanjševanjem ovir (nadzor meje, njeno vojaško in policijsko varovanje ter carinski postopki) zmanjševali tudi »mentalne« meje in bariere med Slovenci na obeh straneh meje. Mnogi projekti (Phare CBC, pozneje Interreg) so naravnost silili v sodelovanje. Toda novejša proučevanja čezmejnih stikov in potenciala za čezmejno sodelovanje je pokazalo na dokaj nevzpodbudno sliko: učinek različnih oblik meddržavnega sodelovanja je manjšino celo odrinil od nekaterih perspektivnih poslov, partnerji iz Slovenije pa so pogosto raje izbirali med »večinskimi« ponudbami. Manjšina je tako (po)stajala družbena periferija prav v času, ko so vzpodbude za različne ravni in področja čezmejnega sodelovanja dosegle svojo kulminacijo.

V prispevku so prikazani sodobni procesi, ki potekajo v poselitvenem in funkcionalnem prostoru manjšine in znotraj manjšinskega telesa. Namesto nena-

¹ Svetovni slovenski kongres je izdal v zadnjih letih več knjižic z zgovornim naslovom »Ko ne bo več meja / Ko ni več meja«.

klonjenosti večinske družbe in državnih (nacionalnih) avstrijskih institucij do slovenske skupnosti (ki je dejansko konstanta, na katero bi morala manjšina vsaj taktično računati) bi kazalo v večji meri pretresti endogene manjšinske potencialne in njihovo vključljivost v kontekst skupnega slovenskega kulturnega prostora. Zato so najprej prikazani nekateri elementi razvoja slovenske manjšinske skupnosti v Avstriji od statične agrarne družbe prek faze industrijskega razvoja do sodobnih postmodernističnih trendov. Drugi del je posvečen sodobnim problemom manjšine ob odprti meji.

Namen prispevka je osvetliti sodobne socialne in etnične procese med pripadniki slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, obenem pa podati tudi analizo okoliščin, v katerih se ti procesi odvijajo. Socialni in etnični procesi pomenijo deloma realizacijo pravnih zaščitnih norm, deloma pa kompenzacijo njihovega neizvajanja ter političnega nasprotovanja manjšini, ki se pogosto javlja na Koroškem.

POGLED V PRETEKLOST: KOROŠKI SLOVENCİ OD »ZDRUŽENE SLOVENIJE« DO EVROPSKE UNIJE

Koroški Slovenci sodijo med značilne evropske manjšine. Pravno gledano lahko njen začetek postavimo v dobo razpada multietnične Habsburške monarhije po prvi svetovni vojni, ko se je vnel spopad za meje. Na ruševinah Avstro-Ogrske so nastajale nove nacionalne države, ki so utemeljevale svoj obseg primarno na etničnih in kulturnih, dodatno pa tudi na zgodovinskih in administrativnih kriterijih. Južna Koroška je bila tedaj naseljena z večinskim slovenskim prebivalstvom, lokalno večinoma nad 90-odstotno, v trgih in mestih pa je bilo več nemškojezičnega prebivalstva. Celovec je bilo eno najživahnejših slovenskih kulturnih središč; tam so izhajali slovenski časopisi, leta 1851 je tam začela delovati Mohorjeva družba z izdajanjem slovenskih knjig. Koroški Slovenci so bili v 19. stoletju in vse do prve svetovne vojne živahni, vitalni in tudi politično dejaven del slovenskega narodnega gibanja. Administrativna meja med deželama Koroško in Kranjsko na Karavankah ni predstavljala velike ovire, kljub temu da gre za visoko gorsko pregrajo. Po končani vojni leta 1918 se je vnel spopad za severno mejo med Avstrijo in novonastalo Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev (kratko: Država SHS), poznejšo kraljevino Jugoslavijo. Izmenjujoče uspehe na bojišču ter hkrati tudi na diplomatski mizi mirovne konference v Parizu je končala odločitev mirovne komisije: Kanalska dolina je pripadla Italiji, Jezersko in Mežiška dolina Državi SHS, za južno Koroško pa je bil 10. oktobra 1920 izveden plebiscit, po katerem je plebiscitno ozemlje cone A pripadlo Avstriji. Koroški Slovenci so formalno postali manjšina.

Poznejši razvoj slovenske skupnosti v Avstriji je peljal prek značilnih odnosov med nacionalno državo in manjšino. Koroški Slovenci so preživeli vse oblike sobi-

vanja med večino in manjšino, od sožitja in sodelovanja v času začetkov etničnega razvoja v modernem smislu (dobro sodelovanje npr. v času reformacije v 16. stoletju), prek tekmovanja v času vzpona evropskih nacionalizmov do medetničnega spopada za ozemlje v času politične delimitacije po razpadu monarhije. Temu so sledila desetletja načrtnega zatiranja manjšine vse do njene postopne socialne, politične in kulturne emancipacije po drugi svetovni vojni in do današnjih povezovalnih funkcij. V omenjenih procesih se je manjšinska skupnost po socio-ekonomskih kriterijih bistveno spremenila in prešla iz pretežno agrarno-podeželske faze prek industrijske do sedanje terciarizirane. Obenem je prišlo do bistvenih etničnih sprememb, ki se nenazadnje zrcalijo tudi v nagli asimilaciji, navidezni (statistični) in dejanski. V tem času so se spreminjali tudi formalnopravni pogoji življenja slovenske manjšine (normativna zaščita), kakor tudi politične okoliščine v avstrijskem, slovenskem in širšem evropskem okolju.

Koroški Slovenci so danes moderna manjšina: socialno emancipirana, gospodarsko integrirana, intelektualizirana, prostorsko razpršena, kulturno dejavna in dobro organizirana. Njen notranji problem sta zlasti asimilacijski pritisk z opaznim nazadovanjem rabe in znanja slovenskega jezika kot najpomembnejšega elementa narodne pripadnosti in identitete ter politična polarizacija, ki manjšino spremlja že več desetletij po drugi svetovni vojni. Recentni etnični in socialni procesi so med pripadniki manjšine vsekakor zelo dinamični. Ob nenaklonjenosti zlasti deželne (manj državne) politike in še posebno avstrijsko-nacionalnih organizacij (kot je npr. Kärntner Heimatdienst) je izvajanje zaščitnih pravnih norm počasno in v končni posledici pogosto neučinkovito. Pravni položaj neposredno vpliva na etnične procese. Asimilacija tudi zato napreduje hitreje. Na drugi strani si je manjšina ob nenaklonjeni deželni in državni politiki vendarle izoblikovala gospodarsko, politično in kulturno elito, ki obvladuje gospodarsko-socialne procese v pokrajini in povezuje manjšino navznoter. Toda bistvenega pomena so pri tem tudi zunanje okoliščine, predvsem odprte meje in povečane potrebe po čezmejnem sodelovanju in povezovanju na različnih področjih. Slovenska manjšina opravlja v obmejnem prostoru vlogo povezovalca in iniciatorja čezmejnega sodelovanja.

IZ KMEČKE DRUŽBE V POSTMODERNO DOBO: SOCIALNE IN PROSTORSKE SPREMEMBE NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Sodobni način poselitve koroških Slovencev je rezultat socialne preobrazbe. Razpršeno poselitev tako na Koroškem kakor tudi širše v Avstriji so oblikovali na eni strani dinamični etnični procesi, na drugi pa predvsem selitvena dinamika. Oboje je usodno pogojeno s splošnimi socialno-gospodarskimi pogoji v širšem prostoru Koroške in Avstrije. Še pred dobrim stoletjem, ko je bila slovenska skupnost številčna (prek 100.000 pripadnikov) in kompaktno naseljena (lokalno je

predstavljala na podeželju večinoma prek 90 odstotkov prebivalstva), je prevladovala statična agrarna družba. Družine so bile številčne, stiki so bili poleg na družino omejeni predvsem na lokalno vaško-podeželsko okolje. V teh razmerah je slovenski jezik prevladoval, tudi če mu politične razmere niso bile posebej naklonjene. Posebno po plebiscitu leta 1920 so oblasti pritiskale na maloštevilčno slovensko inteligenco, ki so jo sestavljali predvsem duhovniki in učitelji. Mnogi so se morali zaradi groženj celo izseliti (največ v Jugoslavijo in ZDA). Asimilaciji so bili zaradi ekonomske odvisnosti najbolj izpostavljeni delavci in kmečki proletariat. Asimilacija je bila v tisti dobi predvsem statistična – navidezna. Ob popisih in različnih priložnostih javne manifestacije jezikovne in etnične pripadnosti so mnogi zaradi strahu prikrili svoje poreklo. Slovenščina je ostajala domena sporazumevanja med družinskimi člani ter v vaških skupnostih; tako je tudi razmeroma učinkovito zagotavljala zadržanje slovenske narodne pripadnosti. Drugje zaradi prepovedi ni imela dosti možnosti. V trgih in mestih je nemščina kot jezik sporazumevanja prevladovala že prej. Tisti, ki so se zaradi dela priselili s podeželja v mesto, so se zaradi socialne odvisnosti in pomanjkanja pogovornih partnerjev pogosto odrekli rabi slovenščine, kar je pospeševalo asimilacijske procese. Socialna preobrazba je torej imela vzporedne asimilacijske učinke. Že pred drugo svetovno vojno je širjenje industrije povečevalo število in delež mestnega prebivalstva ter zmanjševalo tedaj še prevladujoči kmečki sloj. Po drugi svetovni vojni je sledila hitra industrializacija in preslojevanje iz kmečkih v nekmečke poklice. Poleg dela v industrijskih obratih, obrti, uradih se je uveljavljal zlasti turizem, ki je sčasoma postal dominantna gospodarska panoga na Koroškem. Pokrajinska podoba se je pričela naglo spreminjati. Koroška je postala značilen primer urejene turistične pokrajine s prevlado letne turistične sezone (ob jezerih) in sekundarno še zimske, ki pa je bila bolj omejena na posamezna zimskošportna središča v severnem delu dežele. Južna Koroška, kjer je poselitveno jedro koroških Slovencev, je postala prepredena s turističnimi potmi, kolesarskimi stezami, kulturnimi in z naravnimi obeležji, nadpovprečno številčnimi gostinskimi in trgovinskimi obrati, bencinskimi črpalkami, rekreacijskimi površinami, z urejenim cestnim omrežjem in komunalno infrastrukturo. Kmetje so pričeli množično oddajati sobe, ponujati hrano in nekateri tudi odstopati prostor za različne rekreacijske namene. Oblikovala se je značilna delavsko-kmečka struktura, ki je zagotavljala socialno stabilnost, prinašala pa je tudi nove delovne obremenitve in stroške. V prvi generaciji, ki je bila še večinoma slabo kvalificirana in z nizko šolsko izobrazbo, so te prilagoditve delovale kot gospodarska spodbuda, ki je dvigovala življenjski standard, na jezikovne razmere pa je vplivala pretežno negativno. Toda druga generacija se je delu na premajhnih kmetijskih obratih pogosto odrekla in se skladno z izobrazbo in s poklicnimi pričakovanji posvečala povsem nekmečkim poklicem. Odsotnost z doma in individualizacija sta močno reducirali medsosedske stike in obseg slovenske jezikovne prakse, zaradi vpliva šole, medijev in javnosti na eni ter splošno

uporabnega večinskega jezika (nemščine) pa se je s tem povečeval spontan asimilacijski pritisk. Asimilacija je bila v teh razmerah nedvomno logičen proces, toda močno povečan prav zaradi tudi stalno prisotnih političnih pritiskov ter slabosti manjšinskega šolstva. Za slednjega je odgovorna predvsem Avstrija, saj je imela manjšina zelo skromne možnosti vpliva nanj.

Posebej v 70. letih 20. stoletja se je povečevalo število malih družinskih obratov, ki so v tedanjih razmerah stabilnega avstrijskega gospodarstva odpirali nova delovna mesta tudi v bolj oddaljenih podeželskih krajih. Mnoga so bila povezana s splošno terciarizacijo koroškega gospodarstva, predvsem s porastom turizma in prometa. Sedaj so že nastopali izobraženi slovenski podjetniki, ki so se uveljavljali kot trgovci, posredniki, agentje, pa tudi zdravniki, pravniki in drugi. Socialni vzpon samostojnih podjetnikov je ob krepkem povečevanju števila uradnikov in nameščencev prispeval k naglim spremembam socialne strukture pripadnikov manjšine, ki se je iz nekoč kmečke v slabih dveh generacijah spremenila v pretežno nekmečko. Splošen gospodarski vzpon Koroške je botroval tudi organiziranju manjšine na gospodarskem področju. Poleg združenj s kupoprodajnimi trgovinskimi obrati se je krepil zlasti bančni sektor. Vse to je prinašalo tudi delovna mesta, kjer je bila raba manjšinskega jezika temeljni pogoj. Ugoden socialno-ekonomski položaj je dvignil ugled manjšine in povečeval samozavest njenih pripadnikov. V tem obdobju se je ob sprostitvah mejnih režimov pričelo povečevati tudi čezmejno sodelovanje. Slovenija je na južnem Koroškem postavila sedem industrijskih obratov v mešani lasti. Zaposlovanje predvsem pripadnikov manjšine (zaradi znanja dveh jezikov) je prispevalo k gospodarski in socialni stabilnosti območja in manjšinske skupnosti.

Sedemdeseta in osemdeseta leta so bila obenem tudi čas, ko je urbani način življenja v celoti prevladal tudi na podeželju. Zaradi urejenosti podeželske turistične pokrajine je ta ob atraktivnosti ter popularnosti bivanja v zelenem okolju in lastni stanovanjski hiši pričela postajati privlačna tudi za trajno naselitev. Suburbanizacija je zajela predvsem osrednji del Koroške v predelu velikih ledeniških jezer med mestoma Celovec in Beljak ter njuni bližnji okolici. Nekaterne občine so zaradi tega povečale število svojega prebivalstva tudi več kot za polovico. Podoba pokrajine se je močno spremenila. Zaradi doseljavanja se je delež manjšinskega prebivalstva ob že tako prisotni asimilaciji še dodatno zmanjševal. Slovenci so tudi lokalno postali manjšina.

V drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja so se zaradi nastopajoče gospodarske in politične krize v Jugoslaviji povečali čezmejni tokovi. Množičen nakupovalni turizem je močno povečal vlogo slovenskega jezika, ki je s tem postal prepoznavna ekonomska kategorija. Slovenija je tedaj v povprečju razpolagala z znatno kupno močjo, trgovinska ponudba pa ni ustrezala okusu kupcev ne po ceni in še manj po kakovosti. Trgovinska mreža je bila na Koroškem znatno

predimenzionirana, tudi do štirikrat glede na kupno moč domačega prebivalstva. Obenem so varčevalci iz Slovenije v avstrijskih bankah in zavarovalnicah naložili velika sredstva. Pri tem so potrebovali pomoč v obliki prevajanja, svetovanja in drugih poslov.

V devetdesetih letih se je nakupovanje živil in drugih artiklov široke potrošnje močno zmanjšalo. Drugo za drugo so zapirali tudi mešane industrijske obrate, ki so zaposlovali precej delavcev z narodno mešanega območja. Brezposelnost je pričela postajati opazen problem Koroške, ko je tudi turistični obisk močno nazadoval. Nekdanjih gostov predvsem iz Nemčije in Nizozemske je bilo čedalje manj, obisk jezer poleti se je več kot prepolovil. Položaj kmetijstva se je zaradi rastočega vpliva konkurence iz Evropske unije, kamor se je Avstrija vključila leta 1995, naglo poslabševal. Pozneje so se ob subvencijah nekoliko opomogli in preusmerili. Naraščajoča brezposelnost je postajala resen regionalni problem prebivalstva ob meji – torej prav manjšine. Toda pripadnikom manjšine so se ob povečani čezmejni komunikaciji odpirale nove razvojne možnosti in novi poklici. Prišli so projekti in z njim zahtevnejše svetovanje in spremljanje. Avstrijska podjetja so želela investirati v Sloveniji. Potrebovali so dinamično, mobilno in predvsem strokovno in jezikovno usposobljeno delovno silo. Več kot 700 avstrijskih podjetij, ki so locirala svoje dejavnosti v Sloveniji, je uporabljalo storitve pripadnikov slovenske manjšine. Nakupe rabljenih avtomobilov v začetku devetdesetih let so zamenjale različne svetovalne vloge. Pripadniki manjšin so ob odprti meji našli ugodno tržno nišo. Znanje slovenščine je postalo cenjeno, še zlasti kadar je bilo podprto s strokovnimi kvalifikacijami in z izkušnjami.

Slovenska manjšina je ob koncu 20. stoletja izkazovala določen družbeni elitizem. Primerjava statističnih podatkov kaže, da je delež prebivalcev z višjo in visoko izobrazbo pri Slovencih celo višji kot pri večinskem prebivalstvu. Ta fenomen je treba pojasniti na eni strani kot rezultat uspešnega socialnega preboja manjšine in oblikovanja njene elite, po drugi pa je to odsev intenzivnih asimilacijskih procesov pri manj izobraženem slovenskem prebivalstvu. Bolj izobraženi so se zaradi svojega jezikovnega znanja, mobilnosti, socialne neodvisnosti in pridobljene samozavesti lažje upirali naletom asimilacije, čeprav so bili poklicno močno povezani tudi z nemškojezičnim okoljem. Delovala je torej neke vrste »pozitivna selekcija«, ki je vodila k elitizaciji manjšinske skupnosti, obenem pa tudi k nadaljevanju številčnega upada pripadnikov manjšine, kjer so poleg že omenjenih asimilacijskih procesov igrali veliko vlogo tudi odseljevanje s podeželja in iz Koroške nasploh ter čedalje nižji naravni prirastek, ki pa je značilnost sodobne avstrijske družbe ne glede na jezikovno zaledje. A manjšini so to še toliko bolj drastično pozna.

Socialna struktura slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem je ustalila skupnost kot mnogo manj številčen, toda zelo kooperativen družbeni element.

Manjšina je kljub na splošno ne preveč naklonjenemu vzdušju dejavnik pospeševanja čezmejnega sodelovanja in realno nosilec pomembnih gospodarskih dejavnosti državnega pomena. Za vse to pogosto ni upoštevana in nagrajevana. Vendar so prav ti elementi povezovanja odgovorni za etnično stabilizacijo. Zaradi številčnih razmerij in še naprej potekajoče asimilacije zlasti pri nižjih socialnih slojih pa se trendi zmanjševanja manjšinske populacije nadaljujejo.

SODOBNO SLOVENSKO SKUPNOST SO OBLIKOVALE NJENE ŠOLE

Nagle socialne spremembe v strukturi koroških Slovencev je mogoče pojasniti predvsem z delovanjem slovenskega manjšinskega šolstva. Do leta 1957 manjšina ni imela nobenih možnosti poklicnega izobraževanja v lastnem jeziku. Tega leta je bila ustanovljena – v zelo skromnih razmerah – Slovenska gimnazija v Celovcu. Čeprav se je od začetka otepala s prostorskimi in z kadrovskimi težavami, je v nadaljnjih letih postala eden med najpomembnejšimi stebri manjšinskega življenja. V devetdesetih letih sta se ji pridružili še dve gospodarsko orientirani srednji – višji izobraževalni ustanovi: Dvojezična trgovska akademija in zasebna Višja šola za gospodarske poklice. Vse tri skupaj so do sedaj »ustvarile« okrog 3.000 absolventov, ki so zavzeli najpomembnejše pozicije v gospodarskem, družbenem, političnem in kulturnem življenju manjšine. Skozi vrata naštetih šol, zlasti Slovenske gimnazije, pa je šlo še precej več mladih pripadnikov manjšine; mnogi so namreč po prvi stopnji na gimnaziji nadaljevali šolanje na drugih šolah, skladno s svojimi poklicnimi aspiracijami. Tako se je oblikovala manjšinska elita, ki je pomembno prispevala k socialni preobrazbi manjšine in južne Koroške v celoti. Pred tem sta za naraščaj slovenske inteligence prispevali gimnazija na Plešivcu (Tanzenbergu) in v Št. Pavlu v Labotski dolini, kjer je bil mogoč tudi pouk slovenščine.

Manjšinsko šolstvo ima sicer precej starejšo zgodovino. Že v dobi monarhije, pred prvo svetovno vojno, so obstajale t. i. »utrakvistične« šole. Njihov primarni namen je bilo osnovno opismenjevanje, ki se je najprej vršilo v slovenščini, nato pa prehajalo v nemščino. Večina otrok nemščine tedaj ni poznala. Ves nadaljnji sistem je bil namenjen utrjevanju nemškega jezika in slovenščine preprosto ni bilo. Dejansko so bile te šole zelo asimilatorne. Po plebiscitu se je stanje še zaostrilo, saj sta bila politika in tudi družbeno vzdušje ostro naperjena proti manjšini. Šolski sistem je predstavljal enega najmočnejših in tudi učinkovitih asimilacijskih orodij. Pritiski so se stopnjevali in dosegli kulminacijo s priključitvijo Avstrije k tretjemu rajhu. Slovenščina je bila izrinjena iz javnosti. Po drugi svetovni vojni se je oblikovalo dvojezično manjšinsko šolstvo na ozemlju, ki so ga definirali kot poselitveni teritorij manjšine. Še danes obstaja pojem »dvojezične Koroške«. Vendar je imel tudi ta sistem vrsto pomanjkljivosti. Primanjkovalo je dobrih pedagoških kadrov. Poleg tega so na manjšinskih šolah namenoma zaposlovali učitelje, nemške begunce z območja nekdanje Jugoslavije, ki so vsaj nekoliko znali katerega

od južnoslovanskih jezikov. Šola tiste dobe je bila zato pravzaprav svoje nasprotje: namesto da bi izobraževala in vzgajala k dvojezičnosti in sožitju, je ustvarjala nova nasprotja. Jezikovno izobraževanje je bilo zaradi opisanih kadrovskega razmer zelo skromno, saj se je neredko dogajalo, da so učenci znali (pač v narečju) slovenščino veliko bolje kot njihovi učitelji. Dvojezični sistem, uveden leta 1946, so že 1948 precej okrnili, desetletje pozneje (1959) pa sploh ukinili. A izraz »dvojezična Koroška« je ostal – slej ko prej le kot označitev manjšinskega teritorija, na katerem naj bi bila slovenska skupnost deležna uresničevanja manjšinskih pravic.

Pričetek delovanja Slovenske gimnazije sega v čas, ko se je Avstrija šele dodobra oblikovala kot samostojna država. Od konca druge svetovne vojne do leta 1955 je namreč trajala uprava zavezniških sil nad Avstrijo, kar je bil obenem tudi čas pogajanj za meje in gospodarsko ureditev. 7. člen Avstrijske državne pogodbe je državo sicer zavezoval k večji skrbi za manjšine, vendar je bilo treba dokaj skopo ustavno določilo prenesti s papirja v življenje. Slednje nikakor ni bilo enostavno, ne zaradi še vedno precej napetih odnosov in številnih konfliktov na eni ter tudi številnih strukturnih slabosti slovenske manjšine, začeni z nezavidljivim socialno-gospodarskim položajem najštevilčnejšega kmečko-delavskega sloja na drugi strani. Vizionar in »oče« slovenske gimnazije je bil dr. Joško Tischler, dalj časa tudi predsednik Narodnega sveta koroških Slovencev, bolj desno orientiranega krila manjšine, neutrujen organizator in javni kulturni, politični in prosvetni delavec. Vizijo vzpona izobrazbene in kulturne ravni ter hkrati tudi narodne zavesti je smelo zastavil z ustanovitvijo Slovenske gimnazije kot splošnoizobraževalne ustanove v slovenskem jeziku. Ovir in dvomov je bilo veliko, nenazadnje tudi pogosto preskromno znanje slovenskega jezika, ki je bilo pač posledica večdesetletnega skrivanja jezika in prej opisanih slabosti osnovnega šolstva. A Tischler se ni dal, temveč je idejo sam in s sodelavci neutrudno in požrtvovalno uresničeval. Po petih desetletjih moremo ugotoviti, da se je vizija polno uresničila.

Maturanti Slovenske gimnazije so se zaposlovali v različnih poklicih kot uradniki in nameščenci. Večina jih je odšla na študij na avstrijske univerze, predvsem na Dunaj, v Gradec, pa tudi Innsbruck in Salzburg. Ko je v osemdesetih letih pričela delovati Univerza v Celovcu, so mnogi študirali tudi tam. Oblikoval se je sloj ne posebej številčne, vendar dovolj močne slovenske manjšinske inteligence, ki je zapolnila mesta v šolah, vrtcih, bankah, zavarovalnicah, trgovinah, zadrugah, agencijah, občinskih uradih, kulturi, znanosti in politiki. Veliko je bilo tudi svobodnih, kot na primer odvetniki, zdravniki in arhitekti. Toda koroški prostor je bil mnogim preozek okvir poklicnih izzivov. Zaradi šolanja, dela in iskanja boljše perspektive, pa tudi zaradi ne pretirano naklonjenega vzdušja na Koroškem so mnogi ostali zunaj te dežele. Uspešno delovanje šolstva je prispevalo k socialnemu dvigu dela manjšine, k oblikovanju njene gospodarske, politične in kulturne elite, toda obenem je tudi prispevala k razseljevanju pripadnikov manjšine. Oblikovala so se nova jedra slovenske poselitve v velikih mestih, zlasti na Dunaju in v Gradcu,

nekaj manjše pa tudi v Salzburgu, Innsbrucku in Linzu. V našeta mesta so prihajali tudi ekonomski imigranti iz Slovenije, vendar tesnejših povezav s Korošci niso sklepali.

V devetdesetih letih sta pričeli delovati še Dvojezična trgovska akademija in Višja šola za gospodarske poklice. Obe sta predvsem gospodarsko usmerjeni, prva bolj v smer podjetništva in bančništva, druga v turistično-gostinske dejavnosti. Toda obe močno poudarjata tudi dve vsebini izobraževanja: komunikacijsko tehnologijo in znanje jezikov. Tako je morala tudi Slovenska gimnazija okrepiti večjezikovno plat izobraževalnega procesa. Sprva se je zdelo, da bodo tri šole preveč konkurirale druga drugi (potem ko je asimilacija nesporno napredovala in se je znanje slovenskega jezika pri šolarjih stalno zmanjševalo, poleg tega pa je demografski razvoj celotne Koroške porazen). A to se ni zgodilo. Danes imajo vse tri šole stalno visok vpis dijakov, kar gre pripisati prvenstveno privlačnosti programa – večjezičnost je očitna prednost, vendar le ob pogoju, da ji sledi tudi temeljita strokovna izobrazba. Tak poklicni profil odgovarja dinamični družbi v obmejnem prostoru. Manjšina ima tam nesporne prednosti, kar je pozneje podrobneje prikazano.

ETNIČNI PROCESI NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Proučevanje številčnega razvoja je precej težavna in nevhvaležna zadeva. Najpomembnejši vir podatkov so popisi prebivalstva, ki imajo vsaj v primeru Avstrije vrsto posebnosti, na katere je treba biti posebej pozoren. Dosedanje raziskave in kritike popisom niso prizanašale, neredko jih imajo celo za povsem neverodostojen prikaz stvarnih razmer, z vidika manjšin pa naj bi bile krivične (Grafenauer 1990, Klemenčič 1990 idr.).

Za območje Avstrije imamo na voljo podatke od prvega popisa leta 1846 (t. i. Czoernigove statistike), pri čemer so razen nekaj izjem ves čas uporabljali kriterij občevalnega jezika. Jeziku so s tem priznali tisto vrednost v okviru lestvice elementov narodne identitete, ki mu po pravici pripada, toda obenem zatrjevali, da gre zgolj za jezik in torej za izključno jezikovno-kulturno vprašanje, ki načeloma ne pojasnjuje narodne pripadnosti. Izrecno tako sporočilo ima tudi zadnje ljudsko štetje leta 2001. Po drugi strani pa so ohlapno opredeljeni popisni kriteriji dovoljevali različne interpretacije med izvajanjem samega popisa in pri razvrščanju rezultatov. »Občevalni jezik« (nem. *Umgangssprache*) so tolmačili različno: od družinskega jezika, pripadnosti k jezikovni skupini ali pa preprosto jezik okolja (jezik, ki ga posameznik največ uporablja). Potem so kriterij občevalnega jezika »pretvarjali« v narodno pripadnost. Nekateri sicer govorijo slovensko (so slovenskega izvora), vendar nimajo slovenske narodne zavesti in pri popisih slovenščine ne navajajo kot svoj občevalni jezik. Ker so popise vedno spremljali posredni in

neposredni pritiski na posameznike, organizacije in ustanove manjšine in propaganda, se je to poznalo pri popisnih rezultatih vsaj pri določenih slojih.

Tretji način zmanjševanja števila prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom je bila uvedba popisne kategorije »vindiš« ter številnih kombinacij, s pomočjo katerih so enotno slovensko skupnost razdelili na »pravo slovensko« in na »vindiš«, ter slednjo različno pojasnjevali; od »Nemcem prijaznih Slovencev« do povsem samostojne jezikovne skupine. Znotraj slovenske jezikovne (in torej tudi narodne skupnosti) je sicer obstajalo več političnih struj in tudi stopnja politične zavesti je bila različna, vendar to nikakor ne more biti razlog za opredelitev posebne jezikovne skupnosti. Nenazadnje niso pri nobeni drugi skupini iskali narečnih različic in ugotavljali čistosti jezika in jih nato obravnavali kot samostojne skupine. Tudi politična pasivnost ali celo odrekanje »političnemu slovenstvu«, kar skupini Vindišarjev pogosto pripisujejo, je naposled posledica različnih pritiskov in propagande povsem razpoznavne ideologije, ki se skuša manjšine znebiti tako, da jo umetno cepi na več majhnih delov in nato dokazuje njihov neobstoj. Da je omenjena popisna kategorija umeten konstrukt, dokazuje poleg zelo poznega pojavljanja (z nacističnim popisom leta 1939) tudi zelo nenavadno nihanje števila pripadnikov te skupine v posameznih občinah, ko se je število opredeljenih kot »vindiš« od popisa do popisa močno spreminjalo. Poleg tega je območje pojavljanja te kategorije omejeno na posamezne med seboj ločene občine v Rožu in Podjuni (Klemenčič 1960, Klemenčič 1990, Pleterski 1981, Vratuša 1994, Zorn 1972, Zorn 1976).²

Poleg popisov so že razmeroma zgodaj Slovenci pričeli sami ugotavljati lastno številčno stanje in prav tako Katoliška cerkev (krška škofija na Koroškem). Že sam pojav potrebe po lastnem preverjanju številčnosti slovenske populacije kaže na pomembnost tega vprašanja in hkrati opozarja na nezaupanje do uradno dobljenih podatkov (sicer preverjanje ne bi bilo potrebno). Slovenske ocene so temeljile na poznavanju ali dodatnem ugotavljanju ter preverjanju stanja na terenu, cerkveni popisi (šematizmi) pa so ugotavljali številčnost Slovencev po posameznih župnijah. Grafenauer v svoji obširni študiji meni, da so podatki cerkvenih štetij precej točni, ker so bili narejeni na podlagi daljšega opazovanja in poznavanja dejanskega stanja ter ne enkratnega preverjanja (kot so to počeli pri popisih). Ocene za podeželje so bile zato vsaj pri zavednih slovenskih župnikih točne, medtem ko je bil njihov pregled v trgih in mestih ter krajih z industrijskim proletariatom že omejen. Nekajkrat so slovenske organizacije izvedle celo lastno zasebno štetje v dokaz, da so statistično ugotovljene številke odločno prenizke (Grafenauer 1946). Slovenske ocene poznejših avtorjev, zlasti po drugi svetovni vojni, so se precej opirale na kazalce dejanske prisotnosti in delovanja Slovencev

2 Zaradi skopo odmerjenega prostora omenjamo le izbrana dela s tega področja oziroma tematike.

(npr. prisotnost slovenščine v medijih, javni rabi, znanje jezika, vpisa otrok v dvojezične šole ipd.). Nobeden od omenjenih indikatorjev ni idealen, vendar daje trdno podlago za vsaj približno oceno dejanskega števila Slovencev. Temeljna značilnost, ki jo dobimo pri analizi posameznih popisov in sočasnih ocen, šematizmov in zasebnih štetij na Koroškem, je nenehno večanje razlik med uradnimi popisi in ocenami. Sprva so bile slovenske ocene višje za okrog 15 odstotkov, leta 1981 in 1991 pa že za trikrat (Zupančič 1993). Večanje razlik sovпада z družbeno-gospodarsko preobrazbo prostora in manjšine, saj je bilo očitno tudi mimo vseh načrtnih asimilacijskih prizadevanj za statističnim zmanjševanjem manjšinske skupnosti tudi dejansko čedalje težje ločiti pripadnost k določeni jezikovni skupini in posledično tudi narodni opredelitvi. Pregled ocenjevalcev se je v urbanem prostoru in veliki socialni ter prostorski dinamiki industrijske in postindustrijske informacijske družbe že izgubil in se je mogoče zanesti edino le še na pokazatelje dejanske prisotnosti na širšem območju. Zato danes ne razpolagamo z ocenami po posameznih občinah, temveč le za celotno slovensko manjšino.

Prvo ljudsko štetje leta 1846 (Czoernigova jezikovna statistika) ter sledeči popisi leta 1880, 1890, 1900 in 1910 (ob štetju leta 1869 niso ugotavljali jezikovne pripadnosti) so popisovali po občevalnem jeziku, in sicer na Koroškem in Štajerskem ter v drugih deželah, kjer prebivajo Slovenci kot večinsko prebivalstvo, pri ljudskem štetju leta 1923 po družinskem jeziku, leta 1934 po pripadnosti h kulturnemu krogu, nacistični popis leta 1939, ki je uvedel vrsto kombiniranih kategorij in popisno kategorijo »vindiš«, je uporabil kriterij maternega jezika. Vrsto kombiniranih jezikovnih kategorij in »vindiš« so kot dediščino omenjenega popisa sprejeli in ohranili vsi popisi po drugi svetovni vojni do danes. Popis leta 1951 je obsegal največ različnih jezikovnih variant; v različnih statističnih in drugih publikacijah pa so jih nato precej različno kombinirali in nesistematično združevali. Klemenčič je v svoji kritični analizi omenjenega ljudskega štetja naštel nič manj kot 16 variant jezikovnih kombinacij; od tega so jih imeli v popisu osem (nemško-slovensko, nemško-vindiš, slovensko, slovensko-nemško, slovensko-vindiš, vindiš-slovensko, vindiš, vindiš-nemško), druge pa so rezultat kombiniranja za objavo v različnih publikacijah (Klemenčič 1960,³ Klemenčič, Wutti in Domej 1977, Zorn 1972). Slovensko govoreče so ugotavljali na ozemlju celotne Avstrije, vendar sta bili pri tem kombinaciji nemško-slovensko in nemško-vindiš šteti kot nemško, zato so številke zunaj Koroške povsod sistematično nižje. Leta 1961 so popisovali po družinskem jeziku in ohranili iste jezikovne kategorije. Podatki so navedeni samo za območje dvojezičnega šolstva, torej za politične okraje Šmohor, Beljak-dežela, Celovec-dežela in Velikovec, in ne tudi za občine, kar so imeli vsi prejšnji popisi. Poleg tega se podatki nanašajo samo na skupno prisotno prebi-

3 Isti avtor je o tej tematiki napisal tudi več ekspertiz in referatov, ki pa javnosti niso dosegljivi.

valstvo in ne ločujejo po državljanstvu. Za leto 1971 so popisovali po občevalnem jeziku po že znanih kategorijah za celotno Avstrijo (Klemenčič, Wutti in Domej 1977). Tudi ob ljudskih štetjih 1981 in 1981 so popisovali po omenjenih jezikovnih kategorijah, vendar so podatki v statističnih publikacijah objavljeni le združeno: leta 1981 so navajali slovensko, slovensko v kombinaciji, vindiš in vindiš v kombinaciji, leta 1991 pa le še slovensko in vindiš, pri čemer so v kategoriji vštete vse kombinacije s slovensko oziroma vindiš.

Poleg uradno izvedenih ljudskih štetij so tedaj ali s krajšim časovnim zamikom izvajali tudi cerkvene popise (šematizme) krške škofije, in sicer za leta 1880, 1890, 1900 in 1910 v monarhiji ter leta 1923 v prvi avstrijski republiki. Pozneje šematizmov niso več izvajali. Trikrat so Slovenci sami izvedli lastna štetja, in sicer leta 1910, 1923 in 1934 (Beg 1910, Grafenauer 1946: 249–275).

Popis prebivalstva leta 2001 je zadržal vse metodološke značilnosti prejšnjih popisov, zato so mogoče enostavne primerjave. Kot je bilo uvodoma že omenjeno, je statistično spremljanje številčnega in prostorskega razvoja Slovencev v Avstriji samo ena med možnostmi, ki pa ne prinaša zadovoljivega odgovora na preprosto in največkrat sproženo vprašanje: koliko je pripadnikov manjšine? Vendar je odnos avstrijskih državnih in deželnih oblasti ter politik do slovenske narodne manjšine ob koncu drugega tisočletja sprožil nov val polemik o varstvu manjšin v Avstriji. Po začasnih podatkih je na Koroškem 12.586 slovensko govorečih avstrijskih državljanov, poleg tega pa še 555 tistih, ki so kot pogovorni jezik navedli »vindiš«.

Skupno število slovensko govorečih kaže stalno tendenco zmanjševanja. Vendar se poselitveni prostor ne le ohranja, temveč celo prostorsko širi: slovensko prebivalstvo lahko zasledimo razpršeno po vsej deželi. Od političnih okrajev so štirje podeželski (Velikovec, Celovec-dežela, Beljak-dežela in Šmohor) in dva mestna (Celovec, Beljak), kjer živi slovensko prebivalstvo na svojem tradicionalnem ozemlju. Življenjska pot (zaradi dela ali osebnih zvez) jih je zanesla tudi v kraje in predele severno od tradicionalne slovenske narodnostne meje. Tako jih najdemo ob vseh popisih zadnjih desetletij v vseh političnih okrajih. Od neavtonomnih območij posebej izstopa Špital z okolico. Močnejša slovenska prisotnost izvira iz prvih povojnih let (leta 1951 jih je bilo nad 500!) in se je kljub precej živahnim selitvam zadržala do danes (velik del se jih je pozneje preselil v predele Srednje in Zahodne Evrope ter čezmorske države (Zupančič 1999). Povečevanje števila slovensko govorečih je v pretežni meri rezultat priseljevanja s koroškega podeželja, deloma pa tudi pridobitev državljanstva slovenskih izseljencev in zdomcev. V manjšem številu in prostorsko razpršeno se slovenski živelj torej pojavlja tudi zunaj območja avtohtone poselitve. Število med popisi sicer nekoliko niha, v splošnem pa vendarle kaže težnjo počasne rasti. Razeseljevanje z južnokoroškega podeželja, ki že vsa desetletja izgublja prebivalstvo, je konstanten proces.

Oba mestna politična okraja, Celovec in Beljak, ki po svoji legi in še bolj po svojih funkcijah sodita k območju avtohtone poselitve, kažeta rast slovenske populacije. Število slovensko govorečih se je prav tako povečalo v večjih koroških mestnih občinah, kot so Wolfsberg, Špital, Šentvid ob Glini in Trg. Ti predeli razpolagajo z več priložnostmi za zaposlitev in drugimi bivalnimi ugodnostmi. Doseljeno slovensko prebivalstvo vsaj deloma vzdržuje slovenski jezik in identiteto, tudi v verjetno kar številnih mešanih zakonih.

Skoraj desetodstotno znižanje števila slovenske populacije (opredeljene po jeziku) je po drugi strani dobro zaznavno že s številom občin, v katerih je število slovensko govorečih nazadovalo. To so v prvi vrsti podeželske občine, ki sicer same beležijo stagnacijo ali nazadovanje celotnega prebivalstva. V skoraj vseh občinah na območju Karavank, Roža in Podjune je število slovensko govorečih nazadovalo. To so obenem tudi občine z gostejšo slovensko poselitvijo, kjer je slovenski živelj predstavljal znaten delež celotnega prebivalstva (le v Selah in Globasnici tudi večino). Pri tem gre glede na prej prikazana demografska in selitvena gibanja tako za posledice prešibke rodnosti pri koroškem prebivalstvu, posledice selitev in tudi navidezno (statistično) ali pa tudi dejansko opustitev slovenske jezikovne prakse oziroma asimilacijo. S tem je pojasnjeno tudi tako močno nazadovanje celotne slovenske populacije. Stagnacijo števila slovensko govorečih beleži le nekaj občin (Žitara vas, Žrelec, Bistrica na Zilji, Bistrica v Rožu), med katerimi je največ takih, kjer je tudi celotno prebivalstvo stagniralo. V tem primeru lahko sklepamo na vsaj začasno stabilizacijo etničnih razmer. Ni pa ravno zanemarljivo tudi število občin, v katerih je število slovensko govorečih naraslo (Čajna, Šmohor, Štefan na Zilji, Beljak, Dholica, Celovec, Bilčovs, Žihpolje, Šmarjeta v Rožu, Grabštanj, Pokrče, Štalenska gora). Število slovensko govorečih je v teh občinah sorazmerno majhno, z izjemo Celovca in Bilčovsa. Povečalo se je torej predvsem tam, kjer je priložnosti za komunikacijo v slovenskem jeziku na lokalni ravni zanesljivo manj kot v območjih z večjo (tradicionalno) slovensko prisotnostjo. V tem je navidezni paradoks, ki vrednost tovrstnih popisov postavlja malce na glavo. Če namreč popis ugotavlja rabo slovenskega jezika in njegovo povečanje predvsem tam, kjer so možnosti za rabo slovenščine zanesljivo skromnejše, se postavlja nekaj tehtnih vprašanj.

Število slovensko govorečih se povečuje v območjih, kjer ne predstavljajo pomembnejšega lokalnega dejavnika ter v pretežno urbanem in suburbanem okolju. Obe lastnosti jim omogočata, da so v svojem okolju manj prepoznavni. Tako čutijo manjši pritisk okolice. Ta psihološki dejavnik je v preteklosti igral zelo pomembno vlogo in jo očitno tudi danes. Obenem je treba upoštevati tudi socialno strukturo slovenskega prebivalstva, ki se priseljuje na ta območja. Zaradi izobrazbe in socialnega položaja je bolj osveščena in samozavestna in zato lažje kljubuje asimilacijskim pritiskom (spontanim in namernim) okolice. Ob tem je treba upoštevati, da se je v procesu socializacije določeno število pripadnikov manjšine že asimiliralo. V celoti je asimilacijskih priložnosti več, zato je tudi pre-

bivalstvo, ki jih uspešno prebije (se ne asimilira), jezikovno in etnično bolj žilavo. Slednjič je treba opozoriti tudi na način življenja v pogojih mobilne informacijske urbane družbe. Posameznik z najbližjim lokalnim okoljem vzpostavlja sorazmerno skromne stike, zato je tudi povratni vpliv nanj majhen. Pač pa si pogovorne partnerje v različnih medijih in ob različnih priložnostih lahko v večji meri izbira sam (Zupančič 1999). Prav zaradi tega je povečevanje števila slovensko govorečih razumljivo in celo nekoliko pričakovano. Še vedno pa je dejstvo, da popis s tem ugotavlja v čedalje večji meri zavestno odločitev za slovenščino, celo ne glede na to, koliko potem isti posameznik ta jezik tudi govori.

FUNKCIJE SLOVENSKE MANJŠINE V ČEZMEJNEM SODELOVANJU

V obdobju klasičnega razvoja evropskih nacionalnih držav v 19. in 20. stoletju so bile narodne manjšine neželen pojav zlasti obmejnih območij. Manjšine so bile predmet spora. Pravno varstvo manjšin je že obstajalo, njegovi učinki pa so bili zelo skromni. Čeprav se je negativen odnos do narodnih manjšin obdržal tudi v razvitih evropskih državah, se je v splošnem zavedanje o pomenu in vlogi manjšin v obmejnih območjih bistveno spremenilo. Na deklarativni ravni je manjšinam odmerjena velika pozornost, toda dodeljevanje in uresničevanje posebnih pravic pripadnikov narodnih manjšin ostaja notranja zadeva držav ter predmet bilateralnih odnosov. To vlogo so manjšine obdržale praktično do danes.

Z odpiranjem meja in povečevanjem čezmejnega sodelovanja so manjšine pridobile nekatere povsem stvarne priložnosti. Ker so pripadniki manjšin navadno dvojezični, poznajo pravni in ekonomski sistem, navade, mentaliteto, različne posebnosti in lažje vzpostavljajo stike na obeh straneh meje, so se zelo hitro izkazali ne le kot nosilci, temveč tudi vzpodbujevalci čezmejnega sodelovanja (Klemenčič 1990). Sodelovanje, ki se je pričelo na področju politike in kulture, je prehajalo na področje gospodarstva. Za kmetijske proizvode so iskali nove tržne poti, načine trženja in izboljševali tehnologijo pridelave. Iskali so optimalne lokacije industrijskih podjetij, pričelo se je sodelovanje na področju industrije in obrti. Mogočen napredek je beležila zlasti trgovina (množični čezmejni nakupi) in pozneje širitev trgovske mreže kakor tudi storitve nasploh. Na slovenski strani je na podlagi močnega čezmejnega prometa nastala vrsta servisnih podjetij ter t. i. zabavna industrija z verigo igralnic, ki se je od zahodne meje (z Italijo) selila tudi na območje slovensko-avstrijske meje oziroma njenega obmejnega območja. Temu so sledile zavarovalnice in močan razmah bančništva. Med koroškimi Slovenci je imelo poleg drobnega podjetništva, zadružništva in bančništva pomembno vlogo tudi kmetijstvo. Pripadniki slovenskih manjšin so tako pomembno prispevali k uveljavljanju avstrijskih podjetij v slovenskem prostoru. Danes so v ospredju zahtevne storitve in širitev podjetij, ki so se uspela uveljaviti v Sloveniji, v druge države

Jugovzhodne Evrope. V tem je videti vlogo manjšin predvsem v vlogi »mostišča« (Zupančič 2003).

Katere funkcije lahko opravljajo pripadniki manjšin? Glede na izkušnje v preteklih dveh desetletjih lahko poudarimo naslednje priložnosti:

- so iniciatorji in nosilci čezmejne kulturne izmenjave
- ahko nastopajo kot blažilci meddržavnih odnosov
- zaradi dvojezičnosti in dvokulturnosti imajo večje uspehe v trgovinskih dejavnostih
- spodbujajo čezmejno delovno sodelovanje in izmenjavo izkušenj
- so iniciatorji in nosilci gospodarske propagande; predstavništva
- imajo pomembno vlogo pri prevajalskih službah in pri sporazumevanju nasploh
- so organizatorji srečanj in prireditev, ki imajo sproščujoč in družabno-povezovalec značaj
- dobro izkoriščajo svoje lokalne potenciale (bolje od večinskega prebivalstva)
- pripravljajo čezmejne stike na ravni zahtevnejših odnosov, posebno na področju storitev (na primer bančništva, zavarovalništva, svetovanja, pravnih zadev)
- so iniciatorji, nosilci in ocenjevalci ter končno tudi uporabniki čezmejnih programov in projektov.

Če hočejo pripadniki narodnih manjšin opravljati različne povezovalne vloge, morajo izpolnjevati določene zahteve. Nujne lastnosti pripadnikov manjšin za uspešnost čezmejnega sodelovanja so predvsem:

- poznavanje dveh (ali več) jezikov in kultur
- poznavanje obmejnega prostora in ljudi na obeh straneh meje
- poznavanje pravnih, gospodarskih, družbenih in političnih značilnosti obeh območij in družb
- poznavanje mentalitete in kulture prebivalstva
- imajo vrsto stikov na različnih področjih in ravneh s prebivalci na drugi strani meje
- imajo partnerje in različne zveze s prebivalci na drugi strani meje

- imajo poleg gospodarskih tudi kulturne potrebe in interese, ki so povezani s čezmejnimi povezovanjem
- so ustrezno organizirani na lokalni in regionalni ravni (imajo na razpolago organizacije in ustanove, prek katerih se lahko uresničujejo različne (nikakor ne vse!) oblike čezmejnega sodelovanja).

Da bi pripadniki manjšin lahko učinkovito opravljali različne čezmejne funkcije, morajo biti izpolnjeni še pogoji, ki izhajajo iz funkcionalnega prostora manjšin. Pri tem je funkcionalni prostor manjšin tisti, v katerem manjšina živi (območje aktualne, ne zgolj tradicionalne oziroma avtohtone poselitve) ter prostor, v katerem se znaten delež pripadnikov manjšin izobrazuje, dela, se oskrbuje, koristi prosti čas in živi družabno življenje. Ker so manjšine pogosto naseljene v robnih in perifernih območjih, opravljajo naštetje funkcije v pomembnejših središčih. Funkcionalni prostor je nujno širši in bolje infrastrukturno opremljen od območja poselitve. Končno je uspeh manjšin v povečevanju čezmejnih funkcij odvisen tudi od ravni političnih odnosov na relaciji manjšina-država, manjšina-država matičnega naroda in meddržavnih odnosov. Zaradi tega se kaže čezmejna aktivnost pripadnikov manjšin kot zelo kompleksen pojav, pri katerem sodelujejo različni dejavniki. Manjšine so torej močno vpete v družbeni in prostorski kontekst.

Tabela 1. Dejavniki pospeševanja čezmejnega sodelovanja pri narodnih manjšinah

PROSTORSKI značilnosti območja	DRUŽBENI značilnosti manjšine	POLITIČNI pravni položaj, politika, odnosi
• stopnja urbaniziranosti	♦ gospodarska struktura območja poselitve manjšine	• organiziranost manjšine (kulturna, politična, verska)
• centralnost in perifernost	♦ demografske značilnosti manjšine	• obstoj uradnih institucij manjšine
• odprtost meje (število mejnih prehodov, režim na meji)	♦ število pripadnikov manjšine	• pravne norme manjšinskega varstva na lokalni, regionalni in državni ravni
• infrastruktura obmejnega območja	♦ socialna in izobrazbena struktura manjšine	• odnosi med večino in manjšino
• število in gostota poselitve območja	♦ modernost / tradicionalnost manjšine	• odnosi med manjšino in »matico«
• ozemeljski stik manjšine z državo »matico«	♦ delež manjšinskega prebivalstva v državi in regiji	• odnosi med večino in »matico«
• državne ali mednarodne vzpodbude obmejnemu območju (programi strukturne pomoči)	♦ socialna kohezija manjšinskega prebivalstva	• prisotnost načrtnih ali celo nasilnih asimilacijskih teženj in agresivnih ideologij
• koncentriranost / razpršenost manjšinskega prebivalstva	♦ prostorska in socialna mobilnost manjšine	• raven političnih odnosov v državi in v bližnjih regijah

(Zupančič 2006)

Pripadniki manjšin so tako že v osemdesetih letih in naprej pomembno sodelovali pri oblikovanju različnih oblik čezmejnega sodelovanja. Tedaj so bila v ospredju predvsem mešana podjetja z usmeritvijo v industrijo in mednarodno trgovino, ki so imela trojni učinek: ekonomsko so stabilizirala obmejni prostor, povečevala raven meddržavnega sodelovanja in ob tem tudi sami sebi krepili ekonomski položaj ter povečevali prepoznavnost slovenske manjšinske skupnosti. V poznih osemdesetih letih in v začetku devetdesetih je postalo najpomembnejše področje dela predvsem trgovina. Slovenščina je postala prepoznavna ekonomska kategorija, njeni nosilci so zlahka dobili delo. Postopoma so se uveljavile še druge oblike, kot so svetovanje, pravno posredovanje, izobraževanje, nato pa tudi bolj zahtevne operacije, kot so zavarovalništvo, bančništvo, posredovanje

pri investicijah in podobne aktivnosti. To je bilo obdobje intenzivnega vstopanja zlasti avstrijskih in italijanskih podjetij v slovenski prostor. Danes so v ospredju predvsem zahtevnejše operacije ekonomske narave ter upravljanja z naravnimi in s človeškimi viri. To obsega predvsem projektno delo, ki se je že prebilo na vrh lestvice zelenih aktivnosti prebivalstva ob meji.

Manjšine so torej dejansko odigrale zelo pomembno vlogo »mostišča« v medžavnih komunikacijah. Vendar pa je zaradi povečane mobilnosti, ki zmanjšuje jezikovne in sporazumevalne bariere med ljudmi iz različnih kulturnih okolij, čedalje večja možnost neposredne komunikacije. Mostišče je narejeno, promet je stekel in začenja se proces zanemarjanja vloge manjšin. V slovenskem prostoru so na primer ravno zaradi privlačnosti vstopa v slovenski gospodarski prostor italijanska in avstrijska, pa tudi nemška podjetja, pač zaradi možnosti vstopanja na območje nekdanje Jugoslavije. Pri tem pa že naletijo na prebivalce Slovenije, ki izhajajo z območja nekdanje Jugoslavije, dobro poznajo podrobnosti poslovanja s temi območji in imajo z njimi tudi sorodstvene, prijateljske in druge stike. Večina druge generacije – potomci priseljencev – ima že tudi ustrezne kvalifikacije in lahko prevzema najzahtevnejše manipulacije. Toda tudi slovensko prebivalstvo ima zaradi izkušenj najmanj treh do štirih generacij, ki so živele v jugoslovanski državi, dovolj izkušenj za prevzem podobnih funkcij. Pripadniki imigrantskih skupnosti imajo torej podobno vlogo kot pripadniki avtohtonih manjšin: so njihov zgled pa tudi konkurenca.

TRIJE KLJUČNI PROCESI MED KOROŠKIMI SLOVENCMI

VLOGA JEZIKA IN RAZVOJ JEZIKOVNIH ZMOŽNOSTI PRI PRIPADNIKI MANJŠIN

Zaradi jezikovne asimilacije in skromnega medgeneracijskega prenosa jezikovnega znanja se vloga slovenskega jezika naglo spreminja. Jezik je nominalno in dejansko najbolj prepoznaven, simbol in funkcionalen element narodne pripadnosti (tudi v primeru Slovencev). Prek formalnih in neformalnih oblik sporočanja oziroma komunikacije se odvija živahen preplet interakcij med ljudmi, ki objektivno in /oziroma ali / subjektivno pripadajo slovenskemu jezikovnemu telesu; do identifikacije v slovensko narodno skupnost je zgolj še korak. Zaradi tega ustvarja občutek povezanosti in neke »domačnosti« oziroma »skupnosti«, ki pa ima poleg socialnopsihološkega tudi pomembne gospodarske vidike. Prav zaradi poznavanja jezika in prek nje kulture, mentalitete, posredno pa tudi pravnega reda, običajev, tradicij in drugih elementov je pripadnikom slovenskih manjšin in tudi Slovincem po svetu uspelo asistirati pri vrsti gospodarskih transferjev tujih podjetij v Slovenijo in marsikdaj tudi dalje proti državam nekdanje Jugoslavije. Ista jezikovna zmožnost je pripomogla tudi v obdobju mednarodnega priznava-

nja in promocije mlade slovenske države. V preteklosti je bilo veliko kulturnega sodelovanja. Dvo- in večjezičnost, ki je značilna poteza pripadnikov manjšin, je tako postala v obdobju sproščenih čezmejnih odnosov dejavnik njihovega spodbujanja, sam po sebi pa tržno blago. Zaradi privlačnosti in uporabnosti se je število interesentov za učenje slovenščine skoraj povsod povečalo. Manjšinske šole v Avstriji beležijo stagnacijo ali rast števila učencev. To se povečuje zlasti v zadnjih letih tudi v Sloveniji, zelo verjetno v povezanosti s statusom slovenščine kot enega med uradnimi jeziki EU. Ob sicer skoraj povsod prisotnem demografskem nazadovanju zaradi (pre)nizke rodnosti bi tak trend v nekem smislu kazal na revitalizacijo manjšinskega jezikovnega korpusa, še posebno ob hkratnem povečanju zanimanja za narečne jezikovne prakse. Toda po drugi strani je skoraj v vseh manjšinskih okoljih v sosednjih državah prisoten problem preskromnega medgeneracijskega prenosa jezikovnega znanja. Manjšinske šole so tako soočene s čedalje skromnejšim vstopnim znanjem slovenščine, zaradi česar je nato treba prilagajati učni proces tem okoliščinam. Dolgoročno to vpliva na v povprečju nekoliko slabše jezikovne zmožnosti absolventov. Predvsem pa pri mladi generaciji tuji jeziki pogosto prevladujejo tudi v sicer »slovenskih« družinah. Skromnejše znanje slovenščine in njena skromnejša raba ob različnih sporazumevalnih priložnostih negativno vplivata tako simbolično kakor tudi praktično. Na drugi strani naraščajo zahteve po jezikovnem znanju: v številnih čezmejnih aktivnostih potrebujejo partnerje z odličnim znanjem slovenskega jezika. Narečne prakse niso zadostne in niso redki primeri, ko se v npr. projektne sodelovanju slovenski in avstrijski partnerji sporazumevajo v angleščini. Pešanje jezikovnega znanja pri manjšini spodbuja asimilacijske procese, obenem pa je že postalo to tudi oviralni element pri čezmejnem sodelovanju.

ORGANIZACIJSKA SHEMA SLOVENSkih MANJŠIN

V desetletjih politične in ideološke polarizacije med »desnimi« in »levimi« Slovenci v Italiji se je razvila tudi piramida manjšinske organiziranosti v Italiji in Avstriji. Temeljna politična, kulturna in tudi gospodarska organiziranost je torej odraz geopolitičnih razmer, ki so z evropskimi integracijskimi procesi, globalizacijo in vstopom Slovenije v EU bistveno spremenjene. Zato se v kontekstu vključevanja manjšin v aktivnosti čezmejnega sodelovanja postavljata dva problema: prvič problem (včasih) skromne notranje kohezije manjšinskih sil zaradi njihove razdrobljenosti in drugič problem (ne)kompatibilnosti s primerljivimi organizacijskimi oblikami v Sloveniji. Problem manjšinske razdrobljenosti je star in ima več korenin. V Avstriji in Italiji, ki imata teritorialno široko razpredeno mrežo krovnih političnih (tradicionalno imenovanih »levih« in »desnih«) organizacij, s katerimi se praviloma povezujejo ustrezne gospodarske in kulturne organizacije. Zunaj tega so mreže izobraževalnih ustanov ter nekatere samostojne gospodarske instituci-

je, kakor tudi nastajajoče pobude civilne družbe. Polarizacija je odsev preteklih razmerij in socialistične ere, na katere so pri njihovem oblikovanju bistveno vplivali dejavniki iz Slovenije, pozneje pa so našle povsem samosvoj *modus vivendi*, ki traja še danes, ko so nekdanje okoliščine praktično povsem odpravljene. Upoštevati moramo tudi pomemben vpliv lokalnih dejavnikov, predvsem tedaj in v okoliščinah dosedanje skromne integracije v skupni slovenski kulturni prostor. Po eni strani je omenjeni pluralizem tudi izraz demokratičnosti manjšinskih družb, njihove avtonomnosti in prinaša (če drugega ne) več možnih vedenjskih opcij manjšinskemu prebivalstvu in povečuje njihovo angažiranost v političnem, gospodarskem in kulturnem delu manjšin. Toda taka shema pogosto regenerira pretekla nasprotja, pospešuje parcialne pristope in razpršuje manjšinske kadrovske moči, kjer se potem namesto regionalnega principa uveljavlja šibkejši (zaradi razdrobljenosti) segmentarni pristop (izhajajoč iz »krovnih« organizacij). Tem pogosto zmanjka kritične demografske mase dovolj usposobljenih kadrov na lokalnih ravneh. Taka shema je tudi sorazmerno draga za financiranje s strani Slovenije ter zapletena v procesih odločanja. Vendar kljub številnim pobudam in pritiskom ni prišlo do reorganizacije. Celo več: medtem ko je med Slovenci v Italiji dosežen določen konsenz skupnega nastopanja na večini področij, se je vrzel med koroškimi Slovenci poglobila in kaže, da bo v prihodnje treba morda računati s tremi osrednjimi organizacijami in ne zgolj z dvema. Drugi problem je nekompatibilnost manjšinske organiziranosti s primerljivimi ravnmi v Sloveniji, kar je pogost, čeprav nikakor ne edini razlog skromne vključenosti manjšin v projekte in programe čezmejnega sodelovanja. Zaradi določil in formalnih pogojev niso sogovorniki in zato tudi težko uveljavljajo tematike, ki bi pomenile izboljšanje konkurenčne prednosti pripadnikov manjšin na lokalni ravni in v odnosu do drugih skupin prebivalstva v njihovem širšem poselitvenem okolju. Posebno na območjih, kjer je delež manjšinskega prebivalstva skromen (na Koroškem ima le še občina Sele prepričljivo lokalno slovensko večino). Zato so formalne receptivne zmožnosti manjšine precej okrnjene. V takih pogojih bodo manjšine le težko prišle do večjega vpliva znotraj lokalnih skupnosti.

PERIFERIZACIJA MANJŠINSKEGA FUNKCIONALNEGA PROSTORA

Odprt evropski prostor je obmejnim območjem po eni strani prinesel vrsto olajšav in novih priložnosti. Projektno sodelovanje je vzpodbujalo med drugim tudi manjšino, ki se je na nekaterih področjih dobro angažirala. Prav periferna območja so v vsej EU sedaj deležna številnih pobud in sistema subvencij. Žal so se zelo hitro pokazali tudi negativni rezultati: obmejna območja težko konkurirajo močnim osrednjim krajem. Tako ima danes osrednji del Koroške (na primer) s Celovcem in z Beljakom očitne poteze t. i. »osrednjih« – centralnih območij, medtem ko se glavnina robnih območij na Koroškem pogreza v negativnih gospodar-

skih in demografskih tendencah. Zaradi konkurence torej prihaja do očitne diferenciacije med različnimi območji. Razlika med urbanizirano osrednjo Koroško in robnimi karavanškimi predeli se krepi, kar pa pri slednjih utrjuje demografsko erozijo in zmanjševanje ekonomskih potencialov. Glavnina območij s tradicionalno (avtohtono) prisotnostjo slovenske manjšine doživlja periferizacijo bivalnega in funkcionalnega prostora. Povečana prostorska mobilnost lahko le skromno kompenzira te za manjšino pretežno negativne tendence.

POGLED V PRIHODNOST

Slovenska manjšina stoji danes pred pomembnimi izzivi, kjer se tesno povezujejo vsebine identitete in gospodarskih priložnosti. Znanje jezika je množično in drastično nazadovalo: le manjši del učencev, ki prihajajo v dvojezične šole, znajo že z doma zadovoljivo slovensko. Slovenščina – materni jezik koroških Slovencev tako postaja v čedalje večji meri napol prvi tuji jezik, ki se ga v treh slovenskih srednjih šolah dobro naučijo, a ga pozneje uporabljajo le po potrebi. V poklicnih priložnostih torej. Jezik spontane reakcije v vsakdanu pripadnika manjšine pa je v čedalje večji meri nemščina. Toda na drugi strani je interes za učenje jezika in tudi delovanje v kulturnih, športnih društvih in drugih oblikah organizacije pripadnikov manjšine v stalnem rahlem porastu. Očitno bo treba ponovno definirati položaj in mesto manjšine, pa tudi njeno sodobno identiteto. Očitno je namreč, da so lokalni in globalni vplivi tudi na jezikovno-etnične razmere nezanemarljivi in jih je težko meriti s kriteriji, ki so veljali za obdobja statične agrarne in dinamične industrijske družbe. Po drugi strani pa pušča informacijska doba zaradi lagodnosti komunikacije tudi nekatere nove priložnosti krepitve »klasičnih« elementov narodne pripadnosti. Identifikacija bo zato poslej manj rezultat situacij in veliko bolj zavestne odločitve tako na ravni posameznika kakor slovenske manjšinske skupnosti v celoti.

LITERATURA:

- ARGE Alpen Adria (2004) *Minderheiten und Grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum*. Trient: Deutsche Fassung.
- Beg, A. (1910) *Narodni kataster Koroške*. Ljubljana: Narodna založba.
- Faßmann, H. (1995) Der österreichische Arbeitsmarkt. *Geographische Rundschau* 47-1. Braunschweig: Westermann Verlag, 18–24.
- Fischer, G. (1984) *Sprache und Identität im bikulturellen Kontext. Zwischen Selbstfindung und Identitätsverlust, Etnische Minderheiten in Europa*, 26–39. Univerza v Celovcu.
- Grafenauer, B. (1946) Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes. V Grafenauer B., L. Ude in M. Veselko (ur.) *Koroški zbornik*, 117–247. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Grafenauer, B. (1993) Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja. *Zgodovinski časopis* 47-3, 349–383.
- Gstettner, P. in D. Larcher (1985) *Zwei Kulturen, zwei Sprachen, eine Schule, Interkulturelles Lernen und Volksgruppenverständnis in Kärnten*, 168. Celovec: Drava in SZI.
- Haas, F. (1977) *Genesis und Funktion minderheitfeindlicher Politik in Kärnten, Raumplanungs-Gespräch Südkärnten*, 17–46. Dunaj: Sammelband.
- Ibounig, P. (1986) *Die Kärntner Slowenen im Spiegel der Volkszählung 1981*, 122. Celovec: Amt der Kärntner Landesregierung.
- Jesih, B. (1987) Pogled v socialno strukturo koroških Slovencev. *Razprave in gradivo* 20, 185–206.
- Klemenčič, V. (1960) Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem. *Razprave in gradivo* 2, 101–182.
- Klemenčič, V. (1971) Spreminjanje gospodarske in socialne strukture in narodnostni problemi Slovencev na južnem Koroškem. V Vladimir Klemenčič (ur.) *Koroška in koroški Slovenci*, 60–71. Maribor: Založba Obzorja.
- Klemenčič, V. (1987) Državna meja na območju SR Slovenije in obmejna območja kot geografski fenomen. *Razprave in gradivo* XX, 57–81.
- Klemenčič, V. (1994) Funkcija narodnih manjšin v prekomejnem meddržavnem povezovanju in evropski integraciji. V Štrukelj I. in E. Sussi *Narodne manjšine danes in jutri* (Sammelband), 97–107. Trst: SLORI.

- Klemenčič, V. (1994) Narodne manjšine na obmejnih območjih na prehodu med Alpsko-jadranskim in panonskim prostorom. V *Narodne manjšine* (Sammelband 3), 145–155. Ljubljana: SAZU.
- Klemenčič, V. in T. Domej (1986) Statistični prikaz dvojezičnega šolstva, mreže in strukture šol za pripadnike narodnostne skupnosti na Koroškem. *Geografski obzornik* 23, 2–3, 58–71.
- Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich (1989) Bericht der Arbeitsgruppe, 219. Dunaj: Österreichische Rektorenkonferenz.
- Lokar, A. (1992) *Modernization and Ethnic Problems in Carinthia*, 35–50 (Slovene Studies 14, 1). New York, 35–50.
- Paschinger, H. (1976) *Kärnten. Eine geographische Landeskunde*, Erster Teil, 322. Celovec: Verlag des Landesmuseums für Kärnten.
- Penz, H. (1993) Österreichs Landwirtschaft in der Herausforderung der EU. *Geographische Rundschau* 47-1. Braunschweig: Westermann Verlag, 25–29.
- Podlipnig, K. (1991) Die Wirtschaftsbezeichnungen zwischen Kärnten und Slowenien. Stand und Perspektiven, Mitteilungen des Arbeitskreises für Neue Methoden in der Regionalforschung 21, 119–125.
- Reiterer, A. F. (1986) *Doktor und Bauer. Ethnischer Konflikt und Sozialwandel*, 183. Celovec: Drava in Slovenski znanstveni inštitut.
- Reiterer, A. F. (1996) *Kärntner Slowenen – Minderheit oder Elite? Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung*, 312. Celovec: Drava in Slovenski znanstveni inštitut.
- Steinicke E. in J. Zupančič (1993) *Die Kärntner Slowenen – eine Volksgruppe der Peripherie?* 40–56. Dunaj: GW Unterricht.
- Wastl, Walter D. in E. Krutner (1991) Die Bedeutung des Einkaufstourismus aus Slowenien für Klagenfurt und Südkärnten, Mitteilungen des Arbeitskreises für Neue Methoden in der Regionalforschung 21, 126–134.
- Wonka, E. (2002) Die räumliche Verteilung der Österreicher mit slowenischer Umgangssprache in Kärnten auf der Grundlage einer detaillierteren Statistik als der auf Gemeindebasis, Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, Bd. 144. Dunaj, 101–124.
- Zimmermann F. M. (1995) Tourismus in Österreich. Instabilität der Nachfrage und Innovationszwang des Angebotes. *Geographische Rundschau* 47-1. Braunschweig: Westermann Verlag, 30–37.

- Zupančič, J. (1993) The Ethnic Identity of Hungarians in the Demographically threatened area of Prekmurje. *Geografski zbornik* 33, 131-139.
- Zupančič, J. (1993) Novejše spremembe v socialni strukturi koroških Slovencev. *Razprave in gradivo* 28, 115-123.
- Zupančič, J. (1993) Socialgeographic Transformation and National Identity - the Case of the Slovene Minority in Carinthia (Austria). *GeoJournal* 30. 3. Dortrecht, Boston in London: Kluwer Academic Publishers, 231-234.
- Zupančič, J. (1994) Vloga Slovenske gimnazije v Celovcu. *Celovski zvon*, 80-86.
- Zupančič, J. (1999) *Slovenci v Austriji / Slovenes in Austria*, 242. Ljubljana: Institute of Geography.
- Zupančič, J. (2002) Številčni razvoj koroških Slovencev v luči rezultatov ljudskega štetja leta 2001. *Razprave in gradivo* XX, 72-105.
- Zupančič, J. (2002) Grenzüberschreitende Pendelwanderung aus Slowenien nach Österreich und Italien, Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 144. Dunaj, 145-157.
- Zupančič, J. (2005) Wirtschaftliches und soziales Profil der Kärntner Slowenen, *Historicum*, Winter 2004/2005, Nr. 86, Linz, 30-38.
- Zupančič, J. (2006) Die Rolle und die Bedeutung der Volksgruppen in der Republik Slowenien, *Kärnten Dokumentation*, Band 20/21. Celovec: 256-285.

ASIMILACIJA IN IDENTITETE V KANALSKI DOLINI IN NA JUŽNEM KOROŠKEM – PRIMERJALNI PREGLED

ASSIMILATION UND IDENTITÄTEN IM KANALTAL UND IN SÜDKÄRNTEN – EIN VERGLEICHENDER ÜBERBLICK
Der Beitrag zeigt einen kurzen Überblick zur Assimilation und zu den verschiedenen Identitäten im Kanaltal und in Südkärnten.

Ältere Kanaltaler sind häufig den Identitätstypen der Traditionalisten, der engagierten Kämpfer und der Angepassten zuzuordnen; in der jüngeren Generation hingegen verliert sich die Sprachkompetenz in den beiden autochthonen Sprachen, Deutsch und Slowenisch, zunehmend. Abwanderung und Mischehen verstärken den Assimilationsprozess zusätzlich, sodass oft nur mehr eine Art »symbolische Ethnizität« erhalten bleibt.

In Südkärnten ist der Sprachverlust bei jenen Slowenen, die in das zweisprachige Schulsystem und in die Kulturvereine eingebunden sind, kaum gegeben. Dort allerdings, wo diese Eingebundenheit fehlt, ist der Prozess der Assimilation kaum aufzuhalten. In diesen Kreisen führt der Wunsch nach einem konfliktfreien Zusammenleben mit der Mehrheit zum Gebrauch der »gemeinsamen Sprache« und bestenfalls zur Betonung der zweisprachigen Wurzeln und multiplen bzw. Doppelidentitäten.

Keywords: Kanaltal, Südkärnten, Identität, slowenische Minderheit, Sprachgruppen

Prispevek obravnava asimilacijo in različne identitete, ki se pojavljajo v Kanalski dolini in na južnem Koroškem. Večina starejših Kanalčanov pripada identifikacijskemu tipu tradicionalistov, angažiranih borcev in deloma tudi prilagojenih; pri mlajši generaciji pa se jezikovna zmožnost v obeh avtohtonih jezikih, slovenščini in nemščini, izgublja. Odseljevanje in mešani zakoni proces asimilacije še zaostrujejo, tako da pri večini ostaja samo še neke vrste simbolična etničnost.

Na južnem Koroškem pa izgube jezika vsaj pri tistih Slovencih, ki so tesno povezani z dvojezičnim šolskim sistemom in s kulturnimi društvi, skorajda ni. Kjer pa te povezanosti ni, tam je proces asimilacije občutnejši, kajti prav v omenjenih krogih želja po brezkonfliktnem sožitju z večinskimi narodom utrjuje uporabo skupnega »večinskega jezika« in poudarjanje dvojezičnosti ter dvojnih ali mešanih identitet.

Ključne besede: Kanalska dolina, južna Koroška, identiteta, slovenska manjšina, jezikovne skupnosti

1. UVOD

Številne raziskave na južnem Koroškem¹ pričajo, da zamenjava jezika pri Slovencih poteka v teku več generacij in je običajno povezana s spremembo identitete. Omenjeni proces lahko očitno tolmačimo kot tiho asimilacijo. Podobne procese opazimo tudi v Kanalski dolini. Tako na primer raziskovalni projekt slovenske mladine »Tabor Kanalska dolina 86« ponazarja, da mladi ljudje v Kanalski dolini, čeprav so potomci nemško ali slovensko govorečih prebivalcev, vedno bolj uporabljajo italijanščino. Južnokoroška študija o etnični asimilaciji (Guggenberger idr. 1994) poleg tega ugotavlja, da v procesu zamenjave jezika mlajša generacija s starejšo govori še v prvotnem jeziku,² da prihaja znotraj lastne generacije do menjavajoče se uporabe jezikov, kar je odvisno od trenutnega položaja, v pogovoru z naslednjo generacijo pa do dokončnega preloma. Otrokom ne posredujejo več jezika starih staršev – deloma tudi zato, da bi jim »olajšali življenje«. ³ Kot posledica se torej zamenjata jezik in identiteta, kar pomeni, da se otrok ne bo več počutil »slovenskega« v smislu, kot so se še njegovi stari starši. Podoben razvoj – v tem primeru proč od obeh avtohtonih jezikov, nemščine in slovenščine, k italijanščini – je opaziti v večjezični Kanalski dolini. To dokazujejo tudi druge tamkajšnje lingvistične študije.⁴

Lastne raziskave na terenu (Vavti 2005, Vavti in Steinicke 2006) ponazarjajo, da avtohtona jezika često uporablja prav generacija starejših od 60 let, saj oba jezika še govorijo tako njihovi vrstniki kot prijatelji. Nasprotno pa večina mladih iz Kanalske doline uporablja samo še italijanščino. Pri tem ne smemo podcenjevati vloge italijanskega življenjskega okolja in skoraj izključno italijanske medijske ponudbe. Tak razvoj, o katerem poročajo tudi z jezikovnih otokov v Furlaniji,⁵ so potrdile tudi naše raziskave.

1 Primerjaj mdr. študijo o treh generacijah o asimilaciji Slovencev na Koroškem, projekt FWF, izveden med letoma 1992–1994 na Univerzi v Celovcu, Inštitut za sociologijo; gl. tudi Guggenberger, Holzinger, Pöllauer in Vavti 1994; Boeckmann idr. 1988; Inštitut za narodnostna vprašanja (izdajatelj) 2002; Zupančič 1999; Reiterer 2000.

2 Ne le iz praktičnih razlogov, temveč tudi iz socialno-psiholoških, da bi se na primer izognili konfliktom.

3 Kadar je na primer materinščina v življenjskem okolju stigmatizirana. V Kanalski dolini zato, da bi mlajšim otrokom olajšali vstop v italijansko šolo – odgovarjajoče podatke je najti v raznih intervjujih.

4 Gl. npr. Šumi 1998 in Komac 2002. Šumi (1995: 148) navaja primer, po katerem naj bi mlajša generacija težiščno zares obvladala samo še italijanščino, slovensko pa govori le še peščica mladih. K temu citat 7-letnega otroka, ki nenazadnje ponazarja vlogo šole v omenjenem procesu: »Ko sem bil majhen, sem govoril samo nemško in slovensko, odkar pa hodim v šolo, znam dobro samo še italijansko.« Tudi naši intervjuji prinašajo podobne ocene. Gl. tudi Lex 2002.

5 Na zasedanju na temo nemških jezikovnih otokov v provinci Videm in Trbiž, gl. poročilo z zasedanja Kanaltaler Kulturvereine 2004.

2. IDENTITETA IN PRILAGAJANJE NA VEČJEZIČNO ŽIVLJENJSKO OKOLJE

Identiteta neke osebe je posledica osvojenega znanja in izkušenj o samem sebi, ki so tesno povezane z družbenimi pogoji. Človek kot socialno bitje potrebuje druge ljudi, da si v njihovem »zrcalu« lahko ustvari podobo o sebi. Preneseno na naš primer bi lahko rekli: Kanalčan, ki spozna, da ga imajo kot »Nemca ali Slovenca« za radikalnega, se zateka v neobvezen »jaz sem Kanalčan« ali »jaz sem Žabničan«, da bi se tako ognil tovrstni oceni in nezaželjeni podobi o sebi, pa čeprav v vsakdanjem življenju govori avtohtoni dialekt.

V Kanalski dolini se je skozi zgodovino vedno znova kategoriziralo od zunaj.⁶ Tako so enkrat bolj poudarjali »nemški element«, drugič pa »slovenske jezikovne korenine in izvor« doline in ljudi, ki so tam živeli ali ki tam živijo, odvisno od tega, s kakšnim namenom se je raziskovalo, pisalo ali politično izjavljalo.

Kanalčani se seveda ne pustijo kar tako »izrabljeti« za etnično uvrščanje. To pa ne pomeni, da se sami etnično sploh ne uvrščajo ali da bi bili celo brez etnične identitete. Pri Minnichu gre pri uvrščanju predvsem za razliko med »domačini ali prvotnimi prebivalci – insiderji« ter »pozneje priseljenimi – outsiderji«. Potemtakem ni tako pomembno, ali je nekdo Nemec, Slovenec, Italijan, »vindišar« ali Furlan, družbeno pomembno je le, če mu vaško okolje prizna status »insiderja«. V takem primeru sta politična in etnična pripadnost drugorazredni. Naše raziskave so po eni strani potrdile pomen, ki ga ima še vedno status »insiderja« pri starejših vaščanih, po drugi pa se spremembe in krhanje omenjenega razlikovanja kažejo med in- in outsiderji v generaciji mlajših Kanalčanov. Mešani zakoni in skupne šolske in poklicne izkušnje so privedle do zблиžanja »domačinov« in »tujcev«.

Šumi in Venosi (1996) sta nasprotovala kategoriziranju, kot je npr.: Ta je Slovenec, oni Nemec, tretji Italijan ..., ker tovrstno razvrščanje v resnici ne ponazarja resničnega življenja ljudi. Celotno mešani zakoni v Kanalski dolini ne pomenijo nujno asimilacije neitalijanskega partnerja. Tako so se nekateri priženjeni Italijani naučili jezika domačinov, nemško in/ali slovensko, kar pomeni, da so se resocializirali v lokalni/vaški način življenja (Vavti 2005).

Poleg jasnih etničnih samouvrščanj pa obstajajo v Kanalski dolini tudi prehajajoče pripadnosti. Mnogi, ki se počutijo »mešane«, izjavljajo: »mi imamo vse v sebi«, jezikovni kodi pa se menjavajo in so odvisni od položaja. Štirijezični ambient vodi do multiple samoidentifikacije in zatekanja v regionalno in lokalno pripadnost.

Na južnem Koroškem je etnično samoopredeljevanje zaradi politizacije manjšinskega vprašanja posebno pri »zavednih Slovencih« mnogo bolj jasno in

6 Gl. izvajanja pri Minnichu (1998).

gotovo. Boeckmann idr. (1988) razlikujejo pet identifikacijskih tipov – odvisno od bližine ali distance do slovenske kulture in slovenskega jezika. Guggenberger idr. (1994) to tipizacijo še bolj razčlenjujejo in razširjajo: posebno dvojne in prilagojene identitete kažejo številne različne variante in nianse glede bližine oziroma distance do etničnega izvora.⁷

Opisani raznolikosti nians med obema ekstremoma »etnična persistenca« in »etnična asimilacija« stoji nasproti črno-bel shematizem, ki razlikuje samo med »dobrimi«⁸ in »slabimi«⁹ Slovenci.

Mnoge od vmesnih tipov na južnem Koroškem celo lastna jezikovna skupnost odriva »na rob«, ker njihova slabo poudarjena etnična identiteta ne zdrži priznavalnega pritiska, čeprav v svojem vsakdanjem življenju večinoma uporabljajo slovenski pogovorni jezik. Ti ljudje iščejo nekakšno ekvidistanco do obeh na Koroškem živečih jezikovnih skupin. So nekakšna »vmesna etnija« ali »nadetnija«, ki pa je v javni zavesti ni. Tam je le ali-ali, medtem ko »tako kot tudi« ne obstaja. To skriva v sebi nevarnost izločitve mnogih potencialnih pripadnikov slovenske jezikovne skupnosti; ta prizadene predvsem tiste vmesne tipe, ki se pod pritiskom nočejo več »odprto« priznavati k svojemu etničnemu izvoru, »v srcu« oziroma emocionalno pa so mu še zvesti in se v nekaterih aspektih z njim identificirajo. V tej zvezi lahko govorimo samo še o »simbolični etničnosti« (Gans 1979), na kakršno smo naleteli tudi pri mlajši generaciji v Kanalski dolini.

Ker jih jezikovna skupnost stigmatizira kot »asimilante« in zaradi (samo)izločevanja iz političnih in kulturnih struktur, ti ljudje zabredejo v nekakšen *circulus vitiosus*, ki jih potiska v dokončno asimilacijo. Etnične re- in preorientacije so mnogoplastni procesi, ki se odvijajo na podlagi najrazličnejših življenjskih izkušenj v teku biografij in generacij. Z družinsko socializacijo so položeni temelji, ki vplivajo na etnično samozavest ali asimilacijo. Drugi gradbeni kamni so konkretno življenjsko okolje (vaško okolje, vključenost v politične in kulturne strukture izvornega naroda in odgovarjajoča ponudba, šolska in poklicna pot z možnostjo izobrazbe v materinščini, delovno mesto, razpoložljivi mediji pa tudi biografske prelomnice) ter družbeni in politični okvirni pogoji.

7 Boeckmann idr. (1988) na južnem Koroškem razlikujejo naslednje identifikacijske tipe: zavedni Slovenci, politično aktivni, zavedni Slovenci, ki se gibljejo med kulturami, asimilirani in radikalni asimilirani. Guggenberger idr. (1994) navajajo še vmesne stopnje na poti iz etnične persistence v asimilacijo. Razlikujejo med aktivno angažirano identiteto, zakoreninjeno tradicionalistično identiteto, distancirano persistentno identiteto, zasebno identiteto, raznimi oblikami dvojne identitete (mešane, odvisne od konteksta, dvojezične), aranžirano in koristoljubno identiteto, pa tudi med različno izraženimi prilagojenimi identitetami. Poleg tega predstavljajo v študiji še reaktivirane in odtujene identitete.

8 Tudi »zavedni«, »pravi« Slovenci, ki jih večinsko prebivalstvo, obratno, označuje za »radikalne« ali »ekstremne«.

9 Tudi asimilirani, ki jih večinski narod uvršča med »vindišarje« ali »prijazne Nemcem«.

Na južnem Koroškem sta politično preganjanje v drugi svetovni vojni (Malle 2002) ter jezikovni konflikt v drugi polovici 50. in začetku 70. let povzročila asimilacijo tistih ljudi, pri katerih je etničnost v vsakdanjem življenju že igrala podrejeno vlogo. S tega stališča ni povzročala hitrejše asimilacije le tako imenovana manjšinska politika Koroške deželne vlade – na primer z restriktivno razlago šolskih zakonov in topografije (Pandel idr. 2004; Entner 2005) – temveč deloma tudi politika slovenskih organizacij z izrivanjem »tistih ob robu«.

Za nekaj oblik drastičnega izrivanja smo izvedeli iz pripovedovanja življenjskih zgodb: tako je člana družine, ki je sklenil medetnično partnersko zvezo, oče imenoval »črn madež v družini«. V drugih družinah so kritizirali odpadnike med sorodstvom: ti da »delajo greh nad narodom in otroki«. Tak način gledanja vsaj deloma odraža politična stališča slovenskih organizacij.

Od začetka 90. let se v etnični politiki osrednjih slovenskih organizacij na južnem Koroškem kaže pripravljenost za reformuliranje političnega koncepta, in sicer, da je treba upoštevati različnost identitennih struktur. Deloma so opustili razlikovanje med »dobrimi« in »slabimi«. Po drugi strani pa je ponovno prihajalo do zaostritev, npr. pri Narodnem svetu koroških Slovencev. Od te osrednje politične organizacije so se odcepili tisti njeni člani, ki so odprti do drugačejezičnih in asimiliranih. V tem kontekstu je prišlo do ustanovitve tretje zastopniške organizacije, Skupnosti koroških Slovencev.

Politični umik Narodnega sveta koroških Slovencev v lastne vrste perpetuirala izrivanje tistih Slovencev, ki zaradi svojih življenjskih okoliščin govorijo »samo« še slovenski dialekt in ki so se v teku svojega življenjskega razvoja oddaljili od slovenskih političnih in kulturnih struktur. Tem »obrobnim pripadnikom« nudi integrativni model vsaj možnost, da zmanjšajo zadržke in strahove pred svojim lastnim etničnim izvorom.

Odpiranje do tako imenovanega »drugega« pa seveda ostaja kočljiva zadeva – in to velja tako za južno Koroško kot tudi za Kanalsko dolino: uporaba skupnega »večinskega« jezika, ki ga razumeta oba partnerja, slej ko prej privede do izgube izvirnega jezika, tudi v smislu in prav zaradi njegove *communication value* (De Swaan 2002).

Drugače kot v Kanalski dolini pa na južnem Koroškem lokalna in regionalna pripadnost nista tako zelo v ospredju. Tu gre prej za narodnoslovensko pripadnost, na primer pri »zavednih Slovencih«. Pri mladini se tu in tam kažejo multiple identifikacije, nekateri se ne počutijo več samo slovenske ali Slovence, temveč dvojezične. Osebe »na robu« pa se počutijo v prvi vrsti kot (nemško govoreči) Korošci, v najboljšem primeru s pripombo o svojih slovenskih ali »vindišarskih« koreninah.

3. OGROŽENOST IN MOŽNOSTI ZA ETNOLINGVISTIČNO RAZNOLIKOST

V pričujočem poglavju so povzeti in opisani identifikacijski tipi, na katere smo naleteli v okviru študije FWF z naslovom *Ogroženost etnolingvistične raznolikosti v Kanalski dolini (Italija)*.¹⁰ To je navedeno tudi z ozirom na ogroženost in možnosti za njihovo etničnost v kontekstu realnega življenjskega okolja.

3.1 TRADICIONALISTI

Tradicionalisti¹¹ z močno vaško identiteto so tesno povezani z vaškim okoljem in se jasno distancirajo od takoimenovanih »drugih«, od priseljencev in »prišlekov«. ¹² Močno se identificirajo z vaškimi šegami, navadami in tradicijami in često izražajo mešane občutke do modernizacije in z njo povezano izgubo starih tradicij. Oba avtohtona jezika, predvsem pa vsakokratni vaški dialekt aktivno uporabljajo v družinskem in vaškem okolju ter ju posredujejo mlajši generaciji; predvsem pri starejših osebah imajo realno »uporabno« vrednost.¹³ Modernizacija je sčasoma prinesla velike spremembe v »tradicionalno vaško skupnost«. Večina mlajših vaščanov se danes vozi v večje centre v šolo ali na delo ali pa se celo odseljuje. Zato so potomci tradicionalistov često že mešani tipi, bolj ali manj povezani z vasjo in njenimi tradicijami. Enega od obeh avtohtonih jezikov še znajo, vendar pogosto raje uporabljajo vaški dialekt kot pa knjižni jezik. Eden glavnih rezultatov naše študije kaže, da lahko k tradicionalistom prištevamo predvsem starejše Kanalčane. V vsakdanjem življenju govorijo povečini oba avtohtona jezika, slovensko in nemško, sebe pa »etnično« pogosto ne opredeljujejo. Raje se identificirajo lokalno in regionalno ali pa poudarjajo vsakokratni vaški dialekt.¹⁴ Glavni vzrok za tako obnašanje je razburkana zgodovina, ki so jo travmatsko doživljali. Kot »Žabničan« ali »Kanalčan« se človek ogne etničnemu samoopredeljevanju. Lokalna in regionalna samoidentifikacija je tako pri starejših osebah nenazadnje tudi strategija preprečevanja konfliktov.¹⁵

10 V tej zvezi je omenjenih tudi nekaj paralel z južno Koroško.

11 Na tip tradicionalista smo naleteli predvsem v Ukvah, kjer še vedno dominira kmečko okolje. V čisti obliki se kaže predvsem pri starejših, pretežno slovensko govorečih osebah. Na ta identifikacijski tip naletimo tudi na južnem Koroškem, pri čemer ni toliko poudarka na šegah, navadah in tradicijah kot v Kanalski dolini. Gl. Guggenberger idr. 1994.

12 V našem primeru so to predvsem italijanski priseljenci z juga in Furlani.

13 V smislu *communication value* gl. De Swaan 2002.

14 Tako vidijo sebe kot »Žabničane« ali »Kanalčane« ter govorijo »po naše« ali pa »vindiš«. Gl. Vavti 2005 s številnimi praktičnimi primeri iz narativnih intervjujev.

15 Gl. detajlirana izvajanja pri Vavti 2005; Vavti in Steinicke 2006.

Pri nekaterih slovensko govorečih Kanalčanih je opaziti jasno distanciranje od knjižnega jezika: često govorijo lokalno vaško narečje in ga poudarjajo kot »po naše« ali »po vindiš«. ¹⁶ Eden med vzroji je ideološke narave in korenini v nekdanji komunistični Jugoslaviji, s katero se mnogi Kanalčani niso mogli ali hoteli identificirati. Drug vzrok so zgodovinski in aktualni antagonizmi med slovensko in nemško govorečimi na južnem Koroškem, ¹⁷ saj vplivajo tudi na Kanalsko dolino: dolina je bila do prve svetovne vojne del avstro-ogrške monarhije.

3.2 ANGAŽIRANI BORCI

Angažirani borci niso tako močno povezani z vasjo, identificirajo se predvsem z »lastnim društvom«. Pogosto so v društvenih strukturah avtohtonega prebivalstva in se aktivno zavzemajo za ohranitev vsakokratne jezikovne skupine. Obenem se jasno ograjujejo od drugih jezikov, deloma tudi od druge avtohtone jezikovne skupine, ki jo včasih občutijo kot nevarnost v borbi za pravice. ¹⁸ Tudi tu se izvorni jeziki ohranjajo v družini in pri mlajši generaciji: družinski jezik je torej povečini še nemški ali slovenski. Kljub temu se pri mlajši generaciji kažejo nekateri problemi socialno-strukturalne narave: mlajši se vedno pogosteje izobražujejo v oddaljenih velikih mestih ali tujini, to pa vodi v odseljevanje; *intermarriage* je vedno bolj verjeten (Steinicke in Vavti 2006). Tako se mlajše osebe korak za korakom oddaljujejo od svojega etničnega izvora.

3.3 KOZMOPOLITI MED SVETOVNI

Precej otrok angažiranih borcev ali tradicionalistov lahko prištevamo k identiteti kozmopolita med svetovi. ¹⁹ Gibljejo se med najmanj dvema jezikovnima svetovoma. V tej zvezi ne gre le za jezikovno pripadnost, temveč tudi za nihanje med perifernim prostorom, vasjo v Kanalski dolini, ter med urbanim centrom v tuzemstvu ali tujini. ²⁰ Tu sta v ospredju jezikovna raznolikost in večjezičnost z odgovarjajočimi prednostmi, ki jih imajo v poklicu. Nihanje med večjim glavnim mestom in periferijo večinoma povzroča tudi jezikovno spremembo. Tu deloma

16 Kot »vindišarje« se vidijo predvsem nemško- in koroškoorientirane osebe s slovenskim narečjem kot materinščino. Načeloma je pojem »vindišarji« kočljiva tema, gl. izvajanja pri Vavti in Steinicke 2006. O vindišarjih gl. tudi obsežna dela Pohla 2002.

17 Aktualno ravno v obliki konflikta zaradi krajevnih napisov, ki tli že desetletja.

18 Tu se posamično kažejo tudi rivalitete zaradi finančnih sredstev in potencialnih članov.

19 Te lahko v širšem smislu primerjamo s kulturnimi nihači na južnem Koroškem; po Boeckmannu idr. (1988).

20 Npr. v Beljak ali Celovec na sosednjem Koroškem ali v eno med večjimi italijanskimi mesti, kot npr. Trst in Videm.

že ni več jasnih etničnih samoidentifikacij. Ta identifikacijski tip zaznamuje – drugače kot pri prvih dveh – odprtost do drugega in tujega. Odpiranje navzven se seveda pozna pri uporabi jezika in njegovi prevladi. Jezikovno obnašanje mnogih mladih Kanalčanov določa uporaba jezika, ki – odvisno od situacije in konteksta – tendira k italijanščini kot skupnemu državnemu jeziku. Praviloma je ohranjena jezikovna zmožnost v enem od obeh avtohtonih jezikov, ker v vsakdanjem poklicnem življenju uporabljajo več jezikov. Znotraj družine je pomemben dejavnik toleranca do vseh jezikov, iz pragmatičnih vzrokov pa bolj in bolj dominira samo en jezik. Tako nastajajo ovire za naslednjo generacijo, saj počasi prihaja do – tukaj nezaželene – izgube prvotnega avtohtonega jezika.

3.4 PRILAGOJENA IDENTITETA

Prilagojena identiteta se pogosto izraža pri *intermarriage*, precej razširjenem pojavu v štirijezični Kanalski dolini. ²¹ Prilagoditev gre tukaj lahko do popolne opustitve izvornega jezika, t. j. do popolne asimilacije. Vendar pogosto obstaja še neke vrste simbolična etničnost (Gans 1979): negujejo stare šege in navade in se počutijo emocionalno povezane z etničnim izvorom, medtem ko se pripadajoči jezik vedno bolj izgublja. Prilagoditev italijanskemu državnemu jeziku je včasih tudi strategija za preprečevanje konfliktov. Zaradi razburkane zgodovine in z njo povezane lojalnosti se na primer nočejo nikomur zameriti in se že zato prilagajajo jezikovnim okvirnim pogojem italijanske večine. ²² Izguba jezika pa posledično vodi do tega, da obeh avtohtonih jezikov ne morejo več posredovati potomcem. Ker pa je uporaba jezika znotraj družine bistven pogoj za ohranitev etnične identitete, je logična posledica dokončna asimilacija naslednje generacije. Ta pa ni nujna, kajti posamično se tendira k ponovnemu oživljanju zavesti in najrazličnejših nians etničnosti, ki je samo še simbolična.

3.5 DVOJNE IDENTITETE

Različne oblike dvojnih identitet so prisotne predvsem pri mlajših Kanalčanih: mladi so sicer še zvesti jeziku svojih staršev, italijanski državni jezik pa je zanje enakovreden in se ne počutijo v prvi vrste »slovenske« ali »nemške«, temveč poudarjajo svojo dvo- ali večjezičnost. Oba jezika ali več jezikov so zanje v življenju zelo pomembni (multiple identitete). Tudi tu opažamo naraščajočo odprtost do novega in drugega – nenazadnje zaradi *intermarriage*. Pri dvojnih identitetah pa

21 Več kot tretjina zakonov v dolini je tako imenovanih mešanih zakonov, gl. tudi Steinicke in Vavti 2006.

22 Gl. Vavti in Steinicke 2006. Na južnem Koroškem je položaj podoben: različne oblike prilagoditve večinski etniji nenazadnje rabijo preprečevanju konfliktov na vasi in naraščajo posebno v času etnične polarizacije (npr. podiranje krajevnih napisov leta 1972 ipd.).

je vedno težje postavljati prognoze za naslednjo generacijo. V glavnem so mogoči različni razvoji: v praksi pogosto prihaja do izgube jezika, ker v družini iz povsem pragmatičnih vzrokov prevladuje italijanščina, npr. tedaj, ko vsi člani družine ne govorijo avtohtonega jezika oziroma avtohtonih jezikov.

Multiple samoidentifikacije in dvojne identitete so del življenjskega sveta mladih Kanalčanov.²³ Tu pa zelo naglo upada – kot negativen spremni pojav in ogroženost avtohtone etničnosti – jezikovna zmožnost v slovenščini in nemščini.

4. POVZETEK

V povzetku lahko rečemo, da starejše Kanalčane lahko pogosto uvrščamo med identifikacijske tipe tradicionalistov, angažiranih borcev in prilagojenih. Tu prihaja tudi do mešanih oblik, na primer tradicionalist ali angažirani borec z niansami prilagojene identitete. Mlajše osebe imajo praviloma nižjo jezikovno zmožnost v obeh avtohtonih jezikih, pogosto se izobražujejo v tujini in se iz gospodarskih razlogov odseljujejo – postajajo kozmopoliti. Če živijo v Kanalski dolini, je verjetnost za mešan zakon velika. *Intermarriage* vodi često do izgube jezika, prilagoditve in asimilacije naslednje generacije (Steinicke in Vavti 2006). Druge možne opcije so mešane, multiple ali dvojne identitete. Ob prilagajanju na italijanščino in ob jezikovni asimilaciji pa se često ohranja zanimanje za stare šege, navade in tradicije v obliki samo še simbolične etničnosti (Gans 1979) s pomanjkljivo jezikovno zmožnostjo v obeh avtohtonih jezikih ali deloma tudi popolnoma brez nje.

Na južnem Koroškem izgube jezika pri tistih Slovencih, ki so povezani z dvojezičnim šolskim sistemom in s kulturnimi društvi, skorajda ni. Razvoj, podoben razvoju v Kanalski dolini, pa je opaziti v tistih krogih, kjer te povezanosti ni ali je le malo, pa čeprav je še prisotna emocionalna povezanost z izvornim jezikom. Tudi v teh primerih lahko govorimo samo še o simbolični etničnosti. Tako kot v Kanalski dolini je pri mlajših več odprtosti do večinske etničnosti. To je razvidno na primer iz poudarjanja dvojezičnosti in v različnih niansah multiplih in dvojnih identitet. Ta razvoj vsebuje poleg nedvomno dobrih pogojev za brezkonfliktno sožitje različnih narodnosti tudi nevarnost izgube jezikovne raznolikosti: uporaba skupnega »večinskega jezika«,²⁴ ki ga razumeta oba partnerja, slej ko prej vodi do izgube izvornega jezika in njegove *communication value* (De Swaan 2002).

23 Na južnem Koroškem često poudarjajo dvojezičnost tiste mlajše osebe, ki bi se rade ognile etnični polarizaciji. Mnogi se ognejo »etnopolitičnih igracam« tako, da si pridržujejo pravico do obeh pripadnosti, odvisno pač od položaja in konteksta.

24 Na Koroškem je skupni jezik nemščina, v Kanalski dolini italijanščina.

LITERATURA:

- Boeckmann, Klaus, Brunner, Gombos, Egger idr. (1988) *Zweispachigkeit und Identität*. Celovec: Drava.
- Bufon, Milan (2000) Politično geografske podlage čezmejne komunikacije na območju tromeje med Slovenijo, Italijo in Avstrijo. *Geografski vestnik* 72-2, 11–21.
- De Swaan, Abraham (2002) *Words of the World. The Global Language System*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Entner, Brigitte (2005) Von Ortstafeln und anderen »Zweispachigkeiten«, oder: Die versuchte Konstruktion eines »deutschen« Kärnten. *Razprave in gradivo* 47, 88–101.
- Gans, Herbert (1979) Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America. V Herbert Gans; Nathan Glazer, Joseph Gusfield in Christopher Jencks *On the Making of Americans. Essays in honor of David Riesman*, 193–220. University of Pennsylvania Press.
- Guggenberger, Helmut, Wolfgang Holzinger, Wolfgang Pöllauer in Štefka Vavti (1994) *Bericht zur Studie Ethnische Identitätsbildung in der slowenischen Minderheit Kärntens*. Celovec: Projektno poročilo.
- Heckmann, Friedrich (1992) *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie inter-ethnischer Beziehungen*. Stuttgart: Enke Verlag.
- Inštitut za narodnostna vprašanja (ur.) (2002) *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Občina Železna Kapla-Bela*. Ljubljana.
- Kanaltaler Kulturverein (ur.) (2001). *20 Jahre Kanaltaler Kulturverein. Vorgeschichte, Gründung und Tätigkeit*. Trbiž.
- Kanaltaler Kulturverein (ur.) (2004) *Ein Sonderfall. Das Kanaltal*. Tagungsberichte: Tagung der deutschen Sprachinseln in der Provinz Udine in Tarvis 22. 3. 2003. Trbiž.
- Komac, Nataša (2002) *Širjenje slovenskega jezika v Kanalski dolini* (Diplomska naloga). Ljubljana: Slori.
- Lex, Bernadette (2002) Das Kanaltal heute. *Europa ethnica* 3–4, 97–106. Dunaj: Braumüller.
- Malle, Avguštin (ur.) (2002) *Die Vertreibung der Kärntner Slowenen / Pregon Koroških Slovencev 1942–2002*. Celovec: Drava.

- Minnich, Robert G. (2002) Die Leute von Ugowizza: Kollektive Identitäten im alpinen Raum. *Historische Anthropologie: Kultur, Gesellschaft, Alltag* 2002/10, 51–75.
- Minnich, Robert G. (1998) *Homesteaders and Citizens. Collective identity formation on the Austro-Italian-Slovene frontier*. Bergen: Norse Publications.
- Minnich, Robert G. (1993) *Socialni antropolog o Slovencih*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitute, SLORI.
- Pandel, Martin idr. (ur.) (2004) *Ortstafelkonflikt in Kärnten: Krise oder Chance*. Dunaj: Braumüller.
- Pohl, Heinz-Dieter (2002) Die ethnisch-sprachlichen Voraussetzungen der Volksabstimmung. V Valentin Hellwig idr. (ur.) *Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung – Leistungen, Defizite, Perspektiven*, 181–188. Celovec: Kärntner Druckerei.
- Reiterer, Albert F. (2000) Lebenswelt Muttersprache. Das Slowenische und seine heutige Wahrnehmung – ein Bericht. *Kärntner Jahrbuch für Politik* 2000, 340–362.
- Steinicke, Ernst (1984) *Das Kanaltal – Val Canale. Sozialgeographie einer alpinen Minderheitenregion*. Innsbruck: Innsbrucker Geographische Studien.
- Steinicke, Ernst in Jernej Zupančič (1994) Koroški Slovenci v luči sodobnih prostorskih, socialnih in etničnih procesov / Die Kärntner Slowenen im Licht der gegenwärtigen räumlichen, sozialen und ethnischen Prozesse. *Razprave in gradivo* 29–30, 111–126.
- Steinicke, Ernst (1995) Die Slowenen in Kärnten und Friaul – eine verschwindende Minderheit? *Geographische Rundschau* 47, 52–57.
- Steinicke, Ernst (2000) Esistenza e declino delle minoranze etniche: il caso degli Sloveni in Carinzia ed in Friuli. *In Alto* 81, 33–42.
- Steinicke Ernst (2001) The Valcanale – Ethnogeographical Problems. Quadrolingual Border Region. V Koter in Heffner (ur.) *Changing Role of Border Areas and Regional Policies* (= Region and Regionalism No. 5), 222–227. University of Lodz.
- Steinicke, Ernst (2002) Erhalt und Verfall ethnischer Minderheiten. Das Beispiel der Slowenen in Kärnten und Friaul. *Ethnos* 60, 118–132.
- Steinicke, Ernst in Štefka Vavti (2006) Ethnischer Wandel im Kanaltal – Deutsche und Slowenen zwischen Abwanderung und Inter marriage. *Geographischer Jahresbericht aus Österreich* (v tisku).

- Šumi, Irena (1998) »... Ker živimo na tromeji«: Poznavanje, vrednotenje in raba slovenskih kodov pri starših otrok – slušateljev zasebnega pouka slovenščine v Kanalski dolini. *Razprave in gradivo* 33, 31–54.
- Šumi, Irena in Salvatore Venosi (ur.) (1996) *Večjezičnost na evropskih mejah. Primer Kanalske doline. Zbornik predavanj in referatov / Multilingualism on European borders. The case of Val Canale*. Anthology of lectures and papers. Kanalska dolina/Kanaltal. Trst: SLORI.
- Vavti, Stefanie (2001) Zweisprachige Ortstafeln und »Slowenisierungsgefahr«. V Anderwald Karl, Peter Karpf in Hellwig Valentin (ur.) *Kärntner Jahrbuch für Politik* 2001.
- Vavti, Stefanie (2002) Geschichtliche Traumatisierungen und ihre Auswirkung auf Ortstafelkonflikt und Minderheitenschulfrage. V Knoll Harald, Peter Ruggenthaler in Barbara Stelzl-Marx (ur.) *Kriege und Konflikte im 20. Jahrhundert. Aspekte ihrer Folgen*, 381–392). Gradec, Dunaj, Celovec: BIK-Graz, Eigenverlag.
- Vavti, Štefka in Ernst Steinicke (2005) Lokale Identitäten im viersprachigen Kanaltal/Kanalska dolina. *Razprave in Gradivo* 47, 102–121.
- Vavti, Stefanie in Ernst Steinicke (2006) Biographie, Identität und ethnische Vielfalt: Bedrohung und Chancen im Kanaltal (Italien). *Europa Ethnica* 1–2, 12–20. Dunaj: Braumüller.
- Vavti, Stefanie (2005) »Wir sind Kanaltaler!« – Regionale und lokale Identitäten im viersprachigen Valcanale in Italien [67 Absätze]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* [On-line Journal], 7(1), Art. 34, <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/1-06/06-1-34-d.htm>
- Venosi, Salvatore (1996) *Slovinci v Kanalski dolini*. V Šumi Irena in Salvatore Venosi (ur.) na drugem mestu, 45–50.
- Zupančič, Jernej (1999) *Slovinci v Avstriji* (Geographica Slovenica 32). Ljubljana: Inštitut za geografijo.

VEČ KOT POL STOLETJA PO PODPISU AVSTRIJSKE
DRŽAVNE POGODBE OSTAJA PROBLEM DVOJEZIČNIH
»OZNAČB IN NAPISOV TOPOGRAFSKEGA ZNAČAJA« NA
AVSTRIJSKEM KOROŠKEM NEREŠEN

MORE THAN HALF A CENTURY AFTER AUSTRIAN STATE TREATY WAS SIGNED, THE PROBLEM OF BILINGUAL »TOPOGRAPHICAL TERMINOLOGY AND INSCRIPTIONS« IN AUSTRIAN CARINTHIA REMAINS UNSOLVED. Austria is in accordance with Paragraph 3 of Article 7 of Austrian State Treaty of 1955 obliged to solve the problem of bilingual »topographical terminology and inscriptions« on the territory of autochthonous settlement of Slovene minority in southern Carinthia. The problem remains unsolved until now a day. The two attempts to solve the problem in 1955 (an attempt to install a sign-post in commune of Moos bei Bleiburg/Blato pri Pliberku) and an attempt to put into effect the law on bilingual topographic signs of 1972 remained unfulfilled. Decree of 1977 on the basis of which bilingual topographic signs would be posted in 91 settlements in eight communes of southern Carinthia was only partially fulfilled. Until 2000 ca. 70 bilingual signs were erected. Due to the fact that Decree conditioned erection of bilingual signs with 25-percent of minority population, many Carinthian Slovenes complained to Constitutional Court. On the basis of one of those complaints, Austrian Constitutional Court decreed 25-percent of minority population as an obligatory condition to erect bilingual localities signs as unconstitutional. On the basis of this decision it became clear that Austrian government shall have to find a new solution. In spite of numerous attempts of Austrian federal government to find a solution with representatives of Slovene minority, provincial Carinthian government and representatives of local governments in southern Carinthia also attempts of Austrian governments of 2006 and 2007 did not solve the problem of bilingual »topographical terminology and inscriptions« in southern Carinthia.

Keywords: Austria, Carinthia, Carinthian Slovenes, minority law, bilingual localities signs.

Avstrija se je s podpisom avstrijske državne pogodbe (ADP) leta 1955 zavezala, da bo v skladu s 3. odstavkom 7. člena te pogodbe, uredila problem dvojezičnih »označb in napisov topografskega značaja« na območju avtohtone poselitve slovenske manjšine na južnem Koroškem. Vendar pa ta problem ni rešen vse do danes. Neslavno sta propadla poskusa rešitve tega problema iz leta 1955 (poskus namestitve smerne table v občini Blato pri Pliberku/Moos bei Bleiburg) in izvedba zakona o postavitvi dvojezičnih »topografskih« napisov iz leta 1972. Uredba iz leta 1977, na podlagi katere naj bi postavili dvojezične napise v 91 naselijih v osmih občinah južne Koroške, je bila le deloma izpolnjena. Do leta 2000 je bilo postavljenih okrog 70 dvojezičnih napisov. Ker je uredba kot kriterij za dvojezičnost na južnem Koroškem postavljala 25-odstotni delež manjšinskega prebivalstva, je bila predmet številnih pritožb koroških Slovencev. Na podlagi ene od takšnih pritožb je avstrijsko ustavno sodišče decembra 2001 razglasilo za protiustavnega omenjeni 25-odstotni delež manjšinskega prebivalstva kot nujen pogoj za postavitev dvojezičnih krajevnih napisov. Takrat je postalo jasno, da bo morala avstrijska vlada poiskati novo rešitev. Kljub številnim poskusom dogovora avstrijske zvezne politike s predstavniki slovenske manjšine, koroško deželno politiko in predstavniki lokalnih oblasti na južnem Koroškem, pa tudi vladna poskusa iz leta 2006 in 2007 nista rešila problema dvojezičnih »označb in napisov topografskega značaja« na južnem Koroškem.

Ključne besede: Avstrija, Koroška, koroški Slovenci, manjšinska zakonodaja, dvojezični krajevni napisi.

UVOD

Ker se državne meje le redko prekrivajo z narodnostnimi, živijo deli nekaterih narodov na območjih svoje avtohtone poselitve kot »narodne manjšine«. Zaradi hotenj večinskih narodov po asimilaciji manjšin, krčenju njihovega poselitvenega prostora ter oviranju ali celo onemogočanju njihovega kulturnega, socialnega in političnega razvoja je prihajalo tako v zgodovini, kakor prihaja še danes, do napetosti in sporov med manjšino in večinskimi narodi.¹ S podobno usodo se srečujejo tudi pripadniki slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, kjer je bilo življenje dveh narodov (nemškega in slovenskega) že od nekdaj posebnost tamkajšnje družbe. V zgodovini je bil ta skupni življenjski prostor prizorišče številnih nasprotij in napetosti. Nikoli tudi ni manjkalo sil, ki so skušale nastali položaj reševiti z zlorabo večinske pozicije in celo nasiljem, zlasti v času nacizma 1938–1945. Ravno zaradi takšnih zlorab večinske pozicije je morala Avstrija po drugi svetovni vojni pristati na zaščito manjšin (zlasti Slovencev in Hrvatov), in to v okviru pogajanj o mejah obnovljene avstrijske države. Zaščita slovenske in hrvaške manjšine je bila definirana v 7. členu Pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije (znane tudi kot avstrijska državna pogodba – ADP) iz leta 1955, s katero je bila obnovljena državnost Avstrije.

Žal pa se je Avstrija po drugi svetovni vojni večkrat poskušala izogniti zagotavljanju manjšinskih pravic Slovincem (in gradiščanskim Hrvatom), kakor ji to nalaga ADP. Zato se germanizacija nadaljuje, število pripadnikov slovenske manjšine pa po podatkih avstrijske statistične službe od popisa do popisa še naprej nesorazmerno hitro nazaduje. V združeni Evropi, kjer »jezikovna in kulturna raznolikost predstavlja eno glavnih duhovnih osnov«, neizpolnjevanje manjšinskih pravic in neizvajanje mednarodnih pogodb (npr. 7. člena ADP) s strani druge avstrijske republike nista vrednoti, ki naj bi bili skupni družbi pluralizma, strpnosti, enakosti, solidarnosti in nediskriminacije.

Neizpolnjevanje obveznosti na področju manjšinske zaščite je tudi vzrok stalnih napetosti med slovensko manjšino in nemško večino na južnem Koroškem. Te napetosti se najlepše kažejo pri »poskusih« reševanja problema dvojezičnih napisov. Pri tem ne gre le za to, da je mogoče neko krajevno ime razbrati tudi v manjšinskem jeziku, ampak tudi za dejstvo, da ljudje večjezične krajevne napise dojamejo tudi kot simbol za aktualno in zgodovinsko prisotnost jezikovne/etnične manjšine na nekem območju. Navajanje krajevnih imen v jeziku manjšine, ki na nekem območju živi že več generacij, pomeni s strani večinskega naroda

¹ Vladimir Klemenčič, Narodne manjšine kot element demografske in prostorske stvarnosti v alpsko-jadransko-panonskem prostoru, *Geographica Slovenica*, št. 24, 1993, 19–31.

tudi priznanje manjšini kot sooblikovalki kulturne krajine neke regije oziroma dežele.²

Ker so edino dvojezični napisi vidni znak prisotnosti manjšine na nekem območju, je tudi lažje razumljivo, zakaj se koroški Slovenci tako zavzemajo za rešitev tega vprašanja. Podobno pa je tudi razumljivo, zakaj se zlasti desno usmerjeni del avstrijske in še posebno koroške deželne politike, ki skušata dokazati, da na južnem Koroškem ne gre za sklenjeno območje poselitve slovenske manjšine, zavzema le za minimalistično rešitev tega problema. Vprašanje dvojezičnih krajevnih napisov na avstrijskem Koroškem tako ni rešeno vse do danes, čeprav je v 3. odstavku ADP iz leta 1955 jasno zapisano:

V upravnih in sodnih okrajih Koroške, Gradišanske in Štajerske s slovenskim, hrvaškim ali mešanim prebivalstvom je slovenski in hrvaški jezik dopuščen kot uradni jezik dodatno k nemškemu. V teh okrajih bodo označbe in napisi topografskega značaja prav tako v slovenščini ali hrvaščini kakor v nemščini.³

URADNA DVOJEZIČNOST NA KOROŠKEM ŽE PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Uradna dvojezičnost na Koroškem je veljala že pred prvo svetovno vojno. V skladu z 19. členom Temelnjega državnega zakona z dne 21. decembra 1867 so bili (vsaj na papirju) vsi deželni jeziki enakopravni. To je veljalo tudi za slovenski jezik na Koroškem. Že tedaj pa so se pojavili tudi prvi poskusi nemških nacionalistov, da bi s seznama krajev izbrisali dvojezično poimenovanje krajev. Po *Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs*, ki je bil izdelan na podlagi popisa z dne 31. decembra 1910 in izdan na Dunaju (Wien) leta 1915, je imelo tedaj na območju Koroške (preračunano na območje današnje zvezne dežele) dvojezične oznake 884 naselij. Od tega jih je bilo v sodnem okraju Podkloster (Arnoldstein) 45, Pliberk (Bleiburg) 94, Dobrla vas (Eberndorf) 123, Svinec (Eberstein) 5, Železna Kapla (Eisenkappel) 19, Borovlje (Ferlach) 59, Šmohor

2 Peter Jordan, Ortsnamen als Kulturgut – Die symbolische Wirkung von Ortsnamen auf Ortstafeln und in Karten. V Martin Pandel, Mirjam Polzer-Srienz, Miroslav Polzer in Reginald Vospersnik (ur.) *Ortstafelkonflikt in Kärnten – Krise oder Chance?* (=Ethnos, št. 64). (Dunaj: Braumüller, 2004), 216–229; Ralf Unkart, Gerold Glantschnig in Alfred Ogris, *Zur Lage der Slowenen in Kärnten: Die slowenische Volksgruppe und die Wahlkreiseinteilung 1979 – eine Dokumentation* (=Das Kärntner Landesarchiv, Bd. 11). (Celovec: Verlag des Kärntner Landesarchives, 1984), 39–40.

3 State Treaty for the Re-establishment of an Independent and Democratic Austria = Gosudarstvenij dogovor o vosstanovlenii nezavisimoi i dmokratičeskoj Avstrijii = Traité d'Etat portant rétablissement d'une Autriche indépendante et démocratique = Staatsvertrag betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreich. *Treaty Series*, United Nations, Vol. 217, 223 in *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, št. 39, Dunaj, julij 1955.

(Hermagor) 45, Celovec (Klagenfurt) 211, Rožek (Rosegg) 78, Beljak (Villach) 62 in Velikovec (Völkermarkt) 143. Kot »dvojezični« so bili tedaj upoštevani le kraji z več kot 20-odstotnim deležem slovenskega prebivalstva.⁴ O obsegu dvojezičnih napisov na Koroškem v času Avstro-Ogrske priča tudi interpelacija slovenskega državnozbornega poslanca Franca Grafenauerja v dunajskem parlamentu z dne 19. marca 1912. Iz interpelacije, ki pomeni oster odgovor na poskus nemških nacionalistov, da bi s seznama krajev izbrisali dvojezično poimenovanje krajev, je jasno razvidno, da so dvojezične napise imele tudi koroške pošte in železniške postaje. Dvojezični so bili tudi napisi na šolah in občinskih stavbah, dvojezični pa so bili tudi žigi (vsaj nekaterih) občin na južnem Koroškem.⁵

Čeprav se je morala Avstrija kot ena med poraženkami v prvi svetovni vojni s saintgermainsko mirovno pogodbo (členi 62–69) obvezati, da bo zagotovila varstvo narodnim manjšinam na svojem ozemlju, pa se je položaj Slovencev v Avstriji kmalu začel slabšati. Zvezne in zlasti koroške deželne oblasti so skušale po letu 1920 Slovence izriniti iz javnega življenja, pa tudi dvojezični napisi so bili po letu 1920 v glavnem odstranjeni.

POSKUS REŠEVANJA PROBLEMA DVOJEZIČNIH NAPISOV DO LETA 1976

Vprašanje dvojezičnih »označb in napisov topografskega značaja« je postalo aktualno takoj po podpisu in ratifikaciji ADP, ko sta osrednji organizaciji koroških Slovencev, Narodni svet koroških Slovencev (dalje: NSKS) in Zveza slovenskih organizacij (dalje: ZSO) 11. oktobra 1955 naslovila na avstrijsko vlado skupno spomenico, ki je pomenila temelj zahtev in predlogov koroških Slovencev o manjšinski zaščiti glede izvajanje posameznih točk 7. člena ADP.⁶ Med temi je treba posebej poudariti zahteve po dvojezičnih topografskih napisih in prepovedi protimanjšinske dejavnosti in organizacij.⁷

Zahteva po prepovedi protimanjšinskih organizacij je bila še kako utemeljena. Te so že leta 1947, ko je postalo jasno, da so velesile privolile v obnovo avstrijske države v njenih mejah pred letom 1938, znova postajale vse bolj aktivne. Ker je delovanje tovrstnih organizacij prepovedoval tudi 5. odstavek 7. člena ADP,

4 Dušan Nečak, Dvojezičnost pred 1918, *Delo*, leto 15, št. 121 (Ljubljana, 6. maja 1973), 7.

5 Interpellation des Abgeordneten Grafenauer und Genossen an den Ministerpräsidenten, betreffend die Ortsnamenbezeichnungen in Kärnten (Anhang III, 1562/1). Stenographischen Protokoll, Haus der Abgeordneten, XXI. Session, 58. Sitzung, am 19. März 1912. *Abgeordneten Haus Protokolle, Anhang 1912, Sitzung 50–65*. (Dunaj: Haus der Abgeordneten, 1912), 7823–7824.

6 Janko Pleterski, *Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976* – uredil Boris Jesih. (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2000), 7.

7 Spomenica koroških Slovencev, *Naš tednik-Kronika*, leto 7, št. 47 (Celovec, 24. novembra 1955), 3.

so te delovale v bolj prikritih in prefinjenih oblikah v okviru večstrankarskega političnega sistema demokratične Avstrije. Njihovo delovanje je ves čas po drugi svetovni vojni potekalo tudi ob tihi podpori avstrijske politike. »Urejanje položaja« slovenske manjšine je bila obenem lepa priložnost za nabiranje volilnih glasov. Prvo se je na udaru teh organizacij znašlo šolstvo, pozneje pa so imele pomembno vlogo pri »urejanju« vprašanja dvojezičnih napisov.⁸

Prvi poskus izpolnitve zahtev koroških Slovencev in določila ADP glede dvojezičnih »označb in napisov topografskega značaja« sega že v leto 1955, ko je koroška deželna vlada pod vodstvom deželnega glavarja Ferninanda Wedeniga (Socialistična stranka Avstrije / Sozialistische Partei Österreichs - SPÖ) skušala namestiti dvojezično smerno tablo v občini Blato pri Pliberku (Moss bei Bleiburg). Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 1951 je v občini živelo kar 85,8 odstotka prebivalcev, ki so za svoj občevalni jezik navedli slovenščino, pa tudi župan je bil izvoljen na slovenski listi. Vendar pa so smerno tablo že čez nekaj dni neznani storilci poškodovali.⁹ Namestitev dvojezične smerne table v občini Blato pri Pliberku (Moss bei Bleiburg) je bil vse do začetka 70. let 20. stoletja edini konkreten poskus koroške deželne vlade, da bi uredila vprašanje dvojezičnih napisov. Zaradi naraščajočega pritiska protimanjšinsko usmerjenih nemških nacionalnih organizacij in strahu pred izgubo volivcev si niti deželne niti zvezne oblasti niso prizadevale reševati tega problema. Čeprav so koroški Slovenci vse glasneje zahtevali od deželnih in zveznih oblasti, naj začnejo izpolnjevati obveznosti iz 7. člena ADP, se na področju dvojezičnih napisov vse do leta 1972 stvari niso premaknile z mrtve točke.¹⁰

Šele v začetku 70. let 20. stoletja so avstrijske oblasti na pobudo koroškega deželnega glavarja Hansa Sime (SPÖ) začele pripravljati zakonodajo, ki naj bi uredila področje dvojezičnih napisov. Sedemnajst let po podpisu ADP je bil 6. julija 1972 sprejet Zakon o postavitvi dvojezičnih »topografskih« napisov za območje Koroške s slovenskim in mešanim prebivalstvom.¹¹ Zakon, ki se je nanašal le na krajevne, ne pa tudi na druge topografske napise, je predvideval dvojezične krajevne napise le za 205 krajev (od okrog 800) v 36 tedanjih občinah južne Koroške,

8 Janez Stergar, Kršitev določb petega odstavka člena 7 avstrijske državne pogodbe, *Razprave in gradivo* št. 7-8 (1976), 153.

9 Udo Manner, *Probleme der Kärntner Slowenen nach dem Österreichischen Staatsvertrag*. Dipl.-Arbeit UB Celovec 1983, 76.

10 Karl Hren, Die SPÖ und der Kärntner Ortstafelsturm. V Karl Anderwald, Peter Filzmaier in Karl Hren (Hrsg.) *Kärntner Jahrbuch für Politik 2004*. (Celovec: Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft, 2004), 101.

11 270. Bundesgesetz vom 6. Juli 1972, mit dem Bestimmungen über die Anbringung von zweisprachigen topographischen Bezeichnungen und Aufschriften in den Gebieten Kärntens mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung getroffen werden. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, št. 82, Dunaj, 27. julija 1972, 1709-1713.

v katerih je po podatkih popisa iz leta 1961 znašal delež »Slovencev« več kot 25 odstotkov (v to pa niso bili vštet prebivalci, ki so za svoj občevalni jezik vpisali »windisch«, »windisch-deutsch« in »deutsch-windisch«).¹²

Ker je bil zakon sprejet samo z glasovi poslancev SPÖ, se je ob njegovem uveljavljanju obetalo precej težav. Domneva se je izkazala za upravičeno. Že prvo noč po postavitvi dvojezičnih napisov (postavljeni so bili v noči od 21. na 22. september 1972) so se začele mazaške akcije in podiranje tabel. V teh organiziranih uničevalnih akcijah, imenovanih *Ortstafelkrieg*, so bile do obletnice plebiscita (10. oktobra) odstranjene vse dvojezične krajevne table.¹³ Na podlagi organiziranega pritiska omenjenih nemškonacionalnih sil je zvezna vlada umaknila Zakon o dvojezičnih napisih in s tem na podlagi »pritiska ulice« ni izpolnila pravice slovenske manjšine na Koroškem do dvojezičnih krajevnih napisov, kot je določena v členu 7 SDP. Avtoriteta državnih oblasti in načelo pravne države v Avstriji sta bila s tem hudo okrnjena, kar po mnenju Petra Gstettnerja še danes vpliva na politične razmere na Koroškem.¹⁴

ZAKON IZ LETA 1977 JE BIL POPOLNOMA V NESKLADJU Z ADP

Še bolj kot Zakon o dvojezičnih napisih iz leta 1972 sta pravice koroškim Slovincem omejili uredbi iz leta 1977. Uredba o določitvi območij, na katerih je treba uvesti topografske oznake v nemškem in slovenskem jeziku, je določila občine oziroma dele občin, v katerih naj bi bili nameščeni dvojezični krajevni napisi.¹⁵ Uredba, s katero se določijo slovenske oznake za kraje,¹⁶ pa je določila 91 naselij v osmih občinah s pravico do postavitve dvojezičnih krajevnih napisov. Šlo je za izvedbena akta Zakonu o pravnem položaju narodnostnih skupnosti v Avstriji,¹⁷ ki je bil del tako imenovane »sedmojuljske zakonodaje« in je kot kriterij

12 Matjaž Klemenčič in Vladimir Klemenčič, *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni*. (Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba, 2006), 91.

13 Janez Stergar, Obisk Koroške v času »vojne za krajevne napise« (Ortstafelkrieg, Ortstafelsturm) oktobra 1972, *Razprave in gradivo* št. 43, 2003, 202-223.

14 Peter Gstettner, Der Ortstafelsturm - eine Bewegung gegen Gesetz und Ordnung. Eine Analyse der Mikropolitik rund um das Jahr 1972 in Kärnten. V: Martin Pandel idr. (ur.) *Ortstafelkonflikt in Kärnten ...*, 247-272.

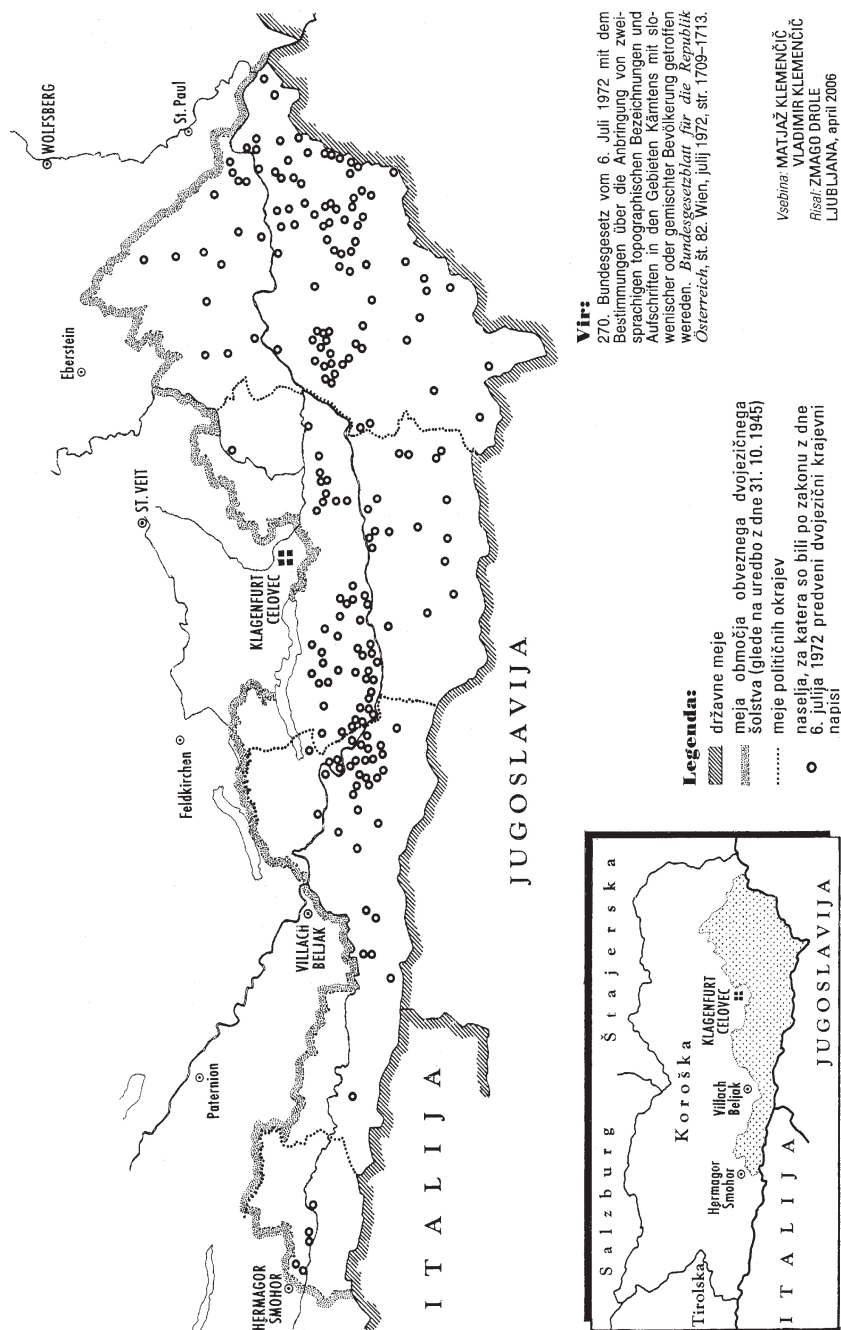
15 306. Verordnung der Bundesregierung vom 31. Mai 1977 über die Bestimmung von Gebietsteilen, in denen topographische Bezeichnungen in deutscher und slowenischer Sprache anzubringen sind. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, št. 69, Dunaj, 14. julija 1977, 1007.

16 308. Verordnung der Bundesregierung vom 31. Mai 1977, mit der die slowenischen Bezeichnungen für Ortstafeln festgesetzt werden. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, št. 69, Dunaj, 14. julija 1977, 1008-1010.

17 396. Bundesgesetz vom 7. Juli 1976 über die Rechtstellung von Volksgruppen in Österreich (Volksgruppengesetz), *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, št. 118/1976, Dunaj, 5. avgusta 1976,

Zemljevid 1: Naselja na južnem Koroškem, ki naj bi dobila dvojezične krajevne napise z zakonom iz leta 1972

za dvojezičnost na južnem Koroškem postavljaj 25-odstotni delež manjšinskega prebivalstva.

Podlaga za uredbo, ki je določila občine oziroma dele občin, v katerih naj bi bili nameščeni dvojezični krajevni napisi, so bili rezultati popisa posebne vrste iz leta 1976, ki je bil izveden v obliki »volitev«. ¹⁸ Ker so bili pridobljeni rezultati popisa posebne vrste zaradi bojkota neuporabni, so zakonodajalci upoštevali za izračun deleža pripadnikov slovenske manjšine v posamezni občini (glede na upravno razdelitev iz leta 1955) precej zapleteno formulo. Po tej so v občinah, kjer je bila udeležba nižja od deželnega povprečja (86,4 odstotka), izračunali število prebivalcev z nemškim maternim jezikom tako, da so ga prikazali kot 86,4-odstotni delež od skupnega števila popisovancev (oziroma »volilnih upravičencev«).

Kako je to potekalo v praksi, je razvidno iz primera občine Bilčovs (Ludmannsdorf), kjer so upoštevali naslednje podatke:

- število »volilnih upravičencev« = 999;
- oddane »glasovnice« v kuvertah = 748;
- število »glasovnic« z označenim nemškim maternim jezikom = 610;
- udeležba na »volitvah« = 74,9-odstotna; in
- deželno povprečje udeležbe na »volitvah« = 86,4-odstotno.

Če bi bila udeležba v Bilčovsu (Ludmannsdorf) na ravni deželnega povprečja (86,4-odstotna), bi se po izračunu zakonodajalca popisa posebne vrste v tej občini udeležilo 863 oseb:

$$\frac{86,4 \times 999}{100} = 863$$

Ob upoštevanju zgoraj navedenega bi znašal delež oseb z nemškim maternim jezikom v občini Bilčovs (Ludmannsdorf) 70,7 odstotka, druge prebivalce pa so zakonodajalci šteli za osebe s slovenskim maternim jezikom:

$$\frac{610 \times 100}{863} = 70,7$$

V tem primeru je pomenilo, da so bila naselja v mejah občine Bilčovs (Ludmannsdorf) iz leta 1955 upravičena do dvojezičnih krajevnih napisov. ¹⁹

● ● ●

¹⁸ Več o popisu posebne vrste glej v M. in V. Klemenčič, *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj ...*, 103–136.

¹⁹ Unkart, Glantschnig in Ogris, *Zur Lage der Slowenen in Kärnten ...*, 75–76.

Na podlagi te »matematične telovadbe« sta uredbi omejili območje izvajanja le na šestino vsega avtohtonega poselitvenega prostora koroških Slovencev. Dvojezične napise naj bi tako dobilo komaj 11 odstotkov vseh krajev južne Koroške, oziroma le 91 od okrog 800.²⁰

Čeprav sta bili obe uredbi v neskladju z ADP, so avstrijski politiki poskušali prepričati domačo in tujo javnost, da naj bi bile s tem izpolnjene še zadnje obveznosti Avstrije iz člena 7 ADP ter da sta sprejeti uredbi prilagojene realnosti in usmerjeni k spravi.²¹

Ustavno sodišče Republike Avstrije razglasi za protiustaven zakonsko določen 25-odstotni delež slovensko govorečega prebivalstva kot nujen pogoj za postavitve dvojezičnih krajevnih napisov

Kljub številnim protestom pripadnikov slovenske manjšine in avstrijske ter mednarodne strokovne javnosti sta obe uredbi, ki sta urejali dvojezične krajevne napise, ostali v veljavi vse do decembra 2001. Takrat je avstrijsko ustavno sodišče razglasilo za protiustavno zakonsko določen 25-odstotni delež slovensko govorečega prebivalstva kot nujen pogoj za postavitve dvojezičnih krajevnih napisov, kot je v 2. členu to predpisoval Zakon o narodnih skupnostih iz leta 1976, v 1. členu pa tudi Uredba zvezne vlade o dvojezičnih krajevnih napisih iz leta 1977.²² Sodišče je naložilo državi, da mora do 31. decembra 2002 popraviti določila Zakona o narodnih skupnostih glede dvojezične topografije ter poskrbeti za postavitve manjkajočih dvojezičnih napisov po naseljih južne Koroške.²³

Zaradi aktualnosti vprašanja dvojezičnih napisov si je kancler Wolfgang Schüssel omislil nekakšno posvetovalno-politično telo, ki naj bi odločalo o načinu izvršitve rzsodbe ustavnega sodišča – tako imenovano konferenco soglasja. Na konferenci so poleg kanclerja sodelovali še predstavniki slovenske manjšine, zveznih političnih strank, koroške deželne vlade in koroških političnih strank ter Kärntner Heimatdiensta in Abwehrkämpferbunda (brambovci). Čeprav je kancler izjavil, da bo rešitev sprejeta do poletja 2002, je bilo jasno, da bo pot do soglasja dolga in negotova. Še zlasti ker Haider ni odstopal od stališča, da bo rešitev problema dvojezičnih krajevnih napisov mogoča le s privolitvijo uradne Koroške.²⁴ Med

• • •

20 M. Klemenčič in V. Klemenčič, *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj ...*, 167.

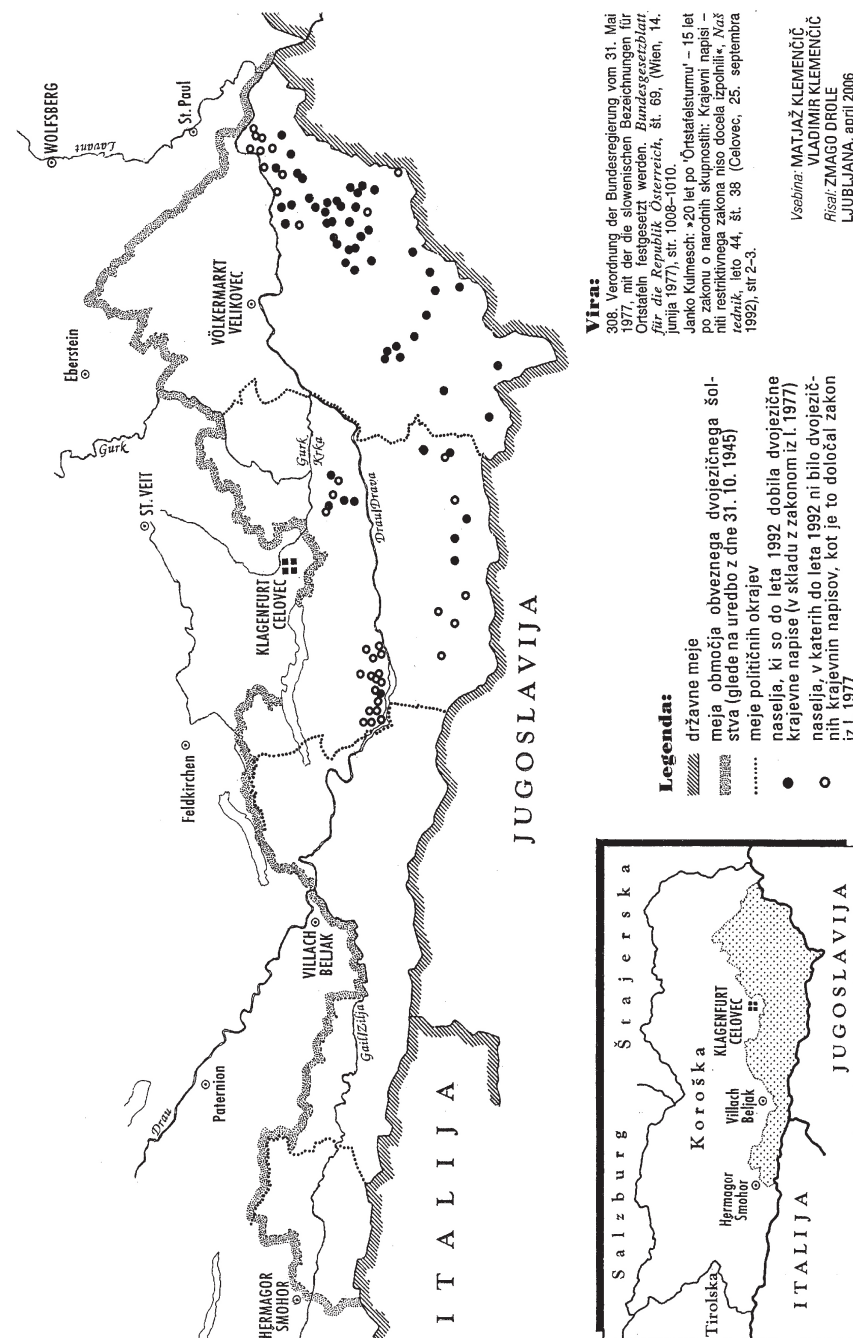
21 Wagner in skrb za koroški mir, *Naš tednik*, leto 29, št. 24 (Celovec, 16. junija 1977), 1.

22 Ortstafelregelung vom VfGH gekippt, *Wiener Zeitung* (dalje: WZ), leto 208, št. 242 (Dunaj, 14./15. decembra 2001), 1, 6.

23 Odločba ustavnega sodišče št. G 213/01-18, V 62, 63/01-18, Dunaj, 13. decembra 2001, <http://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/attachments/9/8/8/CH0006/CMS1108400716489/g213-01ua.pdf> (17. 12. 2006).

24 Ortstafeln: Eine Lösung bis zum Sommer, *Kärntner Tageszeitung* (dalje: KTZ), leto 57, št. 98 (Celovec, 26. aprila 2002), 6–7; Waltraud Dengel, Den Konsens über die Ortstafeln noch vor dem Sommer finden, *Neue Kronen Zeitung*, št. 15073 (Celovec, 26. aprila 2002), 10 in 11.

Zemljevid 2: Naselja na južnem Koroškem, ki naj bi dobila dvojezične krajevne napise z uredbo iz leta 1977

konferenco soglasja se je izoblikovalo nekaj predlogov za ureditev dvojezične topografije, med drugim tudi predlog koroških Slovencev iz junija 2002.²⁵

Predlog koroških Slovencev je predvidel dvojezične krajevne napise za 394 naselij na južnem Koroškem. Podlaga za to številko so bili rezultati popisa prebivalstva iz leta 1971, potem ko je ustavno sodišče predvidelo za ureditev »daljše časovno obdobje«. Upoštevani so bili kraji z več kot 10-odstotnim deležem dvojezičnega prebivalstva. Predlog izhaja iz stališča, da bi v skladu s 3. odstavkom 7. člena ADP in z Uredbo o dvojezičnem šolstvu iz leta 1945 morali obstajati dvojezični krajevni napisi na celotnem območju dvojezičnega šolstva, ki obsega okrog 800 naselij. Uredba zvezne vlade iz leta 1977 pa je v škodo Slovencev upoštevala le kraje v občinah z več kot 25-odstotnim deležem slovensko govorečih. Ob upoštevanju stališča ustavnega sodišča, da velja rzsodba tudi za posamezne kraje »s slovenskim ali mešanim prebivalstvom«, bi že uredba iz leta 1977 morala namesto 92 zajeti 259 krajev. Na podlagi razmer ob sklepanju ADP (štetje prebivalcev leta 1951) bi odredba morala zajeti še preostalih 21 občin, kar bi skupaj pomenilo 394 naselij, ki so imela leta 1971 več kot 10-odstotni delež »Slovencev« in štela več kot 30 prebivalcev.²⁶

Konferenca soglasja leta 2002 ni prinesla pomembnejših rezultatov. Čeprav so bili nekaj dni pred 50. obletnico podpisa ADP postavljeni dvojezični krajevni napisi v naseljih Žvabek (Schwabegg), Slovenji Plajberk (Windisch Bleiberg), Kajzaze (Edling), Potok (Bach) in Spodnja Vesca (Niederdorf),²⁷ je bilo na naslednji predlog treba počakati še eno leto.

VLADNI OSNUTEK UREDBE O DVOJEZIČNIH KRAJEVNIH NAPISIH

11. maja 2006 je kancler Schüssel predstavil osnutek nove uredbe o dvojezičnih krajevnih napisih, ki ga je pripravila avstrijska zvezna vlada.²⁸ Uredba je predvidela dvojezične krajevne napise za 158 naselij v 18 južnokoroških občinah. Poleg obstoječih 77 naj bi na novo postavili še 81 krajevnih napisov. Vsa naselja, ki so bila še brez dvojezičnih napisov, pa naj bi te dobila do 31. decembra 2009.²⁹

25 Vorschlag der Kärntner Slowenen zur Regelung der zweisprachigen Topographie in Kärnten / Predlog koroških Slovencev za ureditev dvojezične topografije na Koroškem, http://www.elnet.at/mut/modules.php?o_p=modload_name=News&file=index (25. 8. 2005).

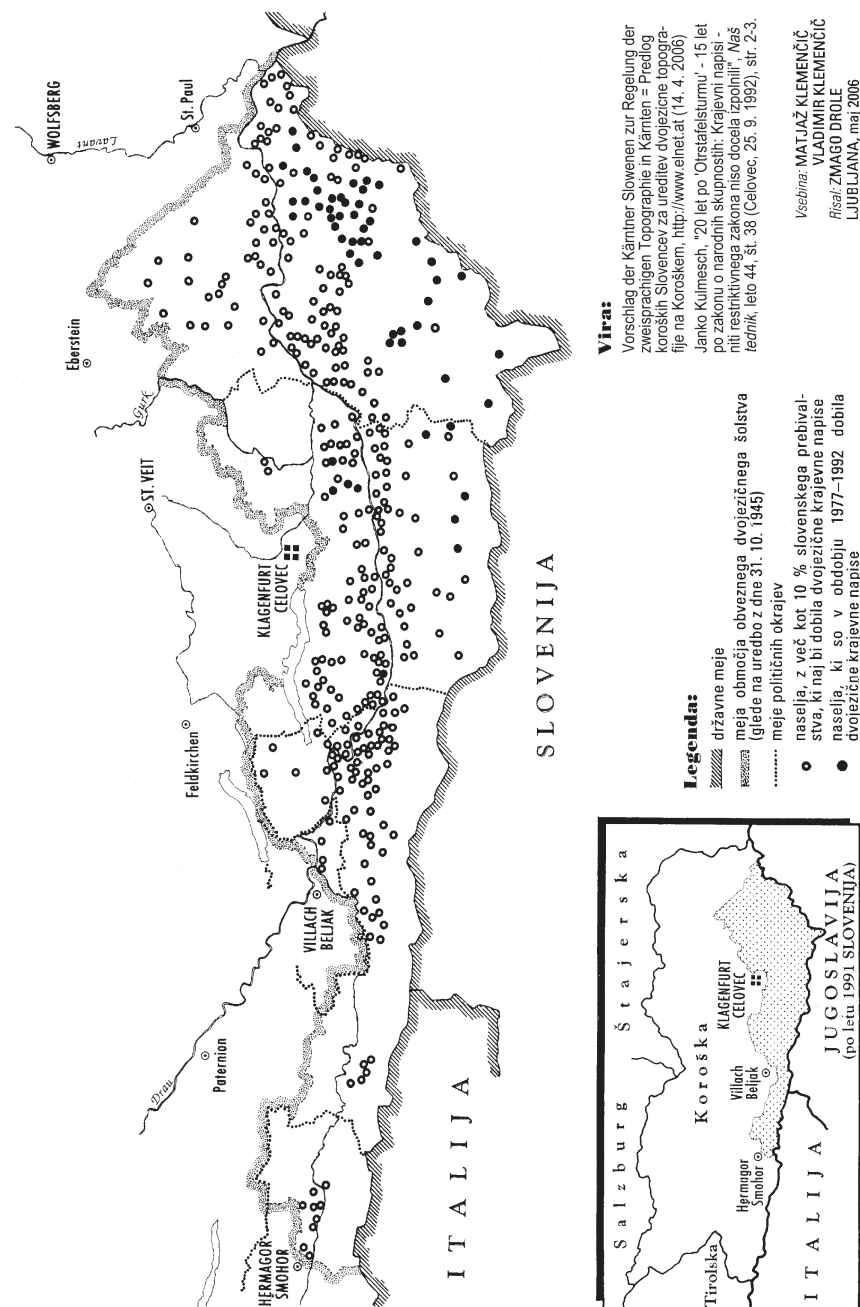
26 Prav tam.

27 Žvabek und Kajzaze machen den Anfang, *KTZ*, leto 60, št. 106 (Celovec, 8. maja 2005), 8.

28 Andrea Bergmann, Schüssel-Plan: 81 neue Ortstafeln bis 2009, *Kleine Zeitung* (dalje: *KZ*), leto 103, št. 130 (Celovec, 12. maja 2006), 19; Daniela Kittner, Ortstafeln: Schüssel verschickt Verordnung, Haider sagt Nein, *Kurier*, št. 130 (Dunaj, 12. maja 2006), 8.

29 Entwurf: Verordnung der Bundesregierung über die Bestimmung von Gebietsteilen, in denen topographische Bezeichnungen und Aufschriften sowohl in deutscher als auch in slowenischer Sprache anzubringen sind

Zemljevid 3: Predlog koroških Slovencev za ureditev dvojezične topografije na južnem Koroškem iz leta 2002 (na podlagi odločbe Ustavnega sodišča Republike Avstrije, št. G 213/01-18, V 62, 63/01-18)

Osnutek uredbe je tudi določal, da se dvojezični krajevni napisi postavijo samo v naseljih, ki so do krajevnega napisa upravičeni na podlagi Zakona o cestnem prometu iz leta 1960. Ta pa v paragrafu št. 53 določa, da so do krajevnega napisa upravičena le naselja, ki predstavljajo »gosto pozidana območja« oziroma sklenjena naselja, za katera napis ne sporoča samo imena naselja, ampak je hkrati tudi znak za omejitev hitrosti.³⁰ Osnutek uredbe je tako že v temelju izločil vsa tako imenovana razložena naselja oziroma naselja v obliki zaselkov ali samotnih kmetij. Ta del osnutka uredbe je v popolnem neskladju s 3. odstavkom 7. člena ADP, v katerem ni nobene navedbe o prometnih znakih, temveč o »označbah in napisih topografskega značaja«, med katere spadajo poleg tabel s krajevnimi napisi tudi označbe za imena rek, gora, jezer, imena ustanov itd. Osnutek uredbe je izpuščal tudi večino naselij z manj kot 30 prebivalci (izjema je 14 naselij, ki so bila upoštevana že v uredbi iz leta 1977). Razlog za to naj bi bilo varstvo osebnih podatkov, zaradi česar naj bi za takšna naselja ne bilo dopustno objavljati deleža slovensko govorečega prebivalstva. Ob navedenih omejitvah je »Schüsslova uredba« predvidela dvojezične krajevne napise le za polovico ozemlja, ki je bilo z uredbo iz leta 1945 opredeljeno kot območje dvojezičnega šolstva. S seznama so izpadla vsa naselja v Ziljski dolini (Gailtal), celotno območje med Vrbskim jezerom (Wörther See) in Beljakom (Villach) ter vsa naselja severno od Drave (Drau), ki ležijo vzhodno od Celovca (Klagenfurt). Sporna v novi uredbi je bila tudi »klavzula o odprtju« (*Öffnungsklausel*), ki ni bila pravno dodelana in je bila omenjena le v pravno nezavezujočem delu uredbe. Kot takšna naj bi bila le politično zavezujoča, kar pa glede na polstoletne izkušnje z neizpolnjevanjem določil ADP pomeni toliko kot nič.³¹

Zaradi mnogih pomanjkljivosti in nedoslednosti so politični analitiki novo uredbo imenovali »ne tič ne miš«, oziroma da gre le za »slasten grižljaj lačnim Haiderjevim volilnim bojevnikom«. Na drugi strani jo je za nezakonito ocenil tudi avstrijski ustavni pravnik Heinz Mayer, saj ni izpolnjevala določil odločbe ustavnega sodišča iz leta 2001.³² Na presenečenje mnogih tokrat ni imel pripomb Josef Feldner, predsednik Kärntner Heimatdiensta. Ta je z Marjanom Sturmom (ZSO), Bernardom Sadovnikom (SKSS) in zgodovinarjem Stefanom Karnerjem na Dunaju (Wien) pripravil odmevno tiskovno konferenco, kjer so nekdanji politični

30 159. Bundesgesetz vom 6. Juli 1960, mit dem Vorschriften über die Straßenpolizei erlassen werden (Straßenverkehrsordnung 1960). *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, št. 48/1960, Dunaj, 30. junija 1960, 1897–1945.

31 M. Klemenčič in V. Klemenčič, *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj ...*, 293–297; Matija Grah, Uredba, luknjičava kot švicarski sir, *Delo*, leto 48, št. 126 (Ljubljana, 3. junija 2006), Sobotna priloga, 10.

32 Claudia Grabner, Ein Happen. Keine Lösung, *KTZ*, leto 61, št. 110 (Celovec, 12. maja 2006), 2.

33 Bergmann, Schüsssel-Plan, 81 neue Ortstafeln bis 2009 ..., 18–19; M. Gr. [Matija Grah], Je tudi nova uredba protustavna?, *Delo*, leto 48, št. 107 (Ljubljana, 12. maja 2006), 7.

nasprotniki napovedali zavzemanje za kompromisno rešitev vprašanja dvojezičnih krajevnih napisov na južnem Koroškem.³⁴

Sodelovanje Feldnerja s koroškimi Slovenci je vzbudilo precejšnje zanimanje avstrijske javnosti. Medtem ko so avstrijski mediji opisovali njegovo »mutacijo iz super hujskača v super graditelja mostov«, pa so vsi prezrli pomembno dejstvo: »Schüsslova uredba« je uzakonjala stanje, za katerega se je Kärntner Heimatdienst zavzemal ves čas po drugi svetovni vojni, in sicer, da na južnem Koroškem ni sklenjeno poseljenega območja s slovenskim prebivalstvom. To je razvidno iz geografske razporeditve krajev, ki naj bi po »Schüsslovi uredbi« dobili dvojezične krajevne napise. Te naj bi dobila le posamezna naselja v Podjuni (Jauntal) in Rožu (Rosental), ki pa ne tvorijo neke sklenjene celote. Na drugi strani pa je bila več kot polovica ozemlja, ki je bilo leta 1945 opredeljeno kot območje dvojezičnega šolstva in je bilo skoraj enako območju avtohtone poselitve Slovencev na južnem Koroškem, zaradi različnih omejitev izvzeta iz »Schüsslove uredbe«. Ob teh dejstvih je jasno, da se je Feldner v resnici zavzemal za uzakonitev stanja, ki je povsem v nasprotju z določili ADP.

Kancler Schüssel si je hotel zagotoviti čim širšo podporo za svoj predlog, zato se je sestal z vsemi, ki so bili vpleteni v reševanje problema dvojezičnih napisov na južnem Koroškem. Čeprav se je na teh srečanjih oblikovalo več predlogov, je bil 29. junija 2006 v parlamentarni postopek sprejet nekoliko spremenjen predlog ustavnega zakona, ki je bil rezultat dogovora med kanclerjem Schüsslom, deželnim glavarjem Haiderjem, Marjanom Sturmom (ZSO) in Bernardom Sadovnikom (Skupnost koroških Slovencev in Slovenk – SKSS). Pri teh dogovorih pa niso sodelovali predstavniki NSKS.

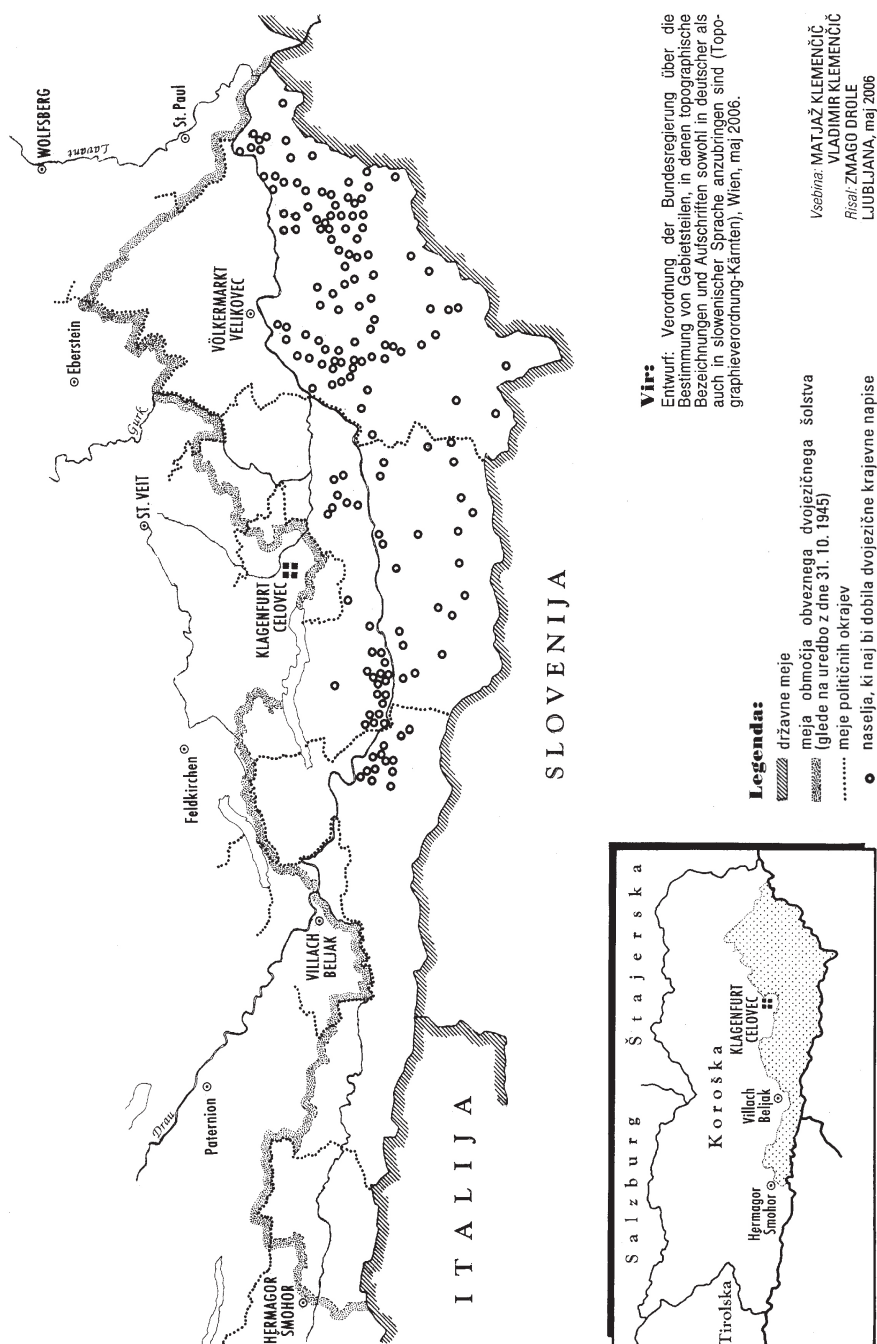
Po tem predlogu naj bi z dvojezičnimi krajevnimi napisi označili 141 naselij. Nove dvojezične krajevne napise naj bi poleg naselij, navedenih v uredbi iz leta 1977, dobila še vsa naselja z 10 ali več odstotki »Slovencev«, vendar le v tistih občinah, v katerih je leta 2001 živelo najmanj 15 odstotkov »Slovencev« (teh naj bi bilo 40). Dvojezične napise naj bi dobilo tudi 11 naselij, v katerih je leta 2001 živela več kot tretjina slovenskega prebivalstva, čeprav ta niso bila v občinah z več kot 15 odstotki slovenskega prebivalstva. Predlog ustavnega zakona je predvideval tudi klavzulo o odprtju, ki bi po letu 2009 omogočala postavitev dodatnih dvojezičnih napisov, če bi za to zaprosilo najmanj 10 odstotkov prebivalcev posameznega naselja. S prošnjo krajanov bi morala najprej soglašati Koroška deželna vlada, zatem pa še manjšinski sosvet, ki bi prošnjo naslovil na zvezno vlado. Zvezna

34 Wolfgang Haupt, Vierer-Achse wirbt für neue Ortstafeln, *KZ*, leto 103, št. 135 (Celovec, 17. maja 2006), 18.

35 Prim. Manfred Posch, Josef Feldners Katharsis, *KTZ*, leto 61, št. 128 (Celovec, 3. junija 2006), 2; Manfred Posch, Zeitgeistler, Dr. Josef Feldner, *KTZ*, leto 61, št. 128 (Celovec, 3. junija 2006), 30–31.

Zemljevid 4: Naselja na južnem Koroškem, ki naj bi dobila dvojezične krajevne napise glede na osnutek odloka zvezne vlade iz maja 2006

vlada na predlog naj ne bi bila vezana, kar pomeni, da bi ga lahko sprejela ali zavrnila.³⁶

Kljub številnim pogajanjem in dogovorom pa predstavnikom vladnih strank (ÖVP in BZÖ) na koncu ni uspelo skleniti dogovora s predstavniki slovenske manjšine. Zato je tudi SPÖ napovedala, da ne bo podprla sprejetja omenjenega ustavnega zakona.³⁷ Ves čas pa so takšnemu predlogu nasprotovali poslanci zelenih. Na zaključni seji parlamenta 14. julija 2006 je bilo tako mogoče slišati le medsebojne obtožbe predstavnikov koalicijskih in opozicijskih strank, kdo je kriv, da zakon ni bil sprejet.³⁸

HAIDER POSKUŠA PO SVOJE REŠITI PROBLEM DVOJEZIČNIH NAPISOV NA KOROŠKEM

Konec avgusta 2006 je Haider pobudo za reševanje dvojezične topografije na južnem Koroškem vzel v svoje roke. 25. avgusta 2006 je v Pliberku (Bleiburg) k že obstoječemu nemškemu krajevnomu napisu dodal manjšo tablo (63 x 23 cm) s slovenskim krajevnim imenom. S tem je še enkrat izigral razsodbo ustavnega sodišča, ki je spomladi 2006 razsodilo, da morata Pliberk (Bleiburg) in Drveša vas (Ebersdorf) dobiti dvojezični napis. Hkrati je še napovedal, da bodo vsi krajevni napisi enojezični, le tam, kjer zakon zahteva dvojezičnost, bo dodana manjša tabla v slovenščini.³⁹ Večina političnih analitikov je Haiderjevo ravnanje pripisovala predvolilni kampanji. Haider se je tako pred zveznimi parlamentarnimi volitvami še enkrat oprijel preizkušenega recepta, to je nasprotovanja vidni dvojezičnosti, ki je ob prejšnjih volitvah prinesla precej uspeha njemu in (tedaj še njegovi) FPÖ.

Na volitvah 1. oktobra 2006 Haiderju kljub vsemu ni uspelo osvojiti temeljnega mandata. Njegova BZÖ je zbrala v vsej Avstriji le 4,11 odstotka glasov in s tem postala najmanjša parlamentarna stranka. Na presenečenje avstrijske javnosti so volivci največ glasov namenili SPÖ (35,34 odstotka) in ÖVP (34,33 odstotka). Z volilnimi izidi so bili zadovoljni tudi zeleni, ki so z 11,05 odstotka glasov prehiteli

● ● ●

36 Andrea Bergmann, Hans Winkler, Sieg der Vernunft: Zmaga pameti, KZ, leto 103, št. 178 (Celovec, 30. junija 2006), 2-3; Magdalena Rauscher-Weber, Kärntner Tafelstreit beigelegt, Kurier, št. 178 (Dunaj, 30. junija 2006), 2.

37 Heißes Thema zweisprachige Ortstafeln in Nationalrat, Parlamentskorrespondenz št. 689, Dunaj, 12. julija 2006, http://www.parlinkom.gv.at/portal/page?_pageid=908,1073025&_dad=portal&_schema=PORTAL.

38 Keine Verfassungsmehrheit für Lösung der Kärntner Ortstafelfrage: Nationalratsdebatte mit gegenseitigen schulduweisungen. Parlamentskorrespondenz Nr. 702, Dunaj, 14. julija 2006, http://www.parlinkom.gv.at/portal/page?_pageid=908,1074452&SUCHE=J&_dad=portal&_schema=PORTAL#oben.

39 M. G., Haider znova izigrava sodbo ustavnega sodišča, Delo, leto 48, št. 197 (Ljubljana, 26. avgusta 2006), 2.

FPÖ (11,04 odstotka), s čemer jim je kot tretji najmočnejši stranki pripadlo mesto tretjega podpredsednika parlamenta in mandat ljudskega ombudsmana.⁴⁰

Ob nepričakovanih spremembah na avstrijskem političnem prizorišču so se mnogi spraševali, ali bo z novo vlado tudi avstrijska manjšinska politika prijaznejša do manjšin in v duhu modernih evropskih standardov. Tesen volilni izid je sicer nakazoval vlado »velike koalicije« (SPÖ in ÖVP), hkrati pa tudi dolgotrajna pogajanja za sestavo nove vlade.

Medtem ko so na Dunaju potekala pogajanja za sestavo nove vlade, je Haider dokazal, da svoje manjšinske politike ne bo menjal, čeprav mu na tokratnih volitvah ni prinesla pričakovanega uspeha. Kmalu je začel uresničevati septembrske predvolilne napovedi »da bo Koroška enojezična«. 21. novembra je odstranil dvojezični napis Schwabegg/Žvabek, ki je bil postavljen maja 2005 ob 50-letnici podpisa ADP. Nadomestil ga je z enojezičnim nemškim napisom, pod katerega je dodal dvajsetkrat manjšo tablico v slovenščini. Hkrati je Haider najavil, da bo na tak način spremenil vse dvojezične napise na Koroškem.⁴¹

Na zaplete okrog dvojezične topografije, ki jih je izzval Haider, se je odzval predsednik avstrijskega ustavnega sodišča, Karl Korinek. Ostro je kritiziral »določene osebnosti, ki ne spoštujejo pravne države in rabsodb ustavnega sodišča«, izrazil »zaskrbljenost nad pravno kulturo določenih osebnosti«. ⁴² Čeprav Korinek v kritiki ni nikogar poimensko navedel, je Haider Korineku zagrozil z osebno tožbo, ustavnemu sodišču pa očital »kršenje prava, ustave in mednarodnega prava«. Prav tako pa ni pozabil poudariti, da rešitev problema dvojezičnih krajevnih napisov ne bo mogoča brez njegove privolitve in mimo večinskega prebivalstva na Koroškem.⁴³ V času polemik med Korinekom in Haiderjem je avstrijsko ustavno sodišče odločilo, da sta »Haiderjevi mini tablici« oziroma dvojezična napisa, ki ju je avgusta postavil v Pliberku in Drveši vasi (konec novembra pa tudi v Žvabeku), protizakonita. Sodišče je rabsodilo, da je navajanje krajevnega imena na dveh ločenih tablah v nasprotju z Zakonom o cestnem prometu in da morata biti nemško in slovensko ime kraja napisana na eni tabli.⁴⁴

S pozivom »h končanju nevarne igre« in »upoštevanju in spoštovanju ... ustanov pravne države« je v polemike o dvojezični topografiji v novoletni pridigi posegel

40 Stoitsits tretja predsednica parlamenta? *Novice*, št. 40 (Celovec, 13. oktobra 2006), 1.

41 Elisabeth Steiner, Schwabegg ist wieder deutsch, *Der Standard*, št. 5434 (Dunaj, 23. novembra 2006), 8; Silvo Kumer, Haider začel z uradnim podiranjem napisov, *Novice*, št. 46 (Celovec, 24. novembra 2006), 7.

42 Zwei Orden und Kritik an Haider, *KTZ*, leto 61, št. 289 (Celovec, 14. decembra 2006), 4-5.

43 Ortstafellexzesse ohne Ende, *KTZ*, leto 61, št. 290 (Celovec, 15. decembra 2006), 6-7.

44 Andrea Bergmann, Ortstafellösung Haiders erneut rechtswidrig, *KZ*, leto 107, št. 359 (Celovec, 29. decembra 2006), 18; Philipp Aichinger in Robert Benedikt, Höchstgericht kippt Haiders Taferln, *Die Presse*, št. 17666 (Dunaj, 29. decembra 2006), 1.

tudi krški škof Alois Schwarz.⁴⁵ V reakciji na nepričakovano kritiko je Haider škofu očital, da se je postavil »na stran kršiteljev zakona, ki zaradi nacionalističnega fanatizma želijo ogroziti socialni mir na Koroškem«. ⁴⁶ To je le dokazovalo, da bo Haider poskušal z vsemi sredstvi preprečiti rešitev zapleta z dvojezičnimi krajevnimi napisi na južnem Koroškem. Tako je 8. januarja na novinarski konferenci v Celovcu ponovil zahtevo po preštevanju koroških Slovencev. Ugotavljanje manjšine naj bi bila tudi glavna tema napovedane okrogle mize s predstavniki političnih strank, koroških Slovencev in domovinskih organizacij.⁴⁷ Po mnenju opazovalcev političnega dogajanja naj bi Haider sklical novinarsko konferenco pod pritiskom napovedi vodje poslanskega kluba ÖVP, Wilhelma Moltererja, ki je izjavil, da bo nova vlada rešila zaplet z dvojezičnimi krajevnimi napisi do konca poletja, ne glede na mnenje koroškega deželnega glavarja Haiderja. Vlada naj bi zaplet uredila »v obliki ustavnopravno zagotovljene rešitve«, in sicer na podlagi že doseženega dogovora na konferenci soglasja junija 2006 (141 dvojezičnih napisov in klavzula o odprtju za dodatne napise).⁴⁸ Predstavniki koroških Slovencev so pozitivno sprejeli namero vlade, ki je bila zapisana tudi v koalicijski pogodbi (nova vlada je zaprisegla 11. januarja). Ob tem je NSKS predstavil nov predlog za rešitev tega perečega problema, po katerem naj bi dvojezične krajevne napise dobila vsa naselja, ki so bila po letu 2001 omenjena v različnih kompromisnih predlogih vlade in zgodovinarja Stefana Karnerja. Takšnih krajev naj bi bilo 169, tem pa naj bi dodali še štiri naselja, ki bi dvojezični napis dobila na podlagi že sprejetih odločb ustavnega sodišča. Skupaj naj bi bilo z dvojezičnimi napisi označenih 173 naselij. Za morebitno dvojezično označitev preostalih krajev na južnem koroškem pa naj bi veljal mehanizem klavzule o odprtju.⁴⁹

O takšnem razvoju dogodkov je Haiderjeva BZÖ napovedala, »da prehaja pri vprašanju dvojezičnih krajevnih napisov v ofenzivo«. Tako naj bi predsednik Koroškega deželnega zbora Josef Lobnig (BZÖ) skušal zbrati »na tisoče podpisov za koroško rešitev vprašanja« in v podporo ugotavljanja števila pripadnikov slovenske manjšine. Za ta korak naj bi se predstavniki BZÖ odločili zaradi »nekorektnih rezultatov« popisov prebivalstva. Avstrijski zavod za statistiko naj bi po njihovem mnenju »ogoljufal prebivalstvo«, saj naj bi prebivalce Koroške, ki so ob popisu kot pogovorni jezik navedli slovenščino, uvrstil med pripadnike slovenske manj-

45 Ortstafeln: Bischof will Ende des Streits, *KZ*, leto 108, št. 2 (Celovec, 2. januarja 2007), 22.

46 Andrea Bergmann, Haider: Bischof steht auf Seite der Rechtsbrecher, *KZ*, leto 108, št. 4 (Celovec, 4. januarja 2007), 21.

47 Adolf Winkler in Andrea Bergmann, Haider lenkt ein: neuer Anlauf zu runden Tisch, *KZ*, leto 108, št. 6 (Celovec, 6. januarja 2007), 18.

48 Ortstafeln: Da muss Koalition Kraft zeigen, *KZ*, leto 108, št. 8 (Celovec, 8. januarja 2007), 20.

49 Ortstafeln: Rat der Slowenen will nur noch 173 statt 396, *Kurier*, št. 5 (Dunaj, 6. januarja 2007), 12; Matija Grah, Pripravljeni na kompromis, *Delo*, leto 49 št. 10 (Ljubljana, 13. januarja 2007), 7.

šine. In ker naj bi bilo takšnih 'umetnih Slovencev' (*Kunstslowenen*) veliko, naj bi poskušali ugotoviti dejansko število Slovencev.⁵⁰ Omenjene razloge je Haider predstavil tudi na tiskovni konferenci na Dunaju. Ob tem je predstavil še tožbo, s katero je želel pred evropskim sodiščem za človekove pravice izpodbiti dotedano sodno prakso avstrijskega ustavnega sodišča v zvezi z dvojezično topografijo. Haider je vztrajal pri navedbah, da naj bi bila za postavitev dvojezičnih krajevnih napisov pristojna dežela Koroška, čeprav je v avstrijski ustavi jasno zapisano, da je reševanje manjšinskih vprašanj izključno v pristojnosti zvezne vlade. O zahtevi po »tajnem ugotavljanju maternega jezika« naj bi po Haiderjevih navedbah koroški deželni zbor razpravljal na izredni seji 24. januarja.⁵¹ Vendar pa so deželnozborski poslanci SPÖ, ÖVP in zelenih bojkotirali izredno sejo deželnega zbora. Ob tem so opozorili, da bi takšna seja samo še poglobila razkol med prebivalstvom, sklic seje pa označili kot »politični show, pri katerem ... niso pripravljene sodelovati.«⁵²

Dva dni pozneje je ustavno sodišče razsodilo, da morajo dvojezične krajevne napise dobiti tudi naselja Bad Eisenkappel/Železna Kapla, Loibach/Libuče, Edling/Kazaze, Mökriach/Mokrije, Grabelsdorf/Grablja vas, Hundsdorf/Podsinja vas, Mühlbach/Reka in Dellach/Dole. Pri tem je zanimiva zlasti odločitev za naselje Dellach/Dole, saj gre za prvo naselje v okraju Šmohor v Ziljski dolini.⁵³ Za kraje Gallizien/Galicija, Sittersdorf/Žitara vas, Eberndorf/Dobrla vas, St. Jakob/Šentjakob, Maria Elend/Podgorje in Hart/Ločilo pa postopki pred ustavnim sodiščem še potekajo ...

V začetku februarja se Haiderju ni izšel po načrtih še eden med poskusi »reševanja« problema dvojezične topografije. Na seji Koroškega deželnega zbora je bil njegov predlog za »tajno poizvedovanje o maternem jeziku« gladko zavržen. Podprlo ga je le 16 od skupaj 36 poslancev (le 15 poslancev njegove BZÖ in edini poslanec FPÖ).⁵⁴ Dva tedna pozneje je Haider doživel še eno neprijetno presenečenje: državno tožilstvo v Celovcu je proti njemu, njegovemu namestniku Gerhardu Dörflerju ter nekaterim neimenovanim uslužbencem Okrajnega glavarstva Velikovec začelo preiskavo zaradi zlorabe uradnega položaja. Podlaga za ukrepanje celovškega tožilstva je bilo več kazenskih prijav, ki so jih vložili »različni subjekti«, npr. NSKS, predstavniki stranke Zelenih itd. Po navedbah državnega tožilstva naj bi kaznivo dejanje zagrešili zaradi neuresničevanja odločb avstrijske-

• • •

50 Orange kratzt an Volkszählung, *KTZ*, leto 62, št. 5 (Celovec, 9. januarja 2007), 9; Elisabeth Steiner, Richtige statt Kunstslowenen, *Der Standard*, št. 5469 (Dunaj, 9. januarja 2007), 7.

51 Spitzenjuristen: Haider droht Enthebung, *Der Standard*, št. 5469 (Dunaj, 18. januarja 2007), 6.

52 Tristrankarski pakt proti preštevanju, *Novice*, št. 4 (Celovec, 26. januarja 2007), 4.

53 Karin Moser in Elisabeth Steiner, Sechs neue Ortstafel-Fälle beim VfGH, *Der Standard*, št. 5486 (Dunaj, 31. januarja 2007), 7; Silvo Kumer, Sodišče zahteva osem dodanih dvojezičnih napisov, *Novice*, št. 5 (Celovec, 2. februarja 2007), 6.

54 Kein Slowenen-Zählen in Kärnten, *Der Standard*, št. 5490 (Dunaj, 2. februarja 2007), 6.

ga ustavnega sodišča o dvojezičnih krajevnih napisih v primerih Bleiburg/Pliberk, Ebersdorf/Drveša vas, Schwabegg/Žvabek in Vellach/Bela.⁵⁵

Haider je uvedbo preiskave komentiral kot »politično motiviran proces v maniri nekdanjega komunizma«⁵⁶ in napovedal, da bo slovenske »mini-tablice«, ki jih je dal namestiti pod nemške krajevne napise, po novem namestil pod nemški napis znotraj obstoječih krajevnih tabel. S tem naj bi zadostil zahtevam ustavnega sodišča, ki se je v svoji odločbi konec decembra 2006 oprlo na splošno »prepoved ovešanja prometnih znakov z dodatnimi tablami, kadar to ni nujno.«⁵⁷ Delavci koroške cestne uprave so prva takšna napisa v Pliberku/Bleiburg in Drveši vasi/Ebersdorf postavili 22. februarja.⁵⁸

Z »novo obliko« krajevnih tabel naj bi bilo po Haiderjevem mnenju formalno zadoščeno decembrski razmeroma pomanjkljivi obrazložitvi odločbe ustavnega sodišča. Toda nova različica je bila po mnenju avstrijskih ustavnih pravnikov diskriminatorna do slovenske manjšine in je bila daleč od izpolnitve 7. člena ADP. Na to je opozoril nekdanji predsednik ustavnega sodišča Ludwig Adamovich: »Očitni namen zaščitnih določb 7. člena ADP je zaščita enakopravnosti obeh jezikov [nemškega in slovenskega]. Pri uporabi črk različnih velikosti pa to ni tako.«⁵⁹ Podobno stališče je zastopal tudi strokovnjak za ustavno pravo Theo Öhlinger. Opozoril je, da morajo biti krajevne table z dvojezičnimi imeni oblikovane enotno – z enako pisavo in velikostjo črk za nemško in slovensko ime kraja.⁶⁰

Ob novi Haidejevi provokaciji je vodstvo NSKS pozvalo avstrijsko vlado, naj vendar ukrepa.⁶¹ Le nekaj dni za tem je kancler Gusenbauer med svojim prvim uradnim obiskom na Koroškem zatrdil, da bo nova avstrijska vlada rešila problem dvojezičnih krajevnih napisov do poletja 2007. Podlaga za rešitev naj bi bil dopolnjen predlog Stefana Karnerja iz leta 2005, ki navaja 158 naselij z dvojezičnimi krajevnimi tablami. Kancler se je izrekel tudi za odprtostno klavzulo in poudaril, da mora biti le-ta »jasna in nedvoumna«. Kancler se je še zavezal, da se bo v pogovoril z vsemi zainteresiranimi skupinami.⁶²

• • •

55 Wolfgang Berger, Staatsanwalt ermittelt gegen Haider, *KZ*, leto 108, št. 44 (13. februarja 2007), 16; Mögliche Anklage gegen Haider, *WZ*, leto 304, št. 30 (13. februarja 2007), 5.

56 Jörg Haider: So erledigt man politische Gegner, *Österreich* (Dunaj, 13. februarja 2007), 7 – kopija članka objavljena v *Informacije in komentarji*, leto 27, št. 6 (Celovec, 13. februarja 2007), 29.

57 Haiders neue Tafel-Variante, *KZ*, leto 108, št. 50 (Celovec, 19. februarja 2007), 8.

58 Gestohlene Zusatztafeln, *KTZ*, leto 61, št. 43 (Celovec, 22. februarja 2007), 4–5; Neue Ortstafel-Variante in Bleiburg, *KZ*, leto 108, št. 54 (Celovec, 23. februarja 2007), 17.

59 Conrad Seidl, Bastelarbeit im Ortstafel-Konflikt, *Der Standard*, št. 5504 (Dunaj, 19. februarja 2007), 6.

60 Silvo Kumer, Haider nadaljuje svoj kabaret – minitablice spet premontirane, *Novice*, št. 8 (Celovec, 23. februarja 2007), 4.

61 Neue Ortstafel-Variante in Bleiburg, *KZ*, leto 108, št. 54 (Celovec, 23. februarja 2007), 17.

62 A. Bergmann in A. Winkler, Interview: Jörg Haider hat nicht das absolute Veto, *KZ*, leto 108, št. 55 (Celovec, 24. februarja 2007), 7.

Ob tem je podpredsednik NSKS Rudi Vouk opozoril na kratek rok (le štiri mesece) za uresničitev kanclerjeve napovedi in se zavzel za čimprejšnje pogovore z vlado. V nasprotnem primeru bodo vpletene strani – podobno kot junija 2006 – znova prisiljene iskati rešitve v zadnjem trenutku.⁶³ Vse tri osrednje organizacije koroških Slovencev (NSKS, SKSS in ZSO) so v pismu kanclerju Gusenbauerju predlagale, da bi sprva dvojezično označili 173 naselij: od tega 158 naselij iz tako imenovanega Karnerjevega predloga, 11 krajev iz »Schüsslove uredbe« (junij 2006), ki v Karnerjevem predlogu niso zajeti, tri naselja, za katera je ustavno sodišče že določilo, da morajo biti dvojezično označena, ter eno naselje, o katerem je postopek pred ustavnim sodiščem še tekel (druga naselja, za katera je ustavno sodišče že odločilo ali pa so še v postopku, so že zajeta v omenjenih predlogih). Ker morebitna postavitev dvojezičnih krajevnih napisov v omenjenih 173 naseljih še ne bi pomenila izpolnitve 7. člena ADP, so predstavniki manjšine kanclerju predlagali še uvedbo »razširitvene« klavzule. Izrazili so tudi nasprotovanje, da bi morebitno kompromisno rešitev sprejeli v obliki ustavnega zakona, ampak z navadnim zakonom oziroma z vladno uredbo.⁶⁴

Klavzula o odprtju oziroma po novem »razširitvena klavzula« je tako ostala ključno vprašanje v napovedanih pogajanjih. O klavzuli se Haider ni nameraval pogovarjati pred izvedbo tajnega preštevanja manjšine na Koroškem, čemur je z izjemo privržencev BZÖ nasprotovala vsa avstrijska javnost. Pred preštevanjem je Haiderja svaril tudi predsednik KHD Feldner. Izjavil je, »da bi se lahko zgodilo, da bi slovenščino zapisalo precej več Korošcev, kot se pričakuje«, kar bi bilo z vidika nemških nacionalistov kontraproduktivno.⁶⁵

Sočasno se je zbudila avstrijska pravna država, saj je bil v zvezi z neizpolnjevanjem odločb ustavnega sodišča Haider poklican na zaslišanje k preiskovalnemu sodniku. Haider se je seveda izgovarjal, da ni storil nič takšnega, obenem pa napadel ustavno sodišče in obtožil slovensko manjšino, »da ruši socialni mir« na Koroškem.⁶⁶

Ob ponovni aktualizaciji problema dvojezične topografije je popravljen predlog predstavila tudi tako imenovana Karnerjeva skupina. Tudi tokrat je predlog predvideval dvojezično označitev za 158 naselij, medtem ko naj bi 'razširitveno klavzulo' (*Öffnungsklausel*) zamenjala 'demokratična pravica do vlaganja zahtevkov' (*Antragsrecht*).⁶⁷ Svoje pogoje rešitvi problema dvojezične topografije je dan pred 52. obletnico podpisa ADP predstavil še Haider. Po njegovem bi morala biti rešitev

• • •

63 Silvo Kumer, Za rešitev do poletja bo težko, *Novice*, št. 8 (Celovec, 23. februarja 2007), 5.

64 Silvo Kumer, Koroški Slovenci zahtevajo od nove zvezne vlade 173 dvojezičnih napisov, *Novice*, št. 9 (Celovec, 2. marca 2007), 5.

65 Prav tam.

66 VfGH hinterlässt »rechtliches Chaos«, *Kurier* (Dunaj, 11. marca 2007), <http://kurier.at/nachrichten/oesterreich/61515.php>.

67 Karin Moser, Neuer Anlauf bei Ortstafeln, *Der Standard*, št. 5531 (Dunaj, 22. marca 2007), 8.

»statistično utemeljena«, za kar naj bi najprej ugotovili dejansko število Slovencev v posameznih občinah na južnem Koroškem. Rešitev tudi ne bi smela vsebovati odprtozne klavzule, ki bi omogočala poznejšo postavitev dodatnih dvojezičnih napisov, sprejeta pa bi morala biti v obliki ustavnega zakona. Le tako naj bi se »zagotovilo, da bi bilo enkrat za vselej konec diskusije [o dvojezičnih napisih]«. ⁶⁸ Te pogoje je Haider 23. maja predstavil tudi kanclerju Gusenbauerju in ga ob tem še opozoril, da brez BZÖ ne bo trajne rešitve problema dvojezične topografije.⁶⁹

S približevanjem poletja so se razprave o problemu dvojezične topografije na južnem Koroškem še bolj zaostrile. Najhujših kritik je bil deležen ultimat kanclerja Gusenbauerja, da mora biti predlog o rešitvi vprašanja dvojezičnih krajevnih napisov »na mizi« do 28. junija, ali pa o tem vprašanju v mandatu njegove vlade ne bodo več razpravljali.⁷⁰

PROPADE TUDI GUSENBAUERJEV PREDLOG UREDITVE DVOJEZIČNE TOPOGRAFIJE NA JUŽNEM KOROŠKEM

Kancler je svoj dolgo napovedovani predlog rešitve dvojezičnih krajevnih napisov na Koroškem predstavil 20. junija na posvetu s predstavniki sosvetov šestih uradno priznanih manjšin v Avstriji.⁷¹ Po tem predlogu naj bi dvojezične krajevne napise dobilo 163 naselij, ki so bila porazdeljena skoraj po vsem dvojezičnem ozemlju. Dvojezične oznake naj bi dobili tudi naselji Dole (Dellach) in Potoče (Potschach) v Ziljski dolini (Gailtal) na skrajnem zahodnem robu slovenskega etničnega ozemlja. Še vedno pa bi brez dvojezičnih napisov ostala naselja na območju med Vrbskim jezerom (Wörther See) in Beljakom (Villach) ter naselja severno od Drave (Drau), ki ležijo vzhodno od Celovca (Klagenfurt). Novi predlog je v primerjavi s »Schüsslovim predlogom« izpuščal nekatera lokalna središča, ki imajo pomembno vlogo v družbenem življenju koroških Slovencev. Med temi je treba omeniti zlasti Šmarjeto v Rožu (Sankt Margareten im Rosental – 284 preb., 12,7 odstotka preb. s slovenskim občevalnim jezikom), Podgorje (Maria Elend

• • •

68 B. Luchscheider in A. Schwarz, Gusenbauer nimmt neue Anlauf für Ortstafeln, *Kurier* (Dunaj, 15. maja 2007), 26 – kopiji člankov, objavljeni v *Informacije in komentarji*, leto 27, št. 19 (Celovec, 15. maja 2007), 14.

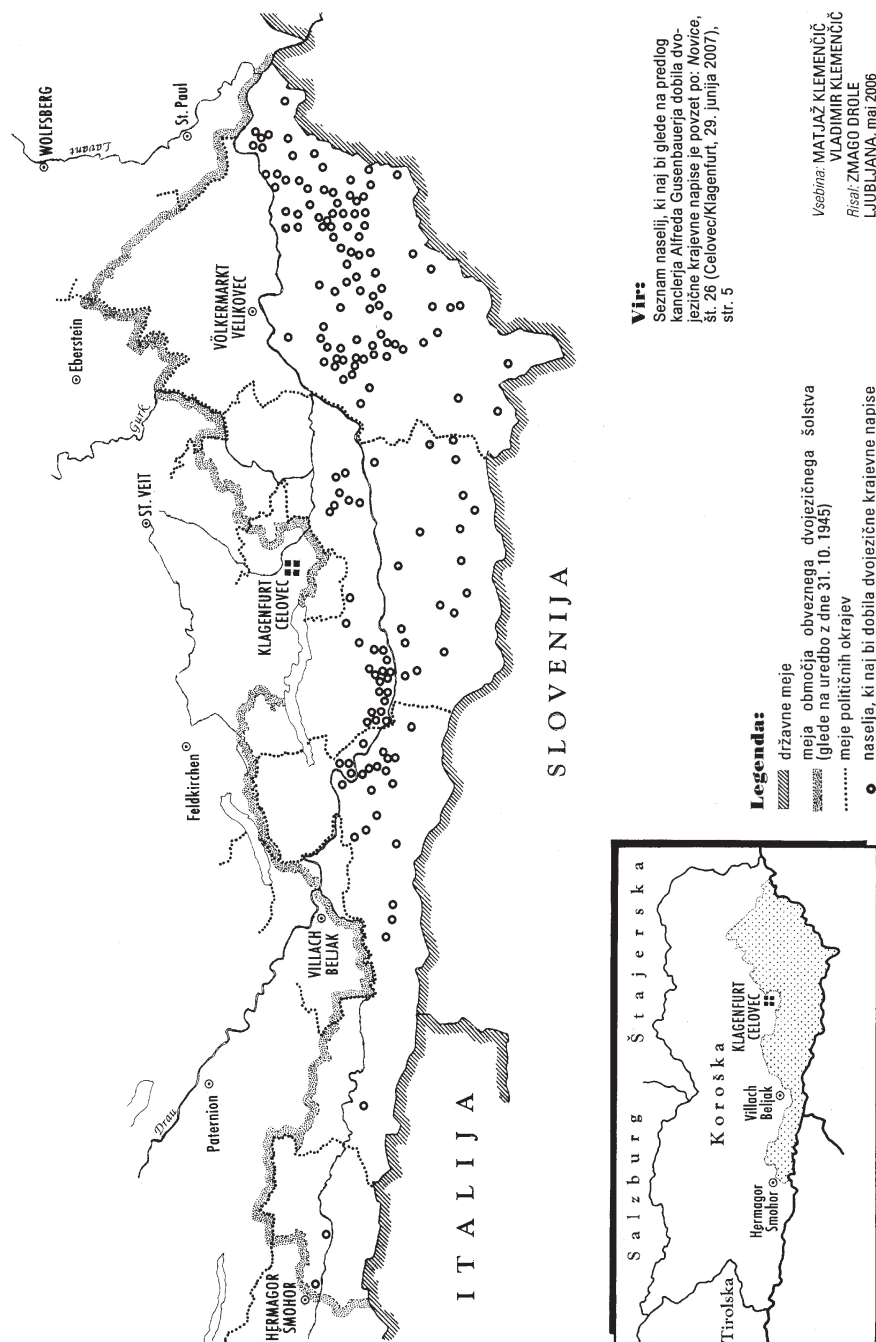
69 Karin Moser in Nina Weißensteiner, Tafeln bis zum Sommer, *Der Standard* (Dunaj, 24. maja 2007), 8; Kanzler-»Nein« zu Minderheitenanzählung, *KTZ* (Celovec, 24. maja 2007), 6–7 – kopiji člankov objavljeni v *Informacije in komentarji*, leto 27, št. 21 (Celovec, 29. maja 2007), 6 in 10–11.

70 M. Geistler-Quendler, Ortstafellösung jetzt oder nie, *KTZ* (Celovec, 15. junija 2007), 2; Gusenbauer zu Ortstafeln: Lösung »jetzt oder gar nicht«, *WZ* (Dunaj, 15. junija 2007), 5 – kopiji člankov objavljeni v *Informacije in komentarji*, leto 27, št. 24 (Celovec, 19. junija 2007), 11–13.

71 Silvo Kumer, Kancler Gusenbauer je predlagal med 162 in 166 dvojezičnih napisov, *Novice*, št. 25, (Celovec, 22. junija 2007), 4.

Zemljevid 5: Naselja na južnem Koroškem, ki naj bi dobila dvojezične krajevne napise glede na osnutek odloka zvezne vlade iz junija 2007

- 546 preb., 14,1 odstotka), Dobrlo vas (Eberndorf - 1.039 preb., 11,1 odstotka) in Žitaro vas (Sittersdorf - 174 preb., 15,5 odstotka).⁷²

Predlog kanclerja Gusenbauerja ni vseboval odprtostne klavzule, ampak je navajal le »konsezni odbor« pri avstrijski vladi, ki bi bdel nad odnosi med manjšino in večino na avstrijskem Koroškem. Odbor bi sestavljali predstavniki socialnih partnerjev, političnih strank, župani dvojezičnih občin in zastopniki slovenske manjšine. Poleg mnogih drugih nalog bi imel odbor tudi pravico predlagati vladi, da sprejme sklep o postavitvi dodatnih dvojezičnih napisov.⁷³ Vendar pa tak predlog ne bi imel posebne veljave, saj vlada na prošnje, priporočila in stališča konseznega odbora ni vezana, temveč bi jih bila dolžna le obravnavati.

Predstavniki koroških Slovencev so izrekli kar precej kritik na račun novega vladnega predloga. Še posebno so opozarjali na dejstvo, da bi takšen zakon »izključil nadzorno vlogo ustavnega sodišča« in »za večne čase zacementiral 163 dvojezičnih napisov na Koroškem«, saj proti ustavnemu zakonu ne bi bilo mogoče vložiti obtožb pri ustavnem sodišču.⁷⁴ Še bolj kritični pa so bili predstavniki tradicionalno protimanjšinsko nastrojenih BZÖ in FPÖ, katerim so se tokrat pridružili še predstavniki koroške ÖVP. Precej nasprotnikov na Koroškem je imel kancler celo znotraj lastne SPÖ. Bilo je očitno, da so se koroške politične stranke v strahu pred izgubo volilnih glasov bale podpreti kakršnekoli rešitev, ki je ne bi podprl tudi deželni glavar Haider.⁷⁵

Kanclerju je za svoj predlog uspelo dobiti podporo koroških županov iz vrst SPÖ, Kärntner Heimatdiensta in celo pri koroških Slovencih.⁷⁶ Podpora koroških Slovencev je bila presenečenje za avstrijsko javnost. Pristanku NSKS na kanclerjevo rešitev se je čudil tudi ustavni pravnik Mayer, saj predlog ni v skladu z ADP in odločbami ustavnega sodišča. Predsednik NSKS Matevž Grilc je ob tem dejal, da so predlog podprli s političnega stališča. S tem, ko je kancler spoznal, da s Haiderjem ne bo mogoče doseči rešitve in je za podporo svojega predloga pridobil še socialdemokratske župane na dvojezičnem območju, naj bi bila po Grilčevih besedah slovenska narodna skupnost »pritisnjena ob zid«. Slovenski »Ne« bi

⁷² *Volkszählungen 1971–2001. Umgangssprache Kärnten, Gemeinden und Ortschaften (Auswahl)*. Dunaj, Statistik Austria, April 2002.

⁷³ Gusenbauer-Vorstoß: 162 zweisprachige Ortstafeln in Kärnten, *Der Standard*, št. 5607 (Dunaj, 25. junija 2007), 1; Silvo Kumer, 163 napisov je absolutno zadnji sprejemljivi kompromis, *Novice*, št. 26 (Celovec, 29. junija 2007), 4–5.

⁷⁴ Matija Grah, Manjšina kritična do predlagane rešitve, *Delo*, leto 49, št. 142 (Ljubljana, 22. junija 2007), 3.

⁷⁵ Andrea Bergmann, Hartes Ringen un Ortstafellösung, *KZ* (Celovec, 26. junija 2007), 16–17; Gabi Russwurm-Biró, Dieser Entwurf ist kein Dogma, *KTZ* (Celovec, 26. junija 2007), 4–5 - kopiji člankov objavljeni v *Informacije in komentarji*, leto 27, št. 25, (26. junija 2007), 38–39 in 42–43.

⁷⁶ Andrea Bergmann, Ortstafel-Verhandlung bleibt ohne Annäherung, *KZ* (Celovec, 27. junija 2007), 18 - kopija članka objavljena v *Informacije in komentarji*, leto 27, št. 26 (Celovec, 3. julija 2007), 4–6.

namreč pomenil »podporo« Haiderju. Tudi dejstvo, da manjšina tokrat skoraj ni imela podpore iz Slovenije, je precej vplivalo na privolitev v kompromis.⁷⁷

Kljub vsemu pa kanclerju Gusenbauerju ni uspelo zagotoviti zadostne podpore za svoj predlog za rešitev dvojezične topografije. Tako tudi Odbor za ustavno vprašanja avstrijskega parlamenta 28. junija ni obravnaval kanclerjevega predloga, da bi dnevni red seje dopolnil s točko o tem vprašanju. S tem je propadla možnost, da bi avstrijski parlament še pred poletnimi počitnicami zakonsko uredil dvojezično topografijo na južnem Koroškem.⁷⁸ Medtem ko je kancler koalicijski ÖVP očital, da je postala talka deželnega glavarja Haiderja,⁷⁹ so predstavniki NSKS najavili serijo novih pritožb na ustavnem sodišču (Rudi Vouk jih je najavil med 40 in 50) in pred Evropskim sodiščem za človekove pravice ...

ZAKLJUČEK

Z nesprejetjem Gusenbauerjevega predloga za ureditev dvojezične topografije na južnem Koroškem Avstriji tudi več kot pol stoletja po podpisu ADP ni uspelo rešiti problema dvojezične topografije, kjer je razkorak med zapisanimi obveznostmi (3. odstavek 7. člena ADP) in njihovim izpolnjevanjem največji. Vzroke za to je treba iskati v omejevalni avstrijski zakonodaji, ki kot pogoj za izvajanje teh določb stalno navaja določen delež manjšinskega prebivalstva (do leta 2001 je znašal ta delež 25 odstotkov). Ta pogoj pa je v popolnem neskladju s prvim odstavkom obravnavanega 7. člena, ki za izpolnjevanje manjšinskih pravic ne predpisuje nobenega deleža ali števila manjšinskega prebivalstva, ampak omenja le njen poselitveni prostor. Avstrijo čaka še precej dela, da bo odpravila razkorak med zapisanimi obveznostmi do varovanja manjšin in njihovim izpolnjevanjem. Šele takrat bo mogoče mirno sožitje med obema koroškima narodnima skupnostma, ki naj bi bilo v duhu demokratičnih vrednot Evropske unije.

Koroški primer nespoštovanja manjšinskih pravic rabi kot šolski primer značilnosti nerešenega manjšinskega vprašanja, ki v razmerah »združene Evrope« zahteva nadaljnje poglobljeno znanstveno raziskovanje. Cilj omenjenih raziskav bi morala biti priprava takšnih modelov za zaščito manjšin, da (so)bivanje dveh narodov ne nekem območju ne bo več leglo predsodkov in nesporazumov, ki v

77 Silvo Kumer, Zdaj bo treba vložiti tožbo za tožbo, za vsak dvojezični krajevni napis na Koroškem!, *Novice*, št. 27, (Celovec, 6. julija 2007), 4-5.

78 Ortstafeln waren »nicht reif« für den Parlamentsausschuss, *KZ* (Celovec, 29. junija 2007), 24; Ortstafel-Krach in der Koalition, *Österreich* (Dunaj, 29. junija 2007), 9 - kopija članka objavljena v *Informacije in komentarji*, leto 27, št. 26 (Celovec, 3. julija 2007), 28.

79 Koalitionskrach um Ortstafeln, *Salzburger Nachrichten* (Salzburg, 29. julija 2007), 2 - kopiji člankov objavljeni v *Informacije in komentarji*, leto 27, št. 26 (Celovec, 3. julija 2007), 33.

»združeni Evropi« spadajo na smetišče zgodovine. Ali rečeno drugače: namesto »tradicije asimilacije, zaničevanja in neupoštevanja ustave ter pravne države« bi moral nov model zaščite ponuditi evropsko perspektivo »miru in medsebojnega spoštovanja različnih jezikov in kultur«.

MEMORY AND/OR RECOLLECTION RESEARCH TRENDS AND CONCEPTUAL DILEMMAS

The discourse of memory and recollection has been on the rise in the last two decades. It has also developed into priority place of interdisciplinary research, a crossing of many different issues and interest spheres: culture, natural science and information technology. It is becoming increasingly clear that memory and recollection are a phenomenon no scientific discipline can claim to be its own only. Moreover, these categories are not synonymous, which means they must not be equalled. The author deals with the distinction between memory and recollection on the basis of current psychological and psychoanalytic conceptualizations, strongly defined by cognitive sciences and neurosciences, relating to social constructionism. She also deals with "social frameworks of memory", insufficiently considered in these conceptualizations due to the focus on man as individual. Especially important in this context are the theories of the French sociologist Maurice Halbwachs together with the related concepts of communicative and cultural memory (esp. Aleida and Jan Assmann). The author treats them with special regard to the term generation and transgenerational transmission of trauma suffered by the concentration camps survivors.

Keywords: memorija, spomin, spominjanje, komunikativna memorija, kulturna memorija, generacija, transgeneracijska transmisija taboriščne izkušnje

Diskurz o memoriji in spominu doživlja v zadnjih dveh desetletjih pravi razmah. Razvil pa se je tudi v prednostni kraj interdisciplinarnega raziskovanja, na katerem se križajo, spodbujajo in zgoščajo različna vprašanja in interesi: kulturološki, naravoslovni in informacijsko-tehnološki. Vse bolj očitno postaja, da sta memorija in spomin pojava, ki ju nobena znanstvena disciplina ne more reklamirati le zase, pa tudi to, da omenjeni kategoriji nista sinonimni, kar pomeni, da ju ne gre enačiti ali izenačevati. Razložek med memorijo in spominom avtorica obravnava s pomočjo aktualnih psiholoških in psihoanalitičnih konceptualizacij, ki jih v močni meri določajo kognitivne in nevroznanosti v povezavi s socialnim konstrukcionizmom. V nadaljevanju se posveča »družbenim okvirom memorije«, ki so v omenjenih konceptualizacijah zaradi fokusiranja na človeka – posameznika nezadovoljivo upoštevani. Osrednje mesto pri tem zavzemajo teorije francoskega sociologa Mauricea Halbwachsa ter nanje navezujoči se koncepti o komunikativni in kulturni memoriji (zlasti Aleida in Jan Assmann). Avtorica jih obravnava s posebnim ozirom na pojem generacija ter na transgeneracijsko transmisijo travm ljudi, ki so preživeli koncentracijska taborišča.

Ključne besede: memorija, spomin, spominjanje, komunikativna memorija, kulturna memorija, generacija, transgeneracijska transmisija taboriščne izkušnje

NAMESTO UVODA: VPSELJAVA POJMOVNIH RAZLIK

V univerzalnem nemškem slovarju *Duden* najdemo pod geslom *Gedächtnis* ali »memorija« naslednji zapis: Memorija je »sposobnost shranjevanja čutnih zaznav ali psihičnih procesov v možganih, tako da lahko ob ustrezni priliki vstopijo v zavest; zmožnost, da vsebine zavesti shranimo, ohranimo, skladiščimo in prikličemo nazaj v zavest, jih oživimo; spomin[ska zmožnost].«²

Iz prebiranja slovarjev, enciklopedij ter znanstvenih raziskav nadalje izhaja, da obstaja vrsta podobnih definicij in da se pojma memorija in spomin pogosto uporabljata sinonimno. Tako denimo visokoreferenčni, interdisciplinarno zasnovani leksikon *Gedächtnis und Erinnerung* (Pethes in Ruchatz 2001), ki sicer že v naslovu obeta, da je namenjen vsem, ki bi radi razvozlati pomen pojmov s področja »memorije in spomina«, prav tej želji ne ugotovi; v njem namreč zaman iščemo gesla *Erinnerung* ali »spomin«. Podobno kot v omenjenem leksikonu, ki je sad dela 150 raziskovalcev, ki težiščno delujejo v nemškem jezikovnem prostoru, zavzema pojem »memorija« ali *memory* tudi v anglosaških besedilih nadredni status v primerjavi s pojmom *recollection* (gl. Tulving in Craik 2000). *Merriam-Webster's Online Dictionary* navaja vse tri omenjene izraze kot sopomenke. Tovrstno »izenačevanje« ali enačenje pojmov se zgovorno izraža tudi v slovenščini, saj ta, kot pravilno ugotavlja Taja Kramberger (2001: 215–218), niti ne pozna dveh ali treh izrazov, ki bi ustrezala omenjenim nemškim oziroma angleškim pojmom, temveč zgolj enega samega: »spomin«. Avtoričini poskusi, da bi se v prid pojmovne in konceptualne diferenciacije pri slovenskem prevodu Halbwachsovega dela *La mémoire collective* uveljavila pojmovna dvojica »memorija in spomin«, ki bi v tem primeru ustrezala francoskima *mémoire* in *souvenir*, so se izjalovili. Pri končni redakciji prevoda je prevladalo mnenje, da je razložek med obema pojmom »navadno povsem evidenten skozi kontekst«, zato so besedo *mémoire* povsod v prevodu in v naslovu dela prevajali kot »spomin« (gl. ur. op. v *ibid.*: 215). Slovenskega prevoda tako ni bilo mogoče vključiti v kompatibilne terminološke sisteme Halbwachsovih prevodov v druge jezike, hote ali ne pa je bilo zavrto tudi obetavno prizadevanje po terminološki precizaciji.

Velja torej pritruditi Taji Kramberger, da bi le terminološko upoštevanje obstoja dveh različnih realij, namreč memorije in spomina, omogočalo zavestno zaznavanje in s tem tudi ubesedenje njune medsebojne povezanosti in razlike.

1 Prispevek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta Preteklost v sedanjosti: Travma fašizma in nacionalsocializma v spominjanju povojnih generacij. Primerjalna kvalitativna empirična raziskava na primeru Slovencev na Koroškem in v Furlaniji Julijski krajini, ki ga je avtorica od julija 2004 do junija 2007 vodila, financirala pa Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 spomin[ska zmožnost] = Erinnerung[svermögen], Duden. Deutsches Universalwörterbuch, Mannheim-Leipzig-Berlin-Zürich: Duden-Verlag, 1996, 568.

Zagotavljalo pa bi tudi posodobljen pojmovni in metodološki instrumentarij za bolj elaboriran vstop v raziskovalno polje, za to, »da bi se polje sploh moglo dalje razvijati in da bi bila mogoča komunikacija navznoter, med posameznimi sektorji polja, in navzven, z drugimi, drugačnimi koncepti (včasih podobne denominacije)« (ibid.: 215).

KAJ JE MEMORIJA, KAJ SPOMIN?

Definicijo memorije, kakor smo jo poudarili v prejšnjem poglavju, je treba videti v tesni zvezi s »kognitivnim obratom« v psihologiji, do katerega je prišlo okrog leta 1960. Ta obrat se kaže v tem, da je bila glavna pozornost preusmerjena od behavioristično utemeljenega preučevanja obnašanja na raziskovanje kognitivnih procesov, ki so bili v analogiji z delovanjem računalnika razumljeni kot procesi predelave informacij. To velja še posebno za področje preučevanja memorije, kjer je računalnik pridobil vlogo nosilca metafore, kar se zgovorno odraža v terminologiji, ki je – kot ponazarja tudi geslo v *Dudnu* – še danes precej utečena. Potemtakem je (bila) memorija pogosto pojmovana kot sposobnost ali proces »vnosa« (*encoding*), shranjevanja oziroma »skladiščenja« (*storage*) in »priklica« (*retrieval*) informacij, ki jih človek zaznava v zunanjem okolju ali v sebi. Prav v tem smislu pa tudi kot skladišče, v katerem se te informacije hranijo (gl. Brown in Craik, 2000). Kadarkoli ljudje uspešno prikličejo »v spomin« neko informacijo, jo morajo po tem pojmovanju poprej vkodirati in shraniti, sicer je ne bi mogli ponovno oživiti, je ozavestiti, se je spomniti.

Novejše raziskave, ki sovpadajo z integracijo kognitivne psihologije v kognitivne znanosti in nevroznanosti, poudarjajo, da so modeli memorije, ki se opirajo na klasično računalniško paradigmo, zastareli. Memorija, tako tenor, ni bolj ali manj pasivna shramba informacij, ki čakajo na priklic, temveč dokaj aktiven organ, ki ga ni mogoče umestiti ter zakoreniniti (Dörner in van der Meer 1995: I). Siegfried J. Schmidt (1991: 32) govori o nevrofiziološki funkciji, ki je razprostrta po vseh možganih in deluje kot »avtopoietski sistem« (Maturana in Varela 1980), iz. gr. *autos*, »sam«, *poiein*, »oblikovati, narediti«, ki informacij ali spominskih podatkov ne hrani ali skladišči, temveč jih na podlagi lastnih operacij vsakič na novo ustvari. Memorija je v okviru te konceptualizacije neločljivo spojena s pojmi, kot so »nevronska mreža«, »mreženje« in »konekcionizem«.

Temeljni pogoj memorije je organizem z možgani, ki obsegajo približno 100 milijard živčnih celic ali nevronov. Sporočanje med posameznimi živčnimi celicami poteka prek stikov, imenovanih sinapse. Izraz je skovanka iz grških besed *syn*, ki pomeni »skupaj« ter *haptein*, kar pomeni »speti«. Tako so nevroni v sinapsah »speti skupaj«, medsebojno povezani. Ti nevroni neprestano med seboj komunicirajo in se oblikujejo v vzorce. Mitja Peruš v prvem in drugem poglavju svoje

knjige *Biomreže, mišljenje in zavest* (2000)³ ugotavlja: »Tisti vzorec, ki je trenutno 'v prvem planu', torej v (manifestni) zavesti, je zastopan v trenutni konfiguraciji nevrnske aktivnosti. Vzorcji, ki trenutno niso aktualni in jim posameznik ne posveča pozornosti, ostanejo latentni, tj. »zakodirani v sinaptičnih vezeh«, od koder se jih lahko prikliče v spomin in s tem ozavesti. Priklicati informacijo – ali dogodek, ki sestoji iz več informacij – v spomin potemtakem pomeni, pripeljati s sinaptičnimi vezmi prepleteni sistem nevronov v določeno stanje (ali vzorec). To naj bi bil tudi izhodiščni pogoj za proces, ki ga imenujemo spominjanje; rezultat tega procesa je spomin.«

Sodobni znanstveniki so si vse bolj enotni v tem, da je treba proces spominjanja koncipirati kot konstrukcijsko delo. Pri tem se pogosto navezujejo na Frederica C. Bartletta (npr. Schmidt 1991; Damasio 1997; Echterhoff/Hirst 2002), ki je bil zaradi močnega vpliva behaviorizma dolgo prezrt. Bartlett je poudarjal, da priklic informacij iz memorije ni pasiven proces. Priklic temelji na rekonstrukciji zapomnjenega, rekonstrukcija pa je pod vplivom stare vsebine spomina. Zato prihaja pri priklicu do interakcije med novejšimi zgodovinskimi podatki in predhodno obstoječo mrežo védenja. V svojem delu *Remembering* (1932/1995: 213) Bartlett v sozvočju z Halbwachsom (gl. Halbwachs (1925/1985: 57) pravi: »Spominjanje ni ponovno obujanje nešteti fiksiranih, zamrlih in fragmentarnih sledi, je imaginativna konstrukcija ali rekonstrukcija.« Verjetnost, da bi po tej poti prišli do povsem točne ali originalne vsebine nekoč doživetega, je po njegovem majhna. S številnimi primeri je nadalje predočil, da spomin preteklost vedno subjektivno, kulturno, politično itd. specifično predstavlja, ne pa, da ga »avtentično« odraža. Zato je menil, da spomina ne moremo preučevati ločeno od zaznavanja, predstavljanja in vplivov družbenega okolja.

Nakazani trend se uveljavlja tudi v psihoanalitičnih teorijah (gl. Quinseau 2004; Koukkou idr. 2007), na kar še posebej opozarja vzpostavitev nove, interdisciplinarno zasnovane vede z nazivom nevro-psihoanaliza,⁴ ki namenja precej pozornosti »perspektivam memorije«. Raziskovalci v tem kontekstu podčrtujejo Freudove predpostavke k procesu spominjanja, ki so najbolj zgoščeno formulirane v razpravi *Über Deckerinnerungen (O prekrivajočih spominih)*; Freud 1899/1977: 553). Freud v tem delu na primeru otroških spominov ugovarja predstavi, da bi bila »reprodukcija nekega prvotnega vtisa« možna: »Naši otroški spomini nam prvih let življenja ne prikažejo takšnih, kot so bila, temveč tako, kot so se zazdela v poznejših obdobjih obuditve. V teh obdobjih otroški spomini niso, kot

³ Gre za razširjeno elektronsko različico odmevne knjige Vse v enem eno v vsem: Možgani in duševnost v analizi in sintezi, ki je leta 1995 izšla pri založbi DZS v Ljubljani; gl. <http://icarus.dzs.si/biomreze/index.htm> (6. 10. 2007).

⁴ Gl. <http://www.neuro-psa.org.uk/npsa/> (20. 6. 2007).

smo vajeni reči, priplavali na površje, temveč so bili tvorjeni, in vrsta motivov, ki jim je namera zgodovinske zvestobe tuja, je na to tvorbo, kot tudi na izbor otroških spominov, sovplivala.« Naj poudarimo, da Freud tu ne govori o memoriji, temveč o spominih, ki jih opisuje kot proizvod nezavednega, katerega cilj je prekriti resnične travmatične spomine, jih preoblikovati v znosnejše.

Ugotovitve se ujemajo tudi s Freudovo razlago memorije kot nenehne transkripcije ter znakovnosti memorije, ki se prek usklajevanja z novimi vsebinami aktualizira; pri vsakem novem vpisu se »[spominske] sledi predhodnih vpisov, ki se palimpsestno nalagajo eden na drugega, prenašajo in preurejajo«. »Bistveno novo na moji teoriji,« tako Freud (1896/1986: 217) Wilhelmu Fliešu, »je torej trditev, da memorija ne obstaja le enkrat, ampak večkrat, zapisana z različnimi nabori znakov.« Teza večkratnega kodiranja in prestrukturiranja implicira tako idejo spomina kot sledi ali engrama, ki ju psihični procesi lahko tudi izbrišejo, zabrišejo, potlačijo ali nadomestijo, ujema pa se tudi z nevroznanstvenimi predpostavkami o multiplih sistemih memorije.

Splošno razširjena je delitev teh sistemov na eksplicitno ter na implicitno memorijo. Medtem ko eksplicitna memorija vsebuje informacije, ki jih je mogoče priklicati v spomin in ubesediti, je to o implicitni memoriji mogoče trditi le tedaj, ko se ji uspe povezati z eksplicitno memorijo in s tem s procesom, ki ga imenujemo spominjanje. Slovenski termin »spomin« lepo nakazuje, da gre za entiteto, ki se razlikuje od memorije, a tudi to, da te ni mogoče videti zunaj »kognicije«, besede, ki izhaja iz latinske besede *cognoscere*, »znati, zaznati, vedeti, razmišljati«. Čeprav znanstveni diskurz pojem »kognicija« najčešče povezuje z reflektivno zavestjo, ta vključuje tudi operacije, ki se dogajajo neintencionalno, latentno, ne-dostopno zavesti. To lepo ponazarjajo izjave kot: »preplavili so me spomini na ...«, »v mojem spominu zija luknja«, »vsega se spominjam, samo lakote ne«.5 Iz omenjenih izjav nadalje izhaja, da čutno (ali travmatsko) ozadje lahko priključ misli, besede in s tem usmerja naše odzivanje, obuja pa lahko tudi »neme spomine«, ki so se s težo zajedli v jezik in nikoli niso (več) spregovorili. Pri vsem tem je soudeležena memorija, ki predstavlja pomembno imanentno silo z nespregledno avtodinamiko. Ta sila lahko otežkoča možnost evokacije spominov, kot v primeru pozabe, ali jo blokira, kot v primeru disociacije ali potlačitve, spodbuja ali sproža pa lahko tudi nova oprijemališča za razumevanje ali »integracijo« spominov.

Kakorkoli že, terminov memorija in spomin ne gre enačiti. Vztrajati je treba pri njuni konceptualni razliki, ki bi jo po Siegfriedu J. Schmidtu (1991: 32–33) na individualni ravni lahko takole strnili: Memorija je neurofiziološka funkcija, spo-

5 Tako intervjuvanka (koda 38/Ž/1936/1G), ki se je v koncentracijskem taborišču »zaklela, da te nemške hrane ne bom jedla«. Lakoto je, kot pravi, potlačila do te mere, da se je pozneje, ko je pripovedovala o svojih taboriščnih izkušnjah, ni več spomnila.

min pa z njo povezana kognitivno-psihična konstrukcija, ki mora najprej postati zavestna, da se jo lahko sporoča, ubesedi. Ilustrativna v tem sklopu so tudi razmišljanja Gebharda Ruscha (1987: 346): »[N]aši spomini nam ne povejo, da in kaj smo doživeli, temveč nam naredijo – v pojmih naših zmožnosti za občutenje in ozavedenje – »dostopne« tiste kognitivne strukture, ki so v poteku naših interakcijskih zgodb nastale v našem živčnem sistemu. [...] Iz tega razmisleka pa še izhaja, da so zgodbe, ki jih iz spomina pripovedujemo o lastnem življenju, sicer zgodbe o nezamenljivem individualnem življenju, da pa ne morejo biti življenske zgodbe, za katere jih imamo.«

NARATIVNOST SPOMINJANJA

Pomembno mesto v razpravah o memoriji in spominu imajo teorije socialnega konstrukcionizma, ki pa so si kljub odgraditvi od (kognicijskoteoretskega) konstruktivizma, h katerim gre kot vodilne teoretike prišteti tudi zgoraj citirane Humberta K. Maturano, Francisca J. Varelo, Siegfrieda J. Schmidta in Gebharda Ruscha, bližji kot se zazdi (gl. Richards 1995). Konstrukcionisti predpostavljajo, da spomin ni zgolj kognitivna operacija, v kateri se določenim kompleksnim nevronalnim procesom pripisuje ozaveščevalni pomen, temveč tudi in zlasti proces, ki je neločljivo povezan z narativnostjo spominjanja. Središčna predpostavka Kennetha Gergena (1988; 1998), inavguratorja socialnega konstrukcionizma, se glasi: Ustvarjamo same sebe in svet s tem, da narativno-interpretativno gradimo sestvo, ki daje celosten smisel (nenazadnje tudi zato, ker je svet pozne moderne svet, v katerem ne doživljamo več izkušnje varnega občutka sestva in kjer se z identiteto povezujeta dvom in negotovost). Spominjanje na osebno preteklost je vpeto v »narativno identiteto« (Paul Ricoeur), katere logiko povnanja avtobiografija (prim. Bruner 1991, 1998); diskurz avtobiografije organizira pretekle dogodke iz življenja osebe v smiselno celoto. Bolj ko je zgodba strukturirana, bolj se zdi osmišljena in konsistentna. In zdi se, da ima ta težnja po strukturaciji svojo skupno korenino v biti sami, v težnji po (pre)živetju.

Ni naključje, da so številni preživeli in njihovi potomci svoj spomin na taboriščno izkušnjo razkrivali s pomočjo kronološko zasnovane naracije, ki povezuje preteklost s sedanostjo. Kot da bi hoteli ustvariti in perpetuirati »identiteto«, neke vrste zaščitni kokon, ki filtrira mnoge nevarnosti, ki bi sicer ogrožale integriteto sestva ali čut za kontinuiteto obstoja. »Funkcija spomina je, da se z njim lahko prepoznavamo kot enkratno bitje, ki je obstajalo in obstaja še naprej; spomin povezuje našo osebnost,« sta na vprašanje o smislu spomina zapisala brata Jean-Yves in Mark Tadié (1999: 11). Anthony Giddens (1991) govori o »prečnici jaza«, ki veže posameznikovo sedanost z reinterpretacijami njegove preteklosti in projekcijami ciljev v prihodnosti. Ravno spomin v slehernem trenutku omogoča bodisi naključen, spontan bodisi zavesten in metodičen priklic psihičnih inscenacij in

predstav, ki – z večjo ali manjšo mero izbrisov, predelav in fikcijskih nadomestkov – upodabljajo oziroma reaktivirajo pretekla doživetja, vrednote, znanja, večšine, predvsem pa nekdanje čustveno-doživljajske in spoznavne perspektive nase in na druge.

Vse raziskave o zmožnosti avtobiografske memorije izpričujejo, da ta preteklosti nikdar ne ohranja ali odslikava tako, kakor je bila prvotno doživeta (kaj šele tako, kakor se je »dejansko« dogajala) (gl. npr. Conway 1997; Schacter 1995). V tem smislu se dogaja tudi selektivni, konstruktivni in aktivni proces dostopa do informacij o dogodku ali doživetju, ki je bilo že selektivno kodirano, delno pozabljeno in na razne načine preoblikovano. Ta proces se oblikuje vzporedno z aktualno situacijo, v kateri se spominjamo. Kognitivne in psihoanalitične teorije memorije poudarjajo, da so neprijetne, zastrašujoče, boleče, a tudi neoprijemljive in nedoločljive izkušnje podvržene potlačitvenim procesom, pozabi, izrinjanju iz zavesti, transformaciji in preinterpretaciji.

Na splošno teži proces spominjanja k ustvarjanju vzorcev, tako da ne moti ustaljenih shem in predpostavk. To velja tudi in mogoče še posebno za tisti del preživelih, ki so nas soočili z izoblikovanimi zgodbami, ki jih poznamo že iz njihovih prejšnjih zapisov ali pričevanj. Kot da bi jih z večjo ali manjšo enotnostjo in stalnostjo aktivirali in priklicevali v zavest. Strah, da bi tako imenovani »neprostovoljni spomini« ne stopili na površje, je lebdel v zraku in vsaj dva intervjuvanca sta se opazno trudila, da bi se jim ubranila. Vzbujala sta vtis, kot da bi vse, kar sta hotela povedati o svoji ekstremni travmatski izkušnji, »nadzorovala«, kar sugerira tudi njuna tematska razporeditev govorenih tem brez tematskih preskokov ob hkratnem časovnem nizanju dogodkov. Vsako vprašanje, o katerem se je zazdelo, da utegne to premočrtnost zamajati, je bilo ali navidez preslišano ali pa (obojestransko) občuteno kot neprijetna napetost, ne pa kot spodbudni dražljaj. Pomenljiva v tem sklopu je ugotovitev Mirjane Ule (2005: 110): »Ko pripovedovalec pove enkrat zgodbo o sebi, potem ta postane konstitutivna za njegovo življenje.« In zdi se, da to velja še posebej za »taboriščno zgodbo«, oziroma za pripoved, ki se nanaša nanjo. Seveda pa so bile te pripovedi nemalokrat podane tudi delno ali povsem fragmentarno, da so vznemirjale s svojim še-ne, s svojo nedovršenostjo (v nekaterih pripovedih je bilo na primer veliko tematskih preskokov, teme pogosto niso bile izpeljane, ampak le nakazane, določeni elementi zgodb so se vztrajno ponavljali itd.). In končno, da jih je – podobno kot navidez koherentne zgodbe – označevala ne-indiferenca ali nemir ter strah pred »padcem v brezno«. Če diskurz izgubi svoj kontekstualni horizont v narativnosti, potem je ogrožena smiselna raba jezika oziroma komuniciranja. In obratno, če narativnost izgubi svojo zvezo z diskurzom, z živo govorico, potem so govorečim subjektom spodmaknjena tla pod nogami (Ule 2005: 113).

Podmena, ki jo tu ponujamo, je, da pripoved ali zgodba sama po sebi ni realna objektivna kategorija, temveč konstrukcija, ki je korelativna z mislijo in določen dogodek ali spomin nanj vedno subjektivno, ne pa »avtentično« odraža. Treba pa je dodati, da je ta interpretacija vedno tudi kulturno, in širše, družbeno posredovana. »Imeti spomin na«, pomeni sodelovati v kulturnem izročilu, pravi Kenneth Gergen (1998: 191). Govoriti o svoji preteklosti pomeni vstopiti v tradicijo jezika, za katero veljajo pravila dobro oblikovanih zgodb. Siegfried J. Schmidt (1991: 39) govori o »pripovednih družinah«, ki so zanj ekvivalent izraza »kolektivna memorija«. Pripovedne družine so diskurzivni konstrukti, prek katerih se ljudje umeščajo v kompleksno družbeno dinamiko, hkrati pa tudi konstrukti oziroma interpretativni okviri, ki urejujejo in usklajujejo socialno komunikacijo ljudi prek njihovih pripadnosti oziroma družbenih vlog. V tem smislu reprezentira kolektivna memorija zgodovinsko zrasle »makro-strukture« relativno homogenih socialnih skupin – pri čemer je homogenost predpostavljena kot produkt socializacije ter »skupnost-tvornih« učinkov medijsko posredovanih komunikacij – in s tem prostor, ki vpliva na oblikovanje raznolikih, med seboj kompatibilnih subjektivnih pozicij.

DRUŽBENI OKVIRI MEMORIJE IN SKUPINSKOST (MAURICE HALBWACHS)

Že kar na začetku knjige *Družbeni okviri memorije* (1925/1985: 21; gl. tudi Kramberger 2001: 233) Halbwachs zapiše trditev, ki zakoliči njegovo intelektualno zapuščino, nakazuje pa tudi temeljne značilnosti ne le organske, ampak tudi zunajorganske distinkcije med memorijo in spominom: »Obstajajo kolektivna memorija in družbeni okviri memorije [...] in v tolikšni meri, kolikor se našemu individualnemu mišljenju uspe namestiti v te okvire in se udeležiti te memorije, se je zmožno spominjati.« V svoji klasični fenomenološki raziskavi Halbwachs (1950/2001: 52) nadalje poudarja, da je nosilec kolektivne memorije sicer »skupek ljudi«, da pa se kljub temu spominjajo le posamezniki: »Prav radi bi dejali, da je sleherni individualni spomin en pogled na kolektivno *memorijo*,⁶ da se ta pogled spreminja glede na mesto, ki ga zavzemam v njej.« Jan Assmann, ki je ob Aleidi Assmann med vodilnimi sodobnimi raziskovalci kulturne memorije, v obravnavi Halbwachsovih del ontologijo memorije in spomina še jasneje določa. Upravičeno trdi, da je za Halbwachsa »subjekt memorije in spomina vedno posamezni človek, vendar je odvisen od 'okvirov', ki njegov spomin organizirajo« (J. Assmann 1999: 36). Ti »okviri« izpričujejo precejšnjo analogijo s procesom, ki ga Erving Goffman imenuje »uokvirjanje« oziroma *framing*.

6 V izvirnem slovenskem prevodu je beseda *memorija*, ki jo poudarjamo s krepko pisavo, prevedena kot »spomin«.

Vzemimo primer velike spominske slovesnosti preživelih taboriščnic, ki ga je septembra 1975, 30 let po osvoboditvi, v Fiesi organizirala tedanja predsednica slovenskega taboriščnega odbora ženskega koncentracijskega taborišča Ravensbrück, Sonja Lapanje Oblak. Šlo je za prvo srečanje vseh internirank omenjenega taborišča ter njegovih številnih zunanjih taborišč – podružnic, med katerimi je bilo tudi dekliško koncentracijsko taborišče Uckermark (Kavčič 2005: 170). Doživetje srečanja jih je prevzelo do te mere, da je v naslednjih letih spodbudilo nadaljnja spominska srečanja, ki se od leta 1991 odvijajo letno in so se vanje vključile še nekdanje taboriščnice iz drugih taborišč, še posebno Auschwitza.⁷ Srečanje v Fiesi je bilo odločilno, da so se začele nekdanje interniranke taborišča Uckermark srečavati tudi kot samostojna skupina. Na iniciativo koroške Slovenke, ki sem jo v sklopu raziskovalnega projekta – skupaj z njenim možem, s hčerko ter z vnukinjo – tudi intervjuvala, so se prvič srečale oktobra 1976 v Železni Kapli, nato v Mariboru in v drugih krajih. Četudi se v poznejših letih niso več srečavale kot samostojna skupina, so se letnih spominskih srečanj udeleževale tako, kot da bi – bodisi posamič bodisi v dvoje, troje ali v več – še naprej doživljale njen impulz in ostajale v stiku z njim: »Ja, tam kjer skup pridemo, pa se kušujemo [poljubljamo], pa držimo, pa ...«.

Nekdanje mlade interniranke taborišča Uckermark, so imele in – v kolikor še živijo – imajo skupen referenčni okvir, ki ga sestavljajo vse tiste osebe, pripetljaji, režimi, strukture, vzdušja itn., povezani s skupnim bivanjem v »lagerju«. Delci s tega referenčnega področja, ki jih doživlja vsaka prek svojega zornega kota in jih tako tudi podoživlja, tkejo kolektivni spomin »sotrpink« samo prek njihove interakcije, prek medsebojnih pogovorov, pripovedi, pričevanj, odkrivanja dokumentov in podob, ki pričajo o človečnosti na meji bivanja med življenjem in smrtjo,⁸ a tudi prek ogledovanja fotografskega gradiva iz njihovega življenja po letu 1945, ali takšnega, ki jih je opozarjal na ohranjene otočke preteklosti, tako da so se čutile prenesene v predvojni čas – v krog staršev, starih staršev, bratov, sester, skupino nerazdružljivih prijateljic, člani društva, v katerem so pred vojno delovale ipd. Takšen kolektiven spomin drži skupino skupaj, ustvarja njeno kohezijo.

Za spominjanje »ni treba, da so navzoči drugi ljudje, ki so ločeni od nas: zmeraj nosimo s seboj in v sebi nekaj [nezamenljivih] oseb« (Halbwachs 1950/2001: 24). Drugi ljudje se spominjajo skupaj z nami. Še precej več, pomagajo nam, da si jih [spomine] prikličemo. Halbwachs sam to ponazarja s prikazom sprehoda skozi London (ibid.: 24–25).

7 Med drugo svetovno vojno je bilo v koncentracijska taborišča poslanih okoli 22.000 Slovencev, predvsem v Ravensbrück in Auschwitz.

8 Na misel mi prihaja fotografija nekdanje deportiranke Eme Tul iz oktobra 1945. Njen obraz izžareva zadovoljstvo, glavo pa pokriva ruta; bila je brez las zaradi posledic tifusa (Tul 2003, gl. fotografsko prilogo).

Halbwachs zavrača vsako notranjo strukturo in dinamiko memorije. Proti Sigmundu Freudu in Gustavu Jungu, ki ju verjetno ni poznal, je postuliral, da je človek prav v svojem nezavednem, kakor se izraža v sanjah, najmanj kolektivno pogojen in najbolj individualen, medtem ko sta njegova zavest in zlasti njegova memorija prežeti z *représentations collectives*, ki jih posameznik v poteku medčloveških komunikacij ponotranji (Assmann 2002: 7). Odklanjal je predpostavke o biološki dednosti vsebin memorije, ki so bile v 19. stoletju dokaj razširjene. Tudi najbolj osebni spomini se po Halbwachsu oblikujejo le s komunikacijo in z interakcijo znotraj družbenih skupin. Kar pa Halbwachsa v tem sklopu prvenstveno zanima, ni narativnost spominjanja, temveč povezava med skupinsko pripadnostjo in memorijo. »Halbwachsova poanta je bila v tem, da je trdil, da je z živeto pripadnostjo, ki pogojuje, kot kdo se spominjamo (kot otrok teh staršev, kot preživeli te etnično stigmatizirane skupine ...), tesno povezana tudi vsebina spomina« (Liebsch 1995: 272).

Halbwachsa tudi ne zadeva očitek Fredericka Bartletta (1932/1995: 294–300), da družbene skupine pomnijo na enako dobeseden način, kakor se spominjajo posamezniki, in ga pri tem obsodil, da je predlagatelj ideje neke abstraktne *group mind*, torej memorije kot nadosebne instance. Dejstvo je, da Halbwachs primarno poudarja, da se tudi »memorija skupine uresničuje in razodeva v individualnih spominih« (Halbwachs 1925/1985: 31; 1950/2001: 52), kar pomeni, da ni locirana zunaj subjektov. Šele prek individualnih aktov spominjanja je po njegovem mogoče dobiti dostop do kolektivne memorije. Pomenljivo je, da Halbwachs te akte spominjanja – ne da bi eksplicitno na to opozoril – povezuje s procesi aktiviranja kognitivnih struktur, ki jih ni mogoče videti ločeno od nevrofizioloških procesov. Tako denimo govori o individualni memoriji kot o »registrirni napravi«, ki lahko »znova zavibrira na enak način kakor nekoč« (Halbwachs 1950/2001: 52, prim. tudi Halbwachs 1950/1985a: 32 [= nemški prevod izvirnika]). Spomini so v tem sklopu vedno vgrajeni v komunikativne kontekste transmisije (življenjskih zgodb, izkušenj, običajev, sposobnosti itd.). Kot taki stojijo tudi v prostoru virtualnih skupin oziroma adresatov.

REKONSTRUKTIVNOST SPOMINJANJA

Z nanašanjem na skupinskost/i pa je tesno povezana nadaljna značilnost kolektivne memorije, namreč njena rekonstruktivnost. Proti Marcelu Proustu, vendar brez omembe njegovega imena, je Halbwachs trdil, da preteklosti v memoriji nikdar ni mogoče ponovno najti (*retrouver*), temveč jo je mogoče vedno le ponovno zgraditi oziroma rekonstruirati (*reconstruire*) (J. Assmann 2002: 7). Ta rekonstrukcijski proces se kljub dejstvu, da posega v preteklost, dogaja *hic et nunc*. Spomini so verzije preteklosti, ne pa njene odslikave. Možni pa so, kot vztraja Halbwachs, le znotraj referenčnih družbenih okvirov, ki posameznike šele umeščajo v neke zelo

specifične odnose do sebe, sveta, preteklosti soljudi in podobno. Ti referenčni okviri vsebujejo »imperative družbe sedanjosti« (Halbwachs 1925/1985: 158), kar pomeni, da jih vedno zaznamuje določena odvisnost od realnega konteksta operacij družbene hegemonije. Spominjamo se, tako Halbwachs, vedno v sedanjosti in pod pritiskom družbe, kar pomeni, da prilagajamo preteklost vsakokratnim aktualnim pogojem, stereotipom in željam.

Zanimivo je, da za Halbwachsa ne obstajajo objektivacije preteklosti. Če preteklost ni več prisotna v memoriji živečih posameznikov, temveč je eksternalizirana ali »objektivizirana« v besedilih in drugih simbolnih oblikah, potem je to zanj izročilo, ki ni več združljivo z memorijo (J. Assmann 2002: 9). Vzrok za to držo je treba iskati v tem, da Halbwachs pri svojih teorizacijah o kolektivni memoriji postavlja v središče pozornosti ustni govor. »Živa zgodovina« (Halbwachs 1950/2001: 70) je doživljana prek vsakodnevnih interakcij s sodobniki in to predvsem prek ustne komunikacije. Podrobnejši vpogled v knjigo *La mémoire collective* nadalje razkrije, da je Halbwachs kljub drugačnim trditvam (gl. J. Assmann 2002: 8) vendarle dovzeten tudi za idejo memorije, ki je objektivizirana v »zapisani zgodovini«, še zlasti v literarnih dokumentih (sem prišteva zlasti memoare, avtobiografije, biografsko obarvane romane), ki delujejo kot engrami ali sledi, ki se jih prenaša v sedanjost še tedaj, ko denimo nobenega med družinskimi člani – ali, če se navežemo na zgoraj citirani primer – nobene med »uckenmarškimi dekleti« ne bo več: »Kljub temu vzemimo, da morebiti ni ne nekdanjega okolja ne stanja mišljenja ali senzibilnosti, od katerih se ne bi ohranile sledi, skratka tisto, kar je potrebno, da ga začasno poustvarimo« (Halbwachs 1950/2001: 71).

Tukaj se Halbwachs navezuje – podobno kot Freud – na Platonovo prisposodobu o (voščeni) tabli, ki so jo prekrile »nove pismenke«. Tablo konotira z bakrorezi, s slikami in z literarnimi deli, in meni, da je z njihovo pomočjo mogoče oživiti in rekonstruirati nekdanje okolje in vzdušje. Ob umetninah in knjigah pa naj bi preteklost v današnji družbi pustila tudi sicer »precej sledi, kdaj pa kdaj vidnih, ki jih zaznavamo tudi v izrazu likov, v videzu krajev in celo v načinih mišljenja in čutenja, ki jih nezavedno ohranjajo in reproducirajo nekatere osebe in nekatera okolja« (Halbwachs *ibid.*: 72). Halbwachs dodaja: »Ponavadi nanje nismo pozorni. Vendar je dovolj, da se pozornost usmeri k tej strani, pa že opazimo, da moderne navade temeljijo na starih plasteh, ki molijo izpod njih na več kakor enem koncu« (*ibid.*). To pa pomeni, da nekatere poteze preteklosti izginjajo, druge pa se kažejo glede na točko, odkoder jo gledamo, se pravi glede na nove razmere, v katerih se nahajamo.

Italo Svevo, ki naj bi bil s Halbwachsovimi stališči kot tudi stališči Halbwachsovega učitelja Henrija Bergsona seznanjen, je ta pojav opisal z naslednjimi besedami: »Preteklost je vedno nova. Nenehno se spreminja, tako kot poteka življenje. Njeni deli, o katerih se je zdelo, da so utonili v pozabo, so priplavali spet na površje,

drugi spet so se usedali, ker so bili manj pomembni. Sedanjost dirigira preteklosti kot članom orkestra. Ona rabi te tone in nobenih drugih. Tako se zdi preteklost enkrat dolga, drugič kratka. Enkrat zazveni, drugič umolkne. V sedanjosti učinkuje le tisti del preteklega, ki je določen za to, da jo osvetli ali zatemni« (Svevo 1959: 467; gl. tudi 16–17).

Meje umetnosti in literature kot medij spominjanja na živeto zgodovino so za Halbwachsa dosežene tedaj, ko reprezentacije, ki so v njih zajete, ni več mogoče priključiti na referenčne okvire sprejemalcev, se pravi, če je živa vez med preteklostjo in sedanjostjo dokončno pretrgana. Te vezi po njegovem ni več mogoče znova vzpostaviti: »Toda kako poustvariti kolektivne mišljenjske tokove, ki so dobili zagon v preteklosti, ko pa nam je dostopna zgolj sedanjost« (Halbwachs 1950/2001: 86)?

Treba pa je poudariti, da je Halbwachs v svoji zadnji knjigi *Legendarna topografija evangelijske Svete dežele* (1941; gl. nem. prevod 2003), ki je izšla še za časa njegovega življenja, to ločnico med *mémoire vécue* in *tradition* zmečkal in pojem memorije apliciral celo na spomenike in simbolike vseh vrst – kar pomeni, da ga ni več povezoval zgolj z njegovimi biološkimi nosilci. V pričujoči knjigi na podlagi romarskih itinerarijev opisuje krščanske kraje memorije v Sveti deželi in pokaže, kako zelo so teološke predpostavke določale bizantinsko in zahodno politiko spominjanja. Od njegovega nastavka vodi direktna linija tako k Pierru Noraju, ki je koordiniral prve raziskave o sodobnih krajih memorije, *lieux de mémoire*, ki dosega medtem pravi »boom« (gl. Jurić Pahor 2006), kot tudi o različnih raziskavah komunikativne in zlasti kulturne memorije, ki jih pionirsko sooblikujeta zakonca Jan in Aleida Assmann.

KOMUNIKATIVNA IN KULTURNA MEMORIJA; POJEM GENERACIJE IN TRANSGENERACIJSKOSTI

Središčna predpostavka koncepta Jana in Aleide Assmann je pojmovno razlikovanje dveh registrov kolektivne memorije. Ta, v številnih potezah Halbwachsu zavezani teoretski nastavek, izhaja iz predpostavke, da obstaja kvalitativna razlika med kolektivno memorijo, ki temelji na zgodovinskih izkušnjah, in živimi spomini znotraj individualnih biografij, prenaša pa se prek vsakdanjih pogovorov in pripovedovanja, ter kolektivno memorijo, ki se opira na dogodke v neki davni ali tudi manj davni preteklosti, posreduje pa prek simbolno zgoščenega tradicijskega kodiranja, na primer obredov, plesov, recitacij, komemoracij, ki se navezujejo na kulturno oblikovane, bolj ali manj ceremonializirane geste in prakse. Jan Assmann (1988: 10–17; 1995; 1992/1999: 48–66) in Aleida Assmann (1999a: 36–52; 2002; 2006: 21–61) temu ustrezno govorita tudi o komunikativni in kulturni memoriji, pri čemer velja dodati, da Aleida Assmann v svojih novejših razpravah namesto

pojma komunikativna memorija uporablja pojem socialna memorija, ki pa temelji, kot vztraja, na relacijskosti komuniciranja. Distinkcijo med komunikativno in kulturno memorijo bi nekoliko podrobneje lahko takole zajeli:

Značilnost komunikativne memorije je, da nastaja v okolju prostorske bližine, bolj ali manj rednih medsebojnih odnosov, skupnih življenjskih oblik in deljenih izkušenj. Njen časovni horizont je omejen, kar pomeni, da je bistveno določen z menjavo generacij. Traja toliko časa, kolikor sobivajo tri, včasih tudi štiri ali celo pet generacij, ki tvorijo izkustveno-doživljajsko, spominsko in pripovedno skupnost, to, čemur pravi Halbwachs (1950/2001: 69) »živa vez med generacijami«. Ta trigeneracijska memorija se po 80 ali 100 letih razkroji, da bi v fluidni menjavi spominov naredila prostor prihodnjim generacijam. Ali, kakor je dejala moja intervjujska partnerka, ki je preživela dekliško koncentracijsko in pozneje tudi uničevalno taborišče Uckermark (gl. intervju 42-Ž-1929-1G idr.): »Ampak vsako leto je nas manj. [...] Tud, tud med nam, med nam, mladimi.« Aleida Assmann (1999a: 37) zato komunikativno memorijo enači tudi s »kratkotrajno memorijo družbe«.

Aleida Assmann (2006: 26–27; 2006a: 18–22) nadalje opozarja, da obstaja poleg pojma »generacija«, ki se uporablja v sorodstveno-družinskem kontekstu in označuje faze zaporedne genealoške linije (generacija starih staršev, staršev, otrok), še pojem »družbena generacija« kot oznaka za ljudi, ki pripadajo istemu zgodovinsko socialnemu prostoru in imajo skupen sistem predelave doživljajev in izkušenj in s tem skupne ali podobne drže, življenjske stile in nazore. V tem pomenu je pojem prvič uporabil Karl Mannheim v svoji temeljni razpravi *Problem generacij* (1928). Aleida Assmann (2006a) se sklicuje nanj, ko poudarja, da se pripadniki posameznih generacij, ki so v točno določenem obdobju doživeli ključno zgodovinsko izkušnjo, preoblikujejo v relativno homogene družbene skupine. Avtorica govori tudi o »generacijskih identitetah« (ibid.: 17–22) in dodaja, da se te oblikujejo predvsem skozi generacijska trenja in izpostavljanja medsebojne drugačnosti. Ta potreba po distinkciji pa naj ne bi bila toliko značilna za starejšo ali srednjo generacijo kot zlasti za mlado. Čeprav Karl Mannheim tega aspekta ni izrecno tematiziral, pa je vendar tako, da misel tudi njega napeljuje prav na mladino, ko govori o generacijah. Postavlja se vprašanje, zakaj?

Podrobnejši vpogled v tematiko kaže, da je pojem mladina od 19. stoletja z nacionalnimi in drugimi »preporodnimi« gibanji vse bolj pridobival na pomenu. V prvi tretjini 20. stoletja, še zlasti pa po prvi svetovni vojni, skoraj ni bilo več pojma, ki bi bil v politični kulturi, pa tudi v politični subkulturi in kontrakulturi zlasti srednjeevropskih urbanih središč, na primer Berlina, Prage in Dunaja, pa tudi Ljubljane in v še večji meri Trsta (gl. Tomc 1989: 46–67; Pahor 2004: 177–188), globlje zasidran kot prav pojem mladina. Mladina je bila pojmovana kot utelešenje upov v boljšo prihodnost, pa tudi kot upanje in/ali strah vzbujajoč porok za radikalno spremembo družbenih in kulturnih sistemov: *Mit uns zieht die neue*

Zeit / Z nami koraka nov čas se glasi pesem Hermanna Claudiusa iz leta 1916, ki so jo prepevale »potepuške ptice« ali *Wandervögel*;⁹ iz gibanja, ki so ga sestavljali zvečine srednješolci, je izšlo več akcijskih, političnih gibanj mladih. »Vidim: novi fantje, nova dekleta – nove družine – nov rod«, je v katoliškem glasilu *Križ* leta 1928¹⁰ zapisal tedaj 22-letni Niko Kuret (cit. v Tomc 1989: 175; poudarki so izvirni), Tržačan po rodu. List se je s svojim progresističnim socialnim utopizmom deloma precej močno približeval svetovnonazorsko sicer nasprotnemu krogu revije *Mladina* (1924–28), katere sourednik in idejni vodja je bil Srečko Kosovel.

»Mlada generacija« je bila dojeta kot prelomna kategorija, ki bolj kot katerakoli druga zaobjema kompleksne družbene transformacije, tako v njihovi časovni kot tudi v njihovi duhovni dinamiki. Njen intenzivni, skorajda prekipevajoči zagon, o katerem se je zazdelo, da predstavlja »absolutni novum«, ki lahko vedno znova vznikne in »nikoli ne zamre«, ni črpal, kot se znanstveni misli kaj rado zazdi, samo iz kolektivnega izkustvenega horizonta modernih preobrazbenih procesov (na primer Keniston 1968; Schröder 1995), temveč tudi in verjetno zlasti iz triumfa upanja nad travmatskimi izkušnjami, ki jih je povzročila prva svetovna vojna, ta »prakatastrofa stoletja« (George F. Kennan). Grozote svetovne vojne so vodile do pretresa vseh dotedanjih gotovosti. Neskladje med realnostjo in hotenjem je bilo popolno, potreba po idealu »novega človeka« ter ponovni osmislitvi družbe globoko občutena (Wildt 2005; Luthar 2000; Novak-Popov 2005). To je veljalo tudi za čas v in po fašizmu in nacizmu, ki so ju spremljali masovni akti nasilja in dehumanizacije, genocidi in siceršnji »zločini proti človeštvu«. Čeprav se je zdel odrešilni princip po grozotah prve svetovne vojne v umetnosti in literaturi še predstavljal, tega po drugi svetovni vojni ni bilo več mogoče trditi. Umetnost in literatura sta bili »v vsakem oziru proti-odrešilni – nespravljivi sami s seboj in z grozo, ki sta jo skušali reprezentirati« (Young 2001: 43).

To velja tudi za slovensko književnost, ki se je ob tipizirani »graditeljski literaturi« izpričevala v razjunačenju smrti in premikih na eksistencialno in ontološko raven dožemanja (npr. Janez Menart [1929–2004], *Vojne slike*, 1951; Kajetan Kovič, [1931–], *Bela pravljica*, Dane Zajc [1929–2005], 1951, *Jalova setev*, 1957; *Požgana trava*, 1958). V mnogih novih oblikah se je »smrt nato v šestdesetih in posebno v

9 Pesem ima tudi sloves popularne »delavska himne«. Nemški socialdemokrati so jo peli vse tja do devetdesetih let 20. stoletja. Pomenljivo je, da je Hermann Claudius leta 1933 postal član Pruske Akademije znanosti in umetnosti in še istega leta podpisal lojalnostno zaobljubo Hitlerju. Zlasti v tretjem rajhu, pa tudi pozneje, je bil deležen številnih literarnih nagrad.

10 Pomenljivo je, da so številni časniki, ki so obstajali pred ali ob krščansko-socialnem glasilu *Križ* (1928–30), ki ga je leta 1928 urejal Edvard Kocbek, že v naslovu izpričevali pojem mladina: npr. *Mladina* (1924–28) oziroma *Svobodna mladina* (1928–29), ki sta bila blizu masarykovstvu in jugoslovanski »preporodovski« misli; *Novi rod* (1921–1926), liberalno usmerjeni list, ki je izhajal v Trstu; *Proletarska mladina* (1923); *Mladi junak* (1924–34), list, ki je »spodbujal k zdravemu življenju in vedremu razpoloženju«; *Omladina* (1929/30), glasilo društva Jadran, *Mladi plamen* (1930–34), list radikalnega krila Krekove mladine (glej Kobe 1993: 177–179).

sedemdesetih letih uvrščala med osrednje teme slovenske književnosti« (Paternu 2001: 212). Ugotovitev podkrepujeta tudi literarna zgodovinarja France Bernik in Marjan Dolgan (1988: 308), ko glede na slovensko vojno pripovedno prozo pišeta, da se je ta od začetka sedemdesetih let začnjala opazno, to je skupinsko in ne zgolj individualno, razlikovati od predhodne vojne proze, še posebno od »velikih tekstov«; njen poudarek je na osebnem doživljajskem izkustvu, uperjenosti v notranjo, intimnejšo stvarnost spominskega sveta ter na subtilnem razmerju med človekom – posameznikom in zgodovino/vojno. Gre za razvoj, ki ga izpričujejo že citirani literati Menart, Kovič in Zajc ali tudi Pavle Zidar (1932–1992), Peter Božič (1932–; med vojno so ga s starši izgnali na prisilno delo v Breslau, danes Wrocław), Vladimir Kavčič (1932–) in Marjan Rožanc (1930–1990), ki jih kot primere navajata France Bernik in Marjan Dolgan (1988: 308).

Naj omenimo še Florjana Lipuša (1937–), ki je bil leta 1960 glavni pobudnik osrednje koroške slovenske literarne revije *mladje*; njen glavni urednik je bil do leta 1981. Leta 1963 je v njej pod psevdonimom Boro Kostanek objavil dramsko besedilo *Mrtvo oznanilo*, ki opozarja na usihanje in izginjanje slovenske narodne skupnosti, predstavlja pa v bistvu poskus obdelave dozdevno »stare slovenske travme«. Lipuševo dramsko delo je bilo še pred izidom v reviji *mladje* tudi uprizorjeno in smatrano kot močan znak upora »nove generacije mladih«, ki so težili po obuditvi ali izstopu iz klerikalizma, solzavega domoljubja, životarjenja, okamenelosti, »oklepa smrtnosti«, »pogrebne usode ljudstva«, z razbitjem klasičnih oblikovnih in estetskih norm ter šokom simptomatične vrste: »Samo mrtvaški glas bo zmožel tako obuditev, ker je glas živega samo preplah« (Lipuš cit. po Paternu 1993: 174; gl. tudi 171–190; Haderlap 2001: 112–127). V romanu *Zmote dijaka Tjaža* (1972/1981,³ ki je imel velik odmev (v nemščino sta ga 1981 prevedla Peter Handke in Helga Mračnikar, v francoščino pa 1987 Anne Gaudu), je Florjan Lipuš združil osebno izpoved, zaznamovano z materino usmrtitvijo v koncentracijskem taborišču ter odhodom očeta v vojno, z ostro kritiko in satiro dane resničnosti, ki se »pod nenehnimi navali tragičnosti sproti pači v grotesko« (Kmecl 1976: 162). »Skupno sporočilo je na nek samosvoji način od daleč sorodno onemu, ki ga poznamo iz Kafke: človek je v takšnem svetu tuj sam sebi, sočloveku in slehernemu smislu; vse, kar smo, je mora, strah« (ibid.). Peter Handke (gl. Lipuš 1981: platnica) pravi o Tjažu, da gre za podobo, ki je v romanu dotlej še ni bilo: Tjaž je »bitje, ki ga porivajo po vesolju' (*kosmisches Geschießel*) – 'potiskano bitje', toda 'kozmično'«.

Zanimivo je, da najdemo sorodno sporočilo tudi pri koroškem slovenskem pesniku Andreju Kokotu (1936–), nekdanjemu pregnancu taborišča Rehnitz, Rastatt in Gerlachsheim, ki je deloval zunaj mladjevske skupine in o katerem Denis Poniž (2001: 204) pravi, da se je verjetno najbolj radikalno od vseh slovenskih pesnikov iz začetka sedemdesetih odmikal od lingvizma (ibid.: 215), ki ga je v istem času razvijal velik del poezije v osrednji Sloveniji (Poniž 2001: 204).

Analogno pa naj bi veljalo tudi za liriko Miroslava Košute (1936–) (ibid.). Poezija obeh pesnikov razkriva potlačeno gonsko podlago simbolnega, omajuje vladavino enoznačnega označevalca in razpršuje avtonomijo subjekta, ki nastopa kot njuna nujna podlaga. V ospredje stopa »stvarnost nič«, ki je spojena s semiotičnim in opozarja na nezaščitenost, rahlo, ranljivo substanco jezika, na občutje popolne izvrženosti (iz občestva), a tudi na neustavljivo težnjo po »novem rojstvu«: »Bodi pesem / novega začetka. / Pokaži svoj nesmrtni dih« (Kokot, cit. po ibid.)!

Robert Jay Lifton (cit. v Starman 2006: 136) poudarja, da je za preživele iz koncentracijskih taborišč – in verjetno za vse, ki so bili neposredno izpostavljeni katastrofičnim izkušnjam druge svetovne vojne – značilno »védenje, ki ga preganja smrt«. Čeprav je bilo po prvi svetovni vojni še predstavljivo, da preteklost človeka ne vpliva na sedanost in da ne obstaja nič takega, čemur bi lahko rekli travmatska memorija¹¹ ali prenos/transmisija memorije na prihodnje generacije, se je to glede na izkušnjo druge svetovne vojne, še posebno *šoh*, v zadnjih nekaj desetletjih bistveno spremenilo.

Zgoraj navedeni slovenski pisatelji in pesniki to lepo ponazarjajo. Kar te literature družijo v relativno homogeno družbeno skupino, je prav generacijski vidik ali spominsko gradivo iz druge svetovne vojne, ki je po vsebini sicer različno, a je seglo v zavest in nezavedno omenjenih pisateljev v približno istem času, v času njihove zgodnje mladosti. Gre za zgodovinske skupinske fantazije, ki jih Lloyd de Mause (2000: 190–191) imenuje »psihorazred«. Psihorazred je skupnost ljudi, ki so imeli enak vzorec otroštva in imajo zato kot mladostniki ali odrasli podobno strukturo nezavednih fantazij in podoben vzorec spominov in zaznav. Nastanek novega socializacijskega tipa vodi do novega psihosocialnega razreda, ki slabi vzorce tolmačenj in zaznav prejšnjih psihorazredov in si aktivno prizadeva za ustvarjanje drugačnega, novega. Še posebno se je to izrazilo po letu 1960, ko so študentska protestniška gibanja prestopila okvire univerz in kolidžev in pretresla vse razvite družbe.

Tudi v Sloveniji je prišlo do študentskih uporov, pa čeprav z rahlo zamudo. V nasprotju z radiom in s televizijo je celo tisk, na primer *Tedenska tribuna (TT)*, spremljal mladinsko sceno. Včasih so novinarji *TT* vzeli mlade tudi v bran – demantirali so novico o obstoju domnevnega kluba samomorilcev, ki si ga je domislila politika, in različne govornice o jemanju mamil. Sicer pa je *TT* poročal tudi o manifestacijah študentskega gibanja, na primer o zasedbi Aškerčeve ali Filozofske fakultete (Tomc 1989: 118–119). Dejansko je bilo proti koncu šestdese-

¹¹ »Skratka, neprijetni vidiki družbe od nekoč so pozabljeni, ker se prisilo čuti le tedaj, ko se jo izvaja, in ker se per definitionem neka pretekla prisila pač ne izvaja več« (Halbwachs 1925/1985, 159). Čeprav je Halbwachs svojo prvo veliko študijo o memoriji spisal po prvi svetovni vojni, v njej ne omenja travmatskih učinkov v sklopu družin in družbe.

tih ter ob začetku sedemdesetih let v Ljubljani mnogo samomorilcev, zlasti med mladino. Vrsta indicev govori za to, da teh samomorov ne gre pripisati toliko uporniški ali prelomni drži, kot občutju, ki ga lahko zlasti pri doraščajoči mladini pustijo nasilni, še zlasti pa množični pomori in/ali genocidni posegi zoper njihove starše. Takole se bere biografija Dušana Kermavnerja, katerega sin Aleš (1946–66) je kot dvajsetletnik položil roko nase in tako re-producirjal in »rešil« ponotranjene očetove »zlome«,¹² ki sta jih narekovala stiska in obup: »Na dveh sodnih procesih, 1931 in 1933, je bil zaradi komunističnega delovanja obsojen na pet let ječe, zaprt v Mariboru, Sremski Mitrovici in Lepoglavu. Med 2. sv. v. je bil konfiniran in interniran v Italiji (Ustica, Renicci), nato v nem. koncentracijskih taboriščih Flossenbürg in Buchenwald. [...] avgusta 1948 so ga aretali, osumili sodelovanja z gestapom v taborišču in julija 1949 izpustili iz preiskovalnega zapora« (F.[ilipič] 1991: 55).

Viktor Blažič (1994: 139), roj. leta 1928 v Smolenji vasi v Sloveniji, katerega sin je v poznejših letih prav tako naredil samomor, se spominja: »Večkrat sva se s sinom pogovarjala o tisti razvpiti epidemiji samomora pri nas v šestdesetih letih. Takrat je izrazil presenetljivo misel, da najbrž nobeden od tistih, ki so to storili, ne bi vedel kaj določenega povedati o tem, zakaj je to storil. [...] Razlogov najbrž sploh ni, je govoril, in čutil sem, da mu to misel narekuje neko nam starejšim skrito, nerazumljivo razpoloženje njegove generacije. Potem, sem rekel, je prej verjetno, da je močnejše od tistih klasičnih razlogov nekaj, kar bi bilo mogoče samo približno izraziti nekako takole: manjka celo kaj takega, kar bi zbuvalo pristni revolt in ogorčeno kljubovanje, kaj šele da bi kaj nepremagljivega vabilo k življenju, da bi se človek takorekoč vsakodnevno ujel v ogrado življenjskih radosti, njegovo dramaturgijo in komedijantstvo. Nič ni rekel na to, samo njegov presunljiv pogled mi je povedal, da sem s to mislijo precej blizu njegovemu občutenju stvari, toda občutenju, ki ga on sam in najbrž tudi nobeden ne bi znal določno izraziti. Biti je moralo to nekaj težjega, kot to zmorejo izraziti zgolj besede.«

Očetje in/ali matere so pomembni prenašalci tega, čemur bi v navezavi na Freudovo psihoanalizo lahko rekli *Gefühlserbschaft*, »čustvena dediščina« (Freud 1913/1980: 161), ki ne poudarja zgolj, kot sociološke raziskave, generacijo kot »prelomno kategorijo« (Mannheim), temveč generacijo v njenem aspektu kon-

12 Taras Kermauner (2003: 148), sin Dušana Kermavnerja in brat Aleša Kermavnerja, očetove »zlome« takole opisuje: »Z letom 1929–30 se začnajo Dušanovi zlomi; nekako se je obdržal do svoje smrti 1975, v nenehnem boju zoper samomor, ki se mu je večkrat zdel edini izhod iz brezupnega položaja, že na Dunaju v diplomatski službi leta 1947, sam mi je pripovedoval o tem, v povojnem zaporu 1949, o tem piše v sonetih iz tistega časa, pa par let pred smrtjo, ko sem ga na njegovo prošnjo povezal z Levom Milčinskim. Seveda mu ta z zdravili ni mogel pomagati, izvir trpljenja je bil globoko v njem [...].« Pomenljivo je, da Taras Kermauner vzroka za ta izvir ne vidi v skrajnem nasilju ali »terorju osamljenosti«, ki mu je bil njegov oče leta in leta izpostavljen, temveč »v napačni veri iz mladostnih let [...], v kateri je vse stavil na revolucionarno akcijo proletariata«, pa čeprav dvomi, da je njegov oče v to akcijo v tridesetih letih še zares verjel: »[Z]di se, da se mu je ta vera lomila že tedaj. Zanesljivo pa ni verjel več vanjo 1947« (ibid.).

tinuitete. Gre za ugotovitev, ki vsebuje pomembne znanstvenoteoretske razlike. Psihoanaliza si je prisvojila pojem generacije – prvič preko razprav Judith S. Kestenberg (Bergmann idr. 1982/1998) o otrocih, ki so preživel *šoa*h – in deducirala iz družinsko in individualnopsihološko usmerjenih nastavkov pojmovno teorijo, ki poudarja generacijsko transmisijo zgodovinskih izkušenj, vključno s procesi transferja. V središču tega koncepta potemtakem ni stara generacija (oziroma psihorazred), ki jo zamenjuje nova, temveč čustvena dediščina (Freud 1912–13/1980: 161), ki se prvenstveno nanaša na empirično opažanje, da starši (in stari starši) svoje travmatske izkušnje in njihove posledice nezavedno prenašajo na svoje potomce, to je zlasti otroke in vnuke, a tudi širše, na pripadnike generacijsko specifičnih enot.

Da bi omogočila povezavo med družinskim in družbenim razumevanjem generacije, je Ulrike Jureit (2005) vpeljala pojem »spominske skupnosti«. Njeno razumevanje spominjanja se pri tem zgleduje po Freudovi razpravi *Spominjanje, ponavljanje in predelava* (Freud 1914/1995). Freud v njej opisuje, kako se potlačene sploh ne spomnimo, temveč ga uprizarjamo. Ne reproduciramo ga kot spomin, temveč kot dejanje, ponavljamo ga, ne da bi vedeli, da ga ponavljamo. Čim večji je odpor, da se spomnimo potlačenega, tem izdatneje uprizarjanje ali ponavljanje nadomesti spominjanje. Freud govori tudi o prisili k ponavljanju, ki (v procesu zdravljenja) nadomesti spodbudo za spominjanje ne le v osebni razmerju do zdravnika, temveč tudi v vseh drugih sočasni dejavnostih in razmerjih svojega življenja. In prav to velja tudi za odnose med generacijami.

Nobena generacija ni v stanju, da bi pomembne duševne procese skrila pred naslednjo generacijo (Freud 1912–13: 161). Ta pogosto citirana Freudova formulacija implicira, da so potomci neogibno vpleteni v »čustveno dediščino« svojih prednikov. Haydee Faimberg (1987) govori o »potisnjenju generacij druga v drugo«, Judith Kestenberg (1989) pa v navezavi nanjo o »transpoziciji«. Gre v bistvu za prenos konfliktnih, nepredelanih vsebin na potomce, pri čemer ne prihaja do dezidentifikacij z »notranjimi objekti« (gl. Krejci 2005), torej z notranjimi reprezentancami matere in/ali očeta, ki ostajajo tako še naprej delovansko relevantni, denimo kot travmatski introjekti.

Drugače od komunikacijske memorije, ki je tesno povezana z generacijsko memorijo in je ni mogoče misliti zunaj nevrofizioloških procesov, ki se navezujejo nanjo, je kulturna memorija od teh danosti neodvisna, kar pomeni, da ni primarno utelešena v čustveno-doživljajskih, kognicijskih in delovanskih možnostih družinskih in družbenih članov ter v organizaciji njihovih interakcij. Kulturna memorija je stvar institucionalizirane mnemotehnike, ki se navezuje na fiksne orientacijske točke v preteklosti, na primer na eksodus, in jih objektivira in preobraža v konkretnih stvaritvah (duha, fantazije, akcije) (gl. J. Assmann 1999: 52). V navezavi na kulturna semiologa Jurija Lotmana in Borisa Uspenskega bi lahko

govorili tudi o kulturi kot »nededni memoriji kolektiva«, ki se še posebej rada organizira okoli tistih enot, ki so jih od antike mnemotehniki imenovali *imagines agentes* in imajo veliko evokativno moč (Kramberger 2001: 253). Z njimi se vzpostavlja koherentnost ali »konektivna struktura« vsake kulture. Skupnosti jim pripisujejo pomembno tvorno, iniciacijsko moč, podobno kakor v mitih izvora. Od vsega začetka so bili tesno povezani z »mnemotopi«, kraji memorije. Tudi iz del Mauricea Halbwachsa, še posebno zadnjega, ki se nanaša na »legendarno topografijo« Svete dežele, izhaja, kako pomembno vlogo igrajo v njem prostorske metafore. »Prostor je po Halbwachsu kraj označevanja, je prostor govornice. Struktura mesta, njegovi zidovi in druge arhitekturne enote so družbena govornica, ki družbi ustvarja iluzijo, da bo njena memorija trajna« (Kramberger 2001: 246–247). Sem gre prišteti tudi spomenike, med njimi sloviti berlinski »spomenik holokavstu«, ki je spodbudil eno med najbolj napetimi in dolgimi razpravami o spomeniškem poslanstvu. Arhitekt Robert Kudielka (2002: 13) se sklicuje na dvojno funkcijo spomenika, v vlogi posredovalca informacije o preteklosti po eni strani (»priečevanje«) in v vlogi posrednika med sedanostjo in prihodnostjo (»ohranjanje za zavest«). To je tudi edini način, s katerim lahko preprečimo, da bi bile žrtve izobčene v ritualu pozabljanja. Funkcija spomenika ni v tem, da bi preteklost prepustila simbolu, ampak v sprožanju memorije v povezavi z refleksijo o procesu obujanja spomina, ki poteka v odnosu do sedanosti.

Snov, ki se pomni prek kulturne memorije, je v primerjavi s tisto, ki je značilna za komunikativno memorijo in se oblikuje razmeroma ohlapno in spontano, strože oblikovana. Posredovana je prek ritualnih praks, niza spomenikov in artefaktov, ki se v tej ali drugi obliki navezujejo na mnemotope ter mehanizme obrednega in običajskega ponavljanja; sem gre na primer prišteti tudi ritualne komemoracije, kot so polaganje vencev, demonstracije, javni govori ali nacionalni prazniki. Šele z nastankom in razvojem komunikacijskih tehnologij, začevši od pisave in tiska tja do elektronskih medijev, je postala memorija vse bolj neodvisna od nevronalnih in psihičnih sistemov individualne memorije ter od ustnega izročila (denimo od danes ponovno aktualnega področja *oral history*, pa tudi od mitov, balad, povedk, v katerih se »arhaična« davčina srečuje z neposredno sodobnostjo). Hkrati označuje kulturna memorija razširitev celotne kapacitete memorije – torej nekakšen podaljšek memorije, ki presega meje človeka kot posameznika, generacij, nacij, časa in prostora.

LITERATURA:

- Assmann, Aleida (1999) *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Beck.
- Assmann, Aleida (1999a) *Drei Formen von Gedächtnis*. V *Aleida Assmann in Ute Frevert: Geschichtsvergessenheit – Geschichtsversessenheit: vom Umgang mit deutschen Vergangenheiten nach 1945*, 35–52. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Assmann, Aleida (2002) Vier Formen des Gedächtnisses. V *Erwägen, Wissen, Ethik* (EWE), 2002/2, 183–238, s številnimi kritikami in repliko Aleide Assmann.
- Assmann, Aleida (2006) *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Verlag C. H. Beck.
- Assmann, Aleida (2006a) *Generationsidentitäten und Vorurteilsstrukturen in der neuen deutschen Erinnerungskultur*. Wien: Picus Verlag.
- Assmann, Jan (1988) Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. V Jan Assmann in Tonio Hölscher (izd.) *Kultur und Gedächtnis*, 9–20. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch. (Prevod: (1905/65) *Collective Memory and Cultural Identity*. New German Critique, 125–133).
- Assmann, Jan (1999) Formen kollektiver Erinnerung: Kommunikatives und kulturelles Gedächtnis. V isti *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, 48–65. München: Beck.
- Assmann, Jan (2000) *Der Tod als Thema der Kulturtheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Assmann, Jan (2002) Zum Geleit. V Gerald Echterhoff in Martin Saar (izd.) *Kontexte und Kulturen des Erinnerns. Maurice Halbwachs und das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses*. Konstanz, 7–12. UVK Verlagsgesellschaft.
- Bartlett, Frederic C. (1932/1995) *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bergmann, Martin S., Milton E. Jucovy in Judith Kestenberg (izd.) (1998) *Kinder der Opfer; Kinder der Täter. Psychoanalyse und Holocaust*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Bernik, France in Marjan Dolgan (1988) *Slovenska vojna proza 1941–1980*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Blažič, Viktor (1994) *Videnja*. Ljubljana: Mihelač.
- Baumann, Zygmunt (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

- Brown, Scott C. in Fergus M. Craik (2000) Encoding and Retrieval of Information. V Endel Tulving in Fergus I. M. Craik (ur.) (2000) *The Oxford Handbook of Memory*, 93–108. New York: Oxford University Press.
- Bruner, Jerome (1991) The narrative construction of reality. *Critical Inquiry* 1/1991, 1–21.
- Bruner, Jerome (1997) *Sinn, Kultur und Ich-Identität. Zur Kulturpsychologie des Sinns*. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme, Verlag und Verlags-Buchhandlung.
- Bude, Heinz (1997) Generationen im sozialen Wandel. V Annette Lepenies (izd.) *Alt und Jung. Das Abenteuer der Generationen*. Deutsches Hygiene Museum Dresden. Frankfurt am Main in Basel: Stroemfeld Verlag.
- Conway, Martin A. (1997) Past and Present. Recovered Memories and False Memories. V Martin A. Conway (ur.) *Recovered Memories and False Memories*, 150–191. Oxford: Oxford University Press.
- Damasio, Antonio (1997) *Descartes« Irrtum. Fühlen, Denken und das menschliche Gehirn*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- DeMause, Lloyd (2000) *Was ist Psychohistorie? Eine Grundlegung*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Dörner, Dietrich in Elke van der Meer (izd.) (1995) *Gedächtnis: Probleme – Trends – Perspektiven*. Göttingen, Bern, Toronto in Seattle: Hogrefe-Huber.
- Echterhoff, Gerald in Martin Saar (izd.) (2002) *Kontexte und Kulturen des Erinnerns. Maurice Halbwachs und das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses. Mit einem Geleitwort von Jan Assmann*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.
- Echterhoff, Gerald in William Hirst (2002) Remembering in a Social Context. Conversational View of the Study of Memory. V Gerald Echterhoff in Martin Saar (izd.) *Kontexte und Kulturen des Erinnerns. Maurice Halbwachs und das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses. Mit einem Geleitwort von Jan Assmann*, 75–101. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.
- Eco, Umberto (1980) An Ars Oblivionalis? Forget it! V *PMLA* 3/1980, 254–261.
- F.(ilipič), F.(rance): Dušan Kermavner. V *Enciklopedija Slovenije* 5. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Faimberg, Haydée (1987) Die Ineinanderrückung (Telescoping) der Generationen. *Jahrbuch der Psychoanalyse* 1987/20, 114–142.
- Freud, Sigmund (1899/1977) *Über Deckerinnerungen*. Gesammelte Werke, 531–554. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

- Freud, Sigmund (1986) *Briefe an Wilhelm Fließ 1887–1904*. Jeffrey M. Masson (izd.). Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
- Freud, Sigmund (1912–1913/1980) *Totem und Tabu*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Freud, Sigmund (1914/1995) Spominjanje, ponavljanje in predelava. *Problemi* 3/1995, 43–50.
- Gergen, Kenneth J. in Mary M. Gergen (1988) Narrative and the Self as Relationship. V: Leonhard Berkowitz (izd.) *Advances in Experimental Social Psychology*, 17–56. San Diego: Academic Press.
- Gergen, Kenneth (1998) Erzählung, moralische Identität und historisches Bewusstsein: eine sozialkonstruktivistische Darstellung. V Jürgen Straub (izd.) *Erzählung, Identität und historisches Bewußtsein*, 170–202. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Haderlap, Maja (2001) *Med politiko in kulturo. Slovenska gledališka dejavnost na Koroškem 1946–1976*. Celovec: Drava.
- Halbwachs, Maurice (1925/1985) *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Halbwachs, Maurice (1950/2001) *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia humanitatis. (Nem. prevod: *Das kollektive Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Fischer 1985a [1967]).
- Jureit, Ulrike (2006) *Generationenforschung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Jurić Pahor, Marija (2000) *Narod, identiteta, spol*. (Knjižna zbirka Smeri.) Trst: ZTT EST.
- Jurić Pahor, Marija (2004) Neizgubljeni čas: travma fašizma in nacionalsocializma v luči nuje po »obdobju latence« in transgeneracijske transmisije. *Razprave in gradivo – Treatises and Documents* 2004(44), 38–64.
- Jurić Pahor, Marija (2006) Memorija in spomin v času globalizacije. V: *80 let Inštituta za narodnostna vprašanja: Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja*, (Razprave in gradivo – Treatises and Documents 2006/50–51), 160–183. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Jurić Pahor, Marija (2006a) Transgeneracijska transmisija »taboriščne izkušnje« in molk (s posebnim ozirom na primer Slovencev na Koroškem in v

- Furlaniji Julijski krajini). *Razprave in gradivo – Treatises and Documents* 2006/48–49, 100–123.
- Keniston, Kenneth (1968) *Young Radicals*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Kermauner, Taras (2003) Dušan Kermavner kot komunist v slovenski zgodovini ali Iz osnutka za življenjepis Dušana Kermavnerja. V isti *Dialogi* 5. *Eseji, pisma, portreti* [Elektronski vir]. Avber: samozaložba GolKerKavč (Rekonstrukcija in/ali reinterpretacija slovenske dramatike), 145–153.
- Kestenberg, Judith (1974) Neue Gedanken zur Transposition. Klinische, therapeutische und entwicklungsbedingte Betrachtungen. *Jahrbuch der Psychoanalyse* 1994/24, 163–189.
- Kmecl, Matjaž (1976) *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni. Sodobna slovenska literatura na Koroškem*. Celovec: Društvo slovenskih pisateljev in Klub mladje; Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ko[be], M[arjana] (1993) Mladinsko časopisje, 177–179. V *Enciklopedija Slovenije* 1993/7.
- Koukkou, Martha in Marianne Leuzinger-Bohleber in Wolfgang Mertens (izd.) (2007) *Erinnerung von Wirklichkeit. Psychoanalyse und Neurowissenschaften*, 1. in 2. del. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Kokot, Andrej (1996) *Ko zori spomin. Otroška doživetja v pregnanstvu*. Celovec: Drava.
- Kramberger, Taja (2001) Maurice Halbwachs in družbeni okvir kolektivne memorije. V Maurice Halbwachs, *Kolektivni spomin*, 211–258. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Krejci, Erika (2005) Innere Objekte. Über Generationenfolge und Subjektwerdung. Ein psychoanalytischer Beitrag. V Ulrike Jureit in Michael Wildt (izd.) *Generationen. Zur Relevanz eines wissenschaftlichen Grundbegriffs*, 80–107. Hamburg: Hamburger Edition.
- Kudielka, Robert (2003) Das falsche Gewicht der Betroffenheit. *Freitag*, 5. 9. 1997, 13.
- Liebsch, Burkhard (1995) Wahrnehmende Geschichtlichkeit, kollektives Gedächtnis und historisches Wissen. V: Kristin Platt in Mihran Dabag (izd.) *Generation und Gedächtnis: Erinnerungen und kollektive Identitäten*, 255–283. Opladen: Leske & Budrich.
- Lipuš, Florjan (1981³) *Zmote dijaka Tjaža*. Borovlje-Celovec: Drava; Trst: Založnitvo tržaškega tiska.

- Luthar, Oto (2000) »O žalosti niti besede«. *Uvod v kulturno zgodovino vélike vojne*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Mannheim, Karl (1964) Das Problem der Generationen. V: Kurt H. Wolff (izd.) *Karl Mannheim: Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk*, 509–565. Neuwied in Berlin: Luchterhand (prvotno Karl Mannheim, Das Problem der Generationen. *Kölner Viertelsjahreshefte für Soziologie* 1928/2, 3, 157–185, 309–330).
- Matta, Tristano (ur.) (1996) *Un percorso della memoria: guida ai luoghi della violenza nazista e fascista in Italia*. Milano: Electa.
- Maturana, Humberto H. in Francisco J. Varela (1980) *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Boston: D. Reidel.
- Maturana, Humberto H. in Francisco J. Varela (1987) *Der Baum der Erkenntnis: Die biologischen Wurzeln des menschlichen Erkennens*. Bern in München: Scherz.
- Nora, Pierre (1998) *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Novak-Popov, Irena (2005) »Pozabljena« slovenska pričevanja iz vélike vojne. *Jezik in slovstvo* 1/2005, 9–24.
- Young, V. E. James (2001) *Zwischen Geschichte und Erinnerung. Über die Wiedereinführung der Stimme der Erinnerung in die historische Erzählung*, 41–62. Hamburg: Hamburger Edition.
- Pahor, Milan (2004) Delovanje mladih. V Milan Pahor *Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu: Od avstroogrške monarhije do italijanske republike*, 178–188. Trst: ZTT EST.
- Paternu, Boris (1993) Esej o Lipušu. V: Boris Paternu: *Razpotja slovenske proze*, 171–190. Novo mesto: Dolenjska založba.
- Paternu, Boris (2001) *Književne študije*. Ljubljana: založba Gyrus.
- Peruš, Mitja (2000) *Biomreže, mišljenje in zavest*. [Elektronski vir.] Ljubljana: DZS. Dostopno preko <http://icarus.dzs.si/biomreze/index.htm> (16. 3. 2007).
- Richards, John (1995) Construct[ion/iv]ism: Pick one of the above. V: Leslie P. Steffe in Jerry Edward Gale (ur.), *Constructivism in education*, 57–64. Hillside in New Jersey: Erlbaum.
- Rusch, Gebhard (1987) *Erkenntnis, Wissenschaft, Geschichte. Von einem konstruktivistischen Standpunkt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Quindeau, Ilka (2004) *Spur und Umschrift: die konstitutive Bedeutung von Erinnerung in der Psychoanalyse*. München: Fink.
- Schacter, Daniel (ur.) (1995) *Memory Distortion. How Minds, Brains, and Societies Reconstruct the Past*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Schmidt, Siegfried J. (izd.) (1991) *Gedächtnis: Probleme und Perspektiven der interdisziplinären Gedächtnisforschung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Schmidt, Siegfried J. (1991) Gedächtnisforschungen. Positionen, Probleme, Perspektiven. V: isti (izd.) *Gedächtnis: Probleme und Perspektiven der interdisziplinären Gedächtnisforschung*, 9-55. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Schröder, Helmut (1995) *Jugend und Modernisierung*. Weinheim: Juventa.
- Starman, Hannah (2006) Trauma, ideologije pripadnosti, nacija. Nastavki za teoretski model kulturotvornega prenosa posledic množičnega nasilja. V *80 let Inštituta za narodnostna vprašanja: Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja* (Razprave in gradivo - Treatises and Documents 50/51), 132-159. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Svevo, Italo (1959) *Zeno Cosini*. Hamburg: Reinbek.
- Tomc, Gregor (1989) *Druga Slovenija. Zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju*. (Knjižna zbirka Krt; 54). Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Tul, Ema (2003) *Spomini bivše deportiranke*. Mačkolje: SKD Primorsko.
- Tulving, Endel in Fergus I. M. Craik (ur.) (2000) *The Oxford Handbook of Memory*. New York: Oxford University Press.
- Ule, Mirjana (2005) *Psihologija komuniciranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Yves, Jean in Marc Tadie (1999) *Le sens de la mémoire*. Paris: Gallimard.
- Wildt, Michael (2005) Generation als Anfang und Beschleunigung. V Ulrike Jureit in Michael Wildt (izd.) *Generationen. Zur Relevanz eines wissenschaftlichen Grundbegriffs*, 160-179. Hamburg: Hamburger Edition.

POLITIKE ZA PREPREČEVANJE IN ODPRAVLJANJE ETNIČNE DISKRIMINACIJE IN NJIHOV VPLIV V DELOVNEM OKOLJU

POLICIES TO PREVENT AND ELIMINATE ETHNIC DISCRIMINATION AND THEIR EFFECT AT WORKPLACES

The article defines three clusters of policies for the prevention and elimination of ethnic discrimination that are used in the fight against ethnic discrimination. Equal opportunity policies, positive discrimination policies, diversity management policies represent three possible paths that a society could take advantage of when providing for greater equality amongst members of different ethnic groups.

The purpose of the article is to check to what degree the above three clusters of policies are useful in the fight against ethnic discrimination at workplaces. The author's interest is to what extent can these clusters of policies effectively eliminate ethnic discrimination at workplaces, and to what extent they are in accordance with the principles of fairness upon which the contemporary workplace is based. She analyses the three clusters of policies for the prevention of ethnic discrimination through the prism of the three principles of fairness: the principle of need, the principle of equality and the principle of equity. From the relation among the three clusters of policies and the principles of fairness workplaces it can be observed that the three clusters of policies are based upon different perceptions as to what is »fair«, and affect activities of individuals at workplaces in different ways.

Keywords: ethnic discrimination, workplace, policy, fight against ethnic discrimination, fairness

Članek opredeljuje tri sklope politik, ki jih uporabljamo za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije. Politike upravljanja z različnostjo, politike pozitivne diskriminacije in politike enakih možnosti predstavljajo tri poti, ki jih družba lahko izkoristi, da bi vzpostavila stanje čim večje enakopravnosti med pripadniki različnih etničnih skupin.

Namen pričujočega sestavka je preveriti, v kolikšni meri so omenjeni trije sklopi politik uporabni v specifični domeni človekovega življenja – v delovnem okolju. Avtorico natančneje zanima, v kolikšni meri lahko omenjeni trije sklopi politik učinkovito odpravljajo etnično diskriminacijo v delovnem okolju in v kolikšni meri se omenjeni sklopi politik ujemajo z načeli pravičnosti, na podlagi katerih deluje sodobno delovno okolje. Avtorica analizira tri sklope politik za preprečevanje etnične diskriminacije skozi prizmo treh načel pravičnosti: načela potrebe, načela zaslužnosti in načela enakosti. Iz razmerja med tremi sklopi politik in načeli pravičnosti v delovnem okolju je razvidno, da trije sklopi politik temeljijo na različnih percepcijah, kaj je »pravično, in da na različne načine vplivajo na delovanje posameznikov v delovnem okolju.

Gljučne besede: etnična diskriminacija, delovno okolje, politike za odpravljanje in preprečevanje etnične diskriminacije, pravičnost

UVOD

Politike za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije lahko definiramo kot skupek institucionaliziranih dejavnosti, katerih cilj je boj zoper etnično diskriminacijo. Pogosto temeljijo na ukrepih za preprečevanje in odpravljanje diskriminacije, ki zajemajo pravne akte in druge predpise, katerih cilj je vzpostavitev stanja odsotnosti diskriminacije in dejanske enakopravnosti. Zajemajo tudi dejavnosti in programe, ki posredno pripomorejo k preprečevanju in odpravljanju etnične diskriminacije. V tovrstne dejavnosti in programe sodijo npr. osveščanje, izobraževanje, raziskovanje, prirejanje konferenc in drugih strokovnih srečanj.

Politike za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije snujemo in jih uporabljamo v številnih domenah človeškega življenja, ki so povezane npr. s šolanjem in z izobraževanjem, s pojavljanjem v medijih, politično participacijo, z iskanjem zaposlitve, ipd. Pomemben segment človekovega življenja, kjer se pojavlja etnična diskriminacija, je tudi delovno okolje. V delovnem okolju namreč odrasel človek preživi v povprečju skoraj tretjino svojega življenja. Delovno okolje razumem kot tisti fizični prostor, kjer posameznik opravlja svoje delovne naloge, da bi si z njimi prislužil osebni dohodek ali z njim povezano nagrado. Delovno okolje sestavljajo tudi ljudje, s katerimi posameznik sodeluje, postopki in procesi, ki jim posameznik pri svojem delu sledi in jih upošteva. Nenazadnje sestavljajo delovno okolje tudi odnosi, ki jih posameznik v njem vzpostavlja, in naloge, ki jih opravlja.

V pričujočem sestavku¹ bom opredelila in raziskala tri sklope politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije. Politike upravljanja z različnostjo, politike pozitivne diskriminacije in politike enakih možnosti predstavljajo tri poti, ki jih družba lahko izkoristi, da bi dosegla večjo enakopravnost med pripadniki različnih etničnih skupin v delovnem okolju in boljši izkoristek vseh človeških virov, ki jih določena družba premore.

V sestavku bom preverjala, v kolikšni meri so omenjeni trije sklopi politik uporabni v specifični domeni človekovega življenja – v delovnem okolju. Zanima me namreč, v kolikšni meri se omenjeni sklopi politik ujemajo z načeli, na podlagi katerih deluje sodobno delovno okolje. Še posebno pa me zanima, kakšne učinke lahko v delovnem okolju pričakujemo ob uporabi posameznih sklopov politik. Da bi to ugotovila, bom v sestavku preverila, v kakšnem razmerju so politike za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije do treh načel pravičnosti, ki predstavljajo nekakšna vodila, s katerimi urejamo pravice in dolžnosti družbenih subjektov. Vsaka družba ima namreč mehanizme, kot so npr. zakoni, pravni akti in

¹ Prispevek je nastal na podlagi doktorske disertacije Sare Brezigar: Pojavi etnične diskriminacije v delovnem okolju: primer javne uprave, vojske in policije v Republiki Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007.

druga pravila, s katerimi ureja pravice in dolžnosti družbenih subjektov. Te mehanizme oblikuje na podlagi splošno sprejetih in uveljavljenih vodil, ki jim pravimo načela pravičnosti. Ta so: načelo enakosti, načelo zaslužnosti in načelo potrebe.

V nadaljevanju bom torej raziskala, v kakšnem razmerju so omenjena načela do posameznih sklopov politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije v delovnem okolju.

POLITIKE ZA PREPREČEVANJE IN ODPRAVLJANJE ETNIČNE DISKRIMINACIJE

Poznamo več različnih politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije. V grobem jih lahko razvrstimo v tri skupine: politike enakih možnosti, politike pozitivne diskriminacije in politike upravljanja z različnostjo. **Politike enakih možnosti** so politike, ki temeljijo na načelu enakosti in nediskriminacije in stremijo k doslednemu uveljavljanju tega načela. **Politike pozitivne diskriminacije** predstavljajo neenako, prednostno obravnavanje oseb, ki pripadajo etničnim skupinam, ki so v šibkejšem družbenem položaju. **Politike upravljanja z različnostjo** pa temeljijo na priznavanju etnične raznolikosti delovne sile in oblikovanju posebnih, prilagojenih politik za pripadnike posameznih etničnih skupin.

Med seboj se trije sklopi politik razlikujejo po dveh temeljnih razsežnostih: po družbeni ravni, na kateri jih uporabljamo, in po načelih pravičnosti, na katerih temeljijo.

Omenjeni trije sklopi politik se pojavljajo na različnih družbenih ravneh. Politike enakih možnosti zasledimo na naddržavni, državni in organizacijski ravni. Praviloma izvirajo iz mednarodnih listin in konvencij, iz ustav (pro)zahodnih držav ter iz zakonskih aktov in predpisov posameznih držav, ki prepovedujejo diskriminacijo na etnični podlagi in vzpostavljajo načelo enakosti ljudi ne glede na etnično poreklo ali pripadnost. Politike pozitivne diskriminacije na področju etničnosti zasledimo na naddržavni ravni praviloma v obliki možnosti: pojavljajo se namreč kot možnost, ki jo mednarodni ali naddržavni akter dopušča kot posebno, dodatno sredstvo članicam organizacije ali podpisnicam dokumenta. Politike pozitivne diskriminacije se torej praviloma oblikujejo in izvajajo na državni in organizacijski ravni. Politike upravljanja z različnostjo pa bi lahko opredelili kot mikropolitike, saj se praviloma snujejo na državni in organizacijski, izvajajo pa pretežno na organizacijski ravni.

Omenjeni trije sklopi politik se torej razlikujejo po družbenih ravneh, na katerih se pojavljajo. Razlikujejo pa se tudi po načelih pravičnosti, ki jih zastopajo. Pravičnost je namreč nekakšno vodilo za razdelitev pravic in dolžnosti med družbenimi subjekti (Cerar 2005: 25). Politični filozof John Rawls (1971) je pri pre-

učevanju družb ugotovil, da obstajajo tri temeljna načela pravičnosti, po katerih se družbe (lahko) ravna: načelo enakosti, načelo potrebe in načelo zaslužnosti. Načela pravičnosti so tudi gonilna sila delovanja treh sklopov politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije. Politike enakih možnosti, politike pozitivne diskriminacije in politike upravljanja z različnostjo temeljijo na različnih percepcijah, kaj je pravično, in na različnih predpostavkah, kaj je treba storiti, da bi se nepravilno stanje v družbi odpravilo.

Pravičnost kot merilo za urejanje razmerij med ljudmi v zahodnem svetu temelji na določeni obliki enakosti (Cerar 2005: 26). Pravičnost je zelo tesno povezana s pravno enakostjo in torej z odsotnostjo diskriminacije (Cerar 2005: 25). Tudi v delovnem okolju in širše, na področju zaposlovanja, je pravičnost pomembno načelo za urejanje odnosov med različnimi akterji, kot so npr. delodajalci in delojemalci, lastniki, uslužbenci in management, pa tudi sindikati in država, ki hkrati drži v rokah tudi škarje in platno urejanja razmerij v delovnem okolju.

Vsi trije sklopi politik preprečevanja in odpravljanja etnične diskriminacije so sredstvo za uresničevanje načela enakopravnosti,² torej nediskriminacije v družbi. Poti, ki jih ti trije sklopi politik uporabljajo za uresničevanje načela enakosti v družbi in še posebno v delovnem okolju, pa so različne. V nadaljevanju bom poskusila orisati temelje delovanja treh sklopov politik.

POLITIKE ENAKIH MOŽNOSTI

Enakost je načelo, ki se je v zahodni družbi dokončno uveljavilo po francoski revoluciji (Gaspari 1992: 17). Glasniki tega načela pa so postali v drugi polovici 20. stoletja Splošna deklaracija o človekovih pravicah (1948)³, Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966)⁴ ter Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (1966)⁵. Tako npr. že 1. člen Splošne deklaracije o človekovih pravicah določa, da imajo vsi ljudje enake pravice, v 2. členu pa pri uživanju pravic izrecno prepoveduje diskriminacijo na osnovi rase, barve kože, spola, jezika, vere, političnega ali drugega prepričanja, narodne ali etnične pripadnosti, premoženja, rojstva ali na osnovi kakršnekoli druge okoliščine. Načeli

² Načelo enakopravnosti izhaja iz načela enakosti. Enakopravnost je namreč pravna enakost. Več o tem glej Cerar (2005).

³ Splošna deklaracija o človekovih pravicah (1948) [Universal Declaration of Human Rights], ki jo je sprejela Generalna skupščina Združenih narodov z resolucijo 217 A (III) 10. decembra 1948.

⁴ Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966). *Uradni list SFRJ*, št. 7/1971. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 999 U. N. T. S. 171].

⁵ Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (1966). *Uradni list SFRJ*, št. 7/1971. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 993 U. N. T. S. 3].

enakopravnosti in nediskriminacije prav tako sodita v običajne ustavne določbe (pro)zahodnih sodobnih družb in sta danes v večjem delu sveta predmet pravnih razprav (Cerar 2005: 32).

Politike enakih možnosti temeljijo na načelu (pravne) enakosti. Namen teh politik je pripomoči k boju proti diskriminaciji. Politike enakih možnosti poskušajo zagotoviti vsakomur pravičen dostop do zaposlitve, izobraževanja in usposabljanja ter napredovanja v delovnem okolju. Politike enakih možnosti ne predpostavljajo, da imajo vsi enake sposobnosti, temveč stremijo k zagotavljanju, da ima vsak človek priložnost pokazati svoje sposobnosti, jih uporabiti, izboljšati in koristiti to, kar lahko z njimi zasluži. Ne glede na to, kakšen in kateri je posameznikov štartni položaj, poskušajo politike enakih možnosti zagotavljati, da imajo v določenem trenutku, pri določeni odločitvi vsi kandidati enake možnosti pokazati, kaj zmorejo. Štartni položaj pa je lahko kandidatu bodisi v korist bodisi v breme pri »tekmovanju«, v katerega se podaja. Te politike torej zagovarjajo načelo enakosti v določenem trenutku, pri določeni odločitvi, med posamezniki z različnimi štartnimi položaji, ki so lahko bolj ali manj ugodni. Temeljno načelo politik enakih možnosti je torej (pravna) enakost.

Politike enakih možnosti temeljijo na trenutnem ali točkovnem dojemanju enakosti (Cerar 2005: 32). Zagotavljajo, da imajo pri sprejemanju vsake odločitve vsi kandidati enake možnosti. Logika v ozadju omenjenih politik je naslednja: če se pri vsaki odločitvi dosledno vzpostavljajo enake možnosti za vse kandidate, se bistveno različni začetni položaji med kandidati sploh ne bi pojavljali. Gre torej za enakopravnost, ki se gradi z vsako odločitvijo posebej, zbir enakopravnih odločitev pa naj bi ohranjal stanje enakopravnosti. Težave se pojavijo, ko se v procesu pojavljajo napake in se določene odločitve ne sprejemajo v skladu z načelom enakopravnosti, zaradi česar se štartni položaj nekaterih posameznikov poslabša. Politike enakih možnosti pa ne vsebujejo nobenih mehanizmov, s katerimi bi lahko »popravile« stanje, ki je nastalo zaradi neupoštevanja enakih možnosti pri predhodnem sprejemanju odločitev. Politike enakih možnosti torej ne vsebujejo mehanizmov, ki bi popravljale diskriminatorno stanje. Temeljijo namreč na prepričanju, da se s korektnim uresničevanjem načela enakih možnosti diskriminatorno stanje ne more/sme pojaviti.

Za zagotavljanje enakosti politike enakih možnosti uporabljajo nevtralizacije pomena kriterijev, ki bi lahko ustvarjali nezaželene razlike med kandidati. Stremijo torej k temu, da bi bila etničnost posameznika v delovnem okolju neopazna ali enako nepomembna, kot je npr. barva njegovih oči ali velikost njegovih stopal (Liff 1997: 14). Delujejo torej na podlagi seznama »prepovedanih« lastnosti, kot so npr. etničnost, verska pripadnost, raso poreklo, barva kože, ipd. Od tistega, ki v delovnem okolju odloča, pa zahtevajo, da sprejema odločitve brez kakršnegakoli upoštevanja lastnosti, ki so na seznamu »prepovedanih« lastnosti. V delovnem

okolju to konkretno pomeni, da morajo tisti, ki sprejemajo odločitve, ravnati tako, kot da posamezniki ne pripadajo različnim etničnim skupinam.

Težava pri politikah enakih možnosti pa je prav v tem, da posamezniki v delovnem okolju pripadajo različnim etničnim skupinam. Pripadnost pa se lahko kaže v različni barvi kože in veroizpovedi, različnem maternem jeziku, različnih običajih, življenjskih navadah, miselnih vzorcih, ipd. Tisti, ki odločajo, te razlike vidijo, z njimi živijo in se morda ne želijo pretvarjati, da razlike ne obstajajo, ali pa se enostavno ne zmorejo pretvarjati, da razlik ni. Rezultat pa je, da so politike enakih možnosti zaradi tega večkrat neučinkovite in omogočajo obnavljanje diskriminacije.

Čeprav politike enakih možnosti temeljijo na načelu enakosti, lahko za njih trdimo, da so povsem v skladu s principom zaslužnosti.⁶ Zagotavljajo le to, da je res najbolj primerna oseba izbrana za določeno delovno mesto, za napredovanje ali izobraževanje (Blau idr. 1998) ter da je izbrana na podlagi kriterijev, ki so relevantni za to delovno mesto.

Slabost politik enakih možnosti pa je v tem, da ne upoštevajo različnega štartnega položaja posameznikov. Kot ugotavlja Cerar (2005: 26), se pravičnost zelo tesno povezuje tudi s pojmom poštenosti, ki narekuje, da imajo posamezniki enake začetne možnosti. Politike enakih možnosti pa ne upoštevajo posameznikovega začetnega položaja. Ukvarjajo se le s tem, da imajo na danih začetnih položajih, ki jih zasedajo posamezniki – katerikoli pač že so, vsi enake možnosti. Zaradi tega se lahko zgodi, da so začetni položaji posameznikov tako različni in za nekatere med njimi tudi tako neugodni, da postane zagotavljanje enakih možnosti brezpredmetno. Razlika v štartnem položaju je namreč tolikšna, da je učinek politik enakih možnosti neznamen in nepomemben. Zato so dodaten korak v korist pripadnikom etničnih manjšin politike preprečevanja in odpravljanja etnične diskriminacije, ki ne zagotavljajo pripadnikom etničnih manjšin le enakih možnosti, temveč diskriminirajo v njihovo korist. Tem politikam pravimo politike pozitivne diskriminacije.

POLITIKE POZITIVNE DISKRIMINACIJE

Pozitivno diskriminacijo zasledimo v različnih državah, pravnih sistemih pa tudi v znanstvenih vedah z različnimi imeni. Flander (2004: 99-101) tako navaja izraze »pozitivni ukrepi« (*positive measures*), »posebni ukrepi« (*special measures*), »začasni ukrepi« (*temporal measures*), »pozitivna diskriminacija« (*positive discrimi-*

⁶ Tudi Cerar (2005: 26) misli na podoben koncept, ko govori o sorazmerni enakosti. Ugotavlja namreč, da je poleg aritmetične enakosti, kjer je 1=1, pomemben del izražanja pravičnosti tudi sorazmerna enakost, ki izvira iz geometrične enakosti (1:1=2:2=3:3) in temelji na načelu proporcionalnosti.

mination), »prednostno obravnavanje« (*preferential treatment*), »afirmativna akcija« ali »afirmativni ukrepi« (*affirmative action*), »obrnjena diskriminacija« (*reverse discrimination*), pa tudi »pozitivna diferenciacija« (*positive differentiation*). Ne glede na poimenovanje pa gre pri politikah in ukrepih, ki temeljijo na pozitivni diskriminaciji, za odpravljanje in popravljanje stanja, ki je v temelju diskriminatorno (Flander 2004).

Politike pozitivne diskriminacije so v bistvu namenjene ugotavljanju stanja nepravilnosti, postavljanju ciljev in pripravi akcijskih načrtov za odpravljanje stanja nepravilnosti (Affirmative Action for African, Latino, and Asian Americans 2005). Te politike predstavljajo torej dodatno pomoč skupinam, ki so bile v preteklosti zapostavljene in tarča diskriminacije. Pozitivna diskriminacija pomaga pripadnikom etničnih manjšin osvojiti veščine in znanja ter pridobiti samozavest, ki so potrebni, da se pod enakimi pogoji soočajo s pripadniki drugih (večinskih) etničnih skupin.

Politike pozitivne diskriminacije temeljijo na različnem vrednotenju štartnega položaja pripadnikov etničnih manjšin. Zaradi različnega vrednotenja štartnega položaja pripadnikov različnih etničnih skupin ustvarjajo politike pozitivne diskriminacije (navidezno) nepravilnost in so zato praviloma tudi začasne narave. Temeljijo na predpostavki, da je obstoječe izhodiščno stanje diskriminatorno in je ukrep potreben, dokler se izhodiščno stanje ne izravna.

Politike pozitivne diskriminacije torej temeljijo na načelu potrebe. Gre torej za ukrepe, ki jih skupina v manj ugodnem položaju potrebuje, da postane štartni položaj njenih članov sploh primerljiv s položajem pripadnikov drugih skupin. V tem oziru gre torej za politiko, ki je komplementarna politikam enakih možnosti, saj omogoča primerljivost štartnih položajev pripadnikov različnih etničnih skupin. Šele ko je štartni položaj pripadnikov vseh skupin primerljiv, lahko politike enakih možnosti resnično zagotavljajo dejansko enakopravnost med posamezniki.

Politike pozitivne diskriminacije torej delujejo v nasprotju z načelom enakosti, vendar le s ciljem, da bi se približali dejanskemu zagotavljanju enakih možnosti. Interpretacija načela enakosti pri politikah pozitivne diskriminacije je torej bistveno drugačna. Če je enakost pri politikah enakih možnosti dojeta kot pravično načelo ne glede na štartno pozicijo posameznika, je pri politikah pozitivne diskriminacije govora predvsem o dejanski enakosti kot cilju, ki ga je z uporabo ukrepov, ki diskriminirajo v korist šibkejših družbenih skupin, treba šele doseči. Zato so tudi politike pozitivne diskriminacije praviloma začasne narave in se izvajajo, dokler se štartni položaji izbranih skupin ne izenačijo ali ustrezno približajo.

S pravnega vidika so politike pozitivne diskriminacije nekako odstopanje od načela enakosti in načela enakopravnosti oziroma nediskriminacije.⁷ Gre namreč za to, da določene skupine smejo uveljavljati posebne pravice. Te posebne pravice naj bi popravile neko stanje, ki je v temelju diskriminatorno, s tem da diskriminirajo v korist skupine, katere štartni položaj je bil slabši od položaja drugih skupin. Tu nas zanima uporaba teh politik predvsem kot način za preprečevanje in odpravljanje manj ugodnega položaja posebne družbene skupine ljudi, t. j. etničnih manjšin. Politike pozitivne diskriminacije pa se lahko uporabljajo za odpravljanje manj ugodnega položaja tudi drugih družbenih skupin, kot so npr. socialno ogroženi člani družbe, ženske, starejši, invalidi, brezposelni, mladi, ipd.

Pozitivna diskriminacija označuje torej neenako, prednostno obravnavanje oseb, ki pripadajo družbenim skupinam v šibkejšem položaju. Pozitivna diskriminacija torej zajema ukrepe za preprečevanje in odpravljanje ekonomske, politične ali socialne izrinjenosti najšibkejših skupin v družbi (Flander 2004: 101–102).

Uporaba politik pozitivne diskriminacije je v bistvu odgovor na razkorak, ki se pojavlja med pravno, formalno in dejansko enakostjo. To velja za uporabo politik pozitivne diskriminacije tako v delovnem okolju kot tudi v drugih domenah človekovega življenja. Pravni, formalni predpisi namreč temeljijo na predpostavki, da je posameznik, ki je predmet formalnih postopkov, »le« fizična oseba. S pravnoformalnega vidika ta oseba nima spola, etnične pripadnosti, vere ali drugih »prepovedanih« lastnosti. Je le posameznik, ki ima enake pravice in dolžnosti kot drugi posamezniki. Ker politike enakih možnosti temeljijo na takšnem pravnofor-

7 Sodišča so pri razsojanju o primerih pozitivne diskriminacije zelo previdna. Še posebno so pereče dileme, ki se pojavljajo ob presojanju ustreznosti in dopustnosti politik na kvotah utemeljene pozitivne diskriminacije. Najbolj zanimiv primer na tem področju je politika pozitivne diskriminacije, ki so jo uveljavili pri postopku sprejemanja kandidatov na švedske univerze. Univerza v Uppsali je prihranila 10 odstotkov mest v vsakem prvem letniku pravne šole za kandidate, katerih oba starša sta bila rojena v tujini. Ta ukrep je bil zasnovan v skladu z zakonodajo iz leta 2003, ki stremi k uveljavljanju pluralizma v visokem šolstvu. Pravilo sta pod vprašaj postavili dve osebi ženskega spola z visokim povprečjem pri šolskem uspehu, ki bi bili sprejeti na šolo, če ne bi obstajala 10-odstotna kvota mest, ki so rezervirana za omenjene osebe. Osebi sta trdili, da je kriterij diskriminatoren na etnični podlagi. Okrajno sodišče v Uppsali je razsodilo, da je ukrep v nasprotju s prepovedjo neposredne diskriminacije. Sodišče je nadalje pojasnilo, da pozitivna akcija ni dovoljena v primeru, da obstajajo razlike med ocenami kandidatov (Equality and non-discrimination 2005: 20). – Na premik od politik pozitivne diskriminacije do politik upravljanja z različnostjo je mogoče opozoriti tudi s sodnim primerom Regents of the University of California v. Bakke (438 U. S. 265, 1978, v Zupančič idr. 2000: 201), ki je pravkar predstavljenemu švedskemu primeru zelo podoben. Gre za primer, ko se belski kandidat ni mogel vpisati na medicinsko fakulteto, ker je ta v sklopu ukrepov pozitivne diskriminacije rezervirala 16 mest za afroameriške študente, čeprav je bil po rezultatu sprejemnih izpitov belski kandidat boljši od vseh 16 afroameriških študentov, ki so bili sprejeti na fakulteto. Vrhovno sodišče ZDA je v tem primeru razsodilo, da ni mogoče nikomur onemogočiti vpisa na univerzo zgolj na podlagi rasnega porekla, čeprav ta rasna skupina ne sodi med rasne manjšine. Vrhovno sodišče je nadalje univerzi predlagalo, naj namesto rasnih kvot uporablja sistem, kjer bi bilo rasno poreklo zgolj eden med kriteriji, ki vplivajo na vpis na univerzo. To, kar je sodišče priporočilo, je politika upravljanja z različnostjo.

malnem pristopu, ki ni občutljiv na razlike v veroizpovedi, barvi kože, etničnem poreklu, ipd., ne morejo zagotavljati dejanske oziroma resnične enakosti med ljudmi.

V nasprotju s tem predstavljajo politike pozitivne diskriminacije pomemben korak, ki abstraktno načelo enakosti približuje in prilagaja dejanski realnosti razmer. Pri politikah pozitivne diskriminacije zato ni govora le o »fizičnih osebah«, temveč so osebe opredeljene z dodatnim pojasnilom, kot je npr. albanskega porekla, ženskega spola, temnopolti, ... Predmet politik pozitivne diskriminacije torej niso več »le« fizične osebe, temveč posamezniki, ki pripadajo posebni (v našem primeru etnični) skupini. Gre torej za posameznike, ki jih označujemo z eno ali več lastnostmi, ki so z vidika politik enakih možnosti »prepovedane«.

Craig Kennedy, predsednik ustanove German Marshall Fund je s svojim komentarjem o že omenjenih nemirih v Franciji 6. novembra 2005 zelo nazorno pojasnil, kaj je bistvo pozitivne diskriminacije in v kakšnem razmerju je do načela enakosti. Pravi namreč, da

[...] afirmativna akcija vključuje zakonodajne procese, ki se pragmatično soočajo z začetno neenakostjo določenih družbenih ali etničnih skupin in spodbujajo njihovo integracijo na družbenem in ekonomskem področju. Gre za načelo, ki ga v Evropi [v primerjavi z Združenimi državami Amerike, opomba avtorice] ne sprejmete. Prav tako kot ne upoštevate dovolj politične korektnosti – prej nasprotno, včasih se vam zdi to naivno, ne upoštevate torej dovolj sistema, ki teži k zagotavljanju spoštovanja kulturnih raznolikosti manjšin in različnih običajev, ki so prisotne v družbi (Vittorio da Rold 2005: 5).⁸

Med najbolj pereče dileme pri uporabi politik pozitivne diskriminacije sodi njihovo popolno neskladje z načelom zaslužnosti, ki je za funkcioniranje delovnega okolja izjemnega pomena. Načelo zaslužnosti je namreč kot motor, ki poganja organizacijo. Njene člane oskrbuje z motivacijo, omogoča, da uresničujejo svoje ambicije in tako potiska organizacijo k doseganju postavljenih ciljev. Politike pozitivne diskriminacije pa postavljajo načelo zaslužnosti v organizaciji pod velik vprašaj. Naj pojasnim, zakaj je to tako.

Politike pozitivne diskriminacije temeljijo na različnem vrednotenju štartnih položajev pripadnikov različnih etničnih skupin. To pa ima seveda določene

8 »L' 'affirmative action' comprende processi legislativi che pragmaticamente cercano di prendere atto delle disuguaglianze di partenza di alcuni gruppi sociali o etnici e ne favoriscono l'integrazione nel campo sociale ed economico. E' un principio che invece in Europa, in nome dell' uguaglianza di tutti i cittadini non accettate. Come pure non tenete in debito conto, anzi a volte lo considerate un'ingenuità, il politically correct, un sistema che tende a garantire il rispetto delle diversità culturali delle minoranze e di diverse tradizioni presenti nel tessuto sociale« (da Rold 2005: 5).

posledice pri sprejemanju odločitev v delovnem okolju. Naj to pojasnim s primerom. Zaradi politik pozitivne diskriminacije, ki pri napredovanju določajo obvezne kvote, lahko pristane v najožjem izboru za določeno delovno mesto pripadnik etnične manjšine. Ta je v primerjavi z drugimi kandidati, ki pripadajo večinski etnični skupini in ki so izpadli zaradi pozitivne diskriminacije, manj usposobljen ali izkušen. Takšne odločitve, ki so bile sprejete na podlagi politik pozitivne diskriminacije, imajo praviloma v delovnem okolju nezanemarljive stranske učinke. Po eni strani so lahko uslužbenci, ki pripadajo večinski etnični skupini, manj motivirani, saj se jim zdi proces določanja napredovanja krivičen. Po drugi strani pa je lahko učinek politike pozitivne diskriminacije kratkoročno škodljiv za organizacijo, saj omogoča, da se na delovno mesto ne povzpne najbolj primeren kandidat. To pa negativno vpliva na uspešnost in učinkovitost celotne organizacije.

Ob tem je treba opozoriti, da je učinkovitost organizacije nekoliko manj pomembna v javni upravi, vendar zelo pomembna tako v vojski kot tudi gospodarstvu. V vojski je neučinkovitost ali slabša učinkovitost organizacije tesno povezana z varnostjo njenih članov in skupin, ki jih organizacija varuje. Pri gospodarstvu pa je neučinkovitost življenjskega pomena za dolgoročni obstoj organizacije, saj se njena prihodnost gradi na njeni konkurenčnosti, ki je odvisna tudi od učinkovitosti dela, ki ga opravljajo uslužbenci organizacije.

Uporaba politik pozitivne diskriminacije je na dolgi rok pravična in koristna. Cerar (2005: 39) npr. opozarja, da sta pri pozitivni diskriminaciji pomembna tako vrednostni relativizem kot tudi vrednostni dinamizem. Družbe se namreč med seboj razlikujejo po vrednotah in teži le-teh v posamezni družbi. Pozitivna diskriminacija je v določenih družbah bolj sprejemljiva kot v drugih. To, kar je sprejemljivo in normalno na Švedskem, lahko ustvarja velike konflikte v Združenih državah Amerike in je popolnoma nesprejemljivo na Japonskem. Družbe se torej medsebojno razlikujejo in v vsakem trenutku je med njimi mogoče zaznati razlike. Vprašanje, kje uvajamo politike pozitivne diskriminacije – torej prostor, kontekst – določa njihovo sprejemljivost. Temu pojavu pravimo vrednostni relativizem (Cerar 2005: 39).

Prav tako je treba upoštevati, da se družbe spreminjajo in da so vrednote, na katerih temeljila slovenska družba v 18. stoletju, bistveno drugačne od vrednot, na katerih temelji danes. Zato je treba upoštevati, da se družba s časom spreminja in z njo tudi vrednote, na katerih sloni. Pomemben je torej tudi čas, zgodovinski trenutek, ki določa sprejemljivost politik pozitivne diskriminacije. Temu dejavniku, ki določa časovno sprejemljivost politik pozitivne diskriminacije, pravimo vrednostni dinamizem (Cerar 2005: 39).

Poleg pravkar omenjenih parametrov časa in prostora, je tu pomembno še vprašanje, kdo je opazovalec ali ocenjevalec politike pozitivne diskriminacije.

Pozitivna diskriminacija je torej bolj ali manj sprejemljiva v odvisnosti od gledišča, ki ga zavzema oseba, ki jo presoja. Ali je to oseba iz posebne skupine, ki je predmet pozitivne diskriminacije, ali pa je to oseba, ki ne pripada posebni skupini. Tipična oseba, ki v zahodnem svetu ne pripada nobeni posebej zaščiteni skupini, je belec moškega spola, zdrav, star približno 40 let in praviloma najostrejši zagovornik spornosti politik pozitivne diskriminacije. Z njegovega zornega kota so zaščiteni – ženske, mladi, starejši, invalidi, pripadniki etničnih manjšin – vsi razen njega.⁹

Ob tem je treba opozoriti, da obstajajo različne vrste politik in ukrepov pozitivne diskriminacije, ki so v večji ali manjši meri sporne z vidika oseb, ki ne uživajo prednostnih pravic, ki jih te politike zagotavljajo. V družbi in natančneje v delovnih okoljih, kjer se izvaja pozitivna diskriminacija, je praviloma bistveno več posameznikov, ki ne uživajo prednostnih pravic kot koristnikov prednostnih pravic pozitivne diskriminacije. Zato je pomembno, da tudi pripadniki večinske etnične skupine sprejmejo in ponotranjijo koristnost omenjenih politik.

Obstajajo različni ukrepi, s katerimi udeležujemo politike pozitivne diskriminacije. To so lahko npr. ukrepi, ki ob enakem izpolnjevanju predpisanih meril in pogojev dajejo prednost osebam tiste skupine, ki je zastopana v manjšem številu, dokler ni dosežena uravnotežena ali enaka zastopanost skupin. V tem primeru so torej politike pozitivne diskriminacije pripomoček, s katerim vzpostavimo predpogoje za delovanje politik enakih možnosti. Drugo sredstvo uresničevanja politik pozitivne diskriminacije so spodbujevalni ukrepi. Ti se lahko pojavljajo v obliki posebnih ugodnosti ali spodbud, s katerimi poskušamo v delovnem okolju spodbuditi enako ali sorazmerno zastopanost etničnih skupin. Nadalje lahko politike pozitivne diskriminacije obsegajo programske ukrepe, ki so namenjeni etničnim skupinam in ki se odvijajo v obliki aktivnosti za osveščanje javnosti ali v obliki akcijskih načrtov za spodbujanje in ustvarjanje enakih možnosti pri etničnih manjšinah.

OD POZITIVNE DISKRIMINACIJE DO UPRAVLJANJA Z RAZLIČNOSTJO

Tudi politike upravljanja z različnostjo se v veliki meri razlikujejo od politik enakih možnosti, ki zasledujejo cilj, da bi bila etničnost v delovnem okolju nepo-

⁹ Ena med temeljnimi kritikami politik pozitivne diskriminacije in politik upravljanja z različnostjo izvira iz dejstva, da ob promociji raznolikosti v delovnem okolju spodbujajo tudi jezo dominantne etnične skupine, ki se zoperstavlja praksam multikulturalizma. Gre za vprašanje, ki postaja bolj in bolj pomembno tako v širšem družbenem kontekstu kot tudi v samem delovnem okolju (Gates 1993, v Prasad in Mills 1997: 14). Zato je pomembno v delovnih okoljih zaznavati in sprejemati prisotnost jeze in zamere ter se z njo soočiti. Na kakšen način je mogoče upravljati s takšno jezo, pa mora postati pomembna točka na dnevnem redu uvajanja politik upravljanja z različnostjo.

membna. V nasprotju s tem je osnovna ideja politik upravljanja z različnostjo spodbujanje organizacij, da priznajo razlike med različnimi etničnimi skupinami (Liff 1997: 13). Ta pristop temelji na prepričanju, da je treba priznati obstoj razlik in se nanje odzivati, ne pa se – tako kot to počnejo politike enakih možnosti – pretvarjati, da ne obstajajo (Liff 1997: 13). Politike upravljanja z različnostjo torej zajemajo ukrepe, kot so npr. upoštevanje različnih prehrabnih navad in praznikov ali izobraževanje in usposabljanje uslužbencev iz manj številnih etničnih skupin, da bi lažje razumeli procese delovanja organizacije (Copeland 1988).

Pomemben del politik upravljanja z različnostjo je pristop, ki mu pravimo »uporaba razlik« (*utilizing differences*) (Liff 1997: 15). Pri tem pristopu priznavamo obstoj družbenih skupin, vendar so razlike med njimi predvsem podlaga za različno obravnavanje (in le v manjši meri za politike pozitivne diskriminacije). Ta pristop lahko npr. vključuje načrtovanje različnih kariernih poti za osebe, ki pripadajo različnim etničnim skupinam. Tako bi lahko npr. v javni upravi na Uradu za enake možnosti zaposlovali predvsem posameznike, ki sodijo v družbene skupine, s katerimi se ta ukvarja. Ti posamezniki bi bili »strankam« iz omenjenih skupin bližje in bi lažje razumeli njihove potrebe ter vodili politiko urada v takšno smer, da bi čim bolj učinkovito odpravljali diskriminacijo zoper ogrožene družbene skupine. Drug primer uporabe politik upravljanja z različnostjo si lahko v javni upravi zamislimo pri uradih, ki se ukvarjajo z dodeljevanjem državljanstva ali delovnih dovoljenj tujcem ali na splošno pri uradih, kjer imajo uslužbenci veliko stika s tujci. Etnična raznolikost uslužbencev v omenjenih uradih bi lahko pripomogla k prijaznejši in učinkovitejši javni upravi, saj bi se takšni uslužbenci, kjer bi za to obstajala možnost, lažje prilagajali strankam, tako kulturno kot tudi jezikovno.

Politike upravljanja z različnostjo pa niso uporabne le v javnem sektorju, temveč tudi v gospodarstvu. Prav pri njihovem uvajanju v gospodarstvu naletimo na temeljno težavo, ki jo ustvarja tak pristop. Naj to trditev utemeljim s primerom prodajalca od vrat do vrat. V skladu s politikami upravljanja z različnostjo bi bilo namreč smiselno, da je prodajalec od vrat do vrat, ki prodaja v hrvaški soški, po narodnosti Hrvat. Tisti, ki prodaja v slovenski soški, pa po narodnosti Slovenec. Vsak od njiju se bo namreč tako jezikovno kot tudi kulturno lažje prilagodil osebam, s katerimi posluje v soški. Ta pristop pa lahko pripelje do težav v organizaciji, npr. na področju pravičnosti, če se kot rezultat takšne politike med prodajalci ustvarjajo neenake možnosti za zaslužek. Organizacija ima lahko npr. sistem nagrajevanja, ki temelji na delitvi na fiksni in variabilni del osebnega dohodka, variabilni del osebnega dohodka pa se določa na podlagi prometa, ki ga prodajalec od vrat do vrat ustvari pri prodaji. Če obstaja med slovensko in hrvaško soško velika razlika v kupni moči strank, potem sta politika upravljanja z različnostjo in sistem nagrajevanja skupaj ustvarila položaj, ko imata prodajalca hrvaškega in slovenskega porekla neenake možnosti za zaslužek. To pa lahko ustvarja v organizaciji občutek, da je organizacija do svojih uslužbencev nepravič-

na, lahko zmanjšuje motivacijo in zagnanost uslužbencev ter ustvarja trenja med različnimi etničnimi skupinami uslužbencev. Nenazadnje pa ima lahko za organizacijo takšna ureditev tudi pravne posledice, če je politika v nasprotju z načelom nediskriminacije.

Gre torej za primer, ko politike upravljanja z različnostjo v povezavi z drugimi mehanizmi delovanja organizacije dejansko ustvarjajo etnično diskriminacijo. V predstavljenem primeru uporabe politik za upravljanje z različnostjo se torej pojavi stranski učinek, ki organizaciji lahko naredi več škode kot pa so ji koristile politike upravljanja z različnostjo.

Politika upravljanja z različnostjo je zelo širok pojem in zajema poleg pristopa »uporaba razlik« še druge pristope k vrednotenju družbeno utemeljenih razlik. Posebnost politik upravljanja z različnostjo v primerjavi s politikami enakih možnosti in politikami pozitivne diskriminacije je npr. tudi v tem, da politike upravljanja z različnostjo ne zavračajo razlikovanja na individualni podlagi. Naj to ponazorim s primerom. Salaman (1986) je pri gasilcih v Londonu preučeval reakcije zaposlenih na politike za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije, katerih rezultat je bil povečanje deleža uslužbencev ženskega spola in povečanje števila pripadnikov etničnih manjšin v zaposlitveni strukturi organizacije. Salaman (1986) je ugotovil, da gasilci niso mogli sprejeti, da se je organizacija pred uvedbo politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije obnašala diskriminatorno do žensk in pripadnikov etničnih manjšin. Menili so, da je organizacija umetno znižala standarde pri zaposlovanju, zato da je lahko zaposlila kandidate, ki so manj usposobljeni in ki po predhodnih standardih enostavno niso bili dovolj »dobri«, da bi se lahko zaposlili pri gasilcih. Iz raziskave je bilo razvidno, da se mora organizacija odkrito, javno in utemeljeno zoperstaviti takšnim pogledom, sicer lahko uslužbenci iz vrst dominantne etnične skupine menijo, da je organizacija do njih nepravilna, saj je po njihovem mnenju za sprejem novih uslužbencev »znižala« standarde, ki so jih sami morali dosegati pri vstopu v organizacijo. Ob tem se seveda pojavlja vprašanje, zakaj uslužbenci dominantnega etničnega porekla niso dojemali, da je bila organizacija pred uvedbo politik diskriminatorna do pripadnikov drugih etničnih skupin. Liffova (1997) poskuša ta pojav razložiti s pomočjo načela pravičnosti v delovnem okolju. Ugotavlja namreč, da je pravičnosti v delovnem okolju najbolj zadoščeno takrat, ko posameznike ocenjujemo v skladu z nekim skupnim standardom ali merilom (Liffova 1997: 20). Razlikovanje na skupinski osnovi, kot npr. pri uvajanju politik pozitivne diskriminacije za pripadnike določenih etničnih skupin, po mnenju Liffove (1997: 20) krepi škodljive stereotipe in zanemarja razlike znotraj etničnih skupin. Poleg tega med pripadniki dominantne etnične skupine ustvarja sovražno vzdušje in občutek, da politike koristijo le »drugim«. Zato tudi meni, da je na področju preprečevanja in odpravljanja diskriminacije treba storiti preskok od razlikovanja na skupinski do razlikovanja na individualni osnovi (Liff 1997: 20).

Politike upravljanja z različnostjo so torej poseben pristop v okviru politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije. V večji meri temeljijo na vrednoti različnosti in načelu potrebe, v manjši meri pa stremijo k enakosti. Politike upravljanja z različnostjo namreč poskušajo prilagoditi delovne pogoje in okolje vsakemu posamezniku, predvsem pa na tak način, da se bo v njem počutil udobno in bo v največji meri izkoristil svoj potencial. Takšen uslužbenec bo z večjo verjetnostjo imel pozitiven odnos do dela, bo soustvarjalec delovnega okolja, v katerem deluje, in bo zaradi tega tudi pozitivno vplival na uspešnost organizacije (Patterson idr. 1997). Politike upravljanja z različnostjo torej temeljijo na nekakšnem načelu komplementarnosti,¹⁰ kjer se različni uslužbenci dopolnjujejo in ustvarjajo popolno celoto. V nasprotju s tem pa politike enakih možnosti temeljijo na načelu enakosti, kjer n število enakih delov ustvarja popolno celoto.

Politike enakih možnosti namreč temeljijo na predpostavki, da bo prispevek vseh uslužbencev k organizaciji enak, ne glede na njihovo etnično poreklo. V tem primeru je torej enakost tisto načelo pravičnosti, na katerem deluje delovno okolje. Prispevek uslužbencev neslovenskega porekla naj bi bil enak prispevku uslužbencev hrvaškega, srbskega, albanskega, italijanskega porekla. Načelo komplementarnega prispevanja v nasprotju z načelom enakosti pa ne temelji na podobnosti, temveč na različnosti. Prispevek pripadnikov etničnih manjšin naj bi bil komplementaren prispevku pripadnikov dominantne etnične skupine. Pravičnost v tem primeru temelji na vrednotenju različnosti.

Upravljanje z različnostjo v delovnem okolju lahko definiramo kot sistematičen in načrtovan napor organizacij, da zaposlujejo in zadržujejo zaposlene z različnimi demografskimi značilnostmi (Thomas 1992, v Prasad in Mills 1997: 4). Upravljanje z različnostjo torej predpostavlja, da organizacija aktivno priznava in ceni multikulturno naravo sodobne delovne sile (Cox 1991, v Prasad in Mills 1997: 4). Temeljna predpostavka politike upravljanja z različnostjo pa je prepričanje, da tradicionalne monokulturne organizacije ne morejo več delovati učinkovito, če je njihova delovna sila etnično in posledično tudi kulturno raznolika. Zato Prasad in Mills (1997: 8) menita, da je temeljni fokus upravljanja z različnostjo v delovnem okolju upravljanje s kulturno raznolikostjo delovne sile. Zaradi »kulturne narave« gibanja za različnost je zelo težko ocenjevati organizacijske ukrepe, ki stremijo k upravljanju z različnostjo, ker zaželeni rezultati večkrat niso niti konkretni niti enostavno merljivi.

Politike upravljanja z različnostjo praviloma niso neposredno povezane s pravno ureditvijo na področju zaposlovanja, ki prepoveduje različne oblike dis-

¹⁰ Aleksandra Kanjuo-Mrčela (1996: 32-45) ugotavlja, da obstajata dve temeljni predpostavki o vlogah žensk v managementu, iz katerih izpeljuje pristope do njih. Govori o dveh modelih - o modelu enakosti in modelu komplementarnega prispevanja.

kriminacije v delovnem okolju. V bistvu je filozofija upravljanja z različnostjo v celoti voluntaristična in narekuje posameznim organizacijam, da samoiniciativno podvzemajo potrebne ukrepe in se soočajo z zunanjimi demografskimi trendi. Zato je v okviru upravljanja z različnostjo *onus* doseganja raznolikosti v delovnem okolju na ramenih upravljalcev v različnih organizacijah.

Programi upravljanja z različnostjo poskušajo lajšati spremembe s spreminjanjem prepričanj, vrednot, ideologij članov organizacije pri soočanju z različnostjo v delovnem okolju (Prasad in Mills 1997: 8). Zato je o upravljanju z različnostjo večkrat govora v okviru tistih dejavnosti organizacije, ki so povezane z izobraževanjem in razvojem kadrov (Betters-Reed & Moore 1992, v Prasad in Mills 1997: 8). Politike upravljanja z različnostjo lahko npr. zajemajo ukrepe na področju razvoja vodilnih in vodstvenih kadrov, ki vodijo v povečanje razumevanja in vidnosti etnične raznolikosti delovne sile v organizaciji. Ti ukrepi promovirajo nepristransko, pravično delovno okolje, ki ceni različnost. Politike za upravljanje z različnostjo nadalje pomagajo vzpostavljati horizontalno in vertikalno integracijo različnosti pri vseh funkcijah v organizaciji in dodeljujejo posameznikom moč, da lahko premagajo morebitne ovire in izkoristijo ves svoj potencial. Drugi sklop politik za upravljanje z različnostjo je namenjen pripadnikom etničnih manjšin. Takšen ukrep je lahko npr. trening, ki pripadnikom etničnih manjšin pomaga pri napredovanju. Organizacija lahko svoje temeljne sisteme delovanja poveže s politikami za upravljanje z različnostjo. Tako lahko npr. v sistem nagrajevanja vključi nagrado, ki spodbuja managerje, da ustvarjajo takšna delovna okolja, ki spodbujajo osebno rast, pomagajo pri razvoju uslužbencev, ki pripadajo etničnih manjšinam ali ki delujejo kot mentorji pri njihovem napredovanju v organizaciji.

V nasprotju s politikami enakih možnosti in politikami pozitivne diskriminacije je upravljanje z različnostjo v bistvu način upravljanja organizacij. Politike pozitivne diskriminacije uporabljajo številne organizacije, vse od vladnih birokracij do nevladnih organizacij, podjetij iz seznama Fortune 500 in izobraževalnih ustanov (Prasad in Mills 1997: 4). V zadnjem desetletju so potrebe po izobraževanju in usposabljanju na področju upravljanja z različnostjo pritegnile številne svetovalce in druge strokovnjake ter tako ustvarile novo panogo (MacDonald 1993, v Prasad in Mills 1997: 4), ki je vprašanje upravljanja z različnostjo zreducirala na video usposabljanja, multikulturne delavnice, seminarje za spodbujanje kulturne občutljivosti, ipd. (Allen 1991; MacDonald 1993, v Prasad in Mills 1997: 4). Med temeljnimi razlogi za takšen razvoj dogodkov je dejstvo, da se je upravljanje z različnostjo prvotno izjemno razvilo in razmahnilo v Severni Ameriki, katere prebivalstvo je izjemno spretno v spreminjanju katerekoli revolucionarne ideje ali reformističnega gibanja v komercialni in moderni izdelek (Roszak 1969). To ustvarja neko

pozitivno konotacijo različnosti in jo povezuje s podobami kulturne hibridnosti, harmoničnega sožitja in barvne heterogenosti (Prasad in Mills 1997: 4).¹¹

Ker so politike upravljanja z različnostjo v bistvu način upravljanja organizacij, so tudi razlogi za njihovo uporabo izjemno pragmatični. Prav ti razlogi pa dajejo politikam upravljanja z različnostjo večjo legitimnost kot zgolj pravni predpis ali moralni imperativ.

Ekonomski razlogi za uporabo teh politik temeljijo na različnih argumentacijah, ki pa slonijo na intelektualni tradiciji teorije človeškega kapitala. V skladu s to teorijo predstavljajo ljudje nekakšno vrsto kapitala za organizacijo, kjer so zaposleni. Ti ljudje so kapital organizacije, saj imajo sposobnosti, spretnosti, znanja in izkušnje, ki služijo organizaciji kot temeljni vir za vsakršno dejavnost. V skladu s to teorijo so politike upravljanja z različnostjo za organizacijo dobra izbira, ker jih podpirajo sile trga (Prasad in Mills 1997: 9). To v bistvu pomeni, da se z uvajanjem politik upravljanja z različnostjo organizacije prilagajajo spremembam, ki se odvijajo na trgu delovne sile. Spreminjajoča se demografska sestava trga delovne sile torej narekuje organizacijam, da se soočijo z različnostjo tudi pri svoji delovni sili. Ta argument temelji na prepričanju, da je ponudba na trgu dela gonilna sila zanimanja za upravljanje z različnostjo v delovnem okolju.

Drugi ekonomski in dokaj instrumentaliziran argument v prid politikam za upravljanje z različnostjo temelji na prepričanju, da različnost pozitivno vpliva na uspešnost organizacije (Prasad in Mills 1997: 9). V tem oziru je različnost konceptualizirana kot dragocena pridobitev, premoženje organizacije, ki posredno prispeva k njeni uspešnosti (Prasad in Mills 1997: 10). Med omenjenimi argumenti najpogosteje srečujemo domnevo, da so etnično raznolike skupine uspešnejše od homogenih. Čeprav je akademska podkrepitev teh ugotovitev vprašljiva (Kirchmewer & Cohen 1992; Maznevski 1994, v Prasad in Mills 1997: 10), se to popularno in populistično videnje vedno znova obnavlja. Politike upravljanja z različnostjo pridobivajo ekonomsko legitimnost s pomočjo argumenta konkurenčne prednosti. V tem primeru je raznolika delovna sila konkurenčna prednost organizacije, ker vpeljuje v poslovanje organizacije večjo ozaveščenost in več znanja o navadah in nagnjenostih različnih etničnih skupin v družbi (Fernandez 1991; Thomas 1992, v Prasad in Mills 1997: 10).

Nezaželene posledice in stranski učinki v delovnem okolju sodijo med najhujše skrbi organizacij, ki uvajajo politike za upravljanje z različnostjo. Marsden (1997) npr. ugotavlja, da je pozitiven odnos do različnosti v delovnem okolju le delček

11 Pod vsem tem sijem se skriva skupek rasnih konfliktov in kulturnih napetosti. Nekateri avtorji (Comer in Soliman 1994; MacDonald 1993) se sprašujejo, ali imajo politike za upravljanje z različnostjo res nek smisel, saj mnoge med njimi ponujajo več pompa kot vsebine.

procesa individualizacije delovnega okolja, ki – v nasprotju s splošnim prepričanjem – ne odpravlja diskriminacije. Zato Marsden (1997) meni, da lahko politike upravljanja z različnostjo znatno povečajo težave z nepravilnostjo v delovnem okolju. Organizacije so namreč regulativni mehanizmi, ki urejajo organizacijo časa, prostora in dejavnosti. Rezultat teh mehanizmov je, da hkrati seštevajo, spreminjajo v celoto, po drugi strani pa tudi individualizirajo. Disciplinska pravila primerjajo kolektivno s posameznim in urejajo uspešnost, vedenje, dejanja in misli ljudi znotraj organizacije (Marsden 1997). To počnejo npr. tako, da določajo prekrške in kazni na podlagi časa, dejavnosti, vedenja, dogovora, ipd. Po drugi strani pa se kvantitativne razlike pri delu med zaposlenimi izenačujejo ali se na njihovi podlagi ustvarja nek standard kakovosti in hitrosti opravljanja dela. Tehnike za upravljanje s človeškimi viri, med katere sodijo tudi politike za upravljanje z različnostjo, pa so sredstva za opazovanje, preiskovanje in »normalizacijo« zaposlenih v skladu s tem standardom (Marsden 1997). Ta proces normalizacije zaposlenih zreducira zaposlene na znane in torej upravljuje posameznike (Marsden 1997). Na tem procesu temelji sodobno upravljanje organizacij in je po Marsdenovem mnenju popolnoma nezdržljiv s politikami upravljanja z različnostjo, ki posvečajo pozornost le posamezniku (Marsden 1997).

SKLEP

Primerjava med politikami enakih možnosti na eni strani in politikami pozitivne diskriminacije in upravljanja z različnostjo na drugi strani nam omogoča zanimivo dognanje: zanemarjanje medskupinskih razlik med različnimi etničnimi skupinami lajša pot tistim, ki se želijo prilagoditi večinski etnični skupini po vedenju, običajih, jeziku ipd. Politike enakih možnosti torej lajšajo pot prilagajanja dominantni etnični skupini. V nasprotju s tem pa si politike upravljanja z različnostjo in politike pozitivne diskriminacije prizadevajo, da bi upoštevale razlike med skupinami. Oba sklopa politik torej stremita k temu, da bi se organizacija prilagodila pripadnikom manjšinskih etničnih skupin, ne pa da bi se pripadniki manjšinskih etničnih skupin prilagodili organizaciji. Prilaganje organizacije pripadnikom manjšinskih etničnih skupin pa v bistvu pomeni, da bi bili pripadniki v delovnem okolju resnično dobrodošli pod lastnimi pogoji.

Vendar gredo politike upravljanja z različnostjo v tem oziru še dlje od politik pozitivne diskriminacije. Politike pozitivne diskriminacije uporabljajo različno obravnavanje etničnih skupin zato, da bi dosegle večjo dejansko enakopravnost med etničnimi skupinami. Politike upravljanja z različnostjo pa lahko uporabljajo celo različno obravnavanje posameznikov zato, da bi dosegle večjo dejansko enakopravnost posameznikov in skupin. Takšen proces individualizacije pa sili že v drugo skrajnost, ki spodkopava temelje znanosti o upravljanju organizacij, v

bistvu povečuje percepcijo nepravilnosti v delovnem okolju in lahko celo ustvarja diskriminacijo med posameznimi etničnimi skupinami.

Iz analize posameznih sklopov politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije je razvidno, da noben sklop politik ne ponuja nekega celovitega pristopa k odpravljanju etnične diskriminacije v delovnem okolju. Prav tako je iz razmerja med tremi sklopi politik in načeli pravičnosti v delovnem okolju razvidno, da trije sklopi politik temeljijo na različnih percepcijah, kaj je »pravično« in da na različne načine vplivajo na delovanje posameznikov v delovnem okolju.

Na podlagi določil pravnoformalnega okvira zahodnih družb lahko trdimo, da so politike enakih možnosti v delovnem okolju obče sprejeti standard. Vendar politike enakih možnosti v delovnem okolju ohranjajo *status quo*. Če je *status quo* rezultat preteklih diskriminacij na etnični podlagi, potem politike enakih možnosti v bistvu ohranjajo stanje, ki je za pripadnike manjšinskih etničnih skupnosti diskriminatorno, je rezultat etnične diskriminacije v preteklosti v delovnem okolju ali v drugih domenah človekovega življenja. Politike enakih možnosti torej niso zadosten instrument za učinkovito preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije v delovnem okolju. Smiselno je torej ob politikah enakih možnosti uporabljati tudi politike pozitivne diskriminacije ali politike upravljanja z različnostjo.

Politike upravljanja z različnostjo so najbolj uporabne takrat, ko se organizacija sooča z manjšimi težavami na področju etnične diskriminacije in želi predvsem izkoristiti raznolikost delovne sile. Politike pozitivne diskriminacije pa je smiselno uporabljati predvsem takrat, ko so zaradi pogostih ali hudih primerov etnične diskriminacije v delovnem okolju potrebni korenitejši ukrepi.

Ob tem je pomembno poudariti, da so politike pozitivne diskriminacije v delovnem okolju za povprečnega uslužbenca, ki pripada večinski etnični skupnosti, najbolj vprašljive z vidika načel »pravičnosti«, ki vodijo delovanje sodobnega delovnega okolja. Tak uslužbenec namreč najtežje razume in sprejme diskriminacijo v korist pripadnikov manjšinskih etničnih skupnosti. Takšne politike ustvarjajo v delovnem okolju dodatne konflikte med etničnimi skupinami in vsaj navidezno postavljajo na glavo načela pravičnosti, na podlagi katerih deluje sodobno delovno okolje. Zato je politike pozitivne diskriminacije treba uporabljati zmerno, po možnosti posamično. Praviloma se politike pozitivne diskriminacije uporabljajo kot začasne ukrepe.

VIRI IN LITERATURA:

- (2005) Affirmative Action for African, Latino and Asian Americans. V Ethnic Majority. Dostopno na medmrežju, http://www.ethnicmajority.com/affirmative_action.htm (30. 11. 2005).
- (2005) Equality and non-discrimination. Annual report 2005. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit D.3. Manuscript completed in April 2005. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Blau F. A. in Ferber M. A. (1998) *The economics of women, man and work*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Cerar, Miro (2005) Nekateri (ustavno) pravni vidiki načela nediskriminacije. V Dean Zagorac (ur.) *Enakost in diskriminacija: sodobni izzivi za pravosodje*, 21–54. Ljubljana: Mirovni inštitut – inštitut za družbene in politične študije.
- Copeland, L. (1988) Valuing diversity, part 2: pioneers and champions of change. *Personnel* 65(7), 44–49.
- Da Rold, Vittorio (2005) Gli Usa ne sono usciti. *Il Sole 24 ore*, 6. 11. 2005, št. 303, 5.
- Flander, Benjamin (2004) *Pozitivna diskriminacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Gaspari, Milan (1992) Enakopravnost kot izvedba načela enakosti. *Podjetje in delo* 28(1), 17–20.
- Kanjuo-Mrčela, Aleksandra (1996) *Ženske v menedžmentu*. Ljubljana: Enotnost.
- Liff, Sonia (1997) Two routes to managing diversity: individual differences or social groups characteristics. *Employee Relations*, 19(1), 11–26.
- Marsden, Richard (1997) Class Discipline: IR/HR and the Normalization of the Workforce. V Prasad Pushkala, Albert J. Millls, Michael Els in Anshuman Prasad (ur.) *Managing the Organizational Melting Pot. Dilemmas of Workplace Diversity*, 107–129. Thousand Oaks, London in New Delhi: SAGE Publications.
- Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (1966). *Uradni list SFRJ*, št. 7/1971. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 993 U. N. T. S. 3]
- Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966). *Uradni list SFRJ*, št. 7/1971. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 999 U. N. T. S. 171].
- Patterson, Malcolm, G. Michael, A. West, Rebecca Lawzhom in Stephen Nickell (1997) Impact of People Management Practices on Business Performance. *People Management* 22. London: IPD.
- Prasad, Pushkala in Albert J. Mills (1997) From Showcase to Shadow. Understanding the Dilemmas of Managing Workplace Diversity. V Prasad Pushkala, Albert J. Millls, Michael Els in Anshuman Prasad (ur.) *Managing the Organizational Melting Pot. Dilemmas of Workplace Diversity*, 3–31. Thousand Oaks, London in New Delhi: SAGE Publications.
- Rawls, John (1971) *A Theory of Justice*. Harvard University Press: Cambridge, Mass.
- Salaman, Graeme (1986) *Working*. Tavistock: London.
- Splošna deklaracija o človekovih pravicah (1948) [Universal Declaration of Human Rights], ki jo je sprejela Generalna skupščina Združenih narodov z resolucijo 217 A (III) 10. decembra 1948.
- Zupančič, Boštjan M. in Goran Klemenčič, Peter Pavlin, Aleš M. Jeklič, Petja Toškan, Boštjan Rejc, Saša Sever, Andrej Auersperger Matič, Nina Peršak, Mitja Jelenič Novak, Andraž Zidar, Anže Erbežnik, Boštjan Makarovič, Petra Mahnič, Matevž Pezdirc (2000). *Ustavno kazensko procesno pravo: sodni primeri, dokumenti, komentarji in gradiva s področja ustavnega in mednarodnega kazenskega procesnega prava slovenskih, evropskih, severnoameriških in mednarodnih sodišč*. Ljubljana: Pasadena.

»KAR SE ZASLIŠI OD VZHODA IN SEVERA ZNANI
GROZOVITI KRIK: 'ALAH, ALAH!': TRANSMISIJA
VEDNOSTI O ISLAMU SKOZI PRESOJO NACIONALNIH
»MITOZGODOVIN« O OBDOBJU »TURŠKIH VPADOV«

"SUDDENLY A HORRIFYING CRY ECHOES FROM THE EAST AND NORTH: ALLAH, ALLAH!": TRANSMISSION OF KNOWLEDGE ON ISLAM THROUGH THE PERSPECTIVE OF NATIONAL "MYTHICAL HISTORIES" CONCERNING THE PERIOD OF "TURKISH RAIDS"

The article deals with the Slovene variant of »border Orientalism« through the perspective of the Slovene intellectual production, combining historic facts with fiction, regarding the period of the »Turkish assaults«. These are »myths« on Moslems as »Turks«, which were created in those parts of Europe, which in the past were for a considerable period of time subject to Ottoman predatory invasions (compare Gingrich 1998). Slovene historiography, fiction and textbooks are a rich source of such myths, representing, apart from media images on the crises at Middle East, as well as terrorist attacks worldwide, the main source of knowledge on Islam and Moslems in Slovenia. This knowledge is rather questionable, as »historic myths« sources on »Turkish period« are coloured by modern nationalistic view, where Others, mainly »Turks« as Moslems are used to build Slovene national identity and establish Slovene territory. This is a useful political instrument in the Slovene collective psyche, often misused by various nationalistic and islamophobic actors..

Keywords: Islam, Moslems, mosque, border orientalism, islamophobia, nationalism, Slovene national identity, autochthonousness

Članek opisuje slovensko različico »obmejnega orientalizma« skozi presojo slovenske intelektualne produkcije, ki združuje zgodovinska dejstva in fikcijo, o obdobju t. i. »turških vpadov«. Gre za »mite« o muslimanih kot »Turkih«, ki so se razvili v tistih predelih Evrope, ki so bili v preteklosti dalj časa podvrženi osmanskim plenilskim vpadom (prim. Gingrich 1998). Slovensko zgodovinsko pisanje, leposlovje in šolski učbeniki so bogat vir takšnih obmejnih mitov in poleg medijsko posredovanih podob o krizi na Bližnjem Vzhodu in terorističnih napadih po svetu predstavljajo osrednji vir znanja o islamu in muslimanih v Sloveniji. To znanje je kot tako precej problematično, saj so »mitozgodovinski« viri o »turških časih« podloženi z modernim nacionalističnim zapisom, v katerem se na račun Drugih, predvsem »Turkov« kot muslimanov, gradi slovenstvo in vzpostavlja slovenski prostor. Živeče v slovenski kolektivni zavesti predstavlja priročno politično orodje, ki ga pogosto izkoriščajo različni nacionalistični in islamofobni akterji.

Ključne besede: islam, muslimani, džamija, obmejni orientalizem, islamofobija, nacionalizem, slovenska nacionalna identiteta, avtohtonost

Razumevanje islama in muslimanov je močno obremenjeno z najrazličnejšimi orientalističnimi predstavami, ki na nevaren način opredeljujejo razmišljanje marsikaterega slovenskega politika, intelektualca in širših množic. Te predstave so ponavadi tesno povezane z nasiljem, nevarnostjo, ekspanzivnostjo, s šovinizmom, z zaostalostjo, nemalokrat tudi z eksotiko. V pričujoči študiji pojasnujem, od kod izvirajo orientalistične predstave, ki so se v zadnjih letih manifestirale v zvezi z (ne)gradnjo džamije (arabsko: *masjid*, »muslimansko svetišče«)¹ v Ljubljani, obenem pa poskušam pokazati tudi na mehanizme, preko katerih se oblikuje slovenska kolektivna zavest o islamu in muslimanih.

LAMENTACIJSKA RAZLIČICA OBMEJNEGA ORIENTALIZMA

Slovenski politiki, intelektualci in ljubljanski občani so se v svojih komentarjih glede možnosti gradnje islamskega verskega in kulturnega centra v Ljubljani, ki smo jim lahko v bližnji preteklosti sledili preko medijev, pogosto opirali na t. i. »turške vpade« na teritorij današnje Slovenije v srednjem veku. Spodnja izjava, ki se je pojavila na *Mladinih* spletnih straneh,² nazorno ponazarja tipično razmišljanje ljudi, ki so se v Sloveniji odzvali proti izgradnji islamskega centra:

Sramota je da, lasten narod, slovenski narod podpira izgradnjo islamskega centra v Sloveniji, poleg tega, da ta že ima molilnice. Mar niste hodili v šole, se mar ne zavedate dejstev, ki vladajo v islamski kulturi? Ali ste nemara pozabili kdo je v 16. st pri Sisku dokončno premagal Turke. So bili to mogoče vaši pradedje? Kako bi se njim, kot pripadnikom ponosnih Slovencev, to zdelo?

Naracije o muslimanih in islamu, ki so se pojavile v zvezi z gradnjo džamije v Ljubljani med politiki, v medijih in med ljudmi, bi lahko opisali kot orientalistične. Vendar ne striktno v smislu saidovskega orientalizma, ki naj bi se po mnenju avstrijskega antropologa Andréja Gingricha (1998: 118) nanašal predvsem na kolonialne odnose Velike Britanije in Francije ter postkolonialne zunanje odnose ZDA (prim. Said 1996). Orientalistične naracije o muslimanih in »Turkih«, ki so se pojavile v zvezi z gradnjo džamije v Ljubljani, verjetno bolj ustrezajo podobam t. i. obmejnega orientalizma, kot ga definira Andre Gingrich. O slednjem govori kot o različici orientalizma nasploh (1998: 118). Sporne in tudi različne percepcije

1 Etimološka različica besede, *masgveda*, v natabejščini in sirščini pomeni kraj prosternacije, kjer človek v znak pozdrava poklekne in se s čelom dotakne tal (prim. Delcambre 1994 [1987]: 66). V Bosni se beseda *mesdžid* uporablja za vsako manjšo islamsko molilnico. V srbohrvaščini se je preko turščine uveljavil etimološki derivat te arabske besede v jezikovni podobi *džamija* (prim. Smailagić 1990: 137), medtem ko je v slovenščini bolj uveljavljen izraz *mošeja*.

2 http://www.mladina.si/tehdnik/200404/clanek/slo-intervju-mateja_hrastar/ (15. 9. 2005).

o muslimanih v sodobni Evropi naj bi bile po njegovem dediščina različnih vrst kolonialnih interakcij različnih evropskih držav z muslimanskim svetom v preteklosti, ki so botrovale razvoju različnih vrst orientalizmov in njihovim različnim medsebojnim prepletanjem v sodobnosti.

Obmejni orientalizem naj bi se po Gingrichu nanašal na diskurze, ki so se pojavili na tistih območjih evropske periferije, ki so bila v preteklosti v neposrednih in dolgotrajnih stikih z muslimanskimi imperijami, kakršen je bil npr. Osmanski imperij. Sem prišteva predvsem tiste regije osrednje južne Evrope, ki so bile izpostavljene dolgotrajnim vojaškim vpadom s strani osmanske vojske: vzhodno Avstrijo, celotno Slovenijo, jugozahodne predele Madžarske pa tudi severovzhodni del Italije in velik del Hrvaške. V teh regijah naj bi bil orientalizem bogato prisoten predvsem v ljudski in popularni kulturi, ne le v elitni, v regijah osrednje in južne Evrope pa naj bi se čisto konkretno manifestiral v diskurzih in podobah o »Turkih«. Kot tak naj bi se razlikoval od klasičnega kolonialnega orientalizma, o katerem piše Said (1996), ki zadeva predvsem akademsko, elitno kulturo (Gingrich 1998: 121–126).

Obmejni orientalizem, kakor ga definira Gingrich, je »relativno koherenten niz metafor in mitov, prisotnih v ljudski in popularni kulturi. Nanaša se na domačo državo in populacijo vzdolž bližnje teritorialne in vojaške meje, ki je prežeta z večnim poslanstvom« (1998: 119). To poslanstvo se nanaša na pomemben zgodovinski mit, in sicer mit o *antemurale christianitatis*, o trajni misiji krščanskih dežel v obrambi krščanske meje, v katerem častno vlogo zavzemata samopropisovanje premoči in degradacija islamskega nasprotnika (prim. Baskar 2003a: 4).

Mehanizmi obmejnega orientalizma se v kar nekaj točkah razhajajo s klasično kolonialno različico, o kateri je pisal Said in za katero je tudi sam rekel, da ne vključuje habsburških, ruskih ali španskih odnosov s predstavniki »Orienta« (1994: xxii). V obmejnem orientalizmu metaforičnega Orientalca predstavlja musliman, zelo redko pa Kitajec, Hindujec, Japonec ipd., ki zastopajo pogoste repertoarje v imaginariju klasičnega orientalizma, povezanega z oddaljenimi, prekomorskimi kolonijami. Povezan je izključno z bližnjim Orientalcem, ki je zelo redko nemusliman in v nasprotju z oddaljenim Orientalcem prav nikoli ni predstavljen kot primitiven. Musliman je potencialno nevaren tekmeč, medtem ko je »primitiven« oddaljeni, nedvomno inferiorni Drugi, zaradi česar sodi v veliko manj neposredno nevarno kategorijo drugačnosti. Musliman teži k urbanemu življenju, ima pisavo, zgodovino in religijo, ki pa je napačna. Torej ima kulturo, čeprav nerazumljivo. V prvi vrsti je vojak, ki se zna dostojno boriti. Njegovi odnosi z ženskami so regulirani skozi njegovo kulturo. »Primitiven« je po drugi strani oddaljena figura, konstruirana kot osebek brez pisave in zgodovine, njegova religija nima imena in njegovi odnosi z ženskami so brez kakršnekoli regulacije, nebrzdani in divji. Ne pozna discipliniranih vojaških operacij, temveč le napadalne akcije tipa »udari in beži«. In, musliman v obmejnem orientalizmu nastopa skoraj izključno kot moška oseba. V nasprotju

z orientalizmom klasične, kolonialne in elitne tradicije, ki v svoj diskurz vključuje tako moškega kot žensko, je obmejni Orientalec, ne glede na to, ali gre za nevarnega vsiljivca, ponižanega nasprotnika ali lojalnega zaveznika, vedno vojak. In ker je vojak, je samski heteroseksualec, ki vstopa v odnose konfrontacij in sklepanja zavezništva. V takšni naraciji lahko nastopajo edino »naše« ženske, ki pa jih morajo »naši« moški pred slabim muslimanom braniti. Orientalne ženske so iz obmejnega orientalizma skorajda v celoti izvzete, ne pojavljajo se tako kot v klasičnih orientalističnih reprezentacijah, v podobi moških erotičnih fantazem o muslimanskih ženskah (prim. Gingrich 1998: 120). Te fantazme so v največji meri upodobljene v reprezentacijah *haremov* francoske in britanske orientalistične produkcije (gl. npr. Kahf 2002; Lewis 1996; Mabro 1996), v orientalizmih držav, ki so v preteklosti vodile klasično kolonialistično politiko v oddaljenih, prekomorskih krajih.

Morda pa najpomembnejša razlika med obema orientalizmoma izhaja prav iz dejstva, da je obmejni orientalizem lokalni in tako v sebi nosi repertoar folklorističnih elementov in opomnikov, ki so nadvse priročni za nacionalistične politične mobilizacije, česar rabe kolonialnega orientalizma ne poznajo v takšnem obsegu (gl. Gingrich 1998: 111–117, 121; prim. tudi Baskar 2005: 4).

Gingrich obravnava Slovenijo kot državo, katere teritorij je bil nekoč del avstro-ogrskega imperija in naj bi kot taka razvila tip obmejnega orientalizma (Gingrich 1998: 100–101, 106, 118–121). Tako kot večji del nekdanjega jugoslovanskega teritorija je bila stoletja vojaška meja med dvema imperijama. Tisto, kar je danes teritorij slovenske nacionalne države, je bilo v preteklosti del avstrijskega dednega ozemlja (Kranjska, južna Štajerska, južna Koroška, nekdanje avstrijsko primorje), prebivalci na tem območju, pozneje prepoznani kot slovenski »narod«, pa so v okviru monarhije poseljevali stično območje med imperialnim jedrom in vojaško mejo.

Območje današnje Slovenije je bilo v preteklosti kot mejno območje izpostavljeno številnim konjeniškim vpadom *akindžijev* (ed. *akindžija*; turško: *akinci*, s strani Osmanov najeti konjeniki) in *martolozov* (turško: *martoloz*, *martulos*), privilegiranih vojaških enot, v katerih so se borili tako Turki kot prebivalci balkanskih dežel, tako muslimani kot kristjani. *Akindžiji* so bili privilegirane konjeniške vojaške enote, ki so bile sestavljene iz Turkov in islamiziranega prebivalstva dežel na Balkanu, janičarskih oddelkov (turško: *yeni-çeri/ke*, »novi oddelki«), v vrstah katerih so se znašli islamizirani krščanski otroci, *devširma* (iz turščine: *devşirmek*, »zbirati«; pozneje so mednje uvrščali tudi otroke že islamiziranih Bošnjakov in Albancev), ter tudi čet spahijske vojske (turško: *sipahi*, »vojak«, »konjenik«), kjer so služili fevdalci južnoslovanskega porekla. V 16. stoletju so največ nasilja na Kranjskem in Krasu povzročili *martoloz*. To so bili pripadniki posebnega reda »turške« vojske in so večinoma spadali med najemnike. V martološko službo so Osmani sprejemali osebe iz vrst privilegiranih slojev krščanskega prebivalstva,

v času krize pa so v martološko organizacijo vstopali tudi muslimani (prim. Voje 1996: 6). V obravnavi »turških vpadov« je zatorej Turek pripadnik osmanske vojske ali države in ne etnični Turek, kot se vseprek pogosto nekritično navaja.

Vpadi na območje današnje Slovenije so se pričeli v 15. stoletju in so z daljšimi premori trajali do konca 16. stoletja, ko so postali redkejši. S to mejo je danes povezan tudi obmejni mit, ki je v Sloveniji vseprisoten v ljudski in popularni kulturi (Baskar 2003a: 1). V Sloveniji so bile rabe mitov obmejnega orientalizma, mitov o »turških vpadih«, najbolj evidentno izrabljene ravno v predvolilni politični retoriki, ki si je za kost svojega glodanja pri nabiranju političnih točk izbrala »vprašanje (ne)gradnje mošeje (arabsko: *masdid*, »muslimansko svetišče« (glej opombo 1) v Ljubljani.

V Sloveniji so predvsem »turški vpadi« na območje današnjega slovenskega teritorija v srednjem veku tisti, ki jih v svojih delih obravnavajo različni intelektualci, predvsem pa zgodovinarji in literati in so odločno zaznamovali percepcije o islamu in muslimanih, ki se danes manifestirajo v političnih in ljudskih diskurzih. V slovenski različici obmejnega orientalizma je zaznati veliko mero tarnanja nad usodo slovenskega naroda, obup, nemoč in trpljenje ob umiranju civilnega prebivalstva v času »turških vpadov«, v precej manjši meri pa slavljenje vojaških dosežkov in krščanskih zmag nad muslimani. Kot navaja Bojan Baskar, je v inventijsko-nacionalističnih diskurzih v 19. stoletju to tarnanje postalo vseprisotno in odigralo bistveno vlogo pri konstrukciji slovenske nacionalne identitete (Baskar 2002: 4, 2003a: 4, 2005: 4). Slovenske percepcije poznajo predvsem mit o tistem slabem, nevarnem in ogrožajočem Orientalcu – muslimanu. Spomin na muslimane izhaja predvsem iz registra, ki islam in muslimane definira kot grožnjo, pred katero se je treba braniti.

Kljub temu slovenski obmejni orientalizem pozna tudi nekaj ponosa, ki se odraža v slavljenju premoči in vojaške iznajdljivosti pri obrambi pred »Turki«. Kot navaja Bojan Baskar, ga je mogoče zaslediti v slovenskem orientalističnem repertoarju, še posebno v zgodovinopisju in popularni literaturi 19. stoletja, v kateri konjeniški vpadi osmanske vojske konstruirajo osrednje zlo v zgodovini Slovencev (Baskar 2002: 4). Morebiti je najbolj opevan mit obmejnega orientalizma v slovenskem zgodovinopisju znamenita zgodovinska zmag nad »Turki«, bitka pri Sisku leta 1593, v kateri so avstrijske enote, ki so rekrutirale predvsem vojake z območij današnje Hrvaške in Slovenije, močno porazile vojsko Hasan Paše (prim. Gruden 1910: 790).

Seveda je bila ta bitka, tako kot tudi drugi zgodovinski dogodki, povezani s »turškimi vpadi«, bodisi z objokovanjem krute usode bodisi s slavljenjem zmage nad sovražnikom, v različnih zgodovinskih obdobjih obujana ali pa diskretno zamolčana, v skladu z različnimi političnimi potrebami spreminjajočega se zgodovinskega konteksta. Konstrukcija slovenske nacionalne identitete je namreč

potekala sprva vpeta med habsburškim in osmanskim imperijem, pozneje pa v odnosu do novonastalih nacionalnih držav: kraljevine SHS, SFR Jugoslavije in končno Republike Slovenije. Na rabo mita *antemurale* je vplivalo spreminjanje zgodovinskega konteksta – nastajanje novih držav, menjavanje režimov, spreminjanje političnih aspiracij ipd. Tako se je v skladu s spreminjajočim se zgodovinskim kontekstom menjavala tudi (ne)raba zgodovinskega mita znamenite bitke pri Sisku.

Kot navaja Baskar, slovenske izobraženske elite druge polovice 18. in 19. stoletja niso prav nič odlašale s herojskim povečevanjem slovenskih braniteljev habsburške monarhije pred »Turki«. Pozornost, usmerjena na takrat že zgodovinsko zelo oddaljene vpade osmanske vojske, je bila sestavni del procesa konstrukcije nacije, v katerem so »Turki« postali osrednji sovražnik; odpor proti njim pa temeljni vir, iz katerega se je napajala slovenska nacionalna identiteta. Moment ubranitve krščanske meje je bil obenem skupen vir povečevanja tako v nadnacionalni, dinastični, habsburški različici patriotizma kot tudi v nacionalni slovenski različici. Mit *antemurale* se je dobro vklapljal tako v imperialno kot tudi nacionalno (slovensko in hrvaško) zgodbo o supremaciji nad muslimanskim sovražnikom (prim. Baskar 2002: 2).

Bojan Baskar navaja, da je šele po letu 1918, ko so se Slovenci skupaj s Hrvati in Srbi združili v novi državi, dotedanja v slavospevni poeziji izpričana lojalnost Slovencev do Avstro-Ogrske postopoma začela izginjati iz »uradnega« nacionalnega spomina, s tem pa tudi slavljenje zmag, ki so jih ti pomagali izboriti svojemu nekdanjemu imperiju. Mit o supremaciji je počasi zamenjal mit lamentacije; in kot trdi Baskar, naj bi bilo iz učnih vsebin, ki so jih gojili v slovenskih šolah v času Jugoslavije, ali iz branja slovenskih zgodovinarjev po letu 1918 zelo težko razbrati dejstvo, da ob nacionalnih vrenjih leta 1848 slovensko nacionalno gibanje monarhiji pravzaprav ni povzročalo nikakršnih težav. Z nacionalnimi aspiracijami obremenjeno zgodovinopisje naj bi vsililo podobo zatiranega naroda, ki se je, da bi dosegel svojo politično neodvisnost, že od nekdanj boril za osvoboditev izpod številnih jarmov tujih tiranov. Takšne tendence naj bi bile še posebno močne v obdobju po drugi svetovni vojni, ko je oblastniški revolucionarni sentiment vztrajal, da so se Slovenci med partizanskim odporom do nemških, italijanskih in madžarskih okupatorskih sil prvič v zgodovini družno uprli in herojsko borili za svojo svobodo (Baskar 2002: 2–3,6). Medtem ko je bila bitka pri Sisku v času SFR Jugoslavije umaknjena iz šolskih učbenikov s premislekom, da bi lahko spodbujala in krepila nacionalizem na Slovenskem in Hrvaškem in netila nacionalistične spore o tem, kdo med obema konstitutivnima jugoslovanskima narodoma je pravzaprav bolj zaslužen za dobljeno zmago, se je po rojstvu neodvisnih držav, Republik Slovenije in Hrvaške, ta znova pojavila in pridobila svojo pomembno vlogo v enem in drugem nacionalnem mitu (prim. Baskar 2003a: 4).

Sklicevanje na krščanske korenine, torej na herojski aspekt mita *antemurale christianitatis*, je postalo v Sloveniji ponovno priročno politično sredstvo šele na začetku devetdesetih in s pripravami na vstop v Evropsko unijo, ko je bil reaktiviran spomin na to, kako so se slovenske dežele herojsko »obranile pritiska z jugovzhoda in ohranile nadaljnji stik s civilizacijo in kulturo Zahodne Evrope« (Simoniti 1990b: 196). Kot navaja Bojan Baskar, so si tako leta 1993 desno usmerjeni oblastniki novoustanovljene Slovenije za podelitev priznanj skupini oficirjev nove slovenske vojske, ki so se izkazali v »desetdnevni slovenski vojni«, izbrali ravno 12. junij, datum štiristoletnice zmage pri Sisku. Slovenska vojna za neodvisnost je bila simbolno povezana s še zmeraj živim in delujočim mitom *antemurale*, slovesnost pa oportuno izkoriščena za to, da se je Evropo spomnilo, da so bili ravno slovenski vojaki tisti, ki so jo obranili pred islamom v času, ko tega sama ni bila sposobna (2003a: 4).

Razpad Jugoslavije je sprožil procese distanciranja novonastalih držav od že stoletja negativno oznamovanega Balkana, pri čemer je bila prav vloga »branika krščanstva« osrednjega pomena pri konstruiranju slovenske (ali hrvaške) oddaljenosti od »dežele, kjer je vse narobe« (Jezernik 1998). Sklicevanje na že »tisočletno akulturacijo« v okvirih germanske vladavine Karla Velikega, Svetega rimskega imperija in Habsburžanov, kar pomeni tudi v okviru Evrope, je v trenutku ukini- lo distanco med Slovenci in »težkimi preteklimi jarmi«, ki jo je ustvaril slovenski nacionalni diskurz v 20. stoletju. Zgodba o težko izbrani slovenski svobodi, ki so jo propagirali v času socializma, je bila tako hitro pozabljena, zahodna meja identifikacije pa, v kontekstu razmejevanja z Balkanom in spogledovanja z Evropsko unijo, predstavljena malo bolj na vzhod (prim. Baskar 2003a: 17). Raba mita *antemurale christianitatis* je tako pri mednarodni skupnosti apelirala na priznanje novih držav ter opravičevala njihovo častno (obramba) in zgodovinsko (tisočletna pripadnost) članstvo v Evropi, s tem pa naravno upravičenost do članstva v Evropski uniji, pa tudi v Natu (Lindstrom 2003: 313, 317), medtem ko je pred tem prav isti mit v lamentacijski obliki rabil poudarjanju nacionalne identitete, ki naj bi zrasla, ravno nasprotno, »izpod jarma« nekdanjega imperija.

TRANSMISIJA VEDNOSTI O ISLAMU

V slovenskem družbenem prostoru ne primanjkuje najrazličnejših opomnikov na čase »turških vpadov«. Predstave o »Turkih«, ki so v času osmanskega cesarstva vpadali na ozemlje današnje Slovenije, živijo v nacionalni kulturi, umetnostni dediščini, v medijih in izobraževalnem sistemu. Spomin na »turške vpade« je vpisan v urbane in ruralne pokrajine, v obzidja mest, cerkva, v lokalne toponime, ustno izročilo, ljudske pesmi, lokalne legende, vaške kronike, nacionalno književnost, tekste, ki se uporabljajo v osnovnih in srednjih šolah, ravno tako pa tudi v galerijah in muzejih (prim. Baskar 2002: 4). Ti predstavljajo polje vztrajnih meta-

foričnih opomnikov preteklosti, na katerem se je od 19. stoletja gradila slovenska nacionalna identiteta in so tudi vsakomur dostopni kot elementi v identifikacijskih procesih in pripomočki za interpretacijo sedanjosti.

Iznajdene tradicije so potrebne za vzdrževanje kontinuitete nacije, ideologijo nacije pa verjetno najmočnejše vzdržuje ravno tisto, kar je bilo zapisano in institucionalizirano (prim. Hobsbawn 1988: 13). Zato gre izvore danes aktualnih orientalističnih diskurzov o islamu in muslimanih v Sloveniji iskati predvsem v intelektualni produkciji nacionalnih »mitozgodovin« o obdobju t. i. »turških vpadov«, torej del, ki zgodovino o tem obdobju podajajo skozi prirejena, pogosto zamolčana in tudi izmišljena zgodovinska dejstva (prim. Gingrich 1998: 110, 117–123). Orientalistične podobe o »Turkih« in »turških vpadih« so verjetno najbolj učinkovito posredovane skozi nacionalno književnost, ki je bila ustvarjena konec 19. stoletja, in skozi nacionalno zgodovinopisje.

Dela, kot so Levstikov *Martin Krpan* (1986[1858]), *Jurij Kozjak: slovenski janičar* (Jurčič 1962[1864]) in *Miklova Zala: povest iz turških časov* (Sket 1992[1884]) so nastala v času, ko se je formirala ideja o slovenski naciji. Kot taka odsevajo težnje obdobja, v katerem so nastala, danes pa štejejo za slovensko nacionalno književnost. Osnovana so na motivih iz »turških časov«. Nastala so namreč kot odziv na Levstikov program o »zedinjeni Sloveniji« *Popotovanje iz Litije do Čateža* (1858), v katerem se je ta zavzel za pisanje pripovedi s »turško« tematiko. Po njegovem naj bi Slovenci ravno v času »Turkov« pokazali največ samostojnosti, zaradi česar naj bi jih dela s takšno tematiko tudi najlažje prebudila in zedinila (prim. Levstik 1998: 22, 26). Dela se napajajo v pričevanjih različnih zgodovinskih kronik in v drugih lokalnih opomnikih na »turške čase«, kot taka pa slikovito podajajo enostranske podobe o muslimanskem, »turškem« Drugem. Večina teh del se danes uporablja v šolskih berilih ali pa predstavlja šolsko lektiro pri t. i. domačem branju in bralni znački ali pa je ponujena učiteljem kot dodaten izbor gradiv pri podajanju šolske snovi. Obravnavana so v višjih razredih osnovnih šol.

Tudi slovensko nacionalno zgodovinopisje se izdatno ukvarja s »turškimi vpadi«; zgodovinarji, ki so tudi sami ujeti v orientalistične predstave o Drugem, vednost o domnevno težki »slovenski« preteklosti, povezani s tem obdobjem, neredko posredujejo v enostranski luči. T. i. različne zgodovine Slovencev o obdobju »Turkov«, med katerimi morda večjo avtoriteto uživajo dela, kot so *Kaj pomnimo Slovenci?* (Simoniti 1990a), *Turki so v deželi že: Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju* (Simoniti 1990b), *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja* (Voje 1996), *Zgodovina Slovencev: Od začetkov do 1918* (Inzko 1978), *Zgodovina slovenskega naroda* (Gruden 1910) so kontaminirane z orientalizmi in uspešno podajajo diabolične podobe muslimanov in »Turkov«, na račun katerih gradijo kontinuiteto in homogenost slovenske nacije. Nekatera med omenjenimi deli so tudi predpisana kot pomožni viri za razlago šolske učne snovi in verjetno

je povsem utemeljeno domnevati, da marsikateremu učitelju rabijo kot dopolnilna pomoč pri razlagi materiala v šolskih učbenikih.³

Delež ur, namenjenih obravnavi »turškega« obdobja ali tematik, povezanih z islamom, je v šolskih učnih načrtih sicer precej skromen. V učnem načrtu za devetletko (ibid.) ta predvideva le približno 2 odstotka vseh predvidenih ur pri pouku zgodovine, kar znaša približno pet od 239 ur v štirih letih šolanja v šestem, sedmem, osmem in devetem razredu. Temu primerno je zelo selektivno tudi podajanje snovi; glede na to, da je namenjeno otrokom, starim od 11 do 15 let, pa tudi zelo poenostavljeno. Učni načrt tako predvideva osvojitve razumevanja pojmov, kot so »islam«, »Koran«, »džamija«, »Vojna Krajina«, »uskok«, »janičar«, »krvni davek«, »tabor«, »grmada«, poznavanje zemljevida ozemelj, »ki so jih osvojili Arabci«, »posledic turškega prodiranja na Balkan ter načina življenja in organizacije obrambe v času turških vpadov na Slovensko«. Predvideni standardi znanja naj bi bili doseženi s tem, da se učenci zavedajo, »da je bilo tudi slovensko ozemlje izpostavljeno turškim vpadom«, in v »poznavanju različnih načinov obrambe in obveščanja«, kot so »tabor, Vojna Krajina, ognjeni telefon« (s slednjim je verjetno mišljeno opozarjanje na »turške« napade s kurjenjem kresov). Učni načrt za klasično gimnazijo (ibid.) podajanju snovi o islamu ne posveča dosti več pozornosti kot tisti za osnovno šolo, predvideva pa tudi presenetljivo podobne učne vsebine kot osnovnošolski kurikulum. Edina razlika je pravzaprav v količini podatkov, ki se jih dijaki morajo naučiti.

Po pregledu šolskih zgodovinskih kurikulumov je vsekakor najmočnejši vtis ta, da učni načrti, ki vključujejo učne vsebine o islamu in muslimanih, poudarjajo predvsem tiste aspekte, ki postavljajo islam ob bok z ekspanzivnostjo, nasiljem in strahom. Kljub temu, da naj bi, kot to jasno opiše Irena Šumi, izobraževanje glede na starost učečih se potekalo

... od pozitivnega sporočanja o nekem fenomenu (kako je dejansko bilo) preko komparativnega (kakšni so možni pogledi na isti fenomen) pa do končne analitske razstavitve, ki goji metodični dvom tako, da vse trditve in njihove izrekalce sistematično prevprašuje (kaj povzroči, da je nek fenomen zaznan tako ali drugače (2004:26).

V slovenskem šolstvu vse do stopnje fakultetnega izobraževanja podajanje snovi poteka v obliki pozitivnega sporočanja, ki nikakor ne more spodbujati samostojnega razmišljanja in kritičnega vrednotenja pridobljenih informacij. V slovenskem srednješolskem izobraževanju podajanje vednosti o islamu, musli-

3 Gl. npr. UČNI NAČRT ZA ZGODOVINO V DEVETLETNI OSNOVNI ŠOLI, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=411> (20. 2. 2006) in UČNI NAČRT ZA ZGODOVINO V KLASIČNI GIMNAZIJI, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=411> (20. 2. 2006).

manih in »Turkih« poteka v skoraj enakem pozitivističnem duhu kot v osnovnih šolah. Vendar: če je še nekako razumljivo, da se osnovnošolskim otrokom njihovi vzrasti primerno znanje podaja skozi poenostavitve, pa transmisija takšnih poenostavitev vsekakor postane problematična, kadar je podajana skozi moderno nacionalistično ideologijo in rasistične predsodke, tako kot v primeru »Turkov«, muslimanov in islama. Gimnazijska izobrazba, na primer, v Sloveniji sicer ni tipična izobrazba, vendar pa tradicionalno vodi k visoki humanistični izobrazbi. Bodoči intelektualci, ki se pozneje usmerijo v humanizem, se tako formirajo skozi ideologijo, obremenjeno s predsodki do islama; glede na reakcije mnogih na diskurze, ki so jih sprožili politiki in intelektualci v zvezi z gradnjo džamije, je verjetno utemeljeno domnevati, da večina med tako indoktriniranimi svojih predstav o islamu skozi svojo karierno formacijo ne spremeni. V navajanjih razlogov proti izgradnji džamije je mestni svetnik Mihael Jarc, tudi sam ujet v mreže obmejnega orientalizma, tako povedal sledeče:

Upoštevati je treba tudi zgodovinske dejavnike. Slovenci na območju živijo že 20 stoletij, v srednjem veku pa so muslimanski vojaki napadali naše prednike.⁴

Še enkrat je treba poudariti, da sta danes tako nacionalno zgodovinopisje kot književnost vključena predvsem v vzgojno-izobraževalne procese in sta sestavni del učnih načrtov v osnovnih in srednjih šolah, kar pomeni, da sta institucionalizirana kot uradno, obvezno znanje. Skozi prirejene podobe preteklosti, zastopane v omenjenih delih, se producira in vzdržuje kolektivni nacionalni spomin (torej uporabna preteklost, v katere resničnost ljudje brezpogojno verjamejo; prim. Wertsch 2002: 42 in Lowenthal 1996: 129) na »Turke« in »turške čase«. Ta pa so danes v Sloveniji, kakor je mogoče domnevati, poleg medijsko posredovanih podob o krizi na Bližnjem vzhodu in terorističnih napadih po svetu očitno osrednji vir znanja o islamu.

DEMONIZIRANJE »TURŠKEGA«, MUSLIMANSKEGA DRUGEGA: »MI« IN »ONI«

»Zgodovine Slovencev« in nacionalna književnost o »turških vpadih« poudarjajo predvsem lamentacijsko dimenzijo mita *antemurale christianitatis*. Zgodovinarji se v svojih obravnavah omenjenega obdobja osredotočajo predvsem na opisovanje »turških divjanj« in »turške okrutnosti«, na drugi strani pa temeljito popisujejo trpljenje slovenskega naroda ob »neusmiljenih uničevalnih napadih« (Simoniti 1990b: 37). In čeprav trpljenja ljudi v času vpadov ne gre zanikati, prav tako ne gre zanikati dvoma, ki se poraja ob prebiranju zgodovinskih izvajanj, v katerih je

4 http://24ur.com/bin/article.php?article_id=2038494 (18. 12. 2006).

v ospredju predvsem nizanje podatkov o številu vpadov in njihovih posledicah (prim. Bartulović 2005: 11). Ta včasih operirajo z dvomljivimi podatki, jih mesto-ma celo izumljajo, napihujejo in prirejajo. Mnogi kronisti tistega časa, na katere se zgodovinarji v svojih študijah naslanjajo, so namreč v kontekstu protiturške propagande v svojih poročilih znali močno pretiravati pri opisovanju grozovitosti in mnogokrat prirejali podatke, med katerimi so morda najbolj sporni tisti, ki kažejo zelo napihnjene številke pobitih, ugrabljenih ali odpeljanih v suženjstvo med vpadi *akindžijev*. Kakor navaja Bojan Baskar, »se danes ocenjuje, da so bile resnične izgube približno desetkrat manjše« (Baskar 2002: 4; gl. tudi Jezernik 2004). Vasko Simoniti v svojem delu *Turki so v deželi* že tako kljub temu, da se problematičnosti navedb v srednjeveških kronikah zaveda, enega med »turškimi« vpadi na območje današnje Slovenije leta 1469 opiše tako, da bralec ob njegovih izvajanjih dobi občutek, da na interpretacije »turških vpadov« v srednjeveških kronikah pravzaprav pristaja:

Za seboj so zapustili strašno opustošenje. Požgali in oplenili so vse kraje, ki so jih dosegli, odpeljali mnogo živine, ljudi pa so, če se niso poskrili, ali pobili ali pa odpeljali s seboj v sužnost. Odpeljali naj bi okoli 8000 ljudi, 6000 pobili. Vendar moramo tu pojasniti, da številke odpeljanih, pobitih ali številke o velikosti vojska niso zanesljive in so pogosto močno pretirane. Turški cilj je bil zaseči čim več ujetnikov in plena. Pobijali so stare ljudi, bolnike in majhne otroke, vse druge pa so skušali v čim večjem številu odpeljati s seboj in jih najpogosteje prodati na trgu za sužnje. Divjanje Turkov leta 1469 je kronist Jakob Unrest opisal takole: »Polovili so vse moške, stare in otroke pobili, vse drugo ljudstvo pa odpeljali s seboj. Otroke so nataknilo po plotovih in jih v luže pohodili, ženske v otroški postelji zlorabili, vse cerkve požgali in oropali, rešnje telo neizmerno zasramovali, žene in dekleta so do smrti zlorabili« (Simoniti 1990b: 52).

Po pregledu osnovnošolskih učbenikov, ki se uporabljajo pri pouku zgodovine in spoznavanja družbe, je videti, da snov »turških vpadov« podajajo v enaki lamentacijski maniri kot »zgodovine Slovencev«, le da je ta, v skladu z izobraževalnimi nameni, močno poenostavljena. »Turki« so tako v učbenikih predstavljeni enostransko in skoraj izključno kot zavojevalci in pobijalci, ki so pustošili po ozemlju današnje Slovenije in ugrabljali ter v sužnost vozili majhne dečke. V učbeniku za 5. razred je tako na primer vse, kar otroci izvedo o obdobju »turških vpadov« (poleg tega, da so se ljudje takrat iz »velikega strahu« pred »krvoločnimi turškimi vojaki skrivali na strmi vzpetini s cerkvijo, obzidani z visokim taborskim zidom« in na hribih v opozorilo »prižigali kresove«) (Bogataj idr. 2001: 91), sledeče:

Zavojevalski Turki so plenili po naših krajih, pobijali ljudi, veliko so jih odpeljali tudi v sužnost. Zlasti mlade fantiče so odpeljali v stalno suženjstvo kot bodoče vojščake ali janičarje (Bogataj idr. 2001: 90).

Podobno o stikih z osmansko vojsko v srednjem veku pišejo tudi preostali osnovnošolski učbeniki. Z manjšimi odstopanji v količini podatkov o tem, »do kod so »Turki« do kdaj prodrli«, se motivi »turške« krvoločnosti in nadutosti sicer suhoparno, a zato vztrajno ponavljajo (prim. Janša-Zorn in Mihelič 2001, Simonič Mervic 2003, Žvanut in Vodopivec 2000). Prav gotovo ni dvoma, da je bila osmanska vojska, tako kot katerakoli druga zasedbena vojska, okrutna. Vendar se zdi, da so dejanja okupatorjev slovenskega teritorija v 20. stoletju, torej Italijanov in Nemcev med 1. in 2. svetovno vojno, v primerjavi s »turškimi«, opisovana z veliko več razumevanja, in čeprav grozotna, še vedno razumna, medtem ko so »Turki« v slovenskem orientalističnem diskurzu praviloma označeni predvsem za brezumne primitivce.⁵

Objokovanje zgodovine slovenskega naroda, verjetno zaradi svobode, ki jo dopušča umetniški izraz, doživi svoj poln razcvet ravno v leposlovju. Josip Jurčič tako v *Juriju Kozjaku: slovenskem janičarju* opisuje »turški« napad na Muljavi leta 1475, v katerem je bila iz ljubega miru oskrunjena procesija k cerkvi Matere božje. S spodnjim odstavkom se prične tudi odlomek v berilu za 6. razred osnovnih šol:

Kar se zasliši od vzhoda in severa znani grozoviti krik: »Alah, Alah!« in ko blisk se naglo začuje strašna beseda: »Turki!« In od vzhoda čez Bojanji vrh so dirjali turški konjeniki naravnost po travniku proti množici; od severa, od kloštra, so pa vrele druge čete Turkov. Strah obide ubogo ljudstvo. Kakor jastreb zviška plane med piščeta, da jih nekaj podavi, nekaj razkropi, tako so pridri Turki nadnje. Zdajci se dviga vpitje do neba; vse beži. Večji del ljudi je pobegnil v cerkev in na obzidano pokopališče, nekoliko v bližnjo hosto, nekoliko brez namena in brez glave tja, kamor jih je noga nesla. Veliko pak so jih Turki posekali in pojezdili na travniku, tako da stari ljudje pravijo, da je tekla tačas kri po trati kakor v žlebu potok, da so jo turški konji do členkov gazili. Cerkev in pokopališče, s precej visokim zidom obdano, je bilo natlačeno beguncev, ki so tu iskali zavetja (Jurčič 1962: 59, v: Kocijan in Šimenc 1995: 54).

Opisom surovosti nad »Slovinci« se prav tako ne odreče Rado Murnik v sicer nekoliko poznejšem delu *Lepi janičar* (1977). Čeprav to delo ni obvezno šolsko čtivo, ga v slovenskih šolah še vedno priporočajo pri določenih izbirnih predmetih in pri bralni znački. Murnik opisuje »turško« obleganje Ljubljane leta 1472, pri čemer se, kakor se zdi, naslanja na Grudnove zgodovinske navedbe (1910), ki pa po mnenju Vaska Simonitija sploh niso resnične.⁶ »Turško« krutost in krvoločnost poda s pretresljivim opisom neusmiljenega pobijanja civilnega prebivalstva:

⁵ Za opozorilo o različnih obravnavah »Turkov« in okupatorjev na slovenskem teritoriju v 20. stoletju v slovenskem zgodovinopisju se zahvaljujem Ireni Šumi.

⁶ Napis na cerkvi sv. Petra v Ljubljani, ki priča o njenem domnevnem požigu in izropanju s strani »Turkov« 3.

Skakali so raz konje in sekali po proseče povzdignjenih rokah klečečih kristjanov, stopali otrokom na usta, jih butali ob stene, natikali na plotove in brisali krvave sablje ob ženske lase. Žene so onemele od strahu. Pokrile so si glave s predpasniki in rutami, da ne bi videle strašnega mesarjenja in umirajočih, ki so grgrali v rdečem blatu. Zatiskale so si ušesa, da ne bi čule obupanega kričanja in jokanja, ki se je zaslišalo zdaj tu, zdaj tam in mahoma umolknilo. Onemogle, nepremične, brezvoljne so čakale smrti, kakor čaka zvezana žival mesarski nož. Kri je izdolbla dolge struge v pesek in prah in se stekala v mlake (Murnik 1977: 181).

Nasilna verzija zgodovinskih stikov z muslimani negira ali izkrivlja bolj pozitivne in miroljubne aspekte med nekdanjim osmanskim imperijem in območjem današnje Slovenije. Z ignoriranjem teh aspektov pa nacionalne mitozgodovine reificirajo nasilno opozicijo med »navidezno koherentnimi nami« in nevarnimi turškimi »njimi« (prim. Gingrich 1998: 111). Kakor zapiše Said, je Orientalec »najprej Orientalec, potem človeško bitje in nazadnje spet Orientalec« (Said 1996: 133). Tudi v lamentacijski verziji orientalizma ni nič drugače. »Turški« napadalec je v slovenskih nacionalnih mitozgodovinah poosebljenje zla in nevarnosti, v skladu z orientalističnim pojmovanjem sveta je lahko prikazan le kot krut, amoralen in primitiven napadalec. Ustrezno tipičnim nacionalnim naracijam o preteklosti se zgodovinarji pogosto v prvi vrsti posvečajo prikazovanju tujih zločinskih karakteristik lastnosti in dejanj, medtem ko na zločine »slovenskega« naroda pozabljajo. Nedvomno del slovenske nacionalne mitozgodovine vključuje predstavo o tem, da Slovenci nikoli niso zagrešili nasilja nad kakim drugim narodom in da nikoli niso bili zavojevalci. Tako so le »Turki« tisti, ki so pobijali in njihove krute masakre se opisuje detajlno. V skladu z nacionalnimi ideologijami je, da se poudarja le tista dejanja in karakterne poteze Drugega, ki krepijo nacionalno samopodobo, zanikajo pa se kakršnekoli možne skupne poteze, saj se identiteta gradi na invenciji razlik, ki pa jih je dejansko mogoče ustvariti le iz tistega, kar je v resnici skupno.

V skladu s tem zgodovinski učbeniki, ki v tem smislu snov »turških vpadov« podajajo v najbolj simplificirani obliki, tudi turškega Drugega slikajo v najbolj posplošeni črno-beli podobi. Tako na primer nikjer ne omenjajo soudeležbe krščanskega življa v »turških pohodih« na območja današnje Slovenije. V »turških ropanjih in pobijanjih« so zastopani le muslimani, s tem pa se nasilje predstavlja kot osrednji atribut muslimanov in sploh islama. *Martolozi*, najemniki posebnege reda osmanske vojske, ki so najbolj pustošili na teritoriju današnje Slovenije in med katerimi so bili predvsem vojaki iz vrst privilegiranih slojev krščanskega prebivalstva z Balkana (gl. Voje 1996: 6), se, kadar se govori o »turških pokolih«, ne omenjajo, razen v učbeniku za 8. razred devetletke, vendar ne v kontekstu

junija 1472, naj bi nastal šele leta 1618 (Simoniti 1990b: 58).

njihove »poklicne dejavnosti«, temveč njihovega domnevnega srbskega porekla, kot jih predstavi Benedikt Kuripečič v svojem potopisu po Balkanu z naslovom *Itinerarium*:

V imenovani kraljevini Bosni so tri narodnosti in tri vere. Najprej so tam Bošnjaki, ki so rimskokatoliške vere, in tem je Turek, ko je osvojil Bosno, pustil vero. Drugi so Srbi, ki jih imenujejo Vlahi, mi pa jim pravimo Cigani in Martolozi. Ti prihajajo iz Smedereva in Beograda in so sv. Pavla vere (= pravoslavni). Imamo jih za dobre kristjane, ker ne vidimo, da bi bila kakšna razlika med njihovo in rimsko vero. Turek jim je pustil vero, samo da obdelujejo zemljo (razen tistih, ki jih zavedeta mladost ali lahkomišelnost, da se poturčijo), pustil pa jim je tudi svečenike, cerkve in druge obrede [...] Imenovani kristjani obeh plemen se oblačijo skoraj čisto tako kot Turki, od njih jih loči samo to, da si ne brijejo glav. Tretji narod so pravi Turki, ki so vojaki in uradniki in popolnoma tiransko vladajo nad obema prej omenjenima krščanskima narodoma (Kuripečič, v Žvanut in Vodopivec 2000: 44).

V slovenskem leposlovju so še posebej priljubljene zgodbe o ugrabljenih fantih in lepih mladih ženskah. Te so

... pogosto zasnovane na kronikah, ki se nanašajo na resnične konjeniške vpade, njihova interpretacija pa sledi osnovne predpostavke sodobnega nacionalnega zgodovinopisja. V skladu z njimi muslimanski konjeniki vselej izkazujejo fanatičnost, v kateri silijo svoje krščanske ujetnike k spreobrnitvi. Še posebej vznemirljiv motiv predstavljajo ugrabitve mladeničev, namenjenih za izšolanje v janičarje. Upodabljeni so ugrabljeni v ranem otroštvu, kar zagotavlja pozabo vsega v zvezi z njihovo domovino. Njihovo šolanje je predstavljeno kot svojevrsten »memoricid«, saj pisci predpostavljajo, da janičarji ob vrnitvi v rodne kraje v primeru spominjanja svoje prave identitete ne bi mogli jezdit nad svoje in pobijati sonarodnjakov, morda sorodnikov ali celo lastnih staršev (Baskar 2002: 5).

V skladu z nacionalno naracijo je slovenska krepost vpisana v srcu in genih, kar preprečuje dokončno spozabo v okrutnosti: Slovenski janičar Jurij Kozjak tako kljub dolgoletnemu »memoricidu« v janičarskih vrstah ohrani neomadeževano srce in občutek za vojaško moralno etiko:

Hrabri janičar, Marka Kozjaka sin, postal je v kratkem polkovnik v svoji orti (kakor se je imenovala večja ali manjša četa janičarska) in ni ga bilo mimo njega hrabrejšega in strašnejšega v boju. Ločil pa se je od svojih tovarišev, da ni hlepel po ropanju in moritvi slabih, neoroženih ljudi; in tako je neka-ko njegovo pošteno srce tudi pod tujim odelom v tuji divji družini ostalo neomadeževano. Sicer ni vprašal, zakaj se vojuje; šel je vsekam, kamor so

ljuti Turki nesli zastave svojega preroka Mohameda, ali bojeval se je z vojaki, ne z otroki in ženami (Jurčič 1962: 94).

Tudi povest o Miklovi Zali je zgrajena okoli tipičnega motiva obmejnega orientalizma, v katerem kot ženske nastopajo ugrabljena »domača« dekleta, ki jih ogroža »ošabni Turek«. Zala je upodobljena kot pobožno, lepo, krščansko, slovensko dekle, ki kljub temu, da je odpeljana v sultanov harem (arabsko: *harâm*, »nedotakljivost«, »zasebnost«),⁷ kjer je prisiljena zapustiti krščansko vero, ostane zvesta svoji veri in domovini (Sket 1992). V Malem leksikonu, volumen *Slovenski literarni junaki*, je Miklova Zala predstavljena kot »simbol vere, ljubezni do domovine, koroškega slovenstva«, avtorja leksikona (Lah in Inkret 2002: 283) pa zatrjuje, da naj bi bila kot literarna oseba oblikovana v skladu z vzgojnimi zahtevami in krščanskimi vrednotami pobožne, mohorjanske pripovedi. Dejstvo, da je bila Zala, kakor opisuje povest, ne samo odpeljana v sultanov harem, temveč je tam ostala celih sedem let kot sultanova najlepša žena, na njeno spodobnost in zvestobo do nesojenega ženina Mirka ne vrže niti najrahljše sence dvoma. Spolna nemorala je v orientalističnih diskurzih namreč vedno znak Drugega: vsak rasizem, kar orientalizem nedvomno je, v svojem jedru nosi seksualno fantazmo. Ta je vedno utemeljena na takšni ali drugačni animaličnosti Drugega. Že Edward Said je trdil, da je zveza med Orientom in spolom med najbolj vztrajnimi temami orientalističnega diskurza, v katerem se Orientalcem pripisuje nebrzdano in neomajno strast, neutrudno senzualnost in razplodno energijo ter napeljuje na seksualno obljubo, z vsem tem pa žali občutek za spodobnost Drugega (prim. Said 1996: 212). Evropske ženske so v takšnih diskurzih vedno nosilke moralnosti, pa naj gre za njihove reprezentacije v kolonialnih ali obmejnih različicah orientalizma. Kot navaja Ann Laura Stoler v svojem delu, v katerem prevprašuje zvezo med kolonializmom, raso, intimnostjo, spolom in seksualnostjo na primeru nizozemskih kolonij v Aziji, v nasprotju z azijskimi ženskami, ki so v delih nizozemskih imperialnih moških kot domnevno »naravno« in izdatno poltene osrednji predmet njihovega voajerizma, evropske ženske, ki v teh delih sicer niso pogosto reprezentirane,

7 Harem je popačenka arabske besede *harim*, ki izhaja iz istega korena (*h-r-m*) kot beseda *haram*, ki pomeni 'nedotakljivost' (angl. *sacred*; El Guindi 1999: 25) in tudi beseda *hurma*, ki se po pomenu še najbolj približa pojmovanju zasebnosti v arabski kulturi (arabščina namreč ekvivalentnega izraza za zasebnost, kot je ta pojmovana na Zahodu, ne pozna; El Guindi 1999: 81) in *mahrem*, ki označuje moške sorodnike, za katere za žensko velja tabu incesta (El Guindi 1999: 85). Oba izraza, arabski *harim* in turški *haramlik* se nanašata tako na ženske enega gospodinjstva kot tudi na ženski del hiše, kamor tuji moški nimajo vstopa. Fatima Mernissi loči med dvema vrstama harema, in sicer med imperialnim in družinskim haremom. Imperialni harem je tisti, ki je burkal domišljijo na Zahodu in je cvetel v času teritorialnih osvajanj muslimanskih dinastij in akumulacije njihovega bogastva; začeni z arabsko dinastijo Omajadov v Damasku v 7. stoletju in vse do 1909, ko je bil zadnji osmanski sultan Abdul Hamid II. vržen z oblasti, njegov harem pa razpuščen. Družinski harem je za Mernissijevo tisti, ki je še naprej obstajal po letu 1909, ko so bili muslimanski teritoriji okupirani in kolonizirani. To so bile pravzaprav razširjene družine brez sužnjev in evnuhov, ponavadi utemeljene na monogamnih zakonskih parih, ki so dosledno ohranjale tradicijo, po kateri je gibanje žensk omejeno (Mernissi 2003: 42-43).

nastopajo kot njihovo živo nasprotje, njihove »obrnjene podobe« (Stoler 2002: 44). V kolonialnem orientalizmu seksualna fantazma Evropejca nikoli ne vključuje žensk iz njegove lastne skupnosti, vendar so slednje predstavljene kot predmet poželenja nemoralnega Drugega, pred katerim jo je treba obvarovati. Čeprav, kakor navaja Stolerjeva, romani in spomini kategorično izpuščajo evropske ženske iz seksualnih fantazem evropskih moških, so si ti isti moški svoje ženske predstavljali kot predmet poželenja in skušnjave Drugih. V takšnem kontekstu so bile evropske ženske zagledane kot tiste, ki potrebujejo zaščito pred »primitivnimi« seksualnimi nagoni, ki naj bi jih pogled nanje v Drugem prebujal (Stoler 2002: 58). Enako velja tudi za obmejni orientalizem. V Sketovi povesti tako Zalikina krepost »po čudežu« ostane neomadeževana (vendar ne po zaslugi herojskega Korošca Mirka, saj se Zala reši kar sama!).

Po drugi strani se nasproti takšnim opisom slovenske kreposti v leposlovnih mitozgodovinah izrisuje bestialnost »turških« zavojevalcev, ki v svoja razuzdana proslavljanja vojaških zmag nad »krepostnimi« krščanskimi dušami vključujejo tudi »nespodobno« poniževanje slovenskih žena in deklet. V Murnikovem *Lepem Janičarju* je takšna bestialna nemorala opisana takole:

Povsod so konjeniki lovili žene in dekleta ter se z ostudnim grohotom rogali obupanim žrtvam vpričo njih mož in ženinov in staršev. Povsod so pobili pastirje, poklali prašiče in odgnali črede. Prizanašali niso nikomur, niti bolnim materam niti dojenčkom; te so nabadali na sulice in jih metali po kolovozih. Zlasti so besneli in divjali, kadar so bili pijani vina in hašiša. Posebno neusmiljeno so mučili stare mašnike in jim trli pokajoče kosti, preden so jih poklali. Povsod so zaznamovali njih pot plameni, mrličiči, gavrani (Murnik 1977: 175).

Slovenstvo, ki naj bi ga odlikovalo pobožno krščanstvo, skromnost, lepota, iskrenost, domoljubje, pogum, preprostost, žrtvovanje za ljubezen in domovino, se v literarnih delih ostro zarisuje nasproti »Turkom«, ki so v skladu z orientalistično prakso ravno nasprotno upodobljeni kot primitivni in animalični nemoralneži in divji nasilneži.

V vseh obravnavanih zgodovinskih kot tudi literarnih mitozgodovinah je v opisih »turškega« Drugega, ki se izrisuje kot negativni antipod slovenstva, močno izražena vsevednost avtorjev, ki se ne ubadajo z drugo platjo medalje o »turških vpadih«. »Turški« Drugi nikoli ne spregovori v svojem imenu, kar seveda močno olajšuje njegovo shematizirano upodabljanje. Voje tako priznava, da so slovenski zgodovinarji svoja dela gradili predvsem na arhivskih dokumentih, zapisanih v jezikih, ki jih ti obvladujejo, medtem ko so »turški« viri, ki bi zgodovino potencialno lahko predstavili v drugačni luči, zaradi njihovega neobvladovanja arabske pisave in turščine ostali zamolčani (prim. Voje 1996: 5).

To dejstvo nedvoumno govori o kontaminaciji zgodovinskega diskurza z orientalizmom na zelo podoben način, kot to opiše Edward Said (1996). V svojem znamenitem klasičnem delu opisuje kolonialno držo angleške in francoske znanstvene in umetniške orientalistične produkcije 18. in 19. stoletja, ki v svoja dela praviloma ni vključevala pričevanj »Orientalcev« in je tako močno prikrajala resnice o »Orientu«, ki se jih zaradi geografske oddaljenosti kolonij ni dalo preverjati in so se kot take trdovratno zasidrale v evropski zavesti o »Orientu« in »Orientalcih« (gl. tudi Lewis 1996). Tako obmejni kot klasični orientalizem imata nedvomno skupno ideološko podstat, saj se oba navezujeta na ljudi, ki se v orientalističnih diskurzih ne morejo reprezentirati sami. Oba v svojih diskurzih in reprezentacijah izkoriščata stereotipne kulturne repertoarje o Orientalcih, muslimanih, iz katerih je izvzeta njihova resnična, heterogena realnost, zato pa toliko bolj poudarjena tista orientalizirana (gl. Gingrich 1998: 121).

Z opažanji Saida in Gingricha o tem, da gre pri orientalizemih vedno za reprezentacije Drugega, ki se mu ne dovoli do besede, verjetno lahko pojasnimo, zakaj je raba »nemih« podob obmejnega orientalizma tako močno prisotna tudi v slovenskih nacionalističnih diskurzih. Kakor ugotavlja politolog Michael Billing, je nacionalizem ideologija »prve osebe množine«, ki nas uči o tem, kdo smo, obenem pa tudi ideologija »tretje osebe množine«, saj si lastno nacionalno skupnost lahko zamislimo šele, ko si lahko hkrati zamislimo skupnosti tujcev.⁸ Tako pravi, da »mi« kot nacija nikakor ne moremo obstajati brez »njih«, o katerih govorimo, saj se skozi govor o »njih« konstruira naša identiteta (prim. 1995: 78–79, 87). Pri tem kot sredstvo razlikovanja med »nami« in »njimi« uporabljamo stereotipe o Drugih, o »njih«, ki nastopajo v funkciji utrjevanja naših trditev o naši edinstveni identiteti (prim. 1995: 81). Vendar: o »nas« in »njih« lahko govorimo na različne načine. Drugega lahko pustimo tudi do besede in mu pustimo, da se v debati z »nami« prezentira sam. Takšna debata pa odpira možnost ugotovitve, da je Drugi pravzaprav na nek način tak, kot smo tudi sami (prim. 1995: 87). V slovenskih orientalističnih mitozgodovinah, skozi katere se konstruira slovenska nacionalna identiteta, do takšnega dialoga z islamskim Drugim vsekakor še ni prišlo.

»KRŠČANSTVO« IN »EVROPSKI PROSTOR«

Lamentacijska orientalistična verzija mita *antemurale* v slovenski nacionalni mitozgodovini demonizira »turškega« Drugega in predstavlja trden temelj, na katerem se gradi nacionalna identiteta. Iz uvoda Vojetovega dela *Slovenci pod*

⁸ Pred njim sta sorodno misel izrazila vsaj še Gregory Bateson (1979) in za njim Thomas Hylland Eriksen (1993).

pritisikom turškega nasilja je tako mogoče razbrati nacionalistične aspiracije v zgodovinskih obravnava »turških vpadov«:

Slovensko zgodovinopisje uvršča 15. in 16. stoletje med najtežja in prelomna obdobja v slovenski zgodovini. Malokateri dogodki so se tako globoko vtisnili v spomin ljudi in pustili v virih toliko pričevanj kot turški vpadi. Njim se pripisuje pomen dejavnika, ki je krepil zavest o pripadnosti slovenskih dežel svetu krščanstva in zavest posameznika o pripadnosti deželi in domovini. Turki so vplivali na oblikovanje domovinske zavesti. Slovenski narod se je obranil pritiska z jugovzhoda, z Balkana, in ohranil stik s civilizacijo in kulturo zahodne Evrope. Preučevanje turških vpadov, obrambe pred njimi in posledic je pomenilo zato eno velikih tem slovenskega zgodovinopisja (Voje 1996: 5).

Nacionalno zgodovinopisje teritorij današnje Slovenije vztrajno predstavlja kot »predzidje krščanstva« (Simoniti 1990b: 192) in »branik krščanske Evrope« (Gruden 1910: 321). Funkcija vztrajne retorike o uspešni, a žrtev polni ubranitvi pred »Turki« pa je očitno predvsem v težnji prikazati slovensko pripadnost krščanskemu svetu in Zahodni Evropi, ki je še posebej v kontekstu sodobnih političnih procesov v zadnjem času postala nadvse aktualna. Ob tem se seveda postavlja vprašanje, ali so v srednjem veku pripadnosti »svetu krščanstva«, »civilizaciji in kulturi Zahodne Evrope« res predstavljale vrednote, na katere se je lahko skliceval srednjeveški Kranjec, ali pa so te postale vrednote šele v sodobnosti, ko se v kontekstu evropskih integrativnih procesov izumlja skupna evropska tradicija, brišejo notranje (nacionalne) meje in ustvarja enotna zunanja evropska meja; z ustvarjanjem skupnega zunanjega ekonomskega in kulturnega sovražnika pa se ustvarja tudi enotna evropska identiteta.

Kot zapiše Irena Šumi, ima nacionalna zgodovina, izum 19. stoletja, univerzalno lastnost, da dogodke bere skozi modernistično osmišljanje pomenov »za nazaj«. Ljudem, ki so živeli pet, šest stoletij nazaj, se tako pripisujejo razmišljanja in početja, ki so interpretirana skozi optiko sedanosti in njenih predsodkov, ki jih ljudje pred tolikimi stoletji prav gotovo niso mogli imeti, saj niso imeli današnjega pogleda na svet (Šumi 2004: 25). V tem kontekstu je prav gotovo zanimivo zgornje izvajanje, v katerem so srednjeveški Kranjci, Korošci in Štajerci poimenovani »slovenski narod«, saj si je zelo težko predstavljati, da bi se kakšen Kranjec v 15. stoletju komu predstavil za Slovenca. Ravno tako se postavlja vprašanje o tem, na kakšen način se je krepila zavest o pripadnosti slovenski deželi in oblikovala zgodovinska zavest o domovini pet stoletij prej, preden je ta dejansko bila formirana, razen če je zavest o slovenski domovini in seveda o slovenskem narodu nemara že takrat obstajala v nekakšni obliki »zaledne vednosti«, kot sta se izrazila avtorja

semantične analize zgodovinskega učbenika za 8. razred osnovnih šol⁹ (prim. Čepič in Vogrinčič 2003: 325–6).

Slovenci so torej v obravnavani literaturi predstavljeni kot narod že v času, ko to še niso bili. Pogosto se jim pripisuje »nacionalno prebujenje«, torej proces, ki sugerira, da so od vedno obstajali kot narod, le da tega niso vedeli (prim. White 2000: 52–3), poleg tega pa tudi, da so že v srednjem veku svojo pripadnost opredeljevali glede na opredelitve sveta, ki so se dejansko formirale nekaj stoletij pozneje. »Zahodna Evropa«, »svet krščanstva«, »Slovenija«, »Slovenci« ipd. – raba tovrstne terminologije v zgodovinopisju priča, da se zgodovina vselej vzpostavlja le za nazaj.

V skladu z nacionalnim zgodovinopisjem uporabljajo enako terminologijo tudi šolski učbeniki. Sintagme kot so »Obramba krščanske Evrope« (Vodopivec in Žvanut 2000: 42) ali »Turški vpadi na slovensko ozemlje« (Simonič Mervic 2003: 178) niso nič neobičajnega. V učbeniku za 8. razred osnovnih šol se tako uvaja »slovenske dežele« že v 16. stoletju:

Soseščino turške države so najbolj občutili ostanki Hrvaške in Ogrske ter Štajerska, Kranjska in Koroška. Najhujši turški vpadi v slovenske dežele (z izjemo Koroške) so se vrstili v letih, ko je Sulejman pripravljal svoj pohod na Dunaj (Vodopivec in Žvanut 2000: 42).

Obmejni orientalizem je tesno povezan tudi s konstrukcijo nacionalnega prostora, saj se je zgodovina vojaških in kulturnih stikov z »Orientom« odvijala kar neposredno, v njem samem. Kakor navaja Gingrich, gre pri obmejnem orientalizmu poleg konceptualne delitve na »nas« (Evropejce, kristjane) in »njih« (Orientalce, muslimane), zaradi katerih »smo bili mi« skoraj uničeni, tudi za prostorsko delitev (prim. Gingrich 1998: 117). Učinek srečanj s »Turki« naj bi bil po reprezentacijah nacionalnih naracij torej tudi v tem, da je bil »slovenski narod« prav zaradi »Turkov« trdneje »priklenjen« na »slovensko zemljo«, na kateri pa naj bi že od nekdaj živel in kar naj bi mu dajalo pravico do teritorija, na katerem je bojda »vzniknil« in ga uspel uspešno obraniti. Simoniti tako zapiše, da je v obdobju »turških obleganj« »dežela postala več kot zgolj geografski prostor bivanja. Postala je prostor s čustveno vsebino. Dežela je postala domovina« (1990a: 11). Takšno pisanje o čustveni navezanosti na domovino, ki bo šele nastala, pa na srednjeveške prebivalce teritorija današnje Slovenije ponovno projicira občutke, ki v resnici predstavljajo sodobno nacionalno fantazmo o avtohtonizmu.

Predpostavlja se torej, da je nenehna ogroženost vplivala na prebujanje ljubezni do domovine in na večjo kohezivnost njenih prebivalcev. Prostor se naci-

⁹ Maja Žvanut in Peter Vodopivec (2000) *Vzpon meščanstva: zgodovina za 8. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.

onalizira, njegovi prebivalci postanejo Slovenci v slovenski domovini. Ker je to prostor napolnjen s čustveno vsebino, torej s spomini na »prednike«, ki so se zanj bojevali, je dojet kot last naroda (prim. White 2000: 253). Z lamentacijskimi reprezentacijami boja proti »turškim vpadam« se torej gradita domnevni nacionalna kontinuiteta in nacionalna identiteta, ki sta povezani s prostorom (prim. Gingrich 1998: 117).

REPREZENTACIJE ISLAMA

Nacionalne mitozgodovine o »Turkih« govorijo o njih predvsem kot o muslimanih. V kontekstu islamofobije na Slovenskem so nedvomno najbolj problematični opisi, v katerih je islam, seveda povsem prikrojen potrebam nacionalne ideologije, poudarjen kot tisti, ki upravlja s »Turki« v njihovi okrutnosti. Vpadi namreč niso prikazani kot osvajalski in roparski pohodi, temveč kot napadi, gnani od divje vere:

Turki so se bili ko divji. Ne samo lakomnost po blagu in želja, da bi si pridobili ujetnikov, tudi turška vera sama je priganjala Turka, da je divjal zoper kristijane, kajti veroval je, da mu je dolžnost bojevati se z vsakim, ki ni mohamedanec. Sicer je mislil, da sam svoje smrti pospešiti ne more, da le tačas pride, kadar mu jo Allah (Bog) pošlje in da bode veliko večje zasluge imel na drugem svetu, ako umrje v boju s sovražniki svoje vere (Jurčič 1962: 78).

Islam je zelo poenostavljeno pogosto poudarjen kot odločilna poteza, ki opredeljuje vedenje »turških« napadalcev:

Po Koranu je bil vsak vernik dolžan širiti islam zlepa ali zgrda, pa tudi z ognjem in mečem. Kdor pade v boju za vero muslimanov, torej bogu vdanih, bo po smrti užival radost pri Alahu (Inzko 1978: 65).

Islam naj bi determiniral »turško« nasilje, nemoralo, pa tudi sovražnost do vsega krščanskega. Po zastareli, a preživeli miselnosti naj bi bil cilj Osmanov širjenje islama z ognjem in mečem, vendar njihove osvajalske vojne niso bile prav nič bolj verskega značaja kot npr. križarski pohodi (prim. Cardini 2003: 11). V obeh primerih je šlo za teritorialna osvajanja, ki jih je ideološko osmišljala ideologija širjenja ali obrambe vere.

Tudi v šolskih učbenikih se o muslimanih govori skoraj izključno kot o Turkih. Sam islam kot vero se sicer obravnava v zgodovinskem učbeniku za 6. razred osnovnih šol pri temi arabskih osvajanj v srednjem veku. Te se enostavno ize-

načuje z domnevno islamsko ekspanzivnostjo,¹⁰ ta pa se pozneje v učbeniku kratkoma preslika še na »turška osvajanja«. Tistih nekaj skopih podatkov, ki jih učenci pri pouku pridobijo o islamu, je izredno enostranskih in so tavitološki nabor stereotipov o islamu, ki jih danes zna po vsej verjetnosti na izust naštet vsak povprečen slovenski državljan. Tako se omenja preroka Mohameda, hidžro (arabsko: *hidra*, »preselitev«)¹¹ iz Meke v Medino, navedena je skrajno prirejena razlaga oblačenja muslimanskih žensk in njihovega domnevno moškim podrejenega položaja, ravno tako skrajno je omejena tudi razlaga džihada (arabsko: *dihād*): svete vojne, v kateri se širi islamsko vero;¹² sicer korektno, a skopo je omenjen Koran in označen kot »sveta knjiga« muslimanov, v kateri so predpisane »verske obveznosti, prazniki in prehrana: verniki ne smejo jesti svinjine in piti alkohola« (Janša-Zorn in Mihelič 2001: 95). S tem se repertoar skrajno selektivnega znanja o islamu tudi konča. Pod fotografijo v učbeniku, na kateri sta v hrbet slikani muslimanki v čadorjih, piše:

Sodobni muslimanki v značilni noši. Muslimanske ženske v strogo pravovernem muslimanskem okolju se v javnosti ne smejo kazati razoglave in odkritega obličja. V islamskem nauku so možje stopnjo nad ženami, veljajo za vrednejše in sposobnejše od njih. Žena brez njegovega dovoljenja ne sme iz hiše. Mož sme ženo celo nagnati (Janša-Zorn in Mihelič 2001: 95).

Avtorici ne povesta niti, od kod je fotografija, niti za katere muslimane gre, niti ne pojasnita konteksta prizora. Čador seveda ni tipična noša muslimank, nosijo ga le določene muslimanke v specifičnih geografskih in družbenopolitičnih kontekstih, danes pa je verjetno najbolj razširjen v Iranu, kjer njegova raba ni regulirana s strani islama ali represivnih moških, kakor se na splošno domneva, temveč s

10 Franco Cardini tako navaja (prim. 2003: 13), da »islamska ekspanzija nikdar ni bila hudourniško, nezadržno vojaško zavojevanje«, temveč da je šlo po letu 630 bolj kot za nasilno islamizacijo za »ne vedno povezan in nepretrgan proces osvajanja ter nikoli eksplicitno izzvano in še manj prisiljeno spreobračanje skupin«. Spreobračanja naj bi v resnici pogosto potekala kot reakcija na nezadovoljujoče razmere, v katerih so ljudje živeli v starih gospostvih (npr. monofizitski kristjani v Siriji in Egiptu, s katerimi so trdo ravnale oblasti bazileja iz Bizanca ali ljudstva, podrejena sasanidskemu šahu) in tudi tisti, ki so se odločali, da zadržijo svojo vero in plačujejo *džizijo* (arabsko: *dizya*, 'glavarina') ter *haradž* (arabsko: *harād*, 'davščina na zemljiško posest'), naložena nemuslimanom, da bi bili (zaščiteni), hkrati pa tudi pokorni, naj bi s tem dejanjem kazali na to, da so imeli vladavino nevernikov za znosnejšo od vladavine sovornikov.

11 Preselitev, ki zaznamuje začetek islamskega obdobja. Bolj kot geografski premik, *hidžra* označuje razdor z družino, klanom in povezavo z drugimi klani. V zgodovini islama je ključnega pomena, saj deli čas na dve obdobji. Na obdobje pred *hidžro* (obdobje plemenske ureditve) in obdobje nove dobe, utemeljene na islamu, ki obenem predstavlja versko sporočilo in organizacijo nove verske skupnosti (prim. Delcambre 1994[1987]: 65).

12 Koran v resnici na niti enem mestu za vojno ne uporabi oznake »sveta«. V nasprotju s Koranom pa v Stari zavezi Biblije, v svetem pismu Judov in kristjanov izrecno piše: »posvetite se za boj proti ...«, v novejših prevodih pa celo neposredno: »okličite sveto vojno proti Sionu« (Jer 6, 4) (gl. Kerševan 2003: 31). Razlaga islama skozi krščansko optiko je očitno vseprisotna.

strani države, ki pokrivanje zakonsko predpisuje ne glede na osebna prepričanja žensk, ki morajo te zakone spoštovati (gl. npr. El Guindi 1999 in Baker 1997). Sicer avtorici poskusita omiliti svojo ugotovitev in jo primerjati s podobno situacijo iz zgodovine kristjanov, zato nadaljujeta:

Tudi krščanstvo je v prvih stoletjih priznavalo ženi le duhovno enakopravnost z moškim, medtem ko je njeno telo v primerjavi z moškim veljalo za nepopolno (Janša-Zorn in Mihelič 2001: 95).

Tako vzpostavita še en predsodek, namreč tisti o domnevni linearni zaostalosti islama in muslimanov v primerjavi z domnevno modernim Zahodom (prim. Cardini 2003: 9–10). Gre za klasični stereotip o tem, da so se interpretacije in verske prakse v krščanstvu skozi čas spreminjale in razvijale, medtem ko je islam v preteklosti okamenel skupek verskih predpisov, zbranih v Koranu, ki jih vsi muslimani po svetu v vseh časih v vsakdanjem življenju ali ob posebnih priložnostih interpretirajo, razumejo in prakticirajo na povsem enak, nespremenjen način. Takšne trditve so uglašene z orientalistično retoriko, saj orientalizem nikoli ne spremeni svojega mnenja o Orientu ali Orientalcu, ki je zanj tako vedno enak (Said 1996: 128). Pri tem seveda vztrajno vzdržujeta tudi dihotomijo »krščanski in islamski svet« in s tem svet delita na »naš« in »tuj«, »bližnji« in »oddaljeni«, konec koncev na »prijazen« in »nevaren«, torej na »dober« in »slab«. Tako konstruirata časovno, geografsko in kulturno distanco med muslimani in kristjani, med Orientom in Zahodom.

Po kratkem uvodu o tem, kako se je prerok Mohamed v daljni Meki »čutil poklicanega za oznanjanje nove vere« (Janša-Zorn in Mihelič 2001: 94) in se je moral zaradi številnih nasprotnikov s somišljeniki preseliti v Medino, avtorici učbenika kratko in jedrnato podata še »bistveni« nauk te nove »ekspanzivne« in »nasilne« vere:

Njegov nauk se je v nekaj letih razširil po vsej Arabiji in združil arabsko ljudstvo, Mohamed pa se je vrnil v Meko. Sveta dolžnost muslimanskih vernikov je bila, da z vsemi sredstvi, tudi z orožjem, širijo islamsko vero. Zato se je islam razvil v ekspanzivno versko silo [...] islamsko vero so po Mohamedovi smrti širili njegovi nasledniki, kalifi. Vojskovali so osvajalske, svete vojne proti drugovercem (Janša-Zorn in Mihelič 2001: 95).

V rubriki »Novi pojmi« je v učbeniku na zelo enodimenzionalen način pojasnjena ta skrivnostna ekspanzivna sila islama, ki se skriva v na Zahodu tolikokrat izrabljeni magični besedi *džihad*: »verska vojna s ciljem širitve islamske vere« (Janša-Zorn in Mihelič 2001: 96). Avtorici s takšno obravnavo le ponavljata stereotip o islamu in nasilju, ki naj bi bil utemeljen v *džihadu* in tako gladko zanemarita vse druge vidike *džihada*, ki ne zajemajo vojskovanja ali kakršnekoli druge oblike prelivanja krvi, marsikateremu muslimanu pa so tudi bolj pomemben vidik od

vojsčakaškega. Za vojni spopad in rabo vojaških sredstev *Koran* namreč večino časa uporablja termin *kital* (arabsko: *qitāl*), in le v manjšini primerov *džihad*, ki označuje tudi »prizadevanje za božjo stvar«, »prizadevanje, napor na božji poti«. V starejših *ajetih* (arabsko: *āya*, »dokaz«, »koranski verz«) iz Meke je beseda *džihad* uporabljena v smislu nenasilnega prizadevanja za božjo stvar s prepričevanjem in vzgledi. Sicer ta lahko označuje tudi »bojevanje«, vendar ne nujno z orožjem. V *Koranu* je kljub spodbujanju k oboroženemu boju v primeru ogroženosti vere ali vernikov (zlasti v medinskih *ajetih* – »Zlo dejanje naj se povrne z enakim ...«; 42: 40) prisotna tudi miroljubna nota, saj *Koran* pravi: »če sovražnik odneha, odnehajte ...«, »ne prestopajte meje, ne napadajte prvi ...« (2: 190–3), ter daje prednost spravi: »Kdor pa odpusti in se je pripravljen spraviti – Bog ga bo nagradil«, »Odvрни zlo dejanje z dobrim« (23: 96). Mohamedu se celo pripisuje *hadis* (arabsko: *hadīth*, »prenos«, »tradicija«),¹³ da je pravi *džihad* za vsakega človeka boj s samim seboj, z zlom v njem samem (prim. Kerševan 2003: 31–33). Po mojih izkušnjah številni muslimani, ki živijo v Sloveniji, *džihad* razumejo prav v skladu s tem *hadisom*.

Zaradi vsega navedenega je enačenje *džihada* s sveto vojno zgrešeno, pa naj se nanj sklicujejo ekstremisti pri svojih terorističnih dejanjih proti nevernikom (nemuslimanom) ali pa avtorji šolskih učbenikov, ki termin nekritično razlagajo. Tako se zgodovinska vojaška osvajanja muslimanskih vladarjev, ki niso bila verskega značaja, saj se je v njih načelo pravične in obrambne vojne muslimanov in islama z izkrivljanjem koranskih opredelitev zlorabljalo za opravičevanje napadalnih in osvajalnih vojn,¹⁴ kratkomalo izenačuje z islamom. Prirejena ideja *džihada* se v učbeniku pojavi, kot rečeno, še enkrat, in sicer v zvezi s »Turki« in »turškimi osvajanji«:

13 *Hadisi* so zbirke izrekov in dejanj iz življenja preroka Mohameda in njegovih slednikov, ki so temelj *sume*. Med *ulemo* (islamski intelektualci) se je razvila bogata in elaborirana znanost o *hadisih* z namenom preverjanja njihove verodostojnosti. Pri vsakem *hadisu* se preverja, kdo med Mohamedovimi sodobniki, ki je bil priča določenemu izreku ali dejanju, ga je izrekel ter v kakšnih okoliščinah. Poleg tega se z namenom preverjanja njihove zanesljivosti in avtentičnosti preverja tudi niz ljudi, ki so ga prenašali dalje, saj so bili *hadisi* zbrani šele po smrti preroka Mohameda. Med prenašalci *hadisov* je mnogo žensk, zbirali in razlagali pa so jih izključno moški. Zbrani so v istoimenskih knjigah (*Hadisi*), ki so naslovljene z imeni njihovih zbiralcev in razlagalcev. Priznanih je devet zbirk, ki tematsko obravnavajo različne vidike življenja muslimanov po Mohamedovem zgledu, med njimi pa kot najbolj zanesljivi veljata *Sahih Muslim* in *Sahih al-Buhari* (arabsko: *sahih*, 'avtentično', 'verodostojno'; Al Bukhari in Muslim: imena avtorjev zbirk; prim. El Guindi 1999: 198 in Mernissi 1991: 3).

14 Gre za doktrino omajadskih kalifov, ki se je ohranila vse dokler so muslimanski vladarji vodili osvajalno vojno, za t. i. *futiha* vojne, 'vojne odpiranja', po kateri naj bi imeli muslimanski vladarji pravico in dolžnost voditi vojno za širitev islama, širitev 'hiše miru' (arabsko: *daru islam*). Po tej doktrini naj bi bil islam ponujen vsemu svetu in tisti vladarji in ljudstva, ki so ga bili pripravljeni sprejeti, so se pridružili »hiši miru«, v kateri ni vojne, ravno tako pa so lahko v primeru judovstva ali krščanstva zadržali svojo vero in za zaščito svojega položaja muslimanskemu vladarju plačevali davek. Vojne so se tako začele s pozivom v islam, ki so jo po tej doktrini izzvali nemuslimanski nasprotniki, ki se niso želeli pridružiti »hiši miru« in tako onemogočali in ogrožali širjenje prave vere. Zapoved, da muslimani ne smejo ubijati vernikov, se je v takšnih primerih zaobšlo na način, da se je nasprotnika vnaprej razglasilo za nevernika (gl. Kerševan 2003: 31–32).

Muslimanski Turki, Seldžuki in Osmani so se v Malo Azijo umaknili pred Mongoli. Proti koncu 13. stoletja so ustvarili močno turško državo. [...] Versko prepričanje jim je narekovalo širitev islama s sveto vojno proti drugovercem (Janša-Zorn in Mihelič 2001: 154).

S paralelami med islamom, ekspanzivnostjo in »turškimi vpadi« se utrjujejo stereotipi o islamu in muslimanih, ki prevladujejo v sodobnih zahodnih percepcijah in ki v svoji poenostavljeni verziji islam pogosto izenačujejo s sodobnim terorizmom.

ZAKLJUČEK: PODOBE PRETEKLOSTI – ORODJE ZA INTERPRETACIJO SODOBNOSTI

Opisane prirejene podobe preteklosti nikakor niso nedolžne, saj se aluzije na »Turke« in »turške vpade«, ki zaznamujejo in determinirajo stališča mnogih, s pridom izrabljajo v političnih in kulturnih arenah, kjer pogosto rabijo kot orodje za interpretacijo sodobnosti (prim. Gingrich 1998: 105). Kako zelo je orientalizem uporaben in kako zelo uspešno se ga da aktivirati v »naklonjenem« političnem vzdušju, priča med drugim javna debata, ki se je odvrtela okoli možnosti postavitve *džamije* v Ljubljani. Dosledno in tudi uspešno sklicevanje na »izkušnje« iz časov »turških vpadov« pričajo o vseprisotnosti in učinkovitosti ideoloških aparatov države, zlasti šolskega sistema in medijev.

Analiza izjav politikov, intelektualcev in občanov o (ne)gradnji *džamije* v Ljubljani¹⁵ je namreč pokazala, da so se ti v svojih argumentih proti izgradnji slednje sklicevali na nacionalno preteklost, v kateri se Slovence konsistentno prišteva k svetu krščanstva kot izključno pooblaščen nad ozemljem, ki naj bi ga v preteklosti uspeli uspešno obraniti pred nekrščanskimi Drugimi. Islam so tako največkrat povezovali z nasiljem, neprilagodljivostjo in nevarnostjo, kot osrednji argument proti gradnji *džamije* pa so poudarjali stališče, da islam ni del slovenske nacionalne identitete, zaradi česar naj bi zanj v Sloveniji ne bilo prostora. Islamska arhitektura je bila tako predstavljena kot nekompatibilna s slovensko (krščansko?!) krajino, ki enostavno ne more sprejeti *džamije*, ne da bi se podrla njeno »naravno« ravnovesje in dobro počutje njenih »avtohtonih« prebivalcev, ki naj bi jih nad slovenskim ozemljem pooblaščala, kot to zagotavljajo nacionalne mitozgodovine, prav njihova dolgotrajna in kontinuirana poselitve na tem teritoriju.

15 Gre za antropološko raziskavo, ki sem jo izvedla med letoma 2003 in 2006. Raziskava je potekala v okviru doktorskega usposabljanja kot mlade raziskovalke na Inštitutu za narodnostna vprašanja, finančno pa jo je podprlo Ministrstvo za znanost RS. Rezultati raziskave so evidentirani v doktorski disertaciji *Oblačilne prakse in redefinicije identitete v slovenskim muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije* (Kalčič 2006a; glej tudi 2006b).

REFERENCE:

- Baker, Patricia L. (1997) Politics of Dress: The Dress Reform Laws of 1920–1930 Iran. V Lindisfarne-Tapper, Nancy in Bruce Ingham (ur.) *Languages of Dress in the Middle East*, 178–192. *Richmond*: Curzon Press.
- Bartulović, Alenka (2005) *Moč nacionalizirane preteklosti: turški vpadi skozi diskurzivno optiko slovenskega zgodovinopisja in literature* (Neobjavljena seminarska naloga). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete.
- Baskar, Bojan (2003a) Ambivalent Dealings with an Imperial Past: The Habsburg Legacy and New Nationhood in ex-Yugoslavia (Predavanje na: Institut für Ethnologie, Kultur und Sozialanthropologie, Dunaj, 11. november 2003a, <http://www.oeaw.ac.at/sozant/workpaper/band010.pdf> (26. 10. 2005).
- Baskar, Bojan (2005) *The First Slovenian Poet in a Mosque: Oriental Travels and Writings of the 19th Century Poet Anton Aškerc* (Predavanje na konferenci: Orientalisme: culture érudite, culture générale, INHA) Pariz, 7–8 oktober, 2005, vir: zasebna korespondenca.
- Baskar, Bojan (2002) *Saving Austrian Monarchy from the Turk: the Habsburg Myth of Loyal Imperial Peoples and its Embarassing Echoes in Modern Slovenian Nationalism* (Predavanje na konferenci: Instituto de Filología, Madrid. Pariz: CSIC, École des Hautes Études en Sciences Sociales.
- Bateson, Gregory (1979) *Mind and Nature: A Necessary Unity*. Glasgow: Fontana.
- Billing, Michael (1995) *Banal Nationalism*. London: Sage Publications in New Delhi: Thousand Oaks.
- Bogataj, Janez, Vito Hazler, Meta Budnar, Drago Ivanšek, Igor Lipovšek, Marjeta Zabukovec (2001) *Z družbo v družbo: učbenik za spoznavanje družbe za 5. razred osnovne šole*. Ljubljana: Rokus.
- Cardini, Franco (2003) *Evropa in islam: zgodovina nekega nesporazuma*. Ljubljana: Založba /*cf..
- Čepič, Mitja in Ana Vogrinčič (2003) Tujec in tuje v učbenikih: Kritična dikurzivna analiza izbranih primerov iz učbenika zgodovine. *Teorija in praksa* št. 2, 313–334.
- Delcambre, Anne-Marie 1994[1987] *Mohamed: Alahov prerok* (Zbirka Mejniki) Ljubljana: DZS.
- El Guindi, Fadwa (1999) *Veil: Modesty, Privacy and Resistance*. Oxford in New York: Berg.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993) *Ethnicity and nationalism: Anthropological Perspective*. London: Pluto Press, Boulder.
- Gingrich, Andre (1998) Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe. V Baskar Bojan in Borut Brumen (ur.) *MESS: Mediterranean Ethnological Summer School, Vol. II*. Ljubljana: Inštitut za multikulturne raziskave.
- Gruden, Josip (1910) *Zgodovina slovenskega naroda*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Hobsbawn, Eric (1988) Introduction: Inventing Traditions. V Hobsbawn Eric in Terence Ranger (ur.) *The Invention of Tradition*, 1–14. Cambridge University Press. Cambridge.
- Inzko, Valentin (1978) *Zgodovina Slovencev: od začetkov do 1918*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Janša-Zorn, Olga in Darja Mihelič (2001) *Stari in srednji vek*. Ljubljana: DZS.
- Jezernik, Božidar (1998) *Dežela, kjer je vse narobe: prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Jezernik, Božidar (2004) *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*. London: Saqi & The Bosnian Institute.
- Jurčič, Josip (1962) *Jurij Kozjak*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kahf Mohja (2002) *Western Representations of the Muslim Woman: From Termagant to Odalisque*. University of Texas Press.
- Kerševan, Marko (ur.) (2003) *Koran o Koranu, Bogu, Islamu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kalčič, Špela (2006a) *Oblačilne prakse in redefinicije identitete v slovenskih muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije* (Neobjavljena doktorska disertacija). Ljubljana: Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Kalčič, Špela (2006b) »Ampak to pa lahko pohvalimo, da je o miru in ljubezni spregovoril mohamedan«: mobilizacija obmejnega orientalizma proti gradnji džamije v Ljubljani. *Razprave in gradivo* št. 48/49, 192–216.
- Kocijan, Gregor in Stanko Šimenc (ur.) (1995) *O domovina, ti si kakor zdravje: slovensko berilo za 6. razred osnovne šole*. Ljubljana: Mihelač.

- Lah, Klemen in Andreja Inkret (2002) *Slovenski literarni junaki. Mali leksikon*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Levstik, Fran (1986) *Martin Krpan*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lewis, Reina (1996) *Gendering Orientalism*. London in New York: Routledge.
- Lindstrom, Nicole (2003) Between Europe and the Balkans: Mapping Slovenia and Croatia's Return to Europe in the 1990s. V *Dialectical Anthropology* št. 27, 313–329.
- Lowenthal, David (1996) *Possessed by the Past: The Heritage Crusade and the Spoils of History*. New York: The Free Press.
- Mabro, Judy (1996) *Veiled Half-truths: Western Travellers' Perceptions of Middle Eastern Women*. London in New York: I. B. Tauris.
- Mernissi, Fatima (1991) *The Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam*. Perseus Books, Reading: Perseus Books.
- Mernissi, Fatima (2003) *Snovi o zabranjenom vuću: priče o detinjstvu u haremu*. Beograd: Laguna.
- Murnik, Rado (1997) *Lepi janičar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Said, Edward (1994) *Culture and Imperialism*. New York: Wintage.
- Said, Edward (1996) *Orientalizem: Zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Simonič Mervic, Karmen (2003) *Stari svet: zgodovina za 7. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.
- Simoniti, Vasko (1990a) *Kaj pomnimo Slovenci?* Ljubljana: TDS SKD Korana plus p. o.
- Simoniti, Vasko (1990b) *Turki so v deželi že: Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba.
- Sket, Jakob (1992) *Miklova Zala: Povest iz turških časov*. Ljubljana: Mihelač.
- Smailagić, Nerkez (1990) *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost.
- Stoler, Ann Laura (2002) *Carnal Knowledge and Imperial Power. Race and Intimate in Colonial Rule*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press.
- Šumi, Irena (2004) Etnično razlikovanje v Sloveniji: izbrane problematizacije. V *Razprave in gradivo* št. 45. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 14–47.

- UČNI NAČRT ZA ZGODOVINO V DEVETLETNI OSNOVNI ŠOLI, Zavod republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=411> (20. 2. 2006).
- UČNI NAČRT ZA ZGODOVINO V KLASIČNI GIMNAZIJI, Zavod republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=411> (20. 2. 2006).
- Voje, Ignacij (1996) *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Wertsch, James V. (2002) *Voices of collective remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, George (2000) *Nationalism and territory. Constructing group identity in Southeastern Europe*. New York in Oxford: Lanham, Boulder, Rowman & Littlefield Publishers, INC.
- Žvanut, Maja in Peter Vodopivec (2000) *Vzpon meščanstva: zgodovina za 8. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.

PRIZADEVANJE SLOVENCEV V ITALIJI ZA MEDNARODNO PRIZNANJE SLOVENIJE

ENDEAVOURS OF SLOVENES LIVING IN ITALY FOR THE INTERNATIONAL RECOGNITION OF SLOVENIA

Despite certain hesitations of some Slovenes – for different reasons existentially tied to SFRY - the response of Slovene minority in Italy and its two umbrella organizations, Slovene Cultural and Economic Association (SKGZ) and Slovene Community (SSk), after the military intervention of the Yugoslav army in Slovenia was unified; both signed appeals to the highest officials of the Italian state to recognize the independence of the Republic of Slovenia, a special headquarters of Slovenes in Italy was formed with the purpose of helping Slovenia, and all the chief organizations took part at the two major protest manifestations in Trieste and Gorizia. A lot was done in the spheres of media and finance, even joint activities with the Slovene minorities in Austria and Hungary were organized. Also important were the connections of the Slovene minority community with members of other minorities in Italy, as well as contacts with politicians at regional level. Provincial Committee of the World Slovene Congress for Friuli - Venezia Giulia took part at the constitutional session of the Slovene congress in Ljubljana, presided by Bojan Brezigar, a Slovenian living in Trieste. All these activities contributed to the recognition of Slovenia by the Republic of Italy on January 15, 1992..

Keywords: independence of Slovenia, international recognition, Italy, Slovene minority, SKGZ, SS

Kljub različnim pomislekom pri nekaterih Slovencih, ki so bili iz različnih razlogov interesno povezani z obstojem SFRJ, je bil nastop slovenske manjšine v Italiji in obeh njenih osrednjih organizacij, Slovenske kulturnogospodarske zveze (SKGZ) in Slovenske skupnosti (SSk) po vojaškem posegu jugoslovanske armade v Sloveniji dokaj poenoten; obe osrednji organizaciji sta bili podpisnici apelov na najvišje predstavnike italijanske države, naj prizna samostojnost Republike Slovenije, ustanovljen je bil Krizni štab Slovencev v Italiji za pomoč Sloveniji s sedežem na SKGZ, na obeh velikih protestnih manifestacijah v Trstu in Gorici so sodelovale vse pogloblitvene organizacije. V podporo slovenski osamosvojitvi je bilo veliko storjenega na medijskem in finančnem področju, usklajen je bil tudi skupen nastop s slovensko manjšino v Avstriji in na Madžarskem. Pomembne so bile zveze slovenske manjšinske skupnosti z zastopniki drugih manjšin v Italiji in stiki s politiki na deželni ravni. Deželni odbor Svetovnega slovenskega kongresa za Furlanijo - Julijsko krajino je sodeloval na ustanovitveni seji Svetovnega slovenskega kongresa v Ljubljani, ki mu je predsedoval tržaški Slovenec Bojan Brezigar. Vse navedene aktivnosti so pripomogle, da je Republika Italija dne 15. 1. 1992 mednarodnopravno priznala Republiko Slovenijo.

Ključne besede: osamosvojitve Slovenije, mednarodno priznanje, Italija, slovenska manjšina v Italiji, SKGZ, SSk

V petek, 28. junija 1991, prav na triinštirideseto obletnico resolucije Informbiroja, ki je tri leta po koncu druge svetovne vojne usodno razdelila slovensko narodno skupnost v Italiji, je *Primorski dnevnik* v Trstu izšel z naslednjo dramatično naslovnico: »Slovenija okupirana«.

Marij Čuk je v isti številki časnika prav v vojaškem posegu JLA prepoznal tisti ultimativni dokaz za pravilnost slovenske plebiscitarno izražene odločitve glede samostojnosti, ki bi moral prepričati tudi največje dvomljivce znotraj manjšinske skupnosti. »Tanki ob meji in v notranjosti Slovenije opozarjajo (...), da je bila odločitev za samostojnost in suverenost pravilna, da je bil naš narod v kleščah nekega sistema, ki ne priznava svobodne volje posameznika in skupnosti,« je zapisal in nadaljeval: »Če je bilo tako, potem je prišla ustanovitev slovenske države v skrajnem času. Prav rožljanje tujega orožja mora ovreči vse dvome, ki se držijo našega človeka in ga prepojiti s ponosom, da bo lahko v prihodnje računal ne le s svojim narodom, ampak tudi s svojo državo! Rojakom v domovini moramo biti ob strani kot eno telo!«¹

Piščev poziv k enotnosti je bilo mogoče razumeti tudi vpričo različnih pomislekov, ki jih je v zvezi z napovedano slovensko državno osamosvojitvijo opazil v delu manjšine. Ob tem je Marija Čuka »na poseben način« vznemirjala in presenečala zlasti »nekakšna medlost velikega dela našega prostora v sprejemanju zgodovinske (to pot resnično zgodovinske) odločitve slovenskega naroda. Vsepovsod slišim pomisleke glede osamosvojitve Slovenije in Slovenskega svetovnega kongresa, ki prav ta čas (kakšno neverjetno naključje!) poteka v Ljubljani: da je bila osamosvojitve prehitro izpeljana, da ni mogoče kar tako rušiti Jugoslavije, da se s tem izničuje partizansko gibanje, da Slovenija ne bo mogla sama preživeti ...«²

Sam je v teh pomislekih, prisotnih zlasti v krogih politične levice, finančno, interesno in/ali emocionalno na različne načine povezanih z obstojem SFRJ, prepoznal »sad večdesetletne zamegljenosti, v katero nas je pahnila povojna politična misel, ki je vodila v nekakšen umetni internacionalizem in 'nadnarodnost'«. ³ Po drugi strani je tej ugotovitvi, zapisani v članku z značilnim naslovom »Ohraniti uresničeno slovensko Utopijo! Kralj Matjaž ne bo spal,« seveda že zaradi uravnoteženja treba pridružiti tudi drugo; ravno Trst je v času, ko Ljubljana to ni mogla biti, po zaslugi nekdanjega partizana in zapornika Franceta Jeze in njegovih somišljenikov, a tudi nekaterih drugih razumnikov demokratične provenience v desetletjih po vojni postal eno med središči slovenske državne misli. ⁴

1 Marij Čuk: »Ohraniti uresničeno slovensko Utopijo! Kralj Matjaž ne bo spal«. *Primorski dnevnik* (PDK), leto 47, št. 115, Trst, 28. 6. 1991, str. 14.

2 Ibid.

3 Ibid.

4 Zgodovinar dr. Bogdan Novak je v tej zvezi omenil tudipomemben prispevek slovenske politične emigracije,

Vsekakor nadaljnji razvoj dogodkov v Sloveniji ni prispeval k temu, da bi se ti pomisleki (prisotni – tako tržaški pisatelj Boris Pahor – tako na Koroškem kot v Furlaniji - Julijski krajini pri »dveh podružnicah, ki sta politično in finančno živeli v simbiozi z Ljubljano – Jugoslavijo«)⁵ pomembneje uveljavili.⁶ Ravno nasprotno, obe osrednji organizaciji slovenske manjšine v Italiji sta ob vojaškem posegu v Sloveniji in v času poznejšega, več mesecev trajajočega prizadevanja za mednarodno priznanje slovenske države pokazali visoko stopnjo solidarnosti z matično domovino. Če pustimo ob strani različna gledanja na jugoslovansko krizo in mesto Slovenije v njej, so manjša nesoglasja prihajala na dan pravzaprav bolj v vprašanih prestižne narave. Tajništvo Slovenske skupnosti (SSk) je, na primer, po obisku italijanskega zunanjega ministra Giannija De Michelisa in predsednika Cossige v Čedadu (»Mittelfest«) v juliju 1991, poleg De Michelisa kritizirala tudi ravnanje Slovenske kulturnogospodarske zveze (SKGZ). De Michelisu je očitala, da je v Čedadu in Majanu ponovil svoja znana negativna stališča do slovenske osamosvojitve, *Primorskemu dnevniku* pa zamerilo, da je šele na zahtevo stranke zabeležil manifestacijo v podporo Sloveniji, ki jo je SSk priredila v Čedadu ob odprtju »Mittelfesta«. SSk se je sicer v zvezi s osamosvajanjem Slovenije s pismom obrnila na veleposlanika Združenih držav Amerike v Rimu, pisno pa je stopila v stik tudi z vsedravnimi tajniki večinskih strank in jim predlagala pogovor o tem, kako pripomoči k priznanju Slovenije.⁷

Vsaj navzven je bila torej v številnih skupnih akcijah in manifestacijah slovenske manjšine v Italiji dosežena zgledna raven deklarativne enotnosti. Tako je

ki se je takoj po vojni zatekla v Trst, zlasti prof. Jožeta Peterlina, Mirka Javornika in Ludvika Klakočerja: »Glavno delo za slovensko državno gibanje pa je opravila skupina okrog Mirka Javornika in Ludvika Klakovčarja (sic!). Leta 1951 je izdala *Tabor – Zbornik umetnosti in razprav*, ki je v uvodnem članku Nova pot v strjeni obliki podal zgodovinski oris dela za slovensko državo do leta 1951. Pozneje pa je o slovenski državi pisal Franc Jeza. Omeniti je treba njegovo delo *Nova tlaka slovenskega naroda* (Trst 1959) o izkoriščanju Slovencev v Jugoslaviji in njegovih pet zbir: *Alternativa*, *Demokracija*, *Iniciativa*, *Akcija* in *Neodvisna Slovenija*, ki so največ pripomogle k širjenju slovenske državne ideje po Tržaškem« Bogdan Novak: Geneza slovenske državne ideje med emigracijo – Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1995, str. 302.

5 Boris Pahor: Trst in slovenski čas. Nova Revija, Ljubljana 2006, str. 127. Tudi tu pač velja splošna ugotovitev J. Stergarja, po kateri je nastanek samostojne RS na zamejske Slovence sicer pozitivno vplival »v psihološko-identifikacijskem pogledu«, manjši del zamejcev pa je »obžaloval razpad – domnevno močne zaščitniške – Jugoslavije in njene družbene ureditve.« Janez Stergar: Republika Slovenija in zamejstvo 1945–2002. Acta Histriae. 11/2. ZRS. Koper 2003, str. 116.

6 V tem kontekstu velja omeniti rezultate ankete, ki jo je po naročilu SKGZ izvedla italijanska družba za statistične raziskave SWG med 600 naročniki PDK. Predstavitev, ki je bila 30. 9. 1991 v Gregorčičevi dvorani v Trstu, se je med številnimi povabljenimi udeležil tudi minister za Slovence po svetu dr. Janez Dular. Kljub temu da je bil vzorec nekoliko omejen, so rezultati raziskave po pisanju *Novega lista* ovrgli tezo, »po kateri naj bi v zamejstvu še vedno prevladovala stare, nostalgicne težnje ...« Kako Slovenci v Italiji ocenjujejo izbiro Slovenije. *Novi list (NL)*, 3. 10. 1991, str. 4.

7 Gl. SSk kritična do SKGZ in ministra De Michelisa. PDK, 24. 7. 1991, str. 3.

enotna slovenska delegacija že 28. junija 1991 predsedniku EGS Jacquesu Poosu, predsedniku italijanske vlade Giuliju Andreottiju in italijanskemu zunanjemu ministru Gianniju De Michelisu (v kritičnem času je Evropski skupnosti predsedovala Republika Italija) poslala pismo z izraženo željo po takojšnjem srečanju, da bi posredovali zahtevo, naj italijanska vlada intervenira na vseh ravneh za takojšnje prenehanje oboroženega nasilja s strani JLA in prizna neodvisnost in suverenost Slovenije in Hrvaške. Takšno priznanje – je bilo rečeno v pismu – naj bi bilo »nepreklicni pogoj za vzpostavitev dialoga o prihodnji politični in institucionalni ureditvi Jugoslavije«.⁸

V imenu SKGZ je to zahtevo podpisal Klavdij Palčič, za Svet slovenskih organizacij (SSO) Sergij Pahor, za Organizacije videmske pokrajine Viljem Černo, za Slovensko komisijo italijanske socialistične stranke (PSI) Branko Pahor, za Slovensko komponento Demokratične stranke levice (DSL) Miloš Budin, za SSk Ivo Jevnikar, v imenu Gibanja za komunistično prenovo pa je svoj podpis pridal senator Stojan Spetič. Spetič je na premierja Andreottija in zunanjega ministra De Michelisa naslovil tudi interpelacijo in med drugim predsednika vlade vprašal, ali ne meni, da bi moral takoj začeti postopek za priznanje slovenske in hrvaške republike, kar bi »pripomoglo k ponovni vzpostavitvi dialoga in postopnemu vključevanju suverenih držav v zvezno strukturo (sic!)«.⁹

Hkrati so predstavniki slovenske manjšine po izrednem zasedanju deželnega sveta Furlanije - Julijske krajine in sprejemu resolucije, s katero je deželni svet vlado v Rimu pozval k aktivnejši vlogi pri reševanju krize, še istega dne sklicali skupno tiskovno konferenco in na njej soglasno izrazili podporo demokratičnim odločitvam slovenskega naroda ter ostro obsodili oboroženo agresijo na komaj rojeno državo. Slovensko skupnost sta na tej tiskovni konferenci predstavljala deželni predsednik in tajnik Marijan Terpin ter Ivo Jevnikar, Demokratično stranko levice Ivan Bratina in Miloš Budin, Komunistično prenovo senator Stojan Spetič, Svet slovenskih organizacij Sergij Pahor, Slovensko kulturno-gospodarsko zvezo njen predsednik Klavdij Palčič in Pavel Slamič, tržaško slovensko komisijo PSI pa koordinator Branko Pahor.

V podobnem duhu akcijske enotnosti so delovali tudi podmladki. Tako so mladi predstavniki Slovenske prosvete, Slovenske skupnosti, SKGZ in Slovenske zamejske skavtske organizacije 12. julija 1991 v tržaškem mestnem središču pričeli zbirati podpise v podporo svobodni, demokratični in suvereni Sloveniji.¹⁰

8 Ustaviti agresijo. PDK, 29. 6. 1991, str. 1.

9 Po dramatičnem razpletu se v Italiji spreminja dosedanje stališče. Stranke za priznanje Slovenije. PDK, 1. 7. 1991, str. 3.

10 2.100 podpisov za Slovenijo. *Novi list (NL)*, 18. 7. 1991, str. 4. Prvo javno manifestacijo je na Borznem trgu v Trstu že 29. junija 1991 organizirala Mladinska sekcija Slovenske skupnosti.

30. junija 1991, ko sta v znak solidarnosti s Slovenijo v Trstu in Gorici na Travniku potekali dve veliki zborovanji, je deželno tajništvo Slovenske skupnosti zborovanje priredilo tudi v Doberdobju. V *Novem listu*, glasilu SSK, je bilo v tej zvezi izrecno poudarjeno, da so se morebitne delitve v trenutku največje narodne preizkušnje umaknile v ozadje.¹¹

Dan pred manifestacijo na goriškem Travniku, ki jo je organizirala SKGZ, je delegacija pokrajinskega odbora SKGZ obiskala goriškega prefekta in ga zaprosila, naj intervenira pri italijanski vladi, da se odločneje zavzame za takojšnji zaključek vojne v Sloveniji in za mednarodno priznanje samostojne Slovenije. Informacije o manifestaciji so posredovali vsedravnim medijem in pri tem poudarili zahtevo po drugačnem zadržanju italijanske vlade do Slovenije. Podobne zahteve so bile izrečene tudi na sami manifestaciji.¹²

Za veliko tržaško prireditev na trgu Unità, ki je potekala pod geslom »Za mir in spoštovanje samoodločbe slovenskega naroda«, so dale pobudo italijanske in slovenske manjšinske organizacije – Zveza slovenskih kulturnih društev v Italiji, ARCI, ASLI, Združenja za mir in Mladinske levce. K njej so pristopile in pozvale k udeležbi vse pomembnejše slovenske organizacije in stranke: SKGZ, SSO, SSK, Slovenska komisija PSI, Slovenska komponenta DSL, Kmečka zveza, Slovenska prosveta, ZSSDI. Potek celotne prireditve sta usklajevala zastopnik Združenja za mir Gianfranco Schiavone in deželni svetovalec Slovenske skupnosti Bojan Brezigar, ki je kot izvoljeni predsednik Slovenskega svetovnega kongresa štiri dni prej uspešno vodil ustanovni kongres Slovenskega svetovnega kongresa v Ljubljani. V skupnem dokumentu, predstavljenem na tržaški manifestaciji, so predstavniki slovenskih in italijanskih organizacij izrazili zahtevo po prekinitvi spopadov in umiku JLA iz Slovenije in začetku pogajanj za mirno rešitev krize, seveda ob doslednem spoštovanju sprejetih odločitev o suverenosti in samostojnosti Slovenije in Hrvaške.¹³

Podpisniki dokumenta so bili Miloš Budin (Slovenska komponenta DSL), Edi Bukovec (Kmečka zveza), koordinator Mladinske levce Gianni Cuperlo, Ivo Jevnikar (Slovenska skupnost), Jurij Kuferzin (ZSSDI), načelnik pokrajinske svetovalske skupine DSL Ezio Martone, Marij Maver (Svet slovenskih organiza-

11 »Treba je še poudariti, da so k vsem tem javnim protestnim manifestacijam proti okupaciji Slovenije pristopile vse slovenske zamejske stranke in organizacije, ne glede na to, kdo je srečanje organiziral. V tem smislu je imel prav eden med govorniki, ko je v svojem posegu poudaril, da nista še nikoli tako zaživela skupni slovenski prostor, skupno slovensko čutenje kot prav v teh tragičnih dneh.« (Manifestacije proti okupaciji Slovenije. NL, 4. 7. 1991, str. 3.)

12 Prim.: Tisoči ljudi na množični enotni manifestaciji. Travnik za Slovenijo. PDK, 1. 7. 1991, str. 6.

13 Na italijansko vlado je bil ob tej priložnosti naslovljen tudi poziv, naj si v mednarodnih forumih prizadeva za mir v osrčju Evrope, ob spoštovanju Osimskih sporazumov in solidarnosti zavzetosti v »prid italijanske skupnosti v Sloveniji in na Hrvaškem«. PDK, 1. 7. 1991, str. 5.

cij), Ace Mermolja (ZSKD), Branko Pahor (slovenska komisija PSI), Klavdij Palčič (SKGZ), Franco Passuelo (podpredsednik ACLI), predsednik konfederacije ARCI Giampiero Rasimelli, Boris Siega (SDGZ) in slovenski senator Stojan Spetič.

Takoj po protestnem shodu je bil sprejet tudi dokončni sklep o ustanovitvi posebnega Kriznega štaba Slovencev v Italiji. V njem so bili zastopani predstavniki SSK, slovenske komponente Demokratične stranke levice, slovenske komisije PSI, Gibanja za komunistično prenovo, SKGZ, SSO in zastopniki slovenskih organizacij iz videmske pokrajine. Krizni štab, ki se je sestajal vsak dan, je deloval na sedežu SKGZ. Njegova naloga je bila, da tudi v povezavi s pristojnimi organi v Sloveniji koordinira vse akcije za pomoč in podporo Sloveniji.¹⁴

Ta pomoč nikakor ni bila zanemarljiva in je zavzela različne oblike. Za denarne prispevke so bili odprti posebni tekoči računi Tržaške kreditne banke, Kmečke banke iz Gorice ter hranilnic in posojilnic na Opčinah, v Nabrežini, Doberdobju in Sovodnjah, zlasti pomembno pa je bilo, da sta oba velika finančna zavoda slovenske manjšine na Tržaškem in Goriškem, namreč Tržaška kreditna banka in Kmečka banka v Gorici, s svojimi sredstvi omogočili nemoteno poslovanje Slovenije s tujino – in sicer ne le z Italijo, temveč tudi z drugimi državami – ter »doznačevale devizna sredstva za razne nabave in druge potrebe nove države«.¹⁵

Iz tiskovnega poročila, ki ga je podal glavni odbor Sveta slovenskih organizacij po seji dne 1. 7. 1991, je razvidno, da je ob izbruhu krize izrazil solidarnost slovenskemu vodstvu v pismih predsedniku države Milanu Kučanu in predsedniku vlade Lojzetu Peterletu, hkrati pa nastopil tudi pri predsedniku italijanske vlade Giulliju Andreottiju in zunanjem ministru Gianniju De Michelisu ter ju pozval, naj Italija nemudoma prizna slovensko samostojnost in tako formalno zaščiti novo državo pred pritiski iz Beograda. SSO je prav tako napovedal, da bo nadaljeval svojo akcijo pri najvišjih državnih in vladnih organih oziroma političnih in socialnih krogih v deželi in širše, obrnil pa se bo tudi na Sveto stolico s prošnjo za čimprejšnje formalno priznanje Slovenije kot samostojne države.¹⁶

Posebno obravnavo bi si v zvezi z mednarodnim priznanjem Slovenije zaslužila seveda tudi prizadevanja članov Svetovnega slovenskega kongresa, ki ga je vodil Bojan Brezigar. Deželna konferenca Furlanije - Julijske krajine je sodila med številčno najmočnejše, pa tudi pobuda za ustanovitev kongresa se je porodila na srečanjih demokratično usmerjenih intelektualcev v Dragi. Dva dni pred usta-

14 Pobuda skupnega predstavnštva Slovencev. Akcije za podporo Sloveniji bo vodil poseben krizni štab. PDK, 1. 7. 1991, str. 5.

15 Marko Kosin: Slovenska manjšina v slovensko-italijanskih odnosih (kronološki pregled za obdobje od osamosvojitve 1991 do konca 1995). Razprave in gradivo 33. Ljubljana 1998, str. 59.

16 Svet slovenskih organizacij poziva k denarni pomoči Sloveniji po vojaškem napadu. PDK, 3. 7. 1991, str. 5.

novnim kongresom je Bojan Brezigar v intervjuju za *Primorski dnevnik* izrecno poudaril, da bo prvo obdobje po ustanovitvi SSK namenjeno dvema vprašanjem: »Prvo je tisto, ki govori o tem, kako lahko Slovenci, ki živijo izven Slovenije, v svojih državah pripomorejo k mednarodnopravnemu priznanju nove države Slovenije, drugo pa zadeva državo Slovenijo in njen pogled na Slovence po svetu ...«¹⁷

Deželna konferenca SSK za Furlanijo - Julijsko krajino je na dan prvega zasedanja SSK v Ljubljani z navdušenjem pozdravila prvi Svetovni slovenski kongres in hkrati obsodila vojaški poseg JLA.¹⁸ V zvezi s pobudo glavnega odbora, naj vsi organizirani Slovenci med 8. 7. 1991 in 12. 7. 1991 pripravijo svetovni teden solidarnosti s Slovenijo, je bila na manjšinska društva in organizacije naslovljena pobuda, naj na različne načine tudi po tem tednu poskušajo vplivati na javno mnenje v prid priznanju samostojne slovenske države. V ta namen, je bilo rečeno v pozivu, bi bilo treba organizirati tudi »najboljše in najstrokovnejše« manjšinske sile, ki bi poskušale navezati stike vse »tja do zunanjega ministrstva«.¹⁹

V vojni, ki se je v veliki meri bila tudi na medijskem področju, je bila vloga, ki jo je slovenska manjšina odigrala pri pridobivanju italijanskega javnega mnenja, seveda dokaj pomembna. Kot je pozneje ugotavljal prvi slovenski veleposlanik v Rimu, Marko Kosin, je slovenska manjšina v Italiji preko svojih predstavnikov vodila obširno akcijo informiranja v prid Slovenije, novinarji slovenske družbe Ponteco, odgovorne za vidnost signala TV Koper in TV Slovenija v italijanskem prostoru, pa so poskrbeli, da je bilo slovensko državno vodstvo »dnevno sproti seznanjeno s pisanjem italijanskih občil in odmevi v italijanskem javnem mnenju«.²⁰ Zlasti Slovenska skupnost je negovala tudi intenzivne stike s predstavništvom drugih narodnih manjšin v Italiji. Temu sta bila namenjena tudi obiska tajnika SSK Iva Jevnikarja v Val D'Aosti²¹ in na Južnem Tirolskem, kjer je slovensko delegacijo, v kateri sta bila poleg Iva Jevnikarja tudi podpredsednik slovenskega parlamenta Vitodrag Pukl in član komisije za mednarodne odnose Žare Pregl, 22. 7. 1991 sprejel predsednik pokrajinskega odbora v Bocnu, dr. Luis Durnwalder.²²

17 Pogovor s predsednikom iniciativnega odbora Slovenskega svetovnega kongresa. Za združitev slovenstva povsod po svetu. PDK, 25. 6. 1991, str. 2.

18 Deželni odbor za FJK je sicer deloval v okviru izhodišč glavnega odbora, a je zaradi dramatičnosti položaja sprejel princip gibljivega, avtonomnega delovanja po področjih oziroma samoiniciativnosti odbora za Trst, Gorico in Videm, »pa tudi povsem avtonomno osebno iniciativo, ki se sklicuje na članstvo na Kongresu«. Prva seja deželnega odbora za FJK po ustanovnem kongresu SSK. Svetovni slovenski kongres se bo povsod zavzel, da bi bila Republika Slovenija formalno priznana. PDK, 16. 7. 1991, str. 3.

19 PDK, 9. 7. 1991, str. 3.

20 Marko Kosin: Začetki slovenske diplomacije z Italijo. Fakulteta za družbene vede. Ljubljana 2000, str. 39.

21 Gl. Solidarnost Valdostancev z Republiko Slovenijo. PDK, 20. 7. 1991, str. 3. Gl. tudi Evropske manjšine podpirajo Slovenijo. PDK, 7. 7. 1991, str. 3.

22 Obisk slovenske delegacije pri Južnih Tirolcih. Popolna solidarnost s Slovenijo. Novi list (NL), 1. 8.

Hkrati je slovenska manjšina v Italiji skupaj s slovenskima manjšinama v Avstriji in na Madžarskem 14. julija 1991 sprejela skupno izjavo, v kateri je bil med drugim naveden tudi poziv državam, »katerih državljani smo«, torej Italiji, Avstriji in Madžarski, a tudi celotni mednarodni skupnosti, naj spoštuje slovensko odločitev za samostojnost, suverenost in neodvisnost. »Dramatični dnevi, ki jih preživlja Republika Slovenija, so pretresli Evropo in svet, na poseben način pa si prizadeli Slovence, ki živimo kot manjšinske skupnosti v Italiji, Avstriji in na Madžarskem.« je bilo zapisano v uvodu te izjave, ki se je v nadaljevanju glasila: »Zamejski Slovenci obsojamo vojaško agresijo, razreševanje sporov z nasiljem. Zato tudi izražamo popolno solidarnost državljanom Republike Slovenije, slovenskemu narodu ter italijanski in madžarski narodnosti v Sloveniji. Prav tako izražamo solidarnost demokratično izvoljenemu slovenskemu vodstvu.

Grožnje proti slovenski neodvisnosti so nesprijemljive. Pričakujemo, da ne bo več pritiskov in ultimativ in da bo vojska pod nadzorom političnih oblasti.

Najboljše jamstvo za to, da ne pride do novega napada na Republiko Slovenijo, in pa za to, da se lahko Republika Slovenija kot enakopraven in suveren subjekt pogaja o novih možnih oblikah sodelovanja z republikami Jugoslavije, pa je v tem, da mednarodna skupnost uradno prizna novo slovensko državo, v prehodnem obdobju pa z učinkovitim mednarodnim nadzorom preprečuje nove agresije.

Zato Slovenci iz Italije, Avstrije in Madžarske, ki smo življenjsko zainteresirani za najboljše odnose med sosednjimi državami, za mir in sodelovanje, pozivamo države, katerih državljani smo, in vso mednarodno skupnost, naj spoštuje slovensko odločitev za samostojnost in neodvisnost. Ta odločitev je bila izražena s plebiscitom, potrjena s sklepom demokratično izvoljenega parlamenta in z odločitvijo Slovencev, da branijo mlado državo. Gre za obrambo demokracije pred totalitarizmom in poskusi nacionalne nadvlade, miroljubnosti pred nasiljem ter dostojanstva in enakopravnosti pred logiko grobe moči.«²³

Omenjeno izjavo vseh treh narodnostnih skupnosti je Slovenska kulturno-gospodarska zveza 16. julija 1991 naslovlila na celo vrsto italijanskih političnih dejavnikov: na italijanskega zunanjega ministra Giannija De Michelisa, predsednika Republike Italije Francesca Cossigo, predsednika ministrskega sveta, senatorja Giulija Andreottija, predsednika senata, senatorja Giovannija Spadolinija, predsednico poslanske zbornice Nilde Iotti, predsednika Furlanije - Julijske krajine

1991, str. 1-2.

23 Poziv iz vrst slovenskih manjšin. NL, 1. 8. 1991, str. 1; Skupna izjava treh slovenskih narodnih manjšin, PDK, 14. 7. 1991, str. 1-2.

Adriana Biasuttija in predsednika regionalnega sveta Furlanije - Julijske krajine Nema Gonana.²⁴

Ravno takrat, ko je Farnesina zastopala skrajno zadržano stališče glede diplomatskega priznanja Slovenije, se je v pravi luči pokazal pomen različnih političnih in osebnih stikov, vzpostavljenih na deželni in državni ravni. Še preden je spoznaje o tem, da bo treba Slovenijo priznati, prodrlo v sam politični vrh italijanske države, je imela slovenska osamosvojitvev prav v teh deželah tudi prve in največje zagovornike.²⁵ Tako je na pobudo deželnega svetovalca Slovenske skupnosti Bojana Brezigarja, ki ga je slovenski zunanji minister dr. Dimitrij Rupel imenoval za svojega predstavnika, Ljubljano prav na dan, ko so sirene naznanjale nevarnost letalskega napada, obiskala delegacija dežele Furlanije - Julijske krajine s predsednikom Biasuttijem, Veneta s predsednikom Carraro in Trentina - Zgornjega Poadižja s predsednikom Andreolijem na čelu. Predsednik SSK Marjan Terpin je v tako dramatičnih okoliščinah pripeljal v Ljubljano tudi sekretarja italijanske liberalne stranke (PLI) Altissima, ki je na slovenskega zunanjega ministra naredil zelo dober vtis zaradi svoje »odločnosti, da bodo v italijanskem parlamentu podprli priznanje Slovenije ...«²⁶

Velik korak na tej poti je pomenila jesenska razprava v italijanskem parlamentu, kjer se je za priznanje Slovenije poleg poslancev drugih manjšin²⁷ že prej zavzemal slovenski senator Stojan Spetič. Tokrat so se za priznanje izrekli tudi drugi poslanci, še pred oktobrsko razpravo pa je bil kabinet predsednika vlade Giullija Andreottija dobesedno zasut z razglednicami z napisom »Da za priznanje Republike Slovenije in Hrvaške« (Si al riconoscimento delle Reppubliche di

24 Gl.: Kristen Samo. Delovanje Slovencev v Italiji za neodvisno Slovenijo. V: Klemenčič Matjaž (ur.), Klemenčič Matjaž, Stergar, Janez, Kristen Samo, Munda Hirnök Katalin, Trebše-Štolfa Milica. Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije), Viri, št. 20. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2005, str. 73-74.

25 Na to dejstvo je na srečanju županov in krajevnih upraviteljev v Gorici 15. 7. 1991, sklicanem na pobudo pokrajinskega odbora SKGZ, opozoril tudi generalni konzul v Trstu, Jože Šušmelj. Spregovoril je kot diplomatski predstavnik Slovenije (12. 2. 1991 je bil imenovan za pooblaščenega predstavnika ministra za zunanje zadeve v Italiji), čeprav je do njenega mednarodnega priznanja formalno zastopal SFRJ. Med drugim je dejal, da so dežela Furlanija - Julijska krajina in posebno obmejna območja na Goriškem odigrala izredno pomembno vlogo v podporo Sloveniji tudi z vplivom na uradna stališča Italije in Evrope, še posebno pa je v tej zvezi podčrtal aktivno vlogo tamkajšnje slovenske manjšine. Gl.: Goriški župani z obeh strani meje na pobudo SKGZ skupaj razpravljali o stanju v Sloveniji. Politični naj sledi gospodarska pomoč. PDK, 16. 7. 1991, str. 8.

26 Dimitrij Rupel: Skrivnost države. Delo-Novice. Ljubljana 1992, str. 152.

27 Za uradno priznanje Slovenije so se že v julijski parlamentarni razpravi zavzeli zlasti poslanci Radikalne stranke, sardinskega avtonomističnega gibanja, Južnotirolske ljudske stranke, Union Valdotaïne ter Demokratične stranke levice. Gl. Predstavniki manjšin v poslanski zbornici zahtevali priznanje neodvisnosti Slovenije. PDK, 5. 7. 1991, str. 3.

Slovenia e Croazia), ki jih je v dvajset tisoč izvodih natisnilo goriško združenje »Italia-Slovenia«.²⁸

Dne 23. oktobra 1991 je Poslanska zbornica sprejela resolucijo o smernicah italijanske zunanje politike. V njej je bila med drugim izražena zahteva, naj italijanska vlada prizna Slovenijo in Hrvaško, si hkrati prizadeva za čim večjo zaščito italijanske manjšine v obeh državah in zagotovi ustrezno manjšinsko varstvo Slovincem v Italiji.

Ko je kmalu zatem v razmerju do Slovenije prevladala trša struja in je uradni Rim diplomatsko priznanje začel pogojevati s predhodnim slovenskim in hrvaškim podpisom trilateralnega sporazuma, je Sloveniji v »tej politični tekmi pomagalo tudi predstavništvo Slovencev v Italiji, ki je terjalo, naj Italija in Slovenija najprej podpišeta poseben sporazum o položaju slovenske manjšine v Italiji. V tej poziciji je jeziček na tehtnici nagnila šele brezprizivna odločitev Kohlove Nemčije, da decembra 1991 prizna Slovenijo ne glede na pomisleke drugih članic EU, predvsem Italije.«²⁹ Republika Italija je Republiko Slovenijo priznala 15. januarja 1992, skupaj z vsemi drugimi članicami Evropske skupnosti.

28 Gl. Prva pobuda združenja Italia-Slovenia. Dvajset tisoč razglednic Andreottiju za priznanje Slovenije in Hrvaške. PDK, 29. 9. 1991, str. 9.

29 Boris M. Gombač: Slovenija, Italija. Od preziranja do priznanja. Debora. Ljubljana 1996, str. 145.

DELOVANJE SLOVENSkih IZSELJENCEV V ARGENTINI ZA NEODVISNO SLOVENIJO

ACTIVITIES OF SLOVENE EMIGRATION IN ARGENTINA FOR INDEPENDENT SLOVENIA

In the period of state recognition process and Yugoslav army's military intervention in Slovenia, Slovenes in Argentina, so members of Slovene political emigration (SPE) from after the year 1945, as those having immigrated to Argentina before the first or second world war (mostly economic emigration from Prekmurje and Primorska and refugees from fascism), managed to surpass to a great degree the former differences and to offer unified support to the process of Slovene independence. Within their efforts for international legal recognition of Slovenia from the part of the Republic of Argentina, put into force on January 16, 1992, the primary role at institutional level – apart from the efforts of many deserving individuals – was performed by the "United Slovenia" (US), the umbrella organization of Slovene political emigration in Argentina. Its contribution was manifested in several ways – by signing petitions for the independence plebiscite, by lobbying at different levels of state decisionmaking (foreign ministry, parliament assembly, senate, influential politicians), by organizing manifestations in the support of the Slovene independence, attended also by members of other minorities, living in Argentina, by cooperating with the Slovene foreign ministry and World Slovene Congress, by spreading information on political situation in Slovenia through mass media in Argentina, etc..

Keywords: independence of Slovenia, international recognition, Argentina, Slovene emigration, "United Slovenia"

Slovinci v Argentini, tako pripadniki slovenske politične emigracije (SPE), ki so prišli tja po letu 1945, kot tisti, ki so se naselili v Argentini že pred prvo ali drugo svetovno vojno (pretežno ekonomska emigracija iz Prekmurja in s Primorske, a tudi primorski begunci pred fašizmom), so v času državnega osamosvajanja Slovenije in vojaškega posega JLA v veliki meri presegle prejšnje razlike in se poenotili v podpori procesu slovenske osamosvojitve. V okviru njihovega prizadevanja za mednarodnopravno priznanje Republike Slovenije s strani Republike Argentine, do katerega je prišlo 16. 1. 1992, je poleg individualnega prispevka številnih zaslužnih posameznikov osrednjo vlogo na institucionalni ravni odigrala »Zedinjena Slovenija« (ZS), krovna organizacija slovenske politične emigracije v tej južnoameriški državi. Delovanje ZS in njenih članov se je kazalo na različne načine – z zbiranjem podpisov za osamosvojitveni plebiscit, lobiranjem na različnih ravneh državnega odločanja (zunanje ministrstvo, poslanska zbornica, senat, vplivni politiki), organiziranjem manifestacij v podporo slovenski osamosvojitvi, pri katerih so sodelovali tudi pripadniki drugih manjšin, v sodelovanju s slovenskim zunanjim ministrstvom, z udeležbo na Svetovnem slovenskem kongresu, pri medijskem seznanjanju argentinskega javnega mnenja o razmerah v Sloveniji ipd.

Ključne besede: Osamosvojitve Slovenije, mednarodno priznanje, Argentina, argentinski Slovenci, »Zedinjena Slovenija«

19. julija 1991 sta slovenski osamosvojitvi izrazito naklonjena argentinska senatorja dr. Horacio Félix Bravo Herrera in Arturo Ignacio Jiménez Montilla v predlogu resolucije svojim senatorskim kolegom takole predstavila nastanek slovenske skupnosti v Argentini: »Slovenskih potomcev je v Argentini okrog 40.000 in so v Argentino prispeli v treh velikih imigrantskih valovih: v zadnjem desetletju minulega stoletja so mnogi prišli z avstro-ogrskimi in italijanskimi potnimi listi, torej potnimi listi držav, v katerih so živeli Slovenci v tistem času. Velika večina teh emigrantov se je naselila v severnih provincah Republike. Do drugega vala je prišlo v tridesetih letih tega stoletja, predstavljali pa so ga pretežno Slovenci z območij, ki jih je zasedla Italija po prvi svetovni vojni in so bili izpostavljeni hudim zapostavljanjem s strani nedavno vzpostavljenih fašističnih oblasti. Največ teh se je naselilo v Buenos Airesu in Rosariu. Do tretjega vala je prišlo po drugi svetovni vojni, v štiridesetih letih, sestavljali pa so jo begunci kot del tistega prebivalstva, ki je v tistem času zbežalo iz Srednje Evrope pred napredujočimi komunističnimi silami. Poudariti je treba, da je bila takrat Argentina država z največjim humanitarnim občutkom, saj je sprejela celotne družine, za razliko od drugih zahodnih držav, ki so sprejemale le mlade in močne ljudi, torej delovno silo.«¹

Podatki, navedeni v tem predlogu resolucije, sicer enem med mnogimi, vloženimi v argentinskem senatu in parlamentarni zbornici v kritičnem času, ko si je novoustanovljena evropska država Slovenija prizadevala za mednarodno priznanje,² so bili vzeti iz gradiva, ki ga je v tej zvezi pripravila »Zedinjena Slovenija« (ZS), nosilna politična organizacija slovenske politične emigracije (SPE) v Argentini. Septembra 1991, torej še pred argentinskim priznanjem Slovenije kot samostojne države, je ZS na podlagi tega gradiva izdala tudi brošuro z naslovom *Neodvisna Slovenija (Eslovenia Independiente)*, v kateri so bile prikazane moralne in pravne podlage za slovensko osamosvojitve ter podan širši pregled zgodovinskih in ekonomsko-socialnih razlogov zanjo.

1 Za izvorni tekst predloga resolucije v španskem jeziku gl. Klemenčič Matjaž (ur.), Matjaž Klemenčič, Janez Stergar, Samo Kristen, Katalin Munda Hirnök, Milica Trebše-Štolfa, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije), Viri, št. 20. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2005, 222–229 (dalje Viri 20). Za citirani odlomek gl. op. cit., 228. O treh valovih slovenskega izseljevanja in različnih motivih (Prekmurci in Primorci kot pretežno ekonomska emigracija in povojni emigranti kot izrazita politična emigracija) podrobneje Zvone Žigon, *Iz spomina v prihodnost. Slovenska politična emigracija v Argentini*. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Ljubljana 2001, 52–62; Irene Mislej, Slovenski izseljenci v Južni Ameriki. Slovensko izseljenstvo. Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice (ur. Klemenčič Matjaž, Milica Trebše-Štolfa). Združenje slovenska izseljenska matica, Ljubljana 2001, 337–241. Op.: pričujoči prispevek predstavlja dopolnjeno in razširjeno verzijo uvodnega prispevka, pod istim naslovom objavljenega v Virih 20, kjer je bilo vsebinsko težišče na objavljenih dokumentih.

2 Glede predlogov resolucij in drugih dokumentov gl. izvorne tekste v španščini in kratke regeste v slovenskem jeziku, gl. Viri 20, 200–238.

Nastanka slovenske države v juniju 1991 tako zlasti tisti Slovenci, ki so v Argentino prispeli po letu 1945, niso pričakali nepripravljeni. Ta politično in intelektualno najbolj profilirani del slovenske emigrantske skupnosti v svetu je namreč vso svojo sprva izrazito »meddobno« zamišljeno eksistenco zasnoval v upanju na uresničitev dveh medsebojno povezanih ciljev: na konec komunističnega režima v domovini in uvedbo parlamentarne demokracije na eni ter na hkratno višjo stopnjo državotvorne uveljavitve slovenstva na drugi strani, pri čemer so bila stališča glede slednjega deljena; eni so v skladu z linijo Krekove SLS ostajali znotraj jugoslovanskega okvira (konfederalni model, »sodržavje«), drugi – v tem pogledu velja omeniti predvsem naslednike nekdanjih »Stražarjev« – pa so bili že od začetka odločni zagovorniki samostojne slovenske države.³

3 Znale so, npr., konceptualne razlike med Staretovo linijo SLS, ki je pristajala na jugoslovanski okvir, in »stražarsko« pozicijo, ki je stala na stališču popolne slovenske državne samostojnosti. V tej zvezi je indikativna naslednja izjava Andreja Finka, citirana v obliki odgovora na vprašalnik: »Poznam na primer trenja med predstavniki 'jugoslovanskega' in 'slovenskega' toka. Sam sem bil takrat, pred skoraj 30 leti (konec 60. let), privrženec slovenske državne samostojnosti. Takrat se je to marsikomu, če ne mnogim, zdelo noro in včasih so bili kar hudi trenutki. Vendar mislim, da je bila debata potrebna, nekaj, kar 'spada zraven', kar dokazuje, da je skupnost živa. Če bi mislili vsi enako, bi to pomenilo, da nimamo nikakršne demokracije, ki smo jo sicer vedno zagovarjali in terjali. Ideja slovenske državnosti se je gojila predvsem v krogu SKA pod vodstvom Rude Jurčeca, v Glasu SKA. Ruda Jurčec, Alojz Geržinič in moj oče Božidar Fink so bili vodilni v Argentini, ki so zastopali to linijo. Tudi to je bil eden od vzrokov preloma v SKA – poleg razhajanj glede popuščanja do režima v Sloveniji.« (Žigon: Op. cit., 294). O tem zgodovinar dr. Bogdan Novak takole: »Druga skupina pristašev slovenskega državnega gibanja je bila v Argentini. Prvi organizatorji so bili profesor Pavle Verbic, Tine Duh in Jože Kessler. Leta 1952 so v Buenos Airesu organizirali društvo *Dom* ter začeli leta 1953 izdajati *Slovensko pot*, neke vrste narodno-kulturno revijo. Leta 1965 je Tine Duh začel izdajati *Smer v slovensko državo*, ki je propagiral slovensko gibanje in se je leta 1985 združil s *Slovensko državo* v Torontu.« Novak je zatem omenil skupino, ki je »bila za slovensko državo«, ni pa bila na liniji dr. Cirila Žebota. »To so bili bivši časnikarji *Slovenskega doma*, med njimi Ruda Jurčec, Jože Kessler in Mirko Javornik iz Združenih držav Amerike. Po njihovem je Žebotova linija še vedno nekako predvidevala, da lahko slovenska država pripade kaki evropski zvezi držav. Njihova linija je bila jasna: suverena slovenska država. Jurčec je začel leta 1962 v Buenos Airesu izdajati *Nove čase*, ki so imeli kulturno-literarni značaj. Leta 1969 pa je postal urednik političnega časopisa *Sij slovenske svobode* z jasnim slovenskim državnim programom. Med sodelavci sta bila Mirko Javornik iz Združenih držav in dr. France Dolinar iz Rima.« Gl.: Bogdan Novak, *Geneza slovenske državne ideje med emigracijo – Slovenci in država*. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1995, 302; gl. tudi Matjaž Klemenčič, »Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev« – 2. del, *Zgodovinski časopis*, leto 50, št. 4. Ljubljana 1996, 573–583. – Primerjaj tudi govor arhitekta Jureta Vombergarja z dne 27. junija 1998 v Slovenski hiši v Buenos Airesu, objavljen v *Svobodni Sloveniji* št. 26–27 (9. julija 1998) in št. 28 (16. julija 1998). Vombergar je v njem navedel šest »političnih« revij in časopisov, ki so izhajali v Argentini, med njimi tudi glasila gibanj za samostojno slovensko državo«, in sicer: *Novi časi*, *Sij slovenske svobode* (1969–1980), *Slovenska pot* (1953–1966), *Smer v slovensko državo* (1965–1984) – glasilo Slovenskega državnega gibanja v Argentini, *Svobodna beseda* (1954–1957), *Svobodna Slovenija* (1948–1998) – glasilo SLS-SKD. »Prve štiri tiskovine so bile od kraja in dosledno za slovensko državo,« je ugotavljal Vombergar, »*Svobodna Slovenija* pa je bila za politiko postopnega bližanja istemu cilju, pod geslom 'festina lente', se pravi, hiti počasi, ne prenašli se. Ko dr. Tine Debeljak leta 1971 komentira trditve Franceta Dolinarja v brošuri Odsotnost slovenske državnosti v prevratu 1918, vzklikne: 'Kdo od Slovencev ne bi pozdravil suverene države Slovenije? Mislim, da ga ni.'« (Op.: za podrobnejše navedbe o personalni sestavi uredništva in druge relevantne bibliografske podatke gl. Marjan Pertot: *Bibliografija slovenskega tiska v Argentini*, [1. del:] 1945–1987; [2. del:] 1945–1990 – *časopisje*. Trst: Knjižnica Dušana Černeteta, 1987 in 1991).

Na izpolnitev teh upov je bilo potrebno čakati celega pol stoletja. Šele padec berlinskega zidu v letu 1989 je pomenil tisto epohalno prelomnico, ki je naznanila globinske spremembe v povojni arhitekturi Evrope. Ta zgodovinski dogodek, po katerem so začeli padati jerihonski zidovi vseh preostalih »realsocialističnih« režimov v vzhodni in srednji Evropi, je v začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja potegnil za seboj tudi razpad vseh treh »socialističnih« federacij – SFRJ, ČSSR in SSSR.

Iz stečajne mase jugoslovanske federacije porojena slovenska država je osnovni razlog za svoje mednarodno priznanje dolgovala uresničitvi istega načela, na podlagi katerega je bila izvedena tudi nemška združitev, namreč načela o narodni samoodločbi. Ta je bila v primeru slovenske osamosvojitve preverjena in potrjena tudi s prepričljivo plebiscitno odločitvijo. Svoj obolus k njej so prispevali tudi argentinski Slovenci. Dr. Janez Dular, minister za Slovence po svetu, je namreč decembra 1990, ko so v Sloveniji potekale priprave na plebiscit, tudi argentinski Zedinjeni Sloveniji, krovni politični organizaciji slovenske politične emigracije v Argentini, poslal prošnjo za zbiranje podpisov v podporo plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. Rezultat je bil nedvoumen; zbranih je bilo nad 2040 glasov v prid samostojni Sloveniji, trije glasovi pa so bili proti.⁴

Da sta bila z volilno zmago Demosa in osamosvojitvijo Slovenije oba velika cilja v očeh SPE izpolnjena, je bilo razvidno tudi iz samorazpustitvene izjave, ki jo je 26. junija 1991 podal Slovenski narodni odbor (SNO), neke vrste slovenska vlada v emigraciji, v kateri so bili zastopani predstavniki predvojnih strank. V tej izjavi je bilo med drugim izraženo prepričanje, da bo »slovenska demokratična oblast nekoč priznala pomembnost dela, ki ga je za širjenje slovenskih interesov v svetu opravila politična emigracija. To so temelji slovenske prisotnosti v svetu, ki so lahko za naš narod srečna posledica velike nesreče. Od modrosti slovenskih državljanov je odvisno, da se ta enkratna priložnost za narod ne izgubi ... Naloga Slovenskega narodnega odbora je opravljena in podpisani s to izjavo zaključujemo skoraj pol stoletja svojega delovanja.«⁵

Če je bil torej z uvedbo parlamentarne demokracije in nastankom slovenske države izčrpan tisti notranji smoter, v katerem je SNO videl glavni razlog za svoj obstanek in je v skladu s tem na dan slovenske osamosvojitve lahko odložil svoje delo, pa se je ZS na ta isti dan, ko se je v Sloveniji začel hkrati tudi poseg

4 Gl. *Zedinjena Slovenija 1948–1998*. Zbornik dela v zvestobi in ljubezni. Društvo »Zedinjena Slovenija« Buenos Aires 1998, 282 (dalje *Zedinjena Slovenija 1948–1998*).

5 »Samostojna država Slovenija je bila proglašena 25. junija 1991 ob 20.30: Sklepna izjava Slovenskega narodnega odbora ob slovenski državni samostojnosti,« *Svobodna Slovenija*, leto 44, št. 24 (Buenos Aires, 27. junija 1991), 1, cit. po Matjaž Klemenčič, *Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi ...*, 476.

»Jugoslovanske ljudske armade« (JLA), šele znašla pred najbolj intenzivnim obdobjem v svojem, prav tako več desetletij trajajočem delovanju. Njena centrala, Slovenska hiša na ulici Ramón L. Falcón v Buenos Airesu, je v naslednjih dneh in mesecih postala središče sistematične in široko razvejane akcije v podporo komaj rojeni evropski državi.⁶

Priprave nanjo so se pričele že zgodaj, upoštevani pa so bili različni možni scenariji. 24. januarja 1991 je predsednik Jurij Vombregar na seji Upravnega sveta (US) navedel, da so bile pri Slovenskem katoliškem akademskem starešinstvu (SKAS) za »študij problemov« v zvezi z dogodki v Sloveniji ustanovljene tri skupine, ki jih je imenoval kar »možganski sveti«. Hkrati je poudaril, da morajo vsi nastopi v javnosti potekati preko ZS, »ker je ta priznana od tukajšnjih oblasti«. Sam je že podpisal pismo, s katerim se predstavljajo »tukajšnjim vidnim osebnostim (ministrom, senatorjem, poslancem in dr.). Namen je občasno pripraviti in razposlati nova pisma z informacijami o slovenskih problemih. Gospodje iz SKAS-a bi morali pripraviti osnutke pisem za razne možnosti, ki bi lahko nastopile v Sloveniji, da bi se lahko takoj odzvali pred tukajšnjimi oblastmi in javnim mnenjem.«⁷

Že leta 1990 je bila ustanovljena tudi skupina za stike z argentinsko javnostjo. V njej so bili prof. Tine Vivod, Marko Skubic, Lojze Rezelj, Simona Rajer, Ivana Tekavec, Boštjan Kocmur in Franci Klemenc kot člani ZS, ter Marko Bogataj, Albert Čuk, Oskar Molek in Marjana Pirc. Na seji US dne 9. maja 1991 je predsednik, prof. Tine Vivod med drugim poročal, da je bilo prvo pismo »tega 'lobby-ja' za diplomatsko priznanje samostojne Slovenije« odposlano 358 osebnostim argentinskega javnega življenja.⁸ Ustanovljeno je bilo tudi tajništvo za institucionalne zadeve ZS z dr. Vitalom Ašičem na čelu. Nastanek tajništva je bil po izjavi dr. Ašiča izrecno pogojen s slovenskim osamosvojitvenim procesom in s tem povezanimi »nujnimi stiki na državni ravni.«⁹

Nadalje je bil ustanovljen referat za stike s sredstvi javnega obveščanja, ki je, kot se je izrazil Mirko Vasle (referat je vodil skupaj s prof. Jano Dobovšek) na 45. občnem zboru ZS dne 23. 3. 1992, »začel delovati zaradi osamosvojitvenih problemov Slovenije«.¹⁰ Ob isti priložnosti je podpredsednik ZS ing. Jernej Dobovšek

6 V času slovenskega osamosvajanja je politično najbolj aktivno jedro okrog ZS (po lastnih ocenah, ki jih je avtorju posredoval dr. Vital Ašič) štel »okrog 5.000 do 6.000 članov«.

7 *Zedinjena Slovenija 1948–1998*, 283.

8 *Zedinjena Slovenija 1948–1998*, 289.

9 Pred tem se je slovenska skupnost po besedah dr. Ašiča »zelo malo projicirala v argentinsko okolje, s kakšnimi redkimi izjemami, kakor recimo, preko slovenskih akademikov, v mednarodnem društvu FRDECE, osebnih prijateljstev ali poznanstev in sodelovanja v argentinski krščanski demokraciji«. *Zedinjena Slovenija 1948–1998*, 334.

10 *Zedinjena Slovenija 1948–1998*, 301–302, Jernej Dobovšek je na seji Upravnega sveta in Medorganizacijskega sveta ZS 19. 7. 1991 poročal o stikih z argentinskimi mediji in v tej zvezi omenil, da so bili vzpostavljeni stalni

retrospektivno dejal, da se je »vsa slovenska skupnost v Argentini« zavzela, »da po svoji moči pomaga Sloveniji ob zgodovinskih dogodkih. Naša organizacija je dala okvir za uspešno delo. Naš cilj je bil jasan: doseči, da bi Argentina čimprej priznala novo Republiko Slovenijo.«¹¹

Iz ohranjenega arhivskega gradiva ZS in pričevanj zaslužnih protagonistov je dobro razvidno, da v času vojne za Slovenijo in prizadevanj za njeno diplomatsko priznanje Slovenci v domovini niso bili deležni samo izrazov solidarnosti s strani rojakov v Argentini, temveč tudi njihove dejavne, dobro organizirane pomoči.¹² Ta se je kazala v različnih oblikah, predvsem pa v navezovanju stikov in obsežni korespondenci s pomembnimi osebnostmi argentinske družbe, v organiziranju manifestacij in kulturnih prireditev, kar vse naj bi ustrezno senzibiliziralo tamkajšnje javno mnenje in politične dejavnike v prid slovenski in hrvaški stvari. Pri tem, v delovanju navzven in povezovanju znotraj slovenske skupnosti v Argentini, je bila Zedinjena Slovenija kot krovna politična organizacija SPE in hkrati tudi »skupina za pritisk« (*pressure group*) nedvomno uspešna. Kot kažejo imena njenih naslovnikov, je njeno lobiranje v kritičnih mesecih leta 1991 dejansko seglo do samih vrhov argentinskega političnega, gospodarskega, kulturnega in cerkvenega življenja.¹³ Da se je ob tem tudi sama zavedla svojih skritih »rezerv«, izpričuje naslednja izjava dr. Vitala Ašiča: »Kdo vse je v Argentini, se je pokazalo šele ob slovenskem osamosvajanju, ko smo vsi stopili skupaj. V tistih mesecih smo prišli do zelo visokih zvez v Argentini tudi prek ljudi, ki so bili prej neopazni, oddaljeni.«¹⁴

Dejansko so se ravno v času osamosvajanja Slovenije začele tudi prve skupne akcije obeh, do tedaj politično in ideološko razdeljenih slovenskih emigracij: pri-morske, v veliki meri politično levo usmerjene, ki je v Argentino prišla iz ekonomskih razlogov in zaradi raznarodovalnega pritiska italijanskega fašizma, in tiste,

stiki s poročevalskimi agencijami (TELAM, Reuter, DyN idr.), ki so jih redno obveščali o razlogih za slovensko osamosvojitve, o poteku vojaških akcij in diplomatskih pogajanjih, podobni stiki pa so bili tudi z novinarji in s pisci uvodnikov v dnevnikih *La Nación*, *La Prensa*, *Clarín*, *Cronista Comercial*, *Ámbito Financiero* in *Argentinisches Tagesblatt*. Stalen stik je bil vzpostavljen tudi z 21 radijskimi postajami in nekaterimi televizijskimi kanali.

11 Ibid.

12 V tej zvezi prim. dokumentarno prilogo v Virih 20. Najbolj natančen pregled s strani same ZS prinaša deveto poglavje zbornika *Zedinjena Slovenija 1948–1998* (Slovenska vetrovna pomlad, 272–318), ki ga zaključuje faksimile odloka 431/92 o argentinskem priznanju Republike Slovenije, objavljenega v argentinskem uradnem listu (Boletín Oficial) dne 18. 3. 1992. Del teh prizadevanj je bil prikazan tudi v časopisnih sestavkih, objavljenih v tedniku *ZS Svobodna Slovenija*. Gl. npr. Kako smo pomagali Sloveniji: Pregled opravljenega dela med argentinsko javnostjo med 25. junijem in 19. julijem 1991, *Svobodna Slovenija*, leto 44, št. 24 (Buenos Aires, 1. avgusta 1991), 1; Kronika o delovanju mendoške slovenske skupnosti ob dogodkih po proglasitvi neodvisnosti Slovenije, *Svobodna Slovenija*, leto 44, št. 31 (Buenos Aires, 15. avgusta 1991), 4.

13 Gl. Viri 20, dokumentarna priloga, 201–238.

14 Zvone Žigon, *Iz spomina v prihodnost. Slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU 2001, 303.

pretežno katoliške pa tudi liberalne, ki je leta 1945 zapustila »rdečo Slovenijo«. Tako je, na primer, ZS priporočila udeležbo na slovesnosti v domu prvih slovenskih naseljencev v Bernalu, predstavniki SPE pa so obiskali »Triglav«, do tedaj trdnjavo jugoslovanstva, v kateri je »kljub celo nasilnim poskusom preprečitve prišlo do 'prevzema oblasti' slovenske struje«, in pozdravili preimenovanje kluba »Triglav« v slovenskega – »prej je bil namreč 'jugoslovansko-slovenski'.«¹⁵

Glede na to, da širša argentinska javnost ni bila najboljše seznanjena z dogajanjem¹⁶ – Slovenijo so časniki pogosto zamenjevali s Slavonijo, podobne napake pa so se primerile celo visokim argentinskim diplomatom¹⁷ – je bil sleherni slovenski in hrvaški osamosvojitvi naklonjeni članek, ki je izšel v tamkajšnjem tisku, dragocen. Ko je, na primer, Horacio Félix Bravo Herrera v prestolničnem dnevniku *La Prensa* objavil sestavek, naslovljen Republiki Hrvaška in Slovenija, sta se mu dr. Vital Ašič in prof. Tine Vivod zahvalila z naslednjimi besedami: »Cenimo, gospod Senator, Vašo objektivnost, razumevanje in, zakaj ne bi povedali tudi tega, Vašo simpatijo za plemenito načelo samoodločbe dveh novih republik evropskega kontinenta«. Te vrste politično-kulturni prispevki, v danem primeru še posebno zaradi visokega položaja pisca, »imajo velik pomen ne le za novo republiko Slovenijo, temveč tudi za vodilni intelektualni razred republike Argentine, ki se hrani pri teh virih, za boljše razumevanje 'novega sveta', ki nastaja na 'starem kontinentu'«. ¹⁸

28. junija 1991 so pripadniki SPE skupno s hrvaškimi izseljenci organizirali skupen protest pred jugoslovanskim veleposlaništvom, ki ga je neposredno prenašala ena med argentinskimi televizijskimi postajami, dne 30. junija 1991, štiri dni po vojaški intervenciji v Sloveniji, pa so se argentinski Slovenci v velikem številu udeležili manifestacije na trgu San Martín v Buenos Airesu. Mogočen sprevod, v katerem je bilo okrog 4.000 Slovencev, predvojnih in povojnih emigrantov, se je

15 Žigon, Op. cit., 150.

16 Nekdanji jugoslovanski vicekonzul v Buenos Airesu Marko Sjekloča je celo zapisal mnenje, da je argentinska vlada »pokazala večjo naklonjenost do slovenskih in hrvaških zahtev kakor javno mnenje«. Marko Sjekloča, *Čez morje v pozabo. Argentinci slovenskih korenin in rezultati argentinske asimilacijske politike*. Fit media, Celje 2004, 265. Po drugi strani sta se na stran napadene Slovenije postavila dva pomembna argentinska razumnika, Nobelov nagradjenec Adolfo Pérez Esquivel in pisatelj Ernesto Sabato, čigar pismo, objavljeno v argentinskih časnikih, je močno odmevalo v tamkajšnji javnosti. Gl. npr. solidarnostno pismo, ki ga je Esquivel 8. 7. 1991 poslal slovenskemu ministru za kulturo, dr. Andreju Capudru. (Viri 20, 215).

17 Le kot zanimivost omenimo, da je nekdanji stalni predstavnik Republike Argentine v Združenih narodih, diplomat Emilio J. Cárdenas v članku, objavljenem v osrednjem prestolničnem dnevniku *La Prensa*, še leta 1998 pisal o mirovni misiji Varnostnega sveta OZN v »vzhodni Sloveniji« (*Eslovenia oriental*), ki naj bi bila že »šest let v rokah Srbov«. »Vzhodna Slovenija naj bi bila sicer tisti severovzhodni del Hrvaške« (*Eslovenia oriental, ubicada en nordeste de Croacia*), ki naj bi ga v operacijah »Blisk« in »Nevihta« konec 1995 osvojila hrvaška vojska. Emilio J. Cárdenas: *Acción argentina en Eslovenia oriental*, 25. 1. 1998. Gl. tudi <http://www.ser2000.org.ar/protect/Archivo/d000dee1.htm> (29. 11. 2007).

18 Viri 20, 232–233.

po koncu manifestacije na trgu San Martín napolnil po osrednji ulici Florida na »Plaza del Mayo«. V stolnici so darovali mašo, ki jo je vodil prelat dr. Alojzij Starc, nastopil je slovenski zbor Gallus, manifestacije v podporo Sloveniji pa so potekale tudi v Barilochah in Mendozi.¹⁹

Dan prej je prestolniški *La Nación* objavil intervju z ing. Jernejem Dobovškom. Podpredsednik ZS je v njem omenil veliko podporo slovenskega prebivalstva odločitvi slovenske vlade in izrazil upanje, da bodo evropske države – in med njimi zlasti tiste, v katerih so na oblasti krščanskodemokratske vlade – prve priznale slovensko samostojnost.²⁰

Na sedmi seji ZS in Medorganizacijskega sveta (MOS) dne 5. 7. 1991 je ing. Jernej Dobovšek takole opisal uspešno izvedeno manifestacijo: »Nad 3.000 ljudi se je zbralo tisto nedeljo ob 10h pred spomenikom osvoboditelja Argentine, gen.(erala) San Martina. Vsi Slovenci, stara in nova emigracija, smo zahtevali umik jugoslovanske armade in prosili priznanje novonastale Republike Slovenije. Nikoli ni bilo še take manifestacije Slovencev v Argentini. Veliko je bilo lepakov in nalepk ter nešteto narodnih noš. Poleg vseh v Argentini živečih Slovencev smo povabili še zastopnike oblasti, občila, argentinske prijatelje in sorodne organizacije drugih narodnostnih skupin, ki so nam bile tedaj v močno moralno oporo in so se tudi številčno odzvali vabilu (Prišli so Irci, Madžari, Poljaki, Ukrajinci, Slovaki, Hrvatje in še drugi).«²¹ Hkrati je bilo na isti seji zapisniško konstatirano, da se stiki »z oblastmi dogajajo na vseh ravneh. V vladni palači, na zunanjem ministrstvu in v parlamentu so seznanjeni s slovensko problematiko; dobivajo potrebno dokumentacijo in se jih prepričuje, da bi priznali slovensko državo.«

Na seji US in MOS-a dne 19. julija 1991 je dr. Vital Ašič poročal o vzpostavljenih stikih z vladnimi predstavniki, s senatorji, z ministri in državnimi tajniki, s predstavniki drugih narodnih skupnosti v Argentini in omenil, da je bilo poslanih že

19 Zvone Žigon, Vloga Slovencev v tujini pri osamosvojitvi. V zborniku: *Slovenska osamosvojitve 1991*. Pričevanja in analize. Simpozij Brežice 21. in 22. junij 2001. Državni zbor RS, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2002, 187.

20 Dr. Marko Kremžar je pozneje kot »nemajhno presenečenje« omenil dejstvo, da je »mednarodni svet s Svetim sedežem na čelu tako hitro priznal slovensko državno samostojnost. Zgodovinarji bodo lahko ugotavljali kot srečno okoliščino, da so bili takrat v Evropi daleč najmočnejša in najenotnejša stranka krščanski demokrati. Ti so poznali slovensko problematiko. Zveza srednjeevropskih KD, katere pobudnik in soustanovitelj je bil pred desetletji v imenu zgodovinske SLS dr. Miha Krek, je bila redna gostja in nato tudi članica evropske zveze KD...« Marko Kremžar, Med smrtjo in življenjem. Nekaj pogledov na včeraj in na jutri. *Družina*, Ljubljana 2000, 78.

21 *Zedinjena Slovenija 1948–1998*, 292. Dejansko se je ZS z veliko uspeha obrnila tudi na predstavnštva različnih etničnih skupnosti (Madžare, Poljake, Irce, Ukrajince, Armence itd.), živečih v tej južnoameriški državi. »Te in druge tuje skupnosti so v Argentini kar množične in so mnogo vplivale na javno mnenje,« je v elektronskem pismu avtorju dne 23. 2. 2005 zapisal dr. Vital Ašič.

nad 500 pisem »argentinskim političnim voditeljem, od argentinskega predsednika Carlosa Saúla Ménema navzdol.«²²

Na isti seji je dr. Marko Kremžar omenil, da so v parlamentu že predlogi za priznanje Slovenije in med drugim poročal o svojem obisku v argentinskem zunanjem ministrstvu (tja je odšel s pooblastilnim pismom slovenske vlade), kjer sta ga sprejela dr. García Pinto in zunanji minister, dr. Guido Di Tella. Šef argentinske diplomacije mu je že uvodoma dejal, da ga sprejema kot »zastopnika slovenske skupnosti v Argentini, katero dobro poznam in jo cenim«. V nadaljevanju pogovora je Di Tella dodal, da gleda na dogodke v Sloveniji s simpatijo, da pa ne more priznati slovenske državne samostojnosti, dokler tega ne bodo storile 'glavne evropske države' (*los principales países europeos*).²³ Na izjavo, da Argentina ne more biti »prva država na svetu, ki bi priznala Slovenijo«, mu je slovenski gost odvrnil, da morda ne bi mogla biti »prva na svetu«, lahko pa bi bila »prva v Ameriki«. To bi bilo mogoče, se je na sugestijo odzval Di Tella, a hkrati pripomnil, da »ne more obljubiti ničesar«. K temu je dodal, da bo njegovo ministrstvo storilo vse, da bi bila Slovenija mednarodno priznana. Pripomnil je še, da je argentinski predsednik o slovenskem vprašanju dobro poučen, in namignil, da bi bil stik Slovencev z njim koristen.²⁴ Nekaj dni zatem je podjetnik Herman Zupan, ki je pozneje postal častni konzul RS v Argentini, v osebnem razgovoru z Menemom že izrazil željo, da bi bila Argentina med prvimi državami, ki bi priznale Slovenijo.

Dobro sodelovanje je bilo vzpostavljeno tudi s slovenskim zunanjim ministrstvom – za posebnega pooblaščenca Republike Slovenije je bil 1. 7. 1991 imenovan argentinski Slovenec dr. Božidar Fink, 13. 7. 1991 pa dr. Marko Kremžar. Dr. Fink je službo pooblaščenca, ki mu je nalagala dolžnosti na diplomatskem in pozneje na konzularnem področju, nepoklicno opravljal med letoma 1991 in 1994, njegovo delovanje pa je bilo po njegovi lastni izjavi »osredinjeno na uradne odnose z argentinskimi oblastmi«. Z »vsakdanjimi osebnimi stiki in notami«, se je spominjal pozneje, »sem moral organe, ki oblikujejo zunanjepolitične odnose, prepričevati, da Slovenija izpolnjuje pogoje za priznanje neodvisne države«, medtem ko so si »organi skupnosti« prizadevali »predvsem s propagandnimi akcijami in so bistveno pripomogli k ustvarjanju javne naklonjenosti.« S temi skupnimi prizadevanji je uspelo, tako Fink, »da se je argentinska izvršna oblast že sredi decembra 1991 odločila, da prizna Republiko Slovenijo; formalno jo je pozneje priznala hkrati z Urugvajem in s Čilom.«²⁵

22 *Zedinjena Slovenija 1948–1998*, 294.

23 *Ibid.*, 317.

24 *Ibid.*

25 Pogovor z Božidarjem Finkom. Spremembo sem pričakoval in vanjo verjel. *Demokracija*, 18. 8. 2005, 35–36.

Ko je torej Republika Argentina dejansko sledila zgledu Evropske skupnosti in 16. januarja 1992 kot prva država na južnoameriškem kontinentu priznala Slovenijo in Hrvaško, je bilo s tem končano tudi najpomembnejše razdobje v zgodovini leta 1948 ustanovljene Zedinjene Slovenije. Njen novi predsednik, poznejši ambasador Republike Slovenije v Argentini, prof. Avguštin Vivod,²⁶ ki je osamosvojitve Slovenije in hkratni vojaški poseg JLA doživel kot delegat Svetovnega slovenskega kongresa v Ljubljani,²⁷ je tega dne na seji upravnega odbora ZS izrazil prepričanje, da za »veliko ljudi niti ne bomo izvedeli, kaj vse so doprinesli z deli ali z molitvijo. Brez dvoma, brez tega našega dela, naših molitev in priprošnje ubitih žrtev med komunistično revolucijo ne bi dosegli vsega tega ...«²⁸

Istega dne se je dr. Janez Dular, minister za Slovence po svetu, v pismu, namenjenemu »slovenskim rojakom in rojakinjam v Argentini«, v imenu Republike Slovenije zahvalil za njihov velik prispevek v prizadevanjih za priznanje s strani argentinske vlade.²⁹

V retrospektivni oceni lastnega delovanja v času prizadevanj za dosego samostojne slovenske države in njeno mednarodno priznanje je Društvo Zedinjene Slovenije leta 1998 ugotovilo: »ZS je v tem času prevzela nalogo, da predstavi arg.(entinskemu) narodu in oblasti slovensko stvarnost. Cilj ZS je bil doseči, da Argentina čimprej prizna slovensko državo ter pripravi ugodne pogoje za bodoče odnose na državni, kulturni in gospodarski ravni. Lahko bi rekli, da je že v tem času ZS pokrivala s svojim delom področje, ki bi sicer pripadalo diplomatskemu predstavništvu RS v Argentini. V času, ko je bil ogrožen obstoj Slovenije, so vsi Slovenci v Argentini, tako prejšnji kot novi vseljenci, prispevali po svojih zvezah in zmožnostih za vzpostavitev potrebnih stikov z oblastmi, občili in vplivnimi argentinskimi osebnostmi. Na podlagi teh stikov je mogla ZS pričeti z akcijo, ki se je šest mesecev kasneje uspešno zaključila s priznanjem RS.«³⁰

26 Občni zbor ZS je 14. 4. 1991 za predsednika izbral Tineta Vivoda, na predlog Jureta Vombergarja pa je bil ustanovljen tudi častni svet, sestavljen iz vseh živečih dotodanjih predsednikov ZS (Božidar Fink, Božo Stariha, Marjan Loboda, Jure Vombergar in Lojze Rezelj), gl. Žigon, *Iz spomina v prihodnost ...*, 150.

27 V SSK je bilo delegiranih 15 slovenskih predstavnikov iz Argentine; 10 jih je pripadalo povojni politični emigraciji, 5 »staronaseljencem«.

28 Žigon, *Iz spomina v prihodnost ...*, 151.

29 Klemenčič, *Izseljske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi*, 576.

30 *Zedinjena Slovenija 1948–1998*, 288.

»THE DANUBE AREA« – OPTIMISTIC PERSPECTIVE
AFTER THE SECOND WORLD WAR

The present study deals with a few important points which were made in the three-volume work published as »The Danube Area« in 1946 edited by Elemér Radisics. Within its frames it deals with the optimistic post-World War II perspectives of the countries of the »Danube Area«, the negative equilibration tendency working over the economic development of the region's states as well as its causes. The study examines the changes in the population ratio of the area concerning each country and it also deals with the course of Hungary's population on an international scale. .

Keywords: the Danube area, post-WWII period, economy, population

PODONAVJE - OPTIMISTIČNE PERSPEKTIVE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Študija predstavlja nekaj pomembnih ugotovitev iz dela v treh zvezkih »Podonavje«, ki ga je leta 1946 uredil Elemér Radisics. Opisuje optimistične povojne perspektive podonavskih držav in vzroke negativne uravnilovke, ki je vplivala na gospodarski razvoj teh držav. Študija analizira spremembe demografske strukture posameznih dežel s posebnim ozirom na Madžarsko.

Ključne besede: Podonavje, obdobje po drugi svetovni vojni, gospodarstvo, prebivalstvo

Let us imagine that we would like to get some rest by having a voyage down the Danube after the toils of the conference and that we would consult a Hungarian travel agency with our plan. It is suspected that we would sooner be provided with an offer of a voyage on the Geiranger fjord, or perhaps an Adriatic or an Aegean sea-voyage, not to mention the more profitable voyages on the Nile or on Lake Tanganyika. If we are to look for the reasons we can hardly be satisfied with the trend-shaped explanations of consumer-tourism, the reasons should be sought in other fields (as well).

Long centuries had to pass for trade, fishing, royal and everyday mirth, most splendid human feelings¹all radiating the peace of the Danube not to be hovered by the darkness of armed conflicts generated by the interests of (great) powers. Since even though the Poet would have liked to compare the banks of Ister² (for us it is more commonly known as the ancient Danubia) with the virgins of Helicon crowned with laurel, most probably the virtual ark of Janus Pannonius would have got stuck on the real cordon formed by Turkish sloops at the Lower-Danube region... Our worries are not without proper basis, since it cannot really be considered to be a coincidence that in the beginning of the 17th³ century good old master Houfnaglius had several times put ornamented vessels on his copper-plates illustrating the Danube.

Unfortunately, the peace treaty of Paris putting an end to the Crimean war did not contain clauses concerning the Danube, thus did not bring lasting relief to this area, even though at those times a smaller cult praising the Danube was also emerging. Just think about making Vaskapu pass (Iron Gate) possible to be crossed by ships, the Blue-Danube waltz, »picturesque voyages« authenticated by water-colour paintings or about belles-lettres pieces capturing the River. By that time the power interests of the empire were overtaken by those of nation states, keeping, unfortunately, its conflict-oriented ways of acting in political matters. At those and later times, the birth of all the suggestion-drafts on solving the situation of the peoples living along the Danube in a peace-oriented way was in vain, it is well known that the »realists of power« were thinking in a quite different way.

1 Such post-war feelings are reported by the »Moidle-Schiff«, the story of the »ship of maidens«. Charles Alexander, prince of Württemberg, is said to have sent hundred and fifty girls from Suabia and the Bavarian region to Banat after the peace of Požarevac in 1719, in order to marry the colonists (non-commissioned officers who stayed in the area) living there. (Magris: 1992: 68. p.)

2 Petz: 1902/1: 996. p.

3 For the descriptions and photos of copper-plates illustrating Hungarian towns/castle of Georg (Jaris) Hoefnagel, Houfnaglius in Latin, see e.g.: Központi Antikvárium (Main Antiquarium): 2002: 38-45.p. for the battles of the Hungarian fleets of the Danube against the Turkish see: e.g.: Szentkláray: 1885: 51-293. p. About the times after the 1428 Galambóc battle, Szentkláray established that since then the Hungarian fleet »is a constant comrade and a faithful follower of our arms operating on the Lower-Danube, whenever the condition of the river lets it« (Szentkláray: 1885: 51. p.)

The illusions that were raised around the time of the First World War were mere phantasms and numerous crucial points of the peace treaties of Versailles – using an expression borrowed from Bibó – all turned out to be »hatchet-raising«⁴. The period between the two World Wars was not sufficient enough to significantly reduce the differences in the structural features rooted in the historical past, the differing regional courses of improvement and the levels of development either, it was not able to bring the peoples of the Danube area closer, and on top of all, soon the waves of the Danube were not carrying trading goods referring to a period of peace, but the corpses of men who were shot and tossed into the river.

The noble, but quite short moments of the peace treaties putting an end to the big wars produce illusions on an assembly line. Things were no different at the time of the Second World War either. Scarce few years had passed after another peace treaty and the nations along the Danube had again found themselves in such power blocks which were mortal enemies of one another. The absurdity of this situation concerning everyday life can be well illustrated by the fact that for some of the inhabitants of countries along the Danube had better chances of seeing the Great Wall of China, and getting amazed by Korean palaces, or for instance drinking koumyss in the Mongolian steppe, then listening to a Mozart opera in Vienna after a fascinating journey...

The hopes of peacefully approaching and getting to know (again) one another were reawakened for a short period of time by the remission and by the fall of communist regimes. Perhaps these were the hopes Claudio Magris⁵ from Trieste – (also) known for struggling to recall/revive the Habsburg-myth – wished to give voice to, when in 1986 he got his educational history book dealing with the Danube published which got translated into Hungarian as well.

But the hope for peace quickly vanished again, so much that the only longer war after the Second World War was fought in this region.

In my lecture I wish to talk about a book which was published in that very short period after the Second World War which was spent in peace. To be even more specific we are dealing with a *three-volume* book which was published in 1946 in Budapest titled »A Dunatáj« (The Danube Area). Its publishers were planning the publishing of further volumes too – we even have information about the planned content of the fourth volume –, but most of the works – most probably due to the well-known historical reasons – did not get published. These volumes contain the research work of the Kisebbségvédelmi Intézet (Institute for the Protection of Minorities) operating with the Statistics Department of Pázmány Péter University

⁴ See Bibó: 1986/2: 440-445. p.

⁵ See Magris: 1988.

(Kovacsics: 2006: 3-4.p.). The *editor* of the book is *Elemér Radisics* diplomat and publicist⁶, while other excellent scholarly men and experienced diplomats also participated in this lengthily study. One among the first ones to mention is for instance *Gábor Kemény G.* the outstanding expert of the nationality issue and *László Gáldi*, the excellent scholar of Slavic languages and cultures. The exhausting work of data collection and summarization was controlled by the teacher of the above mentioned Institute for the Protection of Minorities, *Dezső Elekes*. Studies concerning geographical politics were carried out by no less an expert than the editor of the Central-European Atlas, Professor *András Rónai*, thus elevating the level of its quality.

The thematic richness of the volumes deserves to be considered impressive even when regarding that the opus became a torso. Although the subtitle of the volumes promises to provide information »only« on history, economy and geography, this kind of defining the topic can certainly be interpreted on a wide scale. The *first volume* deals with the geographical characteristics, population, diseases and causes of mortality, linguistic and literature-history peculiarities, with the history and the statistics of the Hungarian nationality issue, the formation of political parties, with agriculture and plant breeding, forestry, livestock farming, mining and metallurgy, energy production, industry and industry organization, as well as with home-management.

The content of the *second volume* however is not that diverse at all, but of course it can still be considered to cover a wide range. It is in this volume where the authors are dealing with the issues of countries of the Danube area such as credit cases, the finance and foreign trade, the issues of insurance, the details of cooperative life, the problem of traffic and tourism, and the history of press in some countries. The *third volume* basically deals with the history of certain states in a kind of parallel historical chronology.

⁶ Elemér Radisics's (1894-1972) father was Jenő Radisics (Radisich) art historian, the manager of the Museum of Applied Arts. Elemér Radisics learnt law in Paris and got his doctorate in Budapest. He worked as a solicitor at the Ministry of Finance as well as the employee of the Budapesti Hírlap (Budapest Newspaper). He was connected to foreign policy on several levels: he was a member of the Magyar Külügyi Társaság (Hungarian Foreign Affairs Association), the managing editor of the journal titled »Magyar Külpolitika« (Hungarian Foreign Policy), chairman of the Interparliamentary Union and messenger between the Hungarian government and the League of Nations. After his arrival back home in 1943 he got reactivated as a council at the Foreign Ministry, then between 1945 and 1947 he was working at the Historical Archives department of the Foreign Ministry. In 1951 he had been unlawfully relocated to the countryside, and in the summer of 1956 he emigrated to Switzerland where he worked as a librarian at the Nestlé factory. He received a League of Nations pension. He died in Mont Pélerin, Switzerland in 1972. An author of several books. His other work dealing with nationalities titled »A Népszövetség utolsó órái. A nemzetiségi kérdés fejlődése Magyarországon« (The Last Hours of the League of Nations. The development of the nationality issue in Hungary) got published in 1941. (MÉL: 1981: 653. p.).

The general idea of the work is that the authors should simply focus on representing mere facts only, and true indeed, since various figures, so many graphs and diagrams, and nearly thousand pages of chronology provide basis of this purpose. Nevertheless, it is not epistemological hair-splitting that makes us state that the work has at least another, much narrower layer as well. This layer sums up the basic points of the forewords to certain volumes and the interpretations relating certain thematic chapters, as well as thematizing, from which we can deduce the intention of the authors, but mainly to that of the editor, the reasons of the timeliness of each of the topics.

If we focus on this latter part then we can instantly take a look at the preface of the first volume. This is the part where Elemér Radisics talks about the basic intention that permeated the whole undertaking. After the Second World War nations of the Danube were hoping to have »an honest cooperation«, and friendship even, (Radisics: 1946/1:III. p.) and first of all in order to achieve this the peoples of the Danube area had to get familiar with the history and the present of one another in a matter-of-fact way⁷. Radisics established, based on his diplomatic experiences in Geneva, it was Hungarians how knew much less about the lives of neighbouring countries, and not the other way around (Same)⁸. Thus it is not surprising that the Editor – at least in its Hungarian version – recommended the work as a novelty⁹. As it has been shown above we can clearly see that Radisics did not deal with the deeper reasons of these shortages, and neither therefore with the events of recent times, that is the events of the Second World War concerning the topic. Those readers who are unfamiliar with the historical past might even get the impression that the reason for these shortcomings is a matter of cognitive causes.

Obviously this rather strange solution of not even mentioning Germany (!) among the countries of the Danube area, but mentioning Poland as one of the countries of the Danube several times is not due to the shortcomings of the authors and the editor! We should bear it in mind that this unusual reordering of the above mentioned countries of the area was not caused by a kind of geographic

7 »In the field of politics, as in any other aspect, the primal condition of a true friendship, an honest cooperation is: mutually getting to know the other. Thus, this work, for the same reason, was mainly written for those who wish to deal with the Foreign Policy issues concerning the neighbouring nations, with the wish of friendly approach, with better knowledge than before, aided by an objective knowledge« (Radisics: 1946/1: III. p.).

8 »... no matter how many Czechoslovakian, Romanian or Yugoslavian diplomats, politicians or journalists I have met within ten years, they all knew the issues of Hungarian life better – may it be concerning the past or the present – than usually we, Hungarians know theirs« (Radisics: 1946/1: III. p.).

9 »Since we are dealing with a work that is ground-breaking in many aspects, we ask for an apology in advance for the disproportions, disharmonies, moreover for the shortages that appear several times in some sections. May it be our excuse that the data generations forgot to gather could not have been filled in a few months' time, not even with the most enthusiastic work« (Radisics: 1946/1: II. p.).

ignorance but by the political events of the recent times. The – more or less logical – consequence of this *creative reordering* also turned out to be that the category of »the Danube area« – just like as a sort of synonym – got altered by the notion of the »Carpathian basin« several times.

The fact of a drastic change in foreign policy orientation after the Second World War is noted by a short hint. Concerning this Radisics truly thinks it is a pity that in the past Hungarian scientific reasoning turned towards the West and Byzantium (!), and was being interested more in the political, economic and cultural influences coming from those sources, and »it was only secondarily taking into consideration those effects and influences that are rooted in are national being and are just as important, which are the cradle of human culture itself, coming from the East. The solution for this shortage is also a task to be carried out in the future...« (Radisics: 1946/1: II. p.).

Of course it was far from being easy right after the conflicts of the Second World War to find such a *meta-narrative* that would have been acceptable for all the countries that were not only against each other but even invaded one another as well. Still we cannot expect to think that this meta-narrative can emerge in one of the subchapters – entitled »Common Power- and Credit-political Hardships« - of the chapter dealing with the credit cases of the countries located in the Danube area.

Out of this we get to know that there were three international catastrophes in the twentieth century, all of which were common catastrophes to all the Central- and South-Eastern countries of Europe, regardless of what federation scheme and what conflicts against one another the governments of these states participated in. But it is not only the »victimized history« which is common, but the »victimizer« as well: *the German imperialist aspirations*. Further more, the source of »redemption« is the same too, in the image of the Soviet-Russian manumission. It is worth, however, closely studying the reasoning which also defines the three catastrophes as well. »After the German hegemonic aspirations were blocked by the First World War and Austro-Hungary got divided they suffered all together – viz. the mentioned small states (L. K.) – from the consequences of the muddled withdrawal of borders and the ever growing economic isolation. The failure of a peaceful reconstruction between the two World Wars caused the crisis of international credit relations and that of foreign trade extremely intensively. Eventually, at the time of the world conflict of the forties they suffered together from the methods of German imperialism, they had to abide exploitation together, their lives and possessions were collectively destroyed by the German attack and they all were the theatre of operations and medium at the time of the Soviet-Russian liberating campaign sweeping away the German attack« (Radisics: Danube Area: 1946/2: 1 p.).

From the following it will also turn out how hard the fusion of international politics and international credit politics struck the *small states of the area*. Given that it can be established that all the mentioned states became *debtor* states, even though the structure of their debts differed (Same). »The great powers wanting balance within Europe« were trying to achieve firm stability within the area in vain, the Great Depression – more specifically the phenomenon of international credit deflation coming into being – strongly contributed to a shift in the balance of power. Due to the German hegemonic aspirations emerging parallel to this, the restriction of the sovereignty of the above mentioned small states took place¹⁰, which – according to the author – influenced the credit politics of the Western powers as well. Credit given by the West vanished totally and parallel with this the debtors restricted the interest service. As a further negative result »the German imperialism« even managed to force credit out of these debtor states of restricted sovereignty via clearings (Radisics: 1946/2: 2. p.).

The result of the above described economic process was an equilibration with a negative overtone in the economy of the previously mentioned countries. Namely prior to the First World War the above mentioned »common power- and credit-political hardships« did not exist at all, moreover the Balkan states (Romania, Serbia and Romania) can be considered as being those which were specifically deprived from their privileges, since due to their undeveloped economy they could only get expensive credits within very narrow limit of circumstances. After the First World War, however, these inequalities reduced more and more, when eventually during wartime the »politics of great powers« forced these countries to act against »their truest interest« in the field of credit politics. As for the equilibration process, it had a negative overtone because it »...did not increase in the name of economic development but on the contrary, it decreased compared to the level of Central-European countries in the time of peace, taking place on a lower level (Radisics: 1946/2:2. p.).

There had been *striking differences* concerning economic structure also before the Second World War. These differences are aimed to be grasped in a concentrated way by a well known typology, according to which in Austrian and Czech economy it is the industrial trait, in Hungary it is the agrarian-industrial trait, while in Balkan states it is the agrarian trait that is the most dominant. This observation is confirmed by the distribution of people of a given country according to their branches of activity. The authors took the ratio of the native grower population related to the total population as the main indicator. The

10 At this point there seems to emerge an interesting comparison with István Bibó's totally different analysis dealing with the history of Eastern-European small states between the two World Wars. (Bibó: 1986/2: 187-265. p.)

methodological reason why the total population was taken as a benchmark is because according to them a statistics which also takes the number of dependants into consideration reflects the population-maintaining ability of certain activity layers »more thoroughly and more precisely« (Radisics: 1946/1: 50. p.). This approach mostly gained its sense for its *native grower population* category, viz. the number of helping family members in the agriculture which »employs« them is very high (Same). Disturbance is caused exactly by the fact that the censuses in most countries do not count them unanimously to the category of providers. Thus in these countries the ratio of people belonging to the native growers could be even much higher.

As for data concerning specific countries, those mainly deal with the same period of time, the first half of the 1930s, except for Hungary, in the case of which, data concerning the period of the growth of the country were also recorded. According to which this ratio in *Austria* is a little bit more than one fourth of the country (27.2%), *Czechoslovakia* it is just slightly more than one third (34.7%), in *Hungary* it is a little bit more than the half (51.8%)¹¹, while in *Romania* and *Bulgaria* it is a bit under tree fourth (the former is 72.3%, while the latter is 73.2%), and in the case of *Yugoslavia* this ratio is a bit more than three fourth (76.6%). (The research also gives data concerning *Albania*: according to which the ratio of native growers is 86%, although the author placed a tiny question mark to the reliability of the data (Radisics: 1946/1: 50. p.). Also in the light of the above data the author labels the Danube area as a *transient region* between the East and the West.

After the First World War the countries of the region tried to improve their economic efficiency with adopting those methods of the twentieth century as well which can be considered as being internationally successful. Reception – independent from the level of economic development – did happen in the countries of the area. The modern factory organization methods were labelled as »rationalization« by the author, which he separated into three trends. The trend of »scientific management« rooted from the United States of America, or its »personified« variant, taylorism that is, the trend that came round in France and Italy, which he calls the »scientific organization of labour«, and rationalization that is indigenous in Germany. (Upon hearing the former we might associate to the name of Henry Fayol, while hearing the latter to the name of Max Weber).

Each of the countries of the area introduced a *different model*. The French trend got introduced in the states which were formed after the First World War, that is in Czechoslovakia, Poland, Yugoslavia, in addition in Romania and Bulgaria.

11 This ratio has somewhat increased further after the area growth of Hungary (55,7 %).

The German idea got introduced in Austria, while in Hungary a »mixture« of the Anglo-Saxon and the German system spread.

Rationalization happened within institutional framework, that is, a different institution was established in each country for the preparation and the operation of rationalization. It is interesting to note that all these institutions evolved via a sort of »rationalization wave«, since their establishment can be dated around *the second half* of the 1920s. Thus it must be emphasised that the establishment of these institutions did not spread as a consequence of the Great Depression. When dealing with the efforts aiming to rationalize administration, the book mentions Romania and Hungary only, in the case of the other countries rationalization efforts happened mainly in the field of economy¹².

Germans do not only appear in the role of a scapegoat, they were also discriminated by means of being neglected. After all, in one of the culture-historic narratives the author enlists all those ethnicities who have been sitting around the table of the Carpathian basin – Austrians, Czechs, Slovaks, Hungarians, Ruthenians, Romanians, South-Slavic people – but the Germans living here did not get a place at this crowded table.¹³

Since the topic in focus is the Danube area the discussion of the *ethnic issues* is unavoidable. If we are interested in the ethnic relations of the area as a whole we are to find out that the *statistics made between the two World Wars concerning nationalities* were not based on a unified set of criteria. There were some countries in the case of which just spoken language, and some where only nationality or both were put into focus during the censuses that were held around 1930. Austria and Czechoslovakia were interested in the mother tongue, while Romania as well as Yugoslavia and Bulgaria wanted to know about nationalities too. (Hungary switched from mother tongue statistics to »the practice of focusing on both issues« in 1941 (Radisics: 1946/1: 321. p.)

The picture gained from the data gathered via a methodology such as this is the following. Among all the peoples of the Danube area the *Romanians* were present in the highest number, with a population of 14 million altogether, we were the next

12 From the Hungarian proportions we can conclude that the author meant the trend of Zoltán Magyary.

13 Although »for thousand years Austrians, Czechs, Slovaks, Polish, Hungarians, Ruthenians, Romanians, South-Slavic people have been sitting around the round table of the Carpathian basin, but instead of making efforts to explore their own common issues, they only focus on the development which takes place beyond their own lands« (Radisics: 1946/1: 115. p.). Still – continues the thought – the only way to truly appreciate the »taste and idea trends« of one another that are rooted from different developments, is to be really familiar with the inner characteristics of the multi-faceted yet the same Danube area« (Same.) The results of culture-historical comparativism focusing on the Danube area can still said to be truly quite meagre, basically only one or two products of the period between the two World Wars are known. As for continuing the work, even the goal is given: »explore the creative spirit of certain Danube area peoples from time to time« (Same.)

ones to come in the line, *Hungarians*, whose population in the Danube valley was 12.7 million. Significantly lagging behind, the *Czechs* were at the third place, having a population of 7.5 million. They are to be closely followed by the *Serbians* with a number of 7 million people altogether. Exactly half of the population of the Serbians, 3.5 million was constituted by the *Croatians*, while the number of *Slovaks* was 2.6 million. According to the statistics the line was closed by the *Slovenians* with their 1.3 million people. It is extremely important to emphasize that these figures are valid concerning the population »of the Danube area« only.

Hungarian nationality regarding its development in numbers was not represented only by a »Danube area« or a »Carpathian basin« perspective by the authors. A detailed chart gives information on *the ratio of the number of Hungarians all across the globe*. The figures are from around 1930, thus they do not yet contain the increase in population that followed the territorial revision. Out of all the data dealing with the number of Hungarians living in the former states of the monarchy, the official figures provide us with information in the case of Czechoslovakia, Yugoslavia and Romania (*See the chart on the following page*).

The ratio of Hungarians with a total number of 11.530.497 people is the following, regarding the Hungarian population the rate of which is of the order of ten thousand.

In the indicated period 8.001.112 Hungarian people were living in *Hungary*, thus almost the tree fourth of all the Hungarians. 1.554.525 were living in *Romania*, thus one sixth of all the Hungarians. 582.451 were living in *Czechoslovakia*, meaning 5 % of the total number of Hungarians, as for *Yugoslavia* slightly more than 4 % (467.658 people). The number of Hungarians living in the Carpathian-Ukraine is 109.472, and they further added the number of Hungarians living in other regions of the Soviet Union – even in Asia –, thus the total number of Hungarians living there increased to 129.472. It might be surprising that the next one to come in line is not the neighbouring Austria with its 35.000 Hungarian people but France, where slightly more than 40.000 Hungarians were living. It is quite an interesting figure for example that in Sweden, playing an important role from the aspect of emigration in the period after the Second World War, 90 Hungarians were living, while in the area of the small island of Malta there were 32, moreover, 179 Hungarians were living in Luxembourg, that is almost twice as many as in Sweden. Here we must note that at that time »emigrational fashion« had not yet struck down upon Scandinavia, since the total number of Hungarians living in Finland, Sweden, Norway and Denmark altogether was less than four hundred, while just in Spain, for instance, it was 700. if we add up all the Hungarians living in Europe we get a total of 10.845.567, while the number of those living outside the Continent is 684.930 if we consider the whole Soviet Union and whole Turkey as being European countries.

The number of Hungarians living around the world in around 1930					
Country	The number of Hungarians	Country	The number of Hungarians	Country	The number of Hungarians..
Hungary	8,001.112	Great Britain and Ireland	2.000	South-Africa	150
Austria	35.000	the Low Countries	2.826	Egypt	1.000
Belgium	6.000	Germany	8.416	North-Africa	1.900
Bulgaria	3.000	Norway	49	The United States of America	580.000
Czechoslovakia 1)	582.451	Italy	7.000	Argentina	10.000
Denmark	130	Romania 3)	1,554.525	Brazil	33.000
Danzig	212	Spain	700	Canada	50.000
Estonia	14	Switzerland	1.427	Cuba	4.000
Finland	45	Sweden	90	Mexico	550
France	40.000	the rest of Europe	49	Uruguay	3.000
Greece	239			the rest of America	3.00
Yugoslavia 2)	467.658	Soviet-Russia (Asia too 4)	129.472	Australia	325
Poland	1.000				
Latvia	61	Turkey	1.830		
Luxembourg	179	Japan	23		
Malta	32	the rest of Asia	732		
				Total:	11,530.497

Note:

1) Czechoslovakian official data 3) Romanian official data

2) Yugoslavian official data 4) together with the Hungarians living in Carpathian-Ukraine

Out of this the population of pre-Trianon Hungary is around 10.750.128 people, out of which altogether 2.749.016 people were living in the detached territories.

When looking at the Hungarian population living outside Europe, the USA is outstanding by far, where, due to emigrations of different periods, about 580.000 people were living. With this sum, by the way, the USA would have topped

Yugoslavia. Only the American continent was able to produce a Hungarian population with the order of ten thousand. And again, it is North-America which topped all, since at that time 50.000 Hungarians were living in Canada while 33.000 in Brazil and 10.000 in Argentina. It is worth noting that on the fifth continent, Australia, only 325 Hungarians had been living at that time

- this figure for example is not even as many as one third of the number of Hungarian people living in the Egypt of those days -, meaning Australia likewise became a significant target for Hungarian emigration after the Second World War. We also get to find out that very few Hungarians were living on the Asian continent, since the number of Hungarians living there did not even reach 800 - if we do not add the ones who were living in the Asian parts of the Soviet Union. The number of Hungarians living on the African continent was higher, 3.050 people altogether. We can immediately add the fact, however, that this number is way less, for example, than the 4.000 Hungarians, who were living in Cuba (Radisics: 1946/1: 467. p.).

Obviously a lot more interesting data, connections could be gained from the volumes which are more than one thousand and five hundred pages long altogether. It is worth mentioning the comparative discussions on the history of journalism that were published here for the first time, or even the realization of the importance of tourism which did not only take place on a verbal level.

However it is not unremarkable either to take a look at what else was planned to be thematically covered but did not get published still. Since we feel it symptomatic that it was exactly the publication of that fourth volume, which got swept away by the dark forces that were to follow the period after the Second World War, which would have dealt with the plans of the cooperation of the peoples living along the Danube...

What else could I finish up my lecture with than a river image? *István Hajnal*, the famous Hungarian historian and socio-historian, has a theory about the relation between »life« and »shapes«. Hajnal demonstrates this conception via the example of the river and the channels, reefs, islands etc. which were formed by the bits of flotsam that were laid down by the river itself. Although these formations were made by the river, after getting solid, they themselves determine the path of the river (Lakatos: 2001: 30. p.).

Even though we cannot really hope that the stream of life will wash away the developmental differences formed by history and will make all the countries located along the Danube equally interesting, perhaps we can still hope that soon enough the wild undulation of the Danube will be transformed by the islands of *Pax Danubiana*.

BIBLIOGRAPHY:

- Bibó, István. *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. (The misery of the Western-European Small States) In: –. Válogatott tanulmányok II. kötet. (Assorted Studies Vol. II.)* (ed Tibor Huszár). Budapest, Magvető: 1986.
- Bibó, István. *Az európai egyensúlyról és békéről. (On European Balance and Peace).* In: *Válogatott tanulmányok I. kötet. (Assorted Studies Vol. I.)* (Edited by Tibor Huszár). Budapest, Magvető: 1986.
- Kovacsics, József. *A nemzetiségi statisztika problematikája. (The Problem of Nationality Statistics).* The lecture that was held on the international conference of 2006. Sept. 1. organized by the Committee of Academic Demography and the Subcommittee of Historical Demography of the Magyar Tudományos Akadémia (Hungarian Academy of Sciences)
- Központi Antikvárium (Main Antiquarium) 2002 = The catalogue of the 84th auction of the Main Antiquarium. Budapest, Központi Antikvárium: 2002.
- Lakatos, László. *Hajnal István. (István Hajnal).* Budapest, Új Mandátum: 2001.
- Magris, Claudio. *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban. (The Habsburg-myth in Austrian Literature).* Budapest, Európa: 1988.
- Magris, Claudio. *Duna. (Danube).* Budapest, Európa: 1992.
- Magyar Életrajzi Lexikon II. Kiegészítő Kötet. (Hungarian Biography Lexicon. II. Supplementary Volume)* (ed Ágnes Kenyeres). Budapest, Akadémia: 1981.
- Ókori Lexikon. Első kötet (A-L). (Ancient Lexicon. First Volume (A-L)).* (ed Vilmos Pecz). Budapest, Franklin Institute: 1902.
- A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből. I. kötet. (The Danube. Area. Historic, Economic and Geographic Data from the Lives of the Small States of the Danube Area. Vol. I.).* (ed Elemér Radisics). Budapest, Gergely R. R. T.: 1946.
- A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből. II. kötet. (The Danube. Area. Historic, Economic and Geographic Data from the Lives of the Small States of the Danube Area. Vol. II.).* (ed Elemér Radisics). Budapest, Gergely R. R. T.: 1946.
- Szentkláray, Jenő. *A dunai hajóhadak története. (The History of Fleets on the Danube).* Budapest, the History Committee of the Hungarian Academy of Sciences: 1885.

DIE IN JUGOSLAWIEN LEBENDE UNGARISCHE MINDERHEIT IN DER UNGARISCHEN AUSSENPOLITIK ZWISCHEN DEN BEIDEN WELTKRIEGEN (1919-1938)

HUNGARIAN MINORITY IN YUGOSLAVIA AND HUNGARIAN FOREIGN POLICY 1919-1938

In the 1920s and 1930s Hungarian minority played a role of secondary importance in Hungarian foreign policy conducted towards Yugoslavia. It was primarily the instrument of Hungarian foreign policy in order to reach its main goal to disintegrate the Little Entente. By requests of giving concessions to Hungarian minority in Yugoslavia the Hungarian government wanted to demonstrate its approach to Belgrade and this way to ameliorate circumstances for Hungarian foreign policy. On the other hand the Hungarian minority for Yugoslavian foreign policy was an instrument too. Their treatment has changed according the importance that Belgrade gave to friendship of Hungary.

Keywords: Yugoslavia, Hungary, foreign policy, Hungarian minority

MADŽARSKA MANJŠINA V JUGOSLAVIJI IN MADŽARSKA ZUNANJA POLITIKA MED OBEMA VOJNAMA (1919-1938)

V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja je imela madžarska narodna manjšina sekundarno vlogo v madžarski zunanji politiki do Jugoslavije. Bila je predvsem sredstvo, ki naj bi pomagalo doseči glavni cilj, razbitje Male antante. Z zahtevami po ugodnostih za madžarsko manjšino je madžarska vlada hotela pokazati svoj odnos do Beograda in utreti pot svoji zunanji politiki. Po drugi strani pa je bila madžarska manjšina tudi orodje jugoslovanske zunanje politike. Njen status se je spreminjal v skladu z odnosom med Beogradom in Madžarsko.

Ključne besede: Jugoslavija, Madžarska, zunanja politika, madžarska manjšina

Durch den am 4. Juni 1920 unterzeichneten Friedensvertrag im Versailler Palais Grand Trianon verlor Ungarn 2/3 seiner Gebiete und dem entsprechend wurde auch eine hohe Zahl von Ungarn vom Mutterland getrennt. Etwa 3 Millionen Ungarn mussten in den von Ungarn abgetrennten Gebieten leben, mehr als eine halbe Million von ihnen in Jugoslawien. Zwischen den beiden Weltkriegen hatte die ungarische Außenpolitik zwei Hauptziele, und zwar den Frieden zu revidieren, und mit dem im Zusammenhang die Auflösung der Kleinen Entente, die hauptsächlich darum gegründet worden ist, damit sie den Trianoner Frieden aufrechterhält. Um dies zu erreichen, musste ein wichtiges Ziel erreicht werden, und zwar die Lösung der Frage der Minderheiten.

Für die ungarische Außenpolitik gab es eine Rangordnung, anhand sie die verschiedenen Minderheiten behandelte. Es ist schon offensichtlich, dass beim Bestimmen dieser Rangordnung in erster Linie die Zahl, der in den vom Mutterland abgetrennten verschiedenen Gebieten (in den Nachbarländern) lebenden Ungarn, in Betracht genommen wurde. Schon dieser quantitative Index hätte gereicht, die in Rumänien lebende ungarische Minderheit an die erste Stelle zu setzen, aber dazu kamen noch gesellschaftliche und wirtschaftliche Gründe, wonach die in Jugoslawien lebende ungarische Minderheit erst auf den dritten Platz dieser fiktiven Rangliste gelangen konnte. Außer diesen vorher erwähnten Gründen, gab es noch einen, weshalb sie diesen nicht so vornehmen dritten Platz bekamen, und zwar, dass diejenigen jugoslawischen Stimmungsberichte über Ungarn vermutlich ganz stichhaltig waren, die davon berichteten, dass sich von allen in den Nachbarländern lebenden Minderheiten, als erste die Ungarn in Jugoslawien dem Einfluss der Staatsgründenden Mehrheit unterwerfen würden.¹

***

Die ungarische Regierung hatte eine offizielle Verbindung zu den ungarischen Minderheiten, die aber wurde durch geheime Wege verwirklicht, erreicht.² Diese geheimen Wege waren das Zentrum des durch die Lenkung von Pál Teleki gegründeten Bundes der Gesellschaftlichen Vereine, wessen Grundprinzipien und Tätigkeit vom ungarischen Ministerrat am 12. August 1921 akzeptiert

1 Das Essay ist im Rahmen des OTKA F-62052 Programms (Staatliche Forschungsprogramme) entstanden und mit dem Bolyai János Stipendium für Forschung von der Ungarischen Wissenschaftlichen Akademie. Der Bericht vom Geheimen Staatssicherheitsamt in Subotica an das Innenministerium. Archiv Jugoslawiens, (AJ) 395-9-94. Pov. Dok. Br. 10659

2 András Hory, dem ungarischen Gesandten in Belgrad hat das Außenministerium verboten, mit den in Jugoslawien lebenden Ungarn in Verbindung zu stehen, er hatte auch keine besonderen Kontakte zu ihnen. Hory András: Bukarestől Varsóig. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányt írta, jegyzettel ellátta Pritz Pál. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

wurde.³ Der Zentralapparat des Bundes wurde dem Ministerpräsidenten untergeordnet, das Finanzbudget wurde jedoch allein von der Regierung, ohne die Nationalsammlung genehmigt. Innerhalb dieses Bundes wurde die Sankt Gellért Gesellschaft gegründet, die für die Verbindung zu den in Jugoslawien lebenden Ungarn verantwortlich war. Der Präsident der Gesellschaft war Ferenc Herczeg, einer der bedeutendsten Schriftsteller dieser Zeit.

Unter den in den abgetrennten Gebieten lebenden Ungarn gab es zwischen den in Jugoslawien lebenden Ungarn die heftigsten Diskussionen, Meinungsverschiedenheiten darüber, wie sie sich im neuen Land der Macht gegenüber verhalten sollen. Zwei Gruppen standen einander gegenüber, die passive Gruppe meinte, es wäre nicht der richtige Augenblick in der neuen Heimat eine selbstständige ungarische Partei zu gründen, bis die aktive Gruppe eben das Gegenteil erreichen wollte, was auch die ungarische Regierung unterstützte. Dermaßen sogar, dass sie allerlei finanzielle und moralische Unterstützung denjenigen verweigerte, die den aus dem Mutterland kommenden Anordnungen, Hinweisen nicht folgten, welche die Bildung einer einheitlichen ungarischen politischen Minderheitspartei forcierten.⁴ Obwohl Bethlen in seiner Rede am 8. Mai 1922 in Debrecen die Außenpolitik betreffend die Priorität der Verbesserung der Lage der in den Nachbarländern lebenden Minderheiten betonte, beschäftigte sich die Regierung nicht so intensiv mit dieser Frage. Es gab auch nicht viele Chancen auf diesem Gebiet, welche zu wesentlichen Erfolgen hätten führen können. Allein die nationale Regelung dieser Frage ermöglichte es dem Mutterland nicht, in diesem Fall eine Klage zu erheben, darauf hatten nur die Minderheiten in den betroffenen Ländern ein Recht.

Was die Außenpolitik Jugoslawiens und der beiden anderen Staaten der Kleinen Entente betrifft, haben alle betont, dass eine befriedigende Lösung des Minderheitenproblems die Grundvoraussetzung für eine bessere Beziehung zwischen den Staaten sei. Das hat man damit erklärt, dass Ungarns öffentliche Meinung es der Regierung nicht tolerieren könnte, wenn sie sich einem, oder dem anderen Staat nähern würde, ohne vorher dieses Problem gelöst zu haben. In Wirklichkeit aber, hätte sich Budapest – in mehreren Fällen, was Jugoslawien angeht – schon mit einer Geste anstatt wahrhaftigen Zugeständnissen zufrieden gegeben, um bessere, freundschaftlichere Beziehungen zu erreichen.⁵

3 Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris, 2005, 226. p.

4 A. Sajtó Enikő: A sérelmi politikától az együttműködésig. A délvidéki magyarok kisebbségstratégiái (1918-1947) In: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Disputationes Samarienses, 7. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 12. p

5 Die Quellen, welche das unterstützen, sind in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahren entstanden, aber auf Grund der vorhandenen Dokumente und Kenntnisse der Ereignisse haben wir keinen Grund daran zu zweifeln, dass die ungarischen Regierungen in den zwanziger Jahren einen anderen Standpunkt vertreten

Belgrad jedoch, war selten bereit dazu, die Beziehung zu verbessern, besonders dann nicht, wenn das von den Zugeständnissen gegenüber den Ungarn abhing. Die ungarische Minderheit diente der jugoslawischen Regierung, obwohl das auch eine gewisse Gefahr bedeutete, als gute Ausrede dafür, alle Vorschläge Ungarns, die zu einer effektiven Verbesserung der Beziehungen zwischen den beiden Ländern führen sollten, abzulehnen. Sooft Budapest Vorschläge machte, die zur Verbesserung der Beziehungen führen sollten, diese aber von der Verbesserung der Lage der Minderheit abhängig machte, lehnte diese die Regierung Jugoslawiens mit der Begründung ab, dass es auf die Empfindlichkeit der anderen Staaten der Kleinen Entente achten müsse. Es muss natürlich gesagt werden, dass in Jugoslawiens Innenpolitik viele Nationalprobleme auftauchten, die es dem Staat nicht ermöglichten, den ungarischen Minderheiten Zugeständnisse zu bieten. Dazu kam noch um die zwanziger Jahre der sich immer mehr verstärkende Revisionismus, welcher die jugoslawische Öffentlichkeit den Ungarn gegenüberstellte, de facto gegen Ungarns Politik, die Zugeständnisse verlangte. Es muss aber erwähnt werden, dass in Jugoslawien dieselben Mittel wie in anderen Ost-Mitteleuropäischen Ländern vorhanden waren, wodurch man die Öffentlichkeit hätte beeinflussen können, es hing also alles vom politischen Willen ab.

Trotz allem hat man Jugoslawiens Ausreden akzeptiert, wenn es sich wegen des Scheiterns der Lösung dieses Problems auf innen- und außenpolitische Schwierigkeiten berufen hatte. Das liegt daran, dass das Minderheitenproblem in den zwanziger Jahren nur eine zweitrangige Rolle in den Beziehungen zwischen Ungarn und Jugoslawien spielte. Der Wunsch, dass die Minderheiten Zugeständnisse erhalten, bildete nur ein Element in der ungarischen Außenpolitik. Die in Jugoslawien lebende ungarische Minderheit war nur ein Mittel für Budapest dazu, sein wichtigstes außenpolitisches Ziel zu erreichen, und zwar, die

hätten. Am 29. September äußerte Gyula Gömbös dem deutschen Außenminister von Neurath seine feste Überzeugung darüber, dass Ungarn all seine Ansprüche auf einmal weder erreichen noch zur Geltung bringen kann (es stimmt zwar, dass in Deutschland gute zwei Jahre lang dazu bringen wollte H. A.) »Die Fläche der Gebiete, die an Serbien abgetreten worden ist, war am geringsten, kleinsten, so konnte man das am leichtesten überwinden (oder gar, wenn es notwendig gewesen wäre, auf sie verzichten H. A.) Deshalb wäre es sowohl für ihn, wie auch der regierenden politischen Macht am besten, wenn sie die Versöhnung mit Jugoslawien erreichen würden. (A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944. Szerkesztette. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt és Juhász Gyula. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968., 109-110. p. Drei Jahre später, im Januar 1938, als sich die ungarische Regierung darum bemühte, eine Garantie von den Deutschen über die ungarisch – jugoslawische Grenze zu bekommen, um sich so eine freie Hand darüber zu sichern, reagierte man etwas schärfer darauf. Der Leiter von Kányas Kabinetbüro István Csáky meinte: die in Jugoslawien lebenden Minderheiten bildeten dort ihre Siedlungen sehr zerstreut, und es wäre auch nicht von außergewöhnlicher Wichtigkeit. Außerdem habe Ungarn jahrzehntlang keine Chancen, diese Gebiete zurückzugewinnen, deshalb verzichte es auf diese schon aus realpolitischen Gründen. *Documents on German Foreign Policy*. HMSO, London, 1953. D/V 241. p.

Auflösung der Kleinen Entente. Indem Ungarn bessere Bedingungen für die in Jugoslawien lebende ungarische Minderheit verlangte, konnte es damit demonstrieren, wie es sich dem Staat näherte, das hätte vermuten lassen, dass sich seine Beziehungen zu Jugoslawien einigermaßen zurechtstellten, und das war ja die Grundvoraussetzung dafür, dass sich Ungarns außenpolitische Lage verbessert. So diente die Verbesserung der Lage der Minderheiten dem Zweck, dass sich Ungarns außenpolitische Lage verbessert.

Im Allgemeinen war es Budapest, das die Verbesserung der Beziehungen forcierte, und das immer unter der Bedingung, dass man das Minderheitenproblem löst. Andererseits spielte die Frage der Minderheiten überhaupt eine marginale Rolle in den Augen der Leiter der ungarischen Außenpolitik. Man glaubt hier einen Gegensatz zwischen den beiden Behauptungen zu entdecken, das ist aber in Wirklichkeit ganz anders. Dafür gibt es die Erklärung, dass Budapest die Lösung der Frage der Minderheit nur dann als Vorbedingung setzte, wenn die außenpolitische Lage Ungarns so günstig war, das man mit einem gewissen Erfolg rechnen konnte und damit dem Hauptziel nicht gefährdete, oder dann, wenn sich Budapest mit Ungarn überhaupt nicht einigen wollte. Ein Beispiel für die erste Behauptung wäre der Zeitabschnitt um 1937-1938, als man mit der Auflösung der Kleinen Entente mit Sicherheit rechnen konnte. Dann konnte sich der ungarische Außenminister Kálmán Kánya den »Luxus« erlauben, von Jugoslawien der dort lebenden ungarischen Minderheit wesentliche Zugeständnisse zu verlangen, bevor sie einen weiteren Schritt zur Verbesserung der Beziehungen der beiden Länder getan hätten. Ein Beispiel für die zweite Behauptung wäre, die von Anfang Herbst geführte Politik im Jahre 1926, als schon feststand, dass man sich mit Jugoslawien nicht einigen kann (ohne die Staaten der Kleinen Entente) und so wandte sich die Leitung der ungarischen Außenpolitik an Italien, um mit ihm irgendeine Vereinbarung zu schließen.

Im Frühling 1926 begann sich die Situation zwischen Jugoslawien und Ungarn zu entspannen und beide Staaten versuchten sich einander zu nähern, was vermuten ließ, dass Ungarn sein außenpolitisches Hauptziel erreichen wird, was dazu führen würde, dass sich der Ring der Kleinen Entente um Ungarn lockert. Nachdem aber Budapest gemerkt hatte, dass Italien ein großes Interesse für Ungarn zeigte, als es seine Beziehungen zu Belgrad sah, ließ Ungarn Belgrad einfach »fallen« und wandte sich Rom zu, versuchte dessen Unterstützung zu gewinnen. Aus dieser Zeit, aus dem Jahre 1926 (Oktober) stammen auch diejenigen offiziellen diplomatischen Schriften, in denen Ungarn das erste Mal die Verbesserung der Lage der Minderheiten in Jugoslawien verlangte (mindestens nach meinen Quellenforschungen). Als aber der ungarischen Regierung klar wurde, dass aus der Sondervereinbarung zwischen Ungarn und Jugoslawien nichts wird, erwähnte Budapest die Lösung des Minderheitenproblems. Das wollte Ungarn jedoch nicht in schriftlicher Form oder durch Verhandlungen tun, es wollte keinen

Vertrag, keine Vereinbarung oder gar formale Verhandlungen darüber führen, sondern eher durch freundschaftliche Gespräche verwirklichen. Die ungarische Regierung war sich dessen bewusst, dass die Frage der Minderheit eine sehr peinliche Frage für Jugoslawien ist, und dass die jugoslawische Regierung auch auf die öffentliche Meinung Rücksicht haben muss, und das gerade in einer Zeit, die man auch als Zeit »des nationalen Entflammens« bezeichnen könnte.⁶ Die Probleme der jugoslawischen Regierung in Betracht ziehend verzichtete die ungarische Regierung darauf, dass die Frage der Minderheit durch ein Abkommen geregelt wird, und wollte auch nichts ähnliches verlangen, was die jugoslawische Öffentlichkeit so auffassen könnte, dass sie sich in die inneren Angelegenheiten Jugoslawiens einmischen wolle. Ungarn wies jedoch darauf hin, dass es über die Beschwerden der in Jugoslawien lebenden Minderheit sehr beunruhigt sei, und dass, man so nicht erwarten könne, dass die Völker der beiden Staaten einander gegenüber mehr Verständnis zeigen. In Budapest war man der Auffassung, dass Jugoslawien diese Frage betreffend ganz spontan auftreten müsste, um so eine Atmosphäre zu schaffen, die zur Verbesserung dieser Situation führen könnte. Damit im Zusammenhang äußerte sich der Außenminister folgendermaßen: die ungarische Regierung vertritt den Standpunkt, dass die in Jugoslawien lebenden Ungarn loyalen Bürger ihrer Heimat sein sollen, aber Jugoslawien soll ihnen das Minimum der Rechte sichern, welches ihnen auf Grund des Internationalen Vertrages zusteht, dass sie nämlich ihre Muttersprache frei verwenden und sie ihre Kultur weiterpflegen.⁷

Die Art und Weise, wie man diese Frage lösen könnte, betrachteten beide Staaten ganz verschieden. Ungarn hielt diese zwei Möglichkeiten für gut: entweder vereinbaren sich die betroffenen Staaten mit den Vertretern der Minderheiten, die auf ihren Gebieten leben, doch für die Einhaltung dieser Vereinbarung würde ein anderes Land sorgen, oder Ungarn würde mit den Nachbarländern Minderheitsverträge abschließen, welche zu den schiedsgerichtlichen Vereinbarungen gehören würden, und deren Einhaltung wäre dann auch schiedsgerichtliche Zuständigkeit, Kompetenz.⁸ Jugoslawien, jedoch wollte keine der beiden Möglichkeiten annehmen (hier würde ich erwähnen, dass sich Ungarn seiner Minderheitenprobleme betreffend ähnlich verhalten hat). Jugoslawien vertritt die Meinung, dass die Zugeständnisse für die Minderheiten nur einseitig sein dürften, da die Staaten der Kleinen Entente mit Ungarn über

6 MOL K64-16t-1927-667 (Ungarisches Staatsarchiv des Außenministeriums) Der Informationsbericht vom ungarischen Außenminister Lajos Walko an András Hory, den ungarischen Gesandten in Belgrad 16. Oktober 1926

7 Ebd.

8 Außenministerium des Ungarischen Staatsarchivs (MOL.K) 64. res. pol. 1926-17-2/res. Aufzeichnungen über die Gespräche von Bethlen und Chamberlain. 12. Dezember 1926.

dieses Problem keine direkten Verträge abgeschlossen hätten. Es stimmt zwar, dass alle drei Staaten, Verträge der Minderheiten betreffend unterzeichnet hatten, aber diese Verträge wurden nicht mit Ungarn abgeschlossen, sondern mit den Großmachtstaaten. Daher folgt also, äußerte sich Jugoslawien, dass die ungarische Minderheit alle, die ihr durch diesen Vertrag zustehenden Rechte genießen könne, aber deren Kontrolle, Schutz wäre die Aufgabe der Großmachtstaaten, die diesen Vertrag unterschrieben haben, besser gesagt, des Völkerbundes, und nicht die Aufgabe Ungarns.⁹

Wegen all der vorher erwähnten Gründe können wir von einem organisierten Auftreten Ungarns, welches sich auf die Verbesserung der Situation der in Jugoslawien lebenden Minderheit richtete, erst ab 1929 sprechen, als es sich nämlich auf Internationalen Foren beim Völkerbund mit dieser Frage beschäftigte, und als es sich mit Petitionen an die Internationale Organisation wandte. Nicht einmal jetzt hatte die Regierung die Beschwerden-Eingabe formulieren können, sie hatte dazu keine Berechtigung, sondern Imre Prokopy der letzte Obergespan des damaligen Komitats Bács-Bodrog hat die Beschwerden-Eingabe im Einklang mit dem Außenministerium formuliert, und natürlich auch auf die Hinweisungen des Außenministeriums. Diese Entscheidung, sich an die Internationale Organisation zu wenden, brachte die ungarische Regierung nicht von einem Tag auf den anderen. Es handelte sich hier um einen gut durchdachten, lange vorbereiteten Teil eines Plans, und bereits 1928 brachte Ungarn den Entschluss, sich an den Völkerbund zu wenden, um von dorthin Hilfe für die Lösung dieses Problems zu bekommen.¹⁰ Die Ungarische Regierung hielt es für wichtig, den Völkerbund mit dem Thema bekannt zu machen, bevor Imre Prokopy die »Petition-Reihe« einreicht. Deswegen wollte Bethlen, der Ministerpräsident die Prozedur über die Beschwerden der Minderheit beim Völkerbund verändern. Der ungarische

9 Als im Mai 1922 auf der Tagesordnung der Tagung des Völkerbundes ursprünglich auch die Erklärung der Konferenz von Genua stand, reagierten die Jugoslawen sofort darauf. Sie meinten, dieser Punkt der Tagesordnung könnte den Schein haben, als wenn der ungarischen und bulgarischen Regierung das Recht anerkannt sei, sich betreffs der Konventionen, was die Minderheiten angeht, zu erkundigen und sogar als Initiator auftreten zu können. Jugoslawien war der Ansicht, dass man diese Konventionen, wie die Vereinbarungen die sich auf das staatliche Prestige und die Souveränität beziehen, nur unter engsten Grenzen, im engsten Kreis behandeln muss. Gerade deshalb wandte sich der jugoslawische Gesandte an das Sekretariat des Völkerbundes, wo man ihm versprochen hat, die Wörter ungarisch und bulgarisch aus dem Text der Erklärung herauszunehmen, und nur das Wort Minderheiten im Text zu lassen. Der jugoslawische Gesandte gab sich aber damit nicht zufrieden, wandte sich an den Leiter der betroffenen Abteilung und erreichte nun, dass die Tagesordnung so heißen soll: »Die Erklärung der Konferenz von Genua« AJ 395-7-78 Aufzeichnungen von M. Bošković, Beamten des Außenministeriums, an den Außenminister.

10 Bethlen teilte schon im Dezember 1928 Schumann, dem deutschen Vizeaußenminister mit, dass Ungarn betreffs der Minderheitenfrage im folgenden Jahr bei dem Völkerbund mehrere Petitionen einreichen wird. *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919-1945*. IV. kötet. A kötet forrásanyagát összeállította és jegyzetekkel ellátta Karsai Elek. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967., 242. p. (im weiteren Iratok IV.) Bethlens Aufzeichnungen über die Verhandlungen mit Stresemann. Am 13. Dezember 1928.

Ministerpräsident hielt es für wichtig, drei Prinzipien zu verwirklichen: a) mit den Beschwerden der Minderheiten sollte sich eine solche Kommission beschäftigen, die nicht von den Vertretern des betroffenen Landes gebildet wird, sondern diese Kommission sollte auf das Schema der Fach- und Finanzkommissionen gebildet werden, also um die Beschwerden sollte sich eine sachverständige Kommission kümmern, b) was die Frage der Minderheiten angeht, soll ein kontradiktorisches Verfahren ermöglicht werden, wenn das nicht erreichbar ist, so sollte den Petition Einreichenden mindestens das ermöglicht werden, dass sie sich auch ein zweites Mal zum Thema äußern könnten, c) es soll ein öffentliches Verfahren in diesem Fall geben.¹¹

Die am 6. Januar 1929 in Jugoslawien, unter der Königsdiktatur Alexander I. eingeführten ungünstigen Anordnungen, die sich auf die Minderheit bezogen, bedeuten einen günstigen Augenblick für Ungarn, mit der »Petitionen-Aktion« zu beginnen. Am 20. November 1929 wurde die erste Petition von Ungarn beim Völkerbund eingereicht. Zwischen November 1929 und Februar 1933 hat Prokopy insgesamt 20 Petitionen und drei Ergänzungen beim Völkerbund eingereicht, vor allem wegen der Beschwerden, die mit dem Schulsystem, mit dem Gebrauch der Muttersprache, mit der Kulturpflege der Minderheiten im Zusammenhang standen, und auch wegen der Entlassung der ungarischen Staatsbeamten.¹² Im Hintergrund dieses Handelns verbarg sich wahrscheinlich das Ziel Ungarns, dass es erreicht, dass die Vertreter der Minderheit in Jugoslawien an Internationalen Foren auftreten und die immer stärker werdende Revision-Propaganda unterstützen, und dass sie beim Völkerbund ihre Beschwerden, was die Verletzung ihrer Minderheitenrechte angeht, dokumentieren, schließlich gab es bei der Internationalen Organisation bis dahin kaum welche Angaben über solche Beschwerden.¹³ Belgrad war von diesen Petitionen nicht begeistert, obwohl nun Seitens Jugoslawiens das Minderheitenproblem scheinbar in den Mittelpunkt der Beziehungen der beiden Staaten geriet, ging es hier viel mehr um wirtschaftliche Fragen, die die ungarisch-jugoslawischen Beziehungen bestimmten.¹⁴ Es war wichtiger, sich über den Weizen- und Maisexport zu einigen, und damit sich nun beim Verkauf dieser, die zwei Staaten einander keine Konkurrenz bildeten, bemühten sie sich einen paritätischen Preis in der Welt zu sichern, das erwies sich als wichtigere Frage, als die der Lage der Minderheit.

***

11 Iratok. IV. 289. p. Bethlens Gesprächsvorbereitungen auf das Treffen mit Briand. 28. Mai 1929.

12 Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Napvilág Kiadó. 2004. 108-119. pp.

13 Ebd. 115.p.

14 Vuk Vinaver. *Jugoslavija i Madarska 1918-1933*. Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1971. 551. p.

Die Frage der Minderheiten wurde erst ab Mitte der dreißiger Jahre des zwanzigsten Jahrhunderts in den Vordergrund gerückt. Die Lage der Doppel-Gutsbesitzer, deren Landgüter durch die Trianoner Grenzenlinie in zwei Teile getrennt worden sind, wurde 1926 seitens Jugoslawien durch eine der Anlagen des in Belgrad abgeschlossenen Handelvertrages geregelt. Nach dieser Anordnung konnten die Doppel-Gutsbesitzer die Grenze frei überschreiten, und ihre landwirtschaftlichen Produkte über die Grenze bringen. Diese Anordnung war aber nur bis Mai 1932 gültig, und der ungarischen Regierung ist es in Belgrad gegen all ihre Bemühungen nicht gelungen, dieses Abkommen zu verlängern. Die Belgrader Regierung wollte nämlich diese Institution der Doppel-Gutsbesitztümer auflösen, was sie auch auf indirekter Art und Weise den Ungarn zur Kenntnis bringen wollte. Wegen der strengeren Grenzkontrolle seitens Jugoslawiens kamen immer häufiger ernsthafte, schwere Inzidenzfälle an der Grenze vor. Zwischen dem 5. Februar 1930 und dem 20. Oktober 1933 kam es zu 20 schweren und 9 Todesopfer fordernden Waffeninzidenzfällen an der Grenze, diese Opfer waren Ungarn oder jugoslawische Staatsangehörige ungarischer Nationalität.¹⁵ Später erklärte Jugoslawien auch ganz offen, dass es die Doppel-Gutsbesitztümer auflösen will. Der jugoslawische Vizeaußenminister Božidar Purić äußerte sich am 9. Mai 1943 dem ungarischen Botschafter Waldemár Alth folgendermaßen, dass Jugoslawien die Doppel-Besitztümer mit Ungarn auflösen möchte, genauso, wie es das mit Bulgarien getan hat. Er erklärte weiterhin, dass seine Regierung gegen dieses ständige Grenzenüberschreiten der Doppel-Gutsbesitzer sei, da Jugoslawien solche Angaben besäße, die beweisen, dass ungefähr 100.000 Menschen, teils ungarische teils jugoslawische Staatsangehörige (aber vor allem Ungarn H.A.) die Grenze überschreiten, was selbstverständlich auch zu Inzidenzfällen führt. Nebenbei würde das die Fiktion auslösen, als ob die Grenze nicht endgültig bestimmt, festgelegt worden wäre. Er leugnete auch die Tatsache nicht ab, dass man mit den ständigen Belästigungen (Vexationen) das erreichen möchte, dass die Doppel-Gutsbesitzer ihre Güter verkaufen. Nach Purićs Informationen hatten die ungarischen Doppel-Gutsbesitzer 9000 Hektar Feld, die jugoslawischen Doppel-Gutsbesitzer aber 7000 Hektar Feld im Besitz. Er meinte weiter, dass man diese Felder leicht austauschen könnte oder die Besitzer leicht entschädigen könnte. Auch wenn man auf diese Art und Weise nicht alle Doppel-Gutbesitztümer loswerden könnte, würde deren Zahl so gering werden, dass sie keine entscheidende Rolle mehr spielen würden. Zuletzt fügte er noch hinzu, dass die jugoslawische Regierung die Bildung von gemischten Kommissionen empfiehl,

● ● ●

15 MOL. (Ungarisches Staatsarchiv .Außenministerium) K63-1934-16/7 170/pol/1934. Aufzeichnung 10. Januar 1934.

damit diese die Auflösung, Liquidierung dieser Besitztümer erledigen und sich mit dem Austausch der Doppel-Gutsbesitztümer oder der Entschädigung solcher Gutsbesitzer beschäftigen.¹⁶ Das war nun für Ungarn zuviel, vermutlich veranlasste dieser Schritt Jugoslawiens Ungarn dazu, dass es in Genf sein Recht sucht. Am 12. Mai 1934 wandte sich Ungarn an den Völkerbund, um dort Hilfe gegen diese Übergriffe an der ungarisch-jugoslawischen Grenze zu bekommen.

Unter dem Einfluss der Großmachtstaaten begannen Jugoslawien und Ungarn am 20. Juni 1934 in Belgrad mit einer Reihe von Verhandlungen, um diese Fragen zu lösen. Diese Verhandlungen endeten mit einer aus drei Dokumenten bestehenden Vereinbarung, welche den Sieg der ungarischen Diplomatie schildert. Jugoslawien war bereit, den an den Grenzen lebenden Gutsbesitzern verschiedene Erleichterungen zu bieten, und beide Länder erklärten sich dazu bereit, in Inzidenzfällen, wie bei Verletzungen oder Todesfällen an der Grenze, die beauftragten Vertreter der Behörde des anderen Landes 500 Meter innerhalb der Grenzenlinie in ihr Land zu lassen, damit sie dort Ermittlungen durchführen. In einem vertraulichen Protokoll überließ Ungarn Jugoslawien die Aufgabe, solche Maßnahmen zu bringen, die die Todesfälle an der Grenze verhindern sollten, und Jugoslawien verlangte von Ungarn solche Maßnahmen zu treffen, die zur Beschränkung der kroatischen Emigration führen sollten.¹⁷

Nach all dem tauchte das Problem der ungarischen Minderheit in den ungarisch-jugoslawischen Beziehungen immer häufiger auf. Zum ersten Mal im Zusammenhang mit dem Marseiller Attentat, als Budapest in einer sehr unangenehmen Lage war, da der Verdacht auftauchte, dass Ungarn bei diesem Attentat indirekt Hilfe geleistet haben soll, so verlangte jetzt Jugoslawien vom Völkerbund, dass es Ungarns Verantwortung dabei feststellt. Belgrad begann gleichzeitig damit die in Jugoslawien arbeitenden ungarischen Staatsbürger und diejenigen, die keine Staatsbürgerschaft besaßen aus dem Land auszuweisen, ungefähr 3000 Menschen wurden so aus dem Land ausgewiesen. Diese Tat entsetzte die öffentliche Meinung der Welt, wodurch Ungarn in eine günstige Lage geriet, was es auch maximal auszunutzen versuchte. Jetzt drohte Ungarn, indem es Jugoslawien an die Prokopy-Petitionen erinnerte, seine Beschwerden der ungarischen Minderheit betreffend und der aus Jugoslawien ausgewiesenen Ungarn betreffend, beim Völkerbund einzureichen, insofern Jugoslawien mit seiner Propaganda gegen Ungarn nicht aufhören sollte.¹⁸ Dazu kam es jedoch nicht.

● ● ●

16 MOL K69-671-1934-I-O-10 1481/pol. Alth-s Bericht 9. Mai 1934.

17 MOL K 63-1934-16/7 2536/pol/1934. Der Bericht des Außenministeriums an die ungarische Botschaft in Belgrad über die Ergebnisse der Maßnahmen, die zur Beseitigung der Inzidenzfälle an der ungarisch-jugoslawischen Grenze führen sollten.

18 MOL K 63-132-1935-16/1 299/935.

Nachdem sich die Gemüter beruhigt hatten, folgte eine Zeit ohne Ereignisse in der Außenpolitik der beiden Staaten. Es kam zu Veränderungen, als Milan Stojadinović an die Macht kam, der die Möglichkeit der Verbesserung der ungarisch-jugoslawischen Beziehungen aufwarf.¹⁹ Obwohl beide Staaten bereit waren, sich einander zu nähern, warteten beide Länder auf den Abschluss des Aix-en-Provencer Prozesses des Marseiller Attentates betreffend, ehe sie konkrete Schritte zur Annäherung zueinander taten. Den ersten Schritt tat wieder Stojadinović, indem er versprach, nach dem Abschluss des Prozesses die Annäherung der beiden Staaten zueinander »par étapes« weiterzuentwickeln, und als erstes würde er dann die vom ungarischen Botschafter aufgezählten Einwände betreffs der ungünstigen Lage der in Jugoslawien lebenden Minderheit untersuchen lassen.²⁰

Man könnte diese schnellen Veränderungen für etwas ungewöhnlich halten. Man darf jedoch nicht vergessen, dass hinter diesen Gesten, die die Verbesserung der ungarisch-jugoslawischen Beziehungen forcierten, ein Großmachtstaat stand, und zwar Deutschland. Berlin wollte erreichen, dass sich diese zwei Staaten einander annähern, um seine eigenen außenpolitischen Ziele zu verwirklichen. Die ungarische Regierung war bereit, ihre Beziehungen zu Jugoslawien zu verbessern, hielt es aber für besser, dass die deutsche Regierung in diesem Fall anstatt direkt zu vermitteln, einen Druck auf Jugoslawien ausübt, damit Jugoslawien mehr Verständnis gegenüber Ungarns Wünsche aufweist, besonders, was die Frage der Minderheit angeht. Deutschland verschloss sich auch vor dieser Bitte nicht, wollte aber, um im Erfolg seiner Vermittlung sicher zu sein, die Forderungen Ungarns kennen lernen.²¹

Die ungarische Regierung hielt es für wichtig, die Beschwerden der ungarischen Minderheit zu lösen, und die Nachteile, die die ungarische Minderheit im Vergleich zu den deutschen und rumänischen Minderheiten hatte, abzu-

19 Am 19. Juli 1935 hat der jugoslawische Botschafter in Budapest, Aleksander Vukčević, im Auftrag seines Ministerpräsidenten Kánya davon informiert, dass sich in Jugoslawien die Auffassung über Ungarn wesentlich geändert habe, dass man eine bessere Auffassung über Ungarn hätte, gleichzeitig hat er anerkannt, dass sowohl die ungarischen Politiker und ungarische Presse als auch die jugoslawischen Politiker und die jugoslawische Presse im Marseiller Fall etwas übertrieben haben. MOL K 63-137-1935-16/7 2345.sz.

20 MOL K63-137-1936-16/7. 42/pol-1936. Gespräch des ungarischen Botschafters in Belgrad, Waldemár Alth, mit Stojadinović am 28. Februar 1936.

21 Am 27. Januar 1936 hat Göring den ungarischen Botschafter ausdrücklich darum gebeten: die ungarische Regierung soll in einigen Punkten ihre Wünsche gegenüber Jugoslawien aufzählen, das aber dermaßen reduziert, dass man sie verwirklichen könne, und er wird dann versuchen, Wirkung auf Jugoslawien auszuüben. MOL K 63-137-1926-16/7 400/pol-1936 Sztójay übergab Göring am 6. März die gewünschte Liste, auf der in Punkten die Schwierigkeiten zwischen Ungarn und Jugoslawien zusammengefasst worden sind. Auf Grund deutscher Aufzeichnungen ging es hier hauptsächlich um Forderungen, die die Minderheit betreffen, Fragen die den Pass angehen und damit im Zusammenhang die Grenzenüberschreitung, aber keineswegs wurden hier territoriale Fragen erwähnt.

schaffen. Budapest meinte, dass man dieses Problem am besten mit einem Minderheitenvertrag lösen könnte. Für einen solchen Vertrag gab es aber noch keine günstigen Bedingungen. Ausgehend von dem schon früher beschriebenen jugoslawischen Standpunkt, - was auch die ungarische Regierung gut kannte - war es ganz offensichtlich, dass es sich hier um einen politischen Ballon handelt. Das sah auch Jugoslawien ein, und Stojadinović lehnte mit einem Scherz den Vorschlag betreffs des Vertrages ab: »Wozu brauchen wir Verträge, mit den Deutschen kommen wir auch gut aus, und mit ihnen haben wir auch keinen Vertrag geschlossen.«²²

Obwohl beide Staaten bereit waren, sich einander zu nähern²³ hielt es Jugoslawien für wichtig, Ungarn darauf aufmerksam zu machen, dass die Annäherungspolitik, die sich Stojadinović so sehr wünschte, nicht von einem Tag auf den anderen zu Veränderungen in den Beziehungen zwischen den beiden Staaten führen kann. Die Beziehungen müssten sich langsam, stufenweise verbessern, Ungarn müsste sich zuerst mit kleineren Zugeständnissen zufrieden geben. »Ungarn und Jugoslawien seien durch zahlreiche Fäden miteinander verbunden, sie seien wirtschaftlich aufeinander angewiesen, außerdem drohe ihnen beiden dieselbe Gefahr, und zwar der Bolschewismus, so ist die Annäherungspolitik nicht nur erwünscht, sondern auch notwendig. Die Ungarn müssten den Geist des jugoslawischen Volkes verstehen. Es ist ein primitives Volk, das sich von seinem lebhaften Temperament frei treiben lässt, was oft brutal wirken mag. Darüber dürfte man sich aber nicht empören. Sie (Jugoslawien) (das Außenministerium - H.Á.) würden sich immer darum bemühen, diese Hindernisse zu eliminieren, zu bewältigen.«²⁴ Indem sich die Beziehungen zwischen den zwei Ländern verschlechtert hatten, tauchten vielerlei Probleme auf, die Behörden seien misstrauisch, die Exekutivorgane oft bösgesinnt. Wegen dieser Gründe müsse die in Jugoslawien lebende Minderheit Unrecht erleiden. All dies wird jedoch vorübergehen, wenn sich zwischen den beiden Staaten freundschaftliche Beziehungen entwickeln. Das bezieht sich nicht nur auf die Vertiefung der wirtschaftlichen Beziehungen,

22 DIMK II 185-186. p. Aufzeichnungen des Außenministeriums über die jugoslawisch-ungarische Annäherung, Januar 1937

23 Die Ungarische Regierung war bereit, Stojadinovićs Wunsch zu erfüllen, und auf Jugoslawien Rücksicht zu nehmen, was die territorialen Fragen angeht. (MOL K 63-138-1936-16/25 2671/po/1936. Bled, 1. August 1936) Kánya wollte erreichen, dass Stojadinović der ungarischen Minderheit in Jugoslawien dieselben Rechte sichert, welche die rumänische Minderheit genießen konnte. *Ebd.* Das hielt er durch eine ähnliche Vereinbarung für möglich, die man auf das Beispiel des rumänisch-jugoslawischen Vertrages schließen sollte. Das wies Stojadinović jedoch ab, da Rumänien ein verbündeter Staat war und im Gegensatz zu Ungarn, keine Grenzprobleme mit Jugoslawien hatte.

24 Alths Bericht vom 22 August 1936 über das Gespräch von Ivo Andrić, dem Leiter der politischen Abteilung des Außenministeriums und einem Beamten der ungarischen Delegation. MOL K63-141-1938-16/7 178/pol-1936. Bled 1936.

auf den Aufschwung des Warenaustausches, sondern auch auf die Verbesserung der Lage der in Jugoslawien lebenden ungarischen Minderheit.²⁵

Ab 1937 hatte Ungarn verhältnismäßig eine günstige außenpolitische Lage. Das ist auch trotz all dessen wahr, wenn sich die Nachwelt, und im gewissen Sinne auch einige Zeitgenossen der immer mehr drohenden Gefahr vom Deutschen Reich her, bewusst waren. Es ist nicht zu verleugnen, dass Berlin, so ähnlich wie Ungarn, an der Auflösung der Kleinen Entente arbeitete, und mindestens von einer Seite her, gegen die Tschechoslowakei die Revision unterstützte. Was aber die anderen zwei Länder betrifft, hat es Ungarn zu einer Vereinbarung bewegt. Dasselbe zu tun, forderte es Bukarest und Belgrad auf. Was Ungarns Politik zu seinen Nachbarländern angeht, vertritt die italienische Regierung eine ähnliche Meinung, wie die deutsche Regierung, mit einem Unterschied, dass Mussolini die Vereinbarung zwischen Bukarest und Budapest für wichtiger hielt, als die Versöhnung mit Belgrad. Man muss aber auch die Tatsache erwähnen, dass Großbritannien, das keinen Unterschied zwischen den Staaten der Kleinen Entente machte, Ungarn dazu bewegte, mit all seinen drei Nachbarländern eine Vereinbarung zu schließen und freundschaftliche Beziehungen zu ihnen zu entwickeln, dasselbe galt auch vice versa. Londons Gutmütigkeit war jedoch für alle drei Staaten von großer Bedeutung. Wenn wir nun davon ausgehen, dass wirklich nur Ungarn ernste territoriale Ansprüche hatte, obwohl die Revision und die Zurückgabe der Territorien nicht das Thema der Verhandlungen bildeten, geriet jetzt Budapest in eine günstigere Lage als vorher. Es musste nur darauf achten, dass es mit seinen Forderungen nicht übertreibt, damit man von Ungarn nicht denkt, dass es unmöglich sei, mit diesem Land eine Vereinbarung zu schließen.

Auf Grund der vorher erwähnten Tatsachen, kann man die im Jahre 1937 begonnenen Verhandlungen der Kleinen Entente bewerten. Am Anfang des Jahres 1937 haben die Vertreter alle drei Staaten der Kleinen Entente, von einander unabhängig, Ungarn aufgesucht, und es zu Verhandlungen mit ihren Staaten aufgefordert.²⁶ Ungarn hat dann von den Staaten der Kleinen Entente ausschließlich mit Jugoslawien Verhandlungen begonnen. In diesen Verhandlungen ging es auch um die Frage der Minderheit. Es wurde auch erwähnt, dass die ungarische Regierung eine Deklaration ausgibt, wodurch dann Stojanović der ungarischen Minderheit gegenüber eine Geste aufweisen könnte. Die ungarische Regierung

● ● ●

25 Ebd.

26 Die ungarische Regierung wies zuerst alle Verhandlungsmöglichkeiten ab, die sich auf dieses Thema bezogen. Später war die ungarische Regierung, nachdem sie sich alles noch einmal gründlich überlegt hat, und sich informiert hat, dennoch zu Verhandlungen bereit, ihre Verhandlungsbereitschaft mit einem Land hing aber davon ab, inwiefern das Land (welches mit Ungarn verhandeln wollte) Deutschlands Unterstützung genoss, damit Ungarn seine Revisionsabsichten besser verwirklicht. DIMK. II. 183-209.p. Gyula Juhász: *Ungarns Außenpolitik von 1919-1945*. Budapest, 1988. 164-167. p.

hat eine Aufzeichnung angefertigt, in der sie ihre Wünsche der Minderheit betreffend zusammenfasste. Im Memorandum war die Regelung der Schulangelegenheit von großer Bedeutung, weiterhin legte man großen Wert darauf, dass die Zahl der ungarischen Vertreter in den Stadt- und Gemeindegemeindefürsorgeverwaltungen aufgrund der Zahl der in der Stadt oder Gemeinde lebenden Ungarn bestimmt wird.²⁷ Der jugoslawische Ministerpräsident war bereit, von Schritt für Schritt der ungarischen Minderheit Erleichterungen zu bieten, wies aber entschlossen ab, dass sich die ungarische Regierung in die Frage der Minderheit einmischte. Er insistierte darauf. Vergeblich versuchte Neurath, der deutsche Außenminister, der sich um die Annäherung der beiden Staaten bemühte, Stojadinović davon zu überzeugen, dass auch das Minderheitenproblem ein solches Thema ist, welches die Staaten gemeinsam besprechen müssen, dass auch solche Verhandlungen ihre Wichtigkeit und Bedeutung haben. Was diese Frage angeht, wies Jugoslawien alles ab, was nur den geringsten Schein haben könnte, dass man sich in seine Innenpolitik einmischte, da es ja schließlich die Minderheitenfrage als sein Inneres betrachtete. Die jugoslawische Regierung vertritt weiterhin denselben Standpunkt über diese Frage, dass sie über diese Frage mit der ungarischen Regierung nicht verhandelt, da Ungarn kein Recht darauf hat, die Interessen der ungarischen Minderheit in Jugoslawien zu vertreten.

Im Sommer 1937 kam es wieder zu häufigeren Verhandlungen zwischen den Staaten der Kleinen Entente und Ungarn. Es ging hier um die Rüstungsgleichheit, und auf die Initiative Ungarns, um die Lösung der Minderheitenfrage, nun aber in offizieller Form. Nachdem über die Anerkennung, oder Nicht-Anerkennung der Rüstungsgleichheit verhandelt worden war,²⁸ ging es in den Verhandlungen hauptsächlich um die Minderheitenfrage. Ungarn versuchte seine Handlungspartner davon zu überzeugen, dass allein die Anerkennung der Rüstungsgleichheit, und dazu noch die Deklaration Ungarns, indem es sich äußert, dass es gegen seine Nachbarländer keine Aggression verwendet noch nicht zur Verbesserung der Beziehungen führen kann. In der Beziehung zwischen den Ländern würde es weiterhin eine Spannung geben, diese Spannung würde aber nicht die Rüstungsfrage auslösen, sondern die Art und Weise, wie die ungarischen Minderheiten in den Nachfolgestaaten behandelt werden. Bis man in den Nachfolgestaaten mit den ungarischen Minderheiten nicht besser umgeht, oder von deren Regierung Ungarn keine Garantie davon bekommt, dass man sich um die Verbesserung der Lage der Minderheiten bemühe, würde es die ungarische öffentliche Meinung nicht dulden, dass die ungarische Regierung auch irgendeine Geste den Nachfolgestaaten gegenüber aufweist. Die Kleine Entente

● ● ●

27 DIMK.II. 215-216. p. Das sich auf die Minderheiten beziehende Memorandum 20. März 1937.

28 DIMK. II. 234. Bárdossys Bericht über seine mit Antonescu geführten Gespräche. 31. August 1937.

vertrat jedoch die Meinung, dass man zuerst die öffentliche Meinung im eigenen Land beruhigen muss, und erst dann könne man den Weg zur Lösung der Minderheitenprobleme finden. Das alles hängt aber von der Verwirklichung einer freundschaftlichen Atmosphäre ab.²⁹ Es kam hier eine der »Falle 22« ähnliche Situation zustande.

Nachdem diese Verhandlungen abgebrochen worden waren, wollte Budapest im Spätherbst 1937 durch deutsche Vermittlung die Verbindung zu Belgrad wieder aufnehmen. Es wurde auch die Möglichkeit nicht ausgeschlossen, dass Ungarn unter den Staaten der Kleinen Entente einzig allein nur Jugoslawien die Grenzen anerkennt³⁰, was ich schon ausführlich in der Einleitung erwähnte. Warum die ungarische Regierung gerade diese Grenzen anerkannt hätte, kann nur teilweise damit erklärt werden, dass Ungarn nur die kleinste Fläche seines Territoriums an Jugoslawien abtreten musste, und so die Zahl der vom Mutterland getrennten Ungarn, die in Jugoslawien leben mussten, am geringsten war. Dass Ungarn einen solchen Entschluss brachte, hängt vermutlich im großen Maße von der Tatsache ab, dass es durch deutsche Vermittlung zu solchen Informationen gekommen ist, dass Stojadinović der Auffassung war, dass die Hauptaufgabe der Kleinen Entente die Verteidigung vor Ungarn sei, und dass sich Stojadinović bereits Anfang Juni 1937 Neurath so äußerte, dass die Notwendigkeit des Bestehens der Kleinen Entente ihre Bedeutung verliert, sobald Ungarn all seine Revisionansprüche aufgibt.³¹ Sobald sich Jugoslawien und Ungarn einigen, hat Stojadinović kein Interesse mehr an der Kleinen Entente – gab Neurath die Information an Budapest weiter.³² Also hat man im ungarischen Außenministerium mit Recht denken können, dass man den richtigen Weg zur Auflösung der Kleinen Entente gewählt hatte, als man vom ersten Moment an, als die Kleine Entente gegründet worden war, deren Auflösung durch die Jugoslawen erreichen wollte.

Kánya war sogar dazu bereit, Jugoslawien das Zugeständnis zu geben, dass er seine territorialen Ansprüche nicht als kriegsbedingt betrachtet, wenn

29 Stojadinović vertrat auch die Meinung, dass es sich nicht lohnen würde, solche Abkommen zu fassen, die zu viel versprechen. Man müsste zuerst die Vereinbarungen annehmen, die auch zu verwirklichen sind, und danach würde sich auch die Lage der Minderheit verändern. DIMK.II. 356. p. Bericht von Bárdossy an Kánya. 05. Mai 1938.

30 Wilhelmstrasse. 243. p. Weizsäckers Aufzeichnungen über die mit Bakach-Bessenyei geführten Gespräche. 24. November 1937.

31 Es ist nicht zufällig, dass sich unter den Regierungen der Staaten der Kleinen Entente eben die Regierung Jugoslawiens so äußerte, schließlich war Jugoslawien in einer viel besseren Position, als die anderen Staaten der Kleinen Entente, und ihre außenpolitische Lage war auch viel besser.

32 DGFP. C/6. 834-835. p Neuraths Aufzeichnung am 7. Juni 1937, Göring hat schon im Oktober 1936 Kánya darüber informiert, dass Stojadinović im Laufe der Zeit aus der Kleinen Entente austreten möchte. DIMK. I. 280. p. Tagesbericht über Kánya und Görings Gespräch am 11. Oktober 1936.

Jugoslawien der ungarischen Minderheit eine kulturelle Autonomie ermöglicht.³³ Als nun um 1937-1938 das militärische Auftreten gegen die Tschechoslowakei an die Tagesordnung gesetzt worden war, erklärte István Csáky, der ungarische Kabinettleiter des Außenministeriums dem deutschen Staatssekretär Bohle, dass Ungarn dem deutschen Beispiel beim Einmarsch in die Tschechoslowakei nur dann folgen könne, wenn Ungarn eine absolute Garantie dafür bekommt, dass es von Jugoslawien nicht angegriffen wird. Da dieser gleichzeitige Angriff mit Ungarn gegen die Tschechoslowakei für Deutschland sehr vorteilhaft wäre, wünschte sich die ungarische Regierung, dass ihr Deutschland eine militärische Garantie für die *jetzige* ungarisch-jugoslawische Grenze bietet (- auch im originalen Text so hervorgehoben – H. A.) Neben einer solchen Garantie wäre Ungarn dazu bereit, auf die Gebiete, die Jugoslawien von Ungarn bekommen hat, *für ewige Zeiten* zu verzichten (- auch im originalen Text so hervorgehoben – H. A.)³⁴ Obwohl Berlin einen sehr großen Wert auf die Normalisierung der ungarisch-jugoslawischen Beziehungen legte, nahm man in der Wilhelmstrasse das Angebot des ungarischen Außenministers nicht an. Was nun die Auflösung der Kleinen Entente angeht, musste Ungarn wieder den traditionellen Weg wählen.

Die Verhandlungen zwischen Ungarn und der Kleinen Entente nahmen im April 1938 wieder einen Aufschwung. Die ungarische Regierung wollte auch in dieser Verhandlungsphase hauptsächlich mit Rumänien und Jugoslawien verhandeln, und sich mit ihnen einigen. Die ungarische Regierung wollte jedoch das Inkrafttreten dieser eventuellen Einigung vom später folgenden Anschluss der Tschechoslowakei abhängig machen. Zwischen Budapest, Belgrad und Bukarest gab es jetzt immer öfter Verhandlungen, auf denen es hauptsächlich um die Minderheitenfrage ging. Es sah jetzt so aus, als wollte Stojadinović die Beziehungen seines Landes zu Ungarn wirklich verbessern, und war sogar dazu bereit, der ungarischen Minderheit kleinere Zugeständnisse zu geben. Der ungarische Botschafter in Belgrad hielt es jedoch für besser, wenn er sich politisch nicht gebunden, verpflichtet fühlt, und gab sich damit zufrieden, dass er mit einigen kürzeren Bemerkungen die vorhandenen Beziehungen zu Ungarn bewahrt, »eine Tür zu Ungarn offen lässt«.³⁵ Diese »Tür« sollte dann Stojadinović mit seiner Aussage an Bessenyei am 21. August kurz nach der Eröffnung der Konferenz der

33 In einer Anweisung, die Kálmán Kánya an die ungarische Botschaft in Warschau schickte, beschrieb er die Anerkennung der jugoslawisch-ungarischen Grenze seitens Ungarn folgendermaßen, dass Ungarn dafür in Tausch, von Jugoslawien Neutralität verlangte, falls es mit einem anderen Nachbarland eventuell Konflikte haben sollte., daneben verlangte er auch gewisse Konzessionen für die ungarische Minderheit. DIMK. II. 519. p. Kányas Anweisungen an den ungarischen Stellvertreter des Außenministeriums in Warschau. 4. August 1938.

34 Wilhelmstrasse. 256. o. Bohles Bericht über die Besprechungen, die er zwischen dem 23. – 27. Januar 1938 mit Csáky geführt hat.

35 DIMK. II. 489-490. p. Bessenyeis Bericht am 12. Juli 1938.

Kleinen Entente weit öffnen. Stojadinović gab bekannt, dass er alle Angaben, die sich auf die ungarische Minderheit beziehen, zusammengestellt hat, und Andrić, den Vizeaußenminister damit beauftragt hat, dass er nach der Konferenz mit ihm das Thema noch einmal bespricht, und Ratschläge gibt, was für Zugeständnisse noch der ungarischen Minderheit gegeben werden könnten.³⁶

Das Ergebnis, oder einer der Momente der Verhandlungen zwischen Ungarn und der Kleinen Entente, genauer zwischen Ungarn und Jugoslawien, war das am 22. August 1938 unterzeichnete Abkommen in Bled. Was die Minderheitenfrage angeht, hat man mit Rumänien und Jugoslawien in der Form eines *gentlemen's agreement* ein endgültiges Abkommen geschlossen.³⁷ Das muss man so verstehen, dass Ungarn, Rumänien und Jugoslawien neben der Unterzeichnung der offiziellen Erklärung über die Anerkennung der Rüstungsgleichheit auch noch ein Kommuniqué unterzeichnet haben. In diesem Kommuniqué vereinbarten sie sich darüber, dass sie aus eigenem Entschluss alle Behindernisse bewältigen werden, die ihren freundschaftlichen Beziehungen im Wege stehen.³⁸ Der Ausdruck Minderheit existierte also in dieser Erklärung nicht. Obwohl das Wort Minderheit hier nicht existierte, wusste jeder, was der »Vertiefung freundschaftlicher Beziehungen« am meisten im Wege stand.

Es gibt sehr unterschiedliche Meinungen über die militärische, politische und diplomatische Bedeutung des Abkommens von Bled, mit diesem Abkommen im Zusammenhang unterscheiden sich auch die Meinungen darüber, was Ungarn und die Kleinen Entente davon erwarteten.³⁹ Was aber die Minderheitenfrage betrifft, hat dieses Abkommen eine sehr große Bedeutung. Die Staaten der Kleinen Entente haben hiermit anerkannt, wovon sie bisher nichts wissen wollten, und zwar das, dass in Fragen, was die Minderheiten angeht, auch Ungarn ein Wort zu sagen hat, dass die Minderheitenfrage nicht eine solche Angelegenheit ist, worü-

36 Was die ungarisch-jugoslawische Annäherungspolitik betrifft, erklärte Stojadinović, wäre ihm diese am wichtigsten, aber man müsse noch warten, bis man die tschechischen Hindernisse bewältigt. DIMK. 546. S. Der Bericht des Belgrader Botschafters an den Außenminister. 21. August 1938.

37 Wegen der Tschechoslowakei ließ aber das ganze Vereinbarungskomplex noch auf sich warten. Man konnte sich mit Prag, wo die Minderheitenfrage eine besondere Bedeutung hatte, nicht vereinbaren, weil sie nicht den passenden Erklärungstext gefunden hatten. Das Minderheitenproblem könnte man in der Tschechoslowakei nur so lösen, wenn man die Lage der dort lebenden ungarischen Minderheit beruhigend, »intern« lösen würde, oder wenn man einen ausführlicheren Vereinbarungstext zusammenstellen würde, als das der Fall mit Rumänien und Jugoslawien war. DIMK. II. 552-553. p. Kányas Telegramm an alle ungarischen Botschaften. 23. August 1938.

38 DIMK. II. 557. p.

39 Pál Pritz und Magda Ádám haben sich in der ungarischen Geschichtsliteratur ausführlich mit den möglichen außenpolitischen taktischen strategischen Rollen der Vereinbarung/Erklärung befasst. Über die Bedeutung und Rolle der Vereinbarung/Erklärung haben beide Historiker eine verschiedene Meinung.

ber einzig allein die Staaten, wo ungarische Minderheiten leben, Entscheidungen treffen, sondern auch Ungarn ein Recht dazu hat.

OSNOVANJE, RAZVOJ IN DELOVANJE SLOVENSKEGA VERSKEGA SREDIŠČA SVETIH BRATOV CIRILA IN METODA V MELBOURNU IN AVSTRALIJI

THE ESTABLISHMENT, HISTORY AND ACTIVITIES OF THE SLOVENE RELIGIOUS CENTER OF THE HOLY BROTHERS CIRIL AND METOD IN MELBOURNE, AUSTRALIA

Intense emigration of Slovenes to Australia started after the World War One and reached climax in the 1950s and 1960s. According to appraisals of several Slovene emigrant organizations, the number of Slovenians settled in Australia in the 1980s must have been about 25.000 - 30.000. Despite the fact that Slovenians in Australia are the fourth largest non-European Slovene emigrant community (after the Slovene emigrant communities in the USA, Canada and Argentina), they have so far been subject to very few research studies. The present article is therefore a humble contribution to the research of Slovene emigration in Australia, which - considering the extent of its activities - would require several vast research studies. The few female authors having dealt with this community are Čebulj Sajko, Birsa, Mikačič and Mikola. The most numerous Slovene community in Australia is in the Federal State of Victoria; the there settled Slovene emigrants are organized in six ethnic associations, sharing a common religious center. The article discusses one of the major and first organizations of the Slovene emigration - the religious center of the Holy Brothers Ciril and Metod in Melbourne. It brings a survey of the most important turning points and events in its history. Soon after its establishment it surpassed the limits of a Catholic Franciscan "mission" and significantly contributed to the preservation of the Slovene community's ethnic identity. To this day it remains an integral part of Slovene emigrant life.

Keywords: Slovene emigrants, Australia, Victoria, Melbourne, Slovene religious centre of the Holy Brothers Cyril and Metod, Franciscan priests

Intenzivnejše izseljevanje Slovencev v Avstralijo se je začelo po prvi svetovni vojni, vrh pa je doseglo v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Po ocenah različnih izseljenskih organizacij naj bi se število v Avstraliji živečih Slovencev ob vrhuncu, to je v osemdesetih letih 20. stoletja, gibalo med 25.000 in 30.000.

Kljub dejstvu, da so Slovenci v Avstraliji po številu četrta največja neevropska slovenska izseljenska skupnost za slovenskimi izseljenci v Združenih državah Amerike, Kanadi in Argentini, je ta ostala do današnjih dni relativno neraziskana. Ob obstoječih raziskavah avtoric Čebulj Sajkove, Birse, Mikačičeve in Mikole je pričujoče delo skromen prispevek k preučevanju slovenskih izseljencev v Avstraliji, katerih obširno delovanje bi bilo težko strniti tudi v več obširnih razprav in raziskav. Najštevilčnejša slovenska skupnost v Avstraliji se nahaja v Zvezni državi Viktorija; tamkajšnji slovenski izseljenci so organizirani v šestih etničnih društvih, povezuje pa jih tudi versko središče.

V pričujočem prispevku je obravnavana ena med ključnimi organizacijami slovenskega organiziranega izseljenskega življenja – Slovensko versko središče svetih bratov Cirila in Metoda v Melbournu, ki je med prvimi in najpomembnejšimi organizacijami slovenskih izseljencev v Viktoriji in Avstraliji. Delovanje organizacije je strnjeno v pregledu prelomnih dogodkov in večjih mejnikov v njeni zgodovini. Predstavljen je organizacijska oblika, namenjena povezovanju slovenskih izseljencev, ki je že kmalu po svojem nastanku presegla okvire katoliškega frančiškanskega »misijona« in z delovanjem na verskem, kulturnem ter socialnem področju v veliki meri prispevala k ohranitvi narodne identitete imigrantske skupnosti v avstralskem bivalnem okolju. Uveljavila se je kot sestavni del organiziranega slovenskega izseljenskega življenja in to vlogo ji je uspelo zadržati do današnjih dni.

Ključne besede: slovenski izseljenci, Avstralija, Viktorija, Melbourne, Slovensko versko središče svetih bratov Cirila in Metoda, frančiškanski duhovniki

1. UVOD

Množično izseljevanje Slovencev iz domovine se je začelo v prvi polovici devetnajstega stoletja, ko so se ljudje zaradi slabih življenjskih razmer, šibkega ekonomskega položaja in v želji po hitrem zaslužku pričeli izseljevati v tujino. Takrat sta bili glavni destinaciji Zahodna Evropa ter Severna Amerika. Pozneje, v prvi, še zlasti pa v drugi polovici dvajsetega stoletja, so za Slovence postale zanimive tudi države Južne Amerike in Avstralija, prej omenjenim razlogom za izseljevanje pa se je pridružil politični pritisk.

Pisci, ki obravnavajo slovensko izseljensko skupnost v Avstraliji, so ocenili, da se je v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja število Slovencev gibalo okoli 25.000 (Prešeren 1990: 220–221). Nekateri, med njimi tudi Birsa (1994: 56) in Čebulj Sajkova (2001: 259–268) navajajo celo številko 30.000. Realno je nemogoče določiti njihovo število, saj tudi uradne statistike avstralske vlade z različnimi popisnimi obrazci ne zajemajo celotne izseljenske populacije s slovenskim izvorom.

Slovenska izseljenska skupnost v Zvezni državi Viktoriji je najštevilčnejša (Koderman 2007: 35–39) v Avstraliji, kjer se njeni predstavniki zbirajo v šestih etničnih društvih ter verskem središču. Relativno veliko število etničnih društev na majhnem območju Viktorije je logična posledica velikih razdalj v Avstraliji, društveni objekti pa navadno ne obsegajo samo ene posamezne društvene zgradbe, temveč imajo poleg osrednje stavbe skoraj vsi še prireditveno dvorano, športna in otroška igrišča ter balinišča in obsegajo po več tisoč kvadratnih metrov površine.

V pričujočem prispevku je predstavljena zgodovina in delovanje Slovenskega verskega središča svetih bratov Cirila in Metoda v Melbournu, kakor se kaže skozi gradiva, objavljena v verskem mesečniku *Misli*,¹ ki je začel izhajati kmalu po prihodu frančiškanskih duhovnikov – patrov – v Avstralijo in izhaja še danes. Raziskava zajema tudi pregled razvoja središča in evidentiranje pomembnejših verskih, družabnih, kulturnih in političnih prireditev oziroma dogodkov. Omenjene aktivnosti predstavljajo različne oblike ohranjanja etnične skupnosti in predvsem z njihovo pomočjo se je lahko izseljenska skupnost sploh ohranila do današnjih dni.

2. SLOVENSKO VERSKO SREDIŠČE SVETIH BRATOV CIRILA IN METODA

Slovensko versko središče svetih bratov Cirila in Metoda je med prvimi in najpomembnejšimi organizacijami slovenskih izseljencev v Viktoriji in Avstraliji. Organizacija, ki je v prvi vrsti namenjena verskemu delovanju med slovenskimi izseljenci, je svoje delovanje razširila tudi na kulturno, socialno in družabno

¹ Mesečnik *Misli* je informativna revija za versko in kulturno življenje Slovencev v Avstraliji, obenem pa je to najstarejša tiskana publikacija v slovenskem jeziku v Avstraliji.

področje ter s tem v veliki meri prispevala k ohranitvi narodne identitete slovenske priseljske skupnosti v novem okolju.

Ob tem je treba omeniti načine ohranjanja narodne identitete, kjer se kot najpogostejši način pojavljajo različne oblike množičnih srečevanj, bodisi bolj formalne (maša, šolanje) ali neformalne, družabne narave (ples, silvestrovanje). Zgolj informativno je treba omeniti dejstvo, da se kljub pestri ponudbi tovrstnih etničnih dogodkov in prireditev, vključno z bogoslužji, ki se izvajajo v verskem središču, teh udeležujejo predvsem starejši izseljenci in le v precej manjšem številu tudi mlajše generacije.

2.1 ZAČETKI DELOVANJA SLOVENSkih FRANČIŠKANOV V AVSTRALIJI

Začetki Slovenskega verskega središča svetih bratov Cirila in Metoda segajo v leto 1956, ko je v Melbournu začel stalno delovati slovenski frančiškanski duhovnik. Politične razmere v tem obdobju niso bile naklonjene ustanavljanju etničnih župnij po vzoru tistih v Združenih državah Amerike, zato je bila pot do verskega središča, kakršnega poznamo danes, počasna in zahtevna. V sklopu Središča danes deluje molitvena skupina, pastoralni svet, Društvo svete Eme, kulturni krožek, Slomškova šola za učenje slovenskega jezika in kulture, mladinska skupina, mesečni radijski program, uredništvo mesečnika *Misli*, Dom matere Romane za ostarele ter Baragov hostel, ki nudi cenejša prenočišča priseljencem takoj po naselitvi in drugim gostom.

Kot pobudnika delovanja slovenskih frančiškanov v Avstraliji je najprej treba omeniti škofa Gregorija Rožmana, ki je v zadnjih letih svojega življenja bival v Clevelandu, ZDA, in v zvezi s svojimi pastoralnimi nalogami deloval po celem svetu (glej Kolarič 1967–1977). Prejemal je številne prošnje slovenskih izseljencev v Avstraliji po slovenskem duhovniku in bogoslužju v domačem jeziku. Obrnil se je na vodstvo slovenskih frančiškanov v Združenih državah Amerike, od tam pa so v Avstralijo poslali dva duhovnika – patra frančiškanskega reda Klavdija Okorna in Bena Korbiča, ki sta tu delovala od 26. maja 1951. Bivala sta v Sydneyju in obiskovala slovenske izseljence po drugih krajih in zbirnih imigrantskih taboriščih.

Patra sta prva opozorila avstralske oblasti na prisotnost slovenske etnične skupine. Zbirala sta naslove slovenskih izseljencev in jih začela povezovati. Skupaj s sodelavci sta 25. januarja 1952 izdala prvo slovensko glasilo v Avstraliji – mesečnik *Misli*, za kar sta morala od avstralskih oblasti pridobiti posebno dovoljenje, saj so oblasti takrat na tisk v tujih jezikih gledale precej zadržano (Valentin 1979b: 316).

Tako so slovenski izseljenci v Avstraliji dobili prvi slovenski časopis, ki je bil sprva namenjen članom društva Slovenec v Sydneyju. Namen mesečnika je bil »pomagati v Avstraliji bivajočim Slovencem vživljati se v nove razmere, navade in

običaje nove domovine« (Korbič 1952: 4). Sedež uredništva je bil v Waverleyu² v Sydneyju; od tam so mesečnik začeli pošiljati naročnikom po vsej Avstraliji. V mesečniku so objavljali imena krajev, v katerih je potekala slovenska maša ali spoved, pa tudi slovenske pesmi in zgodbe ter kraje tečajev angleškega jezika. V *Mislih* so bile predstavljeni tudi praktični napotki, s katerimi so novi priseljenci dobili informacije, kam se lahko obrnejo po prenehanju veljavnosti delovnih pogodb, dovoljenj in vizumov. Poleg tega je urednik v mesečniku pozival slovenske izseljence, naj ga obveščajo, kje jih lahko obiše in izvaja bogoslužje.

V letu 1952 sta se patroma pridružila še dva slovenska frančiškanska duhovnika, in sicer patra dr. Ivan Mikula in Rudolf Pivko. Pater dr. Mikula je nastopil službovanje v Perthu, v Zvezni državi Zahodna Avstralija, kjer je poleg slovenskih skrbel tudi za avstrijske in italijanske priseljence, pater Rudolf Pivko pa je deloval v Sydneyju, kjer je pozneje prevzel uredništvo mesečnika *Misli*. Oba sta veliko potovala po Avstraliji in obiskovala Slovence.

2.2 ZAČETKI SLOVENSKEGA BOGOSLUŽJA V MELBOURNU

Pater Klavdij Okorn je ob koncu leta 1951 na povabilo slovenskega izseljenca obiskal Melbourne, kjer mu je Catholic Migration Office odobril nedeljsko slovensko maševanje v cerkvi St. Carthage v Parkvillu.³ To je bila prva slovenska maša v tem mestu in Zvezni državi Viktorija nasploh (Okorn 1952: 7).

Takšen je bil začetek slovenskega bogoslužja v Zvezni državi Viktoriji, ki pa je v nadaljevanju stagniral, saj sta se morala po izteku vizumov za bivanje v maju leta 1953 patra Korbič in Okorn vrniti v Združene države Amerike. Tako je moral duhovnik pater Pivko, ki je sicer bival in deloval v Sydneyju, sam prevzeti odgovornost za obsežno območje zveznih držav Novega južnega Walesa in Viktorije, pater dr. Mikula pa je še naprej deloval na območju Zahodne Avstralije.

V letu 1954 je prišlo do odločilnega trenutka v razvoju slovenske priseljske skupnosti v Melbournu, saj so se te prvič zbrale na prireditvi Slovenski družabni večer. Pri organizaciji prireditve je imel veliko vlogo pater Rudolf Pivko, ki je ob tem dogodku tudi vodil slovensko mašo. Med svojim obiskom je bival v Padua Hallu, v Kewu,⁴ kjer mu je melbournska nadškofija odstopila prostor za bivanje.

Začetek organiziranja slovenskih družabnih prireditev pa je pomenil tudi začetek društvenega udejstvovanja izseljencev. Tako je bilo že decembra 1954 v

² Waverley je mestni predel Sydneyja.

³ Parkville je mestni predel Melbournu, ki leži severno od strogega mestnega središča.

⁴ Kew je mestni predel Melbournu, ki leži severovzhodno od mestnega središča. V tem predelu Melbournu je naseljenih več slovenskih izseljenskih družin.

Melbournu ustanovljeno prvo slovensko društvo v Viktoriji in Avstraliji – Slovenski klub v Melbournu, ki se je pozneje preimenoval v Slovensko društvo Melbourne. Pri društvenem povezovanju in organiziranju izseljencev je igral veliko vlogo tudi pater Pivko, ki je bil društveni socialni referent (Vadnjal 1955: 5).

Duhovnik pater Pivko je sicer ob vsakoletnih večjih cerkvenih praznikih odpoval v Melbourne in tam vodil mašne obrede, vendar so bili to le relativno kratki obiski, ki še niso pomenili rednega bogoslužja. Za nadaljnji razvoj slovenskega katoliškega delovanja v Avstraliji je bil septembra 1955 ključen prihod duhovnika patra Bernarda Ambrožiča v Sydney (Pivko 1955: 3). Pater Ambrožič, ki je prišel iz slovenskega frančiškanskega samostana v Lemontu⁵ v Združenih državah Amerike, je povečal število slovenskih frančiškanskih duhovnikov na tri in v začetku leta 1956 pričel s svojim delovanjem v Melbournu. S tem so slovenski izseljenci v Viktoriji dobili stalnega cerkvenega predstavnika.

2.3 STALNO DELOVANJE SLOVENSkih FRANČIŠKANSKIH DUHOVNIKOV V MELBOURNU

Kot sem že omenil, je leta 1956 v Melbournu začel stalno delovati slovenski frančiškanski duhovnik, pater Bernard Ambrožič. Stanoval je v hiši, imenovani Padua Hall, v kateri so med obiski Melbourne že bivali slovenski duhovniki, melbournska nadškofija pa jo je do tedaj uporabljala kot katoliško poboljševalnico. S tem so slovenski izseljenci v Melbournu dobili stalno bogoslužje v slovenskem jeziku, pater Ambrožič pa je v Kewu vodil tudi dopisništvo mesečnika *Misli* (Uredništvo 1956a: 2).

Duhovnik pater Ambrožič je pričel voditi tudi slovesne slovenske maše, ki so potekale ob večjih krščanskih praznikih. Prva je bila tako »postna« maša pred veliko nočjo, ki je potekala v cerkvi St. Carthage v Parkvillu. Pater je maševal tudi v Geelongu,⁶ kjer je bila naseljena tudi večja skupina slovenskih izseljencev, v cerkvi Srca Jezusovega.

Vendar se je pater Bernard Ambrožič kmalu po začetku delovanja v Melbournu zaradi boleznj patra Rudolfa Pivka moral vrniti v Sydney. S tem je bilo bogoslužje v Melbournu in okolici za nekaj časa prekinjeno. Ponovno ga je začel duhovnik pater Bazilij Valentin, ki je v septembru 1956 začel s svojim delovanjem v Padua Hallu v Melbournu (Uredništvo 1956b: 5, Ambrožič 1956a: 7, Ambrožič 1956b: 7).

5 Lemont je mesto v Zvezni državi Illinois v Združenih državah Amerike, kjer je od leta 1923 sedež slovenske frančiškanske skupnosti.

6 Geelong je drugo največje mesto v Zvezni državi Viktorija in leži 75 kilometrov jugozahodno od Melbournea.

Pater Bazilij Valentin je izvajal slovenske maše in spovedi vsako prvo nedeljo v mesecu v cerkvi St. Louis v melbournskem predelu mesta Burnley.⁷ Mašni obred je običajno vključeval tudi petje slovenskih ljudskih pesmi. Ob božiču je pater v isti cerkvi vodil tudi božično spoved in polnočnico. Poleg tega je obiskoval tudi Slovence, ki so bili naseljeni zunaj središča Melbournea. Tako je imel vsaka dva meseca slovensko mašo še v Geelongu v cerkvi Svete družine v St. Albansu,⁸ kjer je potekalo tudi petje litanij. Ob večjih verskih praznikih je vodil tudi mašo v Adelaidi, glavnem mestu Zvezne države Južna Avstralija, kjer je bilo naseljenih precej slovenskih izseljencev (Valentin 1956: 13).

2.4 IZBRANI SLOVENSKI FRANČIŠKANSKI DUHOVNIKI, KI SO DELOVALI V MELBOURNU IN VIKTORIJI

Slovenski frančiškanski red ima dolgo tradicijo delovanja v misijonih po celem svetu in je edini slovenski katoliški red, ki že 56 let deluje tudi med slovenskimi izseljenci v Avstraliji. V tem obdobju je bogoslužje v Melbournu in Viktoriji opravljal mnogo frančiškanskih duhovnikov oziroma patrov, v nadaljevanju pa so kronološko navedeni tisti, ki so imeli pomembnejšo vlogo pri začetkih, razvoju in izvajanju slovenskega bogoslužja.

2.4.1 Pater Klavdij Okorn

Rodil se je 8. novembra 1912 v Dolenji vasi v župniji Podbrezje. V frančiškanski red je vstopil leta 1929, bogoslovje pa je študiral v Ljubljani. Leta 1936 ga je škof Rožman posvetil v duhovnika; nato je postal kaplan pri svetem Krištofu za Bežigradom v Ljubljani. Leta 1944 so ga Nemci zaprli in marca 1945 odpeljali v Dachau. Po koncu vojne je nekaj let bival v begunskih taboriščih v Nemčiji, zatem pa se je leta 1948 naselil v Združenih državah Amerike. Tam je več let deloval v slovenskih župnijah sv. Štefan in sv. Jurij v okviru chicaške nadškofije (Gelt in Ferfolja 2001: 11).

Na prošnjo škofa Rožmana je skupaj s patrom Benom Korbičem, s katerim sta bila skupaj že v koncentracijskem taborišču Dachau, maja 1951 odšel delovat med slovenske izseljence v Avstralijo. Patra sta skupaj vzpostavila stalno slovensko bogoslužje v Sydneyju in občasno tudi v drugih večjih naselbinah Slovencev v Avstraliji. Te je obiskoval predvsem pater Klavdij Okorn in tako vodil prve maše v slovenskem jeziku, med drugim tudi v Melbournu. V tem času je delovanje med izseljenci oteževala tako posvetna kakor tudi cerkvena oblast, ki sta si prizadevali

7 Burnley je mestni predel Melbournea, ki se nahaja vzhodno od strogega mestnega središča.

8 St. Albans je predmestno naselje Melbournea in leži severozahodno od mestnega središča.

novoprispele priseljence čim prej vključiti v avstralsko družbo in tako so bili patroma v oporo le avstralski frančiškani. Po preteku dveletne bivalne vize sta se morala leta 1953 vrniti v Združene države Amerike, kjer je pater Klavdij Okorn nato več kot dvajset let vodil župnijo sv. Janeza v Milwaukeeju. Svoja zadnja leta je preživel kot župnik pri sv. Štefanu v Chicagu, kjer je umrl 11. julija 1979.

2.4.2 Pater Rudolf Pivko

Pater Rudolf Pivko se je rodil 29. oktobra 1916 v okolici Ptuja. V noviciat je vstopil leta 1937, v duhovnika pa je bil posvečen leta 1945. V Avstralijo je prispel oktobra 1952 iz Kitajske, kjer ga je komunistična oblast izgnala iz države. Po odhodu patrov Okorna in Korbiča leta 1953 je v Sydneyju prevzel uredništvo mesečnika *Misli* in občasno maševal med slovenskimi izseljenci v Viktoriji in Queenslandu (Gelt in Ferfolja 2001: 44).

Pater Pivko, ki je med svojim delovanjem v Avstraliji bival v Sydneyju, je nasledil patra Okorna pri obiskovanju slovenskih izseljencev v Melbournu in Viktoriji. Tako je tam med letoma 1953 in 1955 ob večjih cerkvenih praznikih vodil svete maše in spovedi v slovenskem jeziku, poleg tega pa je bil ključna oseba pri povezovanju in organiziranju Slovencev v Melbournu, ki so se tudi po njegovi zaslugi povezali v prvo slovensko društvo v Viktoriji – Slovensko društvo Melbourne.

Zaradi tuberkuloze je predal uredništvo revije *Misli* patru Bernardu Ambrožiču. Pozneje, leta 1957 je zapustil frančiškanski duhovniški red, se poročil in si osnoval družino. Po ženini smrti je zbolel za rakom, se vrnil v frančiškanski red in 26. oktobra 1963 umrl v Sydneyju (Gelt in Ferfolja 2001: 54).

2.4.3 Pater Bernard Ambrožič

Rojen je bil 20. aprila 1892 v vasi Gabrje pri Dobrovi. Frančiškanskemu redu se je pridružil leta 1911, bogoslovje je študiral v Mariboru, kjer je bil leta 1915 tudi posvečen v duhovnika. Pozneje je v Ljubljani študiral še slavistiko in klasično filologijo, nato pa je odšel delovat med izseljence v Združene države Amerike. Bival je v Lemontu in Detroitu, kjer je tudi ustanovil slovensko župnijo (Gelt in Ferfolja 2001: 56). Leta 1922 je v Združenih državah Amerike ustanovil »Baragovo zvezo«, ki je začela s prizadevanji za beatifikacijo slovenskega misijonarja Friderika Barage (Gelt in Ferfolja 2001: 66).

Septembra 1955 je pater Ambrožič prišel v Avstralijo, kjer je največ časa preživel v Sydneyju. Kljub kratkemu delovanju med slovensko skupnostjo v Melbournu je od nadškofije pridobil dovoljenje za delno uporabo objekta Padua Hall, poznejšega Baragovega doma. Vodil je tudi melbournsko dopisništvo mesečnika *Misli*,

vse dokler ga ni na tem mestu zamenjal pater Bazilij Valentin. Pater Ambrožič je umrl v Sydneyju 31. oktobra 1973.

Že med študijem je bil pater Ambrožič urednik in ustanovitelj katoliških mladinskih listov *Orlič* in *Vigred*, pozneje pa je urejal tudi *Ave Marijo* in *Misli*. Slednje v njegovi vsebinski in oblikovni zasnovi izhajajo še danes, sam pa jim je urednikoval štirinajst let. Poleg tega je pisal tudi članke z versko vsebino, črtice, povesti in potopise (Gelt in Ferfolja 2001: 66).

2.4.4 Pater Bazilij Valentin

Pater Bazilij Valentin se je rodil 29. avgusta 1924 na Viču pri Ljubljani. Redu frančiškanov se je pridružil leta 1941. Kot dijak je leta 1944 postal domobranski bolničar in se v maju naslednjega leta umaknil na Koroško. Maturiral je v begunski gimnaziji na Tirolskem, kjer je tudi začel študirati bogoslužje, a je študij prekinil zaradi odhoda v Združene države Amerike. Tam je bil leta 1950 v Lemontu posvečen v duhovnika.

Nato je šest let deloval v pastoralih v slovenskih župnijah po Ameriki, ob tem pa je urejal tudi mesečnik *Ave Marija*. V Avstralijo je prišel avgusta 1956 in začel voditi stalno bogoslužje med Slovenci v Viktoriji, občasno pa tudi na Tasmaniji in v Zahodni Avstraliji. V Melbournu je postavil temelje Slovenskemu verskemu središču svetega Cirila in Metoda, kjer je najprej odprl Baragov dom za priseljence, nato s prostovoljnimi prispevki in z delom zgradil najprej cerkev in kulturno dvorano, pozneje, v letu 1992, pa še dom za ostarele. V skrbi za slovenske priseljence je obiskoval zbirna taborišča, med drugim tudi Bonegillo, in tako lajšal prve stike Slovencev z novim, pogosto krutim okoljem Avstralije. Odkupil je tudi nekaj parcel na Keilorskem pokopališču, kjer je uredil skupne slovenske grobove. Organiziral je romanja in v Avstralijo pripeljal slovenske redovnice iz reda Brezmadežne.

V svojem 41-letnem delovanju med slovenskimi izseljenci v Avstraliji je bil med drugim tudi 25 let urednik verskega mesečnika *Misli*, pisal pa je tudi pesmi, črtice in povesti. Povest *Tonček iz Potoka* je izšla leta 1949 in je prevedena v francoski, nemški in hrvaški jezik. Urejal je tudi angleški list *Baraga Bulletin* (Gelt in Ferfolja 2001: 70).

Pater Bazilij Valentin je umrl 26. julija 1997 v eni od melbournskih bolnišnic za posledicami srčne kapi. Njegova vloga med slovenskimi izseljenci je že kmalu po njegovem prihodu prerasla okvire bogoslužja, postal je ključna oseba pri organizaciji socialnega, kulturnega in pozneje, ob osamosvojitvi Republike Slovenije, tudi političnega delovanja slovenske skupnosti v Viktoriji in Avstraliji. Pater je bil junija 1982 za svoje delo z izseljenci odlikovan z nazivom Member of the Most Excellent Order of British Empire, ki ga podeljuje angleška kraljica (Valentin

1982a: 172). Nadalje je za svoje »dolgoletno delo med avstralskimi Slovenci« leta 2000 posmrtno prejel tudi Častni znak svobode Republike Slovenije, poleg tega pa je bil odlikovan še z najvišjim odlikovanjem Svetovnega slovenskega kongresa (Gelt in Ferfolja 2001: 108–109).

2.4.5 Pater Metod Ogorevc

Rodil se je 9. maja 1965 v Šentvidu pri Ljubljani, kjer je pozneje, v juniju 1992, tudi prejel mašniško posvečenje. Kot izseljenski duhovnik je najprej eno leto deloval v Združenih državah Amerike, v Johnstownu v Pensilvaniji, nato pa je februarja 1997 prispel v Avstralijo, kjer je pomagal patru Valerijanu Jenku v Sydneyju. Po smrti patra Bazilija Valentina je avgusta istega leta prevzel vodenje verskega in kulturnega središča v Kewu, poleg tega pa še uredništvo mesečnika *Misli* (Gelt in Ferfolja 2001: 273).

Pater Metod Ogorevc je Slovensko versko središče svetih bratov Cirila in Metoda v Melbourneu vodil od avgusta 1997 do septembra 2001 in v tem času temeljito prenovil Baragov dom. Ob urednikovanju *Misli* je prevzel še poučevanje slovenščine za odrasle in nato v založništvu verskega središča omogočil izid štirih učbenikov slovenskega jezika. Poleg zavzemanja za slovensko Slomškovo šolo je v verskem središču vzpostavil tudi arhiv, ustanovil je Pastoralni svet in obudil skupna romanja ob božiču in veliki noči v manjše avstralske župnije. Svoje delo od leta 2001 nadaljuje v Lemontu v Združenih državah Amerike kot samostanski predstojnik.

2.4.6 Pater Ciril A. Božič

Pater Ciril A. Božič je bil rojen 5. decembra 1953 v Stopičah na Dolenjskem; mašniško posvečenje je prejel junija 1981. Svoje delovanje med slovenskimi izseljenci v Avstraliji je začel v Sydneyju septembra 1982 in tam ostal do aprila 1992 (Gelt in Ferfolja 2001: 223). Nato se je vrnil v Slovenijo in deloval v Ljubljani in na Brezjah, kjer je vodil romarsko središče Marije Pomagaj. V Sloveniji je končal tudi magistririj na Teološki fakulteti.

Po vrnitvi v Avstralijo septembra 2001 je ob odhodu patra Ogorevca prevzel vodenje slovenskega verskega in kulturnega središča v Melbourneu, ki ga vodi še danes. Postal je tudi urednik in upravnik verskega mesečnika *Misli* in nadaljeval že začete projekte v sklopu verskega središča, kot so Slomškova šola, pastoralni svet, socialno skrbstvo, tradicionalna vsakoletna romanja in druge.

Pater Božič s svojim izrednim posluhom za posameznika, z bogatim znanjem in doživetimi bogoslužji, ki so postala ne le verski, temveč tudi kulturni in družab-

ni dogodek znotraj slovenske skupnosti, privablja k vsakotedenskim nedeljskim in prazničnim mašnim obredom veliko slovenskih izseljencev.

2.5 LOKACIJE SLOVENSKEGA BOGOSLUŽJA V MELBOURNU IN VIKTORIJI

Zaradi razpršene naselitve slovenskih izseljencev v Avstraliji in velikih razdalj med posameznimi kraji pa tudi znotraj posameznih mest so slovenski frančiškanski duhovniki v več kot petdesetletnem obdobju delovanja maševali na številnih lokacijah v Viktoriji. Stalno bogoslužje, ki od leta 1956 poteka v melbournskem mestnem predelu Kew, so dopolnjevali z rednimi tedenskimi, mesečnimi ter občasnimi obiski po celotni Viktoriji in širše. Do vzpostavitve delovanja tretjega slovenskega verskega središča leta 1971 v Adelaidi v Zvezni državi Južna Avstralija so imeli melbournski duhovniki nalogo skrbeti za občasno slovensko bogoslužje tudi v tej zvezni državi, še danes pa obiskujejo Zvezno državo Tasmanijo in tamkajšnjo slovensko skupnost (Valentin 1971a: 87, Valentin 1971b: 134).

V Melbourneu so prva redna vsakodnevna maševanja potekala v cerkvi St. Louis v Burnleyu, občasno pa tudi v cerkvi St. Francis. Ob tem je treba dodati, da je pater Bazilij Valentin leta 1960 od nadškofije v Melbourneu dobil dovoljenje, da izvaja svečana praznična bogoslužja v hiši Padua Hall, kjer je tudi prebival. Obredi so potekali v kapeli sv. Antona Padovanskega, ki so jo pozneje preimenovali v kapelo Marije Pomagaj. Leta 1961 je tu prvič potekala polnočnica (Valentin 1961d: 356).

Od začetka leta 1963 je obred stalnega maševanja v slovenskem jeziku potekal na novi lokaciji, in sicer v novi hrvaški cerkvi blaženega Nikolaja Tavelića v Clifton Hillu,⁹ kjer je pater Valentin izvajal vsakodnevna bogoslužja vse do odprtja slovenske cerkve sv. bratov Cirila in Metoda v letu 1968 (Valentin 1963b: 6).

Obiskovanje in maševanje v slovenskih skupnostih se je v desetletjih delovanja razširilo po celotni državi Viktorija in še danes nekajkrat letno poteka v St. Albansu, Geelongu in Ballaratu. Občasna priložnostna bogoslužja ter božične in velikonočne spovedi so potekali še v melbournskih predmestjih North Altona, Springvale in Noble Park ter v nekoliko bolj oddaljenih krajih Morwell, Seymour in Albury-Wodonga. V začetku delovanja frančiškanskega duhovnika v Melbourneu je bila pomembna lokacija slovenskega maševanja tudi zbirno taborišče za imigrante v Bonegilli (Valentin 1968a: 69).

9 Clifton Hill je mestni predel Melbournea, ki se nahaja severovzhodno od strogega mestnega središča.

2.6 RAZVOJ SLOVENSKEGA VERSKEGA SREDIŠČA

2.6.1 Zgodovina objekta Padua Hall, poznejšega Baragovega doma

Slovenski frančiškanski duhovniki v Melbournu so že od začetkov delovanja tesno povezani z objektom Padua Hall, ki ga je nadškofija uporabljala kot poboljševalnico in se nahaja v mestnem predelu Kew. V njem je med svojim delovanjem v Melbournu v letu 1954 bival že pater Pivko, pozneje, leta 1956, pa je pater Ambrožič tam začel stalno delovati. V septembru 1960 je pater Valentin z uspešnim dogovarjanjem z melbournsko nadškofijo uspel celotno stavbo trajno pridobiti za slovenske frančiškane. Vlogo prevzgojnega doma je objekt kmalu zamenjal z nastanitveno in postal hostel¹⁰ za novoprispele slovenske priseljence. Ti so lahko v njem ostali, dokler si niso našli zaposlitve in stanovanja.

Pod vodstvom patra Valentina so v letu 1961 na objektu stekla obnovitvena dela, ki so jih izvajali rezidenti hostla – novopriseljeni slovenski fantje. V njem so namenili poseben prostor za družabna srečanja, športne igre in ples. V hiši se je nahajala tudi kapela sv. Antona Padovanskega, ki je bil izbran za zavetnika celotnega hostla, vendar je pater Valentin od škofijskega ordinata v Melbournu pridobil dovoljenje, da lahko na njenem mestu ustoliči kapelo brezjanske Marije pomagaj. S tem so slovenski izseljenci v Avstraliji dobili tako imenovane »avstralske Brezje«, podobno kot že precej pred tem slovenski izseljenci v Združenih državah Amerike, ki so se zbirali v »lemontskih« oziroma »ameriških Brezjah«.¹¹ V kapeli Marije Pomagaj so vsakodnevno potekale molitve, ob večjih praznikih pa svečana bogoslužja in pozneje celo krsti (Valentin 1961a: 136, Valentin 1961b: 166).

Objekt Padua Hall je tako v kratkem obdobju postal ključno prizorišče verskega in kulturnega življenja slovenske skupnosti v Viktoriji, poleg tega pa je imel tudi vlogo nekakšnega »zatočišča« za novoprispele izseljence slovenskega rodu. Po zamisli patra Bazilija Valentina je objekt leta 1963 dobil tudi novo ime, saj je nadškofija dovolila imenovanje poslopja po misijonarju Frideriku Baragi. Tako je Padua Hall postal »Baragov dom« (angleško: *Baraga House*) (Valentin 1963a: 70–71).

Dom je imel za slovenske izseljence tudi velik simbolni pomen, saj je bil zanje vez s slovenskim jezikom in z domovino. V sklopu športnih in družabnih srečanj, ki so jih prirejali slovenski prebivalci doma, je Baragov dom odigral veliko socializacijsko vlogo in je bil med redkimi prostori, kjer so lahko izseljenci spoznavali svoje rojake in si izmenjevali izkušnje iz novega okolja. Ob svetovnih kriznih dogodkih je imel objekt nekajkrat tudi humanitarno funkcijo in je sprejel

10 S pojmom »hostel« označujemo nastanitveni objekt, ki nudi cenejša prenočišča.

11 S pojmom »lemontske Brezje« oziroma »ameriške Brezje« označujemo kapelo Brezjanske Marije pomagaj, ki se nahaja na sedežu slovenske frančiškanske skupnosti v Lemontu, Illinois, ZDA.

manjše število beguncev; v njem je tako leta 2000 na pobudo Catholic Migrant and Refugee Office krajše obdobje bivala skupina afganistanskih beguncev.

Pod vodstvom patra Valentina, ki je v svojem velikopoteznem načrtu Baragov dom videl le kot del večjega slovenskega verskega in kulturnega središča, je dom sčasoma doživel temeljito prenovo in dozidavo; v njem so uredili tudi Baragovo knjižnico, Slovensko socialno skrbstvo in Informacijski urad, poleg tega pa je do danes obdržal vlogo nastanitvenega objekta za goste, priseljence, popotnike in celo begunce s celega sveta.

2.6.2 Lurdska votlina

Pater Bazilij Valentin je septembra 1963 predstavil načrt gradnje tako imenovane »lurdske votline« na zadnjem dvorišču Baragovega doma, s katero je želel pridobiti prostor za praznovanje treh največjih krščanskih praznikov – božiča, velike noči in Marijinega vnebovzjetja. Prostor so oblikovali tako, da so na njem ob božiču lahko naredili jaslice, ob veliki noči je predstavljal simbolični božji grob, ob Marijinem prazniku pa so na tem prostoru potekale slovesne procesije. Gradbena dela, ki so se izvajala s prostovoljnim delom slovenskih izseljencev, so bila končana v sedmih mesecih, votlina pa je bila blagoslovljena na cvetno nedeljo leta 1964 (Valentin 1963c: 260). Tako so običajni velikonočni in božični obredi dobili novo lokacijo, ki je bila precej večja od kapele Marije Pomagaj, v kateri so do takrat potekala priložnostna bogoslužja. Slavnostnih obredov na prostem se je že ob odprtju udeležilo okoli 800 slovenskih izseljencev, ob božičnih polnočnicah pa je število preseglo tisoč. Lurdska votlina na dvorišču Baragovega doma, ki je sicer pogost verski objekt v verskih središčih po svetu, je bila prvi tovrstni objekt v Avstraliji (Gelt in Ferfolja 2001: 96).

2.6.3 Cerkev svetih bratov Cirila in Metoda in Baragova dvorana

Proti koncu leta 1963 je pater Bazilij prvič predstavil tudi načrt gradnje in model Slovenske cerkve svetih bratov Cirila in Metoda, ki je bila pozneje zgrajena po načrtih inženirja Branka Tavčarja in umetnika Vladimirja Rosiča na igrišču poleg Baragovega doma v Kewu. Zgrajena naj bi bila kot dokaz slovenske katoliške zavesti v spomin 1100-letnice slovanskih svetnikov in kot spomenik vsem slovenskim žrtvam svetovnih vojn.

Pater Bazilij je od nadškofijskega ordinata dobil dovoljenje za zidavo, dovoljenje je nekoliko pozneje, v začetku leta 1965, izdala tudi občina mestne četrti Kew. Cerkev je bila načrtovana v modernem slogu, a naj bi ohranila prvine domačega okolja. Imela naj bi okoli 200 sedežev, pod njo pa naj bi bila večnamenska dvorana. Še v istem letu so pričeli z zbiranjem sredstev – v posebnem skladu, imenovanem

Baraga House Memorial Fund, in s pripravljalnimi gradbenimi deli, ki so se izvajala prostovoljno (Valentin 1963d: 294).

S prostovoljnim delom je pri gradnji sodelovala skoraj celotna slovenska skupnost v Melbournu in okolici. Kot je predvideval gradbeni načrt, so najprej zgradili večnamensko dvorano, ki je bila v večjem delu vkopana v zemljišče. Dvorana se je imenovala Baragova dvorana, nad njo pa so postavili ogrodje za cerkveno poslopje.

Blagoslovitev skoraj dokončane cerkve je v juliju 1968, ob prazniku svetih bratov Cirila in Metoda, opravil melbournski nadškof Jacob Knox. Ob tem dogodku je bila v cerkev vzdana tudi spominska plošča, dogodka pa se je udeležilo okoli petsto ljudi, med njimi tudi generalni konzul predstavništva Združenih držav Amerike v Avstraliji, Edward G. Murphy, ki ga je za to prosil ameriški senator slovenskega rodu Frank Lausche (Valentin 1968b: 180, Valentin 1968c: 212).

Ob odprtju prve slovenske cerkve v Avstraliji, 20. oktobra 1968, je slovenske izseljence obiskal škof dr. Janez Jenko, ki je v deloval v Kopru. Obisk je bil prelomnega pomena za slovenske izseljence v Avstraliji, saj je bil to prvi obisk visokega slovenskega cerkvenega dostojanstvenika na avstralskih tleh. Škof je najprej slovesno blagoslovil novo cerkev svetih bratov Cirila in Metoda, po blagoslovu pa je opravil še prvo mašo in obred svete birme.

Z izgradnjo slovenske cerkve je slovenska izseljenska skupnost v Melbournu in okolici dobila stalen prostor za vsakodnevno bogoslužje v domačem jeziku. Opuščene so bile dotedanje maše v hrvaški cerkvi blaženega Nikolaja Tavelića v Clifton Hillu. Z novo cerkvijo so lahko organizirali številne aktivnosti, ki prej zaradi oddaljenosti župnišča in prostora, kjer so se izvajale maše, niso bile izvedljive. Obenem so z izgradnjo Baragove dvorane pridobili prostor za družabna srečanja, nastope kulturnih skupin, predstave in koncerte; prostore je slovenska skupnost dolgo pričakovala. Dvorana je bila največji tovrstni objekt s slovenskim upravljanjem, saj so slovenska društva v Viktoriji šele precej pozneje zgradila svoje društvene dvorane.

Sedaj v cerkvi poteka vsakoletno tradicionalno praznovanje godu oziroma tako imenovano »žeganje« ob prazniku svetih bratov Cirila in Metoda, ki ga avstralska katoliška cerkev praznuje 20. julija. Slovenski frančiškanski duhovniki so v cerkvi gostili tudi katolike drugih etničnih skupin, kot so tudi sami pred izgradnjo cerkve v Kewu nekaj časa maševali v hrvaški in drugih avstralskih cerkvah. V osemdesetih letih so tako imeli v slovenski cerkvi bogoslužja v svojem jeziku priseljenci z otočja Tonga v Tihem oceanu, (Valentin 1982b: 269) še danes pa po slovenski dopoldanski maši vsako nedeljo potekajo maše v slovaškem jeziku.

2.6.4 *Slomškov dom*

Med gradnjo cerkve svetih bratov Cirila in Metoda v začetku leta 1966 je pater Bazilij Valentin od melbournske nadškofije pridobil v uporabo tudi objekt v bližini Baragovega doma v Kewu. Hiša se je včasih imenovala Carnsworth in je nekaj časa delovala kot prezbiterjanski dom za ostarele, ob prehodu v roke slovenskih frančiškanov pa je dobila ime Slomškov dom in je bila namenjena bivanju in nastanitvi slovenskih sester v Melbournu, ki jih je v Avstralijo povabil pater Valentin (Valentin 1966a: 68).

Slovenske sestre iz družine frančiškanskih sester Brezmadežne so v Slomškovem domu pričele delovati v aprilu 1966. Sestre je v Avstraliji vodila redovnica mati Romana Toplak. Poleg oskrbovanja prebivalcev Baragovega doma so sestre prevzele tudi vodenje slovenske šole in obiskovanje bolnikov po domovih in bolnicah (Valentin 1966b: 167). Ob koncu leta 1966 je Slomškov dom dobil vsa potrebna dovoljenja ter registracijo državnega Zdravstvenega oddelka in v njem so uredili otroški vrtec. Sestre so smele sprejeti v varstvo sedem otrok do dveh let starosti, osem otrok v starosti od dveh do treh let in enajst otrok v starosti od tri do pet let. Čeprav je bil poseben poudarek namenjen skrbi otrok slovenskih izseljencev, so sprejemale otroke vseh narodnosti (Valentin 1966c: 327).

Svoje delovanje v Slomškovem domu so sestre po šestindvajsetih letih končale leta 1992, glavni razlog pa je bil velik upad števila slovenskih redovnic, ki se v Sloveniji odločajo za tovrsten poklic. Po odhodu slovenskih sester je bila stavba Slomškovega doma vrnjena melbournski nadškofiji (Valentin 1992a: 12–13).

2.6.5 *Dom za ostarele*

V sklopu slovenskega verskega središča je duhovnik pater Valentin načrtoval tudi gradnjo doma za ostarele, v katerem bi lahko bivali starejši in onemogli posamezniki, zlasti slovenskega rodu, pa tudi drugi. Načrt gradnje je predstavil septembra 1971, sam objekt pa naj bi se nahajal v neposredni bližini slovenske cerkve in Baragovega doma v Kewu (Valentin 1971c: 266). Če je gradnja slovenske cerkve in Baragove dvorane potekala relativno hitro in bila končana v petih letih, pa je bila gradnja doma za ostarele v tem smislu precej bolj zahteven in dolgotrajen proces.

Za izgradnjo doma ostarelih so dolgo časa iskali primerno gradbeno parcelo, ki so jo leta 1978 naposled le uspeli pridobiti na posestvu tik poleg slovenske cerkve (Valentin 1978: 180). Sledilo je dolgotrajno pridobivanje soglasja in dovoljenj, ki so potrebna za gradnjo tovrstnega objekta. Iskanju soglasja prebivalcev ulice A'Beckett Street, kjer je bil objekt predviden, so sledili celo številni sodni zapleti, v

katerih je civilna iniciativa uspela doseči precejšnjo spremembo prvotnega načrta glede zmanjšanja števila oskrbovancev v domu in višine objekta.

Gradnja doma, za katerega so izbrali ime 'Dom matere Romane' (angleško *Mother Romana Home*) po predstojnici slovenskih sester, redovnici Romani Toplak, (Valentin 1985: 57) je po pridobitvi soglasja in vseh dovoljenj v začetku leta 1991 potekala hitro in je bila končana v enem letu. Odprtje Doma matere Romane je bilo 16. februarja 1992. Slovesnosti so se udeležili avstralski senator Barney Cooney, generalni vikar monsignor Hilton Deakin, župan mesta Kew Fr. Michael Rafter in drugi ugledni gostje (Valentin 1992: 12). Dom lahko sprejme tri-deset oskrbovancev in jim nudi popolno nego in zdravstveno oskrbo; v njem pa nikoli niso prevladovali le oskrbovanci slovenskega rodu, ti so vedno predstavljali le manjši delež.

Z izgradnjo Doma matere Romane se je končala gradnja slovenskega verskega središča, ki danes obsega Baragov dom, v katerem se nahaja tudi župnišče, cerkev z večnamensko dvorano in dom za ostarele. Načrt je zasnoval in izpeljal pater Bazilij Valentin z obsežno denarno pomočjo in s fizičnim prostovoljnim delom slovenskih izseljencev v Avstraliji. Obdobje, ki je trajalo od začetka šestdesetih do začetka devetdesetih let dvajsetega stoletja, je vrhunec delovanja slovenskih frančiškanov v Avstraliji in tudi vrhunec razvoja slovenske skupnosti v Viktoriji in Avstraliji. V tem obdobju je slovenska izseljenska skupnost v Avstraliji dosegla svoje največje število, kakor tudi politično moč v multikulturnem avstralskem okolju. Versko in kulturno središče se je uveljavilo kot sestavni del organiziranega slovenskega izseljenskega življenja in to vlogo uspelo zadržati do danes.

2.7 DRUGE DEJAVNOSTI V SKLOPU SLOVENSKEGA VERSKEGA SREDIŠČA

2.7.1 Uredništvo verskega mesečnika »Misli«

Misli so informativna revija za versko in kulturno življenje Slovencev v Avstraliji in imajo svoje uredništvo v prostorih slovenskega verskega središča v Kewu. Revija izhaja v 1.600 izvodih, prejemajo pa jo naročniki v Avstraliji, Sloveniji in drugod. Revija je prvič izšla leta 1952 v Sydneyju, kjer sta jo izdala patra Beno Korbič in Klavdij Okorn. V petinpetdesetih letih izhajanja je mesečnik postal osrednje glasilo slovenske skupnosti v Avstraliji. Z letom 2007 je časopis pričel izhajati v dvojnih številkah, torej šestkrat letno.

Uredništvo, ki se je prvotno nahajalo v Sydneyju, se je zaradi bolezni takratnega urednika patra Bernarda Ambrožiča v letu 1972 preselilo v Melbourne, kjer ga je prevzel pater Bazilij Valentin. Po njegovi smrti sta uredništvo *Misli* vodila še pater Metod Ogorevc in pater Ciril A. Božič.

2.7.2 Verske oddaje v programu slovenskih etničnih radijev

Oddajanje radijskega programa v jezikih različnih nacionalnosti ima v multikulturnem okolju Avstralije že večdesetletno tradicijo, pri čemer program v slovenskem jeziku ni izjema. V zadnjih letih delujeta na območju Melbournea in Sydneyja dve radijski postaji, ki tedensko predvajata vsaj uro programa v slovenskem jeziku. To sta Radio Special Broadcasting Service – SBS in Radio 3ZZZ. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo tovrstnih postaj več, vendar se niso dolgo obdržale.

Versko središče svetih bratov Cirila in Metoda je od nekdaj sodelovalo pri pripravljanju slovenskega programa na različnih radijskih postajah. Prve verske oddaje v slovenskem jeziku so nastale že v letu 1975, mesečno pa so bile od leta 1976 na sporedu radijske postaje Radio 3AE (Valentin 1976: 245). Radio 3AE je v poznih sedemdesetih letih postal del državne medijske hiše Special Broadcasting Service, kar je prineslo tudi spremembe pri predvajanju slovenskih oddaj. Program v slovenskem jeziku je tako od tedaj potekal dvakrat tedensko, poleg tega pa je bila slovenska oddaja na sporedu še vsako četrto nedeljo v mesecu. Slovensko versko središče je nadaljevalo s pripravljanjem verskih oddaj, ki pa so bile zaradi uredniške politike državnega radia krajše kot prej (Valentin 1979a: 76).

Avgusta leta 1989 je pričela delovati tudi druga etnična postaja Radio 3ZZZ. Tudi na njej je potekal program v slovenskem jeziku, pater Tone Gorjup, ki je nekaj let deloval v verskem središču v Kewu, pa je celo vodil prvo slovensko oddajo (Valentin 1989: 211). Sodelavci verskega središča še danes pripravljajo mesečne nekajminutne verske oddaje za obe radijski postaji.

2.7.3 Društvo svete Eme

V sklopu Slovenskega verskega središča svetih bratov Cirila in Metoda je v sedemdesetih letih 20. stoletja začelo delovati tudi Društvo svete Eme. Namen društva, ki so ga v začetku vodile predvsem predstavnice sester iz reda Brezmadežne, je bilo približati slovensko kulturo, običaje in kulinariko izseljenski skupnosti, ki je z bivanjem v novem okolju Avstralije pogosto izgubila stik z navadami in s tradicionalnimi vrednotami izvorne domovine. Poleg tega je društvo prevzelo tudi skrb za gostinske storitve ob priložnostnih prireditvah, slavnih in obletnicah.

Med odmevnejšimi dogodki, ki jih je društvo organiziralo, je treba omeniti prireditve Domači sejem, ki je enkrat letno potekal v Baragovi dvorani, Družinski večer in vsakomesečno Družinsko kosilo, ki tradicionalno poteka vsako tretjo nedeljo v mesecu po dopoldanski maši. Na prireditvi Domači sejem, ki se v zadnjih letih ne organizira več, naj bi društvo predstavljalo različne izdelke domače izdelave, slovenske jedi in knjige, priredili pa so tudi srečolov. Ob Družinskih

kosilih pogosto poteka tudi krajši kulturni program, ob katerem predstavijo posameznega pisatelja oziroma pesnika. Društvo naj bi skrbelo tudi za delovanje in nastopanje učencev Slomškove šole, občasno pa prirejalo tudi razstave, obarvane z domovinsko tematiko (Vadnjal 1974: 286–287).

2.7.4 Slomškova šola

Slomškova šola, katere glavni namen je poučevanje slovenskega jezika in kulture v najširšem pomenu te besede, je začela delovati septembra 1960. Takrat je pater Bazilij Valentin skupaj s sodelavci prvič organiziral učenje slovenskega jezika, ki je potekalo vsako prvo nedeljo v mesecu (Valentin 1960: 260). Slovenska šola je sprva potekala po maši v cerkvi St. Louis v Burnleyu, s stalnejšim delovanjem frančiškanih v takratnem Padua Hallu pa se je v letu 1961 v omenjeno stavbo preselila tudi šola. Na novi lokaciji so uvedli tudi dodaten termin; šola je začela delovati tudi vsako tretjo nedeljo, torej skupno dvakrat mesečno (Valentin 1961c: 199).

Delovanje Slomškove šole je po letih delovanja preseglo nekajkratni mesečni pouk in tako je ob prizadevanju sodelavcev verskega središča v Kewu leta 1976 viktorijsko Ministrstvo za izobraževanje (Education Department) v programu srednjih šol dovolilo uporabo slovenskega jezika kot jezikovnega predmeta. Slovenski jezik lahko izberejo učenci namesto drugih tujih jezikov ob pogoju zadostnega števila prijavljenih. Učenje jezika se je začelo izvajati v šolskem letu 1977 v treh srednjih šolah: srednji šoli melbournske univerze, srednji šoli v Box Hillu in v srednji šoli v Maribyrnongu (Valentin 1976b: 245). Pozneje je slovenski jezik v devetdesetih letih postal tudi izbirni predmet pri opravljanju mature na viktorijskih srednjih šolah, vendar je zaradi majhnega števila prijavljenih maturiralo le relativno majhno število dijakov, le do deset letno.

Slovenski jezik se mlade in tudi starejše v sklopu Slomškove šole v Melbournu kljub majhnemu številu učencev še danes poučuje. Šolo delno podpira šest slovenskih društev, ki so včasih tudi sama organizirala podobno poučevanje, a so ga zaradi pomanjkanja zanimanja pozneje opustila. Slomškova šola ter njeni učitelji in učenci imajo od samega začetka pomembno vlogo tudi pri pripravljanju programa prireditev, kot so vsakoletna majska materinska proslava in septembrsko praznovanje očetovskega dne, ki potekajo v Baragovem domu.

2.8 POMEMBNEJŠI DOGODKI, KI SO ZAZNAMOVALI DELOVANJE VERSKEGA SREDIŠČA

2.8.1 Mednarodni evharistični kongres v Melbournu leta 1973

V Avstraliji, natančneje v Melbournu, je v februarju 1973 potekal štirideseti mednarodni evharistični kongres, na katerem so se zbrali predstavniki katoliške

cerkve iz vsega sveta, na čelu s takratnim papežem Pavlom VI.¹² Ob tem je svojo udeležbo na kongresu in obisk slovenske izseljenske skupnosti napovedal tudi pomožni ljubljanski škof dr. Stanislav Lenič. Škof dr. Stanislav Lenič se je v Avstraliji mudil v januarju in februarju 1973 in je v tem času obiskal vse večje slovenske izseljenske skupnosti v Avstraliji. V Zvezni državi Viktorija so ga poleg Melbournu slavnostno pozdravili še v Wodongi, Geelongu, St. Albansu in Morwellu. Spremljala sta ga še pater provincial Marijan Valenčak in mati Faustina Žižek. V Melbournu so ga v Baragovi dvorani sprejeli 29. januarja, ob tem pa je potekala tudi slavnostna akademija (Valentin 1973a: 12, Valentin 1973b: 50–51).

2.8.2 Potres v Posočju leta 1976

Spomladi leta 1976 je severovzhodni del Italije prizadel močan potres, ki je terjal več kot tisoč življenj, veliko gmotne škode pa je povzročil tudi v severozahodnem delu Slovenije. Za pomoč in obnovo v potresu prizadetega Posočja so avstralski Slovenci v sklopu organizacij in društev zbirali pomoč v posebnem skladu (Valentin 1976a: 207).

Ob koncu večmesečne zbiralne akcije denarnih prispevkov za pomoč Slovincem na severnem Primorskem je bilo v sklopu Slovenskega verskega središča svetih bratov Cirila in Metoda zbranih 2.658,00 dolarjev, dodatno pa so štiri slovenska društva zbrala še 5.228,00 dolarjev. Skupni znesek pomoči slovenskih izseljencev iz Viktorije je torej znašal 7.886 avstralskih dolarjev (Valentin 1976b: 245).

2.8.3 Obisk ljubljanskega nadškofa in metropolita dr. Alojzija Šuštarja leta 1983

Avstralijo in slovenske izseljenske skupnosti je med 29. januarjem in 18. februarjem 1983 obiskal ljubljanski nadškof in metropolit dr. Alojzij Šuštar (Valentin 1983: 22). V Melbournu je bil nadškof dr. Šuštar med svojim obiskom v Baragovem domu gost patra Valentina, obiskal pa je tudi tri slovenska društva: Slovensko društvo Melbourne, Planico in Jadran. V verskem središču v Kewu sta ob obisku potekali dve slavnostni maši, poleg tega pa je bila kronana tudi podoba Brezjanske Marije. Procesije in svečane nedeljske maše se je udeležilo več kot tisoč ljudi, po maši pa je potekala tudi slovesnost v Baragovi dvorani. Pred svojim odhodom iz Viktorije proti Južni Avstraliji v Adelaide je nadškof mladim vernikom podelil tudi zakrament svete birme.

12 Pavel VI. s pravim imenom Giovanni Battista Montini (1897–1978) je bil izvoljen za papeža v letu 1963 in je na tem mestu deloval do svoje smrti leta 1978.

2.8.4 Obisk kanadskega nadškofa Alojzija Ambrožiča

Slovenske izseljence v Avstraliji je dvakrat obiskal tudi torontski nadškof in poznejši kardinal Alojzij Ambrožič, ki je slovenskega rodu. Nadškof Alojzij Ambrožič je sicer nečak patra Bernarda Ambrožiča, ki je deloval v Sydneyju in Melbournu. Ob svojem prvem obisku verskega središča v Kewu, sredi leta 1988, je nadškof Ambrožič vodil slavnostno mašo in obred svete birme (Valentin 1988: 172).

2.8.5 Demokratične spremembe in osamosvojitve Slovenije

V Sloveniji so se prve demokratične spremembe in prehod iz socialističnega sistema začele proti koncu osemdesetih let. Enega med vrhunci so tako dosegle spomladi leta 1990, ko so potekale prve večstrankarske volitve, na njih pa so dosegle večino stranke, ki so se zavzemale za samostojno in neodvisno republiko Slovenijo. Demokratizacijo Slovenije in njeno osamosvajanje so pozorno spremljali in v veliki meri podpirali slovenski izseljenci po svetu, tudi v Avstraliji.

Slovenska društva v Viktoriji in versko središče so v letu 1990 skupaj oblikovali Viktorijski odbor za podporo demokraciji v Sloveniji. Njegova naloga je bilo obveščanje avstralskih Slovencev o spremembah v Sloveniji in zbiranje politične podpore za mednarodno priznanje. Pozneje je odbor postal del Narodnega sveta Viktorije, ta pa osrednja organizacija slovenske viktorijske izseljenske skupnosti (Gregorič 1990: 125–126).

Po prvih demokratičnih volitvah in zmagi DEMOS-a je odbor prejel pisno zahvalo dr. Jožeta Pučnika, ki se je vsem slovenskim izseljencem v Avstraliji zahvalil za njihovo podporo in pomoč. Dr. Pučnik je pozneje, v februarju in marcu 1991, v iskanju mednarodne podpore za osamosvojitve Slovenije pri slovenskih izseljenskih skupnostih po svetu obiskal tudi Avstralijo. V Melbournu, kjer je bil gost Baragovega doma, se je seznanil z delovanjem Narodnega sveta Viktorije in na kulturnem večeru odgovarjal na vprašanja o prihodnjem razvoju demokratične Slovenije. Ob tem se je na radijski postaji 3ZZZ z njim pogovarjal pater Nikolaj Žvokelj, ki je v tem času deloval v slovenskem verskem središču v Kewu (Valentin 1991a: 175).

Narodni svet Viktorije se je zavzel za sodelovanje v okviru Svetovnega slovenskega kongresa. Tako se je v nekajmesečnem obdobju, do julija 1990, kot del Svetovnega slovenskega kongresa oblikovala Avstralska slovenska konferenca, ki je prevzela osrednjo vlogo pri podpori demokratizacije v Sloveniji. Ustanovili so jo Narodni sveti treh avstralskih zveznih držav: Viktorije, Novega južnega Walesa in Avstralskega zveznega teritorija. Glavni cilj konference naj bi bil doseči spravo med slovenskim narodom in združitev moči za njegov obstoj in življenje. Ob tem

so izdali tudi priložnostno glasilo *Slovensko pismo*, v katerem so bili opisani delovanje in cilji Avstralske slovenske konference (Valentin 1990: 141, Žvokelj 1990: 169).

Januarja 1991 so slovenska viktorijska društva pripravila mirne demonstracije pred viktorijskim zveznim parlamentom v Melbournu v podporo odcepitvi takratnih zveznih republik Slovenije in Hrvaške od Jugoslavije. Množica ljudi je avstralsko javnost opozarjala s transparenti, na katerih so za tedaj še jugoslovanski republiki zahtevali zaščito Organizacije združenih narodov. Podobne demonstracije so potekale po vseh večjih avstralskih mestih, ponekod so bili protesti usklajeni s hrvaško izseljensko skupnostjo (Gregorič 1991: 29).

Aktivnosti avstralskih Slovencev so se nadaljevale tudi spomladi 1991. Tako je v maju takratni predsednik avstralske vlade Bob Hawke v Canberri sprejel predstavnike Avstralske slovenske konference in Slovenskega informacijskega urada iz Sydneyja, poleg njih pa še predstavnike hrvaške in makedonske skupnosti. Predstavniki slovenske skupnosti so mu predstavili dogodke in spremembe v Jugoslaviji, Hawke pa je izrazil svojo zaskrbljenost zaradi zaostrovanja razmer.

Nadaljnji dogodki v Sloveniji so se poleti 1991 hitro spreminjali in zaostrovali. Slovenska izseljenska skupnost v Avstraliji je v jutranjih urah 26. junija tako lahko spremljala svečano razglasitev samostojnosti Republike Slovenije; ob tej priložnosti se je pred verskim središčem zbrala večja skupina slovenskih izseljencev, ki je s slovensko in z avstralsko zastavo proslavila svečani dogodek. Dogodki v dneh, ki so sledili, pa so bili opazovani z grozo in veliko pripravljenostjo pomagati. V tem duhu je 29. junija Avstralska slovenska konferenca v središču Melbournu pripravila miren shod, na katerem so javno obsodili vojaško agresijo na Slovenijo. Pridružili so se jim tudi hrvaški in makedonski izseljenci, ki so bili deležni velike medijske pozornosti (Valentin 1991b: 183).

Po umiritvi razmer v Sloveniji je imela Avstralska slovenska konferenca veliko vlogo pri iskanju politične podpore za priznanje novonastale slovenske države. V novembru 1991 so se v Canberri delegati konference ponovno srečali s predsednikom avstralske vlade Bobom Hawkejem in ga seznanili s potekom dogodkov v Sloveniji (Klemenčič 2005: 239–268). Pogovori s predstavniki avstralske vlade, ki so jih v enaki meri izvajali tudi predstavniki hrvaške izseljenske skupnosti, so potekali do konca leta 1991 in imeli presenetljiv konec – avstralska vlada je 16. januarja 1992 kot prva zunajevropska država priznala Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško kot suvereni in neodvisni državi (Uredništvo 1992: 3).

O pomembnosti vloge, ki so jo pri procesu osamosvajanja Republike Slovenije imeli Avstralska slovenska konferenca, Slovensko versko kulturno središče svetih bratov Cirila in Metoda in celotna slovenska izseljenska skupnost, pričajo tudi obiski številnih slovenskih državljanov in delegacij, ki so leta 1992 obiskale Avstralijo.

Prvi je Avstralijo že v februarju obiskal Janez Janša, minister za obrambo v takratni slovenski vladi. Ob tem se je udeležil tudi slavnostne akademije ob avstralskem priznanju Republike Slovenije v melbournski Malvern Town Hall. Pozneje, spomladi 1992, je na uradno povabilo avstralske vlade v Avstralijo prispela tudi slovenska delegacija z zunanjim ministrom dr. Dimitrijem Ruplom. Sprejem delegacije so pripravili tudi v verskem središču v Kewu, kjer je v Baragovi dvorani potekala slavnostna pogostitev. V jeseni je Avstralijo obiskal še Lojze Peterle, predsednik prve demokratično izvoljene slovenske vlade. V Melbournu je bil gost Baragovega doma, ob tem pa je Narodni svet Viktorije pripravil krajšo slovesnost in sprejem (Valentin 1992b:109, Valentin 1992c: 184).

2.9 POSEBNA PRILOŽNOSTNA BOGOSLUŽJA

Delovanje slovenskih frančiškanskih duhovnikov v verskem središču svetih bratov Cirila in Metoda je bilo ob večjih dogodkih, ki so imeli velik zgodovinski pomen za Slovence in slovenske izseljence v Avstraliji, zaznamovano s svečanimi priložnostnimi bogoslužji. Večja priložnostna bogoslužja, namenjena v spomin žrtvam zunajsodnih pobojev po drugi svetovni vojni, so prvič pripravili leta 1984. Spominske maše so v tem letu potekale celoten mesec junij, vsem žrtvam iz množičnih grobišč pa so se poklonili s posebnim bogoslužjem, ki je bilo 10. junija. Podobna svečana bogoslužja, posvečena žrtvam zunajsodnih pobojev, so potekala že prej, vendar nikoli v tako velikem obsegu (Valentin 1984: 138–139).

Podobno spominsko molitev je versko središče pripravilo v sodelovanju s Slovenskim društvom Melbourne v juliju 1991. Ob kapelici na društvenem prostoru je potekalo bogoslužje za žrtve desetdnevne vojne v Sloveniji. Molitve je vodil pater Bazilij Valentin (Valentin 1991b: 183).

V začetku leta 1992 je ob priznanju slovenske samostojnosti s strani avstralske vlade v verskem središču potekala zahvalna maša za priznanje Republike Slovenije. Zahvalna maša, ki je potekala tudi v melbournski stolnici St. Patrick's Cathedral, je vodil nadškof Francis Little (Valentin 1992a: 13). Podobne slovesne maše za domovino so bile vsako leto v mesecu juniju, ko so v Sloveniji praznovali dan državnosti, sledila pa sta jim slavnostno dvigovanje slovenske in avstralske zastave ter spremljajoč kulturni program v Baragovi dvorani.

Slavnostne maše so potekale tudi ob večjih verskih dogodkih v Sloveniji in svetu. V slovenskem verskem središču v Melbournu je tako potekalo slovesno bogoslužje ob obisku papeža Janeza Pavla II. v Sloveniji in razglasitvi škofa Antona Martina Slomška za blaženega. Svečana spominska maša je potekala tudi ob smrti papeža Janeza Pavla II. leta 2005 (Božič 2005: 16).

2.10 TRADICIONALNE PRIREDITVE, KI JIH ORGANIZIRA SLOVENSKO VERSKO SREDIŠČE

Slovensko versko središče svetih bratov Cirila in Metoda se je od samih začetkov delovanja pojavljalo kot organizator številnih dogodkov in prireditve v slovenski izseljenski in širši avstralski skupnosti. V zgodovini obstoja središča so se tako zvrstili številni koncerti, gostovanja umetnikov, pisateljev, dramskih skupin, vrhunskih športnikov, politikov in cerkvenih dostojanstvenikov, ki so terjali zahtevne organizacijske in logistične priprave. Izvedeni koncerti, gostovanja in prireditve so pustili pečat med slovenskimi izseljenci in so pomagali ohranjati narodno identiteto avstralskih Slovencev.

Med številnimi prireditvami zabavnega značaja je treba poudariti vsakoletni tradicionalni Mladinski koncert, ki ga že več kot trideset let organizirajo vsa tri slovenska verska središča v Avstraliji in je največji družabni dogodek slovenske skupnosti v Avstraliji. Koncerti, na katerih sodelujejo mladi in starejši predstavniki skupnosti, izmenično potekajo v glavnih mestih zveznih držav, kjer živijo slovenski izseljenci. Tako se vsakoletno zamenjajo prizorišča slovenskih društev in verskih središč v Melbournu, Sydneyju, Adelaide in Canberri.

Druge tradicionalne prireditve manjšega značaja obsegajo še vsakoletno miklavževanje, ki se ga udeležijo predvsem mlajši potomci slovenskih izseljencev, praznovanje materinskega dneva v maju in očetovskega dneva v septembru in vsakoletni kulturni večer ob 8. februarju, slovenskem kulturnem prazniku.

Tradicionalen družabni dogodek verske narave so tudi romanja, ki potekajo dvakrat letno. Postno romanje je v marcu ali aprilu pred veliko nočjo, v decembru pa sledi predbožično romanje. Na romanjih, ki jih organizira versko središče, navadno združijo bogoslužje v cerkvi posameznega kraja, kjer je romarski cilj, z obiskom lokalnih turističnih znamenitosti oziroma nacionalnih parkov. V zgodovini verskega središča so bila tako organizirana romanja v naslednje kraje v Viktoriji: Kyneton, Bacchus Marsh, Tarrawarra, Milgrove, Shepparton, Inverloch in druge.

3. SKLEP

Avstralija že več kot dvesto let velja za deželo, ki je sprva svoje meje odprla priseljencem iz zahodnoevropskega območja, v zadnjih desetletjih 20. stoletja pa je sprejemala priseljence s celotnega sveta. Med številnimi različnimi narodi najdemo tudi prebivalce s slovenskega etničnega ozemlja. Slovenska izseljenska skupnost v Zvezni državi Viktorija, ki je svoj populacijski in organizacijski vrh doživela v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, je v tem obdobju ustvarila pestro etnično in društveno organiziranost ter se znotraj multikulturnega avstralskega družbenega okolja dobro uveljavila.

V študiji primera etnične verske organizacije – Slovenskega verskega središča svetih bratov Cirila in Metoda v Melbournu – so bili predstavljeni njeni začetki, razvoj in posamezni sklopi ter področja delovanja znotraj slovenske skupnosti. Organizacija, ki je danes med vodilnimi inštitucijami za razvoj slovenske kulture in izseljenskega življenja v Avstraliji, je ponekod že presegla področja etničnega delovanja in postala, kakor tudi slovenski izseljenci sami, sestavni del melbournske družbe.

Pri dosedanjem delovanju verskega središča v Melbournu, kakor tudi v vseh slovenskih društvih v Viktoriji in Avstraliji, sta največji težavi zadnjega desetletja staranje in umiranje prvih generacij slovenskih izseljencev, ki so bili ključni za razvoj organiziranega skupnostnega življenja. To ugotovitev je mogoče projicirati na celotno slovensko skupnost v Viktoriji in tudi Avstraliji. Mlajše generacije slovenskih izseljencev, rojene v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in pozneje, se že od nekdanje redke vključujejo v življenje skupnosti, ki je bilo za njihove starše med temeljnimi načeli. Pestrega kulturnega, športnega in verskega dogajanja se udeležuje veliko manj ljudi kot v sedemdesetih in osemdesetih letih; velike prireditvene društvene dvorane se ne napolnijo niti ob največjih letnih izseljenskih dogodkih, tako da so jih vodstva društev zaradi velikih stroškov vzdrževanja prisiljena oddajati zunanjim strankam.

Kakšna je potemtakem prihodnost slovenske skupnosti v Viktoriji in Avstraliji? Odgovor na zapleteno in kompleksno vprašanje je težko podati na kratko, vendar se kljub temu lahko opremo na podobne izkušnje in vzorce iz Združenih držav Amerike, kjer ima slovenska skupnost precej daljšo tradicijo bivanja. Sklepamo lahko, da se bo slovenstvo v Avstraliji ohranilo kot nekakšna širša moralna vrednota, ki je že postala sinonim za »poštenega«, »skrbnega« in »delavnega človeka«, njen pomen pa naj bi sčasoma na vrednosti še pridobival. Izvor iz »majhne, zelene države sredi Evrope« je povezan z idealiziranjem podobe Slovenije v spominih starejših generacij in se neposredno prenaša tudi na mlajše, ki sicer ne govorijo več slovenskega jezika, temveč gojijo pozitivna čustva do izvorne države svojih staršev in ponosno navajajo svoj izvor v prošnjah za delo, življenjepisih in pri medsebojnem komuniciranju z vrstniki. V Slovenijo odhajajo na študij, počitnice in poročna potovanja. Pri komuniciranju s pripadniki mlajših generacij slovenskih potomcev je že mogoče zaznavati tovrstno zavedanje o »lastnih izvornih koreninah«, ki priča o ohranitvi »izročila prednikov« in celo ponovnem zanimanju za deželo »na sončni strani Alp«.

VIRI IN LITERATURA:

- Ambrožič, Pater Bernard (1956a) Iz pisarne Slovenskega duhovnika. *Misli*, maj 1956, št. 5, leto 5, 7.
- Ambrožič, Pater Bernard (1956b) Pozdrav prihajajočemu. *Misli*, avgust 1956, št. 8, leto 5, 7.
- Birsa, Irena (1994) *Slovenians in Australia*, 56. Melbourne: Graduate School of Education, La Trobe University.
- Božič, Pater Ciril A. (2005) Melbourne. *Misli*, maj 2005, št. 5, leto 54, 16.
- Čebulj Sajko, Breda (2002) Naselitev Slovencev v Avstraliji. V *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*, 259–268. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica.
- Gelt, Draga in Veronika Ferfolja (2001) *Pax et bonum – Mir in dobro*. Melbourne: Slovenska verska in kulturna središča v Avstraliji.
- Gregorič, Stanka (1990) Križem avstralske Slovenije. *Misli*, maj 1990, št. 5, leto 39, 125–126.
- Gregorič, Stanka (1991) Križem avstralske Slovenije. *Misli*, januar–februar 1991, št. 1–2, leto 40, 29.
- Klemenčič, Matjaž (2005) Delovanje slovenskih izseljencev v Avstraliji za neodvisno Slovenijo«. V Klemenčič Matjaž (ur.) Janez Stergar, Samo Kristen, Katalin Munda Hirnök, Milica Trebše-Štolfa, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije)*, 239–268. Viri, št. 20. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Koderman, Miha (2007) *Slovenski izseljenci v Viktoriji*, 35–39. Koper: Fakulteta za humanistične študije.
- Kolarič, Jakob (1967–1977) *Škof Rožman: Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa*. Celovec: Mohorjeva založba, 3 zvezki.
- Korbič, Pater Beno (1952) Da bo list vaš – sodelujte v njem. *Misli*, januar 1952, št. 1, leto 1, 4.
- Okorn, Pater Klavdij (1952) Obisk v Melbournu. *Misli*, april 1952, leto 1, št. 4, 7.
- Pivko, Pater Rudolf (1955) Pozdravljamo novega misijonarja. *Misli*, september 1955, št. 9, leto 4, 3.

- Prešeren, Jože (1990) Izseljenci v Avstraliji. V *Enciklopedija Slovenije* IV, 220–221. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Uredništvo (1956a) Opozorila. *Misli*, januar–februar 1956, št. 1–2, leto 5, 2.
- Uredništvo (1956b) Šestmesečna velika kampanija za *Misli* – Spremembe. *Misli*, marec 1956, št. 3, leto 5, 5.
- Uredništvo (1992) Hvala, Avstralija. *Misli*, januar–februar 1992, št. 1–2, leto 41, 3.
- Vadnjal, Ad. (1955) Ustanovitev Slovenskega Kluba v Melbournu. *Misli*, marec 1955, št. 3, leto 4, 5.
- Vadnjal, Ad. (1974) Špelca v Melbournu. *Misli*, oktober 1974, št. 10, leto 23, 286–287.
- Valentin, Pater Bazilij (1956) P. Bazilij oznanja svojim. *Misli*, december 1956, št. 12, leto 5, 13.
- Valentin, Pater Bazilij Valentin (1960) Pater Bazilij tipka. *Misli*, september 1960, št. 9, leto 9, 260.
- Valentin, Pater Bazilij (1961a) Pater Bazilij tipka. *Misli*, maj 1961, št. 5, leto 10, 136.
- Valentin, Pater Bazilij (1961b) Pater Bazilij tipka. *Misli*, junij 1961, št. 6, leto 10, 166.
- Valentin, Pater Bazilij (1961c) Pater Bazilij tipka. *Misli*, julij 1961, št. 7, leto 10, 199.
- Valentin, Pater Bazilij (1961d) Pater Bazilij tipka. *Misli*, december 1961, št. 12, leto 10, 356.
- Valentin, Pater Bazilij (1963a) Pater Bazilij tipka. *Misli*, februar 1963, št. 2, leto 12, 70–71.
- Valentin, Pater Bazilij (1963b) Pater Bazilij tipka. *Misli*, januar 1963, št. 1, leto 12, 6.
- Valentin, Pater Bazilij (1963c) Pater Bazilij tipka. *Misli*, september 1963, št. 9, leto 12, 260.
- Valentin, Pater Bazilij (1963d) Pater Bazilij tipka. *Misli*, oktober 1963, št. 10, leto 12, 294.
- Valentin, Pater Bazilij (1966a) Pozdravljene med nami. *Misli*, marec 1966, št. 3, leto 15, 68.
- Valentin, Pater Bazilij (1966b) Pater Bazilij tipka. *Misli*, junij 1966, št. 6, leto 15, 167.
- Valentin, Pater Bazilij (1966c) Pater Bazilij tipka. *Misli*, november 1966, št. 11, leto 15, 327.
- Valentin, Pater Bazilij (1968a) Pater Bazilij tipka. *Misli*, marec–april 1968, št. 3–4, leto 17, 69.
- Valentin, Pater Bazilij (1968b) Pater Bazilij tipka. *Misli*, julij 1968, št. 7, leto 17, 180.

- Valentin, Pater Bazilij (1968c) Pater Bazilij tipka. *Misli*, avgust 1968, št. 8, leto 17, 212.
- Valentin, Pater Bazilij (1971a) Pater Bazilij tipka. *Misli*, marec–april 1971, št. 3–4, leto 20, 87.
- Valentin, Pater Bazilij (1971b) Pater Bazilij tipka. *Misli*, maj 1971, št. 5, leto 20, 134.
- Valentin, Pater Bazilij (1971c) Pater Bazilij tipka«. *Misli*, september 1971, št. 9, leto 20, 266.
- Valentin, Pater Bazilij (1973a) Pater Bazilij tipka. *Misli*, januar 1973, št. 1, leto 22, 12.
- Valentin, Pater Bazilij (1973b) Pater Bazilij tipka. *Misli*, februar–marec 1973, št. 2–3, leto 22, 50–51.
- Valentin, Pater Bazilij (1976a) Pater Bazilij tipka. *Misli*, junij 1976, št. 6, leto 25, 207.
- Valentin, Pater Bazilij (1976b) Pater Bazilij tipka. *Misli*, avgust 1976, št. 8, leto 25, 245.
- Valentin, Pater Bazilij (1978) Pater Bazilij tipka. *Misli*, junij 1978, št. 6, leto 27, 180.
- Valentin, Pater Bazilij (1979a) Pater Bazilij tipka. *Misli*, marec 1979, št. 3, leto 28, 76.
- Valentin, Pater Bazilij (1979b) P. Klavdiju v spomin. *Misli*, oktober–november 1979, št. 10–11, leto 28, 316.
- Valentin, Pater Bazilij (1982a) Pater Bazilij tipka. *Misli*, julij 1982, št. 7, leto 31, 172.
- Valentin, Pater Bazilij (1982b) Pater Bazilij tipka. *Misli*, oktober 1982, št. 10, leto 31, 269.
- Valentin, Pater Bazilij (1983) Pater Bazilij tipka. *Misli*, januar–februar 1983, št. 1–2, leto 32, 22.
- Valentin, Pater Bazilij (1984) Pater Bazilij tipka. *Misli*, junij 1984, št. 6, leto 33, 138–139.
- Valentin, Pater Bazilij (1985) Sv. Ciril in Metod. *Misli*, marec 1985, št. 3, leto 34, 57.
- Valentin, Pater Bazilij (1988) Sv. Ciril in Metod. *Misli*, julij 1988, št. 7, leto 37, 172.
- Valentin, Pater Bazilij (1989) Sv. Ciril in Metod. *Misli*, avgust 1989, št. 8, leto 38, 211.
- Valentin, Pater Bazilij (1990) Sv. Ciril in Metod. *Misli*, junij–julij 1990, št. 6–7, leto 39, 141.
- Valentin, Pater Bazilij (1991a) Izpod Triglava. *Misli*, julij 1991, št. 7, leto 40, 175.
- Valentin, Pater Bazilij (1991b) Sv. Ciril in Metod. *Misli*, julij 1991, št. 7, leto 40, 183.
- Valentin, Pater Bazilij (1992a) Sv. Ciril in Metod. *Misli*, januar–februar 1992, št. 1–2, leto 41, 12–13.

Valentin, Pater Bazilij Valentin (1992b) Sv. Ciril n Metod«. *Misli*, maj-junij 1992, št. 5-6, leto 41, 109.

Valentin, Pater Bazilij Valentin (1992c) Sv. Ciril n Metod«. *Misli*, september-oktober 1992, št. 9-10, leto 41, 184.

Žvokelj, Pater Nikolaj (1990) Ob ustanovitvi ASK. *Misli*, avgust 1990, št. 8, leto 39, 169.

DELOVANJE IVANA MOLKA PO ODHODU IZ
UREDNIŠTVA »PROSVETE« IN NASTANEK ODBORA
DEMOKRATIČNE AKCIJE TER »SVOBODNE BESEDE«

THE WORK OF IVAN MOLEK AFTER HIS RESIGN FROM THE EDITORIAL POST AT »PROSVETA« AND THE FOUNDING OF THE COMMITTEE FOR DEMOCRATIC ACTION

The paper presents the work of American Slovene politician and editor Ivan Molek from 1944 to 1950. When in 1943 Molek's political views against Yugoslav liberation movement were not in agreement with the policy of the Slovene National Benefit Society, he came into conflict with the members of the Supreme board of the Society and in 1944 he resigned from his post at Prosveta, the gazette published by the SNPJ. After his withdrawal from Prosveta, Molek only occasionally contributed to the daily. In 1946 he protested to the thirteenth regular convention of the SNPJ against the decision that the Supreme board made in February 1944. Molek appeared in public again in 1948 when he, John Langerholc and Charles Pogorelec established a Committee for Democratic Action and issued a Declaration and a Program. They identified themselves as Slovene American democratic socialists and the bearers of the new social-democratic movement among the Slovene Americans. In January 1949 the Committee published the first issue of the monthly called Svobodna beseda. According to Molek, the Committee achieved its goal; the Slovene National Benefit Society did not continue to support Slovene American National Council. When in 1950 the monthly discontinued Molek withdrew to private life.

Keywords: Slovenes, emigration, organizations, press

Prispevek predstavlja javno delovanje ameriško-slovenskega politika in časnikarja Ivana Molka v obdobju od leta 1944 do 1950. Molek se je s svojim političnim stališčem o jugoslovanskem partizanskem gibanju leta 1943 začel razhajati z vodstvom Slovenske narodne podporne jednote in prišel v opozicijo nasproti glavnemu odboru SNPJ. Zaradi tega je februarja 1944 podal odpoved z mesta glavnega urednika enotnega glasila »Prosvete«. Po odhodu iz uredništva je začasnó prenehal javno delovati, v »Prosveto« pa je dopisoval le še občasno. Ob tem je na urad SNPJ in na delegate 13. konvencije SNPJ naslovil pritožbo zoper sklep glavnega odbora SNPJ iz leta 1944. Avgusta 1948 je z Johnom Langerholcem in s Charlesom Pogorelcem pripravil in razposlal Izjavo in program, s katerim se je trojica, ki se je poimenovala Odbor demokratične akcije, predstavila kot skupina demokratičnih socialistov in nosilcev novega socialdemokratskega gibanja med ameriškimi Slovenci. Odbor je leta 1949 začel izdajati lastno glasilo, mesečnik »Svobodna beseda«. Kljub kratkemu delovanju odbora je Molek menil, da je ta dosegel zastavljene cilje, in sicer, da je SNPJ prenehala podpirati Slovenski ameriški narodni svet. Po letu 1950, ko je odbor prenehal delovati, je tudi Molek končal svoje javno delovanje.

Ključne besede: ZDA, Slovenci, emigracija, organizacije, tisk

Namen prispevka je predstaviti javno delovanje slovensko-ameriškega politika, časnikarja in publicista Ivana Molka¹ po razhodu z glavnim odborom Slovenske narodne podporne jednote (SNPJ)² in odhodu iz uredništva *Prosvete* leta 1944, predvsem njegov prispevek k nastanku Odbora demokratične akcije (ODA), ki je začel delovati avgusta 1948, in njegovo vlogo pri izdajanju *Svobodne besede*, mesečnika, ki ga je ODA izdajal leta 1949, posebno številko pa je izdal še leta 1950. ODA je združeval tisti del ameriških Slovencev, ki je politično pripadal demokratični levici in med in po drugi svetovni vojni niso podpirali Titove Jugoslavije.

1 Ivan Molek, časnikar, književnik in politik, se je rodil 8. julija 1882 v kraju Sveržake v župniji Metlika, kjer je obiskoval štirirazrednico. Po prihodu v ZDA leta 1900 se je prva leta preživljal kot težaški delavec v kovinsko-predelovalni industriji v Pensilvaniji. V tem času se je seznanil z obstoječim slovenskim etničnim časopisjem v ZDA (*Amerikanski Slovenec*, *Glas naroda* in *Nova domovina*). Ko sta oktobra 1902 Frank Medica in Martin Konda v Pueblu (Kolorado) začela izdajati tednik *Glas svobode*, je Molek zaradi svobodomiselnosti usmeritve časopisa začel sodelovati pri listu. Leta 1903 se je preselil v Calumet (Michigan), kjer se je najprej zaposlil v rudniku, 1. maja 1905 pa je postal urednik *Glasnika*, slovenskega časopisa za Michigan in Minnesoto. Že pri njegovem prvem uredniškem delu se kažejo smernice Molkovega delovanja in ustvarjanja tako na političnem kot literarnem področju. Četudi je bil že pred prihodom v ZDA naklonjen svobodomiselnim nazorom, se je šele v Calumetu seznanil s socialističnimi idejami. Te je pod vplivom periodike ameriških socialistov postopoma oblikoval v socialistično prepričanje, v t. i. reformistični oz. demokratični socializem. Ko je konec leta 1906 zapustil Calumet, mu je prihod v Chicago (Illinois), ki je bil središče političnega in kulturnega delovanja ameriških Slovencev, omogočil aktivno delovanje v Slovenski narodni podporni jednoti in v Jugoslovanski socialistični zvezi oz. socialističnem klubu ter neposredno vključenost v javno življenje. Kmalu po naselitvi v Chicagu, kjer je bival in deloval do decembra 1961, je bil krajši čas upravitelj in solastnik *Glasa svobode*. Aktivno je začel sodelovati v SNPJ in socialističnem klubu ter pri urejanju slovenskega socialističnega glasila *Proletarec*, z nastankom enotnega glasila (*Glasilo SNPJ* 1908 oz. *Prosveta* 1916) pa tudi v uredništvu slednjega. Za omenjena glasila je Molek kot publicist opravil mnogo časnikarskega dela in napisal številne leposlovne prispevke. Njegovo publicistično, politično in literarno delovanje je bilo usmerjeno k delavskim množicam. Marca 1944 je po razkolu z vodstvom SNPJ in odhodu iz uredništva *Prosvete*, kjer je od leta 1916 opravljal dela pomožnega, od leta 1929 pa glavnega urednika, začasnó prenehal delovati v javnosti ameriških Slovencev. Javni molk je prekinil v letih 1948-1950, ko je sodeloval v Odboru demokratične akcije in pri izdajanju *Svobodne besede*. Ivan Molek, ki je umrl 16. marca 1962 v kraju El Cajon (California), je zapustil obsežno literarno zapuščino in obsežen osebni arhiv, ki se nahajata v Chicago Historical Society v Chicagu, ZDA. Andreja Božič Horvat, *Življenje in delo ameriško-slovenskega politika in urednika Ivana Molka od začetka izdajanja Prosvete leta 1916* (doktorska disertacija) (Maribor: Filozofska fakulteta, 2007).

2 Slovenska narodna podporna jednota (Slovene National Benefit Society) je bratska podporna organizacija ameriških Slovencev, ki je bila ustanovljena na pobudo podpornega društva Slavija aprila 1904 v Chicagu. Združevala je t. i. napredne, to je socialistično in svobodomiselnosti oz. nekatoliško usmerjene ameriške Slovence. Leta 1907 je SNPJ, ki je ob ustanovitvi štela 276 članov, sprejela načelno izjavo, da je jednota svobodomiselnosti podporna organizacija. Njeno članstvo je postopno naraščalo, saj je jednota že leta 1914 štela okrog 14.000, po drugi svetovni vojni pa okrog 70.000 članov. Četudi je bila ustanovljena kot centralizirana podporna organizacija, ki bo svojim članom zagotavljala socialno pomoč v primeru bolezni, poškodbe ali smrti, se je razvila v vodilno kulturno in izobraževalno organizacijo Slovencev v ZDA, sodelovala pa je tudi z matično domovino. V času prve in druge svetovne vojne je v institucijah in organih, ustanovljenih za pomoč stari domovini (npr. slovenska sekcija Jugoslovanskega pomožnega odbora, Slovenski ameriški narodni svet), nudila materialno pomoč in bila politično aktivna. Skrbela je tudi za publicistično dejavnost, saj je že leta 1908 začela izdajati lastno glasilo (*Glasilo SNPJ*), ki je sprva izhajalo kot mesečnik, nato kot tednik, od leta 1916 pa kot dnevnik *Prosveta*. Od leta 1922 pa je za člane mladinskega oddelka izdajala mladinsko glasilo *Mladinski list* oz. *The Voice of Youth*. Jay Sedmak, *An Inspired Journey; The SNPJ Story: The first One Hundred Years of the Slovene National Benefit Society* (Imperial: Slovene National Benefit Society, 2004).

Molek, ki je bil več let vodilni socialist v Jugoslovanski socialistični zvezi (JSZ),³ je po razkolu s SNPJ menil, da je ostal brez svobodne besede v *Prosveti* oz. tisku t. i. naprednih ameriških Slovencev. Oktobra 1946 je pisal somišljeniku Franku Barbiču, da bi želel pisati v svobodni, demokratični in neodvisni slovenski časopis v ZDA, vendar da takšnega lista ni. Dodal je, da se ne želi pridružiti niti simpatizerjem komunizma med ameriški Slovenci, t. i. sopotnikom, niti katoliškemu krogu, in da občasno dopisuje v ameriški socialistični tisk (*New Leader in The Call*), ki pa ju pozna le majhno število ameriških Slovencev.⁴

Po odhodu iz uredništva *Prosvete* je Molek v jednotin dnevnik začel dopisovati decembra 1944, ko je z javnim pismom odgovoril na navedbe v uvodniku z dne 6. decembra, v katerem je Anton Garden,⁵ novi urednik *Prosvete*, navedel, da je Molek nasedel »lopovski propagandi jugoslovanske zamejne vlade«⁶ in da je zato prišlo do spora med njim in glavnim odborom. Molek, ki po odhodu iz uredništva leto dni ni nameraval delovati v javnosti, se je odzval na omenjeno opombo, saj jo je razumel kot osebno žalitev. V daljšem odprtem pismu, ki je bilo objavljeno v *Prosveti* 27. decembra 1944, je Gardna pozval, da dokaže svoje trditve in da prizna, da je do razkola med Molkom in glavnim odborom SNPJ prišlo, ker glavni odbor SNPJ ni sledil sklepom resolucij zadnje konvencije SNPJ, ki je obsodila totalitarizem in poudarila vero v demokracijo.⁷ Molek in Garden sta s tem začela

● ● ●

3 **Jugoslovanska socialistična zveza** (Jugoslav Socialist Federation) s sedežem v Chicagu (Illinois) je bila politična organizacija socialistično usmerjenih ameriških Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je bila ustanovljena leta 1910. Slovenski socialisti v ZDA, ki so organizirano delovali že od leta 1903, ko so ustanovili Slovenski socialistični klub v Chicagu, so v JSZ predstavljali večji del članstva. Zveza je bila občasno članica Socialistične stranke ZDA, sodelovala pa je tudi s socialistično usmerjenimi organizacijami v stari domovini. Ob političnem delu je opravljala veliko kulturno-prosvetnega dela: Prosvetna matica, ki jo je JSZ ustanovila leta 1930, je namreč vključevala številne dramske skupine in pevske zборе, organizirala pa je tudi založniško in izobraževalno dejavnost (predavanja). JSZ, ki je delovala do leta 1952, je poleg tega izdajala lastne publikacije; list *Proletarec*, ki je kot glasilo slovenskih socialistov izhajal od leta 1906 do 1952, hrvaško glasilo *Radniško stražo*, letno publikacijo z naslovom *Ameriški družinski koledar* itd. Ivan Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918 (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1974), 23–25; Andreja Božič Horvat, *Vloga Ivana Molka v slovenski skupnosti v ZDA* (magistrsko delo) (Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2005), 117–125.

4 Pismo Ivana Molka Franku Barbiču, 3. oktober 1946. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 1, mapa 11, CHS.

5 **Anton Garden** se je rodil leta 1895 v Petrušnji vasi. Leta 1913 se je izselil v ZDA, kjer se je najprej preživljal z delom v tovarnah in premogovnikih (Ohio). V letih 1918–1919 je študiral na kolidžu Dubuque (Iowa), od leta 1921 do 1923 pa na kolidžu Brookwood Labor (New York). Od leta 1916 je bil aktiven socialist, član SNPJ in JSZ. Deloval je kot publicist in urednik. Od leta 1929 je bil pomožni urednik *Prosvete*, od leta 1944 do 1950 pa je dnevnik urejal kot glavni urednik. Napisal je brošuro *For a New Beginning (for Socialist)*. Umril je v Chicagu (Illinois) leta 1967. »Garden Anton«, *Enciklopedija Slovenije*, 3. zvezek: *Ce-Ed* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988), 181.

6 »Rešimo, kar se rešiti da ...«, *Prosveta* (Chicago), let. 36, št. 238, 6. december, 1944, 4; Ivan Molek, »Glasovi iz naselbin«, *Prosveta* (Chicago), let. 36, št. 252, 27. december 1944, 2.

7 Pismo Ivana Molka Antonu Gardnu, 14. december 1944. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 2, mapa 19, CHS; Ivan Molek, »Glasovi iz naselbin (Molkovo pismo)«, *Prosveta* (Chicago), let. 36, št. 252, 27. december 1944, 2; »Dvanajsta redna konvencija SNPJ (Resolucija o starem kraju in dogajanju v svetu)«, *Prosveta* (Chicago), let. 33,

vrsto dopisovanj oz. t. i. debato dveh urednikov, v kateri sta neomajno zagovarjala vsak svoje prepričanje. Medtem ko je Molek zavračal Osvobodilno fronto in partizansko gibanje v Jugoslaviji ter svaril pred nevarnostjo Stalinove diktature v Jugoslaviji, je Garden zagovarjal OF in njeno delovanje. V osrednjem delu debate je Molek predstavil svoje razumevanje dogajanja v Jugoslaviji, predvsem neposredno povezanost jugoslovanskega partizanskega gibanja s Stalinovo zunanjo politiko, opozoril pa je tudi na vodilno vlogo Louisa Adamiča⁸ pri spodbujanju naklonjenosti ameriških Slovencev partizanskemu gibanju v Jugoslaviji. *Prosveta* je njune dopise objavila v dveh sklopih. Prvi se je končal 26. januarja 1945, ko je urednik Garden napovedal konec debate, drugi pa februarja 1945, ko je bila njuna javna polemika dokončno končana.⁹

št. 191, 1. oktober 1941, 3; »Resolucije o publikacijah SNPJ«, *Prosveta* (Chicago), let. 33, št. 186, 24. september 1941, 1.

8 **Louis Adamič** (1898, Blato pri Grosupljem–1951, Milfordu, ZDA) je obiskoval gimnazijo v Ljubljani. V ZDA se je izselil leta 1913, tri leta zatem pa se je pridružil ameriški vojski. Pisati je začel že v vojski, predvsem pa je prevajal. Po odhodu iz vojske se je naselil v San Pedru v Kaliforniji. Leta 1931 je izdal delo *Dynamite*, v katerem je prikazal družbeno in politično življenje sodobne Amerike. Leta 1932 je izšla njegova polavtobiografija *Laughing in the Jungle*. Po prejetju Guggenheimove štipendije je v Jugoslaviji preživel skoraj eno leto in napisal uspešnico *The Native's Return* (1934), v kateri je predstavil življenje v Jugoslaviji. Istega leta je izdal politično brošuro *Struggle*, o Jugoslaviji pa je zatem napisal še dve knjigi *My Native Land* (1943) in *The Eagle and the Roots*, ki je izšla posthumno leta 1952. Njegova dela so še: (1935), *Cradle of Life* (1936), *The House in Antiqua* (1936), *My America: 1928–1938* (1938), *Dinner at the White House* (1946) in zbirka knjig z naslovom *A Nation of Nations*, ki zajema *Two-way passage* (1941), *From many Lands* (1940), zbirko anekdot *What's Your Name* (1945) in *A Nation of Nations* (1945). Adamičevo literarno delo, ki je izšlo večinoma v angleščini, je opredeljeno kot literarno časnikarstvo. Adamič je bil ob pisateljevanju aktiven tudi v političnem življenju ameriških Slovencev. Med drugo svetovno vojno je deloval v prid jugoslovanskih partizanov in novonastale Jugoslavije. Leta 1942 je postal častni predsednik Slovenskega ameriškega narodnega sveta in leto zatem ustanovljenega Združenega odbora južnoslovanskih Američanov. Deloval pa je tudi v posameznih organih ameriških oblasti; predvsem v etničnih gibanjih (Foreign Language Information Service, Common Council for American Unity). Leta 1940 je postal član Narodnega sveta za varnost ZDA oz. svetovalec pri vladni komisiji za narodno obrambo, ki je bila ustanovljena pri Narodnoobrambnem svetu ZDA. Henry A. Christian, prev. Jerneja Petrič, *Izbrana pisma Louisa Adamiča* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981); Matjaž Klemenčič, »Politično delo Louisa Adamiča«, *Teorija in praksa* (Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani), let. 18, št. 9 (1981), 1054–1069; *Louis Adamič: simpozij* (Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, 16.–18. september 1981); Jerneja Petrič, *Svetovi Louisa Adamiča*, (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981); Janja Žitnik, »Književnost slovenskih priseljencev in njihovih potomcev«, v *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika*, ur. Janja Žitnik in Helga Glušič (Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, 1999), 212–223.

9 »Odgovor na na pismo br. Molka«, *Prosveta* (Chicago), let. 36, št. 252, 27. december 1944, 4; »Odgovor na pismo br. Molka – II«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 2, 3. januar 1945, 4; »Odgovor na na pismo br. Molka – III«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 7, 10. januar 1945, 4; »Odgovor na na pismo br. Molka – IV«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 12, 17. januar 1945, 4; »Da se razčistijo pojmi – ali debata dveh urednikov (Odgovor na urednikov odgovor)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 14, 19. januar 1945, 3; »Da se razčistijo pojmi – ali debata dveh urednikov (Komentar urednika)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 14, 19. januar 1945, 3; »Da se razčistijo pojmi – ali debata dveh urednikov (Odgovor na urednikov odgovor II)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 15, 22. januar 1945, 3; »Da se razčistijo pojmi – ali debata dveh urednikov (Komentar urednika)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 15, 22. januar 1945, 3; »Da se razčistijo pojmi – ali debata dveh urednikov (Odgovor na urednikov odgovor III)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 16, 23. januar 1945, 3; »Da se razčistijo pojmi – ali debata dveh urednikov (Odgovor na urednikov odgovor IV)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 16, 23. januar 1945, 3; »Da se razčistijo pojmi

Molek je zatem v *Prosveto* dopisoval še v prvi polovici leta 1946, ko je v razpravah, ki so potekale pred konvencijo SNPJ dopisoval na temo jednotinih pravil in si prizadeval za spremembo 36. točke. Ob tem je na 13. redno konvencijo SNPJ, ki je potekala avgusta 1946 v kraju Eveleth (Minnesota), naslovil protest oz. pritožbo zoper odločitve glavnega odbora iz februarja 1944, zaradi katere je odstopil z mesta glavnega urednika publikacij SNPJ. Molkova pritožba je izhajala iz resolucij, ki sta bili sprejeti na 12. redni konvenciji v Pittsburghu (Pensilvanija) leta 1941, in sicer iz »Resolucije o starem kraju in dogajanju v svetu« in »Resolucije o publikacijah SNPJ«, ki je določala smernice *Prosveti*.¹⁰ Sklep jednotinega glavnega odbora februarja 1944 in Molkov odhod iz uredništva *Prosvete* sta bila povezana s smernicami *Prosvete*, za katere je Molek menil, da so bile od leta 1943, ko so se ameriški Slovenci večinoma izrekli za podporo jugoslovanski narodnoosvobodilni borbi, kršene. Z omenjenim protestom je Molek želel opozoriti na usmeritve jednotinega glasila in izraziti svoje nestrinjanje z njimi, z dopisi pa si je prizadeval da bi 36. točka jednotinih pravil natančneje določila *Prosvetine* smernice. V prvem tovrstnem dopisu je opozoril na pomembnost smernic za jednotino glasilo, nato pa predlagal, da se te ponovno zapišejo v jednotina pravila. V naslednjem dopisu je predstavil predlog novega besedila 36. člena in ga priporočil delegatom trinajste redne konvencije, da ga sprejmejo v pravila.¹¹

Na Molkova dopisa so se že 20. marca 1946 odzvali v uredništvu glasila. Molkovi dopisi pa so se z urednikovimi komentarji in dopisi članov kmalu razvili v polemiko.¹² Ob dopisovanju na temo 36. točke jednotinih pravil je Molek v tem

- ali debata dveh urednikov (Komentar urednika)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 16, 23. januar 1945, 3; »Da se razčistijo pojmi ali debata dveh urednikov (Komentar urednika)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 18, 25. januar 1945, 3. »Da se razčistijo pojmi - ali debata dveh urednikov (Odgovor na urednikov odgovor V)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 19, 26. januar 1945, 3; »Da se razčistijo pojmi ali debata dveh urednikov (Komentar urednika)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 19, 26. januar 1945, 3; Ivan Molek, »Odgovor na urednikove komentarje I«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 23, 1. februar 1945, 3; Anton Garden, »Odgovor na urednikove komentarje I (opomba urednika)«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 23, 1. februar 1945, 3; Ivan Molek, »Odgovor na urednikove komentarje II«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 24, 2. februar 1945, 3; Ivan Molek, »Odgovor na urednikove komentarje III«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 25, 5. februar 1945, 3; Ivan Molek, »Odgovor na urednikove komentarje IV«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 26, 6. februar 1945, 3; »K Molkovim odgovorom«, *Prosveta* (Chicago), let. 37, št. 26, 6. februar 1945, 2; Ivan Molek, prev. in ur. Mary Molek, *Slovene Immigrant History 1900-1950: Autobiographical Sketches by Ivan (John) Molek*, (Dover: samozaložba, 1979), 302.

10 Molek, *Slovene Immigrant History*, 325-327.

11 Ivan Molek, »Svoboda izražanja v glasilu«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 46, 6. marec 1946, 3; Ivan Molek, »Amendiranje člena glede publikacij SNPJ«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 51, 13. marec 1946, 3.

12 »K razpravi o naših smernicah«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 56, 20. marec 1946, 4; »K razpravi o naših smernicah - II«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 61, 27. marec 1946, 4; Ivan Boštjančič, »Ali so politične smernice za Prosveto potrebne?«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 61, 27. marec 1946, 4; Ivan Molek, »Čudni argumenti mojih nasprotnikov«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 71, 10. april 1946, 2; »Vremena se bodo razjasnila«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 71, 10. april 1946, 4; F. A. Vider, »Jednotine publikacije imajo služiti članstvu«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 71, 10. april 1946, 5; Ivan Molek, »Čudni argumenti mojih nasprotnikov«, *Prosveta*

obdobju dopisoval še na temo nove jugoslovanske ustave, ki je bila sprejeta 31. januarja 1946.¹³ Molek, ki se je v svojem komentarju osredotočil na podobnosti med jugoslovansko ustavo in ustavo Sovjetske zveze, je menil, da obe podobno nedemokratsko urejata delovanje organov oblasti in da Jugoslavija ni federativna niti demokratična oziroma da je njena ustava demokratična le na papirju. Opozoril je, da je Jugoslavija satelit Sovjetske zveze in da je združitev jugoslovanskih narodov umetna, saj so se, tako Molek, združili le komunisti omenjenih narodov, ne pa ljudstvo. Ker si je prizadeval prikazati, da v Jugoslaviji obstaja diktatura in da nova oblast ne priznava demokratičnih načel, je v tej luči ocenil tudi jugoslovansko ustavo.¹⁴

O Molkovem dopisovanju v *Prosveto* tako na temo smernic jednotinega glasila kot na temo jugoslovanske ustave je 8. maja 1946 razpravljaj izvršni odsek SNPJ. Kot dokazuje zapisnik sestanka, je ta sklenil končati Molkovo dopisovanje in polemiko, ki je ob tem nastala. Zapisnik navaja, da so člani in društva SNPJ protestirali proti Molkovemu pisanju, ki po navedbah Gardna ni bilo več konstruktivno niti primerno.¹⁵

(Chicago), let. 38, št. 76, 17. april 1946, 3; »Urednikov komentar«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 76, 17. april 1946, 3; Frank Alesh, »Predkonvenčne razprave: Pravila in smernice«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 76, 17. april 1946, 3; Joe Vidmar, »O smernicah Prosvete in Bill of Rights«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 81, 24. april 1946, 3; »Kdo strelja kozle in seje kazuizem«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 82, 25. april 1946, 2; Frank Barbič, »Razprava o 36. točki pravil«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 85, 30. april 1946, 3; Ivan Molek, »Vremena so megljena: K razpravi o Prosvetinih smernicah«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 85, 30. april 1946, 3; »Za pouk in kratek čas«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 85, 30. april 1946, 4; Ivan Molek, »Vremena so megljena: K razpravi o Prosvetinih smernicah«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 90, 8. maj 1946, 3; »Resolucija«, *Prosveta* (Chicago), let. 30, št. 103, 26. maj 1937, 1; Joe Vidmar, »Predkonvenčne razprave: Toleranca v smernicah Prosvete«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 90, 8. maj 1946, 3; F. A. Vider, »Čuvajmo našo jedoto in njene principe«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 90, 8. maj 1946, 5; John Langerholc, »Predkonvenčne razprave: V zagovor br. Molka«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 105, 29. maj 1946, 3.

13 Jože Pirjevec, *Jugoslavija (1918-1992): Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper: Lipa, 1995), 164.

14 Ivan Molek, »Kaj naj rečem o jugoslovanski ustavi«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 70, 9. april 1946, 3; Ivan Molek, »Kaj naj rečem o Titovi ustavi (II)«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 82, 25. april 1946, 3; Ivan Molek, »Kaj naj rečem o Titovi ustavi (III)«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 83, 26. april 1946, 3; »Izdiranje brunov ...«, *Prosveta* (Chicago), let. 38, št. 83, 26. april 1946, 2.

15 »Brother Treasurer reported that while he attended the SANS affair in Harwick, Pa., he was also present at the meeting of the Western Pennsylvania Federation at which 47 representatives of our Lodges were present. At the meeting, Brother Molek's articles which appeared again in our Prosveta were severely criticized, and a motion was passed that the protest be recorded and published in the minutes. At this point, discussion ensued among the members of the Executive Committee, and the general opinion prevailed that since Brother Molek as the former Editor of Prosveta was criticized for his slanderous articles against the foreign governments which were our allies in the war, there should be a limit placed on his renewed attacks. Brother Chief Editor stated that he gave Molek a chance, as a member of the Society, to discuss the problems of the organization, as well as the new Yugoslav constitution; but since it cannot be said that these articles were constructive or tempered, he considered that enough was published, and he stopped any further publishing of these matters.« - From Minutes, the SNPJ Executive Committee, 8. maj 1946. Fond: Ivan Molek Papers, skatla 2, mapa 19, CHS.

Po odhodu iz uredništva *Prosvete* 1. marca 1944 je bil Molek daljše obdobje brez zaposlitve. Četudi mu je Anton Garden v dogovoru z izvršnim odsekom SNPJ že 18. aprila 1944 ponovno ponudil delovno mesto v uredništvu *Prosvete*, in sicer delo pomožnega urednika s plačilom 50 dolarjev tedensko, je Molek zaposlitev zavrnil, njegova prizadevanja, da bi se zaposlil kje drugje, pa so bila neuspešna.¹⁶ V drugi polovici leta 1944 je v osebnih pismih prijatelju Andreju Kobalu večkrat izrazil željo, da bi se zaposlil kot prevajalec na uradu.¹⁷ V začetku leta 1947 je nepričakovano prejel ponudbo za zaposlitev pri radijskem programu *The Voice of America*¹⁸ v New Yorku, o čemer delno priča njegova korespondenca z Andrejem Kobalom, ki mu je ponudil pomoč pri potrebnih priporočilih. V New York, kjer je delo urednika slovenskega radijskega programa opravljaval le deset tednov, je odpotoval 20. aprila 1947. Kot dokazuje korespondenca, so na njegovo odločitev, da opusti delo v New Yorku, vplivale spremembe pri programu, predvsem pa drago in neustrezno bivališče.¹⁹

Ivan Molek je začel ponovno javno politično delovati leta 1948, ko je z Johnom Langerholcem iz Johnstowna (Pensilvanija) in s Charlesom Pogorelcem, nekdanjim tajnikom JSZ in upraviteljem *Proletarca*, v Chicagu ustanovil Odbor demokratske akcije, ki je avgusta 1948 na letaku, poslanem po pošti, objavil Izjavo, predstavil svoj program in povabil somišljenike k sodelovanju. Namen nove organizacije je bil organizirati tiste ameriške Slovence, ki niso pripadali političnima krogoma skrajne leve ali desnice. Ker slednji javno niso delovali, je prevladovalo mnenje, da zmerina sredina ne obstaja.²⁰

Molkova korespondenca iz leta 1948 prikazuje njegova prizadevanja za novo organizacijo ameriških Slovencev. Z najozžimi somišljeniki, predvsem s Frankom Barbičem, z Ivanom Jontezom, Johnom Langerholcem in s Charlesom Pogorelcem je želel organizirati odbor, ki bi ga vodilo petčlansko vodstvo. Član odbora pa bi smel postati vsak posameznik, ki bi prispeval najmanj pet dolarjev, s čimer bi se ustanovil sklad za lastno publikacijo. Med prvimi, ki ga je Molek povabil k

16 Pismo Ivana Molka Antonu Gardnu, 21. april 1944. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 2, mapa 19, CHS; Molek, *Slovene Immigrant History*, 301.

17 Pismo Ivana Molka Andreju Kobalu, 31. oktober 1944. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 9, mapa 4, CHS.

18 *Voice of America* (VOA), radijski program, ki ga je leta 1942 ustanovila vlada Združenih držav z namenom svetu predstaviti politično stališče in delovanje ZDA. Leta 1978 je VOA pričel delovati v okviru U. S. International Communication Agency. V šestdesetih letih dvajsetega stoletja so program v slovenskem jeziku želeli ukiniti, vendar se je na pobudo senatorja slovenskega rodu Franka Lauscheta ta ohranil do začetka 21. stoletja. Matjaž Klemenčič, »Lausche, Frank J.« (1895–1990), v Elliott Robert Barkan, *Making it America: a sourcebook on eminent ethnic Americans* (Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO, cop., 2001), 192.

19 Pismo Andreja Kobala Ivanu Molku, 25. januar 1947. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 9, mapa 4, CHS; Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 12. april 1947. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 17, CHS; Pismo Ivana Molka Ivanu Jontezu, 16. junij 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 13, CHS.

20 Molek, *Slovene Immigrant History*, 329.

sodelovanju, je bil John Langerholc, ki je postal zaupnik za Johnstown (Pensilvanija) in okolico.²¹

Molek je menil, da je za uspešno delovanje skupine treba ustanoviti organizacijo, ker ta nosi moralno odgovornost in daje zaupanje. Prepričan je bil, da je odbor najbolj primerna oblika delovanj. Njegovi vodilni člani naj bi bili nekdanji člani Jugoslovanske socialistične zveze, k odboru pa bi lahko pristopili vsi, ki niso naklonjeni Slovenskemu ameriškemu narodnemu svetu (SANS)²² in t. i. sopotnikom; torej tudi katoliško usmerjeni ameriški Slovenci. Želel je, da bi imel odbor s svojim glasilom takšno vlogo kot prej JSZ oz. *Proletarec*. Menil je namreč, da socialističnega gibanja med ameriškimi Slovenci ni več in da bi z odborom oz. novim gibanjem zapolnili nastalo vrzel. Predlagal je tudi, da se sedež organizacije ustanovi v Clevelandu, kjer je bila tedaj največja slovenska naselbina in kjer se je nahajalo največ somišljenikov, razen tega pa so bili stroški tiskanja v Clevelandu nižji kot v Chicagu.²³

Četudi je Molek najprej predlagal, da se odbor predstavi javnosti šele, ko s pomočjo korespondence pridobi vsaj petindvajset članov, je bilo na pobudo Langerholca in Jonteza sklenjeno, da se odbor predstavi čim prej, in sicer z vabilom, izjavo in s programom.²⁴ Molek je o vabilu, ki sta ga pripravljala skupaj z Jontezom, slednjemu pisal, da je treba besedilo prevesti v angleščino in ga natisniti v najmanj tisoč izvodih. Opozoril je, da bodo ob stroških tiskanja potrebna še sredstva za poštnino. Načrtoval je, da bi izjavo in vabilo poslali na naslove naročnikov *Proletarca*, ki jih je imel Pogorelec še iz obdobja, ko je bil njegov upravnik, in na naslove, ki so se nahajali v imeniku društvenih odbornikov. Dodal je še, da bodo morali vsa potrebna denarna sredstva zagotoviti iz lastnih virov.²⁵

21 Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 18. marec 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 17, CHS; Pismo Ivana Molka Ivanu Jontezu, 12. maj 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 13, CHS.

22 **Slovenski ameriški narodni svet** je bil ustanovljen kot skupna organizacija ameriških Slovencev leta 1942 na narodnem kongresu ameriških Slovencev, da bi omogočila politično delovanje za pomoč stari domovini. V okviru SANS naj bi delovala urad za politično dejavnost, ki naj bi ga vodil Kazimir Zakrajšek, in urad za tehnično dejavnost, ki ga je vodil Mirko Kuhel. Slednji je po Zakrajškovem odstopu prevzel vodenje obeh. Organizacijo je vodil izvršni odbor, ob njem je kot nadzorni organ deloval še 40-članski odbor; najvišji organ pa je bila konvencija. Do sredine leta 1943 je bilo ustanovljenih več podružnic, ki so za politično delo SANS zbirala posebna finančna sredstva. SANS je podpiral narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih partizanov. Več o njegovem delovanju glej: Matjaž Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji – Naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne* (Maribor: Založba Obzorja, 1987).

23 Pismo Ivana Molka Ivanu Jontezu, 4. marec 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 13, CHS; Pismo Ivana Molka Ivanu Jontezu, 20. marec 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 13, CHS; Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 15. april 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 17, CHS.

24 Pisma Ivana Molka Ivanu Jontezu, 6. junij 1948, 22. junij 1948 in 28. junij 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 13, CHS.

25 Pismo Ivana Molka Ivanu Jontezu, 22. junij 1948 in pismo Ivana Jonteza Ivanu Molku, 24. junij 1948 ter

Pred nastopom v javnosti je bilo treba poimenovati odbor in njegovo publikacijo, o čemer je Molek poročal Jontezu, ki je najprej sprejel začasno delo tajnika – blagajnika – upravnika, nato pa je sodelovanje pri odboru prekinil. Slednjemu je 28. junija 1948 pisal, da je Pogorelec predlagal, da naj se odbor imenuje Odbor socialistične akcije oz. OSA. Nato je navedel svoj predlog, in sicer Odbor socialno demokratične akcije oz. OSDA, in prosil Jonteza, da mu posreduje svoje mnenje. Četudi je predlagal, da se glasilo imenuje »Glas demokracije« ali »Svobodni glasovi«, je želel, da o poimenovanju odloči večina.²⁶

Molek je o politični usmeritvi odbora zapisal, da se ODA nahaja na levem robu sredine ob socialistični stranki in da je vse, kar je resnično naprednega in demokratičnega v ZDA, politično sredinsko usmerjeno.²⁷ O vzrokih za nastanek odbora in njegovih ciljih je navedel, da je bil ta ustanovljen predvsem zaradi razmer v ZDA in le deloma zaradi dogajanja v stari domovini. Menil je, da je t. i. komunistična propaganda, ki se je začela stopnjevati leta 1943, razdvojila ameriške Slovence, zato je namen odbora vplivati na organizacije t. i. naprednih ameriških Slovencev in jih usmeriti k prejšnjim demokratičnim stališčem. Pojasnil je, da namen odbora ni, kakor je predstavljeno javnosti, uničiti kakršenkoli list ali organizacijo, temveč nastopiti zoper komunistično oz. vsako totalitaristično propagando, ki škodi načelom demokracije. Odbor in njegovo glasilo sta zato nenehno poudarjala demokracijo in demokratični način delovanja, verskih vprašanj pa nista obravnavala.²⁸

Člani Odbora demokratične akcije so se ameriškim Slovincem predstavili kot svobodomiselnih in demokratičnih socialistov, ki so bili pretekla štiri leta brez možnosti svobodne javne besede prisiljeni v pasivnost. Somišljenike so nagovorili, da se jim pridružijo in tako ustvarijo močno organizacijo. Prepričani so namreč bili, da večina ameriških Slovencev pripada politični zmerni sredini. V svojem programu so najprej izrazili potrebo po ponovni vzpostavitvi demokracije v organizacijah ameriških Slovencev, pri čemer so za doseg politične, ekonomske in družbene demokracije poudarili pomen sodelovanja s podobnimi organizacijami v Ameriki. Dodali so, da bo novoustanovljen odbor demokratičnemu gibanju za vzpostavitev slovenske demokratične republike bodisi v jugoslovanski bodisi v evropski demokratični federaciji izrekel vso podporo. Besedilo, ki je bilo natisnjeno v pet-

pismo Ivana Molka Ivanu Jontezu, 28. junij 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 13, CHS.

²⁶ Pismo Ivana Jonteza Ivanu Molku, 22. maj 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 13, CHS; Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 6. julij 1948; Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 17, CHS. Pismo Ivana Molka Ivanu Jontezu, 28. junij 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 13, CHS.

²⁷ Pismo Ivana Molka Leu Bregarju, 5. oktober 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 1, mapa 24, CHS.

²⁸ Pismo Ivana Molka Andreju Glušiču, 20. december 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 2, mapa 25, CHS; Pismo Ivana Molka Radu Stautu, 22. september 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 7, mapa 11, CHS.

sto izvodih v obliki dvojezične okrožnice, je bilo na letaku razposlano po pošti.²⁹ V Izjavi in programu so zapisali:

Slovenski demokratični socialisti in demokratični svobodomisleci v Ameriki se zavedamo, da živimo danes v zelo kritičnih časih, ko se po vsem svetu bije gigantski boj med silami totalitarstva in demokracije za premoč in kontrolo sveta; zavedamo se, da je od izida tega boja odvisno, dali bodo narodi sveta živeli za dolgo dobo v mirnem in svobodnem razvoju ali v pokopališčnem miru strašne sužnosti in masnega umiranja.

Mi verujemo v konstruktivni razvoj človeške družbe z vsemi njenimi institucijami, to je razvoj, ki vključuje [sic] tudi svobodo in dostojanstvo posameznika, zato verujemo v demokracijo, ki edina jamči za takšen razvoj. Jasno nam je, da je pod totalitarskimi režimi takšen razvoj nemogoč in prav tako je pravi mir nemogoč med totalitarskimi silami. /.../

Slovenski demokratični socialisti in demokratični svobodomisleci v Ameriki smo že nekaj let prisiljeni pasivni v tem boju iz razloga, ker nimamo svobode izražanja v naših listih – onih listih, ki so bili nekoč demokratični in katere smo sami pomagali ustanoviti. V teh listih (Prosveta, Proletarec itd.) ni več svobode izražanja za demokratične socialiste in svobodomislece. Voditelji, ki zdaj kontrolirajo in urejajo te liste, so zbežljali za komunisti; nasledli so sirenski propagandi komunistov in sopotnikov v starem kraju in tukaj in pod pritiskom te sleparske propagande ter besednega terorja so uvedli totalitarsko politiko v naše napredne podporne in politične organizacije in v njih glasila. /.../

Vpričo teh neizprosni dejstev je prišel čas, ko se moramo slovenski demokratični socialisti in svobodomisleci v Ameriki postaviti na lastne noge. Nastopiti moramo samostojno, z lastno organizacijo in lastnim glasilom. /.../

Te naše rojake iz »tretjega tabora« vabimo danes k ODBORU DEMOKRATIČNE AKCIJE, ki se zdaj snuje. /.../

Danes predlagamo sledeči začasni program Odbora demokratične akcije:

1) Vzpostava pristne demokracije – kakršno poznamo in smo jo gojili že desetletja v smislu ameriških svobodoljubnih tradicij in ustavnih civilnih pravic – v naših bivše [sic] n a p r e d n i h podpornih, političnih in kulturnih organizacijah v Ameriki. Ta vzpostava ima oprati petokolonski madež, ki ga je subverzivna sopotniška propaganda pritisnila prizadetim organiza-

²⁹ Vabilo k Odboru demokratične akcije (Izjava in program), arhivsko gradivo št. 198, brez datuma. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 13, CHS; Molek, *Slovene Immigrant History*, 329–330.

cijam in jih s tem postavila v nevarnost uničenja v prvi večji krizi, ki lahko zadene Ameriko.

2) Dasi polagamo ODA na samostojno stališče, mora biti naša dolžnost, da kooperiramo s podobnimi organizacijami v Združenih državah – izmed katerih smatramo socialistično stranko za nam najbližjo – za odpravo ekonomskih in socialnih krivic v tej deželi in za doseg kompletno politične, ekonomske in socialne demokracije.

3) ODA naj podpre, kadar pride čas, vsako iskreno demokratično gibanje na oni strani oceana, ki si nadene za svoj cilj osvoboditev naše stare domovine iz današnje totalitarne sužnosti in katero se jasno izreče za slovensko demokratično republiko bodisi v jugoslovanski, podonavski ali evropski demokratični federaciji. /.../30

Molek je v spominih navedel, da četudi okrožnica ni bila poslana nobenemu listu ameriških Slovencev, se je del slovenskega etničnega časopisja v ZDA nanjo odzval. O izjavi je najobširneje poročala *Ameriška domovina*, ki je 9. septembra 1948 v svojem poročilu slednjo tudi objavila, o novem gibanju pa je poročala še večkrat, in sicer v uredniških člankih in pismih bralcev. Medtem ko je *Prosveta* prvi javni nastop Odbora demokratične akcije prezrla, *Proletarec* in *Enakopravnost* pa sta novo gibanje odklonila, je bilo, tako Molek, poročilo v *Glasi Slovske dobrodelne zveze* delovanju odbora naklonjeno.³¹

Ob ponatisu in predstavitvi Izjave in programa je *Ameriška domovina* zapisala, da so Izjavo in program pripravili znani organizatorji in propagandisti socialističnih in liberalnih slovenskih organizacij in društev v ZDA, ki zadnja leta ne morejo javno delovati, ker ne sledijo sopotniški politiki Louisa Adamiča in Etbina Kristana ter njunim somišljenikom. O političnem stališču novonastalega odbora pa je navedla, da je tako protikomunistično kot protikatoliško, in da torej ne ustreza političnim smernicam katoliških Slovencev v ZDA.³²

Molek je v korespondenci s člani odbora poročal tudi o odzivu posameznikov. V začetku septembra je navedel, da odziva posameznikov še ni. Pojasnil je, da je bil letak poslan po pošti tretjega razreda, torej z večdnevno zamudo, in da bodo posamezniki, ki so ga prejeli, potrebovali nekaj dni, preden bodo odgovo-

30 Izjava in program odbora demokratične akcije, ponatisnjena v »Plat zvona bijejo«, *Ameriška domovina* (Cleveland), let. 50, št. 177, 9. september 1948, 1. in 4.

31 »Nekaj o naših stvareh«, *Proletarec* (Chicago), let. 43, št. 2131, 15. september 1948, 1; »Par besed o »izjavi«, *Ameriška domovina* (Cleveland), let. 50, št. 183, 17. september 1948, 2; »O »Izjavi in programu«, *Ameriška domovina* (Cleveland), let. 50, št. 186, 22. september 1948, 2; »Še ena beseda o »izjavi«, *Ameriška domovina* (Cleveland), let. 50, št. 187, 23. september 1948, 2; Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 18. september 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 17, CHS; Molek, *Slovene Immigrant History*, 330–331.

32 »Plat zvona bijejo«, *Ameriška domovina* (Cleveland), let. 50, št. 177, 9. september 1948, 1.

rili, ter da večina nanj sploh ne bo odgovorila.³³ V drugi polovici septembra je Molek že poročal o zadovoljivem odzivu, saj je navedel, da ima odbor že deset članov in da je najbolj uspešen odziv v Pensilvaniji. Molek je v spominih navedel, da se je ob pričakovanemu številu somišljenikov iz Jugoslovanske socialistične zveze in SNPJ, teh je bilo približno sto, gibanju pridružilo še majhno število katolikov, ki se niso strinjali s skrajneži v svojem taboru. Odzvalo pa se je tudi nekaj nasprotnikov.³⁴

Odbor je svoje delovanje že januarja 1949 nadaljeval z izdajanjem mesečne publikacije, naslovljene *Svobodna beseda*. Molek je o načrtih za glasilo poročal že leta 1946, ko je Johnu Langerholcu pisal, da načrtuje lastno glasilo, a da je za uspešno izdajanje novega glasila nujno potrebna organizacija, saj bi le slednja zmogla zagotoviti sredstva za izdajanje. O načrtih za publikacijo je aprila 1948 poročal tudi Franku Barbiču, kateremu je pisal, da upa, da bo list sčasoma postal tednik. Predlagal je še, da bi se vse uredniško in upravniško delo opravljalo zastonj, in sicer toliko časa, dokler ne bi začeli izdajati manjšega tednika.³⁵

Glasilo sta z nazivom *Svobodna beseda* poimenovala Ivan Molek in Charles Pogorelec.³⁶ Urejal ge je Molek, Pogorelec je bil njegov upravitelj, John Langerholc, ki je deloval v zahodnem delu Pensilvanije, pa je v svojem okraju zbiral denarna sredstva in agitiral zanj.

Molek je v spominih zapisal, da je bila prva naloga uredništva pridobiti zanesljive poročevalce o dogajanju v stari domovini. Pri tem so mu pomagali slovenski politični emigranti, ki so bili socialističnega oz. demokratičnega prepričanja in s katerimi si je začel dopisovati že leta 1945. Nekateri med njimi so se do izdajanja mesečnika že naselili v ZDA (Stojan Bajič), Kanadi (Ludve oz. Ludvik Potokar) in Južni Ameriki (Bojan Ribnikar), drugi so delovali še v Evropi (Andrej Glušič).³⁷

33 Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 7. september 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 17, CHS.

34 Pismo Ivan Molka Ivanu Jontezu, 24. september 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 13, CHS; Pismo Ivana Molka Franku Barbiču, 4. maj 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 1, mapa 11, CHS; Molek, *Slovene Immigrant History*, 330–331.

35 Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 13. april 1946. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 17, CHS; Pismo Ivana Molka Franku Barbiču, 12. april 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 1, mapa 11, CHS; Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 17. september 1946. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 17, CHS.

36 Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 12. maj 1948. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 17, CHS.

37 Stojan Bajič (Postojna, 1901–Miami, ZDA, 1974) je bil pravnik in politik. Leta 1929 je sodeloval v študentski skupini, ki se je borila proti nacionalizmu in poudarjala pacifizem, humanost in republikanstvo. Potem ko je leta 1929 opravil sodniški izpit, je služboval v Kamniku in Metliki, najprej kot okrajni, nato pa kot okrožni sodnik v Ljubljani. Leta 1935 je postal zasebni docent, leta 1941 pa je bil imenovan za izrednega profesorja na Pravni fakulteti v Ljubljani. Pred vojno je pripadal Omladini Jugoslovanske nacionalne stranke. Med drugo svetovno vojno ni podpiral komunističnih voditeljev v Sloveniji, ampak si je prizadeval za povezovanje liberalnih krogov. Leta 1944 se je umaknil v Ženevo, nato pa se leta 1947 izselil v ZDA, kjer je kot profesor prava služboval

Glede na Molkove navedbe v spominih so prav v Trstu in Celovcu delovali poročevalci, ki so bili njegov najpomembnejši vir podatkov. Njihova poročila je Molek dopolnjeval z informacijami iz Ljubljane oz. središča Slovenije, vendar je Molek osebo, ki mu je posredovala tovrstne podatke, v spominih nakazal le z začetnico.³⁸

v Miamiu. CHS hrani 75 pisem, ki sta jih Molek in Bajič izmenjala v obdobju po letu 1946. Korespondenca Ivana Molka s Stojanom Bajičem. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 9, mapa 1, CHS. Fond leta 2003 še ni bil dostopen javnosti. Ljubo Sirc, *Med Hitlerjem in Titom* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992), 84.

Andrej Glušič - Vojin (Dule pri Šmarjeti, 1905–ZDA, 1970) je bil pred drugo svetovno vojno zaposlen v Vojaškem geografskem inštitutu v Beogradu. Marca 1942 so ga Italijani poslali v taborišče Gonars. Po vrnitvi iz taborišča se je povezal s četniškim vojaškim vodstvom in bil decembra 1943 imenovan za načelnika štaba Komande jugoslovanske vojske za Slovenijo in za četniškega komandanta vzhodne Slovenije, pozneje pa mu je bil dodeljen čin podpolkovnika. Junija 1944 je bil poslan v Dachau, od koder je po osvoboditvi odšel v Italijo, kjer se je povezal z dr. Mihom Krekom in z Narodnim odborom v Rimu. Ta ga je maja 1945 imenoval za adjutanta novemu komandantu Slovenske vojske v izgnanstvu Ivanu Prezlju. Od avgusta 1945 do marca 1947 je bil v taborišču St. Johann v Pongau. Glušič, ki je navezal dobre stike z ameriškimi okupacijskimi oblastmi v Avstriji, je v Pongau sodeloval pri glasilu *Otažbina* in deloval proti obstoječemu komunističnemu sistemu v Jugoslaviji (Matjaževo gibanje). V okviru tega je organiziral obveščevalne centre v begunskih taboriščih v Avstriji in izdelal navodila za obveščevalno službo ter pripravil več propagandnih letakov. CHS hrani 16 pisem, ki sta jih Molek in Glušič izmenjala v obdobju od leta 1948 do 1957. Korespondenca Ivana Molka z Andrejem Glušičem. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 2, mapa 25, CHS. Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, 274–275; Mateja Čoh, *Organizacija in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji ter njihov pregon v letih 1945–1952* (doktorska disertacija) (Maribor: Pedagoška fakulteta, 2004), 4, 29, 37 in 314.

Bojan Ribnikar (Ljubljana, 1914–Oakland, Kalifornija, ZDA, 1989) je bil časnikar, gospodarstvenik in pravnik. Po diplomu leta 1936 je študiral še politično zgodovino (Sorbona) in politične vede v Pragi in Padovi, kjer je leta 1945 doktoriral. Študij je nato nadaljeval še v ZDA (1952–1956). Do avgusta 1938 je bil z očetom solastnik in urednik mariborskega dnevnika *Večernik*. Ribnikar, ki je aktivno deloval v liberalnem taboru, se je med vojno umaknil pred Nemci v Ljubljano, kjer je bil leta 1942 interniran. V letih 1944–1945 je v Rimu prevajal ameriške vojne publikacije v slovenščino. Pozneje je v Trstu pod psevdonimom Primož Brdnik urejal *Glas zaveznikov*. Po ukinitvi lista maja 1947 je kratek čas urejal slovenska poročila na Radiu Trst II. Jeseni 1947 se je izselil v Argentino, kjer je bil do leta 1951 zaposlen pri pomorski družbi. Nato se je zaposlil pri ameriški letalski družbi Pan American v New Yorku. Od leta 1957 je vodil potovalno agencijo na Japonskem. Leta 1961 pa je ustanovil in bil predsednik družbe Andersen Travel Ltd. Ribnikar, ki je veliko pisal, predvsem razprave, se je prevedel delo Stephena Vincenta Ben ta *Zgodovina Združenih držav* (Rim, 1944). Molek in Ribnikar sta izmenjala večje število pisem. CHS hrani 95 njunih pisem, ki sta jih izmenjala v obdobju od leta 1945 do 1956. Korespondenca Ivana Molka z dr. Bojanom Ribnikarjem. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 6, mapa 23, CHS. Martin Jevnikar, »V zadnjem letu so se posloveli«, *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1990* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1990), 158–159.

Ludve (Ludvik) Potokar (Cikava pri Grosupljem na Dolenjskem, 1923–Vancouver, Kanada, 1965) je po končani osnovni šoli obiskoval gimnazijo v Ljubljani. Med drugo svetovno vojno je bil odpeljan v taborišče. Po vrnitvi leta 1943 se je pridružil domobranski vojski. Pod psevdonimom Ludvik Rogač je dopisoval v revijo *Slovensko domobranstvo*. Po vojni je odšel v Avstrijo, kjer je leta 1948 končal študij na filozofski fakulteti na graški univerzi. V tem času je napisal številna leposlovna besedila. Pozneje se je naselil v Kanadi, leta 1950 pa je odšel študirat v Cleveland (Ohio, ZDA). Potokar je bil urednik kanadske izdaje *Ameriške domovine*, vendar se je večinoma preživljal z delom pri državni železnici. Po selitvi v Vancouver leta 1963 je v *Vancouver Sun* objavljaj besedila v angleščini. Njegovo leposlovje, ki vključuje tudi nedokončani roman *Krivi vir*, je zbrano v knjigi *Onstran samote* (1995). Korespondenca Ivana Molka z Ludve Potokarjem, 1949–1954. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 6, mapa 15, CHS; »Potokar, Ludve«, *Enciklopedija Slovenije*, 9. zvezek: *Plo-Ps* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995), 197–198; Helga Glušič, »Literarno ustvarjanje Slovencev v Kanadi«, v *Slovenska izseljenska književnost* 2, 359–362.

38 »F _____ was a master in communicating by indirection.« Molek, *Slovene Immigrant History*, 332.

Vesti pa mu je posredoval tudi nekdanji pomožni urednik *Prosvete* Andrej Kobal, ki je opravljal vojaško službo v Evropi.³⁹

List, ki ga je tiskala češka tiskarna na Lawndale Street v Chicagu, je bil po obsegu skromen, saj je obsegal le štiri strani A4-formata s tremi stolpci, izvod pa je stal pet centov. Njegovi izdajatelji so že v prvi številki odločno nastopili zoper politične smernice, ki so prevladovale v SNPJ oz. t. i. naprednem taboru ameriških Slovencev, saj so v uvodnem članku z naslovom »Naprej po poti demokracije« zapisali:

Pred petimi leti se je prijel večjega števila slovenskih socialistov in svobodomislecev v Združenih državah epidemična totalitarska (partizanska) bolezen, ki jih deloma še danes drži za vrat. To je sitna bolezen, ki ne odneha zlepa. V tem času so se je že mnogoteri otresli in danes so spet zdravi, ampak večina prizadetih še trpi.⁴⁰

V nadaljevanju so Molek, Langerholc in Pogorelec zahtevali ločitev SNPJ in SANS, pri čemer so poudarili, da se mora SNPJ osvoboditi »sramotne indirektno totalitarsko-politične kontrole iz Beograda«. Nagovor so zaključili s pozivom k sodelovanju, pri čemer so zapisali, da se morajo organizacije in listi ameriških Slovencev, ki so prej veljali za t. i. napredne, vrniti k demokratičnim načelom in taktiki in da je le na ta način mogoče skupno delovanje in sodelovanje z ameriški demokratičnimi elementi. Ob uvodnem članku, ki je prinašal odločen protest zoper SANS in ki je zahteval njegovo takojšnje ločitev od SNPJ, so bile podobne zahteve izražene še v prispevku v angleščini.⁴¹ Na prvi strani se je nahajal še zapis z naslovom »Odmevi naše Izjave«, ki je povzel odziv slovenskega etničnega časopisja v ZDA na Izjavo, ki jo je ODA objavil avgusta 1948. V daljšem članku se je avtor najprej pozitivno izrekel o poročilu v *Glasi Slovenske dobrodelne zveze*, nato pa povsem odklonil stališče *Proletarca* in *Enakopravnosti*. V nadaljevanju je pisec izrazil nestrinjanje s pisanjem *Ameriške domovine*, o katerem je menil, da ga bo treba še natančneje pojasniti.⁴²

Prispevki v *Svobodni besedi* so bili kritični tako do katoliškega tabora kot do t. i. sopotnikov oz. do simpatizerjev Titovega režima med ameriškimi Slovenci. V članku »Krvavi zločini ne sodijo v socializem!« je bilo izraženo obžalovanje, da so se ideje in načela socializma, za katere so si socialistično usmerjeni ameriški

39 Pismo Andreja Kobala Ivanu Molku, 12. maj 1946. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 9, mapa 4, CHS. Korespondenca Ivana Molka z Andrejem Kobalom. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 9, mapa 4, CHS.

40 »Naprej po poti demokracije«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 1.

41 »Naprej po poti demokracije«, 1; »American-Born Slovenes Have a Duty«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 4.

42 »Odmevi naše Izjave«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 1.

Slovenci prizadevali štiri desetletja, v preteklih petih letih tako hitro pozabili. V nadaljevanju je pisec poudaril, da socialisti še vedno zagovarjajo le demokratična sredstva in načine za spremembo družbenega reda in da verjamejo, da je socializem demokracija v popolnejši obliki.⁴³

Na drugi strani prve številke je bil objavljen članek »Titova zmaga – udarec za ameriške Slovence«, ki je prav tako odločno nastopil zoper Titovo oblast v Jugoslaviji in Titove simpatizerje med ameriški Slovenci. Avtor članka je navedel, da ekonomske, kulturne in mentalne škode, kot poimenuje izgubo življenj, ki jo je v Jugoslaviji povzročila civilna vojna, ne bo nikdar mogoče oceniti. Nato je nadaljeval z navajanjem ekonomske in materialne škode, ki so jo zaradi komunističnega režima posredno utrpeli tudi ameriški Slovenci. Ti so svojcem v Jugoslaviji že tretje leto pomagali, tako da so jim pošiljali oblačila in obutev ter živila. Avtor, ki je odločno nastopil zoper tovrstno pomoč, je opozoril, da zaradi pomoči ameriških Slovencev ni revščina v Jugoslaviji nič manjša in da je za njo kriv Tito oz. revolucija, ki je posredno obremenila tudi ameriške Slovence, saj je naložila nanje skrb za svojce v stari domovini.⁴⁴

Molek je v prvi številki pričel kolumno z naslovom »Dokumenti«, v kateri je objavljala uradne deklaracije oz. izjave organizacij in posameznikov iz stare domovine, ki so pričale o razmerah in dogajanju na okupiranem ozemlju. Prvi tovrstni dokument je bila t. i. Izjava socialistov iz Slovenije o Osvobodilni fronti z dne 19. decembra 1943, v kateri so slovenski socialisti odklonili OF kot osvobodilno gibanje.⁴⁵

Na tretji strani je bilo objavljeno pismo *Svobodni besedi*, ki je bilo poslano iz Trsta in datirano s 15. decembrom 1948. Pismo je bilo prvo med dvanajstimi, ki so bila objavljena v rubriki z naslovom »Kako je v starem kraju«. Avtorstvo objavljenih pisem, ki so prispela iz Trsta, Celovca ali Ljubljane, pa ni bilo v nobenem primeru navedeno.⁴⁶ Molek je v mesečniku uvedel zanj značilne kratke satirično-humoristične epigrame. Njihov šaljiv in hkrati pikro zbadljiv ton prikazuje naslednji zapis iz rubrike »Pod drobnogledom«: »Ne pozabite 'tovariši' stare resnice, po slabi tovaršiji [sic] vedno glava boli ...«⁴⁷ Prva številka *Svobodne besede* je na tretji

● ● ●

43 »Krvavi zločini ne sodijo v socializem!«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 2.

44 »Titova zmaga – udarec za ameriške Slovence«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 2.

45 »Dokumenti«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 4.

46 »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 3; »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 3, marec 1949, 3; »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 4, april 1949, 3; »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 6, junij 1949, 4; »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 8, avgust 1949, 3; »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 3.

47 »Pod drobnogledom«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 3.

strani ponovno prinašala predlog programa Odbora demokratične akcije.⁴⁸ Na tej strani pa se je nahajal še literarni zapis »Pozdrav Svobodni besedi«, v katerem je avtor Ivan Jontez izrazil dobrodošlico novemu mesečniku.⁴⁹ V prvi številki je bila v obeh jezikih objavljena še prošnja za zbiranje denarnih sredstev, potrebnih za izdajo mesečnika. Podobni nagovori pa so bili objavljeni tudi v naslednjih številkah.⁵⁰

Molek je v spominih navedel, da je tiskanje mesečne izdaje znašalo približno petdeset dolarjev, poština pa petnajst in da je bil odziv javnosti na prošnjo za prispevke, ki je bila objavljena v prvi številki, tako velik, da je odbor z zbranimi sredstvi poplačal stroške prve izdaje in imel zagotovljena sredstva za drugo številko.⁵¹ Da so se somišljeniki na prošnjo odbora dobro odzvali, dokazuje zahvala, ki je bila objavljena v drugi številki.⁵²

Slovensko etnično časopisje v ZDA se je kmalu odzvalo na prvo številko *Svobodne besede*. Članke iz *Svobodne besede* pa so ves čas njenega izhajanja komentirali predvsem pri *Proletarcu* in *Ameriški domovini*, delno pa tudi pri *Prosveti*. Tako je npr. *Ameriška domovina* kmalu po izidu prve številke mesečnika bralce opozorila na zapis »Izjava socialistov«.⁵³

Druga, februarška številka *Svobodne besede* je nadaljevala pisanje zoper SANS, tokrat zoper njegovo akcijo zbiranja denarnih sredstev za pomoč otrokom v stari domovini, obolelim za tuberkulozo. Avtor članka, naslovljenega s »Koliko časa bomo še plačevali Sansove davke?«, je bralce najprej opomnil, da je bilo ob ustanovitvi SANS sklenjeno, da bo z osvoboditvijo stare domovine ta prenehal delovati, nato pa opozoril na denarne prispevke, ki jih jednota že dalj časa namenja za delovanje SANS in za različne dobrodelne akcije, ki so, tako pisec, posledica Titove revolucije v stari domovini. Prispevek se je končal z retoričnim vprašanjem o potrebnosti SANS in njegove pomoči sedaj že osvobojeni stari domovini. Zapis s podobnimi zahtevami, le da v angleščini, se je ponovil še na zadnji, četrti strani.⁵⁴

● ● ●

48 »Program odbora demokratične akcije«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 3.

49 »Pozdrav Svobodni besedi«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 3.

50 »Somišljeniki«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 1; »To our Sympathizers«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 1, januar 1949, 4; *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 4, april 1949, 3; »Somišljeniki«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 5, maj 1949, 3; »Od upravnštva«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 4; »Aktivni somišljeniki!«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 1; »Od upravnštva«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 3.

51 Molek, *Slovene Immigrant History*, 333–334.

52 »Prav lepa hvala«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 2, februar 1949, 4.

53 »Izjava socijalistov Slovenije«, *Ameriška domovina* (Cleveland), let. 51, št. 32, 15. februar 1949, 1.

54 »Koliko časa bomo še plačevali Sansove davke?«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 2, februar 1949, 1; »Rumble in the SNPJ Against Political Dictatorship: Society must break with SANC!«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 2, februar 1949, 4.

Svobodna beseda je nadalje poročala o zaprtju Slovenskega narodnega muzeja v Clevelandu.⁵⁵ Na isti strani se je nahajal še prispevek »Komunistični slovar«, v katerem je bilo pojasnjeno osnovno besedišče komunističnega režima. Oster in piker jezik je zrcalil kritiko komunistične oblasti v stari domovini. Tako je bilo v definiciji svobode zapisano, da v komunistični državi ta velja le za komunistične voditelje, dokler so ti zvesti vrhovnemu diktatorju, za delavce in kmete pa pomeni najkrutejšo suženjstvo.⁵⁶

Z drugo številko se je v mesečniku pričela stalna humoristična rubrika »Žakelj in Frakelj«, ki je bila napisana v jeziku ameriških Slovencev, nekakšni mešanici angleščine in slovenskih narečij. V prispevku, ki je prinašal pogovor med starima prijateljema, je bila na zbadljiv način izražena ostra kritika komunistov ter njihovih simpatizerjev med ameriški Slovenci.⁵⁷

V stalni rubriki »Kako je v starem kraju«⁵⁸ je bilo objavljeno poročilo o kongresu Komunistične partije Slovenije, ki je potekal v Ljubljani med 11. in 15. novembrom 1948. Poročilo je navajalo, da so bile za kongres, kljub slabim gospodarskim in socialnim razmeram, izpeljane obsežne priprave, potrebna sredstva za organizacijo in izvedbo kongresa pa so zagotovili delavci z brezplačnim delom. Na isti strani je bila pod naslovom »5000 komunistov zaprtih« objavljena tudi vest, da sta v Jugoslaviji dva komunizma, »titovski« in »kominformski«, ki sta oba enako nevarna demokraciji in svobodi posameznika.⁵⁹ O komunistih in njihovih metodah je nadalje poročal članek na tretji strani, naslovljen s »Komunisti, iznajditelji nove inkvizicije«, v katerem je bila predstavljena komunistična metoda izsiljevanja priznanj, po kateri so priznanje priprtega izsilili tako, da mu niso pustili spati, dokler ga ni podpisal.⁶⁰ V rubriki »Dokumenti« je bilo objavljeno poročilo glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije z dne 13. septembra 1943, ki je bilo naslovljeno na vse štabe divizij in odredov in ki sta ga podpisala politkomisar Boris Kraigher in namestnik komandirja Jaka Avšič. Poročilu sta sledila pojasnjevanje in razlaga navedb v njem, pri čemer je *Svobodna beseda* zapisala, da naj bi poročilo dokazovalo, da je partizanska strategija temeljila na tistem premirju z nemškimi okupatorjem, zaradi česar naj bi partizani lahko

● ● ●

55 »Kulturni škandal v Clevelandu«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 2, februar 1949, 1.

56 »Komunistični slovar«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 2, februar 1949, 1 in 2.

57 »Žakelj in Frakelj«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 8, avgust 1949, 3; »Žakelj in Frakelj«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 4.

58 »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 2, februar 1949, 2.

59 »5000 komunistov zaprtih«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 2, februar 1949, 2.

60 »Komunisti, iznajditelji nove inkvizicije«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 2, februar 1949, 3.

nemoteno izvajali likvidacijo svojih političnih nasprotnikov med Slovenci, Nemci pa brez odpora zasedali vse pomembne točke v Sloveniji.⁶¹

Februarska številka je v članku »Strahopetci« javno zastavila vprašanje o politični usmerjenosti t. i. sopotnikov med ameriški Slovenci. Ker je avtor sklepal, da ti ne sodijo več med socialiste, se je spraševal o njihovi politični pripadnosti, a hkrati izrazil dvom, da je kdo med njimi član komunistične stranke. Namesto tega jih je označil za t. i. sopotnike. Dodal je še, da se omenjena politična skupina v javnosti navaja kot progresivni ameriški Slovenci, z izrazom progresiven pa so se, tako avtor, poimenovali tudi ameriški komunisti.⁶²

Da je bil Molek z odzivi javnosti in posameznikov ob prvi in drugi številki *Svobodne besede* dokaj zadovoljen, priča njegova korespondenca. Marca 1949 je namreč navedel, da je posameznikov, ki so prispevali v sklad, vedno več in da zbrana sredstva zadoščajo za kritje stroškov ter da so prispevki poslani iz različnih nasebin in da so med njihovimi somišljeniki in podporniki tudi novi priseljenci, in sicer slovenski begunci. Navedel je še, da je *Prosveta* s svojim negativnim odzivom na pisanje *Svobodne besede* listu pravzaprav pomagala k prepoznavnosti v javnosti. Razen tega bi naj cenzura pri *Prosveti* začela popuščati, mladi člani SNPJ pa bi naj vedno odločneje protestirali in zahtevali ločitev jednote od SANS.⁶³

Marca 1949 je izšla tretja številka *Svobodne besede*, v kateri se je nadaljevalo pisanje zoper SANS, pri čemer se je ponovno zahtevala njegova ločitev od jednote, podobne zahteve pa so bile izražene tudi v angleškem članku, ki se je nahajal na zadnji strani.⁶⁴ Pisanje zoper SANS se je nadaljevalo še v članku z naslovom »SNPJ in SANS se morata ločiti«, v katerem je bilo navedeno, da Fred A. Vider in Mirko Kuhel hkrati opravljata funkciji v dveh vodilnih organizacijah ameriških Slovencev, in sicer v SNPJ in SANS. Pisec članka je zato zahteval odpoved njunih funkcij iz ene izmed organizacij.⁶⁵

V tretji številki so bila prvič objavljena pisma somišljenikov. Pod naslovom »Srednja pot«⁶⁶ je bilo objavljeno pismo bralca iz Clevelanda. V rubriki »Glasovi somišljenikov«,⁶⁷ ki je postala stalnica *Svobodne besede*, pa so bile objavljene izjave podpore oz. kratki dopisi somišljenikov iz Kanade, New Yorka, Clevelanda in

● ● ●

61 »Dokumenti«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 2, februar 1949, 3.

62 »Strahopetci«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 2, februar 1949, 2.

63 Pismo Ivana Molka Radu Stautu, 17. marec 1949. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 7, mapa 11, CHS.

64 »Nekaj važnih vprašanj na voditelje SANS«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 3, marec 1949, 1; »Dissatisfaction is growing«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 3, marec 1949, 4.

65 »SNPJ in SANS se morata ločiti«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 3, marec 1949, 1.

66 »Srednja pot«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 3, marec 1949, 2.

67 »Glasovi somišljenikov«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 3, marec 1949, 4.

drugih krajev ZDA. Prvič pa se je bralcem z literarnim prispevkom, naslovljenim »Pozdrav«,⁶⁸ predstavil Ludvik (Ludve) Potokar, slovenski politični emigrant iz Kanade, ki je za vse naslednje številke prispeval kratka literarna besedila.⁶⁹

Prva stran četrte, aprilske številke lista je bila namenjena Louisu Adamiču in Antonu Gardnu. *Svobodna beseda* se je namreč odzvala na Adamičevo navedbo v *Slovenskem poročevalcu* z dne 13. februarja 1949, v kateri je Adamič prizadevanja SNPJ za politično delo SANS prezrl oz. jih je pripisal Ameriški bratski zvezi in njenemu predsedniku Janku Roglju.⁷⁰ Molek je v spominih izrazil prepričanje, da je bil Adamičev namen pridobiti Roglju naklonjenost v Jugoslaviji, saj jo je ta kmalu zatem nameraval obiskati.⁷¹ V članku z naslovom »Adamič zatajil SNPJ v stari domovini!«, ki je bil objavljen na prvi strani aprilske *Svobodne besede*, se je avtor skliceval na Adamičeve izjave v *Slovenskem poročevalcu* in jih komentiral, pri tem pa opozoril na številne netočnosti v Adamičevih navedbah. Opozoril je, da je Adamič popolnoma prezrl SNPJ, ki je bila glavna gonilna sila za ustanovitev slovenske sekcije Jugoslovanskega pomožnega odbora in za sklic narodnega kongresa v Clevelandu v decembru 1942, na katerem je bil ustanovljen SANS.⁷² O članku zoper Adamiča je v *Proletarcu* že 20. aprila 1949 poročal njegov urednik Frank Zaitz, ki je o navedbah v *Svobodni besedi* zapisal, da je prispevek piker, ponekod norčav, oster ter očitajoč, takšen kot je pač Molkov jezik, vendar pa da je njegova kritika v marsičem upravičena.⁷³

V prispevku »Demokracija Toneta Gardna«, ki je bil prav tako objavljen v četrti številki, je Molek prikazal Gardnov politični portret, pri čemer je povzel posamezne Gardnove politične slabosti iz obdobja zadnjih petnajstih let.⁷⁴ Kot je navede-

68 Ludvik Potokar, »Pozdrav«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 3, marec 1949, 4.

69 L. Potokar, »Zadnje dejanje«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 4, april 1949, 4; Ludve Potokar, »Zgodba o zibelci«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 8, avgust 1949, 4.

70 Janko N. Rogelj, pesnik, pisatelj, kulturni in politični delavec, se je rodil leta 1895 na Primskovem pri Kranju. Leta 1913 je odšel v Kanado, nato pa v ZDA, kjer se je najprej preživljal z delom na železnici in kot delavec v tovarni. Dopisoval je v *Glas svobode*, leta 1918 pa je postal urednik *Enakopravnosti* (Cleveland, Ohio). Nato se je šolal na Dubuque Collegeu (Iowa) in v večerni ter dopisni šoli. Nekaj let je nato delal pri izvoznem podjetju, od leta 1928 pa kot samostojni javni notar in zavarovalni zastopnik. Od leta 1926 do 1932 je bil predsednik Slovenske narodne čitalnice, sodeloval je pri dramskem društvu Ivan Cankar in bil predsednik Slovenskega narodnega doma v Clevelandu ter aktiven član in dolgoletni predsednik Ameriške bratske zveze. Med drugo svetovno vojno je bil aktiven član Jugoslovanskega pomožnega odbora – slovenske sekcije in SANS. Leta 1972 se je za stalno vrnil v domovino. Umril je leta 1974 v rojstnem kraju. Jerneja Petrič in drugi, »Biografije in Bibliografije«, v *Slovenska izseljenska književnost* 2, 437–438.

71 »Louis Adamič o velikem delu naših rojakov v Ameriki med vojno«, *Slovenski poročevalec* (Ljubljana), let. 10, št. 37, 13. februar 1949, 3. Molek, *Slovene Immigrant History*, 336.

72 »Adamič zatajil SNPJ v stari domovini«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 4, april 1949, 1.

73 »Komentarji«, *Proletarec* (Chicago), let. 44, št. 2161, 20. april 1949, 4.

74 Ivan Molek, »Demokracija Toneta Gardna«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 4, april 1949, 1 in 2; Molek, *Slovene Immigrant History*, 303–304.

no v začetku članka, je Molka k pisanju spodbudil predvsem Gardnov komentar v *Prosveti*, v katerem je Garden Molka označil za t. i. intelektualnega domobranca in kolaboratorja.⁷⁵ Molek je v članku najprej zavrgel Gardnove navedbe iz omenjenega komentarja, pri čemer je poudaril, da naj bi Garden ne imel prav nobenih dokazov za svoje navedbe. Še posebno se je odzval na Gardnove trditve o svoji domnevni povezavi s krogom okrog *Ameriške domovine*. Opozoril je, da je *Svobodna beseda* že v svoji prvi številki odločno pojasnila, da je proti krščanski demokraciji, ki jo naglašuje *Ameriška domovina*, četudi slednji zagotovo ugaja protikomunistično stališče *Svobodne besede*. Molek je nato predstavil še Gardnovo politično stališče v različnih situacijah v obdobju zadnjih petnajstih let, pri čemer je dokazoval Gardnov politični oportunistem. Prispevek pa je končal s sodbo o Gardnovi politični drži.⁷⁶

V rubriki »Dokumenti« je bilo objavljeno besedilo poslanice, ki naj bi jo 15. decembra 1943 v Ljubljani podpisali predstavniki vseh slovenskih političnih strank in skupin, razen komunistične. V njej so podpisniki med drugim zapisali, da gibalno in smoter vseh partizanskih akcij nista borba proti okupatorju in osvoboditev, temveč mednarodna komunistična revolucija.⁷⁷ O razmerah v stari domovini, predvsem o posledicah odmevnega političnega spora med Stalinom in Titom, je mesečnik poročal v članku »Vzrok spora Stalin – Tito«. Ta je bil povzet po poročanju Bogdana Radice, ki je navedel, da je razkol povzročilo Titovo nasprotovanje Stalinovim gospodarskim in političnim zahtevam.⁷⁸ Na zadnji strani je bil še daljši prispevek v angleščini, ki je najprej nagovoril predsednika SNPJ, nato pa povzel navedbe zoper Adamiča iz uvodnega članka.⁷⁹

Majska, peta številka *Svobodne besede* je v članku z naslovom »Komunisti izrabljajo SNPJ za svoje kampanje« poročala o udeležbi jednotinega predstavnika na konferenci mladih umetnikov v New Yorku, ki je potekala marca 1949 in ki jo je kot predstavnik SNPJ obiskal Mirko Kuhel. Po navedbah *Svobodne besede* je bilo zborovanje srečanje komunistov, saj se ga je udeležilo kar šest predstavnikov iz Sovjetske zveze. O konferenci pa je *Svobodna beseda* poročala tudi v angleščini.⁸⁰

Molek je v majske številke ponovno pisal o Louisu Adamiču, in sicer v članku »Adamič zaigral prijatelje«, v katerem se je odzval na zapis Franka Zaitza, ki je bil

75 »Nekoliko komentarja«, *Prosveta* (Chicago), let. 41, št. 48, 9. marec 1948, 5.

76 Ivan Molek, »Demokracija Toneta Gardna«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 4, april 1949, 1 in 2.

77 »Dokumenti«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 4, april 1949, 2.

78 »Vzrok spora Stalin – Tito«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 4, april 1949, 3.

79 »An Open letter to Joe Culkar«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 4, april 1949, 4.

80 »Komunisti izrabljajo SNPJ za svoje kampanje«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 5, maj 1949, 1; »SNPJ is Being Used for Soviet Peace Fraud«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 5, maj 1949, 4.

objavljen v *Proletarcu* in v katerem je Zaitz navedel, da sta bila Ivan Molek in Louis Adamič nekoč velika prijatelja, a da sta se razšla iz njemu neznanih vzrokov. Molek je zato najprej navedel, da so Zaitzu razlogi za razhajanje znani, saj je bil prisoten na sestanku v Clevelandu januarja 1943, na katerem sta se Molek in Adamič sporekla in politično ter ideološko razšla, nato pa naštel in predstavil tiste Adamičeve politične odločitve in stališča, s katerimi se ni strinjal. Tako je na primer navedel, da naj bi Adamič leta 1928 na predsedniških volitvah v ZDA volil kandidata Smitha⁸¹ predvsem zaradi njegove newyorške angleščine, ne pa političnega programa ali prepričanja. Nadalje se je opredelil do Adamičevega leposlovja, pri čemer mu je kot pisatelju očital, da je v pripoved vključil izmišljene dogodke in jih predstavil kot resnične. Nadalje je opozoril na dogodke, ki so sledili objavi Adamičevega zapisa z naslovom *Dinner in the White House* (1946), ko je slednji zaradi neresničnih izjav o Churchillu pristal na drago zunajsodno poravnavo. Molek je Adamiču očital tudi več političnih napak, še posebno pa je poudaril Adamičev odnos do ameriških Slovencev in njegov neobičajno svečan pristop k SNPJ, s katerim je slednji odlašal vse do pomladi leta 1942. Molek je o njem zapisal, da je bil Adamiču potreben za njegovo politično delo med ameriški Slovenci.⁸²

Svobodna beseda se je s člankom, naslovljenim »Tragedija sopotnikov«, objavljenim na prvi in drugi strani majske številke, odzvala na zapis v *Prosveti*, ki je izšel 25. aprila 1949 z naslovom »Molkova tragedija« in je odločno nastopil proti Molku, prvič pa tudi javno proti *Svobodni besedi* in njenim somišljenikom. V njem je bilo med drugim navedeno, da *Svobodna beseda* razširja »Molkovo demokracijo« in da se *Prosveta* na omenjeni list ni in se tudi ne bo odzivala, saj naj bi Molkovemu glasilu sledili le tisti, ki so desničarsko usmerjeni in sledijo *Ameriški domovini*, med bralci *Prosvete* pa naj bi bilo teh zelo malo.⁸³ V rubriki »Dokumenti« je bilo objavljeno poročilo, ki naj bi ga decembra 1943 pripravile in nato po tajni poti poslale v tujino združene slovenske politične stranke – razen komunistične, da bi obvestile zavezniško javnost o dejanskem položaju v okupirani Sloveniji in ciljnih OF, ki naj bi bili ustvarjanje pogojev za vzpostavitev komunističnega režima.⁸⁴

81 Alfred Emanuel Smith (New York 1873–New York 1944), ameriški politik, guverner zvezne države New York in večkratni predsedniški kandidat Demokratske stranke (1920, 1924, 1928), je začel politično delovati po letu 1894. Bil je uspešen in priljubljen guverner. Po izstopu iz politike je bil predsednik Empire State Inc. *The Encyclopedia Americana: complete in thirty volumes, International edition*, 25. zvezek, SKIN – SUMAC (Danbury, Connecticut: Grolier, 1985), 54–55.

82 »Adamič zaigral prijatelje«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 5, maj 1949, 1 in 2; »Komentarji«, *Proletarec* (Chicago), let. 44, št. 2161, 20. april 1949, 4; Molek, *Slovene Immigrant History*, 276; Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB*, 238–241.

83 »Molkova tragedija«, *Prosveta* (Chicago), let. 41, št. 81, 25. april 1949, 2; »Tragedija sopotnikov«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 5, maj 1949, 1 in 2.

84 »Dokumenti«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 5, maj 1949, 4.

Šesta, junijska številka *Svobodne besede* je bila namenjena predvsem dogajanju v SNPJ oz. v enotnem društvu Trojans (št. 749 SNPJ), ki je delovalo v Pensilvaniji in poslovalo v angleščini. Društvo je marca 1949 sprejelo resolucijo, v kateri so njegovi člani zahtevali, da SNPJ prekine vse stike s SANS in da tajnik SNPJ Fred A. Vider ter blagajnik jednote Mirko Kuhel odstopita bodisi iz SANS bodisi iz SNPJ. O nastanku resolucije delno priča korespondenca med Molkom in Langerholcem, ki kaže, da je Molek pri njenem nastanku tudi sodeloval. V pismu Langerholcu je namreč zapisal, da je besedilo resolucije, ki ga je prejel od omenjenega enotnega društva, predolgo in da vsebuje preveč pritožb naenkrat. Predlagal je, da naj člani najprej zahtevajo le ločitev SANS od jednote in umik komunistične politike iz objav v *Prosveti*. Dodal je, da prilaga kratko resolucijo v angleščini, ki jo je sestavil v ta namen.⁸⁵ Vodstvo društva št. 794 SNPJ je resolucijo nato poslalo uredništvu *Prosvete*, vendar je glavni urednik Anton Garden ni objavil. Vodilni v društvu št. 794 SNPJ so resolucijo nato posredovali predsednikom vseh društev SNPJ in jih tako obvestili o svojih zahtevah. Vodstvo jednote je zaradi tega odredilo, da društvo Trojans skliče sestanek, na katerem bo prisoten tudi enotin tajnik Fred A. Vider. O sestanku, ki se je vršil 15. maja 1949 in na katerem je omenjeno društvo preklicalo svoje zahteve oz. resolucijo, je *Svobodna beseda* objavila poročilo Johna Langerholca z naslovom »Tajnik SNPJ strl društvo na »tovariški« način«. V njem je bilo navedeno, da so člani društva št. 749 SNPJ, ki niso vajeni komunistične taktike, sedaj spoznali delovanje t. i. sopotnikov. O prizadevanjih in zahtevah članov društva št. 749 SNPJ ter sestanku z Vidrom pa je poročal tudi članek v angleščini.⁸⁶ V rubriki »Dokumenti« je bil objavljen drugi del zaupnega poročila o položaju v Sloveniji, ki naj bi bilo poslano iz Ljubljane decembra 1943 in v katerem je bilo predstavljeno delovanje OF. Poročilo je navajalo, da je bila njena politično organizirana skupina le ena, in sicer komunistična stranka, ki je delovala zgolj v ozadju. S tem ko je pritegnila mlade, intelektualce in več manjših skupin brez politične veljave, je gibanju dala masovni značaj, člani Slovenske ljudske stranke, Jugoslovanske nacionalne stranke in socialisti pa so bili do gibanja zadržani.

V sedmi, julijski številki je *Svobodna beseda* razvijala misel Julije Počkaj iz Clevelanda, da so ameriški Slovenci del Jugoslavije, četudi jih ločuje ocean. Članek v *Svobodni besedi* z naslovom »Smo del Jugoslavije ...« je bralce opozoril, da vodstvo SNPJ deluje podobno nedemokratsko kot oblast v Jugoslaviji. Mesečnik je ob omenjenem članku na prvi strani prinašal še vsebinsko podoben zapis v angleščini, ki je bil objavljen na zadnji strani.⁸⁷ Na prvi strani sedme številke je

85 Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 16. marec 1949. Arhiv: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 18, CHS.

86 »Tajnik SNPJ strl društvo na »tovariški« način«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 6, junij 1949, 1; »SNPJ Secretary Browbeats Lodge«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 6, junij 1949, 3 in 4; Molek, *Slovene Immigrant History*, 339–341.

87 »Smo del Jugoslavije ...«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 7, julij 1949, 1; »Echo of the Johnstown Rebel

bil objavljen še članek »Ekonomska depresija davi ruske satelite«, ki je poročal o gospodarski krizi v deželah za železno zaveso, pri čemer se je avtor članka osredotočil na gospodarske razmere v Jugoslaviji in na prošnjo Josipa Broza Tita, ki jo je ta naslovljal na zahodne države. V prispevku je bilo med drugim zapisano, da je Jugoslavija v veliki krizi. Nova oblast naj bi namreč poslala v Sovjetsko zvezo vse, česar niso uplenili Nemci ali Italijani, gospodarstvo v Jugoslaviji pa na bi bilo zaradi Titovega spora s Stalinom v veliki krizi. Sovjetska zveza naj bi namreč že dalj časa ekonomsko bojkotirala Jugoslavijo, zaradi česa je Tito prosil angleško in ameriško vlado za posojila.⁸⁸ Na drugi strani julijske izdaje se je nahajal zapis, namenjen »sopotnikom med ameriškimi Slovenci«, v katerem je avtor zapisal, da slednji priznavajo, da je v stari domovini beda, vendar pa si nočejo priznati, da jo je povzročila Titova diktatura.⁸⁹ V rubriki »Dokumenti« je bilo objavljeno nadaljevanje poročila o razmerah v stari domovini iz leta 1943. V njem so bili predstavljeni cilji Osvobodilne fronte, ki so bili po navedbah v poročilu ustvariti totalitarizem komunistične ideologije in oblast komunistične partije.⁹⁰

Avgustovska številka je na prvi strani objavila članek z naslovom »Sansovska trdnjava dobila razpoko«, s katerim so se pri *Svobodni besedi* odzvali na navedbe Franka Zaitza v *Proletarcu*, kjer je ta s kritiko poročal o Adamičevem in Rogljevem delu in njunem poročanju o obisku stare domovine. Zaitz je namreč navedel, da njuno poročilo ne opisuje razmer v Jugoslaviji in se vprašal, zakaj Adamič in Rogelj še nista spregovorila o položaju v stari domovini in izrazila mnjenja o razmerah v Jugoslaviji.⁹¹ V rubriki »Dokumenti« je sledilo nadaljevanje poročila, poslanega iz Ljubljane decembra 1943, ki je poročalo o propagandi iz Londona in o slovenskem narodu, ki se je zaradi tega znašel v precepu. Vsa zavezniška propaganda je namreč razglasila herojstvo partizanov.⁹² Na zadnji strani je bil objavljen prispevek v angleščini z naslovom »Tito Praised and Condemned in Milwaukee« [Tito pohvaljen in grajan v Milwaukeeju, prevod A. B. H.], ki je poročal o govoru sodnika O'Neila, ki je 17. julija 1949 na pikniku ameriških Slovencev v Milwaukeeju obsodil režim v Jugoslaviji.⁹³

Septembrska *Svobodna beseda* je veliko pozornosti namenila načrtovanemu obisku delegatov SANS in SNPJ v Jugoslaviji. Omenjeni organizaciji sta namreč v

Purging Affair«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 7, julij 1949, 4.

88 »Ekonomska depresija davi ruske satelite«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 7, julij 1949, 1.

89 »Tragedija sopotnikov«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 7, julij 1949, 2.

90 »Dokumenti«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 7, julij 1949, 2.

91 »Sansovska trdnjava dobila razpoko«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 8, avgust 1949, 1; »Komentarji: Zbira in presoja urednik«, *Proletarec* (Chicago), let. 44, št. 2172, 6. julij 1949, 1.

92 »Dokumenti«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 8, avgust 1949, 2.

93 »Tito Praised and Condemned in Milwaukee«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 8, avgust 1949, 4.

prvi polovici leta 1949 prejeli Titovo povabilo za obisk. Jednota se je povabilu le delno odzvala, saj je določila le eno predstavnico, in sicer Mary Prasnkar, ki je dobila navodila, da potuje neodvisno od predstavnikov SANS in ob vrnitvi pripravi poročilo o stvarnem položaju v Jugoslaviji. V članku »SANS in SNPJ si ogledata Titovo Jugoslavijo« je *Svobodna beseda* poročala o poteku sej SNPJ in SANS, na katerih so razpravljali in glasovali o Titovem povabilu. Ker je bilo sklenjeno, da bodo na obisk odpotovali Mirko Kuhel, Milan Medvešek (za SANS) ter Mary Prasnkar (za SNPJ), ki so bili vsi iz politično istega kroga, je *Svobodna beseda* zaključila, da je prizadevanje SNPJ, da pošlje neodvisnega delegata, zaman.⁹⁴ V septembrski številki je bil objavljen še članek z naslovom »Zvezani reveži naj rebelirajo«, ki je odločno nastopil zoper Titovemu režimu naklonjenim navedbam v listih ameriških Slovencev, v katerih je bil izražen dvom o resničnosti tistih vesti iz Jugoslavije, ki so poročale o nasilju političnega režima oz. nove oblasti. *Svobodna beseda* je zato bralce opozorila, da večina prebivalstva v Jugoslaviji v obstoječem sistemu nima niti politične niti vojaške moči ter da je brez ekonomske in socialne svobode, zaradi česar nima pogojev za upor.⁹⁵ Na drugi strani septembrske številke je bilo v stalni rubriki »Dokumenti«⁹⁶ objavljeno nadaljevanje poročila, poslanega iz Ljubljane decembra 1943, ki je govorilo o tedanjem položaju slovenskega naroda in drugih podjarmljenih narodih ter o vlogi zaveznikov. Na tretji strani septembrske številke je bilo ob stalnih rubrikah »Kako je v starem kraju« in »Glasovi somišljenikov« objavljeno še obvestilo upravnistva o denarnem poslovanju pri listu.⁹⁷ Na zadnji strani devete številke so se nahajali Potokarjevo leposlovno besedilo, stalna humoristična rubrika »Žakelj in Frakelj« in članek v angleščini, ki je navajal, da jednotino glasilo omogoča svobodno izražanje le »sopotnikom«.⁹⁸

Oktobrsko poročanje mesečnika je bilo v znamenju spora med Titom in Stalinom, pri čemer je *Svobodna beseda* nastopila tako proti Titovi kot Stalinovi diktaturi. V zapisu na prvi strani, naslovljenim »Amerika oportunistično podpira Titov režim«, je list poročal, da je vlada ZDA podprla Tita, prav tako pa se je zanj izrekel tudi dr. Živko Topalović,⁹⁹ vodja socialistov Jugoslavije, in sicer s pojasni-

94 »Nekaj poročila s SANSove seje dne 30. julija«, *Proletarec* (Chicago), let. 44, št. 2178, 17. avgust 1949, 1 in 5; »S seje gl. odbora SNPJ«, *Prosveta* (Chicago), let. 41, št. 166, 24. avgust 1949, 1; »SANS in SNPJ si ogledata Titovo Jugoslavijo«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 1.

95 »Zvezani reveži naj rebelirajo!«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 1 in 2.

96 »Dokumenti«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 2.

97 »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 3; »Glasovi somišljenikov«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 3; »Od upravnistva«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 3.

98 Ludve Potokar, »Zgodba o zibeli«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 4; »Žakelj in Frakelj«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 4; »A Letter Suppressed by Prosveta«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 9, september 1949, 4.

99 Živko Topalović, srbski pravnik in politik, med vojnama predsednik Jugoslovanske socialistične stranke.

lom, da je Stalin bolj nevaren Jugoslaviji kot Tito. Članek se je zaključil z navedbo, da Odbor demokratične akcije ne bo sledil Topaloviću, temveč bo zagovarjal principe demokracije.¹⁰⁰ V članku z naslovom »SANS na eni nogi«, ki je bil prav tako objavljen na prvi strani desete številke, je *Svobodna beseda* poročala o prošnji čikaške podružnice SANS, da SANS sprejme protestno resolucijo proti Sovjetski zvezi, in sicer zaradi njenega obrekovanja Jugoslavije. Mesečnik je o prošnji čikaških članov SANS zapisal, da slednji nastopajo zgolj proti odnosu Sovjetske zveze do Jugoslavije, ne pa tudi zoper navedbe Moskve, v katerih ta zaničuje ameriško demokracijo.¹⁰¹

Na prvi strani oktobrske številke je bilo objavljeno še obvestilo o izidu knjige z naslovom *It Happened in Yugoslavia – It Must Not Happen Here!* [Zgodilo se je v Jugoslaviji, ne sme se zgoditi tukaj, prevod A. B. H.], ki jo je napisal Marko Bašič, dalmatinski Hrvat iz Chicaga, potem ko se je razočaran vrnil z obiska Jugoslavije.¹⁰² Na drugi strani je bil v prispevku z naslovom »Komunisti padli na dno džungle« orisan značajski portret komunistov. Po navedbah članka je prav spor med Stalinom in Titom v celoti razkril resnični značaj komunistov, to sta nepoštenost in odsotnost etičnih načel.¹⁰³ Na drugi strani se je nahajal še članek z naslovom »Geo. Smrekarju, ki 'obžaluje trojico'«. V njem je Charles Pogorelec najprej povzel Smrekarjevo izjavo, objavljeno v *Proletarcu* in *Prosveti*, v kateri je Smrekar navedel, da trdno ohranja svoje večdesetletno socialistično prepričanje in da ne podpira trojice, ki izdaja mesečnik, ter upa, da se ta kmalu vrne na pot napredka. Pogorelec je Smrekarju najprej očital, da ponavlja to, kar navajata že urednika *Prosvete* in *Proletarca*, članek pa zaključil z upanjem, da se bo Smrekar vrnil med socialiste.¹⁰⁴ Na drugi strani je bil pod skupnim naslovom »Brez cenzure« objavljen niz kratkih satiričnih misli na temo dogajanja v skupnosti ameriških Slovencev. Pikre besede so bile namenjene predvsem uredništvu *Prosvete*, Antonu Gardnu

Med drugo svetovno vojno se je pridružil četniškemu gibanju Draže Mihailovića. Januarja 1944 je bil izvoljen za predsednika centralnega nacionalnega komiteja Kraljevine Jugoslavije, ki naj bi predstavljala protiutež Avnoju. Po vojni je živel v tujini (Francija), v Jugoslaviji pa je bil kot vojni zločinec v odsotnosti obsojen na dvajset let zapora. Umrli je leta 1972 v Franciji.

»Topalović Živko«, *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksigrafskog zavoda*, 8. zvezek: *ŠŽva* (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1982), 250; Mateja Čoh, *Organizacija in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji ter njihov pregon v letih 1945–1952* (doktorska disertacija) (Maribor: Pedagoška fakulteta, 2004), 23.

100 »Amerika oportunistično podpira Titov režim«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 1. Več o ameriški politiki do Tita glej: Lorraine M. Lees, *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia and the Cold War* (University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1997).

101 »SANS na eni nogi«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 1.

102 »Nova knjiga o Jugoslaviji«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 1.

103 »Komunisti padli na dno džungle«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 2.

104 »Geo. Smrekarju, ki 'obžaluje trojico'«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 2.

in Milanu Medvešku.¹⁰⁵ Na tretji strani je bil objavljen članek z naslovom »Titova taborišča za jetnike v Sloveniji«, ki je prinašal seznam koncentracijskih taborišč, ki jih je ustanovila nova jugoslovanska oblast. Namen posredovanega seznama je bil usmeriti delegata SANS, ki bosta obiskala Jugoslavijo, da obiščeta omenjena taborišča in nato poročata o razmerah v stari domovini.¹⁰⁶ Na tretji strani je bila objavljena še stalna rubrika »Kako je v starem kraju« oz. poročilo o razmerah v Jugoslaviji konec septembra 1949, ki je bilo poslano iz Celovca.¹⁰⁷ Na zadnji strani oktobrske *Svobodne besede* se je nahajal iz čikaškega lista *Sun Times* ponatisnjen članek, ki je poročal o odnosu uradne ameriške politike do Tita in Jugoslavije.¹⁰⁸ Na zadnji strani sta bila objavljena še dva članka, v katerih se je *Svobodna beseda* ponovno odzivala na dogajanje v skupnosti ameriških Slovencev. V prvem z naslovom »K odhodnici komisarjev v Titovo deželo« je pisec John Langerholm navedel, da bi se z odhodom četverice (Kuhel, Medvešek, Garden in Vider) vodstvo SNPJ in *Prosvete* lahko ponovno vrnilo na staro pot, začrtano po pionirjih jednote in k idejam demokratičnega socializma.¹⁰⁹ V prispevku z naslovom »Čemu se tako očitno lažejo« pa se je mesečnik odzval na navedbe v uvodniku *Prosvete* z dne 13. septembra 1949, v katerem je bilo zapisano, da je uredništvo skupaj z naprednim članstvom z naklonjenostjo spremljalo prizadevanje sovjetske vlade, da zgradi novo delavsko državo in nov socialni red. Ker so se zavedali, da tovrstnih sprememb ne bi bilo mogoče doseči, če bi bila nasprotnikom revolucionarne oblasti omogočena svoboda, so bili sovjetski oblasti kljub temu, da se z njo niso vedno strinjali, naklonjeni. *Svobodna beseda* je bralce opozorila, da je *Prosveta* postala naklonjena dogajanju v Sovjetski zvezi šele po 1. marcu 1944 oz. po Molkovem odhodu in da *Prosveta* torej ni zapisala resnice.¹¹⁰

Novembrska, enajsta številka se je najprej ponovno usmerila k t. i. naprednim ameriškim Slovincem. V članku »Titovsko sopotništvo v Ameriki v razkroju« je *Svobodna beseda* navedla, da so številna društva SNPJ nasprotovala pošiljanju jednote zastopnice v staro domovino, in opozorila, da tovrstna neenotnost v jednoti že odseva politično in ideološko razhajanje v skupnosti t. i. naprednih ameriških Slovencev in SNPJ.¹¹¹ V članku z naslovom »Tudi Peter zagovarjal Tita« je *Svobodna beseda* poročala o odločitvi nekdanjega jugoslovanskega kralja Petra, da v kon-

105 »Brez cenzure«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 2.

106 »Titova taborišča za jetnike v Sloveniji«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 3. »Titova taborišča za jetnike v Sloveniji«, 3.

107 »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 3.

108 »Our »pal« Tito«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 4.

109 »K odhodnici komisarjev v Titovo deželo«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 4.

110 »Čemu se tako očitno lažejo«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 10, oktober 1949, 4.

Prim. »Boj med stalinizmom in titoizmom III«, *Prosveta* (Chicago), let. 41, št. 180, 13. september 1949, 2.

111 »Titovsko sopotništvo v Ameriki v razkroju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 1.

fliktu med Stalinom in Titom podpre slednjega.¹¹² *Svobodna beseda* se je nadalje odzvala na Adamičevo objavo v enem izmed newyorških listov, ki jo je ponatisnila tudi *Prosveta*. V njej je Adamič poročal o delu in življenju v Jugoslaviji, kot ga je videl in razumel v času svojega nedavnega šestmesečnega obiska stare domovine. *Svobodna beseda* je o slednjem zapisala, da se Adamič v svojem poročilu ni neposredno izrekel o razmerah v Jugoslaviji, da pa je, s tem ko ni pohvalil ekonomskih in socialnih razmer v stari domovini, prav tako veliko povedal. Opredelila se je tudi do Adamičeve ugotovitve, da je nova Jugoslavija kraj, kjer se vse vrši v silnem tempu in s številnimi težavami in kjer bo mogoče dobro živeti šele v prihodnosti. Avtor članka je bil zato prepričan, da je Jugoslavija ena sama ječa, v kateri ni varnosti za nikogar in kjer vsi upajo na boljšo prihodnost, to upanje pa prenašajo v največjem pomanjkanju vseh osnovnih dobrin.¹¹³ Na drugi strani novembrske izdaje je bil pod naslovom »Brez cenzure« objavljen prispevek, s katerim se je *Svobodna beseda* odzvala na Izjavo, ki so jo oktobra 1949 sprejele socialistične organizacije v ZDA in v kateri so obsodile politično ureditev Sovjetske zveze. Uredniški odbor mesečnika, ki je obžaloval, da zaradi pomanjkanja prostora Izjave ne more v celoti objaviti, je uredništvo *Proletarca* pozval, da jo v celoti navede.¹¹⁴ Na drugi strani sta bila ob tem objavljena še dva daljša prispevka. Članek z naslovom »Komunisti – konspiratorji« je poročal o sodnem procesu zoper enajst voditeljev komunistične stranke v ZDA, ki so bili v New Yorku obsojeni zaradi zarote proti ameriški vladi.¹¹⁵ Drugi daljši prispevek, ki je bil naslovljen »Umikanje Prosvete napreduje«, se je skliceval na uvodnik v *Prosveti* z dne 13. septembra 1949, ki je o sporu med Informbirojem in Jugoslavijo poročal, da podpira Tita in njegov politični režim v Jugoslaviji, ker sta, tako pisec, resnica in pravica na njegovi strani. *Svobodna beseda*, ki je najprej ponatisnila del navedb iz *Prosvete*, je zaključila, da z besedami v omenjenem uvodniku urednik *Prosvete* Anton Garden že spreminja svoje politično stališče.¹¹⁶ Druga stran novembrske *Svobodne besede* je prinašala še dva krajša prispevka, in sicer članek z naslovom »Demokracija Ameriške legije« in stalno humoristično rubriko »Žakelj in Frakelj«. Na tretji strani pa sta bili objavljeni dve poročili iz stare domovine.¹¹⁷ Na zadnji, četrti strani enajste številke

112 »Tudi Peter zagovarjal Tita«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 1.

113 »Louis Adamic on New Yugoslavia«, *Prosveta* (Chicago), let. 41, št. 196, 5. oktober 1949, 1 (English section); »Adamič se oglašil – in veliko povedal med vrsticami«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 1.

114 »Brez cenzure«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 2.

115 »Komunisti – konspiratorji«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 2.

116 »Boj med stalinizmom in titoizmom (III)«, *Prosveta* (Chicago), let. 41, št. 180, 13. september 1949, 2; »Umikanje Prosvete napreduje«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 2.

117 »Demokracija Ameriške legije«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 2; »Žakelj in Frakelj«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 2; »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 3; »Iz starokrajskega pisma«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11,

sta bila ob Potokarjevem leposlovnem besedilu objavljena še članek z naslovom »Yugoslav Future« [Jugoslovanska prihodnost, prevod A. B. H.], ki je bil ponatisnjen iz čikaškega lista *Sun Times*, in poziv »Čitajte 'Demokracijo'«, ki je ameriške Slovence obvestil o izhajanju tržaškega tednika.¹¹⁸

Decembrska, dvanajsta in hkrati predzadnja številka mesečnika je na prvi strani objavila članek z naslovom »Titovi sopotniki dobili nove pajdaše«, s katerim so se pri *Svobodni besedi* s kritiko in humorjem odzvali na dogajanje ne le v skupnosti ameriških Slovencev, temveč predvsem na dogajanje v komunističnih krogih v ZDA. V zaključku prispevka pa je bila komentirana izjava *Prosvetinega* urednika, ki je na zadnji seji glavnega odbora SNPJ navedel, da je bila kampanja za nove naročnike na *Prosveto* že v začetku ohromljena, in sicer iz strahu pred ameriški zvezni detektivi (FBI). S tem pa naj bi, tako pisec, posredno povedal, da člani SNPJ ne želijo lista, ki podpira sovražnike ameriške demokracije.¹¹⁹ Na prvi strani se je ob omenjenem članku nahajal še prispevek iz stare domovine, ki ga je uredništvu poslal Jože Menton, ki se je po prihodu v Slovenijo spomladi 1949 zaposlil v Tovarni avtomobilov Maribor. Molek je v spominih navedel, da mu je Menton pred odhodom zagotovil, da mu bo poročal o razmerah v stari domovini. Kljub temu, da se je Molek ob razkolu s SNPJ razšel tudi z Mentonom, je *Svobodna beseda* natisnila njegovo poročilo, ki pa mu je dodala Molkov komentar. V članku, ki ga je mesečnik objavil na prvi in drugi strani, je pisec navedel, da je Menton v svojem poročanju bolj odkrit kot Adamič, saj deloma hvali in deloma graja, največ pa pove med vrsticami.¹²⁰ Na prvi strani dvanajste številke sta bila objavljena še dva kratka prispevka. V spominu Johnu Petriču, prvemu tajniku Jugoslovanske socialistične zveze in prvemu tajniku tiskovne družbe *Proletarca*, je bilo objavljeno obvestilo o njegovi smrti.¹²¹ Drugi prispevek pa je bila kratka šala o razgovoru Tita in Trumana, ki se pogovarjata o življenjskem standardu svojih delavcev in ki naj bi jo iz Beograda poslal poročevalec čikaškega lista *Daily News*.¹²² Na drugi strani se je v prispevku z naslovom »Brez cenzure« nahajal niz kratkih zapisov, ki je s kritiko in humorjem povzemal aktualne dogodke v novi in stari domovini,

november 1949, 3.

118 Ludve Potokar, »Človek številka toliko in toliko«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 3; Irving Pflaum, »Yugoslav Future«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 3; »Čitajte 'Demokracijo'«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 11, november 1949, 3.

119 »Titovi sopotniki dobili nove pajdaše«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 1.

120 »Poročanje iz Slovenije«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 1. in 2; Molek, *Slovene Immigrant History*, 344 in 345. Podobno kot v poročilu, ki je bilo objavljeno v *Svobodni besedi*, je Menton pisal Molku še nekaj mesecev zatem, in sicer februarja 1950. Pismo Jožeta Mentona Ivanu Molku, 12. februar 1950. Arhiv: Ivan Molek Papers, škatla 5, mapa 9, CHS.

121 »John Petrič umrl«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 1.

122 »Truman in Tito«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 1.

npr. ameriški kapitalizem je slab, toda stalinizem in titoizem sta še veliko slabša.¹²³ Na tretji strani je bilo ob stalni rubriki »Kako je v starem kraju«, objavljeno pismo somišljenika, ki se je šele pred kratkim naselil v ZDA in ki se je strinjal s pisanjem *Svobodne besede* o razmerah v Jugoslaviji.¹²⁴ Naslednji krajši prispevek je bil namenjen petinšestdesetletnici Normana Thomasa, voditelja ameriškega socialističnega gibanja in večkratnega ter dolgoletnega predsednika Socialistične stranke ZDA.¹²⁵ Na tretji strani pa je bilo objavljeno še kratko obvestilo o izidu novega slovenskega romana *Jutro brez solnca*, ki ga je napisal Ivan Jontez.¹²⁶ Na zadnji, četrti strani je bil ob leposlovnem zapisu in humoristični stalni rubriki »Žakelj in Frakelj« objavljen še članek z naslovom »Kako Sovjeti grabijo ameriške dolarje«. Prispevek je bil po navedbah *Svobodne besede* povzet po članku, ki je bil nedavno objavljen v čikaškem listu *Daily News*. Članek pa je poročal o nezakonitih postopkih trgovanja, s katerimi so Sovjeti pridobivali ameriško denarno valuto.¹²⁷ V decembrski številki je uredniški odbor, ki je izdajal *Svobodno besedo*, svojim bralcem in somišljenikom še voščil ob prazničnih dnevih in novem letu.¹²⁸

Čeprav dvanajsta številka *Svobodne besede* ni z ničemer napovedala ukinitve mesečnika, je januarja 1950 list prenehal izhajati. Molek je v spominih navedel, da so konec leta 1949 stroški izdajanja presegle vsoto zbranih prispevkov. Zato so Molek, Pogorelec in Langerholc poplačali primanjkljaj z lastnimi sredstvi in prenehali izdajati *Svobodno besedo*.¹²⁹

Kljub temu je odbor čez sedem mesecev, in sicer avgusta 1950, izdal posebno, trinajsto številko *Svobodne besede*. Molkova korespondenca z Langerholcem in s Pogorelcem razkriva nastanek zadnje številke *Svobodne besede*, ki je nastala na pobudo Charlesa Pogorelca. Ta naj bi predlagal, da se posebna številka *Svobodne besede* pripravi za delegate konvencije SNPJ, razdeli pa se tik pred njo. Molek je nato predlagal, da bi bila na prvi strani objavljena spomenica, v nadaljevanju pa bi list obravnaval vprašanja prihajajoče konvencije. Predlagal je še, da se spomenica

123 »Brez cenzure«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 2.

124 »Kako je v starem kraju«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 3; »Glas novega Amerikanca«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 3.

125 »Norman Thomas« – 65-letnica rojstva«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 3.

126 »Nov slovenski roman«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 3; Ivan Jontez, *Jutro brez sonca* (Cleveland, Ohio: Triglav, 1949).

127 Ludve Potokar, »Človek številka toliko in toliko«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 4; »Žakelj in Frakelj«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 4; »Kako Sovjeti grabijo ameriške dolarje«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 4.

128 »Ob novem letu in praznikih«, *Svobodna beseda* (Chicago), let. 1, št. 12, december 1949, 4.

129 Molek, *Slovene Immigrant History*, 345–346.

in članki, med katerimi je lahko tudi prispevek Mary Prasnikarjeve,¹³⁰ objavijo v slovenščini in angleščini.¹³¹

Trinajsta številka je bila izdana le nekaj dni pred štirinajsto redno konvencijo SNPJ avgusta 1950. Kot načrtovano, je bila na prvi strani v slovenščini in angleščini objavljena spomenica, naslovljena na delegate SNPJ. V njej so zahtevali, da SNPJ prekine vsako sodelovanje s SANS in da *Prosveta* preneha podpirati diktaturo v Jugoslaviji in drugih diktatorskih deželah ter se povrne k demokratičnim smernicam, ki jim je sledila vse do 1. marca 1944. V nadaljevanju so delegate opozorili, da je maja 1948 ameriška oblast oz. kongresni odbor za neameriške aktivnosti označil SANS za komunistično organizacijo, katere delovanje je nevarno za ZDA. Ker je SNPJ v povezavi s SANS, sta zaradi tega ogrožena njen obstoj in delovanje. V drugem delu spomenice pa je bilo navedeno, da *Prosveta* podpira in zagovarja diktatorsko oblast v stari domovini. Po navedbah Ivana Molka so prispevki zadnje številke *Svobodne besede*, ki je bila razposlana delegatom konvencije v prvi polovici avgusta 1950 in se delila tudi na samem zborovanju, obravnavali vprašanja prihajajoče konvencije.¹³²

130 Leta 1950 se je Molku v njegovem odklonilnem odnosu do nove oblasti v Jugoslaviji pridružila tudi Mary F. Prasnikar, članica jednote glavnega odbora in dolgoletna članica SNPJ (društvo št. 419) iz kraja Harwick v zahodnem delu Pensilvanije, ki je bila ob tem tudi predsednica slovenskega radijskega programa za zahodno Pensilvanijo. Glavni odbor jednote jo je avgusta 1949 izvolil za predstavnico SNPJ, ki naj na Titovo povabilo skupaj še z dvema predstavnikoma SANS obišče staro domovino in nato poroča o razmerah v osvobojeni Sloveniji. Prasnikarjeva je po vrnitvi z dvomesečnega bivanja v stari domovini pripravila poročilo, ki je bilo odklonilno do nove oblasti v Jugoslaviji. Ker je Titov režim obdolžila, da je odgovoren za slabe razmere v državi, se je pričelo njeno razhajanje z vodstvom jednote. *Prosveta* je poročilo Mary Prasnikarjeve omenila 22. februarja 1950, ko je objavila, da je njeno poročilo spodbudilo dolgo razpravo, v kateri je večina menila, da je njeno videnje nove jugoslovanske družbe preveč pesimistično, enostransko in neobjektivno. Razen tega je urednik *Prosvete* Anton Garden v *Prosveti* navedel več obtožb zoper Prasnikarjevo. Ta je bila zaradi svojega odklonilnega stališča do dogajanja v stari domovini obdolžena, da sodeluje s škofom Rožmanom, s sodelavci *Ameriške domovine* in z Ivanom Molkom, ki pa je o dogajanju v jednoti izvedel šele, ko je Prasnikarjeva z njim pričela korespondenco. Molek je Prasnikarjevo že v začetku njenega dopisovanja povabil k sodelovanju v Odboru demokratične akcije in k pripravi posebne, trinajste, številke *Svobodne besede*, kjer bi lahko objavila svoje poročilo za javnost, ter ji svetoval, da osebno spregovori delegatom konvencije. Prasnikarjeva, ki je zavrnila Molkovo ponudbo o sodelovanju z odborom in s *Svobodno besedo*, je želela svoje gradivo objaviti v lastni publikaciji, pri čemer je prosila Molka, da ji pomaga pri urejanju zapisa. Kljub temu pa besedila, ki ga je Molek uredil v slovenščini in angleščini, ni razdelila delegatom, kot je nameravala. Pismo Ivana Molka Mary Prasnikar, 22. julij 1950. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 6, mapa 16, CHS; Pismo Ivana Molka Mary Prasnikar, 27. julij 1950. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 6, mapa 16, CHS; Pismo Mary Prasnikar Ivanu Molku, 31. julij 1950. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 6, mapa 16, CHS; Molek, *Slovene Immigrant History*, 319–320; Molek, *Slovene Immigrant History*, 319 in 321; »Z letne seje gl. odbora«, *Prosveta* (Chicago), let. 42, št. 37, 22. februar 1950, 1; »Zadeva Mary Prasnikarjeve«, *Prosveta* (Chicago), let. 42, št. 155, 10. avgust 1950, 2; »Zadeva Mary Prasnikarjeve II«, *Prosveta* (Chicago), let. 42, št. 156, 11. avgust 1950, 2; Molek, *Slovene Immigrant History*, 317–321; Pismo Ivana Molka Mary Prasnikar, 27.

131 Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 14. julij 1950. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 19, CHS.

132 Molek, *Slovene Immigrant History*, 346–348.

Molek je menil, da je odbor s posebno izdajo *Svobodne besede* dosegel, da so delegati prezrli SANS. Septembra 1950 je namreč poročal, da je zadovoljen s potekom dogodkov na konvenciji in da je *Svobodna beseda* pripomogla k odločitvam, sprejetih na konvenciji. Opozoril je, da so dosegli, kar so zahtevali v spomenici, in sicer da mora jednota pretrgati zveze s SANS in da mora *Prosveta* prenehati podpirati Titovo oblast. Zadovoljen pa je bil tudi s sprejeto resolucijo o smernicah *Prosvete*, ki je zahtevala, da mora biti list urejen v smislu »delavske demokracije«. ¹³³

Četudi je mesečnik *Svobodna beseda* izhajal le kratek čas, je Molek v spominih izrazil prepričanje, da je dosegel zastavljeni cilj, in sicer: povezal je somišljenike zmerne politične sredine med ameriškimi Slovenci in ocenil njihovo število ter predvsem pomembno pripomogel k prenehanju delovanja SANS in njegovi ločitvi od SNPJ. O vzrokih za ukinitvev *Svobodne besede* je Molek zapisal, da je število somišljenikov prepočasi naraščalo, tričlanski odbor je bil finančno šibek in premajhen za delovanje v večjih skupnostih, naročil za publikacijo je bilo vedno manj, zaradi česar je začelo primanjkovati sredstev za njeno nadaljnje izdajanje. ¹³⁴ V osebнем pismu Andreju Kobalu je Molek ob tem navedel še, da je na prenehanje delovanja odbora in izdajanja *Svobodne besede* vplival tudi spor med Stalinom in Titom, ki si je s tem, ko je nasprotoval Moskvi, pridobil močno podporo ZDA. ¹³⁵

● ● ●
133 Pismo Ivana Molka Johnu Langerholcu, 11. september 1950. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 4, mapa 19, CHS.

134 Molek, *Slovene Immigrant History*, 345–346.

135 Pismo Ivana Molka Andreju Kobalu, 18. december 1950. Fond: Ivan Molek Papers, škatla 9, mapa 4, CHS.

DANIJEL GRAFENAUER

ZNANSTVENI POSVET ŠESTE TEMATSKE DELOVNE SKUPINE
»EUROPE AND THE WORLD« V OKVIRU PROJEKTA CLIOHRES
Maribor, 5. in 6. oktober 2007

Junija 2005 je v okviru šestega raziskovalnega programa mreže odličnosti stekel program CLIOHres (Creating Links and Innovative Overviews for a New History Research Agenda for the Citizens of a Growing Europe – Ustvarjanje povezav in inovativnih pregledov za nov raziskovalni program za državljane rastoče Evrope), v katerega je vključenih 45 univerz. Projekt, ki bo predvidoma trajal do maja 2010, je bil ustvarjen za soočanje z izzivi, s potrebami in z raziskovalnimi priložnostmi rastoče Evrope, s čimer naj bi prispeval k pomembni nalogi gradnje in utrjevanja mirne in uspešne evropske skupnosti. Z vsake univerze sodelujeta dva profesorja in dva doktoranda, kar pomeni, da je v projekt vključenih 180 univerzitetnih profesorjev in raziskovalcev ter doktorskih študentov iz 31 držav. Namen petletnega projekta je razvijanje in razširjanje boljšega razumevanja zgodovine in sedanjosti v današnji Evropi, pri čemer poudarja oboje, tako razlike kot tudi skupne točke evropske zgodovine v kontekstu njihovega razvoja. Vključevanje doktorandov v omenjene programe je še posebno pomembno, saj pomaga pri vzgoji mladih raziskovalcev v mednarodnem okviru in s tem preprečuje zapiranje mladih generacij v nacionalne okvire. Pomembno je tudi dejstvo, da se program ne zapira v disciplinarne okvire, saj v njem sodelujejo zgodovinarji, geografi, umetnostni zgodovinarji, jezikoslovci, teologi, filologi, sociologi in filozofi. CLIOHres teži k doseganju in širjenju večjega razumevanja zgodovine in sedanjosti v današnji Evropi, k poudarjanju različnosti in podobnosti v kontekstu razvoja zgodovine oziroma razvoja dogodkov, k povezovanju evropske zgodovinarske raziskovalne skupnosti, k oblikovanju novega kritičnega pogleda na zgodovinske procese, na podlagi katerih se je »rodila« Evropa. S tem prispeva k razvoju in gradnji »evropskega državljanstva«. V projektu je predvidenih šest povezovalnih raziskovalnih projektov na temah, kot so državljanstvo, migracije, identiteta, spol, diskriminacije in toleranca.

Ti cilji so v tesni povezavi z izzivi in možnostmi, ki jih je ustvarila razširitev Evropske unije in posledično njena povečana vloga v svetovnih dogodkih. CLIOHres temelji na vsebinah in odgovarja na vsebine, ki so bile opredeljene s krepitvijo bolonjskega in lizbonskega procesa ter njunih različnih izpeljank. Člani CLIOHres-a verjamemo, da je kritično oblikovan nadnacionalni pogled na zgodovino med najpomembnejšimi orožji v boju proti rasizmu, ksenofobiji in državljanjskim konfliktom.

Zgodovina kot znanost tako lahko prispeva k enemu ključnih področij miru in sožitja na svetu, ali drugače povedano, k zagotavljanju ali zanikanju mednarodnega razumevanja in k zagotavljanju ali zanikanju državljanjskih pravic. Nadnacionalna in medgeneracijska struktura zgodovinske mreže se je v tem kontekstu že izkazala za produktivno in spodbudno.

Dosedanje ugotovitve o zgodovini in drugih, sorodnih disciplinah zgodovino-pisja v okviru projekta CLIOHres so naslednje:

- Delovanje in nazori so v glavnem definirani z nacionalnimi akademsko-raziskovalnimi krogi;
- Nacionalne (in disciplinarne) raziskovalne skupine so vpete v samo-zadostne aktivnosti in debate;
- Njihovi svetovni nazori oziroma pogledi na svet so se oblikovali že pred časom na načine, ki jih lahko raziskujemo in preučujemo;
- Razumevanje in pojmovanje mednarodnih raziskovalnih rezultatov je vedno v sklopu nacionalnih delovnih okvirov;
- Mreža ponuja platformo za oblikovanje kritičnega pristopa in razumevanja.

Projekt CLIOHres je razdeljen na šest tematskih delovnih skupin, ki so: Države, zakonodaja in inštitucije, Moč kulture, ki vsebuje jezik, umetnost in arhitekturo, Religiozni in filozofski koncepti, Delo, spol in družba, Meje in identitete in Evropa in svet.

V prvih dveh letih delovanja je CLIOHres objavil rezultate svojega dela v dvanajstih knjižicah in dveh posebnih knjižicah, ki sta namenjeni posebni povezovalni temi vseh šestih delovnih skupin.

Med partnerskimi ali bolje koordinatorskimi institucijami je tudi Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. Ta je tudi priredila znanstveno konferenco šeste tematske delovne skupine Evropa in svet, ki se drugače ukvarja z interakcijami med Evropo in svetom v zgodovini. Konferenca v Mariboru, katera rdeča nit je bila primerjalna analiza položaja migrantov in avtohtonih narodnih skupin v Evropi in svetu, je potekala 5. in 6. oktobra 2007 v Miklošičevi dvorani na Univerzi v Mariboru.

Svoje poglede na zgoraj omenjeno temo je predstavilo 10 referentov iz različnih evropskih držav ter univerzitetna profesorja iz Južnoafriške republike in Rusije.

Uvodno predavanje je imel Matjaž Klemenčič (Univerza v Mariboru in Inštitut za narodnostna vprašanja), ki je predstavil slovenski etnični prostor in njegov zgodovinski razvoj. Še posebno se je posvetil predstavitvi slovenskih avtohtonih manjšin in izseljencev ter predstavil slovensko etnično ozemlje kot tipično obmo-

čje izseljevanja. Slovenski izseljenci in njihovi potomci danes sestavljajo več kot eno petino slovenskega nacionalnega telesa. Poudaril je negativen trend odseljevanja s slovenskega etničnega prostora do sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ki je povzročil depopulacijo nekaterih slovenskih pokrajin in s tem zaraščanje kulturne krajine, ki je ponekod že prestopila kritično mejo. Zaradi masovne emigracije so Slovenci kot nacija v preteklosti »izgubili« možnost naravnega povečanja števila populacije.

Naslednji referent je bil Jernej Zupančič (Univerza v Ljubljani in Inštitut za narodnostna vprašanja), ki je na plastičen način prikazal etnično raznolikost v Sloveniji. Predstavil in pojasnil je vsa pomembna zgodovinska in geografska dejstva pestre etnične sestave Slovenije in skozi statistične podatke poudaril nekatere težave in nakazal morebitne rešitve. Svež in tuji strokovni srenji manj znan je bil vsekakor njegov »prerez« romske problematike v Sloveniji, ki je v svoji rešljivosti kompleksna in zahtevna. Poudaril je nove možnosti manjšin v skupnem evropskem prostoru ter se reflektivno vprašal: »Ali so lahko manjšine dovolj zaščitene?«

Esteban Goti Bueno (University of Deusto, Bilbao, Španija) je predstavil tujsko populacijo v Bilbau v 16. in 17. stoletju. Orisal je celotno sliko mesta v omenjenem času in opozoril na nekatere posebnosti v primerjavi z drugimi baskovskimi mesti. 17. stoletje je poudaril kot tisto, v katerem priseljeniške skupnosti niso več sestavljali samo moški, marveč tudi njihove družine. Opozoril je na odprtost priseljenih tujcev kar zadeva poroke z domačinkami. Statistično gledano, tako Bueno, tujci v 16. in 17. stoletju niso presegli števila 300.

Anabela Soares (Universidade Aberta, Lisboa, Portugalska) je predstavila nekatere manjšine na Portugalskem v začetku 16. stoletja. Na primeru Judov in Mavrov je prikazala poizkuse njihove nasilne integracije v večinsko prebivalstvo, kakor tudi diskriminacijo oziroma preganjanje, ki je imelo globoke posledice na celotno družbo. Opozorila je na čas na Iberskem polotoku, ki je razumel integracijo kot spreobrnitev na etnično-religiozni podlagi in je tako končal mirno koeksistenco različnih manjšin ob koncu 15. stoletja.

Viktor N. Zakharov (University of Moscow, Moscow, Rusija) je pregledal razvoj etničnih manjšin v Sibiriji do revolucije leta 1917. Zanimiv referat je govoril o pestri narodnostni, jezikovni in plemenski sliki tega velikega območja in primerjal njeno raziskovanje in kolonizacijo s podobnimi procesi drugod po svetu, še posebej v ZDA, Kanadi, Avstraliji, Južni Afriki in Južni Ameriki. Poudaril je agrikulturno kolonizacijo Sibirije in izkoriščanje nahajališč rud in mineralov ter njun vpliv na prvotno prebivalstvo. Poudaril je različno razvitost prebivalcev Sibirije ter razvoj, ki je pripeljal že v 17. stoletju do tega, da je prvotno prebivalstvo že postalo manjšina. Nakazal je ekonomsko izkoriščanje in politično manjvrednost avtohtonega prebivalstva, kar je pripeljalo do drastičnega zmanjševanja njihovega števila. Podal

je državno ureditev Sibirije v ruskem imperiju skozi stoletja ter upravno-pravni vpliv, ki ga je imela ta vladavina na avtohtono prebivalstvo.

Aitor Ibarrola (University of Deusto, Bilbao, Španija) je s pomočjo statističnih podatkov in zgodovinskih dejstev obravnaval problem migracije in emigracije skozi zgodovino v španski Baskiji. Ugotavljal je, da je trenutno najbolj pereč problem, da skoraj četrtina mladih z univerzitetno diplomom praviloma zapusti Baskijo in odide iskat boljše priložnosti v druge dele Španije, kar Ibarrola smatra tudi za glavni razlog izseljevanja. Predpostavlja, da je kombinacija nenehnega povečevanja imigracije in emigracije (beg možganov) v Baskiji neke vrste intelektualna in kulturna erozija, ki že ima globoke posledice v baskovski Španiji. Prav tako poudarja neugodne razmere za prišleke, ki ne uživajo strukturnih ugodnosti, ki bi jim omogočale dvig po socialni lestvici. Med rezultati navaja dejstvo, da so nekatere institucije in organizacije že zaznale problem in že nakazujejo morebitne rešitve. Ibarrola problematizira nekatere trenutne rešitve baskovske pokrajinske vlade ter sam nakazuje možne in verjetnejše rešitve, ki jih predlaga stroka.

Mary Harris (University of Galway, Irska) je predstavila pregled vpliva in vključenosti irske emigracije v irsko politiko 19. in 20. stoletja. Od katoliških nacionalističnih kampanj sredi 19. stoletja do irskega mirovnega procesa sredi 90. let prejšnjega stoletja so Američani irskega porekla nudili pomembno finančno, moralno in vojaško podporo ciljem irskih nacionalistov. Ob tem je treba omeniti, da je med letoma 1851 in 1920 prišlo v ZDA okoli 3.800.000 Ircev, ki so zaradi sovražnosti »domačinov« in predanosti Katoliški cerkvi kot skupina ohranili svojo identiteto in kohezivnost. Zaradi sovražnosti do britanske vlade so bili predani irskim nacionalističnim ciljem. Harrisova je poudarila pomen vsestranske podpore irske emigracije v ZDA irskim političnim aktivistom in ciljem in jo označila kot neprecenljivo. Prav tako pa je to podporo problematizirala kot tisto, ki je v ZDA vzpodbudila vzorec delitve na frakcije tudi med Američani irskega porekla. Kot vrhunec irsko-ameriškega vpliva na razmere in politiko na Irskem je označila vključenost Clintonove administracije v severnoirski mirovni proces, ki je resno nagnila razmerje sil v korist severnoirskim katolikom.

Donal P. McCracken (University of KwaZulu-Natal, Durban, Južnoafriška republika) je predstavil irsko manjšino oziroma skupnost v Južni Afriki. Orisal je prisotnost in razvoj irske skupnosti v Južni Afriki v zadnjih 220 letih in problematiziral dejstvo, da je o tej, sicer majhni, a vplivni skupnosti v irski historiografiji znano bore malo in da je nekako potisnjena na stran. Poudaril je potrebo, da se zapuščina apartheida obravnava pri rekonstrukciji južnoafriške družbe, še posebej, ko si je treba naliti čistega vina na Irskem in se seznaniti z dejstvom, da je del bele populacije, ki je ustvarila in vodila družbo, utemeljeno na rasni segregaciji, izhajal ravno iz maloštevilne irske skupnosti.

Danijel Grafenauer (Univerza v Mariboru in Inštitut za narodnostna vprašanja) je predstavil delovanje Kluba koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru in nekatere njune kontakte s pripadniki slovenske emigracije v ZDA. Pojasnil je, da slovensko etnično ozemlje na avstrijskem Koroškem ni bilo v večji meri podvrženo intenzivnemu prekomorskemu izseljevanju. Nekaj uvodnega časa je namenil t. i. »eksodusu« slovenskih duhovnikov, učiteljev, zdravnikov, pravnikov in uradnikov – torej skoraj vse intelektualne elite – kar novejšo slovensko zgodovinopisje opisuje kot najtežji poplebiscitni udarec koroškim Slovincem. Pojasnil je organiziranost emigrantov iz avstrijske Koroške v Sloveniji, njihovo delovanje in pomoč sonarodnjakom na Koroškem. Kot primer prekomorskih stikov je predstavil stike klubov z duhovnikom Jurijem Trunkom in znanim publicistom, pisateljem in političnim delavcem Louisom Adamičem, ki so segali od vljudnostne korespondence do moralne podpore, od znanstvene pomoči pri zavzemanju za iste cilje do konkretne denarne in druge pomoči.

Gábor Demeter (University of Debrecen, Madžarska) je podal pregled metod in ideologij pri vprašanju demografskega razvoja madžarskih narodnih manjšin v Karpatski kotlini. Na slikovit način je celostno predstavil madžarsko narodnostno vprašanje, ki je tragično zaznamovano z izgubo velikega dela madžarskega ozemlja v korist sosednjih držav. Natančno in nazorno je predstavil razvoj delov ozemlja, ki jih je in jih še danes poseljuje madžarska narodnostna skupnost. Poudaril je, da je madžarska manjšina na teh območjih bolj ali manj preživela zato, ker so to ruralna in nerazvita območja s tehnološko nerazvitim poljedelstvom ter kot taka niso vabljiva za večinsko prebivalstvo. Takšen razvoj pa zahteva svoj davek, saj so to območja izrazite depopulacije in izrazitega staranja prebivalstva. Nakazal je prepletenost narodnostnega vprašanja na omenjenih območjih z ekonomskim, s političnim in kulturnim vprašanjem.

DUŠAN NEČAK

LAUDATIO AKADEMIKU, PROF. DR. KARLU STUHLPFARRERJU
ob podelitvi Rizzijeve nagrade, 26.11.2007¹

Spoštovani akademik, prof. dr. Karl Stuhlpfarrer,

dragi Carlone,

Cenjeni zbor!

Več kot petintrideset let je tega, ko sva se prvič srečala. Pravzaprav srečali. Med avstrijski zgodovinarji, ki so v okviru strokovne študentske ekskurzije prišli na obisk v Slovenijo in se sestali s slovenskimi zgodovinarji, je bil tudi kolega Stuhlpfarrer. Oba sva bila mlada asistenta v senci velikih imen slovenskega in avstrijskega sodobnega zgodovinopisja, Ludwiga Jedlicke, Boga Grafenauerja, Frana Zwittera ... Se je takrat začelo zanimanje kolege Stuhlpfarrerja za njegovo poznejše proučevanje slovenske zgodovine, zgodovine koroških Slovencev in avstrijsko-slovenskih bilateralnih odnosov? Morda. Vsekakor pa se je takrat začelo tesno strokovno in prijateljsko sodelovanje med prof. Stuhlpfarrerjem in slovenskimi zgodovinarji, takrat mlajšega rodu.

Poglobilo se je sredi sedemdesetih let, ko sva se zopet srečala, to pot na tržaški mednarodni konferenci o manjšinah. Od takrat sta se najini strokovni in življenjski poti prepletali vse do danes, okoli njega in še nekaterih avstrijskih zgodovinarjev pa se je oblikovala skupina, ki je na različne načine proučevala »skupno zgodovino / gemeinsame Geschichte«, čeprav sam nikoli ni pristajal na ta termin. Postal je motor omenjene skupine in brez njega ne bi mogli tako uspešno, kot smo, realizirati veliko skupnih načrtov. Upam da se ne motim, če rečem, da je prof. Stuhlpfarrer postal pojem tudi v slovenski historiografiji takrat, ko sta s kolegom Hannsom Haasom izdala knjigo *Avstrija in njeni Slovenci / Österreich und seine Slowenen*, čeprav njuno že prevedeno delo na žalost ni nikoli izšlo tudi na Slovenskem. Iz avstrijskega nemško govorečega zgodovinarskega sveta je z omenjeno knjigo zavel drugačen, tolerantnejši, objektivnejši in zlasti bolj razumevajoč veter. Tak neagresiven, a kritičen, po potrebi oster, toda odprt za vsakovrsten

1 . * Nagrado podelujeta Zveza slovenskih organizacij in Slovenska prosvetna zveza iz Celovca za »vzorne iniciative v prid medkulturnemu sodelovanju«. Letošnjo nagrado sta prejela Varuhinja človekovih pravic in dolgoletna manjšinska govornica avstrijskih zelenih v parlamentu, gradiščanska Hrvatica Terezija Stoitsits in zgodovinar s celovške univerze prof.dr. Karl Stuhlpfarrer.

dialog je ostal prof. Stuhlpfarrer vse do danes, ne glede na to, ali piše o koroških Slovencih ali se ukvarja s problematiko ariziranega premoženja avstrijskih Judov.

Večkrat smo slovenski zgodovinarji očitali drugim, da zato tako pomanjkljivo poznajo in pišejo o slovenski zgodovini, ker ne znajo slovenskega jezika. Tega se je zelo hitro zavedel tudi prof. Stuhlpfarrer in se še kot profesor na dunajskem Inštitutu za sodobno zgodovino začel intenzivno učiti slovenski jezik. Kar nekaj let je bil stalni gost na seminarju slovenskega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani. S prihodom na Koroško, na celovško univerzo, se mu je prepričanje o nujnosti znanja slovenskega jezika še poglobilo.

Profesor Stuhlpfarrer ni človek kompromisa. Je človek in strokovnjak z iztanjnim posluhom za narodnostna vprašanja. Za probleme, ki nastajajo v prostoru, kjer se stikajo jeziki, kulture in narodi. Obenem pa je to zgodovinar, ki ima posluh tudi za probleme marginaliziranih skupin in socialna vprašanja. Začel je, tako kot najbrž vsak pišoči zgodovinar, z raziskovanjem vseh aspektov politične, posebej nacistične zgodovine, da bi v zrelih letih v njem prevladala potreba po raziskovanju široke palete historiografskih vprašanj, od tem iz vsakdanjega življenja do pahljače socialnoekonomskih tem.

Profesor Stuhlpfarrer je človek povezovanja. Eno pomembnih vodil njegovega znanstvenega in raziskovalnega dela je komparativna zgodovina. Pa naj gre za primerjanje zgodovinskega razvoja sodobnega časa med Avstrijo, Romunijo in Slovenijo ali prostora Alpe-Jadran ali problemov, povezanih z zgodovino Italije in Avstrije. Za njega ni nikakršnih tabu tem. Tudi ko je svoj čas izbruhnila »afera Waldheim«, se je do nje obnašal tako kot do vsake druge zgodovinske teme, ne glede na njeno dnevnopolitično pomembnost.

Profesor Stuhlpfarrer je neupogljiv človek. Takim ni vedno poslano z rožicami. Tudi njemu ni bilo. Bil je in ostal trdno v smeri svojega prepričanja, ob tem pa vedno ohranil najvišjo znanstveno objektivnost. Do vpletanja politike v znanost je neprizanesljiv. Nikoli se s svojim delom ni udinjal kakšni politični ali strankarski opciji, a obenem ni nikoli zatajil svojega prepričanja. To je jasno pokazal tudi pri neuspelem sodelovanju v slovensko-avstrijski komisiji zgodovinarjev. Delo v njej je razumel kot resen strokovni izziv, ne pa kot alibi za trenutno politiko. Ker razvoj ni šel v to smer, njegovega sodelovanja v njej ni bilo.

Profesor Stuhlpfarrer je v prvi vrsti pišoči, angažiran zgodovinar raziskovalec sodobnega časa. Njegovo bibliografijo lahko merimo s tromestnimi števili. Ob tej priložnosti ni moj namen naštevati ali celo analizirati njegova dela. Vredno pa se mi zdi ob njih in njegovi strokovni dejavnosti poudariti to, da ga je Slovenska akademija znanosti in umetnosti zaradi njih letos počastila s članstvom v akademiji.

Profesor Stuhlpfarrer je človek sodelovanja. V njegovem miselnem svetu ni pojma netolerantnosti. Zaveda se, da lahko zgodovinarji zgodovinske travme, ki

so se v zgodovini nakopičile na tem prepisnem prostoru med Padsko nižino in Karavankami, najbolje pomagajo premostiti s skupnim raziskovanjem in presojo preteklosti. Najdemo ga povsod tam, kjer se piše ali celo ustvarja – kljub vsemu bom uporabil njemu sicer neljubo besedo – skupna zgodovina prostora, na katerem živimo. Zato je logično, da je bil prav profesor Stuhlpfarrer tisti, ki je nasledil pokojnega kolega in prijatelja prof. Andreasa Moritscha na mestu vodje Bovške poletne šole. Prav ta šola, ki ji je prof. Stuhlpfarrer odprl nove razsežnosti, je nekakšna krona profesorjeve strokovne in življenjske usmeritve. Šola, v kateri se udeleženci učijo in spoznavajo zgodovino, kulturo, navade in jezik svojih sosedov in kjer je mogoče slišati in se učiti slovenski, nemški, italijanski, furlanski in hrvaški jezik, je pod njegovim vodstvom postala inkubator pozitivnega sodelovanja in vzgoje mladih različnih narodnosti k sobivanju in sožitju.

In prav mladim in študentom profesor Stuhlpfarrer daje najboljše, kar premore. Pa ne samo svojim dunajskim ali celovškim. Tako kot na znanstvenem področju je bil tudi pri delu s študenti iniciator mnogih njihovih srečanj s te in one strani meje. Različne mednarodne delavnice, simpoziji, strokovne ekskurzije ... so pod njegovim vodstvom opravile pomembno vlogo pri spoznavanju sosedov in ustvarile pomembno podlago tudi za poznejše sodelovanje med njimi. Pa se ni ustavil samo pri tem. Mnogi slovenski univerzitetni učitelji zgodovine smo bili prav na njegovo iniciativo gostujoči profesorji na dunajski ali celovški univerzi, sam pa je izbrana poglavja avstrijske zgodovine predaval na ljubljanski, tržaški, koprski in mariborski univerzi. Skratka, namesto brambovskih okopov je gradil mostove sobivanja. Kaj več si humanist, družboslovec in zgodovinar že težko želi.

Velikokrat se sliši, da odlikovanja, priznanja in nagrade ne pridejo v prave roke. To pot ni dvoma, današnje priznanje je prišlo v prave roke. O tem ne pričajo samo zgoraj navedena dejstva, temveč tudi to, da priznanje prof. Stuhlpfarrerju prihaja iz rok tistih, katerim je namenil zajeten del svojega strokovnega opusa ter prizadevanj za razumevanje med sobivajočima skupnostma na Koroškem. Tega se njegovi prijatelji in sodelavci iskreno veselimo.

Čestitam!

BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 2006

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

ROMANA BEŠTER

2.08 Doktorska disertacija

Integracijska politika - politika integracije imigrantov : teoretični model in študija primera Republike Slovenije : doktorska disertacija / Romana Bešter. - Ljubljana : [Romana Bešter], 2006. - 249 f.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

The aspect of culture in the social inclusion of ethnic minorities :

Evaluation of the impact of inclusion policies under the open method of coordination in the European union: assessing the cultural policies of six member states. Final report. Slovenia / Mitja Žagar ... [et al.]. - Flensburg : European center for minority issues - ECMI : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 172 str. - (ECMI Working paper ; 32)

Percepcije slovenske integracijske politike : uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev : zaključno poročilo / [vodja projekta Miran Komac] ; uredila Miran Komac in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 260 str.+ pril. ISBN 961-6159-26-7

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

The Slovenian integration policy : predavanje na mednarodni konferenci The European and national management of immigrants exclusion and integration - the fifth EUROFOR Marie-Curie conference in the framework of the series From immigration politics to migration management - changes in migration governance / Romana Bešter. - Bled, 9.-12. marec 2006

MARTINA BOFULIN

1.02 Pregledni znanstveni članek

Procesi razločevanja med kitajskimi migranti v Evropi: skupina iz Qingtiana / Martina Bofulin.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 218-242.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Qingtian online: the role of the internet in the process of migration / Martina Bofulin.

V: Programme / XVI. Biennial Conference of the European Association of Chinese Studies, Slovenia, August 31 - September 3, 2006. - Ljubljana : Department of Asian and African studies, Faculty of arts, 2006. - ISBN 961-237-161-X. - Str. 58.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Med "simpatičnimi Kitajčki" in "rumeno nevarnostjo": predsodki o Kitajcih v Sloveniji : predavanje na seminarju Etnična in rasna diskriminacija / Martina Bofulin. - Ljubljana : Urad varuha človekovih pravic, 18. okt. 2006

3.25 Druga izvedena dela

XVI. biennial conference of the European association of the Chinese studies (EACS) / [organizirali] Mitja Saje ... [et al.]. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za azijske in afriške študije, 31. avg. - 3.sep. 2006

SARA BREZIGAR

1.04 Strokovni članek

Zaposljivost je odgovornost posameznika / Sara Brezigar.

V: Finance. - ISSN 1318-1548. - Št. 10 (15. jan. 2006), str. 10.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Percepcije slovenske integracijske politike : uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev : zaključno poročilo / [vodja projekta Miran Komac] ; uredila Miran Komac in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 260 str.+ pril.
ISBN 961-6159-26-7

MARJETA GOSTINČAR CERAR

Prevajalec

Viharna noč / Nicholas Sparks ; [prevedla Marjeta Gostinčar Cerar]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2006. - 199 str. - (Zbirka Oddih) ISBN 86-11-17084-9

Nazaj h kanonu: nastajanje Nortonove antologije mladinske književnosti / Lynne Vallone ; prevod Marjeta Gostinčar Cerar in Vasja Cerar.
V: Otrok in knjiga. - ISSN 0351-5141. - Letn. 33, št. 65 (2006), str. 15-24.

Prevajalec povzetka

Gostinčar-Cerar, Marjeta (prevajalec povzetka 1991-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286): Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

DANIJEL GRAFENAUER

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

How the history of the world outside Europe is taught and researched in Slovenia / Matjaž Klemenčič, Danijel Grafenauer.

V: Europe and the world in European historiography / edited by Csaba Lévai.
- Pisa : Edizioni Plus, 2006. - (Thematic work group ; 6. Europe and the world ; 1).
- ISBN 88-8492-403-0. - Str. [13]-34.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Dr. Angela Piskernik, najpomembnejša koroška Slovenka 20. stoletja : radijski intervju, 10. maj 2006 / Janez Stergar, Danijel Grafenauer ; [pogovarjala se je] Renate Pfeiffer. – Celovec : ORF Celovec - nemški radijski program.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Dr. Julij Felaher LL.M. and Clubs of the Carinthian Slovenes in Slovenia in the 1st half of the 20th Century and contacts with politicians overseas and Slovene communities overseas : predavanje na srečanju Cllohres.net - Thematic work group 6 meeting / Danijel Grafenauer. - Gent : University of Gent, 3. februar 2006

3.25 Druga izvedena dela

Delo dr. Ángele Piskernik v narodnoobrambnih organizacijah, posebej v Klubu koroških Slovencev in njena vloga pri pospeševanju stikov med Koroško in osrednjo Slovenijo : predavanje in razprava v Tinjah, Dom prosvete, 10. maj 2006

BORIS JESIH

1.04 Strokovni članek

Narodnostne manjšine v Evropi / Boris Jesih.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Št. 18 (12. maj 2006), str. 18.; št. 20 (26. maj 2006), str. 12.; št. 21 (2. jun. 2006), str. 17.; št. 23 (16. jun. 2006), str. 6.; št. 24 (23. jun. 2006), str. 6. št. 27 (14. jul. 2006), str. 17., št. 29 (28. jul. 2006), str. 17., št. 32 (18. avg. 2006), str. 4.; št. 35 (8. sept. 2006), str. 16.

V drugi republiki je bil šele en koroški Slovenec v parlamentu : koroški Slovenci in volitve / Boris Jesih.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Št. 38 (29. sept. 2006), str. 2-3.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Raziskovanje etničnih odnosov (etničnosti) in manjšin v sosednjih državah in svetu / Boris Jesih.

V: 80 let Inštituta za narodnostna vprašanja / urednik Boris Jesih. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, ISSN 0354-0286 ; št. 50/51(2006)). - Str. 30-34.

1.22 Intervju

Enostavno: avstrijska Koroška je drugačna : deželni glavar Jörg Haider je že postal avstrijski fenomen, lahko pa se zgodi, da bo kmalu zaradi njega fenomen postala še Avstrija / Peter Filzmaier, Karl Ucakar, Boris Jesih ; [pogovarjal se je] Borut Mekina.

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 62, št. 168 (22. jul. 2006), str. 39.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Vladimir Klemenčič 80-letnik : jubilej / B.J.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Letn. 4, št. 29 (28. jul. 2006), str. 15.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Bad Radkersburg) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 103 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Gorica-Locchi) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 104 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Gorica-Trinko) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 103 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Gornja Radgona) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Lendava) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.].

- Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. – 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Monošter) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.].

- Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. – 103 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Monošter-učitelji) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 39 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Nova Gorica) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.].

- Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 103 str.

3.11 Radijski ali TV dogodek

O položaju na Koroškem : intervju za Slovenski spored ORF, Celovec, 22. jul. 2006 / Boris Jesih. - Celovec : ORF-Radio Kärnten-Slovenski spored.

Predstavitev revije Razprave in gradivo 47 : pogovor v radijski oddaji / Boris Jesih ; [oddajo je vodil] Andrej Mohar. - Celovec : ORF-Radio Kärnten-Slovenski spored, 31. marec 2006

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natasa

The role of minorities in the intercultural communication in the Alps-Adriatic area - presentation of some research data : vabljen predavanje na XVII. evropskem kongresu narodnih skupnosti, Celovec, 28.-29. nov. 2006 / Boris Jesih, Katalin Munda Hirnök, Sonja Novak Lukanovič.

3.25 Druga izvedena dela

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih: primer Gorica (Italija) in Nova Gorica (Slovenija) : predstavitev rezultatov mednarodne raziskave, avditorij Šolskega centra, Gorica, 19. maja 2006 / [raziskavo so predstavili] Sonja Novak Lukanovič ... [et al.].

Urednik

Jesih, Boris (glavni in odgovorni urednik 1992-)

Koroški vestnik (ISSN 1318-1866). - Ljubljana

Jesih, Boris (odgovorni urednik in član uredniškega odbora 1992-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Diskutant

II. posvet raziskovalnih inštitutov in inštitucij, ki raziskujejo etnična

vprašanja : sodelovanje na posvetu, Mladinski dom SŠD, Celovec, 12. dec. 2006 / Avguštin Malle ... [et al.]. - Celovec : Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec : Slovenski znanstveni inštitut, Celovec : Slovenski znanstveni inštitut, Dunaj.

MARIJA JURIĆ PAHOR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Transgeneracijska transmisija "taboriščne izkušnje" in molk : (s posebnim ozirom na primer Slovencev na Koroškem in v Furlaniji Julijski krajini) / Marija Jurić Pahor.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 100-123.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Memorija in spomin v času globalizacije / Marija Jurić Pahor.

V: 80 let Inštituta za narodnostna vprašanja / urednik Boris Jesih. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, ISSN 0354-0286 ; št. 50/51 (2006), str. 160-183.

1.17 Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Dediščina od tam = L'eredità 'di quel luogo' / Marija Jurić Pahor.

V: Spopad s pomladjo / Boris Pahor. - Trst : Slovensko stalno gledališče = Teatro stabile sloveno, 2006. - [December] [2006/2007], str. 10-12, 34-36.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

“Com, ergo sum” / Marija Jurić Pahor.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 62, št. 239 (15. okt. 2006), str. 27.

Lisa Rettl: Partizanski spomeniki in protifašistična kultura spominjanja na Koroškem / Marija Jurić Pahor.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 332-337.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

O principih ‘ne’-ja / Marija Jurić Pahor.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 62, št. 241 (18. okt. 2006), str. 2.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Kakšna žlahta smo si mi Slovenci : radijska oddaja Skupni slovenski obzor-
nik / [sodelovali so] Milan Dekleva ... [et al.] ; [pogovor je vodil] Horst Ogris.
- Celovec : ÖRF - slovenski spored, 15. okt. 2006

Predstavitev Inštituta za narodnostna vprašanja : radijska oddaja
Obzornik - narodnostni trenutek Slovencev v Italiji / Mitja Žagar ... [et al.] ;
[oddajo je pripravila] Ines Škabar. - Trst : RAI - Radio Trst A, 19. marec 2006

3.25 Druga izvedena dela

Dediščina od tam : vabljeni predavanja na srečanju režiserja in gledaliških
igralcev ob priliki slovenske praiizvedbe romana Borisa Pahorja Spopad s
pomladjo. Trst, Slovensko stalno gledališče, 6. nov. 2006 / Marija Jurić Pahor. -
Trst : Slovensko stalno gledališče.

ŠPELA KALČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

“Ampak to pa lahko pohvalimo, da je o miru in ljubezni spregovoril mohamedan”: mobilizacija obmejnega orientalizma proti gradnji džamije v Ljubljani / Špela Kalčič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 192-216.

1.04 Strokovni članek

Šeriatska poroka [Elektronski vir] / Andrej Morovič, Špela Kalčič.
V: Index prohibitorum [Elektronski vir]. - ISSN 1854-7915. - (Nov. 2006).

2.08 Doktorska disertacija

Oblačilne prakse in procesi redefinicije identitete v slovenskih muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije : doktorska disertacija / Špela Kalčič. - Ljubljana : [Š. Kalčič], 2006. - 290 f.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Constructing Muslim otherness in Slovenia : invited lecture on the Mediterranean summer school of theoretical and applied humanities Meta Humanities: Re-thinking Europe: Slavism As an aspect of European Identity / Špela Kalčič. - Koper : Univerza na Primorskem, 29. junij 2006

Through clouthing practices lens: Bosniak positionings to Islam in Slovenia : invited lecture on the Mediterranean summer school of theoretical and applied humanities Meta Humanities: Re-thinking Europe: Slavism As an aspect of European Identity / Špela Kalčič. - Koper : Univerza na Primorskem, 29. junij 2006

MATJAŽ KLEMENČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

A survey of research on Slovene immigration to the USA / Matjaž Klemenčič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 80-98.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Raziskave na področju slovenskega narodnega vprašanja v Sloveniji po letu 1990 / Matjaž Klemenčič.

V: 80 let Inštituta za narodnostna vprašanja / urednik Boris Jesih. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, ISSN 0354-0286 ; št. 50/51(2006)). - Str. 36-58.

Ustanovitev slovenske države - davna želja vseh Slovencev!? / Matjaž Klemenčič.

V: Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino / [uredila Mitja Ferenc, Branka Petkovšek. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006. - (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 32). - ISBN 961-91431-6-7. - Str. 83-91.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

The effects of the dissolution of Yugoslavia on minority rights : the Italian minority in post-Yugoslav Slovenia and Croatia / Matjaž Klemenčič.

V: Citizenship in historical perspective / edited by Steven G. Ellis, Gudmundur Hálfdanarson and Ann Katherine Isaacs. - Pisa : Edizioni Plus, University Press, cop. 2006. - (Transversal theme. 1). - ISBN 88-8492-406-5. - Str. [333]-347.

The effects of the dissolution of Yugoslavia on the minority rights of Hungarian and Italian minorities in the Post-Yugoslav states / Matjaž Klemenčič and Jernej Zupančič.

V: Conflict in South-Eastern Europe at the end of the twentieth century / edited by Thomas Emmert, Charles Ingrao. - London ; New York : Routledge, 2006. - (Nations and nationalism of Eastern Europe and the former USSR). - ISBN 0-415-39925-4. - Str. 127-170.

Conclusion : Slovenia between liberalism and clericalism / Matjaž Klemenčič.

V: Democratic transition in Slovenia / edited by Sabrina P. Ramet and Danica Fink-Hafner. - College Station : Texas A&M University Press, cop. 2006. - (Eugenia and Hugh M. Stewart '26 series on Eastern Europe). - ISBN 1-58544-525-8. - Str. 259-279.

How the history of the world outside Europe is taught and researched in Slovenia / Matjaž Klemenčič, Danijel Grafenauer.

V: Europe and the world in European historiography / edited by Csaba Lévai. - Pisa : Edizioni Plus, 2006. - (Thematic work group ; 6. Europe and the world ; 1). - ISBN 88-8492-403-0. - Str. [13]-34.

Response of the international community to the Yugoslav crisis, 1989-1995 : selected themes / Matjaž Klemenčič.

V: The western Balkans / edited by Milan Bufon ... [et al.] = zbrali in uredili Milan Bufon ... [et al.]. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko : Fakulteta za humanistične študije, 2006. - (Knjižnica Annales Majora). - ISBN 961-6033-79-4. - Str. 191-212.

1.25 Drugi članki ali sestavki

37. letna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij : Salt Lake City, 3.-6. novembra 2005 / Matjaž Klemenčič.

V: Zgodovinski časopis. - ISSN 0350-5774. - Letn. 60, št. 1/2 (2006), str. 228-230.

2.01 Znanstvena monografija

Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni : (izbrana poglavja) / Matjaž Klemenčič, Vladimir Klemenčič. – Celovec ; Ljubljana ; Dunaj : Mohorjeva založba, 2006. - 368 str., [16] str. pril. ISBN 978-3-7086-0278-3 (ISBN-13) ISBN 3-7086-0278-1 (ISBN-10)

3.14 Predavanje na tuji univerzi

The international community's response to the Yugoslav crisis: 1989-1996 : vabljeno predavanje na Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 11. januar 2006 / Matjaž Klemenčič. - Washington : Woodrow Wilson International Center for Scholars, 11. jan. 2006

The point of view of a new country joining the European Union : predavatelj na poletnem seminarju The construction of Europe na Université François-Rabelais, Tours / Matjaž Klemenčič. - Tours : Université François-Rabelais, 28. in 29. junij 2006

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

The international community and the FRY/Belligerents, 1991-95 : referat na 120th annual meeting American Historical Association, sekcija: The scholars' initiative team reports, part 3: Confronting the Yugoslav controversies, Philadelphia, 5.-8. januar 2006 / Matjaž Klemenčič. - Philadelphia : American Historical Association, 5.-8. jan.

Slovene images of the USA from the 1830s till 1930s : predavanje na Cllohres.net TWG6 meeting - Deusto, 29.-30. sep. 2006 / Matjaž Klemenčič. - Deusto : Cllohres.net, 2006

Slovenian accession to the EU and Slovenian communities outside Slovenia : predavanje na international seminar European diaspora - exploring opportunities for its involvement in economic development of countries in South-East Europe and their accession to European Union. Session 4 - The involvement of returnees and diasporas in economic transformation and accession to EU, 3-4 April 2006, Graz / Matjaž Klemenčič. - Graz : FH Joanneum ... [etc.].

Slovenian accession to the EU and Slovenian communities outside Slovenia : predavanje na mednarodni konferenci European diasporas and their involvement in future enlargements of the European Union. Session 5 - The involvement of returnees and diasporas in economic and social transformation of home countries, Canberra, 17.-18. julij 2006 / Matjaž Klemenčič. - Canberra : National Europe Centre, The Australian National University.

Slovenia as a land of emigration and immigration : predavanje na mednarodni poletni šoli META humanistika, Portorož, 11. jul. 2006 / Matjaž Klemenčič. - Portorož : Mednarodna poletna šola META humanistika,

Urednik

Klemenčič, Matjaž (član uredniškega odbora 2001-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286): Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

Mentor pri diplomskih delih

Anglija med leti 1885-1890 v luči časnika Slovenec in Slovenski narod : diplomska seminarska naloga / Karmen Hotko. - Krog : [K. Hotko], 2006. - 93 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Slovenski železničar Jože Zavertnik kot sodelavec dunajskega glasila "Der Eisenbahner" 1895-1897 : diplomsko delo / Boštjan Korošec. - Maribor : [B. Korošec], 2006. - 108 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Diskutant

Balkans scholars' initiative : konferenca Balkans scholars' initiative na U.S. Department of State's intelligence and research bureau / [diskutant] Matjaž Klemenčič. - Washington : U.S. Department of State's intelligence and research bureau, 5. jan. 2006

VERA KLOPČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Zgodovinski viri o Romih v Sloveniji / Vera Klopčič. .

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 38-53.

Izobraževanje Romov v Sloveniji / Vera Klopčič. - Ilustr.; grafikoni.

V: Šolska kronika. - ISSN 1318-6728. - Letn. 15(39), št. 2 (2006), str. 335-351.

1.04 Strokovni članek

Prikaz ureditve Romske problematike v drugih pravnih sistemih / Vera Klopčič.

V: Romano glauso. - ISSN C505-5806. - Letn. 3, št. 3 (2006), str. 22-23.

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljeni predavanja)

Izobraževanje Romov v posameznih evropskih državah / Vera Klopčič.

V: Romski zbornik VIII z mednarodnega romskega tabora, Murska Sobota 2006 / [uredil Jožek Horvat - Muc]. - Murska Sobota : Romani union, 2006. - ISBN 961-91749-2-5. - Str. 33-40.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Evropski pravni standardi manjšinskega varstva, uresničevanje in dileme razvoja / Vera Klopčič.

V: 80 let Inštituta za narodnostna vprašanja / urednik Boris Jesih. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, ISSN 0354-0286 ; št. 50/51(2006)). - Str.312-327.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Country study Slovenia / [Vera Klopčič ... et al.].

V: Anti-discrimination for the judiciary / edited by Vinodh Jaichand, Anke Sembacher and Klaus Starl. - Wien : NWV, Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2006. - (Recht). - ISBN 978-3-7083-0338-3. - Str. 156-212.

Pravno varstvo narodnih manjšin in mednarodne obveznosti Republike Slovenije / Vera Klopčič.

V: Osimska meja / zbrali in uredili Jože Pirjevec, Borut Klabjan in Gorazd Bajc. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2006. - (Knjižnica Annales Majora). - ISBN 961-6033-77-8. - Str. 159-172, 336-337.

Mednarodne raziskave, poročila in študije o položaju Romov / Vera Klopčič.

V: Poklicno informiranje in svetovanje za Rome - PISR / [urednici Nada Žagar, Vera Klopčič. - Črnomelj : Zavod za izobraževanje in kulturo = Institute for Education and Culture, 2006. - ISBN 961-238-703-6. - Str. 76-86.

Raziskava izobraževalnih in poklicnih interesov Romov / Nada Babič ... [et al.].

V: Poklicno informiranje in svetovanje za Rome - PISR / [urednici Nada Žagar, Vera Klopčič. - Črnomelj : Zavod za izobraževanje in kulturo = Institute for Education and Culture, 2006. - ISBN 961-238-703-6. - Str. 197-242.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Poročilo o mednarodni konferenci "Evropa, Slovenija in Romi",

Ljubljana, 15.2.2002 / Vera Klopčič in Nada Vilhar.

V: Amaro drom / Jožek Horvat - Muc. - Murska Sobota : Romani union, 2006. - ISBN 961-91749-0-9. - Str. 122-123.

Panonski prostor in ljudje med dvema tromejama / Vera Klopčič.

V: Romano them. - ISSN 1318-9158. - Letn. 12, št. 28 (december 2006), str. 18.

Mednarodnopravne razsežnosti pravnega varstva manjšin v Sloveniji

/ Vera Klopčič ; [predgovor Vera Kržišnik Bukič; iz recenzije Ljubo Bavcon in Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 253 str. Priloga I: Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin (MKUNM) ISBN 978-961-6159-28-9

3.11 Radijski ali TV dogodek

Zakaj je družina Strojman obtičala : intervju v oddaji Studio city, 20.nov 2006 / Klopčič, Vera, Zoran Grm ; [pogovor je vodil] Marcel Štefančič. - Ljubljana : TV Slovenija, II. program, 20. nov. 2006

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Izbrani primeri iz sodne prakse, ki se nanašajo na pripadnike romske skupnosti : predavanje na seminarju Romi proti diskriminaciji / Vera Klopčič. - Ljubljana : Urad varuha človekovih pravic, 20. okt. 2006

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Protidiskriminatorna evropska zakonodaja za vprašanje etničnih manjšin : vabljen predavanje na mednarodni konferenci Equality in action, Univerza v Ljubljani, 17.-23. mar. 2006 / Vera Klopčič. - Ljubljana : Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, 17.-23. mar.2006

3.25 Druga izvedena dela

Panonski prostor in ljudje med dvema tromejama : posvet, Murska Sobota, 25. nov. 2006 / [organizirali] Vera Klopčič in Nada Vilhar ; [moderatorja] Vera Klopčič in Janez Stergar. - Murska Sobota : Pokrajinska in študijska knjižnica, 25. nov. 2006

Urednik

Poklicno informiranje in svetovanje za Rome - PISR : zbornik projekta / [urednici Nada Žagar, Vera Klopčič ; prevodi iz slovenščine v angleščino Marta Strmec]. - Črnomelj : Zavod za izobraževanje in kulturo = Institute for Education and Culture, 2006. - 360 str. ISBN 961-238-703-6

Klopčič, Vera (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286): Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

Diskutant

Povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima - učesće Nacionalnih saveta u mehanizmu monitoringa : sodelovanje na delavnici Regionalnega centra za manjine (RCM), Beograd, 14. jul. 2006 / Vera Klopčič, Aleksandra Vujić. - Beograd : Regionalni centar za manjine (RCM), 14. jul. 2006

MIRAN KOMAC

1.04 Strokovni članek

Dnevi spomina : Slovenija : Italija / avtorji Spomenice o zgodovinskem ozadju italijansko-slovenskih odnosov, ki jo objavljamo v strnjeni obliki so: Anton Bebler, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Milica Kacin-Wohinz, Boris Mlakar, Dušan Nečak, Jože Pirejvec, Božo Repe, Nevenka Troha, Sandi Volk ; [povzetek je pripravil] Marjan Sedmak ; [pripombe na osnutek spomenice so posredovali]: Borut Bohte, Marko Kosin, Miran Komac.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 48, št. 34 (11. feb. 2006), str. 17 = Sobotna priloga. - ISSN 1580-3007.

Se bo napetost stopnjevala? : Spomenica o zgodovinskem ozadju italijansko-slovenskih odnosov (izvleček) / soavtorji spomenice (v abecednem zaporedju): Anton Bebler, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Milica Kacin Wohinz, Boris Mlakar, Dušan Nečak, Jože Pirjevec, Božo Repe, Nevenka Troha, Sandi Volk ; pripombe na osnutek spomenice so poslali: Borut Bohte, Marko Kosin, Miran Komac ; povzetek je pripravil Marjan Sedmak. - Fotografija.

V: Dnevnik. - ISSN 1318-0320. - Letn. 56, št. 40 (11. feb. 2006), str. 36-37.

Spomenica o zgodovinskem ozadju italijansko slovenskih odnosov / soavtorji spomenice (v abecednem zaporedju): Anton Bebler, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Milica Kacin Wohinz, Boris Mlakar, Dušan Nečak, Jože Pirejvec, Božo Repe, Nevenka Troha, Sandi Volk ; pripombe na osnutek spomenice so poslali: Borut Bohte, Marko Kosin, Miran Komac ; povzetek je pripravil Marjan

Sedmak.

V: Primorske novice. - ISSN 0350-4468. - Letn. 60, št. 35-46 (13. feb. 2006 - 25. feb. 2006), str. 3.

Zgodovinsko ozadje italijansko-slovenskih odnosov : spomenica / soavtorji spomenice (v abecednem zaporedju): Anton Bebler, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Milica Kacin Wohinz, Boris Mlakar, Dušan Nečak, Jože Pirjevec, Božo Repe, Nevenka Troha, Sandi Volk ; pripombe na osnutek spomenice so posredovali: Borut Bohte, Marko Kosin, Miran Komac ; povzetek je pripravil Marjan Sedmak.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 62, št. 36 (12. feb. 2006), str. 20-21.

1.22 Intervju

“Vlada Romom ne zaupa” : z izrednim profesorjem za varstvo manjšin na ljubljanski Fakulteti za družbene vede dr. Miranom Komacem o predlogu zakona o romski skupnosti, ki čaka na parlamentarno obravnavo / Miran Komac ; [pogovarjala se je] Urška Mlinarič.

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - št. 301, Letn. 62 (2006), str. 4.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

The aspect of culture in the social inclusion of ethnic minorities :

Evaluation of the impact of inclusion policies under the open method of coordination in the European union: assessing the cultural policies of six member states. Final report. Slovenia / Mitja Žagar ... [et al.]. - Flensburg : European center for minority issues - ECMI : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 172 str. - (ECMI Working paper ; 32)

Percepcije slovenske integracijske politike : uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev : zaključno poročilo / [vodja projekta Miran Komac] ; uredila Miran Komac in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 260 str.+ pril. ISBN 961-6159-26-7

3.11 Radijski ali TV dogodek

Rom, moj sosed : televizijska oddaja Omizje / [v oddaji so sodelovali] Miran Komac ... [et al.] ; [oddajo je pripravila in vodila] Manica J. Ambrožič. - Ljubljana : TV Slovenija, I. program, 8. nov. 2006

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Imigracija in integracijska politika Slovenije : vabljeni predavanje na seminarju Etnična in rasna diskriminacija, Ljubljana, 18. okt. 2006 / Miran Komac.

- Ljubljana : Urad varuha človekovih pravic.

O osnutku zakona o romski skupnosti : predavanje na seminarju Romi proti diskriminaciji, Ljubljana, 20. okt. 2006 / Miran Komac. - Ljubljana : Urad varuha človekovih pravic, 20. okt. 2006

3.25 Druga izvedena dela

Integracija v multikulturni družbi : predavanje na okrogli mizi Draga mladih, Tinje, 16. jul. 2006 / Miran Komac.

Urednik

Percepcije slovenske integracijske politike : uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev : zaključno poročilo / [vodja projekta Miran Komac] ; uredila Miran Komac in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 260 str.+ pril. ISBN 961-6159-26-7

Komac, Miran (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Komac, Miran (član uredniškega odbora 2005-)

Alternativa(ISSN 0353-7110). - Ljubljana : SHKSH Migjeni

Mentor pri diplomskih delih

Avtonomija kot možni način odpravljanja etičnih napetosti : primer avtonomije Kosova in Metohije : diplomsko delo / Stanislav Salačanin. - Ljubljana : [S. Salačanin], 2006. - 151 f.

Položaj etničnih "manjšin" znotraj kolonialno postavljenih meja : primer ljudstvo Nuba : diplomsko delo / Urša Hribar. - Ljubljana : [U. Hribar], 2006. - 80 f.

Varstvo romske manjšine v evropskih institucijah in v Republiki Sloveniji : diplomsko delo / Sabina Sirk. - Ljubljana : [S. Sirk], 2006. - 81 f.

Komentor pri diplomskih delih

Kulturno-civilizacijski vidiki vstopanja Turčije v Evropsko unijo : diplomsko delo / Barbara Beričič. - Ljubljana : [B. Beričič], 2006. - 106 f.

ATTILA KOVÁCS

1.01 Izvirni znanstveni članek

Številčni razvoj prekmurskih Madžarov v 20. stoletju / Attila Kovács.
V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 6-36.

1.02 Pregledni znanstveni članek

Szlovénia és 1956 - magyar menekültek a térségben / Kovács Attila.
V: Muratáj. - ISSN 0353-5584. - Št. 1/2 (2006), str. 22-29.

1.04 Strokovni članek

V Slovenijo v zavetje : v Budimpešti je 23. oktobra 1956 vzniknila vstaja, ko je bila zatrta, so se številni begunci zatekli čez mejo v Avstrijo in Slovenijo / Attila Kovács. - Fotografije.

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 62, št. 247 (24. okt. 2006), str. 8.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

Délszláv kolonizáció Alsólendva környékén a két világháború között / Kovács Attila.

V: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében / szerkesztette Bárdi Nándor - Simon Attila. - Somorja=Šamorín : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006. - (Disputationes samarienses ; 7). - ISBN 80-89249-00-0. - Str. 241-260.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Nekateri vidiki madžarske begunske problematike leta 1956, s posebnim ozirom na Sloveniji / Attila Kovács. - Tabele.

V: Pomurska akademija Pomurju / 4. Znanstvena konferenca PAZU, Hotel Diana, Murska Sobota, 1. in 2. december 2006. - [Murska Sobota] : Pomurska akademsko znanstvena unija, 2006. - ISBN 961-91503-2-5. - Str. 13-15.

1.22 Intervju

Potica je za vsa lačna usta premajhna : kako se je v letu dni uveljavila izpostava Inštituta za narodnostna vrašanja v Lendavi / Attila Kovacs ; Branko Žunec. V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 62, št. 265 (16. nov. 2001), str. 42.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Megnyílt az Etnikai Kutatóintézet lendvai irodája / Kovács Attila. V: Naptár ... - ISSN 1318-0290. - (2006), str. 109-112.

3.15 Prispevek na konferenci brez natasa

Linguistic minorities in Slovenia : referat na konferenci Dimensiones of linguistic otherness prospects of maintenance and revitalization of minority languages, Budimpešta, 25.-27. oktobra 2006 / Elizabeta Bernjak, Attila Kovács. - Budimpešta : Research institute for linguistics, 25.-27. oktober 2006

Madžarsko begunsko vprašanje leta 1956 in 1957, s posebnim ozirom na begunce v Jugoslaviji in Sloveniji : predavanje na Zgodovinskem simpoziju ob 50. letnici Madžarske revolucije leta 1956 / Attila Kovács. - Ljubljana : Veleposlaništvo Republike Madžarske : Univerza v Ljubljani, 19. sep. 2006

3.25 Druga izvedena dela

Hetés - pokrajina na slovensko madžarski etnični meji : vabljen predavanje v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota, 15. maj 2006 / Attila Kovács. - Murska Sobota : Pokrajinski muzej Murska Sobota, 15. maj 2006

Diskutant

Panonski prostor in ljudje med dvema tromejama : sodelovanje na okrogli mizi Razprava o problematiki manjšin na panonskem prostoru, Murska Sobota, 25. november 2006 / [diskutanti] Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Murska Sobota : Pokrajinska in študijska knjižnica, 25. nov. 2006

JANA KRANJEC MENAŠE

Prevajalec

Galerija Prešernovih nagrajencev za likovno umetnost / [Lojze Logar ; besedilo Lev Menaše ; prevod Jana Kranjec Menaše. - Kranj : Mestna občina, 2006. - 4 str., [5] f. reprodukcij

Galerija Prešernovih nagrajencev za likovno umetnost / [Floris Oblak ; besedilo Lev Menaše ; prevod Jana Kranjec Menaše]. - Kranj : Mestna občina, 2006. - 4 str., [5] f. reprodukcij

Tone Demšar / [Tone Demšar ; besedilo Lev Menaše ; prevod Jana Kranjec-Menaše] : Galerija Prešernovih nagrajencev, Kranj, [1.12.2006 - 17.12.2006]. - Kranj : Mestna občina, 2006. - 4 str., [6] f. reprodukcij

Prevajalec povzetka

Kranjec-Menaše, Jana (prevajalec povzetka 1991-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

SAMO KRISTEN

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Das Identitätsmanagement der deutschen Kulturvereine in Slowenien, Slawonien und in der Vojvodina [Elektronski vir] : Daten zum transnationalen Vergleich auf Grund einer im Sommer und Herbst 2005 durchgeführten Studie / Samo Kristen. - Način dostopa (URL): http://www.inst.at/trans/16Nr/14_4/kristen16.htm. - Bibliografija; 6 opomb.

V: Innovationen und Reproduktionen in Kulturen und Gesellschaften [Elektronski vir] / ed. Herbert Arlt. - Wien : INST, 2006. - (Trans ; Bd. 16, ISSN 1560-182X). - N. 16 (Avgust2006).

2.01 Znanstvena monografija

Meje in misije : dileme slovensko-hrvaške razmejnitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metežu II. svetovne vojne / Samo Kristen. - Ljubljana : Društvo 2000 : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 410 str. ISBN 961-6533-19-3

3.11 Radijski ali TV dogodek

Meje in misije: dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metožu II. svetovne vojne : pogovor o monografiji na Radiu Trst A, Trst, 16. okt. 2006 / Samo Kristen.

Avtor dodatnega besedila

Meje in misije : dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metožu II. svetovne vojne / Samo Kristen. - Ljubljana : Društvo 2000 : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 410 str. ISBN 961-6533-19-3

Diskutant

Meje in misije : dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metožu II. svetovne vojne : okrogla miza ob izidu monografije / Stane Granda, Peter Kovačič-Peršin, Janez Stergar, Samo Kristen. - Trst : Društvo slovenskih izobražencev, 16. okt. 2006

Meje in misije : dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metožu II. svetovne vojne : pogovor o knjigi / Samo Kristen, Janez Stergar, Peter Kovačič Peršin, Stane Granda. - Koper : Znanstveno raziskovalno središče Koper, 9. nov. 2006

Meje in misije : dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metožu II. svetovne vojne : predstavitev knjige, Unionska dvorana, Ljubljana / Janko Prunk, Stane Granda, Janez Stergar, Samo Kristen. - Ljubljana : Uredništvo revije 2000, 16. okt. 2006

VERA KRŽIŠNIK-BUKIĆ

1.02 Pregledni znanstveni članek

Znameniti Slovenci na Hrvaškem skozi zgodovino / Vera Kržišnik Bukić. V: Migracijske i etničke teme. - ISSN 1333-2546. - Letn. 22, št. 4 (2006), str. 421-445.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes / Vera Kržišnik-Bukić.

V: Slovenci na Hrvaškem / [urednici zbornika Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik. - Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 2006. - (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, ISSN 0353-6432 ; 39). - ISBN 961-91031-6-5. - Str. 15-87.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Ali je narodnomanjšinsko dostojanstvo univerzalna vrednota v Republiki Sloveniji? / Vera Kržišnik Bukić.

V: Mednarodnopravne razsežnosti pravnega varstva manjšin v Sloveniji / Vera Klopčič. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - ISBN 978-961-6159-28-9. - Str. 9-23.

1.22 Intervju

O perspektivah slovenske manjšine na Hrvaškem : pogovor / Vera Kržišnik Bukić ; [pogovarjala se je] (M.M.).

V: Kažipot. - ISSN 1845-5034. - Letn. 2, št. 18 (2006), str. 5-9.

Bratje južno od Kolpe: pozabljeni in prezrti : žal tudi slovenske "južnjake" spremlja balkanska stigma / Vera Kržišnik Bukić ; [pogovarjala se je] Saša Banjanac Lubej.

V: Ljubljanski žurnal. - ISSN 1581-8055. - Letn. 3, št. 8 (10. mar. 2006), str. 1/4-5.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Odprti problemi etnične diskriminacije v RS : intervju na Radiu Študent v oddaji "Kultivator", Ljubljana, 20. okt. 2006 / Vera Kržišnik Bukić ; [pogovarjal se je] Mady Feku.

3.25 Druga izvedena dela

Okrogla miza o slovensko-hrvaških odnosih : prispevek na okrogli mizi Škofijska strela, Škofijska klasična gimnazija, Ljubljana, 4. okt. 2006 / Vera Kržišnik Bukić.

Položaj Hrvatov v Sloveniji : predavanje, Novo mesto, 20. jun. 2006 / Vera

Kržišnik Bukič. - Novo mesto : Hrvatska kulturna udruga.

Povjesni i suvremeni vidici položaja i statusa Hrvata u Sloveniji : predavanje na tribuni "Hrvati u Sloveniji - jučer, danas, sutra" v okviru Tjedna Hrvata iz Slovenije, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 25.-29. sep. 2006 / Vera Kržišnik Bukič.

Stanje, potrebe in perspektive raziskovanja slovenstva na Hrvaškem : sestanek na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani / [pobuda, organizacija in moderatorstvo] Vera Kržišnik Bukič. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 3. februar 2006

Urednik

Kržišnik-Bukič, Vera (član uredniškega odbora 2000-)

Prilozi (ISSN 0350-1159). - Sarajevo : Institut za istoriju

Diskutant

Koordinacija zvez in kulturnih društev narodov razpadle SFRJ : prispevek na seminarju Etnična in rasna diskriminacija, Ljubljana, 18. okt. 2006 / [diskutantka] Vera Kržišnik Bukič. - Ljubljana : Urad varuha človekovih pravic, 18. okt. 2006 Vloga raziskav in raziskovalcev pri upodabljanju narodnostnih manjšin v politični in javni sferi : razprava na omizju Mediji za državljane, Ljubljana, Cankarjev dom, 12. okt. 2006 / [diskutanti] Vera Kržišnik Bukič ... [et al.], - Ljubljana : Mirovni inštitut, 12. okt. 2006

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

1.24 Bibliografija, kazalo ipd.

Bibliografija sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja za leto 2005

/ Sonja Kurinčič Mikuž.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 338-391.

MOJCA MEDVEŠEK

1.01 Izvirni znanstveni članek

Vloga vzgojno-izobraževalnega sistema v procesu družbenega vključevanja/izključevanja potomcev priseljencev v Sloveniji / Mojca Medvešek.
V: Sodobna pedagogika. - ISSN 0038-0474. - Letn. 57, posebna izd. (apr. 2006), str. 124-147.

Stiki/odnosi med pripadniki "novih" etničnih manjšin v Sloveniji / Mojca Medvešek.

V: Teorija in praksa. - ISSN 0040-3598. - Let. 53, št. 1/2 (2006), str. 62-86.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

The aspect of culture in the social inclusion of ethnic minorities :

Evaluation of the impact of inclusion policies under the open method of co-ordination in the European union: assessing the cultural policies of six member states. Final report. Slovenia / Mitja Žagar ... [et al.]. - Flensburg : European center for minority issues - ECMI : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 172 str. - (ECMI Working paper ; 32)

Percepcije slovenske integracijske politike : uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev : zaključno poročilo / [vodja projekta Miran Komac] ; uredila Miran Komac in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 260 str.+ pril. ISBN 961-6159-26-7

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Ocena izvajanja nacionalnega akcijskega načrta za socialno vključenost

: predavanje na seminarju Romi proti diskriminaciji, Ljubljana, 20. okt. 2006 / Mojca Medvešek. - Ljubljana : Urad varuha človekovih pravic, 20. okt. 2006

Urednik

Percepcije slovenske integracijske politike : uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev : zaključno poročilo / [vodja projekta Miran Komac] ; uredila Miran Komac in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 260 str.+ pril. ISBN 961-6159-26-7
Medvešek, Mojca (član uredniškega odbora 1994-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

KATALIN MUNDA-HIRNÖK

1.03 Kratki znanstveni prispevek

Položaj porabskih Slovenk v mestnih okoljih na primeru Szombathelyja / Katalin Munda Hirnök.

V: Dve domovini. - ISSN 0353-6777. - Št. 23 (2006), str. 213-221.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Raziskovanje etničnosti in manjšin na Madžarskem - na primeru institucionalizacije / Katalin Munda Hirnök.

V: 80 let Inštituta za narodnostna vprašanja / urednik Boris Jesih. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, ISSN 0354-0286 ; št. 50/51(2006)). - Str. 78-86.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Predgovor = Predgovor / Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik.

V: Slovenci na Hrvaškem / [urednici zbornika Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik. - Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 2006. - (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, ISSN 0353-6432 ; 39). - ISBN 961-91031-6-5. - Str. 9; 11-12.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Položaj porabskih Slovenk v mestnih okoljih na primeru Szombathelyja [Elektronski vir] / Katalin Munda Hirnök.

V: Dve domovini [Elektronski vir]. - ISSN 1581-1212. - Št. 23 (2006).

Sprehod po razstavnih hiši / Katalin Munda Hirnök.

V: Slovenski koledar ... - ISSN 0237-1480. - (2006), str. 50.

The standing of Slovenian women in Porabje in town environments (the case of Szombathely) [Elektronski vir] / Katalin Munda Hirnök.

V: Two homelands [Elektronski vir]. - ISSN 1581-1220. - Vol. 23 (2006).

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Bad Radkersburg) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et

al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 103 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Gorica-Locchi) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 104 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Gorica-Trinko) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 103 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Gornja Radgona) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Lendava) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Monošter) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 103 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Monošter-učitelji) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 39 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Nova Gorica) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 103 str.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Izjava o pravnem položaju porabskih Slovencev : oddaja Odmevi / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana : TV Slovenija, prvi program, 27. sep. 2006

Vsebinska predstavitev zbornika Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev : oddaja Sotočje / Katalin Munda Hirnök ; [pogovor je vodil] Ernest Ružič. - Ljubljana : Radio Slovenija, 1. program, 15. maj 2006

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

O usodi in perspektivah slovenstva v Porabju v luči novih evropskih povezav : predavanje na okrogli mizi Vileniške stopinje - Porabske sledi, Slovenski jezik in slovenska kultura v Porabju, Slovenska matica, Ljubljana, 27. sep. 2006 / Katalin Munda Hirnök.

3.16 Vabljeno predavanje na konferenci brez natisa

The role of minorities in the intercultural communication in the Alps-Adriatic area - presentation of some research data : vabljeno predavanje na XVII. evropskem kongresu narodnih skupnosti, Celovec, 28.-29. nov. 2006 / Boris Jesih, Katalin Munda Hirnök, Sonja Novak Lukanovič.

3.25 Druga izvedena dela

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih: primer Gorica (Italija) in Nova Gorica (Slovenija) : predstavitev rezultatov mednarodne raziskave, avditorij Šolskega centra, Gorica, 19. maja 2006 / [raziskavo so predstavili] Sonja Novak Lukanovič ... [et al.].

Urednik

Slovenci na Hrvaškem : dediščina in sedanost : [zbornik referatov s posveta "Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem"] / [urednici zbornika Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik ; prevod povzetkov Marjana Mirković]. - Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 2006. - 276 str. - (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva ; 39) ISBN 961-91031-6-5 ISBN 978-961-91031-6-6

Munda Hirnök, Katalin (član uredniškega odbora 2000-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Komentor pri diplomskih delih

A magyarországi szlovén kisebbség helyzete a szlovén-magyar kapcsolatok tükrében : szakdolgozat / készítette Hirnök Réka ; konzulens Majtényi Balázs; külső konzulens Munda Hirnök Katalin. - Budapest : [Hirnök Réka], 2006. - 71 f.

Diskutant

Panonski prostor in ljudje med dvema tromejama : sodelovanje na okrogli mizi Razprava o problematiki manjšin na panonskem prostoru, Murska Sobota, 25. november 2006 / [diskutanti] Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Murska Sobota : Pokrajinska in študijska knjižnica.

SONJA NOVAK-LUKANOVIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek**Percepcija učenja jezika večine in manjšine na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji** / Sonja Novak Lukanovič.

V: Sodobna pedagogika. - ISSN 0038-0474. - Letn. 57, št. 1 (2006), str. 36-55.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeni predavatelj)**The position of minority languages in Slovenia** : legal aspects and everyday practice = Postavenie menštinových jazykov v Slovinsku : právne aspekty a ka dodenná prax / Sonja Novak-Lukanovič. - Tabele; grafikoni.

V: Lesser-used languages in the new member states of the EU / editor: Myrtil Nagy. - Šamorín : Slovakian Bureau for lesser-used languages ; Dublin : European bureau for lesser-used languages, 2006. - ISBN 80-969511-0-6. - Str. 95-103, 90-99.

Interkulturni vidik življenja v obmejnih mestih / Sonja Novak Lukanovič.

V: Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi / 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 26. 6.-14. 7. 2006, Ljubljana. - V Ljubljani : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2006. - ISBN 961-237-159-8. - Str. 46-53.

Minority languages in education in Slovenia / Sonja Novak-Lukanovič.

V: Voces Diversae: lesser-used language education in Europe / editor Dónall Ó Riagáin. - Dublin : Cló Ollscoil na Banríona, 2006. - (Belfast studies in language, culture and politics ; 15). - ISBN 0-85389-886-3. - Str. 113-125.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci**Jezik in kultura v raziskovanju medetničnih odnosov - predstavitev izbranih vidikov** / Sonja Novak-Lukanovič.

V: 80 let Inštituta za narodnostna vprašanja / urednik Boris Jesih. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, ISSN 0354-0286 ; št. 50/51(2006)). - Str. 298-311.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci**Language diversity in border regions in Slovenia - recent research and implications for language rights** / Sonja Novak Lukanovič.

V: Na dúshláin a bhaineann le hachtú agus le cur i bhfeidhm dlí agus cearta teanga. - Gaillimh : Ollscoil na hÉireann = Galway : Université nationale d'Irlande =

Galway : National university of Ireland, 2006. - Str. 69.

The effectiveness of bilingual education / Sonja Novak Lukanovič.

V: Regional and minority languages in education systems, Brussels, Centre Borschette, 27-28 April 2006 / [the conference has been organised by Multilingualism Policy Unit (A5) of the European Commission's Directorate General for Education and Culture]. - Brussels : [s. n.], 2006. - (Education and culture). - Str. 27.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Izbira jezika v medkulturni komunikaciji - ekonomski vidik.

Predstavitev izbranih empiričnih rezultatov / Sonja Novak Lukanovič.

V: Bližina drugosti / [zbrala in] uredila Lucija Čok. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2006. - (Knjižnica Annales Majora). - ISBN 961-6033-75-1. - Str. 211-225.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Jezik kot kulturna kohezija in človeški kapital = Language as a social cohesion and human capital : [zaključno poročilo] : 2004-2006 / [vodja projekta] Lucija Čok; sodelavci Vesna Mikolič ... [et al.]. - Koper : Univerza na Primorskem : Znanstveno-raziskovalno središče Koper, 2006. - 121 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Bad Radkersburg) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 103 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Gorica-Locchi) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 104 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Gorica-Trinko) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 103 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Gornja Radgona) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Lendava) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Lendava) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Lendava) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Lendava) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Lendava) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Lendava) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Lendava) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 102 str.

- Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. – 102 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Monošter) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.].

- Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. – 103 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Monošter-učitelji) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 39 str.

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih : rezultati statistične obdelave podatkov: primerjava učenci starši (Nova Gorica) / nosilka raziskave Sonja Novak Lukanovič ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.].

- Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 103 str.

2.25 Druge monografije in druga zaključena dela

Euromosaic III : Presence of regional and minority language groups in the new member states / Research center on multilingualism - Katholieke universiteit ; [scientific collaborators and correspondents Nelu Bradean-Ebingen ... et al.]. - [Brussel] : [Office for official publications of the European communities], [2006]. - 339 str. - (Education and culture) ISBN 92-79-01291-6

3.11 Radijski ali TV dogodek

Predstavitev Inštituta za narodnostna vprašanja : radijska oddaja Obzornik - narodnostni trenutek Slovencev v Italiji / Mitja Žagar ... [et al.] ; [oddajo je pripravila] Ines Škabar. - Trst : RAI - Radio Trst A, 19. marec 2006

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Il ruolo della lingua nella comunicazione interculturale : vabljeno predavanje na srečanju COMENIUS pod naslovom Promozione delle lingue minoritarie nelle aree plurilingue ... formazione degli insegnanti, 29.-30. november 2006 / Sonja Novak Lukanovič. - Klagenfurt =Celovec : Pädagogische akademie des bundes in Kärnten, 2006

3.16 Vabljeno predavanje na konferenci brez natisa

Economic development through language: Slovenia : vabljeno predavanje na 6th Language and politics symposium on the Gaeltacht and Scotstacht / Sonja Novak Lukanovič. - Belfast : Queen's university Belfast : Arts and humanities rese-

arch centre for Irish and Scottish studies, 30. avg. - 1. sep. 2006

The effectiveness of bilingual education : vabljeno predavanje na konferenci Regional and minority languages, Centre Borschette, Brussels, 27-28 April 2006 / Sonja Novak Lukanovič. - Brussels : Multilingualism policy unit, European commission, 2006

The role of minorities in the intercultural communication in the Alps-Adriatic area - presentation of some research data : vabljeno predavanje na XVII. evropskem kongresu narodnih skupnosti, Celovec, 28.-29. nov. 2006 / Boris Jesih, Katalin Munda Hirnök, Sonja Novak Lukanovič.

3.25 Druga izvedena dela

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih: primer Gorica (Italija) in Nova Gorica (Slovenija) : predstavitev rezultatov mednarodne raziskave, avditorij Šolskega centra, Gorica, 19. maja 2006 / [raziskavo so predstavili] Sonja Novak Lukanovič ... [et al.].

Regional and minority languages in education systems : European Commission conference / [člani znanstvenega odbora] Hugo Baetens Beardsmore ... [et al.]. - Brussels : European Commission, Directorate-General for Education and Culture, 27.-28. april 2006

Komentor pri diplomskih delih

Angleške in slovenske ustreznice sekundarnih pravnih aktov : diplomsko delo / Mateja Maligoj. - Ljubljana : [M. Maligoj], 2006. - 77 f.

JANEZ PIRC

1.01 Izvirni znanstveni članek

Vpliv prisotnosti evropskih naseljencev na procesa dekolonizacije in emigracije na primeru afriških držav: Alžirija, Angola in Zimbabve / Janez Pirc.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 244-281.

3.25 Druga izvedena dela

Migracijska politika : vloga in pomen rasizma znotraj nje : okrogla miza v prostorih Svetovnega slovenskega kongresa v Ljubljani / sogovorniki Jelka Zorn, Janez Pirc, Max Shonhiwa Zimani. - Ljubljana : Društvo Afriški center, 21. marec 2006

BARBARA RIMAN

Biografija

Rojena 18. aprila 1981 na Reki (Hrvaška). Srednješolsko izobraževanje nadaljevala na reški gimnaziji Andrije Mohorovičiča in leta 1999 maturirala. Na Filozofski fakulteti Univerze na Reki je v šolskem letu 1999/2000 vpisala študij na *Odsjeku za povijest in Hrvatski jezik i književnost*. Diplomirala 12. maja 2005 z odličnim uspehom. Od leta 2003 do oktobra 2005 poučevala zgodovino in hrvaški jezik na Osnovni šoli *Trsat* in na Osnovni šoli *Srdoči* na Reki. Oktobra 2005 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani, na *Oddelku za zgodovino, smer obča in narodna zgodovina od 18. stoletja do najnovejše dobe*, vpisala podiplomski študij. Od januarja 2006 je zaposlena kot mlada raziskovalka na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Po opravljenih izpitih na podiplomskem magistrskem študiju zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani se je v oktobru 2007 vpisala na direkten doktorski študij. Pripravlja doktorsko disertacijo z naslovom *Slovenci v Gorskem Kotarju, Istri in na Kvarnerju v 20. stoletju*. (Mentorja dr. Vera Kržišnik-Bukić in dr. Božo Repe).

1.02 Pregledni znanstveni članek

Aktivnosti kulturno prosvetnega društva Slovenski dom "Bazovica" v reškem tisku : "Novi list" in "La voce del popolo" med letoma 1947 in 1957 / Barbara Riman.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 54-79.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

Dvadeset godina delovanja kulturno prosvetnog društva Slovenski dom Bazovica (1971.-1991.) u Rijeci / Barbara Riman.

V: Slovenci na Hrvaškem / [urednici zbornika Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik. - Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 2006. - (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, ISSN 0353-6432 ; 39). - ISBN 961-91031-6-5. - Str. 115-125.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Pojava zajedničke motivike na hrvatskim i slovenskim prostorima na primjeru pjesme "Ta zvezda" = Manifestation of the shared motives in Croatian and Slovenian lands presented on the example song called "Ta zvezda" / Barbara Riman, Kristina Riman.

V: Zbornik sažetaka / Četvrti hrvatski slavistički kongres, Varaždin - Čakovec, 5 - 8. rujna 2006. - Zagreb ; Varaždin ; Čakovec : Hrvatski slavistički odbor Hrvatskoga filološkog društva, 2006. - ISBN 953-7067-70-X. - Str. 110-111.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

The role of popular religious songs in the integration of Europe : referat na mednarodni konferenci The Horizons of contemporary literary comparative studies in Slavonic countries / Kristina Riman, Barbara Riman. - Łowicz, 24.-26. maj 2007

HANNAH STARMAN

1.01 Izvirni znanstveni članek

Generations of trauma: victimhood and the perpetuation of abuse in holocaust survivors / Hannah Starman.

V: History and anthropology. - ISSN 0275-7206. - št. 4, Letn. 17 (2006), str. 327-338.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Travma, ideologije pripadnosti, nacija : nastavki za teoretski model kulturotvornega prenosa posledic množičnega nasilja / Hannah Starman.

V: 80 let Inštituta za narodnostna vprašanja / urednik Boris Jesih. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, ISSN 0354-0286 ; št. 50/51(2006)). - Str. 132-159.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Felman Shoshana. The Juridical Unconscious: Trials and Traumas in the Twentieth Century. Cambridge: Harvard University Press, 2002 / reviewed by Hannah Starman.

V: Women in Judaism. - ISSN 1209-9392. - Letn. 4, št. 1 (Winter 2006), str. 1-4.

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Occult anti-semitism from H.P. Blavatsky to Anastasia : vabljen predavanje na London School of economics and political science, Faculty of law, London, 27. februar 2006 / Hannah Starman.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

From stigma to emblem: the ambivalent statuses of victimhood in law : predavanje na The third international trauma research net conference Trauma - stigma and distinction: social ambivalences in the face of extreme suffering. Workshop session 3 - Group 2 - Hierarchies within and between victim groups / Hannah Starman. - St. Moritz : The Trauma research net ... [etc.], 14.-17. sep. 2006

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Jews in Slovenia: Holocaust and eradication of memory : vabljen predavanje na mednarodni interdisciplinarni konferenci The state of Holocaust studies in South Eastern Europe: problems, obstacles and perspectives / Hannah Starman. - Sarajevo : Goethe-institut (Bosna in Hercegovina), 27.- 29. oktober 2006

Restitution of Jewish property in Slovenia: legal and political aspects : vabljen predavanje na konferenci o restituciji judovskega premoženja v bivši Jugoslaviji, Beograd, 14. jun. 2006 / Hannah Starman. - Beograd : American Jewish Joint Distribution Committee.

The emergence of the Holocaust: legal and popular narratives : predavanje na mednarodni konferenci Pravo po Eichmannovem procesu. Law after Eichmann. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : ZRC SAZU : Goldsmiths university of London : ASO Ljubljana, 26.-27. marec 2006.

3.25 Druga izvedena dela

Vpeljevanje poklicnega svetovanja za begunce in migrante : [mednarodni projekti] / nosilka projekta [in raziskovalka] Alenka Janko Spreizer ; raziskovalke in raziskovalci Duška Knežević Hočevar ... [et al.]. - Glasgow : University of Glasgow ; Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003-2006

Pravo po Eichmannovem procesu = Law after Eichmann : mednarodna konferenca / [organizirali] Hannah Starman in Irena Šumi ; [moderatorstvo] Irena Šumi, Hannah Starman ... [et al.] ; [pozdravni govor] Irena Šumi. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : ZRC SAZU : Goldsmiths University of London : Austrian science and research liaison offices (ASO), 26.-27. marec 2006

Summer School 3 : post-colony and post-socialism contexts in social sci-

entific writing and teaching / project director Irena Šumi ; resource faculty Michal Buchowski ... [et al.]. - Besedilni podatki. - Moravske toplice, 9.VII.2006

Urednik

Starman, Hannah (član uredniškega odbora 2005-)

Alternativa (ISSN 0353-7110). - Ljubljana : SHKSH Migjeni

Diskutant

Odsotnost Judov v Sloveniji : okrogla miza ob Evropskem dnevu judovske kulture 2006 / [moderatorica] Irena Šumi; [diskutanti] Hannah Starman ... [et al.]. - Ljubljana : Mestna občina Ljubljana-Oddelek za kulturo ... [etc.], 4. september 2006

JANEZ STERGAR

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

Vloga Cerkve in športnih društev pri oblikovanju slovenske identitete zunaj šolskih zidov / Janez Stergar.

V: Ko ni več meja / [urednika Sonia Adriana Avguštin, Luka Klopčič]. - Ljubljana : Svetovni slovenski kongres = Slovenian World Congress, 2006. - ISBN 961-91436-5-5. - Str. 101-102.

Spoznavanje zamejstva kot dejavnik utrjevanja skupnega slovenskega kulturnega prostora / Janez Stergar.

V: Ko ni več meja / [urednik Luka Klopčič]. - Ljubljana : Svetovni slovenski kongres = Slovenian World Congress, 2006. - ISBN 961-91436-8-X. - Str. 65-67.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

Die jugoslawischen Gebietsansprüche ab 1945 und deren schrittweise Rücknahme = Jugoslovanske ozemeljske zahteve od 1945 in njihovo postopno umikanje / Janez Stergar.

V: Der Staatsvertrag von Wien 1955-2005 / Herausgeber Hellwig Valentin, Peter Karpf, Udo Puschig. - Klagenfurt : Amt der Kärntner Landesregierung, Abteilung 1 - Landesamtsdirektion, Dokumentationsstelle für Zeitgeschichte,

2006. - (Kärnten Dokumentation ; Bd. 22). - ISBN 3-901258-09-4. - Str. 89-97 ; 98-104.

1.09 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci

Neznosna lahkost avtohtonosti? / Janez Stergar.

V: 80 let Inštituta za narodnostna vprašanja / urednik Boris Jesih. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, ISSN 0354-0286 ; št. 50/51(2006)). - Str. 112-120.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Neobjavljeno Zwittrovo poročilo o poti po Koroškem poleti 1930 / Janez Stergar.

V: Zwittrov zbornik / uredil, [pisec spremne besede] Peter Štih. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije : Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, 2006. - (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 31). - ISBN 961-91431-5-9. - Str. 67-74.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Beseda o avtorju in njegovem delu / Janez Stergar.

V: Meje in misije / Samo Kristen. - Ljubljana : Društvo 2000 : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - ISBN 961-6533-19-3. - Str. 373-374.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Jubilej antropologinje dr. Marije Jurić Pahor / [Janez Stergar].

V: Družina. - ISSN 0416-3885. - Letn. 55, št. 7 (12. feb. 2006), str. 14.

V slovo Nadji Maganja Jevnikar / Janez Stergar.

V: Ko ni več meja / [urednika Sonia Adriana Avguštin, Luka Klopčič]. - Ljubljana : Svetovni slovenski kongres = Slovenian World Congress, 2006. - ISBN 961-91436-5-5. - Str. 7-8.

Srečevanje z Nedeljo / Janez Stergar.

V: Nedelja. - ISSN 1024-1485. - Letn. 76, št. 12/13 (19. mar. 2006), str. 15.

Praznična številka Novic : Celovec / slika in besedilo Janez Stergar.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 44, št. 4 (24. feb. 2006), str. 25.

Iskanje "zgodovinskega kompromisa" na Koroškem / Janez Stergar.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 44, št. 14 (28. jul. 2006), str. 13.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Dr. Angela Piskernik, najpomembnejša koroška Slovenka 20. stoletja : pogovor za nemški radijski program ORF Celovec, 10. maj 2006 / Janez Stergar, Danijel Grafenauer ; [pogovarjala se je] Renate Pfeiffer.

Klub koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru : pogovor za slovenski radijski program ORF Celovec, 10. maj 2006 / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Marica Kušej.

Razgovor ob izidu knjige Na drugi strani / [sodelovali so] Stane Granda, Boris M. Gombač, Janez Stergar ; [pogovor je vodil] Ivo Jevnikar. - Trst : Radio Trst A, 2. julij 2006

3.25 Druga izvedena dela

Dr. Ángela Piskernik, botaničarka, naravovarstvenica in narodna delavka: pozabljena najpomembnejša koroška Slovenka 20. stoletja : predavanje v Tinjah, Dom Prosvete, 10. maj 2006 / Janez Stergar. - Tinje : Dom prosvete.

Ko ni več meja: 5. strokovno-znanstveni posvet : omizje Možnosti sodelovanja s Slovenijo na področju turizma / [moderator] Janez Stergar. - Trbiž : Svetovni slovenski kongres, 12.-13. maj 2006

Panonski prostor in ljudje med dvema tromejama : posvet, Murska Sobota, 25. nov. 2006 / [organizirali] Vera Klopčič in Nada Vilhar ; [moderatorja] Vera Klopčič in Janez Stergar. - Murska Sobota : Pokrajinska in študijska knjižnica.

Urednik

Stergar, Janez (urednik 1980-)

Zbirka zgodovinskega časopisa (ISSN 1408-3531) . - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Stergar Janez (urednik 1975-)

Zgodovinski časopis (ISSN 0350-5774). - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Stergar, Janez (član uredniškega odbora 1979-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Diskutant

Meje in misije : dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metežu II. svetovne vojne : okrogla miza ob izidu monografije, Trst, 16. okt. 2006 / Stane Granda, Peter Kovačič-Peršin, Janez Stergar, Samo Kristen. - Trst : Društvo slovenskih izobražencev.

Meje in misije : dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem meteu II. svetovne vojne : pogovor o knjigi, Znanstveno raziskovalno središče Koper, 9. nov. 2006 / Samo Kristen, Janez Stergar, Peter Kovačič Peršin, Stane Granda. - Koper : Znanstveno raziskovalno središče Koper.

Meje in misije : dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem meteu II. svetovne vojne : predstavitev knjige, Unionska dvorana, Ljubljana, 16. okt. 2006 / Janko Prunk, Stane Granda, Janez Stergar, Samo Kristen. - Ljubljana : Uredništvo revije 2000.

Na drugi strani : predstavitev knjige v Peterlinovi dvorani ob petnajstletnici slovenske osamosvojitve in reševanja slovenskih nabornikov v JLA / [sodelovali so] Stane Granda, Boris M. Gombač, Janez Stergar ; [pogovor je vodil] Ivo Jevnikar. - Trst : Društvo slovenskih izobražencev : Knjižnica Dušana Černeteta, 26. junij 2006

II. posvet raziskovalnih inštitutov in inštitucij, ki raziskujejo etnična vprašanja : sodelovanje na posvetu, Mladinski dom SŠD, Celovec, 12. dec. 2006 / Avguštin Malle ... [et al.]. - Celovec : Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec : Slovenski znanstveni inštitut, Celovec : Slovenski znanstveni inštitut, Dunaj.

IRENA ŠUMI

1.04 Strokovni članek

Začne se vsakič, ko se hoče kak Rom "civilizirati" : Romi, Neromi in nepremičnine / Irena Šumi, Damir Josipovič.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 48, št. 267 (18. nov. 2006), str. 10/11 = Sobotna priloga. - ISSN 1580-3007.

Avtohtonost kot resna grožnja manjšini / Irena Šumi in Damir Josipovič.

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 62, št. 70 (25. mar. 2006), str. 40-41.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Of dreams, visions and phantasmagoria : theory's place of origin / Irena Šumi.

V: Vine Deloria Jr. Indigenous studies symposium July 27-29, 2006. - [s.l.] : [s.n.], 2006. - Str. 39-53.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Raziskovanje odnosov etničnosti in manjšin v Sloveniji : k preurejeni perspektivi / Irena Šumi.

V: 80 let Inštituta za narodnostna vprašanja / urednik Boris Jesih. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, ISSN 0354-0286 ; št. 50/51(2006)). - Str. 122-131.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Dva boga, en svet : pogovor v oddaji Sveto in svet / [člani omizja] Irena Šumi ... [et al.] ; [voditeljica oddaje] Romana Kocjančič. - Ljubljana : Televizija Slovenije, I. program, 27. sep. 2006

Gradnja damije v Ljubljani : pogovor v prispevku TV klub v oddaji 24 ur.com / Irena Šumi, Nedžad Grabus, Miloš Pavlica ; [pogovor je vodila] Špela Šipek. - Ljubljana : POP TV, 24. sep. 2006

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Anthropological fieldwork: from suppositions to experience to outcome : post-graduate seminar na Goldsmiths College, 18.-19. maj 2006 / Irena Šumi. - London : University of London.

3.16 Vabljeno predavanje na konferenci brez natisa

Post-socialism as a field of scientific enquiry : vabljeno predavanje na 9th EASA biennial conference 'Europe and the World', okrogla miza Eastern Europe as a field of anthropological enquiry, Bristol, 18.-21. september 2006 / Irena Šumi. - Bristol : European Association of Social Anthropologists

Research and documentation of Jewish property in Slovenia : vabljeno predavanje na konferenci o restituciji judovskega premoženja v bivši Jugoslaviji, Beograd, 13. jun. 2006 / Irena Šumi. - Beograd : American Jewish Joint Distribution Committee

3.25 Druga izvedena dela

Vpeljevanje poklicnega svetovanja za begunce in migrante : [mednarodni projekti] / nosilka projekta [in raziskovalka] Alenka Janko Spreizer ; raziskovalke in raziskovalci Duška Knežević Hočevar ... [et al.]. - Glasgow : University of Glasgow ; Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003-2006

Pravo po Eichmannovem procesu = Law after Eichmann : mednarodna konferenca / [organizirali] Hannah Starman in Irena Šumi ; [moderatorstvo] Irena Šumi, Hannah Starman ... [et al.] ; [pozdravni govor] Irena Šumi. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : ZRC SAZU : Goldsmiths University of London : Austrian science and research liaison offices (ASO), 26.-27. marec 2006

Summer School 3 : post-colony and post-socialism contexts in social scientific writing and teaching / project director Irena Šumi ; resource faculty Michal Buchowski ... [et al.]. - Moravske toplice, 9.VII.2006

Urednik

Šumi, Irena (član uredniškega odbora 2005-)

Alternativa(ISSN 0353-7110). - Ljubljana : SHKSH Migjeni

Šumi, Irena (član uredniškega odbora 2000-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Mentor pri doktorskih disertacijah

Integracija prisilnih priseljencev iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji : teoretizacija in primerjalne prakse v antropološki perspektivi : doktorska disertacija / Natalija Vrečer ; [mentor] Irena Šumi. - Ljubljana : [N. Vrečer], 2006. - 166 f.

Komentor pri doktorskih disertacijah

Oblačilne prakse in procesi redefinicije identitete v slovenskih muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije : doktorska disertacija / Špela Kalčič. - Ljubljana : [Š. Kalčič], 2006. - 290 f.

Social mobility of Estonian and Slovenian Jewish communities in the late 19th and early 20th centuries - a comparative study = [Družbena mobilnost estonskih in slovenskih judovskih skupnosti v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju - primerjalna študija] : doctoral thesis / Martin Jaigma. - Ljubljana : [M. Jaigma], 2006. - 259 f.

Pisec recenzij

Ribiči pripovedujejo : etnografija ribištva med Savudrijskim in Miljskim polotokom / Nataša Rogelja ; [urednica Vida Rožac Darovec ; prevajalca Nataša Rogelja (ang.), Luisa Vignini (it.)]. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2006. - 210 str. - (Knjižnica Annales ; 46) ISBN 961-6033-

80-8 (Zgodovinsko društvo za južno Primorsko) ISBN 978-961-6033-80-0
(Zgodovinsko društvo za južno Primorsko)

Diskutant

Odsotnost Judov v Sloveniji : okrogla miza ob Evropskem dnevu judovske kulture 2006 / [moderatorka] Irena Šumi; [diskutanti] Hannah Starman ... [et al.]. - Ljubljana : Mestna občina Ljubljana-Oddelek za kulturo ... [etc.], 4. september 2006

Član komisije

Social mobility of Estonian and Slovenian Jewish communities in the late 19th and early 20th centuries - a comparative study = [Družbena mobilnost estonskih in slovenskih judovskih skupnosti v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju - primerjalna študija] : doctoral thesis / Martin Jaigma. - Ljubljana : [M. Jaigma], 2006. - 259 f.

NADA VILHAR

1.25 Drugi članki ali sestavki

Poročilo o mednarodni konferenci "Evropa, Slovenija in Romi", Ljubljana, 15.2.2002 / Vera Klopčič in Nada Vilhar.

V: Amaro drom / Jožek Horvat - Muc. - Murska Sobota : Romani union, 2006. - ISBN 961-91749-0-9. - Str. 122-123.

Raziskovanja razvoja na področju manjšinske zaščite, človekovih pravic, etničnih odnosov in identitete : Razprave in gradivo 46 / Nada Vilhar. 1-2.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 62, št. 36, 42 (12. feb. 2006, 19. feb. 2006), str. 22.

Knjižni dar / Nada Vilhar.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 44, št. 2 (27. jan. 2006), str. 22.

3.25 Druga izvedena dela

Panonski prostor in ljudje med dvema tromejama : posvet, Murska Sobota, 25. nov. 2006 / [organizirali] Vera Klopčič in Nada Vilhar ; [moderatorja] Vera Klopčič in Janez Stergar. - Murska Sobota : Pokrajinska in študijska knjižnica

SANDI VOLK

1.04 Strokovni članek

Dnevi spomina : Slovenija : Italija / avtorji Spomenice o zgodovinskem ozadju italijansko-slovenskih odnosov, ki jo objavljamo v strnjeni obliki so: Anton Bebler, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Milica Kacin-Wohinz, Boris Mlakar, Dušan Nečak, Jože Pirejevec, Božo Repe, Nevenka Troha, Sandi Volk ; [povzetek je pripravil] Marjan Sedmak ; [pripombe na osnutek spomenice so posredovali]: Borut Bohte, Marko Kosin, Miran Komac.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 48, št. 34 (11. feb. 2006), str. 17 = Sobotna priloga. - ISSN 1580-3007.

Se bo napetost stopnjevala? : Spomenica o zgodovinskem ozadju italijansko-slovenskih odnosov (izvleček) / soavtorji spomenice (v abecednem zaporedju): Anton Bebler, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Milica Kacin Wohinz, Boris Mlakar, Dušan Nečak, Jože Pirjevec, Božo Repe, Nevenka Troha, Sandi Volk ; pripombe na osnutek spomenice so poslali: Borut Bohte, Marko Kosin, Miran Komac ; povzetek je pripravil Marjan Sedmak.

V: Dnevnik. - ISSN 1318-0320. - Letn. 56, št. 40 (11. feb. 2006), str. 36-37.

Spomenica o zgodovinskem ozadju italijansko slovenskih odnosov / soavtorji spomenice (v abecednem zaporedju): Anton Bebler, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Milica Kacin Wohinz, Boris Mlakar, Dušan Nečak, Jože Pirjevec, Božo Repe, Nevenka Troha, Sandi Volk ; pripombe na osnutek spomenice so poslali: Borut Bohte, Marko Kosin, Miran Komac ; povzetek je pripravil Marjan Sedmak.

V: Primorske novice. - ISSN 0350-4468. - Letn. 60, št. 35-46 (13. feb. 2006 - 25. feb. 2006), str. 3.

Zgodovinsko ozadje italijansko-slovenskih odnosov : spomenica / soavtorji spomenice (v abecednem zaporedju): Anton Bebler, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Milica Kacin Wohinz, Boris Mlakar, Dušan Nečak, Jože Pirjevec, Božo Repe, Nevenka Troha, Sandi Volk ; pripombe na osnutek spomenice so posredovali: Borut Bohte, Marko Kosin, Miran Komac ; povzetek je pripravil Marjan Sedmak.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 62, št. 36 (12. feb. 2006), str. 20-21.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Odziv ezulskih organizacij in krogov na Osimski sporazum / Sandi Volk.

V: Osimska meja / zbrali in uredili Jože Pirjevec, Borut Klabjan in Gorazd Bajc. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2006. - (Knjižnica Annales Majora). - ISBN 961-6033-77-8. - Str. 209-229, 342-343.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

Spadarova knjiga / Sandi Volk.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 62, št. 281 (5. dec. 2006), str. 2.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Neskončna veriga krivde : sprava med Italijo, Slovenijo in Hrvaško. Jo je možno doseči? Se je smiselno z njo ukvarjati? : proti rehabilitaciji fašizma / Sandi Volk.

V: Primorske novice. - ISSN 0350-4468. - Letn. 60, št. 278 (1. dec. 2006), str. 19.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

L'Istria dal fascismo alla guerra fredda : predavanje na posvetu Il Confine Orientale tra nazionalismi, foibe e profuganze / Sandi Volk. - Offida : Istituto storico del movimento di liberazione di Ascoli Piceno ... [etc.], 12. feb. 2006

3.25 Druga izvedena dela

L'Istria dal fascismo alla guerra fredda : predavanje na srečanju s študenti ob Dnevu spomina na fojbe in eksodus v Serviglianu / Sandi Volk. - Servigliano (Marche) : Istituto storico del movimento di liberazione di Ascoli Piceno ... [etc.], 13. feb. 2006

Skupinski diskusijski ogled dokumentarnega filma Na drugi strani reke - Dall'altra parte del fiume / [organizacija] Sandi Volk ; [diskutanti] Urška Lipovec Čebren, Robert Pignone. - Trst : Društvo Promemoria, 18. apr. 2006

Skupinski diskusijski ogled dokumentarnega filma The Gonars Memorial - il simbolo della memoria italiana perduta (avtorja Alessandra Kersevan in Stefano Raspa) / [organizacija] Sandi Volk. - Zagradec (Trst) : Društvo Promemoria, 3. feb. 2006

Diskutant

Esuli a Trieste : predstavitev knjige v sklopu niza pobud Storia e memoria della Resistenza a Poviglio / Sandi Volk, Massimo Storchi, Marco Minardi. - Poviglio : Občina Poviglio (Emiglia Romagna), 31. maj 2006

Okrogla miza o italijanskih vojnih zločinih in povojnih obračunih ob priliki takoimenovanega Dneva spomina na fojbe in eksodus (Giorno del ricordo delle foibe e dell'esodo) / [diskutanti] Sandi Volk, Massimo Storchi, Stefano Chiarini. - Scandiano : Občina Scandiano (Emiglia Romagna), 10. feb. 2006

JERNEJ ZUPANČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Geografski pristopi k proučevanju kriznih območij / Jernej Zupančič.

V: Dela. - ISSN 0354-0596. - 26 (2006), str. 161-179.

Pokopališča kot kulturna dediščina / Jernej Zupančič.

V: Rast. - ISSN 0353-6750. - Letn. 17, št. 3-4 (julij 2006), str. 310-317.

Poti k reševanju prostorske problematike romskih naselij / Jernej Zupančič.

V: Rast. - ISSN 0353-6750. - Letn. 17, št. 6 (2006), str. 616-627.

Geopolitične razsežnosti makedonskega narodnega vprašanja / Jernej Zupančič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 48/49 (2006), str. 124-154.

1.02 Pregledni znanstveni članek

Dejavniki razvoja Slovenije : analiza = Entwicklungsfaktoren Sloweniens : eine Analyse / Jernej Zupančič.

V: Signal. - ISSN Y501-9427. - (Zima 2005/2006), str. 286-295; 286-305.

Terenski indikatorji kot raziskovalna metoda v socialni in politični geografiji / Jernej Zupančič.

V: Dela. - ISSN 0354-0596. - 25 (2006), str. 7-14.

1.04 Strokovni članek

Razmere kličejo po resni strokovni presoji : problematika romskih naselij / Jernej Zupančič.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Leto 48, št. 255 (4. nov. 2006) = Sobotna priloga. - ISSN 1580-3007, str. 17-18.

Dolenjski sledovi na robu ameriške prerije : Slovenci v Pueblu, Kolorado / Jernej Zupančič.

V: Rast. - ISSN 0353-6750. - Letn. 17, št. 1 (2006), str. 103-107.

Ko rešitev postane problem : morda bi pozitivno diskriminacijo nadomestili s pozitivno stimulacijo? Iz ostre krize v Ambrusu bi se morali vsi nekaj naučiti / Jernej Zupančič.

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 62, št. 261 (11. nov. 2006), str. 8.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Die Rolle und Bedeutung der Volksgruppen in der Republik Slowenien = Vloga in pomen narodnih manjšin v Republiki Sloveniji / Jernej Zupančič.

Zupančič.

V: Die Rolle der Volksgruppen im erweiterten Europa und bei grenzüberschreitenden Kooperationsmodellen / Herausgeber Peter Karpf, Udo Puschig. - Klagenfurt : Amt der Kärntner Landesregierung, Abteilung 1 - Landesamtsdirektion, Volksgruppenbüro, 2006. - (Kärnten Dokumentation ; Bd. 20/21). - ISBN 3-901258-10-8. - Str. 256-272 ; 273-[286].

Narodna struktura prebivalstva Velenja ter vprašanja medetničnih odnosov / Jernej Zupančič.

V: Šaleška in Zgornja Savinjska dolina / 19. zborovanje slovenskih geografov, Velenje 2004. - Velenje : Erico, Inštitut za ekološke raziskave, 2006. - ISBN 961-90729-8-7. - Str. 138-147.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

The effects of the dissolution of Yugoslavia on the minority rights of Hungarian and Italian minorities in the Post-Yugoslav states / Matjaž Klemenčič and Jernej Zupančič.

V: Conflict in South-Eastern Europe at the end of the twentieth century / edited by Thomas Emmert, Charles Ingrao. - London ; New York : Routledge, 2006. - (Nations and nationalism of Eastern Europe and the former USSR). - ISBN 0-415-39925-4. - Str. 127-170.

Funkcije in problemi romskih naselij v luči boljše družbene integracije Romov / Jernej Zupančič.

V: Poklicno informiranje in svetovanje za Rome - PISR / urednici Nada Žagar, Vera Klopčič. - Črnomelj : Zavod za izobraževanje in kulturo = Institute for Education and Culture, 2006. - ISBN 961-238-703-6. - Str. 56-74.

Southeast Europe facing European Union / Jernej Zupančič.

V: Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in Southeast Europe, Slovenia and Austria / edited by Jernej Zupančič. - Ljubljana : Department of Geography, Faculty of Arts, 2006. - ISBN 961-237-184-9. - Str. 9-13.

Border areas - periphery with the perspectives / Jernej Zupančič.

V: Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in Southeast Europe, Slovenia and Austria / edited by Jernej Zupančič. - Ljubljana : Department of Geography, Faculty of Arts, 2006. - ISBN 961-237-184-9. - Str. 93-96.

Crossborder working migrations. Slovenia and neighbour countries / Jernej Zupančič.

V: Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in Southeast Europe, Slovenia and Austria / edited by Jernej Zupančič. - Ljubljana

: Department of Geography, Faculty of Arts, 2006. - ISBN 961-237-184-9. - Str. 106-113.

General observation of human potential in SE Europe / Jernej Zupančič.

V: Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in Southeast Europe, Slovenia and Austria / edited by Jernej Zupančič. - Ljubljana : Department of Geography, Faculty of Arts, 2006. - ISBN 961-237-184-9. - Str. 114-123.

Human resources from Slovenian perspective / Jernej Zupančič.

V: Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in Southeast Europe, Slovenia and Austria / edited by Jernej Zupančič. - Ljubljana : Department of Geography, Faculty of Arts, 2006. - ISBN 961-237-184-9. - Str. 124-133.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Koliko vemo o sodobni Bosni in Hercegovini? : portret države / Jernej Zupančič.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Leto 49, št. 212 (13. sep. 2006), str. 21.

Države sveta / Jernej Zupančič.

V: Geografski obzornik. - ISSN 0016-7274. - Letn. 53, št. 3 (2006), str. 28-29.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Predgovor / Jernej Zupančič.

V: Dela. - ISSN 0354-0596. - 25 (2006), str. [5].

Foreword / Jernej Zupančič.

V: Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in Southeast Europe, Slovenia and Austria / edited by Jernej Zupančič. - Ljubljana : Department of Geography, Faculty of Arts, 2006. - ISBN 961-237-184-9. - Str. 5-7.

1.22 Intervju

Že dolgo ne gre več za kokoši : romske skupnosti niso le stvar občin, lokaliziranost Romov je eden od problemov v Sloveniji, je prepričan geograf dr. Jernej Zupančič / Jernej Zupančič ; [pogovarjala se je] Vanessa Čokl.

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 62, št. 254 (3. nov. 2006), str. 4.

Zrno nauka iz Ambrusa : problemi so in velike evropske parole jih ne bodo rešile, pravi geograf dr. Jernej Zupančič / Jernej Zupančič ; [pogovarjala se je] Vanessa Čokl.

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 62, št. 299 (27. dec. 2006), str. 3.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Prof. dr. Vladimir Klemenčič, 80-letnik / Jernej Zupančič.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Leto 48, št. 163 (17. jul. 2006), str. 3.

Lokalni menedžment / Jernej Zupančič.

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 62, št. 284 (7. dec. 2006), str. 8.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Romska problematika : oddaja Trenja / Jernej Zupančič ... [et al.] ; [oddajo je vodil] Uroš Slak. - Ljubljana : Pop TV, 2. nov. 2006

3.25 Druga izvedena dela

Dileme in razvojne možnosti skupnega slovenskega kulturnega prostora : predavanje v Društvu slovenskih izobražencev, Peterlinova dvorana, Trst, 6. februar 2006 / Jernej Zupančič.

Koroški Slovenci v luči sodobnih prostorskih, socialnih in etničnih procesov : predavanje na večernih srečanjih Ljubljanskega geografskega društva, Ljubljana, 11. apr. 2006 / Jernej Zupančič.

Urednik

Slovenska politična geografija in podeželje na razpotju = Political geography and rural space in Slovenia at the crossroads / [urednik Jernej Zupančič]. - Ljubljana : Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2006. - 247 str. - (Dela ; 25)

Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in Southeast Europe, Slovenia and Austria / edited by Jernej Zupančič. - Ljubljana : Department of Geography, Faculty of Arts, 2006. - 163 str. ISBN 961-237-184-9 ISBN 978-961-237-184-5 Zupančič, Jernej (glavni urednik 2006-)

Dela (ISSN 0354-0596). - Ljubljana : Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani Zupančič, Jernej (član uredniškega odbora 1999-)

Geografski vestnik (ISSN 0350-3895). - Ljubljana : Zveza geografskih društev Slovenije Zupančič, Jernej (član uredniškega odbora 2001-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Mentor pri magistrskih delih

Struktura in položaj Slovencev na Hrvaškem : magistrsko delo / Katarina Pajnič. - Ljubljana : [K. Pajnič], 2006. - [5], 309 f.

Mentor pri diplomskih delih

Geografski in bibliotekarski pogoji za realizacijo bibliobusne mreže na Celjskem : diplomsko delo / Jerneja Kovačič. - Ljubljana : [J. Kovačič], 2006. - 130 f.

Konfliktni interesi v Severnem Jadranu : diplomsko delo / Patrik Ipavec. - Ljubljana : [P. Ipavec], 2006. - 99 f.

Možnosti povezovanja Slovencev iz Nadiških dolin s Slovenijo : diplomsko delo / Teja Rutar. - Ljubljana : [T. Rutar], 2006. - 119 f.

Oblikovanje etnične strukture prebivalstva Amsterdama : diplomsko delo / Meta Leban. - Ljubljana : [M. Leban], 2006. - 88 f.

Političnogeografski razvoj Makedonije po razpadu SFRJ in njene razvojne možnosti : diplomsko delo / Klemen Brvar. - Ljubljana : [K. Brvar], 2006. - 108 f.

Poznavanje Slovenije s strani mlajše generacije slovenske manjšine v sosednjih državah : diplomsko delo / Damijana Pleša. - Ljubljana : [D. Pleša], 2006. - 64 f.

Primerjava narodne, verske in jezikovne sestave Slovenije : diplomsko delo / Dejan Štrubelj. - Ljubljana : [D. Štrubelj], 2006. - 137, XXXIV f.

Primerjava notranje povezanosti in čezmejnih funkcij dveh manjšin v Italiji: Slovenci in Furlani : diplomsko delo / Severina Gliha. - Ljubljana : [S. Gliha], 2006. - 138 f.

Prostorski in družbeni učinki muslimanske skupnosti v Sloveniji : diplomsko delo / Maja Meserko. - Ljubljana : [M. Meserko], 2006. - 73 f.

Regionalna geografija Prekmurja s posebnim ozirom na versko sestavo prebivalstva : diplomsko delo / Klemen Miklič. - Ljubljana : [K. Miklič], 2006. - 90 f.

Regionalna struktura Posavja s posebnim ozirom na vojaško-obrambne vidike : diplomsko delo / Marko Stopar. - Ljubljana : [M. Stopar], 2006. - 177 f.

Regionalni učinki manjšinske šole na primeru Višje šole za gospodarske poklice v Št. Petru pri Št. Jakobu : diplomsko delo / Damjana Kern. - Ljubljana : [D. Kern], 2006. - 127 f.

Socialno šibki sloji kot geografski problem v Sloveniji : diplomsko delo / Metka Zavolovšek. - Ljubljana : [M. Zavolovšek], 2006. - 86 f.

Vplivi razpada Jugoslavije na turistične tokove na primeru Postojnske jame : diplomsko delo / Romana Valentini. - Ljubljana : [R. Valentini], 2006. - VIII, 115 f.

MITJA ŽAGAR

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Etnični odnosi, nacionalizem, manjšine in človekove pravice v jugovzhodni Evropi in v evropskih okvirih / Mitja Žagar.

V: 80 let Inštituta za narodnostna vprašanja / urednik Boris Jesih. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents, ISSN 0354-0286 ; št. 50/51(2006)). - Str. 286-298.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

South-Eastern European ethnic minorities in science and higher education : the broader context, remarks and recommendations / Mitja Žagar.

V: Science policy and human resources development in South-Eastern Europe in the context of European integration / edited by Martin Felix Gajdusek, Andrea Christiane Mayr, Miroslav Polzer. - [Dunaj] : Austrian Federal Ministry for Education, Science and Culture, 2006. - ISBN 3-85224-132-4. - Str. 231-240.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

The aspect of culture in the social inclusion of ethnic minorities :

Evaluation of the impact of inclusion policies under the open method of coordination in the European union: assessing the cultural policies of six member states. Final report. Slovenia / Mitja Žagar ... [et al.]. - Flensburg : European center for minority issues - ECMI : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006. - 172 str. - (ECMI Working paper ; 32)

3.11 Radijski ali TV dogodek

Predstavitve Inštituta za narodnostna vprašanja : radijska oddaja

Obzornik - narodnostni trenutek Slovencev v Italiji / Mitja Žagar ... [et al.] ; [oddajo je pripravila] Ines Škabar. - Trst : RAI - Radio Trst A, 19. marec 2006

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Protection of national minorities : predavanja v okviru skupnega mednarodnega magistrskega podiplomskega programa European Regional Master's Degree in Democracy and Human Rights in South East Europe Centra za inter-

disciplinarne študije Univerze v Sarajevu in Univerze v Bologni / [predavatelj] Mitja Žagar. - Marec 2006

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

The EU citizenship and its possible impacts on the future development of European integration: the perspective of migrants and diasporas : predavanje na International seminar European diaspora - exploring opportunities for its involvement in economic development of countries in South-East Europe and their accession to European Union. Session 7: Challenges of institutional transformation in South East Europe - initiatives and the way forward, Graz, 3-4 April 2006 / Mitja Žagar. - Graz : FH Joanneum ... [etc.].

The EU citizenship and its possible impacts on the future development of European integration: the perspective of migrants and diasporas : predavanje na mednarodni konferenci European diasporas and their involvement in future enlargements of the European Union. Session 4 Migration, diasporas and mobility in a globalised world - citizenship, 17-18. julij 2006 / Mitja Žagar. - Canberra : National Europe Centre, The Australian National University

Mentor pri doktorskih disertacijah

Integracijska politika - politika integracije imigrantov : teoretični model in študija primera Republike Slovenije : doktorska disertacija / Romana Bešter. - Ljubljana : [Romana Bešter], 2006. - 249 f.

Mentor pri diplomskih delih

Slovensko nasledstvo Avstrijske državne pogodbe : (diplomska naloga) / Miha Hiršl. - Ljubljana : [M. Hiršl], 2006. - 53 f., uv. pril.

Ustavna pogodba EU v kontekstu urejanja človekovih pravic in varstva manjšin : diplomska naloga / Urška Grm. - Ljubljana : [U. Grm], 2006. - 132 f.

Veljavnost bilateralnih sporazumov, ki so jih nove države članice Evropske unije sklenile s tretjimi državami : diplomska naloga / Maja Javoršek. - Kočevje : [M. Javoršek], 2006. - 41, XI f.

Veljavnost dotedanjih bilateralnih sporazumov med Republiko Slovenijo in članicami EU po članstvu Republike Slovenije v EU : diplom-ska naloga / Manja Stojilkovski. - Ljubljana : [M. Stojilkovski], 2006. - IV, 94 f.

Intervjuvanec

Inštitut za narodnostna vprašanja - 9.12.2005 ; Ob zaključku fizike - 23.12.2005 ; Rudisti - 6.2.2006 / voditelj [in scenarist vseh oddaj] Primož Sark.
- Ljubljana : ARRS : TV PIKA, 2006, p 2005. - 1 video DVD (regija 2)(ca 100 min).
- (Sadovi znanja ; 1)

Diskutant

II. posvet raziskovalnih inštitutov in inštitucij, ki raziskujejo etnična vprašanja : sodelovanje na posvetu, Mladinski dom SŠD, Celovec, 12. dec. 2006 / Avguštin Malle ... [et al.]. - Celovec : Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec : Slovenski znanstveni inštitut, Celovec : Slovenski znanstveni inštitut, Dunaj

NOTES FOR CONTRIBUTING AUTHORS

Treatises and Documents, The Journal of Ethnic Studies (Razprave in gradivo, RIG) welcomes the submission of articles, other materials and documents on ethnic and minority studies – more specifically on ethnicity, racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, protection of (ethnic, national) minorities, migration, multiculturalism and related subjects. Manuscripts should be sent to:

Razprave in gradivo / Treatises and Documents
Institute for Ethnic Studies
Erjavčeva 26
SI-1000 Ljubljana, SLOVENIA

Manuscripts are normally received with the understanding that their contents are original, unpublished material and are not being submitted for publication elsewhere.

Manuscripts are reviewed. Manuscripts are referred to specialist readers for anonymous comment before a decision is made on publication.

MANUSCRIPTS AND FORMAT

Authors are requested to submit three double-spaced, typed copies of manuscripts. Each page of manuscripts, including tables, schemes, figures, maps, references and notes, should be numbered with margins on all four sides of at least 2 cm. Tables, schemes, figures and maps should be printed separately from the text, each on a separate sheet of paper. Places where they belong to in the text must be marked. Title, author name(s) and a brief biographical note on each author should be typed on a separate page. Full contact details for the author(s) should be supplied. An electronic version of the manuscript should be sent by e-mail, or by posting a 3,5" diskette (preferably in IBM format). Authors must indicate which format and wordprocessor (computer program) are used. Tables, schemes, figures and maps should be saved in separate files and not embedded in the text.

The preferred length for articles is between 5,000 and 12,000 words. Other contributions (Research reports and papers, Review articles, Interviews) should not exceed 4,000 words and book reviews should not exceed 1,500 words. All contributions must be typed double-spaced. The RIG reserves the right to allow the said limits to be exceeded, depending on the nature of the contribution.

Authors are requested to attach an ABSTRACT (10-20 lines, up to 200 words) in English, stating precisely the topic under consideration, the method of argument using in addressing the topic, and the conclusion reached. Abstracts are not required for Debates and Book Reviews.

A manuscript not presented in accordance with these guidelines will not undergo the reviewing process. It will be returned to the author for appropriate modifications.

NOTES AND REFERENCES

A limited number of explanatory and bibliographic endnotes are permitted. Notes should be indicated serially within the paper. Endnotes should not be used for citations.

Manuscripts should follow the conventional guidelines of the style of footnotes, endnotes and citations. It is recommended that authors use the following method in the text: (Author year: page). References to more than one publication by the same author in the same year should be distinguished alphabetically by a, b, c etc. Where there are no named authors, the name of the appropriate body or the title of the referred material should be placed in parentheses instead.

The alphabetical listing of all References should be placed at the end of the text. Only works referred to in the text should be listed and conversely, all references given in the text must appear in the listing. The full names of all authors (initials only for the possible middle name) should be used in the listing.

The style of references is as follows:

- for books:

Author's family name, name (year) Title of the book, Location: Publisher.

- for chapters and/or articles in books:

Author's family name, name (year) "Title of the chapter/article" - in Editor's family name, name (ed/eds) Title of the book, Location: Publisher: pages from – to.

- for articles in journals and newspapers:

Author's family name, name (year) "Title of the article" - in Journal / Newspaper, Vol., No. : pages from – to.

PROOFS AND CORRECTIONS

The RIG reserves the right to edit or otherwise alter contributions, but authors will receive proofs for approval before the publication whenever this right is exercised substantially.

Every author of a manuscript accepted for publication will receive page proofs for correction. The deadline to return them to the Editor will be indicated. Extensive changes will be charged to the author and will probably result in the article being delayed to a later issue.

AUTHOR ISSUES

Authors receive two complementary copies of the issue in which their contribution appears and 25 offprints of their article.

COPYRIGHT

It is a condition of publication that authors vest copyright in their articles, including summaries and abstracts, in the Institute for Ethnic Studies. Authors may use the article elsewhere *after* publication without prior permission from the Institute, provided that acknowledgement is given to the RIG as the original source of publication and that Institute for Ethnic Studies is notified so that our records show that its use is properly authorized.

AVTORJI / AUTHORS

1. Dr. Miran Komac, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
miran.komac@guest.arnes.si
2. Dr. Mojca Medvesek, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
mojca.medvesek@guest.arnes.si
3. Dr. Attila Kovács, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
attila.kovacs@guest.arnes.si
4. Dr. Damir Josipovič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
damir.josipovic@guest.arnes.si
5. Dr. Romana Bešter, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
romana.bester@guest.arnes.si
6. Dr. Jernej Zupančič, Filozofska fakulteta/Faculty of Arts, SI 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
jernej.zupancic@guest.arnes.si
7. Dr. Štefka Vavti, Univerza Innsbruck, Inštitut za geografijo/Universität Innsbruck, Institut für Geographie, Innrain 52, A-6020 Innsbruck.
stefanie.avti@uibk.ac.at
8. Dr. Matjaz Klemenčič, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta/University of Maribor, Faculty of Arts, SLO 2000 Maribor, Koroška cesta 160, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
matjaz.klemencic@siol.net
9. Dr. Marija Jurić Pahor, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
juric.pahor@libero.it
10. Dr. Sara Brezigar, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
sara.brezigar@guest.arnes.si

11. Dr. Špela Kalčič, samostojna raziskovalka/Free-lance Researcher, SLO 1000 Ljubljana, Brilejeva 3.
spela.kalcic@guest.arnes.si
12. Dr. Katalin Munda Hirnök, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
katalin.hirnok@guest.arnes.si
13. Dr. Samo Kristen, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
samo.kristen@guest.arnes.si
14. Prof.dr. László Kupa, Univerza Peč, Fakulteta za politične vede/University of Pecs - Faculty of Political and Legal Science, 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/B, Madžarska/Hungary.
kupa.laszlo@axelero.hu
15. Dr. Árpád Hornyák, Univerza v Pécsu/ University of Pecs, Filozofska fakulteta/ Faculty of Arts, Rókus utca 2, 7624 Pécs, Madžarska/Hungary.
bajmok@freemail.hu
16. Mag. Andreja Božič-Horvat, doktorantka na Pedagoški fakulteti v Mariboru/ Doctordegree candidate of Faculty of Education, Maribor.
andreja.bozic-horvat@guest.arnes.si
17. Miha Koderman, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper/ University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SLO 1000 Koper/ Capodistria garibaldijeva 1.
miha.koderman@zrs.upr.si
18. Danijel Grafenauer, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SLO 1000, Ljubljana.
danijel.grafenauer@guest.arnes.si
19. Dr. Dušan Nečak, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta/University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2.
dusan.necak@ff.uni-lj.si
20. Sonja Kurinčič Mikuž, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26.
sonja.kurincic@guest.arnes.si